TITI LIVII PATAVINI OPERA QUAE EXSTANT OMNIA EX RECENSIONE G...

TITI LIVII

PATAVINI

OPERA OMNIA

TITI LIVII PATAVINI

OPERA QVAE EXSTANT OMNIA

EX RECENSIONE

G. ALEX. RVPERTI

CVM SVPPLEMENTIS

FREINSHEMII

TOMVS SECVNDVS

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXV.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARVM
AB VRBE CONDITA
LIBER QVARTVS

BREVIARIVM.

Cap. I; Duae rogationes promulgatae, altera a C. Canuleio trib. plebis, altera a IX eius collegis, de connubio Patrum plebisque, et de potestate populo danda, seu de plebe, seu de Patribus velit, consules faciendi. — II; Orationes consulum adversus has leges. — III - V; Canuleius pro iis disserit, simulque docet, populo romano summum esse imperium et libertatem omnibus aequam. — VI; Post multas altercationes consentiunt Patres primum, ut rogatio illa de connubio feratur, deinde, ut tribuni militum consulari potestate promiscue ex Patribus ac plebe creentur. Tribuni mil. cons. pot. tres, omnesque patricii creantur. — VII; Hi, vitio facti, honore mox abeunt, iisque sufficiuntur consules. Ardeatium legatis, agrum repetentibus, respondent Patres, curae sibi fore, ne diuturna sit iniuria. — VIII; Censurae initium, rei a parva origine ortae, sed magno deinde incremento auctae. — IX; Intestinae Ardeatium turbae. Plebs Volscorum, optimates Romanorum implorant auxilium. Ardea obsidetur a Volscis, et hi a Romanis circumvallantur. — X; Volsci, ab omni parte caesi, dedito imperatore Aequo Cloelio, sub iugum mittuntur, et inermes dimissi opprimuntur a Tusculanis. Triumphus M Geganii cos. Pax domestica, auctoritate T. Quintii Capitolini v cos. servata. — XI; Redditur Ardeatibus ager, interceptus iudicio infami, nec Romanis colonis, sed Rutulis dividitur. — XII; Consules creati, adversante nequidquam Poetelio trib. pl. Fames et seditio. L. Minucius praefectus annonae. — XIII; Sp. Maelius, eques praedives, frumenti facit largitiones, et regni consilia agitat. Minucius rem compertam defert ad senatum, et T. Quintius Capitolinus VI cos. dictatorem dicit L. Quintium Cincinnatum. — XIV; C. Servilius Ahala mag. eq. in ius vocat Maelium, eumque fugientem

obtruncant. — XV; Dictator caedem hanc laudat in concione populi. — XVI; Diruitur domus Maelii. Minucius frumentum eius plebi dividit, et bove aurato donatur. Filius dictatoris tribunus mil. cons. pot. creatur cum Mam. Aemilio et L. Iulio. — XVII; Fidenates et Veientes deficiunt a Romanis, horumque legati iussu Lartis Tolumnii, regis Veientium, interficiuntur. Victoriam non incruentam refert L. Sergius Fidenas consul. Dictator dicitur Mam. Aemilius, et magister eq. L. Quintius Cincinnatus. Falisci Fidenatibus auxilio veniunt. — XVIII; Atrox pugna. — XIX; A. Cornelius Cossus, tribunus militum, Tolumnium occidit, et hostes fundit. — XX; Dictator triumphat, et Cossus secunda spolia opima infert templo Iovis Feretrii: nisi ea nono demum post anno in consulatu cepit, vel tertio ab consulatu anno, quo tribunus militum cons. pot. fuit, et alteram insignem edidit pugnam equestrem. — XXI; Seditiones frustra quaesitae a Sp. Maelio trib. pl. Pestilentia, crebri terrae motus, et obsecratio. Fidenates Veientesque populabundi descendunt in agrum rom. et A. Servilius Priscus, seu Structus, dictator dicitur. — XXII; Is Etruscos fundit non procul Nomento, et Fidenas cuniculo capit. Villa publica in campo Martio a censoribus probatur, ibique primum agitur census populi. — XXIII; Veientes et Falisci, legatis circa XII populos missis, impetrant, ut ad Voltumnae fanum indicatur omni Etruriae concilium: Mam. Aemilius dictator iterum dicitur. — XXIV; Negantur Veientibus auxilia. Dictator, ne nequidquam creatus sit, gloriam in pace quaerit, fertque legem, ne plus, quam annua ac semestris, censura sit. Hinc censores eum movent tribu, octuplicatoque censu aerarium faciunt: quam ignominiam ipse ingenti animo fert, sed populus valde indignatur. — XXV; Pestilentia, et aedes Apollini vota. Tribuni queruntur, nondum plebeio aditum fuisse ad summum honorem, et tollendae ambitionis causa legem promulgant, ne cui album in vestimentum addere petitionis liceat causa. — XXVI; Aequorum Volscorumque validi exercitus, lege sacrata conscripti, in Algidum conveniunt. T. Quintius Cincinnatus et C. Iulius Mento consules ad alia discordes in uno adversus Patrum voluntatem consentiunt, ne dicant dictatorem: sed tribuni pl., a Q. Servilio Prisco appellati, eos cogunt senatui dicto audientes esse. Quintius A. Postumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dicit. — XXVII; Ludi magni tu-

multus causa voti. Castra Quintii cos. noctu oppugnata, et hostilia a M. Geganio capta. — XXVIII; Volsci, Vectio Messio duce, fortiter pugnant. — XXIX; Castris exuuntur et venundantur. Dictator triumphans invehitur Vrbem. Ab eodem filium, iniussu patris pugnantem, securi percussum quidam tradunt. Carthaginienses exercitum traiiciunt in Siciliam. — XXX; Induciae Aequis datae. Pertinax in Volscis certamen inter pacis bellique auctores. Lex lata de mulctarum aestimatione. Siccitas et morbi. Sacra peregrina. Bellum Veientibus indictum. — XXXI; Tribuni mil. cos. pot. quatuor creati, et tres ob discordiam ab hostibus fusi. Poscitur dictator, qui tamen non nisi ab consule dici potest. Eam religionem eximunt augures, et Mam. Aemilius ab A. Cornelio Cosso tribuno mil., qui Vrbi praeest, dictator, et hic ab illo magister equitum dicitur. Fidenates Veientibus sese coniungunt. — XXXII; Dictator trepidam civitatem, ad concionem advocatam, oratione increpat, castraque locat prope Fidenas. — XXXIII; Fidenates erumpunt facibus armati. Veientes fusi Tiberim petunt. Fidenates in fluvium et urbem compelluntur. — XXXIV; Vrbs castraque capta et direpta. Triumphus dictatoris. — XXXV; Induciae Veientibus Aequisque datae. Ludi, bello voti. Conciones seditiosae tribunorum pl. indignantium, plebeios non admitti ad summos honores. — XXXVI; Consularia habentur comitia ob metum belli cum Volscis gerendi — XXXVII; Capua ab Samnitibus capta. Bellum volscum, male gestum a C. Sempronio Atratino cos. — XXXVIII; Pugnam restituit Sex. Tempanius, decurio equitum. — XXXIX; Nox eam dirimit. Vtraque castra deseruntur. Tempanius, ab suis exclusus, tumulum occupat, noctuque degressus in castra et inde ad Vrbem pergit. — XL; Pavor ibi, et mox gaudium, equitibus procul visis. Tribuni pl. Tempanium vocari iubent. — XLI; Is visa sibique nota incompte, et multa quoque in laudem consulis, nihil vani in suam dicit. Interea consul advenit, non ab se magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. M. Postumius et T. Quintius Pennus, qui ad Veios nuper res male gesserant, rei fiunt. — XLII; L. Hortensius trib. pl. Sempronio diem dicit; sed mitigatur, quatuor collegis, Tempanio, Sellio, Antistio Iciliоque, pro imperatore suo deprecantibus. — XLIII; Aequi a Fabio fusi. Interregna certaminaque consulum et tribunorum pl, illis flagitantibus, ut praeter duos urbanos quaestores duo

sibi ad ministeria belli praesto sint; his, ut pars quaestorum ex plebe fiat. Postremo L. Papirius Mugillanus interrex medio consilio copulat concordiam, suadens, ut IV quaestores promiscue de plebe ac Patribus fiant libero populi suffragio. — XLIV; Quaestores creantur omnes patricii, comitia eorum habente A. Sempronio Atratino, tribuno mil. cons. pot. Hinc ira tribunorum pl. flectitur in C. Sempronium, patruelem Atratini, qui accusatur iterum, et damnatur. Postumia, virgo vestalis, rea propter cultum amoeniorem ingeniumque liberius, quam virginem deceat. Cumae a Campanis captae. — XLV; Coniuratio servorum oppressa. Bellum cum Aequis et Lavicanis. Altercationem tribunorum mil. cons. pot. quorum nemo Vrbi praeesse vult, Q. Servilius dirimit patria maiestate. — XLVI; Certamina ducum rom. multo maiora in castris, quam in Vrbe. Funduntur ab Aequis; et postero die, castris desertis, Tusculum confugiunt. Q. Servilius Priscus a filio suo C. Servilio dictator, et hic ab eo magister equitum dicitur. — XLVII; Vincit Aequos et Lavicos expugnat: quo colonia deducitur. — XLVIII; Spurii Maecilius Metiliusque tribuni pl. promulgata lege agraria turbas excitant: sed Patres, auctore Ap. Claudio, nepote decemviri, collegas eorum ad intercessionem comparant. — XLIX; Bolae bis capiuntur, et M. Postumius Regillensis, tribunus mil. cons. pot. exercitum praeda ei promissa fraudat. Idem, ab collegis propter seditiones tribunitias arcessitus, in concione populi, L. Sextio trib. plebis rogationem de colonis Bolas mittendis denuo laturum se profitente: « malum quidem militibus meis, inquit, nisi quieverint. » Quam stolidam inhumanamque vocem acerbe increpat Sextius. — L; Inde tumultus in castris, ubi Postumius crudelibus suppliciis asperiora facit omnia, et postremo ab exercitu suo lapidibus cooperitur. Certamina in Vrbe, et interregnum. — LI; Quaestio Postumianae caedis mandatur consulibus, qui summa moderatione per paucorum supplicium rem transigunt. Plebs tamen aegerrime fert, leges de suppliciis suis latas confestim exerceri, aliasque de commodis suis, de agro bolano et in primis publico dividendo, promulgatas tam diu irritas iacere. Ferentinum captum. — LII; L. Icilius trib. pl. seditiones ciet agrariis legibus promulgandis. Pestis et inopia frugum. — LIII; Delectum, indictum ob bellum aequicum, impedit M. Maenius trib. pl., legis agrariae lator; cui tamen IX collegae intercedunt. C. Valerius Potitus cos. recipit Car-

ventanam arcem, ab hostibus occupatam, praedamque sub hasta venditam in aerarium redigere quaestores iubet. — LIV; Tres plebeii quaestores, et tres Icilii tribuni plebis. Fremunt Patres, tenduntque ad consulum comitia. — LV; Volsci et Aequi bellum reparant, et Carventanam arcem oppugnant. Turbae domesticae. Patres comitia tribunis militum creandis edici patiuntur, sed ea lege, ne cuius ratio habeatur, qui eo anno tribunus plebis sit. Verrugo recepta, et praedae in Aequis volscoque agro ingentes factae. — LVI; Tribuni mil. cons. pot. contra spem omnium tres patricii creantur, arte a patriciis adhibita. Bellum a Volscis Aequisque illatum. Discordia Patrum de dictatore dicendo. — LVII; C. Servilius Ahala tribunus mil. cons. pot. dictatorem dicit collegam P. Cornelium Cossum, et ab eo magister equitum creatur. Volsci ad Antium caesi. Tribuni militum cons. pot. IV creantur patricii nova Patrum arte. — LVIII; Veientium legatio de pace. Praesidium Verrugine amissum. Superbum responsum veientis senatus, bellumque iis indictum. — LIX; Volscum bellum. Anxur captum direptumque. Senatus decernit, ut stipendium miles de publico accipiat. — LX; Hinc multiplex plebis gaudium, et calumniae tribunorum pl. Tributum indicitur, quod Patres primi conferunt: unde certamen conferendi oritur. — LXI; Veii circumsessi. Victi Volsci. Artena capta dirutaque.

I. Hos sequuti M. Genucius et C. Curtius consules. Fuit annus domi forisque[1] infestus: nam anni principio, et de connubio[2] Patrum et plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgavit; qua contaminari sanguinem suum Patres, confundique iura[3] gentium rebantur: et mentio, primo sensim illata

Cap. I. 1. *Annus infestus*, inquietus, turbulentus.

2. *De connubio Patrum et plebis*, sc. cum plebe, quod vetitum erat in XII tabulis; vide cap. 4; Dionys. X extr. et infr. ad VIII, 14, n. 9.

3. *Iura gentium* patriciarum et plebeiarum, iura gentilitatis, *confundi*, ut graece συγχεῖσθαι. Confer Sigon. de ant. iur. civ. Rom. I, 7. *Gentem* se solos habere gloriabantur patricii; vide X, 8. *Gens* e multis familiis conficitur. — *Novem tribuni*, omnes praeter C. Furnium; vide Dion. l. XI, p. 730.

a tribunis, ut alterum ex plebe consulem licèret fieri, eo processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de Patribus vellet, consules faciendi.* Id vero si fieret, non vulgari [4] modo cum infimis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem, summum imperium credebant. Laeti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob iniuriam agri abiudicati descisse, et Veientes depopulatos extrema agrì romani, et Volscos Aequosque ob communitam [5] Verruginem fremere: adeo vel infelix bellum ignominiosae paci praeferebant! His itaque in maius[6] etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribunitiae, delectus haberi, bellum armaque vi summa apparari iubent; si quo [7] intentius possit, quam T. Quintio consule apparatum sit. Tum C. Canuleius, pauca in senatu vociferatus, *nequidquam territando consules avertere plebem a cura novarum legum; nunquam cos se vivo delectum habituros, antequam ea, quae promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset;* confestim ad[8] concionem advocavit.

II. Eodem tempore, et consules senatum in tribunum, et tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules, « iam ultra ferri posse furores

4. *Vulgari cum infimis imperium*, vid. ad II, 29, n. 5.

5. *Ob communitam Verruginem*, oppidum, Volscis Aequisque ademptum et postea munitum: at quando, nusquam dixit Livius.

6. *In maius*, tanquam aliquid maius, iusto aut vero maius, praeter veritatem, *accipere*, et credere, et fingere, facere, ut *in maius* vel *in maius vero celebrare, extollere, ferre* et *augeri* IV, 34; XXI, 32; XXIX, 3. Similiter *accipere in omen* XXI, 63, n. 14; *in bonam* vel *malam partem* etc.

7. *Si quo* modo *intentius* apparari *possit, quam T. Quintio consule*; vide III, 69.

8. *Confestim ad concionem advocavit*, aut pleonasmus est in *ad*, aut ellipsis *plebem*; Bauer. Conf. ad II, 55, n. 6. Aute *confestim* e MSS. quibusdam *et* inseruit Drak.

» tribunitios: ventum iam ad finem esse; domi plus » belli concitari, quam foris: id[1] adeo non plebis, » quam Patrum; neque tribunorum magis, quam » consulum, culpa accidere. Cuius[2] rei praemium sit » in civitate, eam maximis semper auctibus crescere; » sic pace bonos, sic bello fieri: maximum Romae » praemium seditionum esse: id et singulis univer- » sisque semper honori fuisse. Reminiscerentur[3], » quam maiestatem senatus ipsi a patribus accepis- » sent, quam liberis tradituri essent, ut, quemadmo- » dum plebs gloriari posset, auctiorem ampliorem que » esse: finem ergo non fieri, nec futuram, donec, » quam felices seditiones, tam honorati seditionum » auctores essent. Quas quantasque res C. Canuleium

Cap. II. 1. *Id adeo* (vide ad Praef. n. 15) *non plebis*, sc. magis, quod ex seq. suppl.

2. *Cuius rei praemium sit* etc., ut inf. c. 35 med. *eo impendi laborem* etc. Bauer. monet, syllogismum h. l. oratorium esse, perfectum et materia et forma: *maiorem:* cuius rei praemium etc., *minorem :* maximum etc., *conclusionem*: finem ergo non fieri etc. — *Pace et bello bonos*, rerum civilium et militaris peritos, ut cap. 3 extr. — *Id et*, etiam, *singulis universisque semper honori fuisse*, scil. movere seditiones: proprie *eas*, scil. seditiones; quasi dixisset seditionum movendarum; Bauer. Ad *praemium* eiusque consecutionem non bene retuleris sane τὸ *id;* nam eodem sensu mox dicitur: *quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores*, et duae h. l. memorantur res, *seditionum praemium* et *honor*, ex iis redundans.

3. *Reminiscerentur*, secum reputarent, *quam maiestatem . . . essent*, *ut*, *quemadmodum plebs* nunc gloriaretur, sua iura esse aucta, sic aliquando *gloriari posset*, scil. senatus (vel potius *possent*, sc. Patres, aut, quod praestiterit, liberi), *auctiorem ampliorem que esse* maiestatem suam. Ita haec verba, distinctione post *plebs* posita, videntur interpretanda, si sana sunt. Quidam *ut* exponunt *quam parum*, vel, τῷ *esse* reciso, *quibus modis et rationibus*: alii emendant *utrum*, *quemadmodum plebs*, *gloriari posset*, seu *possent*, *auctiorem ampliorem que esse*, vel *utrum*, *quemadmodum plebs gloriari posset*, *auctiorem ampliorem que?* vel *an*, *quemadmodum plebs*, *gloriari possent*, sc. Patres etc.? Klockius totum hoc, *Reminiscerentur . . . . esse*, infra ante verba *Certum habere* etc., reponendum putabat. Probabilior forte est sententia eorum, qui suspicantur, omnia illa verba, certe posteriora, *ut, quemadmodum* etc, esse glossam laciniamque ab interpolatore assutam. Confer inf. ad cap. 35, n. 1.

» aggressum? colluvionem gentium, perturbationem » auspiciorum[4] publicorumque privatorumque af- » ferre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit; » ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, » nec suos noverit. Quam enim aliam vim connubia » promiscua habere, nisi[5] ut ferarum prope ritu » vulgentur concubitus plebis Patrumque? ut, qui » natus sit, ignoret, cuius sanguinis, quorum[6] sa- » crorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, » ne[7] secum quidem ipse concors. Parum id videri, » quod omnia divina humanaque turbentur: iam ad » consulatum vulgi turbatores accingi; et primo, ut » alter consul ex plebe fieret, id modo sermonibus » tentasse: nunc rogari, ut, seu ex patribus, seu ex » plebe velit, populus consules creet: et creaturos » haud dubie ex plebe seditiosissimum quemque. » Canuleios igitur Iciliosque consules fore! Ne id » Iupiter optimus maximus sineret, regiae maiestatis » imperium eo recidere: et se millies morituros po- » tius, quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. » Certum habere, maiores quoque, si divinassent, » concedendo omnia non mitiorem in se plebem, sed » asperiorem alia ex aliis iniquiora[8] postulando,

4. *Perturbationem auspiciorum*, quae non nisi penes Patres erant. — *Quam aliam vim*, effectum.

5. *Nisi ut ferarum prope ritu vulgentur* (vide ad II, 29, n. 6) *concubitus*, conf. III, 47 extr.

6. *Quorum sacrorum*, privatorum, quae gentilitia et haereditaria erant (cf. I, 26 extr.), quaeque ne in bello quidem intermitti fas erat; unde statum sacrificium, quod genti Fabiae in Quirinali colle fuit, etiam importuno belli tempore factum legimus iui. V, 46, n. 32, et XXII, 18, n. 7. Cf. ad XLI, 15, n. 5; XLII, 11 pr. X II, 32 pr. et ad Sil. VII, 381; «sacra vocarent ad patrios veneranda deos.»

7. *Ne secum quidem ipse concors*, ob perpetuam Patrum et plebis discordiam. *Si sibi ipse consentiat* Cic. Offic. I, 1. Confer Ruhnken. ad Velleium II, 63. — *Omnia divina*, auspicia et sacra. Confer tamen ad III, 17, n. 6.

8. *Iniquiora postulando*, postulantem, vel futuram et postulaturam, vel ut postularet, ad postulandum;

» quum prima impetrasset, futuram, primo quamlibet dimicationem subituros fuisse potius, quam » eas leges sibi imponi paterentur. Quia tum concessum sit de tribunis, iterum concessum esse: finem » non fieri posse. In eadem civitate tribunos plebis » et Patres esse: aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse; potiusque sero, quam » nunquam obviam eundum audaciae temeritatique. » Illine[9] ut impune primo discordias serentes concitent finitima bella, deinde adversus ea, quae concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant? » et, quum hostes tantum non arcessierint, exercitus » conscribi adversus hostes non patiantur? Sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se, nisi suas » leges tanquam victoris Patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum: quid[10] esse aliud, quam » minari, se proditurum patriam? oppugnari atque » capi passurum? quid eam vocem animorum, non » plebi romanae, sed Volscis et Aequis et Veientibus » allaturam? Nonne, Canuleio duce, se speraturos » Capitolium atque arcem scandere posse, si Patribus » tribuni, cum iure ac maiestate adempta, animos » etiam eripuerint? Consules paratos esse duces prius » adversus scelus civium, quam adversus hostium » arma. »

Bauer. — *Primo quamlibet dimicationem* etc., h. e. in principio certaminum inter Patres ac plebem; Drakenb. — *Quia tum*, post secessionem in Sacrum montem, *concessum sit de tribunis* (vide II, 33), *iterum concessum esse*, sublato decemvirorum imperio; vide III, 54. Mox cum Gronov. et Fab. leg. *Finem non fieri: non*, seu *nec posse in eadem civitate* etc.

9. *Illine ut impune* etc. Sic *ut* in affectu et cum vi interrogationis quinquies apud Cicer. Catil. I, 9. Confer ad V, 24, n. 6; IX, 11, n. 5; Horat. Epod. 17, 56; Plaut. Asin. V, 2, 34, et al. in pr. comicos. Plena oratio est: egone feram; vel fierine possit, ut etc. — *Tantum non*, *μόνον οὐ*, seu *μόνον οὐχὶ*, paene, propemodum, parum abest quin; vide Drak.

10. *Quid esse aliud* etc., ut cap. 4, et VI, 40; nisi ubivis cum Duk. leg. *quid id esse aliud.*

III. Quum maxime haec in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis et adversus consules ita disseruit: « Quantopere vos, Quirites, contemnerent » Patres, quam indignos ducerent, qui una secum » urbe intra eadem moenia viveretis, saepe equidem » et ante videor animadvertisse; nunc tamen maxi» me, quod adeo atroces in has rogationes nostras » coorti sunt. Quibus quid[1] aliud quam admonemus, » cives nos eorum esse, et, si non easdem opes ha» bere, eandem tamen patriam incolere? Altera » connubium petimus, quod finitimis externisque » dari solet: nos quidem civitatem, quae plus quam » connubium est, hostibus etiam victis dedimus. » Altera nihil novi ferimus; sed id, quod populi est, » repetimus atque usurpamus: ut, quibus velit, » populus romanus honores mandet. Quid[2] tandem » est, cur caelum ac terras misceant? cur in me » impetus modo paene in senatu sit factus? negent » se manibus temperaturos, violaturosque denun» tient sacrosanctam potestatem? Si populo romano » liberum suffragium datur, ut, quibus velit, con» sulatum mandet, et non praeciditur spes plebeio » quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi » summi honoris, stare urbs haec non poterit? de » imperio actum est? et[3] perinde hoc valet, plebe» iusne consul fiat, tanquam servum aut libertinum

Cap. III. 1. *Quid aliud quam admonemus*, vide ad II, 8, n. 9. — *Altera connubium petimus . . . dedimus*, vide ad VIII, 14, n. 9, *quod finitimis* quoque.

2. *Quid tandem est* (v. ad III, 68, n. 1), *cur caelum ac terras misceant*, vide ad Iuvenal. II, 25. — *Se manibus temperaturos*, vide ad II, 23, n. 8. — Mox *si dignus summo honore erit*, *apiscendi* (ant. pro *adipiscendi*) *summi honoris*, vide ad I, 3, n. 8.

3. *Et perinde hoc valet*, num idem est, si aliquis dicit, *plebeiusne*, an plebeius, *consul fiat*, fieri possit, ac si *servum . . . consulem futurum dicat?* Alii legunt: *plebeius ne consul fiat*, ut haec quasi lex sit. Bauerus malebat *actum erit* et *valebit*. — *Ecquid sentitis*, vide ad I, 9, n. 3.

» aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sentitis, » in quanto contemptu vivatis? lucis vobis huius » partem, si liceat, adimant: quod spiratis, quod » vocem mittitis, quod formas hominum habetis, » indignantur. Quin etiam, si diis[4] placet, nefas » aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, » si[5] non ad fastos, non ad commentarios pontificum » admittimur, ne ea quidem scimus, quae omnes » peregrini etiam sciunt? consules in locum regum » successisse? nec aut iuris, aut maiestatis quidquam » habere, quod non in regibus ante fuerit? En[6] un- » quam creditis fando auditum esse, Numam Pompi- » lium, non modo non patricium, sed ne civem qui- » dem Romanum, ex sabino agro accitum, populi » iussu, Patribus[7] auctoribus, Romae regnasse? L. » deinde Tarquinium, non[8] romanae modo, sed ne » italicae quidem gentis, Damarati[9] Corinthii filium, » incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem » factum? Ser. Tullium post hunc, captiva[10] Corni- » culana natum, patre nullo, matre serva, ingenio,

4. *Si diis placet* ironice et cum contemptu atque improbatione dici solet pro quod stultissimum est: « infra XXXIV, 2, n. 7, dixit: at XL, 13, n. 2, pro si quis credere potest; » Bauer.

5. *Si*, etiam si (v. ad V, 51, n. 1), *non fastos* consulares, *non commentarios*, seu libros *pontificum* (seu *Annales Maximos*, in quibus Pontifex Maxim. res omnes singulorum annorum mandabat literis, de quo vide Cicer. de Orat. II, 12, et Gell. IV, 5), inspiciendi nobis potestas datur. Tò *si* pro etsi, vel siquidem, quoniam, accipiendum, aut cum Periz. leg. *etsi*; Drak.

6. *En unquam*, an unquam, unquamne, ecquando (quod indignantis est et impatientis, vel etiam vehementer optantis per interrogationem, ut passim: cf. ad IX, 10, n. 5; X, 8, n. 9; Duk. et Drak. ad XXIV, 14; Gronov. ad XXX, 21), *creditis fando auditum esse*, fama tantum vobis innotuisse.

7. *Patribus auctoribus*, vide ad I, 17, n. 6.

8. *Non romanae modo, sed* etc., vid. ad I, 40, n. 1.

9. *Damarati Corinthii filium*, v. ad I, 34, n. 2.

10. *Captiva Corniculana natum*, v. ad I, 39, n. 8. — *Patre nullo natum*, ignoto, ignobili; ut Melchisedecus

» virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatio » Sabino dicam, quem ipse Romulus, parens urbis, » in societatem regni accepit? Ergo, dum nullum fa- » stiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit impe- » rium romanum. Poeniteat[11] nunc vos plebeii con- » sulis, quum maiores nostri advenas reges non fa- » stidierint, et ne regibus quidem exactis clausa urbs » fuerit peregrinae virtuti. Claudiam certe gentem[12] » post reges exactos ex Sabinis non in civitatem » modo accepimus, sed etiam in patriciorum nume- » rum? Ex peregrinone patricius, deinde consul » fiat? civis romanus si sit ex plebe, praecisa consu- » latus spes erit? utrum tandem non credimus fieri » posse, ut vir fortis ac strenuus, pace[13] belloque » bonus, ex plebe, sit Numae, L. Tarquinio, Ser. » Tullio similis? an ne, si sit, quidem ad guberna- » cula reipublicae accedere eum patiemur? potiusque » decemviris, teterrimis mortalium, qui tamen omnes » ex Patribus erant, quam optimis regum novis[14] » hominibus, similes consules sumus habituri?

» IV. At enim nemo post reges exactos de plebe » consul fuit. Quid postea? nullane res nova institui » debet? et, quod nondum est factum (multa enim » nondum sunt facta in novo populo), ea[1], ne si

ἀπάτωρ καὶ ἀμήτωρ in Ep. ad Hebr. VII, 3. Conf. Eurip. in Ione vs. 110, 837: Hor. Sat. I, 6, 6, 10; II, 5, 15, et Wessel. Obss. II, 10. Contra *qui patrem ciere possunt*; de quo vide ad X, 8, n. 9; *ingenio* et *virtute*, v. ad I, 24, n. 11. Mox forte leg. *dum* (quamdiu) *nullum fastidiretur genus*.

11. *Poeniteat nunc vos plebeii consulis*, vide ad II, 54, n. 16. — *Advenas reges non fastidierint*, peregrinos, gr. ἐπήλυδας; Schaef.

12. *Claudiam certe gentem* etc. Cf. II, 16. Mox suspicari possis: *civi romano, si* etc. Sed vix opus, iudice etiam Bauero. Post *praecisa* intell. *ei*.

13. *Pace belloque bonus*, vide ad IV, 2, n. 2. — Mox *teterrimis* antt. codices, et *tamen omnes* 3 MSS. pro *deterrimis* et *tum omnes*.

14. *Novis hominibus*, vid. ad I, 34, n. 8.

Cap. IV. 1. *Ea, ne si utilia quidem sint*; τὸ ea referendum ad *multa*: quod

» utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, au-
» gures, Romulo regnante, nulli erant: ab Numa
» Pompilio creati sunt. Census in civitate et descri-
» ptio centuriarum classiumque non erat: ab Ser.
» Tullio est facta. Consules nunquam fuerant: regi-
» bus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium,
» nec nomen fuerat: apud patres esse coepit. Tri-
» buni plebis, aediles, quaestores, nulli erant; in-
» stitutum est, ut fierent. Decemviros legibus scri-
» bendis intra decem hos annos et creavimus, et e
» republica sustulimus. Quis dubitat, quin, in ae-
» ternum urbe condita, in immensum crescente, nova
» imperia, sacerdotia, iura gentium hominumque
» instituantur? Hoc ipsum, ne connubium Patribus
» cum plebe esset, non[2] decemviri tulerunt paucis
» his annis pessimo exemplo publico, cum summa
» iniuria plebis? an esse ulla maior, aut insignitior
» contumelia potest, quam partem civitatis, velut
» contaminatam, indignam connubio haberi? quid
» est aliud, quam exsilium intra eadem moenia, quam
» relegationem pati? ne affinitatibus, ne propinqui-
» tatibus immisceamur, cavent; ne societur sanguis.
» Quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram,
» quam plerique oriundi ex Albanis et Sabinis[3], non

quo facilius appareret, parentheseos signa ex praeced. sustulit Bauer. qui tamen vel sic ἀνακόλουθον orationem esse iam monuit. Forte leg. *Et, quod nondum est factum (multa . . . populo), non, ne si utile quidem sit, fieri oporteret?*

2. *Non*, nonne (ut V, 53 al.), *decemviri tulerunt*, conf. ad IV, 1, n. 2. *Pessimo publico* malebat Gron. ut sup. II, 1, ubi vide not. 3. Baueri nota est: « Vel *exemplo*, vel *publico* delendum, ac vix est, quin prius. *Exemplo* enim hic qui locus? Vtrum, ne quis similem legem ferret? Quorsum, quum esset decemviralis? An, ne patricii sequerentur superbiam priorum? At istud non a lege, sed ab ipsorum fastu proficiscebatur. »

3. *Plerique oriundi ex Albanis et Sabinis*, vide I, 17 et 30. — *Aut ab regibus lecti* in Patres, *aut post reges exactos iussu populi*: « nam post reges exactos in hac re intervenisse iussum

» genere nec sanguine, sed per cooptationem in Pa-
» tres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges
» exactos iussu populi: sinceram servare privatis 4
» consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, ne-
» que vestras filias sororesque enubere sinendo e
» Patribus? nemo plebeius patriciae virgini vim af-
» ferret: patriciorum ista libido est[5]: nemo invitum
» pactionem nuptialem quemquam facere coëgisset.
» Verum enim vero lege id prohiberi, et connubium
» tolli Patrum ac plebis, id demum contumeliosum
» plebi est: cur[6] enim non confertis, ne sit connu-
» bium divitibus ac pauperibus? Quod[7] privatorum
» consiliorum ubique semper fuit, ut, in quam cui-
» que feminae convenisset domum, nuberet, ex qua
» pactus esset vir domo, in matrimonium duceret;

suffragiumve populi, idemque adeo sub regibus necessarium fuisse, docet Dionys. II, 47; IV, 3; V, 40; et sic accipio, quum quosdam a Patribus in patricios cooptatos legimus, ut inf. X, 8, et apud Sueton. Tib. I; » Duk.

4. *Privatis consiliis*, ita ut non opus fuisset vobis lege illa, a decemviris lata. Conf. not. 7. — *Enubere e Patribus*, per connubium ex ordine (familia et gente) patricio in plebeium, vel, ut XXXIX, 19, in gentem honestiorem, transire, Stroth. Cf. X, 23; XXVI, 34; XXXIX, 19. Sic contra *innubere*, vid. ad I, 34, n. 4.

5. *Patriciorum ista libido est*, v. c. Appii decemviri. Tota oratio plena est acerbarum quidem, sed et gravium verarumque sententiarum, quae omnibus inculcandae sunt nobilibus.

6. *Cur enim non confertis*, insuper vel una et simul legem fertis, in ea additis. Similiter X, 18 pr. *consciverant bellum*, simul vel unanimi consensu omnibusque suffragiis sciverant, decreverant, vel simpl. sciverant, XL, 45; *tempestas aliquot signa constravit*, simul, una stravit, vel simpl. stravit; *conscribere*, *conclamare* etc., vid. Ernesti ad Sueton. Claud. 3[illegible], et supr. ad I, 32, n. [illegible]2.

7. *Quod privatorum consiliorum*, res privati consilii et ab eo vel arbitrio hominum pendens, *ubique semper fuit*, *ut*, *in quam domum* innubere, per nuptias transire, *cuique feminae convenisset*, aptum fuisset, vel potius placuisset, in eam *nuberet*, et, *ex qua domo vir* feminam *pactus esset*, pactionem cum ea nuptialem fecisset (ut fere *pacto fratri* XLIV, 40; nam vulgo puella dicebatur viro *pacta*, de quo vide ad Iuvenal. VI, 25; Ruhnk. ad Velleium, I, 1, et Duk. inf. ad XLIV, 30), *in matrimonium* eam et in domum suam *duceret*.

» id vos sub[8] legis superbissimae vincula coniicitis, » qua dirimatis societatem civilem, duasque ex una » civitate faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patri- » cio sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem » convivium ineat? ne in foro eodem consistat? » Quid[9] enim in re est aliud, si plebeiam patricius » duxerit, si patriciam plebeius? quid iuris tandem » mutatur? nempe patrem[10] sequuntur liberi: nec, » quod nos ex connubio vestro petamus, quidquam » est, praeterquam ut hominum, ut civium numero » simus: nec, vos, nisi in contumeliam ignominiam- » que nostram certare iuvat, quod contendatis, » quidquam est.

» V. Denique utrum tandem populi romani, an » vestrum summum imperium est? Regibus exactis, » utrum vobis dominatio, an omnibus[1] aequa liber- » tas parta est? oportet licere populo romano, si » velit, iubere legem. An, ut quaeque rogatio pro- » mulgata erit, vos delectum pro poena decernetis? » et simul ego tribunus vocare tribus in suffragium » coepero; tu statim consul sacramento iuniores adi- » ges, et in castra educes? et minaberis plebi, mi- » naberis tribuno? Quid[2], si non, quantum istae » minae adversus plebis consensum valerent, bis iam

8. *Sub legis . . . vincula coniicitis*, vinculis subiicitis. Pro *in vincula*, ut ὑπὸ pro εἰς; Ern.

9. *Quid enim in re est aliud*, ut X, 8, n. 10, et Sen. Ep. 116.

10. *Patrem sequuntur liberi*, hi iura, gentem conditionemque patris, non matris, accipiunt.

Cap. V. 1. *Omnibus* civibus *aequa libertas parta*, eadem iura et commoda, suffragiorum ferendorum, omnium honorum petendorum etc. Cf. Ernesti clav. Cic. vide *libertas*.

2. *Quid? si* etc., pro *quid diceretis faceretisve*, *si non* etc., ut IX, 18 al. Ernesti *quid si* pro *quasi* dictum, vel ita legendum putabat. — *Bis iam experti essetis*, vide II, 55, et III, 11. — *Scilicet* εἰρωνικῶς et amare dicitur, ut *nimirum* et *videlicet* (IX, 17, n. 6; XXXII, 21, n. 14). Hoc sensu passim obviae voces istae, et tum plerumque signa interrog. apposita sunt, quae removeri praestat.

» experti essetis? scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis: an ideo non est dimicatum, quod, quae pars firmior, eadem modestior fuit? nec nunc erit certamen, Quirites: animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, parata vobis plebes est, si, connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis; si coalescere, si iungi miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt; si spes, si aditus ad honores viris strenuis et fortibus datur; si in consortio, si in societate reipublicae esse, si, quod aequae libertatis est, in vicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. Si[3] haec impediet aliquis, ferte sermonibus, et multiplicate fama bella; nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in privata connubii societas est ».

VI. Quum in concionem et consules processissent, et res[1] a perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, *cur plebeium consulem fieri non oporteret?* ut fortasse vere, ne parum utiliter

3. *Si haec impediet aliquis* (*sin* coni. Sigon. quod vel auris legere iubet; Bauer.), *ferte sermonibus bella*, semper et ubivis sermones serite, seu spargite de bellis, bella crepate. Similiter *aliquid fama* et *rumoribus ferre*, quasi circumferre, XXIII, 3; XXXIV, 36, n. 1, et apud Tacit. Ann. XV, 46; XVI, 2.

Cap. VI. 1. *Res a perpetuis*, continuis, una serie et continuatione recitatis, *orationibus* (confer XXXII, 19 extr.) se *vertisset* (vid. ad II, 3, n. 2) *in altercationem*, alterutrum colloquium vel disputationem, quae interrogationibus et responsis continetur. Confer VIII, 33; Cic. ad Atticum I, 16, et Quintil. VI, 4. Similiter *perpetuum iugum* et *dorsum* montis dicitur XXXIII, 6, et XLI, 18. Cf. ad IX, 17, n. 6. — Mox pro *respondit* forte legendum *responderunt*, sc. consules, vel *respondetur*, vel *respondebatur*; nisi excidit nomen alterius consulum. Bauerus monet, *respondet* dictum esse pro *responderunt*, aut supplendum *consul*, scil. ex consulibus. Neutrum satis placebit.

in praesens certamen respondit, *quod*[2] *nemo plebeius auspicia haberet; ideoque decemviros connubium*[3] *diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur.* Plebes ad id maxime indignatione exarsit, quod auspicari, tanquam invisi diis immortalibus, negarentur posse: nec ante finis contentionum fuit (quum et tribunum acerrimum auctorem plebes nacta esset, et ipsa cum eo pertinacia certaret), quam victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maxime rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos aut totam depositurós, aut post bellum dilaturos esse; contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore. Quum[4] Canuleius victoria de Patribus et plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua summa vi pugnant, et, crescente in dies fama belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant: apparebat, aut hostibus, aut civibus[5] de victoria concedendum esse: soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quintiorum Cincinna-

2. *Quod nemo plebeius auspicia*, ius ea capiendi, *haberet*, vide ad II, 33, n. 3.

3. *Connubium* Patrum et plebis *diremisse*, separasse. — *Auspicari*, auspicia capere. — *Turbarentur*. Cod. Ox. fert *perturbarentur*; sed nullus ei concinit. Lem.

4. *Quum Canuleius . . . ingens esset*, plurimum gloriae et auctoritatis adeptus esset. Cf. V, 17 pr. — *Alii tribuni pro rogatione sua* etc. Cf. cap. 1. Mox *concilia principum* malebat Gron. vide ad I, 54, n. 1.

5. *Civibus de victoria concedendum*, vide ad III, 60, n. 4; *quam maxime tribunitii, et prensare homines*, τὸ *quam* redundat, atque illud *et* rectius abfuerit, ut simpl. otiosum: neque enim distributionem facit cum altero *et*, sed idem fere indicat; Bauer. Abest a MS. Lovel. IV. — *A primoribus coacti petiere* honorem. — *Cessisse*, recessisse a *possessione*, summa administratione *reipub.* summumque imperium plebi et tribunis concessisse. Forte leg. *possessionem*. — *In contentione libertatis*, de libertate, ob eam. Conf. ad I, 5, n. 5. — *Secundum*, post.

tique et Capitolini sententiae abhorrebant a caede violandisque, quos, foedere icto cum plebe, sacrosanctos accepissent. Per haec consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis nihil mutaretur: eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur: quibus indictis, extemplo, quicumque aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, quam maxime tribunitii, et prensare homines, et concursare toto foro candidati coepere: ut patricios desperatio primo, irritata plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret: postremo coacti tamen a primoribus petiere, ne cessisse possessione reipublicae viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios, secundum deposita certamina, incorrupto iudicio esse: tribunos enim omnes patricios creavit populus, contentus eo, quod ratio habita plebeiorum esset. Hanc modestiam, aequitatemque et altitudinem[6] animi, ubi nunc in uno inveneris, quae tum populi universi fuit?

VII. Anno[1] trecentesimo decimo, quam urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro consulibus

6. *Altitudinem animi*, magnitudinem animi. Alio sensu dicitur Tacit. Annal. III, 44, ubi vide not. 3.

CAP. VII. 1. *Anno CCCX* etc. ann. Vrb. cond. CCCXI apud Dionys. lib. II, pag. 736. Conf. Drakenb. ad h. l. et Dodwell. de cyclis diss. X, §. 86. — *T. Caecilius*; quae gens plebeia fuit. Leg. *T. Cloelius*. Dionys. l. l. eum vocat Τίτον Κλοίλιον (ita scrib. pro vulg. Κλώσιον, quod vel ex cognomine intelligitur) Σικελόν. Ceterum *tribuni militum consulari potestate* usque ad ann. Vrb. cond. 388, quo L. Sextius primus de plebe consul factus (vide VII, 1), creati sunt, sed nonnunquam et consules, prout seu plebs, seu Patres praevaluissent certaminibus. Illis autem hoc nomen, inditum, quod inter plebeios maxime eminebant tribuni militum.

magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Caecilius; quorum in magistratu concordia domi pacem etiam foris praebuit. Sunt, qui propter adiectum Aequorum Volscorumque bello et Ardeatium defectioni veiens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatae legis de consulibus creandis ex plebe, et imperio et insignibus consularibus usos. Non tamen pro [2] firmato iam stetit magistratus eius ius; quia tertio mense, quam inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere; quod C. Curtius [3], qui comitiis eorum praefuerat, parum recte tabernaculum cepisset. Legati [4] ab Ardea Romam venerunt, ita de iniuria querentes, ut, si demeretur ea, in foedere atque amicitia mansuros, restituto agro, appareret. Ab senatu responsum est, *iudicium populi rescindi ab senatu non posse, praeterquam quod nullo nec exemplo nec iure fieret, concordiae etiam ordinum causa: si Ardeates sua [5] tempora exspectare velint, arbitriumque senatui levandae iniuriae suae permittant, fore, ut postmodo gaudeant, se irae moderatos; sciantque, Patribus aeque curae fuisse, ne qua iniuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset.* Ita legati, quum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, quum sine curuli magistratu respublica esset, coiere,

2. *Pro firmato stetit ius*, tanquam firmatum. Conf. ad II, 7, n. 4. — *Vitio creati*, vide ad V, 17, n. 4.

3. *C. Curtius*, consul (vide cap. 1), *parum recte*, vitiose, contra disciplinam auguralem, *tabernaculum cepisset*, vide ad I, 6, n. 4; et confer Cic. de Div. I, 17; II, 35; de Nat. Deorum lib. II, n. 10 et 11. Hae autem artes erant patriciorum, qui auspicia soli habebant et pro libito comminiscebantur.

4. *Legati ab Ardea Romam venerunt*, vide ad X, 14, n. 2, et XXVII, 5, n. 4. — *Ita* (vide ad I, 17, n. 5) *de iniuria querentes*, de qua vide III, 71, n. 72.

5. *Sua tempora exspectare*, vide ad I, 56, n. 10. — *Se rem integram relaturos*, vide ad II, 5, n. 1.

et interregem creavere: contentio, consulesne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex[6] ac senatus, consulum comitia; tribuni plebis et plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt: vicerunt Patres, quia et plebs, patriciis seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit: et principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam quibus ut indigni praeterirentur. Tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere. T. Quintius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus foedus renovatum est: idque monimenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratuum inveniuntur: credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus, praetermissa nomina consulum horum. Licinius Macer[7] auctor est, et in foedere ardeatino, et in linteis libris ad Monetae inventa: et foris, quum tot terrores a finitimis ostentati essent, et domi otium fuit.

VIII. Hunc annum, seu tribunos modo, seu tribunis suffectos consules quoque habuit, sequitur annus haud[1] dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum,

6. *Interrex ac senatus consulum comitia ut habeantur tendunt*, contendunt, operam dant, perficere conantur. Conf. VII, 22, n. 2; X, 1, n. 3; XXI, 33, n. 4; XXVIII, 18, n. 2; XXXII, 32; XXXVII, 53, et mox ad cap. 8, n. 6. — *Certamen sine effectu*, quo se nihil profecturos prospiciebant, *in beneficio apud primores Patrum reliquere*, omisere in eorum gratiam, ut loco beneficii vel per beneficium quasi suum impetrarent consulatum.

7. *Licinius Macer*, historicus. Cf. ad III, 5, n. 9, et Ind. — *Libri lintei*, in linteo scripti, et asservati *ad Monetae*, scil aedem (vide ad I, 33, n. 6), h. e. in aede Iunonis Monetae (de qua vid. ad VI, 20, n. 11, et VII, 28), prisci annales populi romani. Conf. cap. 13, 20, n. 23, et Dodwel. in Append. Praelectt. Academ. pag. 654 sqq.

Cap. VIII. 1. *Haud dubiis consulibus*; unde mox eadem vox *consulibus* delenda videtur.

T. Quintio Capitolino quintum consulibus: idem hic annus censurae initium fuit, rei a parva origine ortae: quae deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinaeque romanae penes eam regimen, senatus [2], equitumque centuriae, decoris dedecorisque discrimen sub ditione eius magistratus, publicorum ius privatorumque locorum, vectigalia populi romani sub nutu atque arbitrio essent. Ortum [3] autem initium rei est, quod in populo, per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque consulibus, quum tot populorum bella imminerent, operae erat id negotium agere. Mentio illata ab senatu est, *rem operosam ac minime consularem suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, custodiaeque [4] et tabularum cura, cui arbitrium formulae censendi su-*

2. *Senatus equitumque centuriae*; sed cur non et ordo plebeius, cuius homines ita notabat censor, ut eos tribu aut centuria moveret, vel, ut Asconius dicit, ut in Caeritum tabulas inferrentur, ac per hoc non essent in albo centuriae suae? Hinc non male Stroth. emend. *senatus*, *equitum*, *centuriae*, vel potius, quod in quibusdam MSS. legitur, *centuriarum* (aut *centuriarumque*), *decoris dedecorisque discrimen*; nisi malis *descriptio*. De munere censoris confer Cicer. de leg. III, 3. — *Vectigalia* propr. pecunia, quae pro vectura mercium solvenda est, ut XL, 51, n. 11; sed in genere, ut h. l., omnes reditus publici e decumis, scriptura et portorio, vid. Ernesti clav. Cic.

3. *Ortum autem initium rei est*, habent quidem editi omnes; sed dissentiunt scripti, qui inverso vocabulorum ordine offerunt *initium est rei*, nisi quod *initium est regi* lapsu librarii praeferat solus Harlei. pr. *est initium rei* Lipsiens. *initium fuit rei* Florent. Lem. — *Populo per multos annos* (XVII, vide supr. III, 24) *incenso*, vide ad I, 44, n. 1. — *Operae erat*, vide ad I, 24, n. 10. — *Mentio illata ab consulibus in senatu est* mox non male coni. Pigh. in Ann. ad an. 310.

4. *Custodiaeque et tabularum cura*, cura tabularum publicarum (h. e. codicum ceratorum, in quibus senatusconsulta, leges, rationes et redemptiones vectigalium, aliaeque res publice, in censu, iudiciis, senatu, comitiis actae consignabantur) et conficiendarum, et in tabulario (*Archiv*), quod in atrio Libertatis erat, custodiendarum. Cf. XLIII, 16, et de *tabulario* Casaub. ad Suet. Aug. 29. Sed forte leg. *et tabularum cura custodiaque*. — *Formula* est lex, seu praescriptum et norma, secundum quam aliquid faciendum est (cf. ad XXII, 57 n. 11, et XXVI, 24, n. 5); hinc *formula censendi*, certa praescriptio, me-

biiceretur. Et Patres, quamquam rem parvam, tamen, quo plures patricii magistratus in republica essent, laeti accepere: id, quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui praeessent, ipsi honori ius maiestatemque adiicerent. Et tribuni, id quod tunc erat, magis [5] necessariam, quam speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommode adversarentur, haud [6] sane tetendere. Quum a primoribus civitatis spretus honor esset, Papirium Semproniumque [7], quorum de consulatu dubitabatur, ut eo magistratu parum [8] solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis praefecit. Censores ab re appellati sunt.

IX. Dum haec Romae geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima societate renovatoque foedere recenti auxilium prope eversae urbi implorantes: frui namque pace, optimo consilio cum populo romano servata, per intestina arma non licuit; quorum causa atque initium traditur ex certamine factionum ortum: quae fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames morbive, quaeque alia in deum iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. [1] Virginem plebeii generis, maxime

thodus et ratio, ex qua census est agendus (cf. XXIX, 15); ut *formula cognitionis* XL, 12 (ubi vide not. 8): norma iudicii, proprie modus a praetore praescriptus iudicibus, ut ad eum dirigant iudicium, et ex eo intelligant, quid et quomodo cognoscendum iudicandumque sit: unde et *formulam iuris exsequendi constituere* dicitur XXXIX, 26 extr.

5. *Magis necessariam*, h. e. necessarii, *quam speciosi*, splendidi et magna dignitate conspicui, *ministerii procurationem intuentes* et ducentes. Cf. ad I, 1, n. 6.

6. *Haud sane tetendere* adversus Patres eorumque consilium, contendere, pugnavere, restitere. Conf. V, 24, n. 6; VIII, 15, n. 8; X, 6, n. 9; XXIII, 14, et sup. ad c. 7, n. 6.

7. *Papirium Semproniumque* etc. Conf. supr. cap. 7 extr. Sed legendum *dubitatur* e MS. Lovel. IV, et edd. vett. ante Ald.

8. *Parum solidum*, integrum, *consulatum*, qui non per *solidum*, h. e. totum, seu integrum annum duraverat.

Cap. IX. 1. *Quaeque alia in deum iras ... vertunt*, sc. se (vide ad II, 3,

forma notam, petiere iuvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui et ipsi eiusdem [2] corporis erant; nobilis alter, nulla re, praeterquam forma, captus: adiuvabant eum optimatium studia, per quae in domum quoque puellae certamen partium penetravit: nobilis superior iudicio matris esse, quae quam splendidissimis nuptiis iungi puellam volebat: tutores, in ea quoque re partium memores, ad [3] suum tendere. Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in ius est: postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant ius nuptiarum. Sed vis potentior fuit; namque tutores, inter suae partis homines de iniuria decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex domo matris rapiunt: adversus quos infestior coorta optimatium acies sequitur accensum iniuria iuvenem: fit proelium atrox: pulsa plebs, nihil [4] romanae plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique excursiones

n. 2), h. e. iram deorum efficiunt; vel potius *vertunt*, sc. *populi* vel homines, h. e. irae divinae tribuunt, vel tanquam indicia eius et effectus huius causae interpretantur. Cf. loc. simil. XXVIII, 11 pr.

2. *Eiusdem corporis*, plebeii generis s. ordinis. Conf. ad I, 17, n. 2.

3. *Ad suum tendere*, ad sui ordinis vel, ut mox dicitur, partis suae hominem (sc. plebeium) iuvandum inclinare seu convertere studia. Similes seditionum causas memorat Aristot. Polit. V, 4. — *Intra parietes*, confer Cic. pro Quintio, c. 11: *aut intra parietes, aut summo iure experiri.* — *Manu facta*, multitudine hominum congregata.

4. *Nihil rom. plebi similis*, quae bis in secessione fuerat quieta, nec quidquam violenti fecerat; vide II, 32, et III, 50, n. 51. — Mox cum Drakenb. forte leg. *omnis etiam expertem ante certaminis multitudine* etc. vel *omnis etiam expertam ante certaminis*, ut passim *expertus* iungitur genitivo; vid. Drak. ad h. l. ad XXIV, 22 pr. XL, 8, n. 4, et nos ad Sil. VIII, 6.4. Sic et *assuetus* XXXVIII, 17; *insuetus* VI, 34; *insolitus* X, 28; *metuens* XXII, 3; *incertus* IV, 23; XXIV, 24; *certus*, *peritus* etc., quae comparavit Stroth. ad XXIV, 22. Haec et alia Graecorum dicta more et passim obvia. Permulta laudavi exempla in Appendice Silio annexa, pag. 171, 172.

facit: urbem quoque, omnis etiam expertem ante certaminis, multitudine opificum ad spem praedae evocata, obsidere parat: nec ulla species cladesque belli abest; velut [5] contacta civitate rabie duorum iuvenum, funestas nuptias ex occasu patriae petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum. Optimates Romanos ad auxilium urbis obsessae, plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere. Priores Volsci duce Aequo Cloelio Ardeam venere, et moenibus hostium vallum obiecere. Quod ubi Romam est nunciatum, extemplo M. Geganius consul, cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, praecipitique iam die [6] curare corpora milites iubet. Quarta [7] deinde vigilia signa profert: coeptumque opus adeo approperatum est, ut, sole orto, Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quam a se urbem, viderent: et alia parte consul muro [8] Ardeae brachium iniunxerat; qua ex oppido sui commeare possent.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non commeatu praeparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento [1] aluisset militem, postquam septus

5. *Velut contacta civitate rabie*, v. ad II, 5, n. 3.

6. *Praecipiti iam die* ad vesperum (ut IV, 9, et XXV, 34, n. 5), ad finem festinante. Sic *praeceps in occasum sol erat* X, 42 pr. *sol se inclinavit* IX, 32 (ubi vide not. 4); forte et *ver praeceps* XLIV, 30 pr. ubi vide not. 1.

7. *Quarta vigilia*, hora matutina tertia. Conf. ad Silium VII, 154 sq. *Signa proferre*, movere s. promovere castra s. milites.

8. *Muro Ardeae brachium iniunxerat*, partem munitionis ex reliquo opere transversim procurrentem, ut fere opera, quae *tenailles* hodie dicunt, h. l. et XXII, 52 pr. (ubi confer Drak.) agger transversus, Str. *Brachia*, gr. σκέλη (ut apud Polygen. pag. 84, et Diodor. XIII, 107), munitiones earumque in pr. partes prominentes, vel in longitudinem directae, vel curvatae in modum arcus; vide IV, 22, n. 52; XXXVIII, 5; Intp. Suet. Claud. 20; Frontin. Strat. III, 17, 5; Hirt. bel. Alex. 80; Prop. III, 20 al. XXI, 24; Virg. Aeneid. III, 535; Lips. lib. II, Poliorcet. dial. 2. — *Iniunxerat*, ut X, 34; XXVII, 41 al.

Cap. X. 1. *Rapto in diem frumento*,

vallo repente inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, *si solvendae obsidionis causa venerit Romanus, abducturum se inde Volscos*, ait. Adversus ea consul, *victis conditiones accipiendas esse, non ferendas*, respondit; *neque, ut venerint ad oppugnandos socios populi romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. Dedi imperatorem, arma poni*, iubet, *fatentes victos se esse, et imperio parere. Aliter tam abeuntibus quam manentibus se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis, quam pacem infidam, Romam relaturum.* Volsci [2] exiguam spem in armis, alia undique abscissa, quum tentassent, praeter cetera adversa loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte caederentur, ad preces a certamine versi, dedito imperatore traditisque armis, sub [3] iugum missi, cum singulis vestimentis ignominiae cladisque pleni dimittuntur. Et quum haud procul urbe Tusculo consedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt poenas, vix nuntiis caedis relictis. Romanus Ardeae turbatas seditione res, principibus eius motus securi percussis, bonisque [4] eorum in publicum Ar-

quovis die, singulis diebus, ut VIII, 23, n. 8; XXXI, 29, XXXIV, 19; et *ad diem* XXIII, 21, n. 1; *in horas* apud Horat. Sat. II, 7, 10 al.; nisi malis explicare *pro uno die*, in unum diem, vel iungere cum *aluisset*, ut *in diem vivere rapto* XXII, 39. n. 6.

2. *Volsci exiguam spem*, quae ipsis reliqua et *in armis* tantum posita erat, *quum tentassent* (ut XXI, 12; XLIV, 45, et al.), *alia* quavis, omni reliqua scilicet spe (s. pacis s. fugae) *undique abscissa*; vid. ad XXX, 32, n. 4. *Alia* etiam passim dicuntur reliqua, ut τὰ μὲν ἄλλα ἄλλος στρατὸς etc. Cf. I, 12, n. 8; II, 23, n. 6; XI, 3, n. 54; V, 13, n. 6; I, 7, n. 26; VIII, 25, n. 9; IV, 21, n. 27; XXII, 11, n. 30; LVI, 23, n. 40; XXIV, 1; XXXVIII, 24; XL, 12; XLI, 8.

3. *Sub iugum missi*, vide ad III, 28, n. 7. — *Romanus*, scilic. consul, quae vox addita in multis editionibus, sed passim omissa est. Confer princ. huius capitis, et ad XXXII, 11, n. 4.

4. *Bonis eorum in publicum redactis*, vide ad II, 9, n. 4.

deatium redactis, composuit: demptamque [5] iniuriam iudicii tanto beneficio populi romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicae avaritiae monimentum videbatur. Consul triumphans in Vrbem redit, Cloelio duce Volscorum ante currum ducto, praelatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub iugum miserat. Aequavit, quod haud facile est, Quintius consul togatus armati gloriam collegae: quia concordiae pacisque [6] domesticam curam, iura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum et Patres severum consulem, et plebs satis comem crediderint: et adversus tribunos auctoritate plura, quam certamine, tenuit. Quinque consulatus, eodem tenore gesti, vitaque omnis, consulariter acta, verendum paene ipsum magis, quam honorem, faciebant: eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Aebutium Cornicinem. Fabius et Aebutius consules, quo [1] maiori gloriae rerum, domi forisque gestarum, succedere se cernebant (maxime autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re [2] praecipiti tanta foret

5. *Demptam iniuriam iudicii*, vide III, 71, n. 72. — *Aequavit consul togatus armati gloriam collegae*, vide ad III, 15, n. 1.

6. *Pacisque domesticam curam*, pro *domesticae*; vide ad I, 1, n. 6. — *Poene ipsum*, emphatice, eius personam.

Cap. XI. 1. *Quo maiori gloriae rerum succedere*, h. e. quo maioris gloriae viris seu consulibus etc., abstr. pro concr. ut XXIV, 5 pr. *succedere tantae caritati Hieronis*, h. e. Hieroni tam caro civibus, et XXXVII, 58, n. 5; *ne cognomini fratris cederet*, forte et IX, 18; *male gestis rebus alterius successum est.* Confer ad III, 15, n. 8, et ad Iuvenal. IV, 39, 81, et Sil. IV, 599.

2. *In re praecipiti*, vide ad Praefat. n. 12. — *Infamiam iudicii*, vide III, 71, n. 72. Haec vera senatusconsulti causa non *palam relata in tabulas* (vide ad cap. 8, n. 4), sed alia, eaque similata, ut plebs et tribuni ignorarent, a consulibus esse *initum*,

cura subventum), eo impensius, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam iudicii, senatusconsultum fecerunt, ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni [3] eo praesidii causa adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret iudicii rescindendi consilium initum: consenserant autem, ut, multo maiore parte rutulorum colonorum, quam romanorum, scripta, nec ager ullus divideretur, nisi is, qui interceptus iudicio infami erat; nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri assignaretur: sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Cloelius Siculus M. Aebutius Elva: qui, per minime populare ministerium agro assignando sociis, quem populus romanus suum iudicasset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem [4] Patrum satis accepti, quod nihil gratiae cuiusquam dederant; vexationes, ad populum iam die dicta ab tribunis, coloni adscripti remanendo in colonia, quam testem integritatis iustitiaeque habebant, vitavere.

XII. Pax domi forisque fuit, et hoc, et insequente anno, C. Furio Pacilo, et M. Papirio Crasso consulibus. Ludi, ab decemviris [1], per secessionem plebis

captum, *consilium*, *iudicii* infamis, cuius illi auctores fuerant, *rescindendi*, tollendi, irritum illud faciendi.

3. *Coloni eo . . . scriberentur*, h. e. mitterentur scribendi, ut V, 24, n. 2. Coloniae non omnes fuerunt militares.

4. *Ne primoribus quidem Patrum satis accepti*, grati, *quod nihil gratiae cuiusquam dederant*, quod in distribuendis agris nullius auctoritatem seu gratiam sequuti essent, haud favore vel amicitia alicuius se ab iusto abduci passi essent, Stroth. Confer ad III, 58, n. 4. — *Coloni adscripti*, sc. veteribus colonis. Al. *colonis*, quod facilius est. At conf. VIII, 14, n. 7.

Cap. XII. 1. *Ludi ab decemviris*, *per secessionem plebis a Patribus*, *ex senatusconsulto voti*, *eo anno facti sunt.* Ita in recentioribus excusis in-

a Patribus, ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequidquam a Poetelio [2] quaesita; qui, tribunus plebis iterum ea ipsa denuntiando factus, neque, ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit: et, quum magno certamine obtinuisset, ut consulerentur Patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creari iussi sunt; ludibrioque erant minae tribuni, denuntiantis se delectum impediturum; quum quietis finitimis, neque bello, neque belli apparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno [3] prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Vnum afuit bellum externum; quo si aggravatae res essent, vix [4] ope deorum omnium resisti potuisset: coepere a fame mala, seu

terpungitur, unde sequi debet, ludos ab decemviris eo anno factos esse; quum tamen hoc anno nulli fuerint decemviri. Merito igitur distinguit. Drakenborch. *Ludi, ab decemviris per secessionem* etc., ut indicetur, hoc anno factos esse ludos, qui, quo tempore plebs a Patribus secesserat, ex senatusconsulto a decemviris voti erant. Lem. *Per secessionem plebis a Patribus*, vide ad II, 18, n. 1.

2. *A Poetelio, qui tribunus plebis* superiore anno fuerat, et ut tam agri dividerentur plebi, quam tribuni militum cons. potest. crearentur, contenderat (quae tamen omnia Livius supra silentio praetermisit); nunc *tribunus pl. iterum factus est denunciando ea ipsa*, h. e. easdem rogationes laturum.

3. *Regno prope per largitionis dulcedinem*, per periculosas largitiones Sp. Maelii, regni consilia agitantis (v. cap. 13), *in cervices accepto* a populo romano, quod proprie dicitur de animalibus, quorum cervicibus iuga imponuntur. — *Afuit*, sic omnes MSS. non *abfuit*. — *Aggravare* de pondere dicitur, quod oneri per se iam gravi superadditur, Stroth. Conf. VI, 27 pr. XXII, 8; XLIV, 7. Sic et *premere*, et *onerare* onerosius graviusque reddere, et hinc augere V, 39, n. 8; XXXIV, 62, 2; XXXVIII, 56 extr. ut contra *levare* et *elevare*. Cf. ad III, 13, n. 1; III, 21, n. 5, et Tac. Ann. I, 69, 7.

4. *Vix ope deorum omnium resisti potuisset*, sc. quin obruerentur res, vel obrueretur res, h. e. respublica rom. ut inf. cap. 43 extr. Alii legunt *sisti*, de quo vid. ad II, 29, n. 7. Sed ita quoque reponendum *potuissent*, scil. res aggravatae. — *Coepere a fame mala*, initium malorum fuit fames.

adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine [5] concionum et Vrbis deserto agrorum cultu: nam utrumque traditur: et Patres plebem desidem, et tribuni plebis nunc fraudem nunc negligentiam consulum accusabant. Postremo perpulere plebeii, haud adversante senatu, ut L. Minucius praefectus [6] annonae crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quam ad curationem ministerii sui: quamquam postremo annonae [7] quoque levatae haud immeritam et gratiam et gloriam tulit: qui quum, multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequidquam missis (nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est), nullum momentum annonae fecisset, et, revolutus [8] ad dispensationem inopiae, profiteri cogendo frumentum et vendere, quod usu menstruo superesset, fraudandoque [9] parte diurni cibi servitia, criminando, inde et obii-

5. *Dulcedine concionum*, vid. ad III, 72, n. 4. Codd. Paris. *dulcedine conditionum urbis*, sine copula. Lem.

6. *Praefectus annonae* magistratus extraordinarius temporibus liberae reipublicae, propter caritatem annonae interdum creatus, ordinarius autem ab Augusto factus dictusque *curator frumenti populo dividundi* (vid. Suet. Aug. 37), qui annonae curam habebat, canonem exigebat frumentarium, tesserasque frumentarias, aut panes dividebat.

7. *Annonae levatae*, vide ad II, 34, n. 13, et III, 21, n. 5; *nullum momentum annonae fecisset*, eius pretium nihil fere levasset, vel ad illud minuendum nil valuisset. Confer ad I, 47, n. 7, et III, 27, n. 6.

8. *Revolutus*, necessitate redactus (conf. V, 11 pr.), *ad dispensationem*, distributionem, *inopiae*, exignae, quae supererat in Vrbe, frumenti copiae, *cogendo*, eo quod quemvis cogeret *profiteri frumentum*, quantum ipsi restaret frumenti etc. — Mox *usu* more antiquo pro *usui* (quod multi exhibent libri), ut VII, 2; *versu* IX, 5; *exercitu*, XXII, 2 pr. *delectu*. Conf. ad Sil. III, 88; ad Tacit. Annal. III, 30, 5, et infr. ad V, 13, n. 4. Sic contra *classi* (IV, 34, n. 3; XXIV, 40, n. 1; XXX, 9, n. 5; *sorti* (IV, 37, n. 5), *igni*, *colli*, *amni*, *caedi* pro *sorte*, *classe* etc. Confer ad cap. 37, n. 5; ad XXIV, 40, n. 1; Sil. VII, 368; VIII, 125; X, 462.

9. *Fraudando . . . servitia*, servos. Conf. II, 10 extr. — *Frumentarii* mercatores, qui lucri causa frumentum coëmunt, ut maiori pretio postea divendant, Drak.

ciendo irae populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis, quam levaret, inopiam; multi ex plebe, spe amissa, potius quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus [10] obvolutis se in Tiberim praecipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Maelius ex equestri ordine, ut illis temporibus, praedives, rem utilem, pessimo exemplo, peiore consilio, est aggressus: frumento namque ex Etruria privata pecunia per hospitum clientiumque ministeria coëmpto (quae, credo, ipsa res [1] ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat), largitiones frumenti facere instituit plebemque, hoc munere delenitam, quacumque incederet, conspectus elatusque supra modum hominis privati, secum trahere, haud dubium consulatum favore ac spe despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis eo quod fortuna spondet, ad altiora et non concessa tendere: et, quoniam consulatus quoque eripiendus invitis Patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto apparatu consiliorum et certamine [2], quod ingens exsudandum esset, praemium fore. Iam comitia consularia instabant: quae res eum, necdum compositis maturisve satis consiliis, oppressit. Consul sextum creatus T. Quintius Capitolinus, minime opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen: et L. Minucius

10. *Capitibus obvolutis se in Tiberim praecipitaverunt*, conf. Horat. Sat. II, 3, 37 ibique intpp.

Cap. XIII. 1. *Ipsa res... impedimento fuerat*, quod, scil. frumentum omne prius ab eo privatis sumptibus coëmptum esset, et nihil relictum publice coëmpturis. — *Conspectus*, vid. ad II, 5, n. 8. — *Despondentem* plebem, spondentem, destinantem, ut XXVI, 37, n. 2.

2. *Certamine, quod ingens* etc. pro *certamine ingenti, quod exsudandum esset*, multo sudore, scil. labore sustentandum et conficiendum; ut passim *sudare* et *exsudare*. — *Compositis consiliis*, vide ad III, 53, n. 2. — *L. Minucius* Augurinus, qui *P.*

praefectus annonae, seu refectus, seu, quoad res posceret, in incertum [3] creatus: nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus praefecti nomen. Hic Minucius, eandem [4] publice curationem agens, quam Maelius privatim agendam susceperat, quum in utraque domo genus[5] idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert: « Tela in domum Maelii conferri, » eumque conciones domi habere; ac non dubia re» gni consilia esse: tempus [6] agendae rei nondum » stare; cetera iam convenisse; et tribunos mercede » emptos ad prodendam libertatem, et partita duci» bus multitudinis ministeria esse: serius se paene, » quam tutum fuerit, ne cuius incerti vanique au» ctor esset, ea deferre ». Quae postquam sunt audita, et undique primores Patrum et prioris anni consules increparent, quod eas largitiones coetusque plebis in privata domo passi essent fieri, et novos consules, quod exspectassent, donec a praefecto annonae tanta res ad senatum deferretur, quae consulem[7] non auctorem solum desideraret, sed etiam vindicem; tum T. Quintius, « consules immerito increpari, « ait, »

dicitur Plin. XXXIV, 5, et *T. Minucius C. F.* in denario quodam vetusto.

3. *In incertum creatus*, sc. tempus. — *In libros linteos*, vid. ad c. 7, n. 7.

4. *Eandem.... curationem agens*, h. e. publico nomine, mandato, sumptu et auctoritate. Ita legitur ex emend. Florebelli; at in omnibus MSS. et edd. antt. *reipublicae*, quod minus quidem aptum, sed non plane ineptum est, vide ad II, 64, n. 3.

5. *Genus idem hominum*, scil. qui coëmerent frumentum. — Mox pro *conciones* Gron. coni. *coitiones*, h. e. coetus clandestinos, ut mox *coetus plebis*; vid. ad II, 28, n. 3. Sed *conciones* eodem quoque sensu capi possunt.

6. *Tempus nondum stare*, constitutum, definitum esse. Similiter *sententia ei stat*, h. e. non dubia est, sed certa et firma (ut al. *ei constat*), XXI, 29, 30 pr. XXX, 4; et *non satis constabat animis* XXVII, 44 pr. Confer ad XXXII, 19, n. 5.

7. *Consulem auctorem*, vide ad II, 58, n. 1.

» qui, constricti legibus de provocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi, haberent: opus esse non forti solum viro, sed etiam libero exsolutoque legum vinculis: itaque se dictatorem L. Quintium dicturum; ibi animum parem tantae potestati esse. » Approbantibus cunctis, primo Quintius abnuere: et, *quid sibi vellent*, rogitare, *qui se aetate exacta tantae dimicationi obiicerent.* Dein, quum undique plus in illo senili animo non consilii modo, sed etiam virtutis esse, quam in omnibus aliis dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, et consul nihil remitteret; precatus tandem deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipublicae esset, dictator a consule dicitur: ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

XIV. Postero die, dispositis praesidiis, quum[1] in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei[2] ac miraculo esset, et Maeliani, atque ipse dux eorum, in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, *qui tumultus*, *quod bellum repens*, *aut dictatoriam maiestatem*, *aut Quintium post octogesimum annum rectorem reipublicae quaesisset*, rogitarent; missus ab dictatore Servilius magister equitum ad Maelium; *vocat te*, inquit, *dictator*. Quum pavidus ille, *quid vellet*, quaereret; Serviliusque *causam dicendam esse* proponeret, *crimenque, a Minucio delatum ad senatum, diluendum*; tunc Mae-

CAP. XIV. 1. *Quum in forum descendisset*, vid. ad II, 54, n. 13. — *Conversaque*; *que* abest a codd. Paris. LEM.

2. *Novitate rei ac miraculo*, quum nec *tumultus*, nec *bellum repens dictatoriam maiestatem quaereret*, requireret, exigeret. — *Expertes*, ignari, *consiliorum regni*, a Maelio agitatorum.

lius recipere se in catervam suorum; et primum circumspectans, tergiversari: postremo, quum apparitor iussu magistri equitum duceret, ereptus a circumstantibus, fugiensque, fidem plebis romanae implorare: et opprimi se consensu Patrum dicere, quod plebi benigne fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent. Haec eum vociferantem assequutus Ahala Servilius obtruncat; respersusque cruore obtruncati, stipatus caterva patriciorum iuvenum, dictatori renuntiat, vocatum ad eum Maelium, repulso apparitore concitantem multitudinem, poenam meritam habere. Tum dictator; *Macte*[3] *virtute*, inquit, *C. Servili, esto, liberata republica.*

XV. Tumultuantem deinde multitudinem incerta existimatione[1] facti ad concionem vocari iussit; et, » Maelium iure caesum « pronuntiavit, » etiam si » regni crimine insons fuerit; qui vocatus a magistro » equitum ad dictatorem non venisset. Se ad causam » cognoscendam consedisse; qua cognita, habiturum » fuisse Maelium similem[2] causae fortunam: vim pa» rantem, ne iudicio se committeret, vi coërcitum » esse: nec cum eo, tanquam cum cive, agendum » fuisse; qui natus in libero populo inter iura leges» que, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque

3. *Macte virtute esto*, vid. ad II, 12, n. 10. Maelium iussu dictatoris occisum tradunt alii; vid. ad Epit. IV, n. 1.

Cap. XV. 1. *Incerta existimatione*, iudicio (ut IV, 20, n. 7; IV, 41, n. 2; XXIII, 47, n. 3; XXXIV, 2), aestimatione (ut alii legunt: nam *aestimare* non modo est cogitare, seu reputare, sed etiam, ut *existimare*, cognoscere, iudicare; conf. ad Tac. Ann. XV, 21, n. 1: at *existimare aliquid* etiam pro *existimare de aliqua re* dicitur; vide ad Praef. n. 12; Drak. ad XXXIV, 2, et Intpp. Suet. Calig. 60 pr.), *facti*, h. e. quum incerta, seu dubia esset multitudo, quid de hoc facto existimaret, seu iudicaret. Cf. XXII, 59, n. 7; XXX, 23, n. 1. — Mox *insons crimine*, ut *crimine innoxius* et *noxius* IV, 44; VII, 20.

2. *Similem causae fortunam*, causae

» anno sororis[3] filios regis et liberos consulis liberatoris patriae, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, a patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu atque exsulare iussum; in qua de Sp. Cassio, post aliquot annos, propter consilia inita de regno supplicium sumptum; in qua nuper decemviros bonis, exsilio, capite multatos[4] ob superbiam regiam: in ea Sp. Maelius spem regni conceperit. Et quis homo? quamquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, decemviratibus, suis maiorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit: Sp. Maelium, cui[5] tribunatus plebis magis optandus, quam sperandus, fuerit, frumentarium divitem, bilibris[6] farris sperasse libertatem se civium

respondentem, sive bonam sive malam; vel eandem fere, quam nunc expertus sit. — *Natus inter iura legesque*, ut *inter ferrum et arma natos* Gallos X, 16, n. 2. Confer ad V, 37, n. 6; et ad Sil. I, 341; III, 335.

3. *Sororis filios regis*, immo *nepotes*, *liberos* Bruti *consulis*, qui Tarquinia sorore regis natus erat; vid. I, 56. Hinc Sigon. delet vocem *regis*, quae a multis MSS. abest, et voc. *consulis* bis accipit, ut intelligantur Vitellii Aquilliique, ex duabus sororibus Collatini nati; vide ad Epit. II, n. 1. Eosdem significari, et *regem* pro cognato regis dici, putabat Glar. Sed de solis Bruti filiis h. l. sermonem esse propter verba seqq. *a patre securi esse percussos*, et vel *nepotes* nonnunquam *filios* dici, vel potius rei augendae causa ita dictos, vel Livium memoria lapsum esse monet Drak. Quae omnia parum probabilia sunt. Forte interpolatores indocti *filios* nobis pro *nepotibus* obtrusere. Confer ad Epit. II, n. 1. Mox *propter pactionem initam* coni. Bauer.

4. *Capite multatos*, scil. sciret. — *Quo nefas fuerit*, scil. eos sustulisse animos, seu aspirasse.

5. *Cui tribunatus plebis* etc. qui ne eo quidem dignus erat. — *Frumentarium divitem*, vide ad cap. 12, n. 8.

6. *Bilibris*, duabus libris, *farris*, tam vili pretio, singulis civibus dato, *sperasse libertatem se civium suorum emisse*, suam dominationem et servitutem civium. *Bilibra* substant. ut *selibra*, *bilanx*, *bimensis*. Veteres autem frumentum non modo metiri, sed et appendere solebant, ut nos panem

» suorum emisse, ciboque obiiciendo ratum victorem » finitimorum omnium populum in servitutem perlici » posse: ut, quem senatorem concoquere civitas vix » posset, regem ferret, Romuli conditoris, ab diis » orti, recepti ad deos, insignia atque imperium ha» bentem: non[7] pro scelere id magis, quam pro » monstro, habendum: nec satis esse sanguine eius » expiatum, nisi tecta parietesque, intra quae tan» tum amentiae conceptum esset, dissiparentur; bo» naque, contacta pretiis regni mercandi, publica» rentur. Iubere itaque, quaestores vendere[8] ea bona, » atque in publicum redigere.

XVI. Domum deinde, ut monimento area esset oppressae nefariae spei, dirui extemplo iussit: id Aequimaelium[1] appellatum est. L. Minucius[2] bove aurato

et farinam: sic in lege XII tabularum ap. Gellium lib. XX, cap. 1, *Si volet, suo vivito: ni vivit, qui eum vinctum habebit, libram farris in diem dato.* Lem. — *Far* etiam pro *farina* dicitur. Conf. V, 47, et VI, 17. — *Cibo obiiciendo*, ut canibus obiicitur.

7. *Non pro scelere id magis, quam pro monstro* sceleris, scelere monstroso. *Monstra* dicuntur omnes res insolitae et portentosae, vel quae praeter naturam fiunt. — *Contacta*, vide ad II, 5, n. 3.

8. *Vendere ea bona atque in publicum*, aerarium, *redigere*, h. e. pecuniam e venditis bonis redactam, ut *bona petita in fiscum* apud Tac. Ann. II, 48. Confer ad II, 9, n. 4.

Cap. XVI. 1. *Aequimaelium* locus prope Capitolium et sub eo in vico Iugario (vide XXIV, 47, et XXV, 31), sic dictus, quod ibi solo est *aequata Maelii* domus. Conf. Cic. pro domo XXXVIII; et de Div. II, 17.

2. *L. Minucius bove aurato donatus est*, h. e. bove aereo eoque aurato, quod monimentum erat, ut et *statua*, quam eidem Minucio *extra portam Trigeminam a populo stipe collata statutam esse* tradit Plin. XVIII, 3 seu 4; et XXXIV, 5 seu 11: quae statua expressa in nummis apud Patin. pag. 179, et Liebe in Gotha nummaria, p. 233 al. unde Clericus coniiciebat, statuam hanc fuisse simulacrum bovis deauratum, sed vir doctus in Miscell. Obss. tom. V, pag. 210 sq. post *aurato* excidisse verba *et statua.* Alii h. l. legendum putant *bove aratore*, scil. *aratorio*, vel *bove tauro*, vel *binis aeris*, vel *bove et agro*, seu *auro*, seu *arvo*, seu *ac prato.* Forte tamen *bos auratus* h. l. ut XXV, 12, est bos auratis cornibus (ut VII, 37; et fere *aurati milites* IX, 40, n. 5), non vero destinatus ad sacrificium a Minucio, aut eius nomine faciendum, sed praemium virtutis virorumque de republica bene meritorum, quos vel multis bobus, vel eximio

extra portam Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invita quia frumentum Maelianum, assibus[3] in modios aestimatum, plebi divisit. Hunc Minucium, apud quosdam auctores, transisse a Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum seditionem, motam ex Maeliana caede, sedasse, invenio: ceterum vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos, idque potissimum exemplum a patricio homine introductum; nec deinde id plebem concessum semel obtinuisse, aut certe tentasse: sed ante omnia refellit falsum[4] imaginis titulum paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Caecilius, Q. Iunius, Sext. Titinus, soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem; et criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem

quodam albo, opimo et auratis cornibus donatos legimus VII, 26, n. 37; et XXVI, 48 extr. ut heroës Homericis temporibus, quibus census erat in pecudibus; unde ex iis et praemia proponi solebant, et mulctae irrogari. Cf. Plin. XXXIII, 2, et Intpp. Hom. Il. β, 449, et ζ, 236. Ad sacrificium tamen spectat locus XXV, 12 (coll. Macrob. Satur. I, 17, ubi reperimus *sacra bobus caprisque auratis Apollini et Latonae facta graeco ritu:* nam Graeci, humanos affectus moresque ad deos transferre soliti, in publicis potissimum et maioribus sacrificiis, vel gravi calamitate imminente oblatis, victimas, ut eo gratiores diis essent, non modo coronis, infulis et floribus, sed auratis etiam cornibus ornabant; vide Plin. XXXIII, 3, seu 12 (qui maiores dumtaxat hostias ita decoratas tradit; quod falsum esse, vel ex Liv. XXV, 12 intelligitur); Hom. Il. X, 294; Odyss. III, 382 sq. 425 sq. 433 sq. Virg. Aen. IX, 627; Broukh. ad Tibull. IV, 1, 15, et Lakemacheri Observat. philol. p. 1, obs. 3; de ritu iudaico, cornua victimae deaurandi coronandique p. 79 sq.

3. *Assibus in modios aestimatum*, modio quovis non pluris vendito quam uno asse; qui tamen tum liberalis erat. — *Apud quosdam auctores*, ut et ad Plin. XVIII, 3, seu 4. — *Obtinuisse*, vide ad III, 36, n. 12. — Codd. Paris. habent *plebi concessum:* sed male. Lem.

4. *Falsum imaginis titulum*, titulum, *tribunus plebis*, falso subscriptum imagini Minucii cum aliis *titulis*, seu indicibus honorum rerumque in quovis magistratu gestarum. Conf. VIII, 40; X, 7 extr. XXII, 31 extr. *Lege cautum*, vid. ad I, 53, n. 1; et de hac *lege* III, 65.

Maelii non destiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius, quam consulum, comitia haberentur; haud dubii, quin sex[5] locis (tot enim iam creari licebat) et plebeii aliqui, profitendo se ultores fore Maelianae caedis, crearentur. Plebs, quamquam agitata multis eo anno et variis motibus erat, nec plures, quam tres, tribunos consulari potestate creavit, et in iis L. Quintium Cincinnati filium: ex cuius dictaturae invidia tumultus quaerebatur. Praelatus[6] suffragiis Quintio Mam. Aemilius, vir summae dignitatis. L. Iulium tertium creant.

XVII. In horum magistratu Fidenae, colonia romana, ad Lartem[1] Tolumnium Veientium regem ac Veientes defecere. Maius additum defectionis scelus. C. Fulcinium, Cloelium Tullum, Sp. Antium, L. Roscium, legatos romanos, causam novi consilii quaerentes, iussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus: in tesserarum prospero iactu vocem[2] eius ambiguam, ut occidi iussisse videretur, ab Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse. Rem incredibilem; interventu Fidenatium, novorum sociorum, consulentium de caede ruptura ius gentium, non aversum ab intentione lusus animum:

5. *Sex locis* tribunorum mil. ut passim *loca* de honoribus, vel magistratibus, eorumque numero, ut IV, 57 extr. V, 2, n. 10; VI, 37, n. 3; VIII, 35, n. 7; X, 8, n. 15; XXXV, 10, n. 1; XLII, 34, n. 11. Similiter *ἐλλειπουσιν αἱ χῶραι* dixit Polyb. XXXV, 4, 4; ut *loca vacua relinquuntur* supr. III, 35, n. 2; gall. *les places vacantes*.

6. *Praelatus suffragiis Quintio*, ante eum, adeoque primus, est creatus.

Cap. XVII. 1. *Lartem Tolomnium*, vide ad II, 9, n. 1. — *Cloelium Tullum*, vide ad III, 1, n. 1; *Sp. Antium*, al. *Nautium*. De utroque vide Drak. ad h. l. et Intpp. Cic. Phil. IX, 3, et Plin. XXXIV, 6, seu 11.

2. *Vocem eius ambiguam* etc. cuiusmodi v. c. fuisset, si interrogantibus Fidenatibus, utrum legati romani ipsi trucidandi viderentur, ad *prosperum iactum tesserarum* (unice intentus aleae) exclamasset: *optime!* Stroth.

nec[3] deinde in horrorem versum facinus. Propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientia tanti sceleris voluisse. Legatorum[4], qui Fidenis caesi erant, statuae publice in Rostris positae sunt. Cum Veientibus Fidenatibusque, praeterquam finitimis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ad[5] curam summae rerum, quieta plebe tribunisque eius, nihil controversiae fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium et L. Sergius Fidenas; a bello credo, quod deinde gessit, appellatum: hic enim primus cis Anienem cum rege Veientium secundo proelio conflixit, nec incruentam victoriam retulit. Maior itaque ex civibus amissis dolor, quam laetitia fusis hostibus fuit: et senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam. Aemilium iussit. Is magistrum equitum ex collegio[6] prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quintium Cincinnatum, dignum parente iuvenem, dixit. Ad delectum a consulibus habitum centuriones veteres belli periti adiecti, et numerus ammissorum proxima pugna expletus. Legatos Quintium Capitolinum, et M. Fabium

3. *Nec deinde*, postquam satiatus ludo ad seria redierit, *in horrorem versum* esse *facinus*, effecisse ut horreret illud. — *Respicere spem ullam*, ullam veniam, vel quidquam exspectare et sperare: nam respiciendi gestus indicat exspectationem et spem; Ern. Conf. c. 46, n. 6.

4. *Legatorum statuae publice in Rostris* (vid. ad I, 34, n. 14) *positae sunt*, confer Plin. XXXIV, 6, seu 11; et Cic. Phil. IX, 2. — *Praeterquam finitimis* etc., vide ad V, 14, n. 5.

5. *Ad curam summae rerum nihil controversiae fuit*, vide ad I, 7, n. 7; et III, 5, n. 6.

6. *Ex collegio prioris anni*, ex collegis, vel quod collegae fuerant anno superiori. Cf. c. 22, 24, 26; XLIX, 5, n. 18, et ad III, 15, n. 8.—*Centuriones veteres belli periti*, ut *milites veteres, periti hostium bellique* XXXIV, 17. Vocem *periti* delendam putabat Gron. Sic *veteres belli*, *operis*, *militiae* etc. passim dicuntur Tacito et poëtis, non Livio. Confer ad Tacit. I, 20, 5.

Vibulanum sequi se dictator iussit. Quum potestas maior, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro romano trans Anienem submovere: collesque[7] inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra; nec ante in campos degressi sunt, quam legiones auxilio Faliscorum venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro moenibus Fidenarum posita: et dictator romanus haud procul inde ad[8] confluentes consedit in utriusque ripis amnis, qua sequi munimento poterat, vallo interposito: postero die in aciem eduxit.

XVIII. Inter hostes variae fuere sententiae. Faliscus, procul ab domo militiam aegre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam: Veienti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quamquam suorum magis placebant consilia, ne[1] longinquam militiam non paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quod detrectasset pugnam hostis, animi accessere: posteroque die, iam militibus castra urbemque se oppugnaturos frementibus, ni copia pugnae fiat, utrimque acies inter bina

7. *Collesque inter Fidenas.... ceperunt*, sc. hostes (confer ad II, 56, n. 1; sed et ad XXVIII, 12, n. 8), *referentes castra*, ut *referre pedem*, et contra *proferre castra*, seu *signa*. — *Quam legiones Faliscorum venerunt auxilio* Veientibus et Fidenatibus. Cf. cap. 18 med. — *Castra Etruscorum*, Faliscorum, quorum urbs Falerii.

8. *Ad confluentes* (vide ad I, 27, n. 3) *consedit*, castra posuit.... *qua* parte *sequi*, petere ripas utriusque amnis, ad eas pervenire poterat, et indoles ac situs riparum permittebat, ut *munimento* sive *vallo interposito* tectus eas adire posset; Drak. *Sequi* amnes, h. e. *munimentum* ad utrumque amnem perducere *poterat*, *vallo interposito*, ita ut a duabus partibus amnibus, a tertia vero vallo tectus esset; Stroth. De locutione *sequi ripas* confer ad XXXII, 6, n. 3; ad Sil. I, 141; II, 87; Gronov. ad Sen. Epit. LXXVI; Burm. ad Valer. Flac. I, 3 et 66. — *In aciem eduxit*, vide ad I, 23, n. 3.

Cap. XVIII. 1. *Ne longinquam militiam*, longam, diuturnam (ut et *longus* pro *longinquo* dicitur), *non paterentur Falisci*, ne eam (tanquam onus) diutius ferre recusarent, detrectarent, gravarentur; nisi *longinqua* est remota, et exponere malis: *ne procul ab domo militiam aegre paterentur*, quod modo dixerat Livius.

castra in medium campi procedunt. Veiens [2], multitudine abundans, qui inter dimicationem castra romana aggrederentur, post montes circummisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Veientes, sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Veientem Capitolinus Quintius intulit signa: ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium et quies fuit, nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris, et dictatore arcem [3] romanam respectante, ut ab auguribus, simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Quod simul conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit: secuta peditum acies ingenti vi conflixit: nulla parte legiones etruscae sustinuere impetum Romanorum. Eques maxime resistebant; equitumque longe fortissimus ipse rex, ab omni parte effuse [4] sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod, amplissimum acceptum, maius auctiusque reliquit posteris. Is quum ad impetum Tolumnii, quacumque [1] se intendisset, trepidantes romanas videret turmas,

2. *Veiens*, Veientium rex Tolumnius, ut al. *Romanus*; vid. ad XXXII, 11, n. 4.—*Inter dimicationem*, ut cap. 19, *inter proelium*, h. e. dum proeliantur; et XXXII, 29, *inter noctem*, dum nox est, noctu. Conf. ad XXIV, 30, n. 1; XXXVI, 20; XXXIX, 1, n. 2. — *Capitolinus Quintius*, vid. ad III, 1, n. 1.

3. *Arcem romanam respectante* etc. vide ad I, 6, n. 4. *Simul*, simul ac, quamprimum (ut mox iterum, et passim), *aves rite admisissent*, vide ad I, 36, n. 3.

4. *Effuse sequentibus*, catervatim et cum impetu (vid. ad I, 14, n. 7) persequentibus, urgentibus, prementibus hostem *Romanis*, ut de iisdem V, 28, n. 6. — *Trahebat certamen*, vide ad II, 61, n. 6.

Cap. XIX. 1. *Quacumque* parte *se*, seu iter *intendisset*, quo se vertisset,

insignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognosset; *Hiccine est*, inquit, *ruptor foederis humani violatorque gentium iuris? Iam ego hanc mactatam victimam, si modo sancti quidquam in terris esse dii volunt, legatorum manibus dabo*. Calcaribus subditis, infesta [2] cuspide in unum fertur hostem: quem quum ictum equo deiecisset, confestim et ipse hasta innisus, se [3] in pedes excepit: assurgentem ibi regem umbone [4] resupinat, repetitumque [5] saepius cuspide ad terram affixit: tum exsangui detracta spolia, caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore caesi regis hostes fundit. Ita equitum quoque fusa acies, quae una fecerat anceps certamen. Dictator legionibus fugatis

ivisset, contendisset; ut *intendere se* X, 43; XXI, 29, 30; *intendere* (vertere, dirigere) *iter aliquo* X, 43, n. 6; XXI, 29, n. 5; XXII, 9, n. 4; et *bellum* ac *pugnam* II, 50; XXI, 6, n. 5; XXVIII, 41, n. 4; *intendi* in hoc cap. extr. et simpl. *tendere*, scil. se, seu iter et cursum IX, 37; X, 36; XXI, 31; XXIII, 34; XXV, 32. Inde et XXIV, 5, n. 4, *tendere ad Carthaginienses* et *alii alio tendunt* XXIV, 28 pr. ubi mox synonym. dicitur *ad Carthaginienses inclinare*, et *alii alio trahunt res*. Hinc etiam *intendit pergere*, *ducere* etc. XXVII, 42; XXXVI, 44, 45; XXXVIII, 2, pro *intendit se*, seu *animum*, seu *animo*, h. e. perpendit, vel constituit, vel contendit, adnititur.

2. *Infesta cuspide in* hunc *unum fertur*, vide ad I, 13, n. 2.

3. *Se in pedes* (ut al. *pedibus*) *excepit*, ex quo desiliit in pedes, h. e. terram, ut contra *subiicere* (h. e. sursum, in altum iacere, ut *submittere*, *subrigere* et al.) *se*, seu *aliquem in equum* VI, 24; XXXI, 37.

4. *Vmbone resupinat*, media clypei parte, ὀμφαλῷ, quo hostes repelli solebant. Confer V, 47, n. 6; IX, 41, n. 11; XXX, 34 pr. Curt. III, 10; Martial. III, 46; Sil. II, 256; XIV, 135; XV, 797.

5. *Repetitum cuspide*, iterum iterumque petitum, seu ictum, ut apud Ovid. Metam. IV, 733; V, 473; VI, 20 al. *ad terram affixit*, ut VIII, 7, *terrae affixit*. Confer ad XXI, 35, n. 10. — *Caputque abscisum* pro *abscissum* Drakenb. more suo scripsit. *Abscidere* vel *abcidere*, unde *abscisus* vel *abcisus*, et *abscidit* seu *abcidit*, media producta, ex *abs* vel *ab* et *caedere* compositum est: *abscindere* vero, unde *abscissus* et *abscidit* media correpta, ex *ab* et *scindere*. Verba itaque sunt fere synonyma: unde admodum variant editores et fluctuant. Confer Drak. ad XXXI, 34; Gron. ad XLV, 5; Duk. ad Flor. II, 2; Oudend. ad Frontin. Strat. I, 4, 7; et alios, quos laudavi ad Sil. III, 552; XV, 470. — *Quae una fecerat anceps certamen*; *fuerat* Leid. sec. Saepius *fui* et *feci* confuderunt librarii. Lem.

instat, et ad castra compulsos caedit. Fidenatium plurimi locorum[6] notitia effugere in montes. Cossus, Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro veientano ingentem detulit praedam ad urbem. Inter[7] proelium et ad castra romana pugnatum est adversus partem copiarum, ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus dextra [8] principali, cum triariis repente invadit. Quo pavore iniecto, caedes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie, fuit.

XX. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatus consulto iussuque populi triumphans in urbem rediit: longe maximum triumphi spectaculum fuit Cossus, spolia[1] opima regis interfecti gerens: in eum milites carmina incondita, aequantes eum Romulo, canere: spolia in aede Iovis Feretrii prope Romuli spolia, quae, prima Opima appellata, sola ea tempestate erant, cum solemni dedicatione dono fixit: averteratque in se a curru dictatoris civium ora, et celebritatis eius diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam [2] auream libram pondo ex publica pecunia, po-

6. *Locorum notitia*, ob eam, ea adiuti; ut passim ablat.

7. *Inter proelium*, vide ad cap. 18, n. 2. — *Corona* militum *vallum defendit*, vide ad II, 17, n. 3. — *Intentos in vallum*, conf. n. 1.

8. *Dextra principali* porta. Cf. ad III, 5, n. 3; et de *triariis* VIII, 8.

Cap. XX. 1. *Spolia opima gerens....* et *in aede Iovis Feretrii prope Romuli spolia, quae prima*, primum, *opima appellata* et *sola*, sic appellata, *ea tempestate erant* (vid. ad I, 10, n. 3), *dono*, diis sacrato, *fixit*, tanquam ἀναθήματα in parietibus, vel postibus foribusve templi suspendit: de quo more vid. Ind. ad X, 2, n. 11; ad Sil. I, 617 sq. XIV, 650; et Perizon. Anim. hist. c. 7. — *Carmina incondita*, rudia, incompta et extemporalia, αὐτοσχεδιάσματα, in quibus nec metri, nec numeri, vel modi ac rhythmi ratio habebatur, *in eum milites canere*, noto in triumphis more. Cf. IV, 53; V, 49; VII, 10 et 38; X, 30; XXIV, 29 pr. (ubi *multitudo incondita* est rudis, inculta, et *tumultuosa*) XXIV, 24, n. 2; et VII, 2, ubi idem versus primum *inconditi*, deinde *incompositi et rudes* dicuntur.

2. *Coronam auream libram pondo*, vide ad III, 29, n. 1.

puli iussu, in Capitolio Iovi donum posuit. Omnes ante me auctores sequutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum secunda spolia opima Iovis Feretrii templo intulisse, exposui: ceterum, praeterquam quod ea [3] rite opima spolia habentur, quae dux duci detraxit, nec ducem novimus, nisi cuius auspicio bellum geritur; titulus [4] ipse, spoliis inscriptus, illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego quum Augustum Caesarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum aedem [5] Feretrii

3. *Ea rite opima spolia habentur* etc., sed vide ad I, 10, n. 3; et in pr. Perizon. l. l. pag. 250 sq. ubi tam copiose, quam docte et ingeniose totum hoc Livii caput illustravit.

4. *Titulus ipse spoliis*, thoraci linteo, *inscriptus*, et ab Augusto lectus, sed haud dubie non ab ipso Cosso inscriptus, quod in fine huius capitis traditur; nam eius temporibus literarum usus erat rarissimus (vide VI, 1 pr.), et statuae imaginesque sine titulis et nominibus, quae postea adiiciebantur, et saepe parum accurate (vide supr. ad cap. 16, n. 4). Titulus forte fuit, *A. Cornelio M. F. Cossus cos. spolia opima ... Iovi Feretrio dedicavit*, eoque posteri eius, ut illum honestarent, indicasse videntur, quis et qualis vel quantus vir, non quando, ista spolia ceperit. Conf. ad XXVIII, 39, n. 1. An titulus fuit, *A. Cornelius Cos.* et tam Augustus quam librarii in fine huius capitis perperam non modo bis legerunt voc. *Cos.*, sed etiam *Consul*, non *Cossus*, exposuerunt? Sed hoc minus probabile esse; et literis *Cos.* in titulis post illustris viri nomina positis, semper (an plerumque tantum?) hunc honorem significari, iam monuit Periz. Ceterum Livius eo, quod *omnes auctores* priscos (nam Valerii Max. et Aurelii Victoris non magna est auctoritas) *sequutus est* h. l. et infra cap. 32, indicat, se iis maiorem, et recte quidem, fidem habuisse, quod etiam, sed tecte, significat in altera huius capitis parte, in qua dubius tantum et obscurus est, ut Augusto gratificaretur. — Verba *illos meque* eiicienda crediderim, ut sensus sit: *titulus ipse spoliis inscriptus arguit*, indicat, ostendit etc.

5. *Aedem Feretrii Iovis, quam ... refecit*, cf. Corn. Nep. in Att. c. 20. Forte leg. *refecit ipsum:* aut excidit *dicentem*; Gron. Id potius subaudiendum putabant Iac. Gron. et Drak. qui multa huius similisque aposiopeseos exempla laudarunt. — *In thorace linteo* Tolumnii, opinor, regis Veientium, a Cosso ei inter cetera spolia detracto, *scriptum*, ut paulo ante *titulus spoliis inscriptus:* nam si Romani tum non habuerunt loricas linteas, certe Itali; Duk. Cf. Lips. mil. Rom. III, 6; *thorace linteo* (quem videlicet Cossus Tolumnio detraxerat regi), ex variis linis invicem impositis compacto; unde milites λινοθώρακες (vid. ad Sil. III, 269 sq.); non vero *linteata legio* Samnitium X, 38, n. 9.

Iovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cosso spoliorum suorum Caesarem, ipsius [6] templi auctorem, subtrahere testem: qui [7] si ea in re sit error, quod tam veteres annales, quodque magistratuum libri, quos linteos in aede repositos Monetae Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum T. Quintio Penno A. Cornelium Cossum consulem habeant, existimatio communis omnibus est: nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod imbelle triennium ferme pestilentia inopiaque

6. *Ipsius templi*, novi et refecti, *auctorem*, vel auctorem secundum, restitutorem.

7. *Qui error*, sc. affirmantium, spolia opima a Cosso trib. mil. capta esse, *si*, h. e. utrum, seu an (vid. ad I, 57, n. 1), *sit in ea re*, in eo, et inde ortus; *quod tam*, admodum *veteres*, vetustissimi (ut I, 3; et XXXIII, 45, ubi vid. Drak.), *annales*, *et libri lintei*, *in aede repositi Monetae* (vid. sup. ad cap. 7, n. 7), *nono demum anno post* belli huius cum Tolumnio gesti in iis mentionem (an. Vrb. cond. 326; de quo vid. inf. cap. 30), *Cossum consulem habeant*, quum ille potius hoc an. Vrb. cond. 317 consul fuerit, *existimatio*, iudicium, opinio, *communis* et libera *omnibus est* (forte *esto*), eius rei iudicium penes omnes est, de eo cuilibet pro arbitrio suo iudicare, seu existimare et iudicium interponere licet (vid. sup. ad c. 15, n. 1; et cf. XXIII, 47, n. 3, et XXXIV, 2): nam in ipso *clarissimae pugnae* anno vix error ille esse, eaque in nonum post hunc *annum* Vrb. cond. 326; *transferri* poterit, *quod imbelle triennium ferme circa A. Cornelii Cossi* consulatum, vel tempus consulatus fuit; *magistratuum libri*, ut XXXIX, 52. — Ceterum *nono anno* legitur ex emendat. Sigonii pro vulg. *septimo anno*. Sed Perizon. l. l. monet, cum Glar. legendum esse *nono anno*, et initium numerandi more rom. ac Livii, qui in exprimendo numero annorum saepe utriusque extremi rationem habeat (quod etiam observat Dodwell. de cyclis diss. X, seu XXVI), faciendum ab hoc ipso anno Vrb. cond. 317; unde ex mox *tertius ab consulatu Cossi annus tribunum.... habet:* nam consul fuit an. Vrb. cond. 326 (vid. cap. 30), et tribunus militum cons. potestate anno 326 (vide caput 31 pr.). Contra Drak. probat lectionem *nono anno*, quia haec reperiatur in duobus MSS. Oxon. et maior sit similitudo inter IX et VII, quam inter X et VII, neque Livius utriusque anni extremi rationem habuerit, certe non 3, 30, ubi non *tricesimo septimo*, sed *tricesimo sexto anno* a primis tribunis plebis decem creatos esse dixerit. Cf. ad XXXVIII, 52, n. 4; et XLII, 10, n. 5.

frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeo ut quidam [8] annales, velut funesti, nihil praeter nomina consulum subgerant. Tertius [9] ab consulatu Cossi annus tribunum eum militem consulari potestate habet; eodem anno magistrum equitum: quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem: ea libera coniectura est; sed, ut ego arbitror, vana versare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnae, recentibus spoliis in sacra sede positis, Iovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud [10] spernendos falsi tituli testes, se A. Cornelium Cossum consulem scripserit.

8. *Quidam annales, velut funesti*, funesto, seu pestis tempore scripti, vel nihil fere praeter funera et hominum peste absumptorum nomina memorantes.

9. *Tertius ab consulatu Cossi* etc. Novam Livius affert coniecturam, qua opiniones diversae conciliari forte possint, et in gratiam Augusti veram animi sui sententiam obscuritate verborum involvit. Sensus est: Dicat forte aliquis, claram illam pugnam in ann. Vrb. cond. 328 transferendam esse, quo Cossus et tribunus militum, sed consulari potestate, fuit, simulque iidem Veientes Fidenatesque eorumdem ducum, Mam. Aemilii dictatoris et Cossi magistri equitum, virtute victi sunt (v. c. 31–34). *Ea libera coniectura est*, non certis finibus comprehensa, vel iustis coniectandi legibus adstricta, sed quae quamvis opinionem nullis firmamentis subnixam libere arripit. Sed malim haec verba eodem sensu accipere, quo sup. Livius dixit: haec quoque *existimatio communis omnibus est*. Nam ista certe coniectura, etsi non vera, tamen priori probabilior est; et sic melius cohaerent, quae sequuntur, quibusque Livius, spreta veterum scriptorum auctoritate, quam tamen et supra, et infr. cap. 32 sequutus est, gratiae Augusti captandae causa, eius sententiam, supra propositam, unice probare videtur: *Sed, ut ego arbitror, vana*, quae veritatis quidem aliquam speciem habent, sed falsa sunt, *in omnes opiniones versare* et aptare *licet* (ut fere sup. I, 58. *versare in omnes partes muliebrem animum*; et apud Tacit. Hist. I, 58, *versare sententias et huc atque illuc torquere*); nam falsa certe est coniectura illa, *quum* ipse *auctor pugnae*, Cossus, *recentibus spoliis ... se consulem scripserit*, vel potius *inscripserit*. Cf. tamen supr. not. 4.

10. *Haud spernendos testes*, ut XXX, 45, et al. *haud contemnendos*, *haud incertos* etc. h. e. gravissimos, maximae auctoritatis, maximi faciendos; quae λιτότης seu μείωσις αὐξητική satis nota est; vide ad XXI, 40, n. 1; XXX, 45, n. 3 (ubi confer Duk. et Drak.); XXXIII, 6, n. 2; XXXIII, 10, n. 5.

XXI. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum veientem ac faliscum ducti: praedae abactae hominum pecorumque: hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta: urbes tamen non oppugnatae, quia pestilentia populum invasit: et seditiones domi quaesitae sunt, nec motae tamen, ab Sp. Maelio tribuno plebis; qui, favore nominis moturum se aliquid ratus, et Minucio diem dixerat, et rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalae tulerat: falsis criminibus a Minucio circumventum Maelium arguens, Servilio caedem civis indemnati obiiciens: quae [1] vaniora ad populum ipso auctore fuere. Ceterum magis vis morbi ingravescens curae erat, terroresque ac prodigia; maxime quod crebris motibus terrae ruere in agris nuntiabantur tecta: obsecratio itaque a populo, duumviris praeeuntibus, est facta. Pestilentior inde annus, C. Iulio iterum et L. Virginio consulibus, tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modo praedandi causa quisquam ex agro romano non exiret, bellive [2] inferendi memoria patribus aut plebi esset;

Cap. XXI. 1. *Quae vaniora ad populum ipso auctore fuere*, eorum a populo minor ratio habita, quam auctoris, vel ob talem auctorem, ut contra mox, *magis curae erat*. — *Quod crebris motibus terrae* etc. de hac pestilentia vide ad I, 31, n. 4. «Probabile fit, hiatibus soli corruptum aërem contagium sparsisse: quo fere modo pestes Saec. VI et XIII ab Chr. n. ortae feruntur;» Heyn. Opusc. Acad. tom. III, p. 117. — *Obsecratio* vel idem quod *supplicatio*, vel pars eius, precatio, seu recitatio carminis aut precum, irae deorum avertendae causa (vide ad III, 63, n. 7), *duumviris* ad id creatis, ut postea praetore (vide Suet. Claud. XXII), *praeeuntibus*, scil. verba, seu formulam. Sic *uti decemviri praeierunt* XLIII, 13, n. 8; *pontifice max. praeeunte*, scilic. verba voti IV, 27 pr. XLII, 28; vel *praefante carmen*, h. e. formulam solemnem (vide ad I, 24, n. 9), infr. V, 41 pr. Conf. VIII, 9; XXII, 1; XXXI, 8, 9; XXXIX, 15. — Mox voc. *metum* delendum, vel pro eo *tum* legendum esse monent intpp.

2. *Bellive inferendi memoria* etc., confer ad VIII, 11, n. 1. — *Aut oppido, aut montibus, aut muris*, scil. castellorum quorumdam, aut vicorum

sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum romanum. Deinde, Veientium exercitu accito, nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque sociorum precibus, potuere, duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collina porta signa habuere: trepidatum itaque, non in agris magis, quam in urbe, est. Iulius consul in aggere murisque explicat copias: a Virginio senatus in aede Quirini consulitur. Dictatorem dici Q. Servilium [3] placet, cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit: is sibi magistrum equitum Postumum Aebutium Elvam dicit.

XXII. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse iubet: quibuscumque vires suppetebant ad arma ferenda, praesto fuere: signa[1] ex aerario prompta feruntur ad dictatorem. Quae quum agerentur, hostes in loca altiora concessere: eo dictator agmine[2] infesto subit; nec procul Nomento signis collatis, fudit etruscas legiones, compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. Sed neque scalis capi poterat urbs alta et munita; neque in obsidione vis ulla erat, quia frumentum non necessitati modo satis, sed copiae quoque, abunde ex ante convecto sufficiebat. Ita, expugnandi pariter cogen-

munitorum; Duk.—*Trepidatum, non in agris magis, quam in urbe, est*; τὸ *magis* aberat a Voss. pri. sed postea margini adnotatum est. Lem.

3. *Q. Servilium* e multis edd. et tabulis Capitol. recepi pro *A. Servil.* Dicitur etiam *Q.* infr. cap. 26 (ubi praeterea *summis honoribus egregie usus esse dicitur*); XXX, 45, 46; et *Auli* praenomen vel nunquam, vel rarissime in gente Servilia reperitur.

Cap. XXII. 1. *Signa ex aerario prompta*, cf. ad III, 69, n. 7.

2. *Agmine infesto*, vid. ad I, 13, n. 2.—*Copiae sufficiebat*, abundantiae, sc. ad eam.

dique ad deditionem spe amissa, dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab aversa parte urbis maxime neglecta, quia suapte natura tutissima erat, agere[3] in arcem cuniculum instituit. Ipse, diversissimis locis subeundo ad moenia quadrifariam diviso exercitu, qui[4] alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte proelio ab sensu operis hostes avertebat: donec, perfosso a castris monte, erecta in arcem via est; intentisque Etruscis ad vanas a certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus et M. Geganius Macerinus censores villam[5] publicam in campo Martio probaverunt: ibique primum census populi est actus.

3. *Agere in arcem cuniculum*, cf. V, 18 et 21. Mox *erecta*, sursum ducta, *in arcem via est* sub terra. — *Diversissimis locis*, remotissimis, ut XXXII, 38 pr. nam opponuntur *locis, propter propinquitatem notis*.

4. *Qui alii aliis succederent*, pro ut alii, vel quorum alii etc. — *Continenti proelio*, continuo, non interrupto, ut *continens imperium* VII, 30, n. 3; *ruina* XXI, 8, n. 3; *agmen* XXVII, 51; *iugum* XXVII, 17; *iter* XXXVIII, 15. Sic etiam *continua bella* etc., X, 31, n. 10; XXX, 5, n. 5; *continuare magistratum*, *honorem*, *consulatum* (statim ex priore novum inire), *agros* (iunctos, continuos, perpetuos habere), *aedificia moenibus*, *bella* etc., vide ad I, 29, n. 5; I, 44, n. 8; XXIV, 1, 46, n. 12; III, 35, n. 8; V, 2, n. 1; VI, 29, n. 3; XXIV, 9, n. 1 et n. 6; XXVI, 6, n. 2; XXXII, 7, n. 5. Hinc et V, 39, n. 5, *timori malum continens fuit*, cohaerens, coniunctum, annexum, nullo intervallo, vel confestim, sine mora, timorem sequutum est malum.

5. *Villa publica in campo Martio* extremo, domus publica suburbana (unde *villa* dicitur), et permagna (cf. inf. Epit. LXXXVIII; coll. Valer. Max. IX, 2, n. 1; et Flor. III, 21), *ubi cohortes ad delectum consuli adductae considunt, ubi arma ostendunt, ubi censores censu* (pro *censui*, h. e. ad censum, vel quando census agitur, ut *comitiis*, *ludis*, *munere*, *Circensibus*) *admittunt populum*, Varr. Res rust. III, 2, 4. Eam et legatis hostium hospitio, et aedi Bellonae vicinam fuisse, quidam collegere ex XXX, 21 extr. et XXXIII, 24. Conf. Vignol. ad columm. Ant. Pii c. 2. — *Probare* propr. dicuntur censores, quum opus, quod mancipibus (seu redemptoribus, *Entrepreneurs*) construendum locarunt, examinant, atque inquirunt, an confectum sit secundum formulam locationis praescriptam; quemadmodum contra *approbare* dicuntur redemptores, quum

XXIII. Eosdem consules insequenti anno refectos, Iulium tertium, Virginium iterum, apud Macrum [1] Licinium invenio. Valerius Antias, et Q. Tubero M. Manlium et Q. Sulpicium consules in eum annum edunt: ceterum in tam discrepante editione et Tubero et Macer libros linteos auctores profitentur: neuter, tribunos militum eo anno fuisse, traditum a scriptoribus antiquis dissimulat. Licinio libros haud dubie sequi linteos placet; et Tubero [2] incertus veri est: sed inter cetera, vetustate incomperta, hoc quoque in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non Veientibus solum exterritis metu similis excidii, sed etiam Faliscis [3] memoria initi primo cum iis belli, quamquam rebellantibus non adfuerant. Igitur quum duae civitates, legatis circa [4] duodecim populos missis, impetrassent,

opus, quod exstruendum conduxerunt, secundum leges sibi dictas absolutum esse demonstrant; Drak. Cf. XLV, 15; ad VI, 4, n. 4; ad Sil. III, 378; Cic. Verr. I, 54; Intpp. Plaut. Amphitr. Prol. 13; in pr. Burm. ad Phaedr. IV, 24, 11, 16. Similiter censores *probare* dicuntur (IV, 10, n. 3) cives, quorum vitae rationem moresque probant nec notandos censent. — *Ibique*, scil. ad hanc villam publicam, seu in ea; non in campo Martio, in quo Servius Tullius primum egit censum.

Cap. XXIII. 1. *Macrum Licinium*, vid. ad III, 1, n. 1.—*Consules edunt... in editione*, vide ad I, 18, n. 2. *Tubero et Macer*, etsi diversos edunt consules, tamen, quod mireris, eosdem *libros linteos* (vide ad cap. 7, n. 7) *auctores profitentur*, nominant, citant, ad eorum auctoritatem provocant. Confer Periz. anim. hist. c. 9, p. 370.

2. *Tubero incertus veri* (ἄγνοια) *est*, h. e. dubius, utrum verum sit, quod *scriptores antiqui*, an quod lintei tradant libri, quibus fidem habere non dubitat Licinius. Confer ad c. 9, n. 4. Mox forte legendum *Sit inter cetera* etc.

3. *Faliscis memoria initi primo cum iis* Veientibus et Fidenatibus *belli* (v. cap. 17, 18), *quamquam rebellantibus* (vide ad II, 42, n. 2) *non adfuerant*, coniuncti vel auxilio fuerant. Confer cap. 21 extr.

4. *Circa duodecim populos:* nam tot erant veteris Etruriae populi (δῆμοι), seu civitates et urbes antiquissimae et clarissimae, Clusium, Perusia, Cortona, Vetulonium, Volaterra, Aretium, Tarquinii, Rusellae, Falerii, Caere, Veii, Volsinii; vide ad I, 8,

ut ad[3] Voltumnae fanum indiceretur omni Etruriae concilium; velut magno inde tumultu imminente, senatus Mam. Aemilium dictatorem iterum dici iussit: ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus: bellumque tanto maiore, quam proximo[6], conatu apparatum est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus populis fuerat.

XXIV. Ea[1] res aliquanto exspectatione omnium tranquillior fuit: itaque quum renuntiatum a mercatoribus esset, negata Veientibus auxilia, iussosque suo consilio bellum initum suis viribus exsequi, nec adversarum rerum quaerere socios, cum quibus spem[2] integram communicati non sint; tum dictator, ne nequidquam creatus esset, materia quaerendae bello gloriae adempta, in pace aliquid operis edere, quod monimentum esset dictaturae, cupiens, censuram minuere parat; seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate,

n. 2; Cluver. Ital. ant. II, 1; Dempster. Etrur. reg. III, 8; Fontanini Antt. Hortae I, 1, p. 15. Nota Drak. est: « Quum ex XII populis illis duo, Veientes et Falisci, legatos circa reliquos misisse dicantur, qui ergo tantum decem fuerunt, videri posset praeferenda lectio trium MSS. *decem populos*: sed *duodecim populos* eodem modo accipiam, quo *Pindarus novemque lyrici* dixit Petron. Satyr. II; ubi vide Burm.

5. *Ad Voltumnae fanum concilium omnis Etruriae* esse solebat (confer c. 25, 61; V, 17; VI, 2), ut Latii ad lucum Ferentinae; vide ad I, 50, n. 1. *Fanum Voltumnae*, deae Etruscorum, non longe aberat a lacu, monte et saltu Ciminio, et a Viterbio, nisi ipsum hoc oppidum est. — *Tumultu*, vide ad II, 26, n. 1.

6. *Bellumque tanto maiore, quam proximo*, scil. bello, *conatu*, etc.

Cap. XXIV. 1. *Ea res aliquanto* (v. ad II, 39, n. 1) *tranquillior fuit*, bellum, quod tanto apparabatur conatu et tantopere metuebatur, non exarsit, sed compositum est.

2. *Spem* (felicis eventus belli) *integram*, quam tum aluerint et alere potuerint, quum res adhuc integra esset, neque bellum tanto conatu a Romanis apparatum; *communicati sint* forma deponentiali vel pass. dicitur pro act. *communicaverint*; ut *fluctuari* pro *fluctuare* XXIII, 33; XXXII, 13; XXXVI, 10, et similia. Confer Drak. ad h. l. Voss. Gramm. V, 5; Ernesti clav. Cic. v. *puniri*; Graev. ad Cic. ad Atticc. II, 17, et Perizon. ad Sanctii Minerv. I, 15, 4; *communicari non sirint* emend. Iacob.

offensus. Concione itaque advocata, *rempublicam* [3] *foris gerendam*, ait, *tutaque omnia praestanda, deos immortales suscepisse: se, quod intra muros agendum esset, libertati populi romani consulturum: maximam autem eius custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; et temporis modus imponeretur, quibus iuris imponi non posset; alios magistratus annuos esse, quinquennalem censuram: grave esse, iisdem per tot annos magna parte vitae obnoxios vivere: se legem laturum, ne plus, quam annua ac semestris, censura esset.* Consensu ingenti populi legem postero die pertulit, et, *ut re ipsa*, inquit, *sciatis, Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdico.* Deposito suo magistratu, modo[4] aliorum magistratui imposito, fine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores[5], aegre passi Mamercum, quod magistratum populi

Gronov. sed τὸ *sirint* non fere, nisi in priscis formulis, adhibetur.

3. *Rempublicam foris gerendam*, v. ad II, 64, n. 3. — *Legem postero die pertulit*: ex his verbis colligit Gruch. de Comit. I, 4, p. 81; tum nondum quidquam de legibus per trinundinum promulgandis constitutum fuisse.

4. *Modo aliorum magistratui imposito*, scil. censurae, *fine alteri*, forte magisterio equitum: sed hoc ex se intelligitur, quia *suum deposuit magistratum*, et verba haec, *fine alteri*, quae a 7 MSS. absunt, iam alii delenda iudicarunt.

5. *Censores, aegre passi* etc., M. Furius et M. Geganius. Confer infr. IX, 33, 34. — *Tribu moveri* a censore dicitur is, cui adimitur ius suffragii in sua tribu, quique ex ea in aliam, minus honestam, et quidem, unde a temporibus Q. Fabii censoris, plerumque e rustica in urbanam conicitur; vide ad I, 43, n. 22. Sic etiam nota censoria senator *senatu* vel *loco senatorio moveri* (ut *de* et *e senatu eiici* XL, 51; XLI, 27; XLIII, 15; XLIV, 19; *senatu emovere* et *tribu removere* XLV, 15, n. 3, al. *submovere*; conf. ad Tac. Annal. XIII, 11, 4), equiti *equus adimi*, et vel nobilissimi cives *aerarii fieri* vel *in aerarios referri* poterant. Cf. XXIV, 16, 18, 43; XXXIX, 42, n. 3; XLIV, 16; XLV, 15 (ubi Livius dicit, *tribu movere*, seu *removere* esse *mutare iubere tribum* et *suffragii lationem adimere*); Gron. de pec. vet. IV, 1; Duk. ad h. l. Drak. ad XXIV, 18, n. 6. (*Aerarii*, οἰκέται τοῦ ταμείου, eodem fere sensu dicebantur, quo aevo posteriori *Curiales*, βουλευτικοῖς συγκατηριθμένοι καταλόγοις, et apud nos Iudaei, *des Römischen Reichs Kam-*

romani minuisset, tribu moverunt, octuplicatoque [6] censu aerarium fecerunt. Quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, causam potius ignominiae intuentem, quam ignominiam; primores patrum, quamquam [7] deminutum censurae ius noluissent, exemplo acerbitatis censoriae offensos, quippe quum se quisque diutius ac saepius subiectum censoribus fore cerneret, quam censuram gesturum: populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis a censoribus nul-

merknechte, homines, qui neque honores adipisci poterant, neque suffragii ius habebant, sed erant quasi peculium aerarii, cui tributum pendere debebant: habebat nempe aerarium tam suum fundum agrosque, quam homines, ex quibus reditus capiebat; neque minus ager quam homo aerarius esse poterat; Stroth.). Quin etiam non deerant censores, qui eo irae procederent et tantopere vim suam extendere conarentur, ut tribu motis non modo ius suffragii, relatis iis inter aerarios, sed etiam libertatem et ius civitatis adimerent (quod conatum esse Sempronium Gracchum probabile fit ex contentione Claudii in loco class. inf. XLV, 15), et universum adeo populum rom. aerarium facerent, v. c. M. Livius XXIX, 37. Sed nota censorum rescindi poterat tum a collegis vel aliis censoribus, tum a populo; v. Cic. pro Cluent. c. 43. Hinc etiam Mamercus dictator iterum factus est (v. inf. cap. 31 seq.), ut Metellus tribunus pl. (vide XXIV, 43) qui scil. ex aerariis postea exempti videntur. Ceterum unus censor, altero adversante, neminem senatu vel tribu movere poterat; v. ad LX, 51, n. 2.

6. *Octuplicato censu aerarium*, ut tantum aerario tributi pendere iuberetur, quantum pendit, qui censum octuplo maiorem, quam ille, habet; vel, ubi nondum notatus in millia ex censu contulisset aut pro censu pendere debuisset assem unum, nunc octo pendere deberet. Cf. Gron. de pecun. vet. IV, 1, ubi etiam refellit explicationem Marc. Donati (ut solveret pro suo capite octuplum quod capite censi, vel octies tantum quantum capite censi pendere tenebantur), quia Livius non dixerit octuplicatam capitationem, aut octuplicato aere capite censum, sed *octuplicato censu* (cuius? ipsius utique Mamerci) *aerarium*.

7. *Quamquam deminutum censurae ius noluissent*, in multis MSS et edd. autt. *voluissent:* sed sensus est, non placuisse quidem Patribus, censurae ius a Mamerco contractum esse, eoque paululum supplicii meritum illos credidisse, sed tamen acerbitate tanta censorum fuisse offensos, quod exemplum quisque vereretur; Gron. — *Quum se quisque diutius ac saepius subiectum censoribus*, eorum acerbitati obnoxium, *fore cerneret*, *quam censuram*, ex quinquennali factam annuam et semestrem, *gesturum*, adeoque *eo diutius*, quo breviori tempore censuram quisque ipsorum gesturus, et *eo saepius*, quo saepius novi nec forte minus severi censores futuri essent.

lius auctoritate, praeterquam ipsius Mamerci, deterreri quiverit.

XXV. Tribuni plebis, assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: victoriae praemium, quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullum fuit: omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Foslius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum otium praebuit. Aedis Apollini pro valetudine populi vota est: multa [1] duumviri ex libris, placandae deum irae, avertendaeque a populo pestis causa, fecere: magna tamen clades in urbe agrisque, promiscue hominum pecorumque pernicie, accepta. Famem cultoribus agrorum timentes in Etruriam Pomptinumque agrum et Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti causa misere: consularium comitiorum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt. L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno vis morbi levata, neque a penuria frumenti, quia ante provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Aequorumque conciliis, et in Etruria ad [2] fanum Voltumnae, agitata: ibi prolatae in annum res, decretoque cautum, ne quod ante concilium fieret; nequidquam veiente populo querente, eandem, qua

CAP. XXV. 1. *Multa duumviri* sacrorum *ex libris* Sibyllinis (v. ad III, 10, n. 6) *fecere*, scilic. certe in pr. sacra; quo sensu etiam simpl. *facere* dicitur; vide ad Iuvenal. IX, 117. De *peste* confer ad I, 31, n. 4. — Mox cum Gronov. forte leg. *promiscua*, et *famem incultu agrorum timentes*, ut *cultu neglecto agrorum* inf. c. 52. Cur enim *cultoribus* potius *agrorum*, quam toti urbi timuere Romani? Vocem *deficientibus* ante *cultoribus* excidisse putabat Douiat.

2. *Ad fanum Voltumnae*, vid. ad c. 23, n. 5.

Fidenae deletae sint, imminere Veiis fortunam. Interim Romae principes plebis, iam diu nequidquam imminentes [3] spei maioris honoris, dum foris otium esset, coetus [4] indicere in domos tribunorum plebei, ibi secreta consilia agitare: queri „ *se a plebe adeo spretos, ut, quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli unquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit: multum providisse suos maiores, qui caverint, ne cui patricio plebeii magistratus paterent; aut [5] patricios habendos fuisse tribunos plebei: adeo se suis etiam sordere, nec a plebe minus, quam a patribus contemni!* Alii purgare plebem, culpam in patres vertere: *eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter. Si plebi respirare ab eorum mixtis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, et [6] parto auxilio imperium quoque adscituram.* Placet, tollendae ambitionis causa tribunos legem promulgare, ne cui album [7] in vestimentum addere petitionis liceret causa:

3. *Imminentes spei maioris honoris*, vide ad III, 51, n. 3. — *Dum foris otium est, quum . . . esset* emend. Gron.

4. *Coetus indicere in domos tribunorum plebis.* Cf. VI, 12, n. 1; VI, 22, extr. X, 38; XXXIII, 3, 4; XL, 21; XLI, 14; XLIII, 1. Similiter fere *colonos adscribere Venusiam* etc., XXXI, 49; XXXII, 7; XXXIV, 42; XXXV, 9.

5. *Aut*, alioquin, *patricios habendos fuisse* etc.

6. *Parto auxilio*, h. e. potestate tribunorum plebis, *imperium*, summum honorem, scil. tribunorum mil. cons. pot., *adsciturum*, accepturam vel sibi vindicaturam.

7. *Album* (colorem, h. e. cretam Cimoliam, qua fullones utebantur) *in vestimentum addere*, indere, vel vestimento *addere petitionis causa*, creta togam reddere candidiorem atque sic insigniorem, ut solebant petitores; unde dicti *candidati*, et *toga candida* XXXVII, 57; pro petitione censurae, *cretata ambitio* Pers. V, 177. Confer Plin. XXXV, 17 seu 57. Similiter inf. XL, 51, n. 4, *columnas polire albo*, scil. colore, tectorio vel albario opere, de quo albario confer Plinium, XXXV, 16; XXXVI, 23 et 24; vide et Ruhuken. ad Velleium, II, 22, et Kustn. Chrestom. Enn. p. 37. Ceterum hanc primam fuisse legem, quae ad ambitum pertineret, sed non observatam, bene monuit Sigon. de iudic. II, 30.

parva nunc res, et vix serio agenda videri possit, quae tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque, irritatis animis, plebem[8] ad suos studia inclinaturam: quae ne libera essent, senatus consultum factum est, ut consularia comitia haberentur.

XXVI. Tumultus[1] causa fuit, quem ab Aequis et Volscis Latini atque Hernici nuntiarant. T. Quintius L. F. Cincinnatus (eidem et Penno cognomen additur) et C. Iulius Mento consules facti: nec ultra terror belli est dilatus. Lege[2] sacrata, quae maxima apud eos vis cogendae militiae erat, delectu habito, utrimque validi exercitus profecti in Algidum convenere: ibique seorsum Aequi, seorsum Volsci, castra communivere; intentiorque, quam unquam ante, muniendi exercendique militem cura ducibus erat: eo plus nuntii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit; quia, etsi saepe victi populi, maiore tamen conatu, quam alias unquam, rebellarent: et aliquantum romanae iuventutis morbo absumptum erat. Ante omnia pravitas[3] consulum, discordiaque inter ipsos, et certamina in consiliis om-

8. *Plebem ad suos*, principes plebis, *studia inclinaturam*, eos suffragiis suis tribunos militum cons. pot. creaturam in proximis comitiis.

Cap. XXVI. 1. *Tumultus causa fuit* huius senatusconsulti, ut consules crearentur, non tribuni mil. cons. pot. De *tumultu* vide ad II, 26, n. 1.

2. *Lege sacrata* (v. ad II, 8, n. 3; IX, 39, n. 3, et XXXVI, 38), *quae maxima apud eos vis cogendae militiae erat*, maximam habebat vim ad *cogendos*, seu scribendos et conscribendos milites vel exercitus. Cf. not. 5; ad III, 15, n. 8, et XXXII, 2, n. 4. Hinc *sacrati milites* dicuntur IX, 40; sed alio sensu *sacrata militia* VIII, 34, n. 9. Conf. in pr. X, 38; Duker. ad Flor. I, 16, 7, et Periz. anim. hist. c. 10, p. 418. — *Utrinque*, ex Volscis et Aequis. — *Rebellarent*, vide ad II, 42, n. 2.

3. *Pravitas consulum discordiaque*, ut apud Tac. Annal. III, 48, 6. *Pravum* est propr. vitium corporis quodque in eo est perversum, male distortum, adversum recto, bene apto ac locato: inde ad animum translatum, in prim. ad invidiam et malignitatem; Gron. qui multa docte disputat.

nibus terrebant: sunt, qui male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes in uno adversus patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem; donec, quum alia aliis terribiliora afferrentur, nec in auctoritate[4] senatus consules essent, Q. Servilius Priscus, summis honoribus egregie usus, *Vos*, inquit, *tribuni plebis*, *quoniam ad extrema ventum est*, *senatus appellat*, *ut in tanto descrimine reipublicae dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.* Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendae potestatis secedunt, proque collegio pronuntiant, *placere consules senatui dicto audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant*, *in vincula se duci eos iussuros.* Consules ab tribunis, quam ab senatu, vinci maluerunt; proditum a patribus summi imperii ius, datumque sub iugum tribunitiae potestati consulatum memorantes, siquidem[5] cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, et (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent. Sors, ut dictatorem diceret, nam ne id quidem inter collegas convenerat, T. Quintio evenit: is A. Postumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Iulius magister equitum est dictus: simul[6] edicitur et iustitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum ap-

4. *In auctoritate senatus esse*, vide ad II, 56, n. 16. — Mox *pro collegio pronuntiant*, ex auctoritate et nomine collegii; tanquam sententiam et iussum totius collegii tribunitii, congregati et praesentis: v. ad II, 7, n. 4.

5. *Siquidem cogi aliquid consules possent*, ut *rogare*, *docere*, *postulare aliquem aliquid;* Stroth. Omissa potius praepos. *ad*, ut passim, et forte etiam in locutione *cogere militiam* not. 2; v. Burm. ad Virg. Aen. III, 56. — *Pro potestate*, vide ad II, 7, n. 4.

6. *Simul edicitur iustitium*, vide ad III, 3, n. 1, et XXXI, 49, n. 5.

parari: cognitio[7] vacantium militiae munere post bellum differtur: ita dubii quoque inclinant ad nomina danda: et Hernicis Latinisque milites imperati: utrimque enixe obeditum dictatori est.

XXVII. Haec omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Iulio consule ad praesidium urbis, et L. Iulio magistro equitum ad subita[1] belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur, dictator, praeeunte[2] A. Cornelio pontifice maximo, ludos[3] magnos tumultus causa vovit; profectusque ab urbe,

7. *Cognitio vacantium militiae munere*, causarum, cur quis haud *nomen dedisset*, vel militiam detrectasset; v. ad III, 69, n. 6. *Vacatio* militiae est liberatio ab ea, et iustae *vacationis* causae erant vel aetas (vide ad III, 57, n. 5; XLII, 33, n. 4; XLII, 34), vel beneficium (vide XXXIX, 19), vel quatuor milites dati (vide XLII, 34, n. 8), vel honos, magistratus, et sacerdotia, vel emerita stipendia, vel morbus, vel vitium corporis. Coloni etiam maritimi *sacrosanctam* (vide ad II, 8, n. 3) *vacationem* dicebantur habere XXVII, 38. Qui ob iustam talem causam immunes erant militia, dicebantur *causarii* (VI, 6, n. 4), ut nobis *Invaliden*. Confer de *missione* militum ad VII, 39, n. 1. Sed nonnunquam, in pr. in tumultu (vide ad II, 26, n. 1), nulla vacationis venia dabatur; v. VII, 28, et VIII, 20. Confer Sigon. ant. iur. civ. Rom. I, 15, et Lips. mil. Rom. I, 4; e Liv. XXIII, 20; Cicer. Phil. V, 19, et Nat. Deorum. II, 2. Ceterum alio sensu *munere vacare* dicitur XXV, 7, n. 3. Haec est *vacatio munerum* castrensium vel operum laborumque militarium extra pugnam, v. c. excubiarum, vigiliarum, valli struendi, lignationis, aquationis, fossae ducendae etc., quae vacationes vel praemii honorisque causa dari, vel a centurionibus pecunia redimi solebant; vide ad Tacit. Annal. I, 17, 5.

Cap. XXVII. 1. *Ad subita belli ministeria*, ad ea curanda, quae, incidente aliquo casu haud proviso, necessaria esse possent ad bellum; Stroth. Conf. ad I, 41, n. 5. — Sic et simpl. *subita belli* VI, 32, n. 3; XXV, 15, extr. et *subita rerum* IX, 43 pr. ut *reliqua belli* IX, 16 pr. XXVI, 1, n. 3. (quae *reliquiae belli* dicuntur IX, 29; XXV, 37 et 40; ut fere V, 13; XXII, 56; XXV, 5; *reliquiae pugnae* et *cladis*, qui e pugna et clade reliqui fuerant); *belli aspera, dura, incerta* (XXX, 2), vel *cetera* (XXVII, 20) et alia adiectiva neutr. gen. et plur. num. quae vel pro substant. posita reperies, vel ita, ut sive haec supplenda, sive illa his accomodanda sint, ut *per adversa montium* IX, 3 pr. pro per *adversos montes*, et sic *ardua montium*, *angusta viarum* etc. Conf. ad V, 38, n. 4, et ad Sil. Ital. t. II, p. 173, 174.—*Moraretur*, moram faceret, impediret res bellicas et consilia ducum, h. e. his deesset.

2. *Praeeunte pontifice maximo*, v. ad IV, 21, n. 1.

3. *Ludos magnos tumultus* (vide ad

diviso cum Quintio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium, parvo inter se spatio distantia, viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio, propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus, totidem munimenta, planitiem in medio, non parvis modo excursionibus ad proelia, sed vel ad explicandas utrimque acies satis patentem, habebant: nec, ex quo castris castra[4] collata sunt, cessatum a levibus proeliis est; facile patiente dictatore, conferendo[5] vires spem universae victoriae, tentato paulatim eventu certaminum, suos praecipere. Itaque hostes, nulla in proelio iusto relicta spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventus committunt. Clamor subito ortus non consulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi praesenti ope res egebant, consul nec animo defecit, nec consilio: pars militum portarum stationes firmant; pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur, quid opus facto sit: misso extemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus praeficitur, ipse parte copiarum parvo circuitu locum maxime secretum ab tumultu petit, unde ex nec opinato aversum[6] hostem invadat. Q. Sulpicium legatum praeficit castris: M. Fabio legato

II, 26, n. 1) et terroris, quem ille incusserat, sedandi *causa vovit*, confer ad II, 36, n. 1.

4. *Castris castra collata*, vide ad III, 69, n. 10.

5. *Conferendo vires* (vide ad XXI, 1, n. 2) *spem universae victoriae* (v. ad I, 38, n. 2) *praecipere*, antea animo concipere, ut XLII, 61. Confer ad VII, 26, n. 5. — *Proelio iusto*, legitimo, aperto et universo (XXII, 32), quod opponitur h. l. *levibus proeliis* et *certaminibus*, ut XXIX, 31; excursionibus furtivis et apertis latrociniis. Cf. ad I, 4, n. 5, et VI, 13, n. 3.

6. *Aversum hostem invadat*, v. ad V, 29, n. 1.

assignat equites; nec ante lucem movere iubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem: omnia, quae vel alius imperator prudens et impiger in tali re praeciperet ageretque, praecipit ordine atque agit. Illud eximium consilii animique specimen, et neutiquam vulgatae laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde maiore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit: qui, postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis stationibusque, est adortus, prius paene cepit castra, quam oppugnari hostes satis scirent. Inde fumo[7], ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra, nuntiarique passim iubet.

XXVIII. Et iam lucescebat, omniaque sub oculis erant; et Fabius cum equitatu impetum dederat, et consul eruptionem e castris in trepidos iam hostes fecerat. Dictator autem, parte altera subsidia et secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique obiecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur iam in medio ad unum omnes poenas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis, quam genere, iam [1] orbem volventes suos increpans clara voce, *Hic praebituri*, inquit, *vos telis hostium estis indefensi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis, in otio tumultuosi, in bello segnes? Quid hic stantibus spei est? an deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis?*

7. *Inde fumo datum signum*, quod *conspici* poterat, quia forte illunis nox erat, vel potius primum crepusculum, die iam illucescente. Conf. cap. seq. princ. Alii pro *fumo* coniic. *flamma*, vel *e summo*, vel *e tumulo*.

CAP. XXVIII. 1. *Iam orbem volventes*, vide ad II, 50, n. 6.

Ferro via facienda est. Hac, qua me praegressum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, coniuges, liberos estis, ite mecum: non murus, nec vallum; sed armati armatis obstant: virtute pares, necessitate, quae ultimum [2] *ac maximum telum est, superiores estis.* Haec loquutum exsequentemque dicta redintegrato clamore sequuti, dant [3] impressionem, qua Postumius Albus cohortes obiecerat: et moverunt [4] victorem, donec dictator, pedem iam referentibus suis, advenit; eoque omne proelium versum est. Vni viro Messio fortuna hostium innititur: multa utrimque vulnera, multa passim caedes est: iam ne duces quidem Romani incruenti pugnant: unus Postumius, ictus saxo, perfracto capite, acie excessit. Non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non brachium abscisum consulem ex tam ancipiti proelio submovit.

XXIX. Messium impetus per stratos caede hostes cum globo fortissimorum iuvenum extulit ad castra Volscorum, quae nondum capta erant: eodem omnis acies inclinatur. Consul, effusos usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque aggreditur; eodem et dictator alia parte copias admovet: non segnior oppugnatio est, quam pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum iniecisse [1] ferunt; quo milites acrius subirent; repetendoque signo primam impressionem factam: et dictator, proruto [2] vallo, iam in castra proelium intulerat. Tum abiici passim

2. *Vltimum ac maximum telum*, v. ad III, 50, n. 1.

3. *Dant impressionem*, ut *facerent impress.*, III, 62. Cf. ad I, 25, n. 8.

4. *Moverunt victorem* gradu, pedem referre coëgerunt, ut VII, 8.

Cap. XXIX. 1. *Signum intra vallum iniecisse*, ut VI, 8; XXV, 14; XXXIV, 46.

2. *Proruto vallo*, conf. IX, 37, et ad Tacit. Ann. I, 68, n. 4.

arma, ac dedi hostes coepti: castrisque et his captis, hostes, praeter senatores omnes venumdati sunt. Praedae pars sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis reddita; partem sub hasta dictator vendidit: praepositoque consule castris, ipse, triumphans invectus urbem, dictatura se abdicavit. Egregiae dictaturae tristem memoriam faciunt, qui filium [3] ab A. Postumio, quod, occasione bene pugnandi captus, iniussu decesserit praesidio, victorem securi percussum tradunt: nec libet credere; et licet, in variis opinionibus: et argumento est, quod *imperia Manliana*, non *Postumiana*, appellata sint: quum, qui prior auctor tam saevi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit: *imperioso* quoque Manlio cognomen inditum; Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Iulius consul aedem Apollinis [4], absente collega, sine sorte dedicavit: aegre id passus Quintius, quum, dimisso exercitu, in urbem redisset, nequid-

3. *Filium ab A. Postumio... securi percussum*, ut postea *T. Manlii* filium (vide infr. VIII, 7), *tradunt* Diodor. XII, p. 319; Val. Max. V, 4, ex. 2; Gell. I, 13 (ubi *imperia Postumiana et Manliana appellata esse*, scil. per proverbium pro severis ac crudelibus); IX, 13 extr. et XVII, 21. *Nec*, h. e. et non *libet credere* hoc, *et licet*, sc. non credere (ut passim *nec* vel *neque* sequente *et* pro *et non*, v. c. cap. 39; XXIII, 1, et bis VIII, 12); tum ob *varietatem opinionum*, tum ob duplex *argumentum* etc. Sed vide Perizon. Animadvers. hist. c. 8, p. 350 sq. ed. Amst. ubi recte erroris et inconstantiae arguitur Livius, quippe qui ipse non T. Manlium ob filii sui caedem, infra VIII, 7; sed patrem eius, L. Manlium, ob acerbitatem in delectu et saevitiam, non magis in alienis, quam in proximis ipsoque filio suo exercitam, infr. VII, 4; notatum esse dicit *cognomine Imperiosi*, quod etiam fratri eius Cn. Manlio inditum (VII, 12, 16, 17, 22, 28), sed mox obliteratum fuit Manlia in gente, et permutatum cum cognomine *Torquati*, quod T. Manlius filius in iuventute sua sibi comparaverat; vide VII, 10. Exempla oblivionis passim obvia in Livio, diversos auctores sequente. Confer cap. 42; V, 42; X, 47; XXI, 6; XXII, 48; XXIII, 11; XXIV, 1; Duk. ad Flor. I, 14, 2. — *Nulla tristi nota*, nullo saevitiae titulo.

4. *Aedem Apollinis sine sorte dedicavit*, v. III, 63, n. 5, et I, 55, n. 3.

quam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem romanam pertinere visum, quod Carthaginienses [5], tanti hostes futuri, tum primum per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum traiecere.

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur; nec obtineri potuit: consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Iulius. Aequorum legati foedus ab senatu quum petissent, et pro foedere deditio [1] ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores in iurgia et seditiones versa: undique otium fuit romanis. Legem [2] de mulctarum aestimatione pergratam populo, quum ab tribunis parari consules unius ex collegio prodi-

5. *Carthaginienses . . . tum primum . . . in Siciliam exercitum traiecere*, « non quasi tum primum traiecerint, verum ex quo Syracusani praevalentes per Siciliam opes paraverant, civitates autem obsequium detrectantes ad novas res spectabant. Petierant Egestani auxilium a Poenis adversus Selinuntios; » Heyn. Opusc. Acad. t. V, p. 435; qui ibid. t. III, p. 44 sq. docet, oram Siciliae maritimam prius iam ab illis occupatam fuisse. Conf. ad II, 8, n. 10.

Cap. XXX. 1. *Deditio ostentaretur*, promitteretur ab Aequis, vel offerretur, vel indicium eius aut spes fieret, vel denique simularetur. Ita passim *ostentare* et *ostendere*. Confer ad IV, 59, n. 2; VI, 5, n. 1; XXVI, 24, n. 2; XXX, 33, n. 5; XXXIV, 13, n. 1. Hinc etiam *dare* et *ostendere pacem* sibi opponuntur XXXVII, 7, n. 2.

2. *Legem de mulctarum*, mulctae, pecuniariae poenae, *aestimatione;* qua renovata videtur lex Ateria Tarpeia, ab A. Aterio et Sp. Tarpeio coss. (v. sup. III, 31) an. Vrb. cond. CCC lata *de mulcta a magistratibus dicenda eiusque aestimatione*, ut non consulibus tantum (quod lege Valeria erat cautum), sed omnibus quoque magistratibus liceret mulctam dicere iis, qui sibi dicto non essent audientes, vel suae potestatis dignitatisque laesae rei et convicti, ut gravissima mulcta esset ovium duarum et boum triginta, minima vero ovis unius, utque ovem denis, bovem centenis assibus *aestimare* et redimere liceret; v. Dionys. X, pag. 674 (ubi haud dubie legendum δύο πρόβατα καὶ τριάκοντα βόας); Gell. XI, 1; Fest. voc. *peculatus*, et Koolii Comm. ad hanc legem in Othon. Thes. Iur. tom. V. — *Excepissent*, v. ad II, 4, n. 3.

tione excepissent, ipsi praeoccupaverunt[3] ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus: nihil dignum dictu actum his consulibus. Sequuti eos consules A. Cornelius Cossus, T. Quintius Pennus iterum. Veientes in agrum romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium iuventute participes eius populationis fuisse; cognitioque eius rei L. Sergio, et Q. Servilio, et Mam. Aemilio permissa: quidam Ostiam relegati, quod, cur per eos dies a Fidenis abfuissent, parum constabat: colonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum assignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec caelestes modo defuerunt aquae, sed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes: defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque stragem siti pecorum morientium dedit; scabie alia absumpta: vulgatique contactu in homines morbi, et primo in agrestes ingruerant servitiaque. Vrbs deinde impletur: nec corpora[4] modo affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, et pleraque externa, invasit; novos[5] ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos,

3. *Praeoccupaverunt ferre*, vide ad I, 14, n. 3.

4. *Corpora affecta tabo*, al. *tabe*, quod idem est, scil. lenta corruptio, seu consumptio cuiusvis rei et corporis, cuius causa est fames, vel morbus, pestis, liquatio etc., hinc ipsa pestis, phthisis aliusve morbus lente ac sensim absumens; vide ad II, 23, n. 6, et XLI, 21, n. 3.

5. *Novos ritus sacrificandi* etc., peregrinis vatibus sacerdotibusque superstitionem hominum in rem suam convertentibus, variorumque vaticiniorum illecebris ita animos eorum delinientibus, ut externa adsciscerent sacra. Iam itaque tum temporis superstitiones et sacra peregrina Romam invecta a fanaticis vaticinatoribus, quorum artes fraudesque perstringit Iuvenal. II, 84 sq. IV, 123 sq. et in pr. VI, 511-591. Simul ex h. l. et V, 17, 25, 28, 40; VI, 41; XXII, 9; XXV, 1; XXXIX, 8, 16; XL, 29; et causae intelliguntur novarum religionum invehendarum, et cur tanta cura caverint Romani, ne confunderentur vel negligerentur religiones et ceremoniae: nam his rite colendis summa continebatur sacrorum rom. Confer

quibus quaestui sunt capti superstitione animi: donec publicus iam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula [6] pacis Deum exposcendae. Datum inde negotium aedilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi romani dii, neu quo alio more, quam patrio, colerentur. Irae adversus Veientes in insequentem [7] annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum consules, dilatae sunt: tunc quoque, ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit. Fetiales [8] prius mittendos ad res repetendas censuere: cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum et Fidenas fuerat; induciaeque inde, non pax facta: quarum et dies [9] exierat, et ante diem rebellaverant. Missi tamen fetiales; nec eorum, quum more patrum iurati [10] repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrum populi iussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum: pervicere tribuni, denuntiando impedituros se delectum, ut consules de bello ad populum ferrent: omnes centuriae iussere: in [11] eo quoque plebs superior fuit, quod tenuit, ne consules in proximum annum crearentur.

XXXI. Tribuni militum consulari potestate quatuor

Bynkershoëk. diss. de cultu relig. peregr. apud Rom.

6. *Piacula pacis deum exposcendae*, sc. causa. Confer ad I, 16, n. 4, et III, 56, n. 4.

7. *In insequentem annum*, *Servilium*, *Papirium consules* pro epexegesin seu appositionem pro *consulibus*, sive, quo consules fuere illi.

8. *Fetiales mittendos ... censuere*, v. ad I, 24, n. 5.

9. *Dies exierat* induciarum; v. ad IX, 34, n. 18. Proelii mentio facta c. 22, non induciarum. Cf. ad X, 33, n. 5.

10. *Iurati* (forma deponent.) *repeterent res*, vide I, 32. — *Utrum populi iussu* etc., utrum comitia essent habenda, an sufficeret senatus auctoritas; Gronov.

11. *In eo plebs superior fuit*, *quod tenuit*, vide ad II, 42, n. 2.

creati sunt, T. Quintius Pennus ex [1] consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus: ex iis Cossus praefuit Vrbi: tres, delectu habito, profecti sunt Veios, documentoque fuere, quam plurium imperium bello inutile esset. Tendendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii videretur, aperuerunt [2] ad occasionem locum hosti: incertam namque aciem, signum aliis dari receptui, aliis cani iubentibus, invasere opportune Veientes: castra propinqua turbatos ac terga dantes accepere: plus itaque ignominiae, quam cladis, est acceptum. Moesta civitas fuit, vinci insueta: odisse tribunos, poscere dictatorem, in [3] eo verti spes civitatis: et [4] quum ibi quoque religio obstaret, ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mam. Aemilium dixit; et ipse ab eo magister equitum est dictus: adeo [5], simul fortuna civitatis virtute vera eguit, nihil censoria animadversio

Cap. XXXI. 1. *Ex consulatu*, post consulatum, sed propr. superioris anni, non biennio post, ut h. l. unde haec verba forte delenda: nam *ex rebus* etc., pro *post res* tum modo dicitur, quum res confestim se excipiunt. Conf. ad VI, 1, n. 6; XXI, 39, n. 2; XXII, 49, n. 6; XXVII, 34, n. 1; XXXII, 7, n. 4; XL, 25, n. 1; Gron. Obss. IV, 20. — *Quam*, quantopere, *bello inutile*, vide ad III, 33, n. 5.

2. *Aperuerunt ad occasionem locum hosti*, vide ad I, 11, n. 1.

3. *In eo verti spes civitatis*, vide ad III, 27, n. 6.

4. *Et quum ibi quoque religio obstaret* etc., h. e. vetaret; *dictatorem dici* ab alio quam *consule*. Cf. XXVII, 5, et XXII, 8 et 31, ubi hinc a populo non dictatorem, sed prodictatorem creatum legimus; *ne posset* ed. pr. prob. Gron. quia non Latinis liceat, ut Graecis, ubique duplicare negationem. Sic cap. 30, *ne bellum indiceretur*, *religio obstitit*. Confer et V, 36; Corn. Nep. Milt. III; Valer. Max. V, 6, 6. *Religio* spectat ad morem maiorum et auspicia comitiorum. Confer tamen ad II, 5, n. 4.

5. *Adeo*, *simul*, simul ac, *fortuna civitatis* . . . *nihil censoria animadversio*, nota etc. Conf. sup. cap. 24, ibique not. 5, *nihil effecit*, *quo minus peteretur*, non effecit, ne peteretur; Drak. qui confer ad XXXVII, 54, n. 22. Sed forte legendum cum Gron. *offecit*, h. e. obstitit, impedivit, ut I, 53; II, 2, 30; Sallust. Cat. 28, 51, 58; ad quae loca vide Cort. Lem. — *Regimen rerum*, rector. Conf. ad III, 15, n. 8.

effecit, quo minus regimen rerum ex notata indigne domo peteretur! Veientes, re secunda elati, missis circum Etruriae populos legatis, iactando tres duces romanos ab se uno proelio fusos, quum tamen nullam [6] publici consilii societatem movissent, voluntarios undique ad spem praedae adsciverunt. Vni Fidenatium populo rebellare placuit; et, tanquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut [7] legatorum antea, ita tum novorum colonorum caede imbutis armis, Veientibus sese coniungunt: consultare inde principes duorum populorum, Veios [8] an Fidenas sedem belli caperent. Fidenae visae opportuniores. Itaque, traiecto Tiberi, Veientes Fidenas transtulerunt bellum. Romae terror ingens erat: accito exercitu ab Veiis, eoque ipso ab re male gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam, et in muris armati dispositi, et iustitium [9] in foro, tabernaeque clausae; fiuntque omnia castris, quam urbi, similiora.

XXXII. Tum trepidam civitatem, praeconibus per vicos dimissis, dictator [1] ad concionem advocatam

6. *Nullam publici consilii societatem*, nullam societatem populi alicuius etrusci, publico consilio secum ineundam, *movissent*, hortatu et precibus effecissent, vel populum aliquem ad eam societatem perpulissent. Confer ad Tacitum, Annal. III, 43, 7. — *Voluntarios undique ad*, ob, *spem praedae adsciverunt*, forte *acciverunt*. Cf. ad XXIV, 19, n. 3, et XLV, 25, n. 9.

7. *Sicut legatorum antea caede*, vide cap. 17. — *Novorum colonorum*, vide cap. 30.

8. *Veios an Fidenas sedem belli caperent*, sedem rerum ad bellum necessariarum, locumque munitum, unde excursiones commode fierent ad vicinos infestandos. Sic *sedem ad cetera exsequenda* XXIX, 35, n. 2; *ea arx fuit Hasdrubali ad excursiones circa in mediterraneos populos faciendas*, XXVIII, 3, n. 2, et XXXIII, 14, n. 1; ὁρμητήριον πρὸς τὸν πόλεμον ap. Polyb. I, 17; II, 51, 52; III, 15; IV, 71; et ὁρμητήριον εὐφυὲς κατὰ τῆς τῶν πολεμίων χώρας ibid. V, 3, n. 9. Confer supra ad I, 33, n. 7; II, 34, n. 8; et infra ad VII, 11, n. 2; VII, 29, n. 3; XXVI, 7, n. 2; XXVIII, 42, n. 9; XXXVII, 18, n. 3; quibus locis etiam *caput* et *arx belli* dicitur.

9. *Iustitium in foro, tabernaeque clausae*, vid. III, 3, n. 1, et III, 27, n. 3.

Cap. XXXII. 1. *Dictator ad concio-*

increpuit, « quod animos ex tam levibus fortunae » momentis suspensos gererent, ut, parva iactura » accepta, quae ipsa non virtute hostium, nec igna» via romani exercitus, sed discordia imperatorum, » accepta sit, veientem hostem sexies victum, perti» mescant, Fidenasque prope saepius captas quam » oppugnatas: eosdem et Romanos, et hostes esse, » qui per tot saecula fuerint: eosdem animos, easdem » corporis vires, eadem arma gerere. Se quoque eun» dem dictatorem Mam. Aemilium [2] esse, qui ante » Veientium Fidenatiumque, adiunctis Faliscis, ad » Nomentum exercitus fuderit; et magistrum equitum » A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore » bello tribunus militum, Larte Tolumnio rege Ve» ientium in conspectu duorum exercituum occiso, » spolia opima Iovis Feretrii templo intulerit. Proin » memores, secum triumphos, secum spolia, secum » victoriam esse, cum hostibus scelus [3] legatorum » contra ius gentium interfectorum, caedem in pace » Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam » infelicem defectionem, arma caperent. Simul ca» stra castris coniunxissent, satis confidere, nec » sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia

nem advocatam increpuit, vide ad III, 3, n. 1. — *Animos ex tam levibus fortunae momentis* (vid. ad I, 47, n. 7, et III, 27, n. 6) *suspensos*, pendentes: nam *suspensum ex aliqua re* dicitur, quod inde pendet, vel ita se habet, ut illa res est. Cf. ad XLIV, 18, n. 1. — *Hostem sexies victum*: unde paulo post: *septimam infelicem defectionem*. Cf. et V, 4, n. 6, *toties* pro *sexies* multi MSS; et sane saepius, quam sexies, victi Veientes; *septies* edd. antt. ante Ald. *sexcenties* coni. Klock. proverbiali locutione, ut *millies* V, 4. *Novies* cum Veientibus hactenus conflictatum: at pugnas post amissum Cremerae praesidium pro una supputare videtur Livius; Glar.

2. *Mam. Aemilium, qui ante Veientium* etc., v. c. 17 s. — *A. Cornelium . . . spolia opima . . . intulerit*, vide c. 19, 20, ibique not. 4.

3. *Scelus legatorum interfectorum, caedem colonorum*, vide cap. 17, 30 et 31 extr.

» exercitus romani gaudium fore; et populum romanum intellecturum, quanto melius de republica » meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint, » quam eos [4], qui, ob ereptum censurae regnum, » labem secundae dictaturae suae imposuerint. » Votis deinde nuncupatis profectus, mille et quingentos passus citra Fidenas castra locat; dextra montibus, laeva Tiberi amne septus. T. Quintium Penum legatum occupare montes iubet, occultumque id iugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, quum Etrusci [5] pleni animorum ab pristini diei meliore occasione, quam pugna, in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quintium evasisse in iugum propinquum arci Fidenarum, signa [6] profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum praecipit, ne iniussu pugnam incipiat: se, quum opus sit, equestri auxilio signum da-

4. *Quam eos, qui ob ereptum censurae regnum* etc., vide cap. 24. Sed voc. *eos* delendum, vel leg. *censores*, quod iam alii monuere. — *Labem dictaturae suae imposuerint*, ut apud Curt. VII, 7; Cic. pro Quintio, cap. 31, et Sallust. Catil. 48, ubi vide Corte et Wass.

5. *Etrusci*, Veientes, *ob meliore occasione*, post, vel propter (vide ad I, 1, n. 5) meliorem (bene pugnandi) occasionem (vid. ad I, 11, n. 1), *quam pugnam* (vide c. 31 pr.), *pristini diei*, non eius, qui proxime praecessit hunc diem, vel hesterni (nam plures dies inter hunc et eum, quo Etruscis oblata erat occasio bene pugnandi, intercessere, quod ex cap. hoc et 31, liquere, iam monuit Duk.), sed unius e superioribus diebus, ut IX, 23, n. 4.

6. *Signa profert*, vide ad cap. 9, n. 7. — *Gradu pleno*, grandiore, vel incitato, qui medius est inter gradum militarem et cursum; Ernest. *Militari gradu XX millia passuum horis quinque dumtaxat aestivis conficienda sunt: pleno autem gradu, qui citatior est, totidem horis XXIV millia peragenda sunt: quidquid addideris, iam cursus est, cuius spatium non potest definiri;* Veget. de Re milit. I, 9. Cf. ad VIII, 6, n. 6; IX, 45, n. 7; XXXIV, 15, n. 2; XXXIV, 16, n. 1; Manut. ad Cicer. ad Div. XII, 16; Cort. et Wass. ad Sallust. Iug. 98, al. 103; Burm. ad Quintil. declam. III, 2; Broukhus. ad Prop. IV, 10,

turum: tum ut memor regiae [7] pugnae, memor opimi doni, Romulique ac Iovis Feretrii, rem gereret. Legiones impetu ingenti confligunt: Romanus odio accensus, impium Fidenatem, praedonem Veientem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda caede, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem; quum repente, patefactis Fidenarum portis, nova [1] erumpit acies, inaudita ante id tempus invisitataque: ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota collucens, velut fanatico [2] instincta cursu, in hostem ruit; formaque insolitae pugnae Romanos parumper exterruit. Tum dictator, magistro equitum equitibusque, tum ex montibus Quintio accito, proelium ciens, ipse in sinistrum cornu, quod, incendio [3] similius quam proelio, territum cesserat flammis, accurrit: claraque voce, *Fumone victi*, inquit, *velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? non ferro exstinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni, non telis, pugnandum est, ereptas ultro inferetis? Agite nominis romani ac*

36. — *Equestri auxilio*, vide ad X, 5, n. 4.

7. *Regiae pugnae*, cum Tolumnio, *opimi doni* etc. Confer cap. 19, 20. — *Cruentos legatorum caede* etc., cf. ad cap. 31, n. 7, et 32, n. 3.

Cap. XXXIII. 1. *Nova erumpit acies inaudita* etc. Conf. ad VII, 17, n. 1. — *Invisitata*, antea non visa. Al. *inusitata*, solemni errore, ut V, 17, 35, 37; XXVII, 39; XLV, 42. — *Facibusque ardentibus*, vide ad II, 42, n. 7; et de toto h. l. ad VII, 17, n. 1; et Tac. Ann. XIV, 30, 2. *Ignes* et *faces* h. l. sunt synon. et hoc explicat illud, *anguibus armata* non male coni. Grut. ex VII, 17, n. 1, et Flor. I, 12, 7, ubi confer Duk.

2. *Fanatico instincta cursu*, numine quodam afflata et ad cursum impulsa. Confer XXXVIII, 18, et Duker. ad Flor. III, 19, 4.

3. *Incendio similius quam proelio* paulo durius dictum, pro ardenti similius quam proelianti; abstr. pro concr.

virtutis patrum vestraeque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem; et suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis: legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis, vastatique fines monent. Ad imperium dictatoris mota[4] cuncta acies: faces partim emissae excipiuntur, partim vi eripiuntur; utraque acies armatur igni. Magister equitum et ipse novat pugnam equestrem: frenos ut detrahant equis, imperat: et ipse princeps, calcaribus subditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur; et alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem: pulvis elatus mixtusque fumo lucem ex oculis virorum equorumque aufert: ea, quae militem terruerat, species nihil terruit equos. Ruinae igitur[5] similem stragem eques, quacumque pervaserat, dedit: clamor deinde accidit novus: qui quum utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat; *Quintium legatum et suos ab tergo hostem adortos*: ipse, redintegrato clamore, infert acrius signa. Quum duae acies, duo diversa proelia, circumventos Etruscos et a fronte et ab tergo urgerent, neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis obiecerat, iter fugae esset, et equitem[6] passim liberi

4. *Mota cuncta acies,* vid. ad XLIV, 1, n. 5. — *Novat pugnam equestrem*, h. e. mutat, novam ei insolitamque speciem induit. Confer Flor. I, 11, 3. Idem strategema Frontinus quidem II, 8, 9, sed ille solus, iam Tarquinio adscripsit; Drak.

5. *Ruinae similem stragem*, cadaveribus hostium promiscue et acervatim prostratis et iacentibus instar trabium lapidumve aedificii collapsi aut diruti. Similiter fere *ruina fundi*, vel *in praeceps deferri* ac *devolvi* dicuntur V, 43, 47, et XXI, 33, qui deturbati per praeceps *ruunt*, et ita ut alter cadat super alterum.

6. *Equitem* (romanum, hostibus fugientibus ubique obvium) *distulissent* (ita scripsi auctore Gronov. pro vulg. *dispulissent*) *equi*, h. e. in varias partes tulissent, dissipassent, ita ut omnes fere exitus viasque obsiderent. Sic *differre* VI, 42, n. 5; et apud Velleium, II, 79 (ubi vide Intpp.); Tacit. Hist. V, 23 extr. — *Gurgites ferunt*, auferunt. — *Eadem via.*

frenis distulissent equi, Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt. Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt: infert pavidos fuga in mediam caedem; obtruncantur in ripis; alios, in aquam compulsos, gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo et vulnera et pavor degravant; pauci ex multis tranant: alterum agmen fertur per castra in urbem: eadem et Romanos sequentes impetus rapit; Quintium maxime, et cum eo degressos modo de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo proelio advenerat.

XXXIV. Hi, postquam mixti hostibus portam intravere, in[1] muros evadunt; suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. Quod ubi dictator conspexit (iam enim et ipse in deserta hostium castra penetraverat), cupientem militem discurrere ad praedam, spe iniecta maioris in urbe praedae, ad portam ducit; receptusque intra muros, in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit: nec minor caedes in urbe, quam in proelio, fuit; donec, abiectis armis, nihil praeter vitam petentes, dictatori deduntur: urbs castraque diripiuntur. Postero die singulis[2] captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, et, quorum eximia virtus fuerat, binis, aliis sub corona venumdatis, exercitum victorem opulentumque praeda triumphans dictator Romam reduxit; iussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sexto-decimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. Classi[3] quoque ad Fidenas pugnatum cum Veientibus, qui-

CAP. XXXIV. 1. *In muros evadunt*, vide ad II, 7, n. 7.

2. *Singulis captivis ab equite* quolibet *ad*, apud, *centurionem sorte ductis, et, quorum* equitum *eximia virtus fuerat, binis*, ut singuli equites eos, tanquam virtutis praemia, servos domum ducerent. — *Aliis sub corona venumdatis*, vide ad II, 17, n. 3.

3. *Classi quoque ad Fidenas* etc.

dam annales retulere: rem aeque difficilem atque incredibilem; nec nunc lato satis ad hoc amne; et tum aliquanto, ut a veteribus accepimus, arctiore; nisi in traiectu forte fluminis prohibendo, aliquarum navium concursum in[4] maius, ut fit, celebrantes, navalis victoriae vanum titulum appetivere.

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quintium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Veientibus annorum viginti induciae datae, et Aequis triennii, quum plurium annorum petissent: et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem, neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem, et tribunorum militum apparatu, et finitimorum concursu, fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Iulius Iulus. Spectaculum[1] comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant,

confer ad cap. 12, n. 8. Plerique edidere *classibus*, et fuere, qui *classes* in *quibusdam annalibus*, a Livio male intellectis, copias, in prim. equestres, dictas putarent. Cf. Drak. ad h. l. Heyn. ad Virgil. Aen. VII, 716. — *Nec lato satis ad hoc amne*, ut classi pugnetur.

4. *Concursum in maius celebrantes*, iactantes, dicendo augentes, ut XXXV, 2, n. 1; *magnis sermonibus celebrare*, vide ad I, 4, n. 13, et IV, 1, n. 6. — *Concursu* Gaërtn. et Frag. Hav. ferunt a sec. manu. Sed patet ultimam literam τοῦ *concursum* excidisse ob similitudinem proximae voculae *in*. Lem.

Cap. XXXV. 1. *Spectaculum, ad quod publico consensu venerant, comitate* etc. Ita forte legendum transpositis verbis. Sed Livius passim et singula verba et sententias transponit, v. c. *praeterquam* infra cap. 48 pr. (ubi vide not. 1) *adversus intercessionem collegae* inf. cap. 53 med. (quae verba cum illis, *auxilio futuros esse*, iungenda sunt) *repente* V, 8 pr. quod minus voci *proditis*, quam *oppressum est*, convenit. Confer sup. ad cap. 2, n. 3, et III, 72, n. 3, et verba *maiore mole* V, 12, n. 6, quae ad remotius *tractabantur* referenda monet Periz. Conf. sup. ad cap. 2, n. 3, et ad III, 72, n. 3. Alii coni. *ad quos*, vel *comitate etiam hospitii*, *in quam consilio publico*, vel *in quam publice consenserant*.

advenis gratius fuit. Post ludos, conciones seditiosae tribunorum plebi fuerunt, obiurgantium multitudinem, « quod, admiratione eorum quos odisset stu» pens, in aeterno se ipsa teneret servitio: et non » modo ad spem[2] consulatus in partem revocandam » aspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem » militum creandis (quae communia essent comitia » patrum ac plebis), aut sui, aut suorum meminis» set. Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis » plebis ageret: eo[3] impendi laborem ac periculum, » unde emolumentum atque honos speretur: nihil » non aggressuros homines, si magna conatis magna » praemia proponantur. Vt quidem aliquis tribunus » plebis ruat coecus in certamina periculo ingenti, » fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, Patres, » adversus quos tenderet, bello inexpiabili se perse» cuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo » se honoratiorem fore, neque sperandum, neque » postulandum esse. Magnos animos magnis honori» bus fieri: neminem[4] se plebeium contempturum, » ubi contemni desissent: experiendam rem denique » in uno aut altero esse, sitne aliquis plebeius ferendo

2. *Ad spem consulatus in partem suam*, seu plebis *revocandam*, vocandam; vel ut consulatus, aut unius certe loci particeps fieret. Conf. ad V, 21, n. 4, et VII, 22, n. 4.

3. *Eo impendi laborem* etc., confer supra cap. 2 pr. — *Magna conatis*, iis qui magna conarentur, auderent. — *Ruat caecus*, vide ad IX, 5, n. 4. — *Bello inexpiabili*, vide ad XXXIX, 51, n. 3. — *Neque sperandum, neque postulandum esse, ut aliquis tribunus plebis* etc.

4. *Neminem se plebeium contempturum*, neminem plebeiorum, vel neminem, quod, seu etsi plebeius sit, indignum se honoribus iudicaturum, humiliter de se sensurum et *magnos animos* non habiturum, *ubi desissent* (forte *desisset*, nisi *nemo*, ut *quisque*, collect. dici malis) *contemni* ab aliis et adeo ab hominibus suae sortis, h. e. in creandis summis magistratibus praeteriri, ad eos non admitti. Conf. XXII, 34, n. 6, et XXV, 38, n. 9.— *Sitne aliquis plebeius ferendo magno honori*, vide ad II, 9, n. 5.

» magno honori; an portento simile miraculoque sit, » fortem ac strenuum virum aliquem exsistere ortum » ex plebe. Summa vi expugnatum esse, ut tribuni » militum consulari potestate et ex plebe crearentur: » petisse viros domi militiaeque spectatos: primis » annis sugillatos, repulsos; risui patribus fuisse; » desisse postremo praebere ad contumeliam os: nec » se videre, cur non lex quoque abrogetur, qua id » liceat, quod nunquam futurum sit: minorem 5
» quippe ruborem fore in iuris iniquitate, quam si » per indignitatem ipsorum praetereantur.

XXXVI. Huius generis orationes, cum assensu auditae, incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem: agri publici dividendi coloniarumque deducendarum ostentatae spes; et vectigali possessoribus agrorum imposito, in stipendium militum erogandi aeris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per[1] discessum hominum ab urbe, quum Patres clandestina denuntiatione revocati ad diem certam essent, senatus consultum fieret, absentibus tribunis[2] plebi; ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros praedatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Ap. Claudium, filium decemviri, praefectum Vrbis relinquunt, impigrum iuvenem, et iam inde ab incunabulis im-

5. *Minorem ruborem*, pudorem et contumeliam, *fore in iuris iniquitate*, si lege iniqua a summis honoribus excluderentur, si ad eos aspirare lege non liceret, *quam si* illis haberentur indigni.

Cap. XXXVI. 1. *Per discessum hominum ab Vrbe* (rusticandi gratia, ut videtur; Doër.) *captatum tempus*, v. III, 9, n. 4. — *Ad diem certam; certum* habent quidam; male: in hac enim locutione Livius feminino uti amavit. Lem.

2. *Tribunis plebi* (vide ad II, 33, n. 2) *non . . . quod contenderent*, *fuit*, scil. aliquid, vel causa et ratio.

butum odio tribunorum plebisque. Tribunis plebi nec cum absentibus iis, qui senatus consultum fecerant, nec cum Appio, transacta re, quod contenderent, fuit.

XXXVII. Creati consules sunt C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna, traditur eo anno facta: Vulturnum[1], Etruscorum urbem, quae nunc Capua est, ab Samnitibus captam; Capuamque ab duce eorum Capye, vel, quod propius vero est, a campestri agro appellatam: cepere autem, prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti: deinde festo die graves[2] somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturna caede adorti. His[3] rebus actis, consules ii, quos diximus, idibus decembribus magistratum oc-

CAP. XXXVII. 1. *Vulturnum, Etruscorum urbem, quae nunc Capua est, ab Samnitibus captam ... appellatam*, confer Strab. V, pag. 242, al. 371; ad Sil. XI, 30, 177 sq. 299 sq. et Heyn. Opus. Acad. tom. V, p. 435, ubi haec notavit: « Neutrum verum; sed nomen a Tuscis inditum, viso falconis augurio, qui tusca lingua *capys* dicitur, ut adeo *Vulturnum* eius interpretamentum habendum sit. *Capere autem* Samnites, *prius bello fatigatis Etruscis*, gesto, opinor, cum ipsis Samnitibus, qui ante haec tempora Campaniam infestare coeperant, *in societatem urbis agrorumque accepti* Samnites ab Etruscis, ut hoc adeo tanquam pacis foedere bellum compositum fuerit (conf. Diodor. XII, 31; Syncell. pag. 198; Euseb. Chron. Hieron. ad annum Vrb. cond. 316; ab Ch. n. 438); *deinde festo graves ... adorti*, coniuratione facta Samnitium et ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus; vid. X, 38. Iam nunc igitur *Capua Samnitium* urbs facta; quos constat intelligendos esse, quoties *Campani* narrantur Dionysio et Agathocli se mercede conducendos dedisse. Sic IV, 44, *a Campanis Cumae capiuntur*, hoc est, a Samnitibus, ut IV, 52, *ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque.* »

2. *Graves somno epulisque*, ut alibi *gravati* et βεβαρηκότες; vide Drakenb. Sic *vino*, *somno* et *cibo graves* XXIX, 34; XXXI, 41; et *semigraves vino* XXV, 24 pr. ubi paulo post dicitur *gravatis omnibus vino somnoque.*

3. *His rebus actis*, tum, eo tempore, Doër. Haec verba delenda putabat Gronovius. — *Qui ad id missi erant*, tribuni militum, eo consilio missi, ut explorarent, utrum Volsci in Hernicorum agros praedatum exissent. Cf. cap. 36. — *De imperio certetur*; *certatur* Fragm. Hav. a manu pr. male. Mox etiam *credendum*, pro *cedendum*. LEM.

cepere: iam non solum, qui ad id missi erant, retulerant, imminere volscum bellum; sed legati quoque ab Latinis et Hernicis nuntiabant, *Non ante unquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo, intentiores fuisse: vulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, iugumque accipiendum; aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedendum esse.* Haud[4] vana attulere; sed nec perinde Patres moti sunt; et C. Sempronius, cui[5] ea provincia sorti evenit, tanquam[6] constantissimae rei, fortunae fretus, quod victoris populi adversus victos dux esset, omnia temere ac negligenter egit: adeo ut disciplinae romanae plus in volsco exercitu, quam in romano, esset; ergo fortuna, ut saepe alias, virtutem est sequuta: primo proelio, quod ab Sempronio incaute inconsulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, concursum est. Clamor[7] indicium primum fuit, quo res inclinatura

4. *Haud vana attulere*, vera, ut XXIV, 24, n. 3. Conf. ad I, 8, n. 3. — *Sed nec perinde patres moti sunt*, non tantopere, non ita, ut plebs; vel magnopere, valde, ut XXXVII, 40, n. 2; vel pro rei gravitate. Cf. Suet. Tib. 52 pr. et Galb. 13 pr.

5. *Cui ea provincia* (vid. ad II, 40, n. 9) *sorti*, in sortem, quasi portionem et munus, vel *sorti* pro *sorte*, *evenit;* al. *sorte*, ut XXIX, 20 et al. Conf. ad IV, 12, n. 8; XXVIII, 45, n. 5, et ad Sil. VII, 368.

6. *Tanquam constantissimae rei, fortunae fretus* cum Strothio, qui hoc ad Livii patavinitatem referebat, restitui ex MSS. et edd. antt. (in plerisque tamen est *fortuna*) pro vulgata lectione, *constantissima res, fortuna*, quam Drak. non nisi in MS. Portug. reperit. Sic in omnibus libris VI, 13 pr. legitur *nulla rei freta*, et in plerisque optimisque VI, 31; *discordiae fretus*, et VIII, 32. *Samnitium infidae... societati freta*, ubi Gronov. τὸ *freta* delendum putat, ut omnia a *fidens* pendeant.

7. *Clamor indicium primum fuit... animorum*, cf. XXX, 34 pr. Polyb. XV, 12 extr. et Homer. Il. IV, 437 sq. — *Incerto clamore* verba importuna et forte delenda; saltem legend. *incertus clamor* (conf. ad I, 3, n. 8): sed praestat. simpl. *incertus*. Cf. X, 36, n. 3. Alii pro *clamore* coni. *tenore*, *clangore*, *sonore*, *canore*, *etiam ore*, et *languore*.

esset: excitatior crebriorque ab hoste sublatus; ab Romanis dissonus, impar, segnius saepe iteratus, incerto clamore prodidit pavorem animorum: eo ferocior illatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspectantibus galeae, et incerti trepidant, applicantque se turbae: signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur: nondum fuga certa; nondum victoria erat: tegi magis Romanus, quam pugnare: Volscus inferre signa; urgere aciem; plus caedis hostium videre, quam fugae.

XXXVIII. Iam omnibus locis ceditur: nequidquam Sempronio consule obiurgante atque hortante, nihil nec imperium, nec maiestas valebat; dataque mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius, decurio [1] equitum, labente [2] iam re, praesenti animo subvenisset: qui quum magna voce exclamasset, ut *equites, qui salvam rempublicam vellent, ex equis desilirent*; omnium turmarum equitibus, velut ad consulis imperium motis, *Nisi haec*, inquit, *armata cohors sistat impetum hostium, actum de imperio est: sequimini pro vexillo cuspidem meam: ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares.* Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens: quacumque incedunt, vi viam faciunt: eo se inferunt obiectis parmis, ubi suorum plurimum [3] laborem vident: restituitur omnibus

Cap. XXXVIII. 1. *Decurio equitum*, qui praeest uni *turmae*, quae XXXII equites habet. Sic Vegetius II, 14.

2. *Labente iam re*, conf. ad Praef. n. 12, nisi leg. *labante* cum Gronov. qui et mox cum Schelio scribendum putabat: *Nisi haec, inquit, parmata cohors* etc. Confer c. 39 pr. Equitum fuisse *parmas*, docet Lips. de mil. rom. III, 7. Turmae autem equitum in hac pedestri pugna formaverant *cohortem*, sibique tanquam peditibus centuriones praefecerant; vide cap. 42 pr.

3. *Plurimum laborem*, acerrimum certamen, ut πόνος et μόχθος, vel plu-

locis pugna, in quae eos impetus tulit; nec dubium erat, quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

XXXIX. Et quum iam parte nulla sustinerentur, dat[1] signum volscus imperator, ut parmatis, novae cohorti hostium, locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur: quod ubi est factum, interclusi equites: nec perrumpere[2] eadem, qua transierant, posse, ibi maxime confertis hostibus, qua viam fecerant: et consul legionesque romanae, quum, quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcumque casum. Diversi Volsci hinc consulem ac legiones sustinere, altera fronte instare Tempanio atque equitibus; qui quum saepe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo occupato, in[3] orbem se tutabantur, nequaquam inulti; nec pugnae finis ante noctem fuit. Consul quoque, nusquam remisso certamine, dum quidquam superfuit lucis, hostem tenuit: nox incertos diremit; tantusque ab[4] imprudentia eventus utraque castra tenuit pavor, ut, relictis sauciis et magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes pro-

rimum periculi aut cladis. *Labores et pericula* iunguntur IV, 35; XXV, 6; XXXIII, 39.

Cap. XXXIX. 1. *Dat signum volscus imperator*, imperavit voce, ut II, 29, et XXI, 14, n. 3; vel vulgavit, prodidit, dixit, ut V, 36, n. 1; XXI, 14, 2 al. *impetu illati* in medios hostes, utrimque cedentes; nisi cum Dukero legere malis *impetu elati*, longius progressi, quam ut ad suos recipere se possent, ut supra III, 5. *Furium legatum longius extulit cursus.... ita exclusus* etc.

2. *Perrumpere eadem* via, seu parte. Confer ad III, 70, n. 2.

3. *In orbem se tutabantur*, vid. II, 50, n. 6. — *Nequaquam inulti*; *multi* habent Lovel. 3, et quaedam ex priscis excusis, solito errore. Lem. — *Hostem tenuit* pugnando, cum eo pugnavit.

4. *Ab imprudentia eventus*, ob ignorantiam eventus proelii. Sic *imprudens* dicitur ignarus, qui ignorat, quod scire nequit, v. c. *religionis* XXXI, 14; et *maris* XXXIV, 9, h. e. ignarus et expers rei navalis.

ximos reciperent. Tumulus tamen circumsessus ultra mediam noctem est: quo quum circumsedentibus nuntiatum esset, castra deserta esse, victos rati suos, et ipsi, qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius metu insidiarum suos[5] ad lucem tenuit: degressus deinde ipse cum paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus sciscitando comperisset, castra Volscorum deserta esse, laetus ab tumulo suos devocat, et in castra romana penetrat. Vbi quum vasta desertaque omnia, atque eandem, quam apud hostes, foeditatem[6] invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat sauciis ductis secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

XL. Iam eo fama pugnae adversae castrorumque desertorum perlata erat; et ante omnia deplorati erant equites, non privato magis quam publico luctu; Fabiusque consul, terrore urbi quoque iniecto, stationem ante portas agebat: quum equites, procul visi non sine terrore ab dubiis, quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu laetitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium, salvos victoresque redisse equites: et ex moestis paulo ante domibus, quae[1] conclamaverant suos, procurreretur in vias; pavidaeque matres ac coniuges, oblitae prae gaudio decoris, obviam agmini occurrerent, in[2] suos quaeque simul corpore atque animo, vix prae gaudio com-

5. *Suos ad lucem tenuit*, retinuit in tumulo. *Degressus* (scilic. de tumulo) pro vulg. *Digressus* recepi ex editt. quibusdam.

6. *Foeditatem invenisset*, foeda desertorum castrorum vestigia; Doer.— *Quibus poterat sauciis ductis secum*, vide ad I, 29, n. 4.

Cap. XL. 1. *Quae conclamaverant suos* tanquam mortuos; de quo veterum more vide ad III, 38, n. 3, et ad Sil. II, 647.

2. *In suos quaeque simul corpore atque animo effusae*, proruentes, *vix prae gaudio compotes* sui.

potes, effusae. Tribunis plebi, qui M. Postumio et T. Quintio diem dixerant, quod ad[3] Veios eorum opera male pugnatum esset, occasio visa est per recens odium Sempronii consulis renovandae in eos invidiae. Itaque advocata concione, quum proditam Veiis rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, Volscis ab consule exercitum, traditos ad caedem fortissimos equites, deserta foede castra, vociferati essent; C. Iulius, unus ex tribunis, Tempanium[4] equitem vocari iussit: coramque eis, *Sexte Tempani*, inquit, *quaero de te, arbitrerisne, C. Sempronium consulem, aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidiis aciem, aut ullo boni consulis functum officio? et, tune ipse, victis legionibus romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris restituerisque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus, num aut consul ipse subvenerit, aut miserit praesidium? postero denique die ecquid praesidii usquam habueris? an tu cohorsque in castra vestra virtute perruperitis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum inveneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? Haec pro virtute tua fideque*[5], *qua una hoc bello respublica stetit, dicenda tibi sunt hodie: denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones nostrae sint? desertus sis, an deserueris consulem exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?*

3. *Quod ad Veios eorum opera*, culpa, *male pugnatum esset*, quinto ante anno, vide supra cap. 31. Cur vero rei nunc demum facti? et cur hi soli, neque etiam C. Furius? vide cap. 31 pr. Ratio, cur Furii mentio non fiat, illa esse posset, quod forte paulo post gestum tribunatum consularem obierit, ante quam collegae eius accusarentur; Drak.

4. *Tempanium equitem:* nam *eques* sane dici potest, qui decurio equitum erat (vide cap. 38): sed *equitem* hic friget; et del. forte; Duk.

5. *Fide respublica stetit*, vide ad I, 3, n. 2.

XLI. Adversus haec Tempanii oratio [1] incompta fuisse dicitur; ceterum militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno laeta: *Quanta prudentia rei bellicae in C. Sempronio esset, non militis de imperatore existimationem [2] esse; sed populi romani fuisse, quum eum comitiis consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirerent, quae pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis essent*; *sed, quod viderit, referre posse: vidisse autem se prius, quam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter signa romana telaque hostium versantem: postea se, ab conspectu suorum ablatum, ex strepitu tamen et clamore sensisse, usque ad noctem extractum certamen: nec ad tumulum, quem ipse tenuerat, prae multitudine hostium credere perrumpi potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci praesidio se suosque sit tutatus, sic consulem servandi exercitus causa loca tutiora castris cepisse: nec Volscorum meliores res esse credere, quam populi romani: fortunam noctemque omnia erroris mutui implesse.* Precantemque [3] deinde, ne se fessum labore ac vul-

CAP. XLI. 1. *Oratio incompta, ceterum militariter gravis*, conf. ad Tac. Annal. XV, 67, 4. — *Non suis vana laudibus*, vaniloqua, vanae laudis et iactationis plena. — *Crimine*, criminatione.

2. *Existimationem* (al. aestimationem) *esse*, vide ad IV, 20, n. 7. Mox forte legendum *consulem legisset*; et deinde *ad tumulum, quem ipse tenuerit*. — *Credere perrumpi potuisse*; bene ita ferunt priscae editiones. Attamen tres MSS. *prorumpi* habent, ut supra cap. 39, *qui quum saepe conati nequissent prorumpere ad suos*; cap. 60, *an tu cohorsque in castra vestra virtute proruperitis*. Inde *prorumpi* quidam admiserunt: eam vero lectionem ex librariorum errore natam esse haud immerito censet Drakenborch. Vox autem *credere* abest ab omnibus editis, quos vidimus, Aldo antiquioribus. Is quidem primus addidit, et omnes scriptos concinentes habet. LEM.

3. *Precantemque deinde.... dimissum*, scil. *accipio* (quod in uno MS. Neapol. et quibusdam edd. antt. additur), vel *ferunt*, *tradunt* etc. Tale verbum culpa librariorum excidisse

neribus tenerent, cum ingenti laude non virtutis magis, quam moderationis, dimissum. Quum haec agerentur, iam consul via [4] Lavicana ad fanum Quietis erat: eo missa plaustra iumentaque alia ab Vrbe exercitum affectum proelio ac via nocturna excepere. Paulo post in Vrbem est ingressus consul, non ab se magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. Moestae civitati ab re male gesta, et iratae ducibus, M. Postumius [5] reus obiectus, qui tribunus militum pro consule ad Veios fuerat, decem millibus aeris gravis damnatur. T. Quintium collegam eius, quia et in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, et ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Aemilii, res prope gesserat, totam culpam eius temporis in praedamnatum collegam transferentem, omnes tribus absolverunt. Profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, et exactae iam aetatis Capitolinus Quintius, suppliciter orans, ne se, brevi reliquo vitae spatio, tam [6] tristem nuntium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII. Plebs [1] tribunos plebi absentes, Sex. Tem-

videtur; saltem supplendum est. Si haec verba ad initium capitis referas, sequi nunc debebat *precansque deinde . . . dimissus*; nisi quis Livium post intervallum satis longum orationis anteced. immemorem fuisse dicere malit; Doer. Conf. ad II, 32, n. 3.

4. *Via Lavicana*, vide ad II, 39, n. 5; *ad fanum Quietis*, extra et prope portam Collinam.

5. *M. Postumius* et *T. Quintius* rei, vide ad cap. 40, n. 3. — *Tribunus militum pro consule*, al. consulari potestate; nisi cum Dukero legendum *trib. mil. p. c.* h. e. potestate consulari.

6. *Tam tristem nuntium ferre ad Cincinnatum*, in inferis, ad eius umbras. Confer Virg. Aen. II, 547 seq. et ad Iuvenal. II, 153 seq.

Cap. XLII. 1. *Plebs tribunos plebi* (vide ad II, 33, n. 2) *fecit absentes* h. l. non ab Vrbe, sed a campo Martio et comitiis, non petentes tribunatum. Cf. VIII, 22, n. 2; X, 5 extr. 22 extr.; XXVI, 22, n. 6; forte et XXII, 35, n. 6. Magistratus tamen etiam absentes ab Vrbe nonnunquam creabantur, ut XXIII, 24; XXIV, 9, 43. — *L. Antistium et Sex. Pompilium* alii, forte rectius. Confer cap. 44 pr.

panium, A. Sellium, Sex. Antistium, et Sp. Icilium, fecit; quos [2] et pro centurionibus sibi praefecerant, Tempanio auctore, equites. Senatus, quum odio Sempronii consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari iussit: creati [3] sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit: quem quum quatuor collegae, inspectante populo romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil praeter fortunam reprehendi posset, vexaret; aegre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiae suae; nec precibus tribunorum, quae in speciem modo iactentur, sed auxilio confidere reum. Itaque modo ad eum conversus; *Vbi illi patricii spiritus, ubi subnisus et fidens* [4] *innocentiae animus esset?* quaerebat: *sub tribunitia umbra consularem virum delituisse.* Modo ad collegas; *Vos autem, si reum perago, quid acturi estis? an erepturi ius populo, et eversuri tribunitiam potestatem?* Quum illi, *et de Sempronio, et de omnibus summam populi romani potestatem esse*, dicerent, *nec se*

2. *Quos et pro centurionibus sibi praefecerant*, confer ad cap. 38, n. 2. — *Offenderet* scilicet cives, populum; vel invisum esset, propter odium Sempronii consulis.

3. *Creati sunt*, cur tres tantum, quum iam quatuor quotannis creari coeperint? Sigonius bene suspicabatur, excidisse nomen quarti, L. Servilii Structi, quem *iterum* fuisse trib. mil. cons. pot. anno Vrbis conditae 337 Livius tradit infra cap. 47 extr. Idem cap. 44 extr. *C. Servilium* e tabb. Capitol. addidit, legens: *Sp. Nautium, C. Servilium*. Confer et ad c. 47, n. 2.

4. *Subnisus et fidens innocentiae*, vide ad XXV, 41, n. 1. — *Si reum perago* pro simpl. *ago* (XXIV, 25 pr. et XLV, 37), vel facio, ut apud Plin. Ep. III, 9, §. 4, 30, 36; Ovid. Trist. I, 1, 24 (ubi sequitur *neu, cave, defendas*) et al. Posterior demum aetas alio sensu *peragere reum*, vel *accusationem* (Plin. VI, Ep. 31, 6) dixisse videtur, scilicet si ea efficitur, ut reus damnetur, et qua non prius absistitur, quam donec id fiat; vide ad Tac. Ann. IV, 21, n. 5.

iudicium populi tollere aut velle, aut posse; sed si preces suae pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se[5] *vestem cum eo mutaturos :* tum Hortensius, *Non videbit*, inquit, *plebs romana sordidatos tribunos suos : C. Sempronium*[6] *nihil moror, quando hoc est in imperio consequutus, ut tam carus esset militibus.* Nec pietas quatuor tribunorum, quam Hortensii tam placabile ad iustas preces ingenium, pariter plebi Patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna Aequis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant.

XLIIII. Proximo anno, N. Fabio Vibulano, T. Quintio, Capitolini filio, Capitolino[1] consulibus, ductu Fabii, cui[2] sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. Quum trepidam tantum ostendissent aciem Aequi, turpi fuga funduntur, haud magno consulis decore: itaque triumphus negatur: ceterum ob Sempronianae cladis levatam ignominiam, ut ovans Vrbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore, quam timuerant, dimicatione erat perfectum, sic in Vrbe ex[3] tranquillo nec opinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est, coepta ab duplicando quaestorum numero. Quam rem, ut, praeter duos urbanos quaestores, duo consulibus ad ministeria belli praesto essent, a consulibus relatam, quum et Patres summa ope approbassent, consulibus tribuni plebis certamen

5. *Se vestem cum eo mutaturos;* unde mox *sordidatos tribunos*, vide ad II, 54, n. 5.

6. *C. Sempronium nihil moror*, vide ad II, 24, n. 5.

Cap. XLIII, 1. *Capitolino* glossa haud dubie, quae abest a multis MSS. et edd. antt.

2. *Cui sorte ea provincia evenerat*, vide ad II, 40, n. 8.

3. *Ex tranquillo*, vide ad III, 40, n. 9. De *Quaestorum numero* vide ad II, 8, n. 10; et II, 41, n. 12. — *Vt pars quaestorum dimidia (bini) ex plebe fieret.*

intulerunt, ut pars quaestorum, nam ad id tempus patricii creati erant, ex plebe fieret. Adversus quam actionem primo et consules, et Patres summa ope adnisi sunt: concedendo deinde, ut, quemadmodum in tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adaeque in quaestoribus liberum esset arbitrium populi, quum parum proficerent, totam rem de augendo quaestorum numero omittunt. Excipiunt [4] omissam tribuni, aliaeque subinde, inter quas et agrariae legis, seditiosae actiones exsistunt: propter quos motus, quum senatus consules [5], quam tribunos, creari mallet, neque posset per intercessiones tribunitias senatusconsultum fieri, respublica a consulibus ad interregnum, neque id ipsum, nam coire [6] patricios tribuni prohibebant, sine certamine ingenti, redit. Quum pars maior insequentis anni per novos tribunos plebi et aliquot interreges certaminibus extracta esset, modo prohibentibus tribunis patricios

4. *Excipiunt* suscipiunt, rem *omissam*, ut *causam* XXXVIII, 43; *orationem alicuius* XXXII, 33, n. 10; *proelium*, seu *pugnam* XXX, 18; XXXVIII, 22 (integris militibus subsidiisve in locum repulsorum succedentibus) et mox: *desertam omissamque ab hominibus rempublicam*, *deorum cura exceptam*, tutelam eius susceptam. Sic et *pugnam acceperunt* XXXVIII, 25, n. 7; nisi et ibi leg. *exceperunt*.

5. *Consules*, *quam tribunos* mil. consulari potestate.

6. *Coire patricios* scilicet ad prodendum interregem; ut mox plenius dicitur. — *Certaminibus extracta pars maior anni*, consumpta, ut XXII, 15, 18; XXVII, 26 in pr. segniter et sine effectu; ut X, 29, n. 8; XXIII, 47, n. 1; XXXII, 9; XXXVI, 1. Conf. ad II, 61, n. 6. Hinc annum interserit Sigonius, in quo interreges fuerint sine consulibus, vel hi designati tantum sint in proximum annum, nec magistratum extemplo occeperint. Quod etsi parum probabile videtur (confer Dodwell. de cyclis diss. 10, seu 84; et Drak. ad h. l. ubi ex IV, 37; et V, 9, docet, magistratum his temporibus initum fuisse Id. Dec.) eum tamen et h. l. et VI, 1, ubi alium interponit annum, in quo Camillus dictaturam continuaverit, sequuti sumus, ut numeri saltem, quos Livius V, 54 et VII, 18, memorat, quadrent; quod alii non magis probabili ratione, annis scilicet aliis contra Livii auctoritatem infra VI, 35 et 41, insertis, perfecere.

coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret; postremo L. Papirius Mugillanus, proditus interrex, castigando nunc Patres, nunc tribunos plebis, « desertam omissamque ab » hominibus rempublicam [7], deorum providentia » curaque exceptam, » memorabat « veientibus in» duciis et cunctatione Aequorum stare. Vnde [8] si » quid increpet terroris, sine patricio magistratu » placere rempublicam opprimi? non exercitum, » non [9] ducem scribendo exercitui esse? an bello in» testino bellum externum propulsaturos? quae si in » unum conveniant, vix deorum opibus, quin obrua» tur romana res, resisti posse. Quin illi, remittendo » de summa quisque iuris, mediis [10] copularent con» cordiam: Patres, patiendo tribunos militum pro con» sulibus fieri: tribuni plebis, non intercedendo, » quo minus quatuor quaestores promiscue de plebe » ac Patribus libero suffragio populi fierent.

XLIV. Tribunitia [1] primum comitia sunt habita: creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quintius Cincinnatus tertium, L. Furius [2] Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc

7. *Rempublicam .... veientibus induciis* (vide cap. 35 pr.) *stare*, vide ad I, 3, n. 2.

8. *Vnde*, ab iis, *si quid terroris increpet*, moveatur, propr. cum strepitu.

9. *Non ducem scribendo exercitui esse*, vid. ad II, 9, n. 5. — *Vix deorum opibus ... resisti posse*, cf. c. 12, n. 4.

10. *Mediis* (al. *remediis*) *copularent concordiam* sc. consiliis, utrinque aliquid concedendo; vide ad I, 32, n. 5.

CAP. XLIV. 1. *Tribunitia primum comitia sunt habita*, deinde quaestoria.

2. *L. Furius Medullinus iterum*, vide Ind. — *A. Sempronius Atratinus*, iterum; vide cap. 35 et 47. Filius fuit L. Sempronii Cos. (vide IV, 7, n. 8) et nepos A. Sempronii bis Cos. (vide II, 21, n. 34) cuius alter filius fuit A. Sempronius (vide IV, 7) ut huius C. Sempronius, de quo vide mox plura, et supra cap. 37 et 42. Mox *suffragatio* est commendatio, ut X, 13, n. 11.

tribuno comitia quaestorum habente, petentibusque inter aliquot plebeios filio Antistii tribuni plebis et fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate praeferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque, repulsa suorum accensi, » Quidnam id[3] rei esset? non suis beneficiis, non » Patrum iniuriis, non denique usurpandi libidine, » quum liceat, quod ante non licuerit, si non tri» bunum militarem, ne quaestorem quidem quem» quam ex plebe factum. Non valuisse patris pro » filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, » potestatis sacrosanctae ad auxilium libertatis creatae. » Fraudem profecto in re esse, et A. Sempronium » comitiis plus artis adhibuisse, quam fidei: eius in» iuria queri suos[4] honore deiectos. » Itaque quum in ipsum, et innocentia tutum et magistratu, in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium, patruelem Atratini; eique[5] ob ignominiam volsci belli, adiutore collega M. Canuleio, diem dixere. Subinde ab iisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis illata est (cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat), ratis, id quod erat, aut[6] deposita causa leviorem futurum apud Patres

3. *Quidnam id rei esset*, forte *esse*. — *non suis beneficiis* etc., hoc est non respectu, vel reputatione sive beneficiorum suorum et studiorum bene de plebe merendi, pro quibus gratia sit referenda, sive *iniuriarum*, a Patribus acceptarum et ulciscendarum, sive iuris, nunc sibi concessi, quod cupide tandem usurpare liceat, impulsam esse plebem, ut, *si non tribunum militarem*, certe *quaestorem quemquam ex plebe facerent*, seu crearent.

4. *Suos honore deiectos*, vide ad III, 35, n. 10.

5. *Eique ob ignominiam volsci belli* (vide cap. 37 sq.) *diem dixere*, ut iam ante Hortensius, qui tamen accusationem non peregerat; vide c. 42.

6. *Aut deposita causa*, relicta, deserta (ut apud Cic. ad Div. 1, 15),

reum, aut perseverantem sub iudicii tempus plebem offensurum. Adversae invidiae obiici maluit, et suae nocere causae, quam publicae deesse; stetitque in eadem sententia, *Ne qua largitio, cessura in trium gratiam tribunorum, fieret: nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam, quaeri: se quoque subiturum eam tempestatem forti animo; nec senatui tanti se civem, aut quemquam alium debere esse, ut in parcendo uni malum publicum* 7 *fiat.* Nihilo demissiore animo, quum dies venit, causa ipse pro se dicta, nequidquam omnia expertis Patribus, ut mitigarent plebem, quindecim millibus aeris damnatur. Eodem anno Postumia, virgo Vestalis, de incestu causam dixit, crimine [8] innoxia, ab suspicione propter [9] cultum amoeniorem ingeniumque liberius, quam virginem decet, parum abhorrens:

h. e. si desisteret impedire legem agrariam, *leviorem futurum apud Patres reum*, h. e. minus gratum fore minusque dignum ipsis visurum patrocinio suo, propter levitatem et inconstantiam mentis, *aut perseverantem*, persistentem in illa causa tuenda, *plebem* iratam habiturum iudicem. Mox forte leg. *nec iam* vel *enim agrum plebi* etc.

7. *Malum publicum fiat*, vide ad II, 1, n. 3.

8. *Crimine innoxia* (vide ad IV, 15, n. 1), *ab suspicione ... parum abhorrens: eam* (ut legitur in codice Florent.) *ampliatam* etc. Ita recte, opinor, emend. Gron. et edidit Stroth. quos sequutus sum. Vulgo perperam legitur: *ob suspicionem, propter cultum...parum abhorrens famam. Ampliatam* etc. Cf. ad Tac. Ann. XIII, 47, n. 7. Vocem *famam* librarii confluxere ex lect. MS. Flor. *eam am*, et *abhorrere*, si quarto iungitur casui, est aversari, si sexto, discrepare, differre.

9. *Propter cultum*, habitum, ornatum, vestitum, *amoeniorem*, elegantiorem et venustiorem, quam decebat Vestalem; ut *Minucia Vestalis suspecta propter mundiorem iusto cultum* inf. VIII, 15. Hinc et mox iubetur *coli*, se colere, vestire, ornare, *sancte potius*, caste ac pudice, *quam scite*, venuste et eleganter: nam haec ad *cultum* spectant, ut *abstinere iocis* ad *ingenium liberius*. — *Eam ampliatam:* nam *ampliari* non modo res, sive causa dicitur; sed etiam reus (ut 43, 2), cuius causa et damnatio vel absolutio in aliud tempus reiicitur, seu differtur, ut *amplius* cognoscatur et deliberetur; unde *pronuntiare amplius* apud Cic. Verr. I, 29, et Brut. 22. Ampliationis, sive ampliandi formula erat: *non liquet.* Cf. Marc. Donat. ad XLIII, 2. Ποστουμίαν τὸ γελᾶν προχειρότερον, καὶ λαλιᾷ χρῆσθαι θρασυτέρᾳ πρὸς ἄνδρας, διέβαλεν, ὥστε κριθῆναι φθορᾶς· εὑρέθη μὲν οὖν καθαρὰ τῆς αἰτίας· ἀπολύσας δὲ αὐτὴν ὁ

eam ampliatam, deinde absolutam, pro collegii sententia pontifex maximus abstinere iocis, colique sancte potius, quam scite, iussit. Eodem [10] anno a Campanis Cumae, quam Graeci tum urbem tenebant, capiuntur. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium Rutilum.

XLV. Annus [1], felicitate populi romani, periculo potius ingenti, quam clade, insignis. Servitia, Vrbem ut incenderent distantibus locis, coniurarunt; populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Iupiter: indicioque duorum comprehensi sontes poenas dederunt. Indicibus dena millia gravis aeris, quae tum divitiae habebantur, ex aerario numerata, et libertas praemium fuit. Bellum inde ab Aequis reparari coeptum: et, novos hostes Lavicanos [2] consilia cum veteribus iungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Aequorum iam velut anniversariis [3] armis assuerat civitas. Lavicos legati missi quum responsa inde retulissent dubia, quibus, nec

ἀρχιερεὺς Σπόριος Μινούκιος ὑπέμνησε, μὴ χρῆσθαι λόγοις ἀσεμνοτέροις τοῦ βιοῦ. Plut. Opp. T. II, p. 89. Lem.

10. *Eodem anno a Campanis Cumae capiuntur*, vide ad c. 37, n. 1, et cf. Diodor. XII, 76. — *Quam Graeci tum urbem tenebant*, conditam A. Ch. n. 1053, ab Hippocle et Megasthene, oriundis et profectis ab Euboeae oppidis, Cuma et Chalcide, quae iam ante Troiana tempora ab Atheniensibus condita dicitur. Cf. ad VIII, 22, n. 4; Strab. V, p. 168; al. 243; al. 372; Vellei. I, 4; Heyne ad Virg. Aen. VI, 2; et Opusc. Acad. T. V, p. 400. Mox cum Gron. legendum videtur: *Insequens annus tribunos... Sp. Nautium, C. Servilium* (vide ad cap. 42, n. 3), *felicitate populi rom. ... insignis*, et ab his novum caput ordiendum.

Cap. XLV. 1. *Annus*, *felicitate*, per seu propter felicitatem, quae fuit felicitas *populi rom.* etc. — *Servitia armati occuparent*, vide ad III, 15, n. 8; et XXVII, 16, n. 2. Mox post *intento* repetendum *coniurarunt*.

2. *Lavicanos*, vide ad II, 39, n. 5.

3. *Anniversariis armis*, bellis. Cf. ad I, 30, n. 7. Mox forte leg. *necdum bellum parari*. — *Adverterent animos*, vide ad XXIV, 48, n. 2.

tum bellum parari, nec diuturnam pacem fore, appareret, Tusculanis negotium datum, *adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur*. Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem [4], M. Papirium Mugillanum, C. Servilium, Prisci filium, quo dictatore Fidenae captae fuerant: nuntiabant legati, Lavicanos arma cepisse, et cum Aequorum exercitu depopulatos agrum tusculanum castra in Algido posuisse. Tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romae curaret, certamen subito inter tribunos exortum. Se [5] quisque belli ducem potiorem ferre, curam Vrbis, ut ingratam ignobilemque, aspernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q. Servilius, *Quando* [6] *nec ordinis huius ulla*, inquit, *nec reipublicae est verecundia, patria maiestas altercationem istam dirimet: filius meus extra sortem Vrbi praeerit: bellum utinam, qui appetunt, consideratius concordiusque, quam cupiunt, gerant!*

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit: decem [1] tribus sorte ductae sunt; ex his scriptos iuniores duo tribuni ad bellum duxere. Coepta inter eos in Vrbe certamina, cupiditate eadem impe-

4. *L. Sergium Fidenatem* tertium trib. mil. (vide cap. 25, et 35.) — *C. Servilium*, Q. Servilii *Prisci filium, quo dictatore Fidenae captae fuerant*, vide IV, 22.

5. *Se quisque belli ducem potiorem ferre*, habere, iudicare, vel dicere. Cf. ad II, 54, n. 17. *Ferre* etiam passim est prae se ferre, et iactare, ut XXI, 41; XXII, 14 extr. et 29; XXVIII, 17 pr. et 40; XXXI, 47; XLII, 52, n. 9.

6. *Quando nec ordinis huius* amplissimi, senatorii, *ulla est verecundia*, non eam habetis reverentiam, quae eius auctoritati maiestatique debetur.

Cap. XLVI. 1. *Decem tribus sorte ductae*, vide ad I, 43, n. 22.

rii multo impensius in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere in vicem et contemni; donec, castigantibus legatis, tandem ita[2] comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. Quae quum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, aetate et usu doctus, precatus ab diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reipublicae esset, quam[3] ad Veios fuisset: et, velut haud dubia clade imminente, institisse filio, ut milites scriberet et arma pararet. Nec falsus vates fuit: nam ductu L. Sergii, cuius dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu Aequorum per[4] supinam vallem fusi sunt, multique in ruina[5] maiore quam fuga oppressi obtruncatique: castraque, eo die aegre retenta, postero die, circumfusis iam magna ex parte hostibus, per aversam portam fuga turpi deseruntur: duces legatique, et quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere: palati alii per agros passim multis itineribus, maioris, quam accepta erat, cladis nuntii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens fuerat; et quod subsidia[6], quae respicerent in re trepida, praeparata erant ab tribuno militum; iussuque eiusdem, per minores

2. *Ita comparatum est*, pacto inter eos constitutum, compositum auctoribus legatis; vide ad III, 2, n. 1.

3. *Quam ... fuisset*, vid. sup. c. 31.

4. *Per supinam vallem*, humilem, devexam, declivem (vide Gesner. ad Plin. Pan. c. 30; et Ern. ad Suet. Ner. 13); vel quae a tergo erat. Cf. VI, 24; et VII, 24.

5. *In ruina maiore quam fuga*, quum ruina maior esset q. f., pluribus ruentibus quam fugientibus. De voc. *ruina* vide ad IV, 33, n. 5.

6. *Subsidia, quae respicerent*, vide ad c. 17, n. 3.

magistratus sedato in Vrbe tumultu, speculatores propere missi nuntiavere, Tusculi duces exercitumque esse, hostem castra loco non movisse. Et, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus; vir, cuius providentiam in[7] republica quum multis aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu eius belli, quod uni certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat; magistro equitum creato, a quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam (nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt), novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Aequos, quae in romanis ducibus fuerat. Itaque primo statim proelio quum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere iussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Aequi non tulerint; victique acie quum fuga effusa petissent castra, brevior tempore et certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quam proelium fuerat. Captis direptisque castris, quum praedam dictator militi concessisset, sequutique fugientem ex castris hostem equites renuntiassent, omnes Lavicanos victos[1], magnam partem Aequorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque, corona circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator, exercitu vi-

7. *In republica ...... civitas erat*, vide ad Praef. n. 15.

Cap. XLVII. 1. *Victos*. Suspecta vox ista Creverio, qua suppressa liberius fluere oratio videtur. Lem. — *Oppidum corona circumdatum*, vid. ad II, 17, n. 3.

ctore Romam reducto, die octavo, quam creatus erat, magistratu se abdicavit; et opportune senatus, priusquam ab tribunis plebi agrariae seditiones, mentione illata de agro lavicano dividendo, fierent, censuit frequens, coloniam Lavicos deducendam. Coloni ab Vrbe mille et quingenti missi bina iugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis[2] militum consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato, et L. Servilio Structo, et P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, et Sp. Rutilio Crasso, et insequente anno A. Sempronio Atratino tertium, et duobus iterum M. Papirio Mugillano, et Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillae externae res, discordia domi ex agrariis[3] legibus fuit.

XLVIII. Turbatores vulgi erant Spurii Maecilius quartum et Metilius tertium tribuni plebis, ambo absentes[1] creati: et quum rogationem promulgassent, ut ager ex hostibus captus viritim divideretur, magnaeque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunae, (nec enim ferme quidquam agri, ut in Vrbe alieno solo posita, non armis partum erat; nec, quod venisset assignatumve publice esset, praeter-

2. *Tribunis militum cons. pot.* dictum ut: *eo consule*, vel *his consulibus*. — Mox *iterum omnibus his*, pro qui omnes iterum facti, seu creati sunt tribuni mil. Hinc vero legendum *C. Servilio Structo:* nam is iam ante tribunus militum fuerat (vide cap. 45): non L. Servilius. Praeterea pro *Sp. Rutilio* (quae gens plebeia fuit) *Crasso*, ex Diodoro reponendum *Sp. Veturio Crasso*, et deinde ex eodem Diodoro XIII, p. 335; et fastis Capitol. adiiciendum nomen quarti tribuni mil. *Sp. Nautio Rutilo et Q. Fabio Vibulano.* Huius alter tribunatus memoratur infra c. 49 med. nusquam vero primus. Cf. ad c. 42, n. 3; et Pigh. Ann. ad a. 337.

3. *Ex agrariis legibus*, cf. II, 41, n. 2.

CAP. XLVIII. 1. *Ambo absentes creati*, vide ad IV, 42, n. 1. — Mox *nec plebs habebat* quidquam rapti agri, *praeterquam quod venisset*, nisi quod venditum esset auctione, aut *publice*, publica auctoritate, *adsignatum*, datum sive militibus, bene de patria meritis, sive colonis Lavicos deductis.

quam plebs habebat); atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen: nec tribuni militum, nunc in senatu, nunc in conciliis privatis principum cogendis[2], viam consilii inveniebant; quum Ap. Claudius, nepos eius, qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex Patrum concilio, dicitur dixisse, *Vetus se ac familiare consilium domo afferre: proavum*[3] *enim suum Ap. Claudium ostendisse Patribus viam unam dissolvendae tribunitiae potestatis per collegarum intercessionem. Facile homines*[4] *novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potius, quam maiestatis, memor adhibeatur oratio: pro fortuna*[5] *illis animos esse. Vbi videant, collegas principes agendae rei gratiam omnem ad plebem praeoccupasse, nec locum in ea relictum sibi, haud gravate acclinaturos se ad causam senatus, per quam universo ordini cum primoribus se Patrum concilient.* Approbantibus cunctis, et ante omnes Q. Servilio

2. *Nunc in conciliis .... cogendis.* Creverio videbatur delenda praepositio. Lem. — *Viam consilii* (ut V, 5 extr.) *inveniebant*, h. e. rationem et modum, vel occasionem et facultatem consilii exsequendi: ut *viam fraudis inire*, XXXV, 7. Similiter *via mortis*, *leti* et *insidiarum*, genus vel ratio XXVII, 49, n. 1; XXXI, 18; XL, 13; *via belli* XXXVIII, 18 (ubi quidam *vim* malunt) ὁδοὶ τοῦ πολέμου ap. Thucyd. I, 122; h. e. ratio belli gerendi; vide ad Tac. Ann. I, 54, n. 5; et II, 5, n. 2; Drak. infra ad XXXI, 18, n. 7; Burm. ad Val. Flac. I, 32, 502; VI, 279; Brouckhus. ad Tibull. I, 3, 50.

3. *Proavum suum Ap. Claudium* (qui primus ex Sabinis Romam venit) *ostendisse Patribus* etc., de quo vide supra II, 44. *Proavus autem* h. l. pro abavo (ut XXXIV, 58, n. 1; et apud Cic. Fin. III, 12; et ad Div. III, 11, ubi vid. Manut.) ut al. pro tritavo et maioribus. Contra *proavum* proprie dictum, sed paulo ante *Ap. Claudius filius eius* etc. legendum putabat Glar. non improb. Drak.

4. *Homines novos*, et *collegas principes*, vide ad I, 34, n. 8.

5. *Pro fortuna illis animos esse*, h. e. secundum temporis rerumque conditionem. — *Agendae rei gratiam praeoccupasse*, sibi praeripuisse gratiam, tribunitia actione sibi comparandam. — *Ad causam senatus*, *per quam* etc. ut ita sibi concilient *primores Patrum*, et simul *universum ordinem* eorum.

Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante iuvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum, ad intercessionem perlicerent. Misso senatu, prensantur ab principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratum[6] id singulis privatim, gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem comparavere: posteroque die quum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Maecilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent; eae orationes[7] a primoribus Patrum habitae sunt, ut pro se quisque iam nec consilium sibi suppetere diceret, nec se ullam opem cernere aliam usquam, praeterquam in tribunitio auxilio: in eius potestatis fidem circumventam rempublicam, tanquam privatum inopem, confugere: praeclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum senatum discordiamque ordinum movendam plus in tribunatu virium esse, quam ad resistendum improbis collegis. Fremitus deinde universi senatus ortus, quum ex omnibus partibus curiae tribuni appellarentur: tum, silentio facto, ii, qui praeparati erant gratia principum, quam rogationem[8] a collegis promulgatam senatus censeat dissolvendae reipublicae esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratiae intercessoribus ab senatu actae: latores rogationis, concione advocata, proditores plebis commodorum ac servos consularium appellantes, aliaque truci oratione in collegas invecti, actionem deposuere.

6. *Gratum id singulis* (v. ad XXXII, 8, n. 4) *privatim*, et contra *publice*, ratione reip. Cf. V, 30 pr. et XXXVII, 36. — *Sex ad intercessionem comparavere*, ut VI, 35, simul paravere, vel praeparavere, vel simplex paravere, persuadendo adduxere, in partes suas traxere, *perlicuere*, ut paulo ante dictum est, scilicet *principes* senatorum.

7. *Eae orationes*, vide ad II, 29, n. 6. Erant autem callidae et scitae.

8. *Rogationem dissolvendae reipublicae esse*, vide ad III, 24, n. 1.

XLIX. Duo [1] assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q. Quintius Cincinnatus, N. Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt; ni veiens bellum religio principum [2] distulisset, quorum agros Tiberis, super ripas effusus, maxime ruinis villarum vastavit. Simul Aequos triennio [3] ante accepta clades prohibuit Bolanis, suae gentis populo, praesidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum lavicanum factae erant, novisque colonis bellum illatum: quam [4] noxam quum se consensu omnium Aequorum defensuros sperassent deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem levemque unam pugnam et oppidum et fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret, qua Bolas quoque, sicut Lavicos, coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus, passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Bolis [5] insequente anno receptis, Aequi coloniaque eo deducta novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum [6] Romae consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi. Huic bellum adversus Aequos permissum est, pravae mentis ho-

Cap. XLIX. 1. *Duo assidua* (vide ad II, 48, n. 6) *bella* cum Aequis et Veientibus.

2. *Religio principum*, vide ad II, 5, n. 4.

3. *Triennio ante accepta clades*, vide cap. 47. — *Bolanis*, al. *Volanis* et mox *Volas* pro *Bolas*, ut *Lavici* et *Labici*. Sed *Bola* dicitur Virg. Aen. VI, 776, Βῶλα Steph. *Bolae* infra VI, 2; Βῶλαι Diodor. XIV extr.; *Bolani* Plin. III, 5, Βωλανῶν πόλις Dionys. V, 61, 8, pag. 493; et Plut. in Coriol. — *Excursiones inde*, a Bolis *factae*. — *Novis colonis*, Lavicanis; vide c. 47.

4. *Quam noxam*, iniuriam a se Lavicanis factam. — *Consensu* et auxilio, vel iunctis viribus.

5. *Bolis receptis* ab Aequis.

6. *Tribunis militum* ... *Q. Fabio Vibulano iterum*, vide ad cap. 47, n. 2. *P. Postumio* forte leg. fide fast. Capitol.

mini; quam tamen victoria magis quam bellum ostendit: nam exercitu impigre scripto ductoque ad Bolas, quum levibus proeliis Aequorum animos fregisset, postremo in oppidum irrupit. Deinde ab hostibus in cives certamen vertit; et, quum inter oppugnationem praedam militis fore edixisset, capto oppido, fidem mutavit. Eam magis adducor ut credam irae causam exercitui fuisse, quam quod in urbe nuper direpta coloniaque nova minus praedicatione [7] tribuni praedae fuerit. Auxit éam iram, postquam, ab collegis arcessitus, propter seditiones tribunitias in Vrbem revertit, audita vox eius in concione stolida ac prope vecors: qua Sextio, tribuno plebis, legem agrariam ferenti, simul, Bolas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti, dignos enim esse [8] qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Bolanum esse; *Malum* [9] *quidem militibus meis*, inquit, *nisi quieverint.* Quod auditum non concionem magis, quam mox Patres, offendit: et tribunus plebis, vir acer, nec infacundus, nactus [10] inter adversarios superbum ingenium immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quae invidiae, non ipsi tantum, sed causae atque universo ordini, essent, neminem ex collegio tribunorum militum saepius, quam Postumium, in disceptationem trahebat. Tum vero secundum tam saevum atque inhu-

7. *Minus praedicatione tribuni praedae fuerit*, minus praedae repertum, quam Postumius vane et iactanter militibus promiserit.

8. *Dignos enim esse* illos, *qui a. c. eorum urbem a. B. esse*, docte forsan ac graece dictum; nisi e III MSS. leg. *dignum*, h. e. fas et aequum; vide ad I, 14, n. 2.

9. *Malum* (poena, verbera, cruciatus) *quidem militibus meis* erit, quale servis minari solent domini; quod mox dicit Sextius.

10. *Nactus inter adversarios superbum ingenium immodicamque linguam*, h. e. hominem superbi ingenii etc. — *Quam impelleret*, facile impellere posset, seu poterat.

manum dictum, *Auditis*, inquit, *Quirites*, *sicut servis, malum minantem militibus? tamen haec bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos, urbe agrisque donatos, in colonias mittunt? qui sedem senectuti vestrae prospiciunt? qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant? Incipite deinde*[11] *mirari, cur pauci iam vestram suscipiant causam: quid ut a vobis sperent? an honores, quos adversariis vestris potius, quam populi romani propugnatoribus, datis? Ingemuistis modo, voce huius audita: quid*[12] *id refert? iam, si*[13] *suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, praeferetis.*

L. Perlata haec vox Postumii ad milites multo in castris maiorem indignationem movit: *praedaene*[1] *interceptorem fraudatoremque etiam malum minari militibus?* Itaque quum fremitus aperte esset, et quaestor P. Sestius eadem violentia coërceri putaret seditionem posse, qua mota erat; misso ad vociferantem quendam militem lictore, quum inde clamor et iurgium oriretur saxo ictus turba excedit; insuper increpante, qui vulneraverat, *habere quaestorem*, *quod imperator esset militibus minatus*. Ad hunc tumultum accitus Postumius asperiora omnia fecit acerbis quaestionibus, crudelibus suppliciis: postremo quum modum irae nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari sub[2] crate iusserat, concursu facto,

11. *Incipite deinde mirari*, h. e. post talia, his factis. Mox *ut* in affectu et interrogat; nisi leg. *quid enim a vobis sperent?*

12. *Quid id refert*, prodest? Conf. ad III, 39, n. 3.

13. *Si suffragium*, suffragandi facultas, *detur* vobis (conf. XXXVIII, 36), vel si in suffragium mittamini.

Cap. L. 1. *Praedae interceptorem*, vide ad III, 72, n. 2. — *Insuper increpante, habere* etc.; vide ad III, 3, n. 1.

2. *Necari sub crate*, vid. I, 51, n. 7.

ipse ad interpellantes poenam vecors de tribunali decurrit. Ibi quum submoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nuntiatum, tribunis militum[3] de morte collegae per senatum quaestiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant; sed ea contentio ex certamine alio pendebat: quod cura incesserat Patres, ne[4] metu quaestionum plebs iraque tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope, ut consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit: victoria deinde penes Patres fuit.

LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quaestione Postumianae caedis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebesque praeficeret quaestioni, quem vellet: a plebe consensu populi consulibus negotium mandatur; qui, summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimet ipsos conscisse mortem satis creditum est, transacta re, nequivere tamen consequi ut non aegerrime id plebs ferret. *Iacere*[1] *tamdiu irritas*

3. *Tribunis militum . . . quaestiones decernentibus*, decernendas censentibus, decerni volentibus, seu cupientibus: ut XXVII, 20; *ad purganda ea, quae inimici decernerent*, h. e. pro certis ipsis affirmarent, et tum credi ab aliis, tum decerni vellent. Conf. ad III, 21, n. 3.

4. *Ne metu quaestionum iraque*, scilicet quaestionum, h. e. ob quaestiones; vide ad I, 5, n. 5; et II, 29, n. 3. *Metus* est illorum, qui peccaverant ipsi; *ira* eorum, qui aut communem causam plebis tuebantur, aut propinquos vel amicos affines culpae habebant. Gron.

Cap. LI. 1. *Iacere* (sperni, vel sine vi esse) *irritas sanctiones*, leges. Mox *quum interim . . . exerceri*, vide ad I, 35, n. 1.

sanctiones, quae de suis commodis ferrentur: quum interim de sanguine et supplicio suo latam legem confestim exerceri, et tantam vim habere. Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus, delenimentum [2] animis Bolani agri divisionem obiici: quo facto minuissent desiderium agrariae legis, quae possesso per iniuriam agro publico Patres pellebat. Tunc haec ipsa indignitas augebat animos, non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne vacuum quidem agrum, nuper ex hostibus captum, plebi dividere; mox paucis, ut cetera, futurum praedae. Eodem anno adversus Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductae a Furio consule, quum hostem ibi non invenissent, Ferentinum, quo magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. Minus praedae, quam speraverant, fuit: quod Volsci, postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus, nocte oppidum reliquerunt: postero die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus.

LII. Annum modestia tribunorum quietum excepit tribunus plebis L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is quum principio statim anni,

2. *Delenimentum* (non *delinimentum*, quae vox nihili est, ut *delinire*, quidquid contra disputet Drak. ad h. l. et V, 31; VII, 38; XXXIX, 11, putans, *delenimentum* habere vim placandi et mitigandi, *delinimentum* vero oblinendi et imbuendi, a *delinere* aut *linire*) vel, ut h. l., est θέλγητρον seu θέλγμα, res et remedium, quo animi leniuntur, permulcentur et mitigantur; vel philtrum (vide Broukh. ad Tibull. I, 6, n. 7), aut potius illecebrae et blanditiae, res, qua hominum animi blande paulatim capiuntur, vel ad amorem alliciuntur; vide Duker. ad XXXIX, 11. Simili sensu V, 24, n. 3, dicitur *spei maioris avertendae solatium obiectum censebant*, et *delenimenta* eadem res XXX, 13, quae *blanditiae* XXIX, 23. Confer Ern. ad Tac. Agric. XXI. — Mox pro *minuissent*, Lovel. 2 et Haverk. dant *imminuissent*: Lovel. 4 autem *meminissent*; male. LEM.

velut pensum [1] nominis familiaeque, seditiones agrariis legibus promulgandis cieret; pestilentia coorta, minacior tamen quam perniciosior, cogitationes hominum a foro certaminibusque publicis ad domum curamque [2] corporum nutriendorum avertit: minusque eam damnosam fuisse, quam seditio futura fuerit, credunt. Defuncta [3] civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum, ut plerumque fit, excepit, M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Iam fames [4], quam pestilentia, tristior erat; ni, dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonae [5] foret subventum. Superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt; contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adiuti: maximos commeatus summo

Cap. LII. 1. *Velut pensum*, propr. diurni labores servorum servarumve, deinde quodlibet munus, alicui proprium et assignatum, *nominis familiaeque*, confer II, 58, 61; III, 31 (ubi vide not. 2) 35, 44 sq.

2. *Ad domum curamque* (nisi cum Gron. malis *domum ad curam*) *corporum nutriendorum*, fovendorum, remediis et fomentis adhibitis curandorum, ut ἀνατρέφειν; unde VII, 4 (ubi vide Gron.) *naturae damnum utrum nutriendum patri, an castigandum*, h. e. utrum fovendum et indulgentia leniendum medicandumque, vel leni curatione adhibita emendandum, an puniendum et castigatione acerba irritandum. Conf. Ernesti clav. Cic. in Ind. Graeco ad verba ἐξ ἀφαιρέσεως etc. in Cic. ad Att. VI, 1.

3. *Defuncta civitate morbis*, vide ad II, 35, n. 2. Quidam interpretati sunt: *quum civitas a morbis liberata esset*. Illos autem refellit Drakenb. qui sensum vocis *defuncta* sic exponit: *plurimorum morbis, perpaucis funeribus liberata civitate a turbis, quae ex seditione a L. Icilio mota imminebant*. Lem. — Mox forte del. *Atratino*, quod Semproniorum cognomen est, ut *Mugillanus* Papiriorum.

4. *Iam fames, quam pestilentia, tristior erat*; unde Trebio aedili pl., qui assibus populo frumentum praestiterat, statuae in Capitolio ac palatio dicatae sunt, et ipse supremo die populi humeris portatus in rogum est; vide Plin. XVIII, 3, seu 4, *tristior erat*, *ni... foret subventum*, vide ad II, 50, n. 10.

5. *Annonae foret subventum*, vide ad II, 34, n. 10. — *Ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque*, vide ad cap. 37, n. 1, et c. 44, n. 10.

Etruriae studio Tiberis devexit: solitudinem in civitate aegra experti consules sunt; quum, in legationes non [6] plus singulis senatoribus invenientes, coacti sunt binos equites adiicere: praeterquam ab morbo annonaque, nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. At ubi hae sollicitudines discessere, omnia, quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

LIII. M. Aemilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Aequi parabant, Volscis, quamquam non publico consilio, capessentibus arma, voluntariis mercede sequutis militiam. Ad quorum famam hostium (iam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Maenius tribunus plebis, legis agrariae lator, quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento [1] diceret; repente nuntiatur, arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta quum apud Patres invidiae Maenio fuit, tum ceteris tribunis, iam ante praeparatis intercessoribus legis agrariae, praebuit iustiorem causam resistendi collegae. Itaque quum res diu ducta per altercationem esset, consulibus deos hominesque testantibus, *quidquid ab hostibus cladis ignominiaeque aut iam acceptum esset, aut immineret, culpam penes Maenium fore, qui delectum impediret;* Maenio contra vociferante, *si iniusti domini possessione agri publici cederent, se*

6. *Non plus singulis senatoribus*, non plus, seu plures quam singulos senatores, ut XXIV, 41; XXIX, 25, XXXI, 34; XL, 2; XLII, 23. Conf. ad III, 64, n. 5; XXIV, 17, n. 2; et Drak. ad XXII, 23, n. 6; *inventis* al. Mox leg. *sollicitudines decessere*; Gron. Confer Burm. ad Quintil. declam. VI, 6, ubi hanc lectionem multis tum Horatii, tum ipsius Livii locis firmavit. Dissentiunt *Corte* et *Wasse* ad Sallust. Iug. XLI.

Cap. LIII. 1. *Sacramento diceret*, vide ad II, 24, n. 7. — *Carventus* Latii opp. apud Steph.

moram delectui non facere; decreto interposito, novem tribuni sustulerunt certamen; pronuntiaveruntque ex collegii sententia, *C. Valerio consuli se, damnum aliamque coërcitionem, adversus*[2] *intercessionem collegae, delectus causa detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros esse.* Hoc decreto consul armatus quum paucis, appellantibus tribunum, collum [3] torsisset, metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quamquam invisus infestusque consuli erat, impigre primo statim adventu, deiectis qui in praesidio erant, arcem recipit: praedatores, ex praesidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum: praedae ex assiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. Venditum sub [4] hasta consul in aerarium redigere quaestores iussit; tum praedicans participem praedae fore exercitum, quum militiam non abnuisset: auctae inde plebis ac militum in consulem irae. Itaque, quum ex senatusconsulto Vrbem ovans introiret, alternis [5] inconditi versus militari

2. *Adversus intercessionem collegae* vide ad IV, 35, n. 1.

3. *Collum torsisset*, modo coërcitionis, quo vel detrectantibus militiam et imperium a lictoribus, vel in ius ire recusantibus ab adversariis manus violenter iniiciebantur collo, et hoc torquebatur; illi vero *obtorto collo ducebantur*, vel trahebantur. Cf. Lips. mil. Rom. I, 4. — *Invisus* h. l. et V, 8, n. 4, active dicitur qui invidet, qui odit; Drak.

4. *Venditum sub hasta* (nam *hasta* palam, in primis in foro posita, erat signum auctionis publicae, forsan et privatae; unde *sub hasta vendere* ac *venire*, *ad hastam locare*, *subhastare*, et inf. XXXIX, 44, n. 8; *submovere ab hasta*, h. e. excludere a locatione, non admittere ad redempturam, et contra XLIII, 16 pr. *ad hastam censorum accedere* scilicet conducendorum vectigalium causa) *consul in aerarium*, et al. *in publicum*, *redigere* (vide ad II, 9, n. 4) *quaestores iussit*, confer ad V, 19, n. 8.

5. *Alternis* scilicet vicibus (ut cap. 57 pr. XXII, 13 al.) *ἀμοιβαίως*, choris militum per vices canentibus, altero increpante consulem, altero Maenium laudibus efferente, *inconditi versus militari licentia iactati*, vide ad IV, 20, n. 1. Haec *militum lascivia prope solemnis* erat, vulgaris et usitata.

licentia iactati: quibus consul increpitus, Maenii celebre nomen laudibus fuit, quum ad omnem mentionem tribuni favor circumstantis populi plausuque et assensu cum vocibus militum certaret: plusque ea res, quam prope solemnis militum lascivia in consulem, curae Patribus iniecit. Et tanquam haud dubius [6] inter tribunos militum honos Maenii, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

LIV. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias aegrius plebs tulit, tribunitia sibi comitia non commissa [1]: eum dolorem quaestoriis comitiis simul ostendit, et ulta est, tunc primum plebeiis quaestoribus creatis: ita ut, in quatuor creandis, uni patricio K. Fabio Ambusto relinqueretur locus; tres plebeii, Q. Silius, P. Aelius, P. Pupius clarissimarum familiarum iuvenibus praeferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima Patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque [2] rerum molem avidissimo adeo

6. *Tanquam haud dubius* etc., h. e. quasi et quum non dubium esset, quin Maenius, si proximis comitiis tribuni militum cons. pot. crearentur, et ille hunc honorem peteret, eum quoque consequeretur, consularia indicta sunt comitia, et ita Maenius ab illo honore exclusus est. Nam tribuni mil. cons. pot. promiscuè ex Patribus ac plebe creari poterant (vide supra cap. 6, 7), non vero consules. Conf. IV, 1, n. 6; V, 12; VI, 35, 42; VII, 1.

Cap. LIV. 1. *Aegrius plebs tulit, tribunitia sibi comitia non commissa.* τὸ *plebs* in quibusdam codicibus desideratur; cuius loco *pertulit* praebent. *Tulit plebs*, ferunt vetustiores excusi ante Aldum. Deinde *tribunitia comitia sibi non commissa* omnes scripti; nisi quod vox *comitia* desit in Lipsiens. Ordinem forte editores immutasse dicit Drakenborch. quod vitare voluerint vocum *tribunitia comitia* similiter desinentium coniunctionem; a quo tamen non semper religiose Livium abstinuisse, infra videbimus ad librum XXVI, cap. 46. Lem. — *Tunc primum plebeiis quaestoribus creatis*, vide ad II, 8, n. 10; et II, 41, n. 12. — *De Iciliis* vide ad c. 52, n. 1.

2. *Multarum rerum molem*, res multas et graves (vide ad I, 38, n. 4), *avidissimo adeo* (forte leg. cum Grae-

populo ostentantes: quum affirmassent, nihil [3] se moturos, si ne quaestoriis quidem comitiis, quae sola promiscua plebi Patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tamdiu vellent, et per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: quaesturamque eam [4] non honoris ipsius fine aestimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contra non prò [5] communicatis, sed pro amissis honoribus, fremere; negare, *Si ea ita sint, liberos* [6] *tollendos esse: qui pulsi maiorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suae, Salii* [7] *Flaminesque nusquam alio, quam ad sacrificandum pro populo, sine imperiis ac potestatibus relinquantur.* Irritatis utriusque partis animis, quum et spiritus plebes sumpsisset, et tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces; Patres omnia quaestoriis comitiis, ubi [8] utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, ten-

vio *ad ea*) *populo ostentantes*, vide ad IV, 30, n. 1.

3. *Nihil*, non, neutiquam, vel nullam actionem in gratiam plebis, *se moturos*.

4. *Quaesturam non honoris ipsius fine*, modo, mensura quasi et ambitu, *aestimabant*. — *Novis hominibus*, vide ad I, 34, n. 8.

5. *Pro . . . honoribus*, tanquam hi cum plebe tantum communicati essent.

6. *Liberos tollendos esse*, h. e. procreandos, vel educandos, seu alendos; vide ad Iuvenal. VI, 38.

7. *Salii Flaminesque*; «cur hos potius nominant patricii, quam Pontifices et Augures, quum horum quoque sacerdotia tum nondum cum plebe communicata essent? Haec non tam e ratione praesentis temporis scripsit Livius, quo haec dicta fuisse narrat, quam posterioris, quo, quum plebs ad alia sacerdotia admissa fuisset, Rex sacrorum, Salii Flaminesque semper e solis patriciis creabantur, ut auctor est Cic. p. domo cap. 14. Sic cap. 58; et III, 68; per prolepsin memorat *stipendia*, tum nondum instituta (sed illis locis *stipendia* sunt militia et anni eius), et XXXIV, 5, n. 3. *Origines Catonis*, «Duk. Confer ad I, 34, n. 14. — *Sine imperiis* militaribus, *ac potestatibus*, imperio civili, vel iuribus magistratuum, sive urbanorum, sive provincialium. — *Tres duces*, Icilios; vide princ. huius cap.

8. *Ubi*, in quibus, *utrumque plebi liceret*, scilicet creare vel patricios vel plebeios.

dere ad consulum comitia, quae nondum promiscua essent. Icilii contra tribunos militum creandos dicere, et tandem aliquando impartiendos plebi honores.

LV. Sed[1] nulla erat consularis actio, quam impediendo id, quod petebant, exprimerent: quum mira opportunitate, Volscos et Aequos praedatum extra fines exisse in agrum latinum hernicumque, affertur. Ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt; obstare tunc enixe tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, et omnes acerrimi viri, generosique iam, ut inter plebeios: duo, singuli singulos, sibi consules asservandos assidua opera desumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda plebs: nec[2] delectum consules, nec comitia, quae petebant, tribuni expediebant. Inclinante deinde se fortuna ad causam plebis, nuntii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad praedam militibus, qui in praesidio erant, Aequos, interfectis paucis custodibus arcis, invasisse: alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris caesos. Ea adversa civitati res vires tribunitiae actioni adiecit: nequidquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicae tempestati[3], nec suae invidiae, pervincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cuius ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset, neve quis

Cap. LV. 1. *Sed nulla erat consularis actio*, h. e. ea, qua delectus, bellum aliave a consulibus decernuntur (vide ad II, 56, n. 4), *quam impediendo*, qua impedienda, *id*, *quod petebant, exprimerent*, extorquere potuissent tribuni a Patribus. — *Generosi iam*, quorum maiores, quique ipsi iam honoribus actionibusque tribunitiis inclaruerant; ut *duobus nobilibus iam* XXII, 35 pr.

2. *Nec delectum .... expediebant*, vide ad III, 13, n. 6. *Tribunitiae actioni*, vide ad II, 56, n. 4.

3. *Publicae tempestati*, periculo publico, seu patriae.

reficeretur in annum tribunus plebis; haud dubie Icilios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu apparari coeptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt: illa pro certo habenda, in quibus non dissentiunt, ab arce Carventana, quum diu nequidquam oppugnata esset, recessum: Verruginem[4] in Volscis eodem exercitu receptam, populationesque et praedas et in Aequis et in volsco agro ingentes factas.

LVI. Romae sicut plebis victoria fuit in eo, ut, quae mallent, comitia haberent: ita eventu comitiorum Patres vicere: namque tribuni militum consulari potestate contra spem omnium tres patricii creati sunt, C. Iulius Iulus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt a patriciis, cuius eos Icilii tum quoque insimulabant, quod turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, taedio sordium[1] in quibusdam insignium, populum a plebeiis avertissent. Volscos deinde[2] et Aequos, seu Carventana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum praesidium ad iram compulisset, fama affertur summa vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse: eorum legatos utriusque gentis populos circumisse, castigantes ignaviam, quod, abditi intra muros,

4. *Verruginem* (vide ad IV, 1, n. 6) *in Volscis*, in Volsco agro sitam.

Cap. LVI. 1. *Taedio sordium*, infimi generis turpisque vitae, *indignorum candidatorum* ex plebeiis. Conf. cap. 57 extr.

2. *Volscos deinde et Aequos*, scilicet quod *seu Carventana arx retenta*, propugnata et defensa a Romanis, eam oppugnantibus, *in spem* felicioris successus belli, *seu* etc. Confer V, 9 pr. — Vox *fama* vel primo, vel sexto casu accipi potest. — Mox *Romanos sua divisui habere* malebat Gro. Conf. ad I, 54, n. 6.

populabundos in agris vagari Romanos priore anno, et opprimi Verruginis praesidium, passi essent. Iam non exercitus modo armatos, sed colonias etiam, in suos fines mitti: nec ipsos modo Romanos sua divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse. Ad haec quum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus iuniorum conscribebatur: ita omnium populorum iuventus Antium contracta, ibi castris positis hostem opperiebantur. Quae ubi tumultu maiore etiam, quam res erat, nuntiantur Romam, senatus extemplo, quod in rebus trepidis ultimum consilium erat, dictatorem dici iussit. Quam rem aegre passos Iulium Corneliumque ferunt; magnoque certamine animorum rem actam: quum primores Patrum, nequidquam conquesti, non esse[3] in auctoritate senatus tribunos militum, postremo etiam tribunos plebei appellarent, et consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent: tribuni plebei, laeti discordia Patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent; si quando promiscui honores, communicata[4] respublica esset, tum se animadversuros, ne qua, superbia magistratuum, irrita senatusconsulta essent; interim patricii, soluti legum magistratuumque verecundia, per se quoque tribunitiam potestatem agerent.

LVII. Haec contentio minime idoneo tempore, quum tantum[1] belli in manibus esset, occupaverat

3. *Non esse in auctoritate senatus*, vide ad II, 56, n. 16. — *Vim inhibitam*, vide ad III, 38, n. 2. — *Nihil esse auxilii* Patribus *in his* tribunis, qui eorum studio ac fastidio non civium, immo ne hominum quidem numero essent vel haberentur; Gron.

4. *Communicata* cum plebe *respublica*, eius administratio. Confer ad cap. 54, n. 5.

Cap. LVII. 1. *Quum tantum belli in manibus esset*, adesset, instaret; ut ἐν χέρσιν εἶναι. — *Alternis*, vide ad cap. 53, n. 4. — *Tacuisse se:* hoc

cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Iulius Corneliusque, *quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse aequum, mandatum sibi a populo eripi honorem*, disseruere; tum Ahala Servilius tribunus militum; *Tacuisse se tamdiu*, ait, *non quia incertus sententiae fuerit (quem enim bonum civem secernere sua a publicis consilia?); sed quia maluerit, collegas sua sponte cedere auctoritati senatus, quam tribunitiam potestatem adversus se implorari paterentur. Tum quoque, si res sineret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum* [2] *nimis pertinacis sententiae: sed, quum belli necessitates non exspectent humana consilia, potiorem sibi collegarum gratia rempublicam fore: et, si maneat in sententia senatus, dictatorem*[3] *nocte proxima dicturum: ac, si quis*[4] *intercedat senatusconsulto, auctoritate se fore contentum.* Quo facto quum haud immeritam laudem gratiamque apud omnes tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo[5] fuit collegas eumque intuentibus, quam gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud me-

se a multis MSS. abest prob. Gron. ad h. l. et XL, 42, ubi plura laudat exempla, XXIII, 13; XXV, 26; XXVII, 21; XXX, 22; XL, 44, al. Confer ad XXIV, 13, n. 2.

2. *Ad receptum*, mutationem, nisi leg. *ad receptum a nimis pertinaci sententia*, ut XXVIII, 25 extr. *tutissimum a malis consiliis receptum;* quae vox propr. de exercitu adhibetur. Confer XXVII, 27; XXVIII, 23; XXIX, 7; ad III, 2, n. 2; XXII, 12, n. 9; XLIV, 39, 2. Sic *et regressus* XXIV, 26, n. 10; et XXXVIII, 4. — *Nimis pertinacis sententiae*, in qua collegae nimis pertinaciter perseverarent.

3. *Dictatorem nocte proxima se dicturum*, vide ad II, 18, n. 3.

4. *Ac* (forte *at*) *si quis* tribunus plebis *intercedat senatusconsulto, auctoritate se fore contentum:* nam *senatus auctoritas* dicebatur senatusconsultum, cui intercesserat tribunus, et *senatus consultum*, senatus voluntas et decretum scriptum, ratum et aeri incisum, cui non intercessum erat a tribuno pl. Confer ad Tac. Ann. III, 51, n. 5.

5. *Exemplo*, documento, *fuit collegas eumque intuentibus*, utrosque comparantibus et ex utrorumque agendi ratione documentum (ut passim

morabile fuit; uno atque eo facili proelio caesi ad Antium hostes; victor exercitus depopulatus volscum agrum; castellum ad[6] lacum Fucinum vi expugnatum: atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volscis inter moenia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantum[7] non defuisse fortunae videretur, felicitate, quam gloria, maior in Vrbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nulla comitiorum consularium habita (credo ob iram dictatoris[8] creati), tribunorum militum comitia edixerunt. Tum vero gravior cura Patribus incessit; quippe quum prodi causam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatos omnium, etiam dignorum, taedium fecerant; sic tum, primoribus Patrum splendore gratiaque ad petendum praeparatis, omnia[9] loca obtinuere, ne cui plebeio aditus esset. Quatuor creati sunt, omnes iam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, N. Fabius Vibulanus, C.

documentum, sed et *exemplum*, vide ad Praef. n. 14, et ad Tac. Ann. I, 38, n. 3) capientibus, *quam*, quantum, *gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent*, opportunius contingerent, facilius compararentur.

6. *Castellum ad lacum Fucinum* (hodie *Lago di Celano*) in *Volscis*, sed apud Plin. III, 12, in Marsis; inter Apenninorum montium iuga. Volsci Marsique erant confines populi. De ipso lacu vid. ad Tac. Ann. XII, 56, n. 1.

7. *Tantum* modo, solum, *non defuisse fortunae* (vide III, 46, n. 3), adeoque felicius, quam fortius, bellum gessisse, nulla fortitudinis ac prudentiae ostendendae occasione oblata propter ignaviam hostium, qui uno eoque facili proelio victi sunt; Drak.

8. *Ob iram... creati*, vid. I, 5, n. 5.

9. *Omnia loca* (vide ad IV, 16, n. 5) *obtinuere*, obtinere conabantur; actus pro conatu; vide ad III, 21, n. 3. — *Omnes iam functi eo honore:* at *L. Furius Medullinus* non antea tribunus mil. fuerat, quod monstrat fragm. Capitol. sed bis antea consul, et filius L. Furii Med. qui ter tribunus mil. fuit; Pigh. in Ann. ad a. 346. « Itaque forte del. τò *eo*, quod abest a X MSS. et edd. antt. ante Ald. Potius tamen est, ut agnoscamus, in hoc L. Furio Medullino, quo nomine variis his annis tribunatu militari functi sunt, non convenire inter Livium et fastos Capitol. ut Sigon. supra ad cap. 44 pr. docuit; » Drak. Conf. Ind.

Servilius Ahala; hic refectus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum.

LVIII. Eo anno, quia [1] tempus induciarum cum veienti populo exierat, per legatos fetialesque res repeti coeptae: quibus venientibus [2] ad finem legatio Veientium obviam fuit. Petiere, ne prius, quam ipsi senatum romanum adissent, Veios iretur. Ab senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur; tantum afuit, ut [3] ex incommodo alieno sua occasio peteretur! Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine praesidio: ubi tantum in tempore fuit momenti, ut, quum precantibus opem militibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad [4] id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti caede palati ad praedandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit, quam in tribunis: qui [5], quia summa vi restare nuntiabantur, parum cogitaverunt,

CAP. LVIII. 1. *Quia tempus induciarum*, in XX annos datarum, *cum Veienti populo exierat;* confer supra cap. 35 pr. unde intelligitur, unum certe deesse annum; si *res repetitae sunt* (vide ad I, 22, n. 5) exeunte anno XIX. Ille annus inserendus forte supra cap. 43, ubi Livius dicit, *partem maiorem insequentis anni per novos tribunos pl. et aliquot interreges certaminibus extractam esse:* nam probabile est, novos tribunos mil. non in aliquot menses, sed in annum integrum creatos esse.

2. *Venientibus ad finem*, ad fines Veientium; vide ad II, 49, n. 10; et ad rem confer I, 32.

3. *Vt ex incommodo alieno sua occasio peteretur*, vide ad I, 11, n. 1; et I, 56, n. 10.

4. *Ad id*, ob id tantum (vide ad I, 34, n. 5) *venerit exercitus* etc., venerit tantum ad opprimendos hostes.

5. *Qui*, scilicet senatus (vide ad III, 72, n. 3), *quia summa vi restare*, resistere, *nuntiabantur*, scilicet milites, qui Verrugine in praesidio erant (nisi leg. *restari nuntiabatur*), *parum cogitaverunt* (propr. *cogitavit;* sed *senatus* est nom. collect.) reputarunt secum, *nullam virtutem* progredi posse ultra *humanarum virium modum*. Illud *qui* deleri malebat Gron. et *nimiarum* pro *humanarum* coniic. Faber. *Restare* est idem quod *resistere*, adeoque vel subsistere, pedem figere, manere, ut IX, 15, n. 1; et XXXII, 29, n. 4; vel hostibus resistere, obsistere, ut h. l. et VI, 32; X, 14;

nulla virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen, nec vivi, nec post mortem, inulti fuere. Insequenti anno, P. et Cn. Corneliis Cossis, N. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, veiens bellum motum ob superbum responsum veientis senatus; qui legatis repetentibus res, ni facesserent propere urbe finibusque, daturos[6], quod Lars Tolumnius dedisset, responderi iussit. Id Patres aegre passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Veientibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primo promulgatum est, fremere iuventus, *Nondum debellatum cum Volscis esse: modo duo praesidia*[7] *occidione occisa, et cum periculo retineri. Nullum annum esse, quo non acie dimicetur: et, tanquam*[8] *poeniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo et potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus.* Haec sua sponte agitata: insuper tribuni plebis accendunt: *Maximum bellum Patribus cum plebe esse* dictitant: *eam de industria vexandam militia trucidandamque hostibus obiici: eam procul Vrbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi consilia agitet:* prensantesque veteranos, stipendia cuiusque et vulnera ac cicatrices numerabant: *quid iam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid super*[9]

XXIII, 45; XXIX, 2; XXXIV, 14, et 15. — *Nec vivi* scilicet multis ante mortem suam caesis hostibus.

6. *Daturos, quod Lars* vel potius *Lar* (vide ad II, 9, n. 1) *Tolumnius dedisset*, scilicet mortem; vide cap. 17 pr.

7. *Duo praesidia*, milites, qui Verrugine et in arce Carventana fuissent, *occidione occisa* (vide ad II, 51, n. 1), *et cum periculo retineri*, defendi, scilicet *praesidia* h. e. arces, seu castella: nam vox *praesidium* duobus verbis, sed diverso sensu, iungitur. Confer c. 55, 56, 58 pr.

8. *Tanquam poeniteat* Patres *laboris*, vide ad II, 54, n. 16.

9. *Quid super* scil. esse *sanguinis*, quod verbum modo praecessit, unde h. l. *super* mollius est, quam vulgo

sanguinis, qui dari pro republica posset? rogitantes. Haec quum in sermonibus concionibusque interdum agitantes avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur [10] tempus ferendae legis; quam, si subiecta invidiae esset, antiquari apparebat.

LIX. Interim tribunos militum in volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romae relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se proelio apparuit, tripartito ad devastandos fines discessere: Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras: quacumque incessere, late populati sunt tecta agrosque, ut [1] distinerent Volscos: Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur [2] fuit, quae nunc Tarracinae sunt; urbs prona

superesse, sed poëtis frequentius, quam prosaicis scriptoribus.

10. *Profertur tempus ferendae legis*, scilicet de bello Veientibus indicendo, quam legem (confer ad I, 26, n. 4) tribuni mil. ad populum ferre iussi erant. — *Antiquari legem*, reiici: nam in tabellis reprobantium scriptum erat *A. P.* h. e. antiqua probo, nil mutandum censeo; ut contra *V. R.* h. e. *uti rogas* (scilicet ita volumus, iubemus, sciscimus) erat vox vel tabella, qua tribus utebantur, legem latam probantes: nam *rogare* et *ferre* dicitur magistratus, qui comitiis praeest et legem fert ad populum, vel tribus rogat, quem suffragiis suis creatum velit etc., at populi est *iubere* aut *sciscere*, unde *plebiscita*. Confer VI, 38, n. 3; VIII, 13, n. 7; X, 8 extr. et ad III, 64, n. 5. Si cum populo agitur vel ad illum *fertur* (nam ita etiam, ut XXIII, 14, n. 3; XXXII, 29, n. 4; et al. absolute dicitur pro *lex* seu *rogatio ad populum fertur*), ut lex iubeatur, ea *rogari* (al. *ferri*), ut, quod ante iusserit, vel lex olim lata perlataque tollatur, haec *abrogari*, ut aliquid de priore lege detrahatur: seu dematur, ei vel de ea aliquid *derogari* et *exrogari*, ut aliquid priori legi contrarium statuatur et illa tota vel pars eius tollatur, legi *arrogari* (vid. XI, 34, n. 5; et Duker. ad Flor. III, 15, n. 5), ut nova *lex* vel *rogatio* (quae voces quomodo et utrum differant, vide ad Cic. de Leg. III, 15, n. 33) non recipiatur, ea *antiquari* dicitur.

Cap. LIX. 1. *Vt distinerent Volscos*, vide ad III, 23, n. 1.

2. *Anxur fuit, quae nunc Tarracinae sunt*, vel *Tarracina*, ut XXIV, 44; hodie *Terracina*, prope Vfentem flumen, qui nunc *il Portatore* dicitur. Confer. ad XXIV, 44, n. 6, ad Sil. IV, 532, et VIII, 382. — *Oppugnationem ostendit*, simulavit. Confer ad IV, 30, n. 1; VI, 18, n. 3; et XXVII, 44, n. 3.

in paludes: ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissae quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala, quum imminentem urbi collem cepissent, ex loco altiore, qua nullum erat praesidium, ingenti clamore ac tumultu moenia invasere: ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere scalas admovendi; plenaque hostium cuncta erant, et immitis diu [3] caedes pariter fugientium ac resistentium, armatorum atque inermium fuit. Cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: quum pronuntiatum repente, ne quis praeter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad [4] duo millia et quingenti vivi capiuntur: a cetera praeda Fabius militem abstinuit, donec collegae venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos a praesidio eius loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum tres exercitus diripuere: eaque primum benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum deinde omnium maxime tempestivo [5] principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium [6] miles de publico

3. *Immitis caedes*, nulli parcens, sine miseratione — *Pronuntiatum repente*, vide ad I, 53, n. 1.

4. *Ad* (adverb. pro circiter) *duo millia et quingenti*, ut VIII, 18; XXII, 41; XXVIII, 34, 36; XXXV, 7; XXXVIII, 36, al. Confer Gron. ad X, 17; Morus in Ind. Caes. et Ern. ad Suet. Caes. 20. — *A praeda militem abstinuit*, vide ad II, 22, n. 3.

5. *Tempestivo principum in multitudinem munere*, instante gravissimo bello, plebe frementе et tribunis eam incendentibus: *principum*, qui id decreverunt sponte, et plurimum contulerunt. *Tempestivum munus* in aliquot MSS. quod facilius est, sed emendationem redolet.

6. *Ut stipendium miles de publico acciperet*, quae res ad onus militiae levandum, ad augendam roman. potentiam, et ad reconciliandos patriciorum plebeiorumque animos plurimum valuit. De hoc stipendio vide Polyb. VI, 37; et Lips. Mil. Rom. V, 16.

acciperet, quum ante id tempus de [7] suo quisque functus eo munere esset.

LX. Nihil acceptum unquam a plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque [1] exeuntium manus, et Patres vere appellatos; effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quidquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. Quum [2] commoditas iuvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipublicae esset, tum, quod ultro sibi oblatum esset, non a tribunis plebis unquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis [3], communis ordinum laetitiae concordiaeque soli expertes, negare, » Tam id laetum Patribus universis, nec prosperum » fore, quam ipsi crederent: consilium specie prima » melius fuisse, quam usu appariturum. Vnde enim » eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo » indicto? ex alieno igitur aliis largitos: neque, id » etiamsi ceteri ferant, passuros eos, quibus iam » emerita stipendia essent, meliore conditione alios » militare, quam ipsi militassent; et eosdem in sua » stipendia impensas fecisse, et in aliorum facere.»

7. *De suo* censu (*privato sumptu* Fest.) *quisque functus eo munere esset*, id beneficii reipublicae praestitisset.

Cap. LX. 1. *Prensatas exeuntium manus*, vide ad II, 61, n. 4.

2. *Quum*, tum, *commoditas*, commodum, utilitas opportunitasque huius muneris, *iuvaret* (prop. *iuvabat*, de quo vide ad III, 34, n. 1.), h. e. delectaret accipientes, iis grata esset, quod scilicet *res familiaris* cuiusque poterat *acquiescere*, non minui, seu atteri etc. — *Operatum*, vide ad I, 31, n. 7. — *Multiplex gaudium*, vide ad XXII, 7, n. 2.

3. *Tribuni plebis ... negare*, dicere, non *tam id laetum Patribus universis nec prosperum fore*, vide ad III, 48, n. 1; et XXVII, 41, n. 1.

His vocibus moverunt partem plebis: postremo, indicto [4] iam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene coeptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: et, quia nondum argentum signatum [5] erat, aes grave plaustris quidem ad aerarium convehentes, speciosam [6] etiam collationem faciebant. Quum senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt: quos quum et a Patribus collaudari, et a militari aetate tanquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repente, spreto tribunitio auxilio, certamen conferendi est ortum: et, lege perlata de indicendo Veientibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Veios duxere.

LXI. Fuere autem tribuni T. Quintius Capitolinus, Q. Quintius Cincinnatus, C. Iulius Iulus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus tertium [1], M.' Aemilius Mamercinus. Ab his primum circumsessi Veii sunt; sub cuius initium obsidionis quum Etruscorum [2] concilium ad fanum Voltumnae frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico gentis uni-

4. *Indicto tributo*, confer Plin. XXXIII, 31, seu 13; Zonar. VII, 20; et Graevii Thes. Ant. Rom. tom. X, p. 1195.

5. *Argentum signatum* est primum anno Vrbis conditae 585; vide Plin. XXXIII, 3, seu 13. — *Aes grave*, asses librales, vide Gron. de pec. vet. III, 15; et Periz. Diss. de aere gravi. Minus probabilia sunt, quae adversus hos disputavit Kuster. in diatr. Antigron. p. 61, ubi monet *aes grave* dici omnes nummos aereos, cum argento auroque signato comparatos: ea enim metalla, si pretii et aestimationis ratio habeatur, pondere aeri longe cedere.

6. *Speciosam collationem*, conspicuam, splendidam, magnificam. — *Conspici*, vide ad II, 5, n. 8. Pro *videt* Bauer. coni. *vidisset*, aut *ubi* pro *quum*. Neutrum necesse.

Cap. LXI. 1. *L. Furius Medullinus iterum* al. Confer Ind.

2. *Etruscorum concilium ad fanum Voltumnae*, vide ad IV, 23, n. 5.

versae tuendi Veientes essent. Ea oppugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusque ad volscum avocata bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, M.' Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, K. Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnae fuit. Artena inde, Volscorum oppidum, ab tribunis obsideri coepta; inde inter eruptionem tentatam, compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi: praeterque arcem cetera capta: in arcem munitam [3] natura globus armatorum concessit. Infra arcem caesi captique multi mortales: arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis praesidii habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto; taedioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset; ab eo milites per locum arduum accepti cepere; a quibus quum custodes trucidarentur, cetera multitudo, repentino pavore oppressa, in deditionem venit. Diruta et arce et urbe Artena, reductae legiones ex Volscis omnisque vis romana Veios conversa est. Proditori, praeter libertatem, duarum familiarum bona in praemium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt, qui Artenam Veientium, non Volscorum, fuisse credant [4]. Praebet

3. *In arcem munitam* etc. Gron. emend. *In eam munitam ... Ipsa deinde obsidebatur ... ni servus prodidisset*, ne sexies *arx* nominetur, quod utique molestum est.

4. *Sunt, qui Artenam Veientium, non Volscorum, fuisse credant.* «Vellem, inquit Glareanus, Livium et in aliis tam sollicitum fuisse oppidorum nominibus, nec barbarorum tantum, sed ipsius Italiae.» Quod quidem desiderium saepius, nec sine iure, romanarum historiarum studiosis renovatur. LEM. — *Sed eam reges roma-*

errorem, quod eiusdem nominis urbs inter Caere atque Veios fuit: sed eam reges romani delevere, Caeretumque, non Veientium, fuerat. Altera haec nomine eodem in volsco agro fuit, cuius excidium est dictum.

ni delevere; vet. lib. *diruere*, ut lib. VII, cap. 27, *restitutaque urbs, quam Latini diruerant*; et paulo ante hoc cap. *diruta et arce et urbe Artena*; lib. I, c. 29, *legiones inde ductae ad diruendam urbem*; et alibi saepe. Hic tamen reliquis MSS. adhaeremus, qui constanter *delevere* praeferunt: infra lib. V, c. 21, *pergo ad delendam urbem Veios*; cap. 42, *non omnibus delendae urbis libido erat.* Iustin. lib. II, cap. 12, *an ideo moenia vestra condidimus, ut essent, qui nostra delerent.* Florus lib. II, cap. 15, *quanta urbs deleta sit, vel ignium mora probari potest.* Ovid. lib. XIII, Met. vers. 219, *Non sinat hoc Aiax: delendaque Pergama poscat.* Silius lib. XV, vers. 558, *Serus deletae post auxiliabere Romae.* Lem.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

LIBER QVINTVS

BREVIARIVM.

CAP. I; Octo creantur tribuni mil. cons. pot., et rex a Veientibus: his auxilium negatur ab Etruriae populis, ob odium non modo regni, et regis ipsius, hominis superbi et crudelis. — II; Hibernacula ad Veios: hinc tribunitiae seditiones. — III-VI; Eas comprimit Ap. Claudius Crassus trib. mil. cons. pot. scita oratione. — VII; Incendium haurit opera rom. ad Veios: omnes, quibus census equester est, equis se suis stipendia facturos promittunt: quo exemplo incitata plebs operam reip. extra ordinem pollicetur: publica laetitia. Fit senatusconsultum, ut omnibus his publice agantur gratiae, et aera procedant voluntariam extra ordinem professis militiam: et equiti certus aeris numerus assignatur. — VIII; Praesidium Anxuri oppressum: discordia ducum rom. in castris, ad Veios positis: bellum auctum adventu Capenatium Faliscorumque: castra minora oppugnantur, et neque L. Virginius, qui maioribus praeest, auxilium sponte mittit M'. Sergio, ob privatum odium, neque hic opem ab inimico petit. Sergius cum multis Romam pertendit, quo et Virginius accitur. — IX; Tribuni milit. cons. pot. ante idus dec. abdicare se magistratu, et alii iam kal. oct. eum occipere iubentur. — X; Tributum, quod cum numero militum crescit, inviti conferunt, qui domi remanent, Vrbemque tuentur: inde conciones seditiosae tribunorum plebis: horum numerus comitiis expleri nequit, et cooptatione, patriciorum opibus adiuta, lex Trebonia labefactatur. — XI; Inde ira plebis et Cn. Trebonii trib. plebis: ea vertitur in Sergium Virginiumque, qui accusantur. — XII, damnanturque. Bellum multiplex, ad Veios, ad Capenam, in Faliscis et in Volscis, ubi Anxur, nequidquam oppugnatum, obsidetur: tributum conferri vetant tribuni, et miles flagitat aera. Tandem concordia ordinum restituitur, uno ex plebe, usurpandi iuris causa, P. Li-

cinio Calvo tribuno militum consul. pot. creato. — XIII; Anxur receptum. Proximis comitiis tribunorum mil. cons. pot. unt ex patriciis candidatis locum tenet, et quinque plebeios centuriae dicunt: tristem hiemem pestilens excipit aestas: lectisternium primum. Anceps ad Veios proelium, et ingens hostium caedes. —XIV; Ob religionem maiestatemque petentium patricii creantur tribuni mil. cons. pot. L. Valerius Potitus a Faleriis, et M. Furius Camillus a Capena ingentes agunt praedas. — XV; Prodigia: lacus albanus in altitudinem insolitam crescit, et haruspex etruscus vaticinantis in modum canit, Romanum Veiis non potiturum, nisi aqua ex lacu emissa. — XVI; Tarquinienses novi hostes exorti: multiplex bellum et certamina Patrum plebisque. Sors oraculi delphici congruens responso etrusci vatis. — XVII; Prodigii albani procuratio. Magistratus vitio creati honore abeunt: interregnum: concilia Etruriae ad Voltumnae fanum. — XVIII; Tribunatus militum P. Licinio Calvo, exactae aetatis viro, iterum offertur, eoque rogante, datur filio: Titinius Genuciusque, collegae eius, a Faliscis et Capenatibus in insidias trahuntur, et hic perit: multiplex rei fama, ingensque terror Romae et in castris ad Veios. — XIX; Ludis Latinisque instauratis, et aqua ex lacu albano emissa in agros, M. Furius Camillus dictator dicitur: is Faliscos Capenatesque fundit, et cuniculum agit in arcem Veiorum. — XX; Quum iam in manibus videt victoriam esse, per literas ex senatu quaerit, quid de praeda faciendum censeant. — XXI; Excidium Veiorum, urbis opulentissimae et decem annos obsessae. — XXII; Libera corpora venduntur sub corona, eaque sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis: praeter alios deos Iuno Regina Romam deportatur. — XXIII; Supplicationes in quatriduum decretae: splendidus dictatoris triumphus: templum Iunonis Reginae in Aventino locatum dedicatumque Matutae matri: decuma praedae pars, a Camillo Apollini vota, in publicum deferenda censetur: ea quoque collatio plebis animos a Camillo alienat. — XXIV; Capenatibus subactis in Faliscis bellum restat. Tribuni pl. suadent, ut Veios non tam colonia deducatur, quam pars populi, aut omnes adeo transmigrent: optimates adversantur. — XXV; Camillo pontificibusque auctoribus urbs et ager Veientium aestimatur, et decimae partis pretium ex aerario promendum censetur: ob inopiam eius matronae conferunt aurum et ornamenta sua: his inde honor habetur, ut pilento ad sacra ludosque, carpento

festo profestoque die utantur. Cratera aurea donum Apollini portatur Delphos. Tribuni pl. incitant multitudinem in principes et ante alios in Camillum. — XXVI; Camillus Faliscorum castra capit, et obsidet urbem. — XXVII; Principum liberis, a magistro suo in castra romana perductis, proditorem tradit denudatum simulque virgas, quibus eum Falerios agant verberantes: talis fides et iustitia Faliscorum deditionem efficit. — XXVIII; Legati, Delphos cum dono missi, a piratis Liparensium excipiuntur, sed a Timasitheo, eorum principe, cum praesidio navium Delphos indeque Romam deducuntur. In Aequis varie pugnatur ducibus C. Aemilio et Sp. Postumio: sed postremo ab hoc exercitus hostium deletur. — XXIX; L. Lucretius Flavus cos. vincit Aequos, qui Vitelliam expugnaverant: A. Virginius et Q. Pomponius, tribuni pl. biennii superioris, qui, gratificantes Patribus, rogationi collegarum intercesserant, rei condemnantur: inde Camillus et plebem increpat et consules. — XXX; Idem senatum incitat adversus rogationem, a tribunis pl. latam, ut Veios commigraretur: ea antiquatur, et agri veientani septena iugera dividuntur plebi. — XXXI; Ludi magni et dedicatio aedis Iunonis Reginae: bellum cum Aequis gestum, indictumque Volsiniensibus et Salpinatibus: fames et pestilentia: moritur C. Iulius censor, eique sufficitur M. Cornelius: id postea religioni fuit, quia eo lustro Roma est capta; nec deinde unquam in demortui locum censor sufficitur. — XXXII; Volsiniensium fuga et deditio: praedae ex salpinati agro actae: vox divinitus missa de adventu Gallorum, et a M. Caedicio, homine de plebe, noctu audita. Camillus ab L. Apuleio trib. pl. propter praedam veientanam accusatur, et in exsilium abit. — XXXIII; Legati clusini Romam veniunt, auxilium petentes adversus Gallos: antiquiora Gallorum bella cum Etruscis: horum opes late olim terra marique patentes. — XXXIV; Populi Galliae variis temporibus Alpes transgressi, ducibus potissimum Belloveso, — XXXV; et Elitovio. Senones Clusium oppugnant, et legati ad eos romani mittuntur, tres M. Fabii Ambusti filii. — XXXVI; Praeferoces iuvenes minis accedunt Gallorum animos, et mox contra ius gentium ante signa Etruscorum pugnant: hinc Galli Romam mittunt legatos postulatum, ut Fabii dedantur: ibi vero plus gratia atque opes valent, et, quorum de poena agebatur, tribuni milit. cons. pot. creantur. — XXXVII; Romani negligenter parant bellum; et Galli, flagrantes ira, citato agmine Romam con-

tendunt. — XXXVIII; Pugna ad Alliam flumen, in qua nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites est: vincuntur a Brenno, et plurimi Veios perfugiunt, quorum multi caeduntur circa ripam Tiberis, et gurgitibus eius hauriuntur. — XXXIX; Senones, spoliis caesorum lectis, inter Romam atque Anienem considunt. Romani in Vrbe pavent, et militaris iuventus in Capitolium concedit. — XL; Multi Ianiculum, agros et urbes finitimas petunt: virgines Vestales aliique sacerdotes Romam deserunt, et a L. Albinio Caere pervehuntur. — XLI; Galli Vrbem diripiunt, et seniores, in medio aedium sedentes, trucidant. — XLII; Iuventus rom. attonita in arce audit hostium clamorem, mulierum puerorumque ploratum, ignis late vagantis sonitum et fragorem ruentium tectorum. — XLIII; Hostes, impetum in arcem facientes, strage ac ruina funduntur, et inde obsidionem parant: pars per finitimos praedantur populos, et quosdam fortuna ipsa ducit Ardeam, ubi Camillus exsulat. — XLIV; Is Ardeates incitat ad opprimendos populatores agri sui. — XLV; Strages Gallorum in ardeati antiatique, et Tuscorum in veienti agro. — XLVI; C. Fabius Dorso, de Capitolio per medias hostium stationes degressus, in Quirinali colle facit statum Fabiae gentis sacrificium, et ad suos redit. Romani palantes conveniunt Veios, et arcessunt Camillum: is, consulto ante senatu rom. per Pontium Cominium, qui in Capitolium evaserat, dictator absens dicitur. — XLVII; Capitolium, quod Galli noctu ascendunt, clangore anserum et virtute M. Manlii servatur: is donatur farre vinoque; et vigiles puniuntur. — XLVIII; Fames et pestilentia: busta gallica: panes de Capitolio iactati in hostium stationes: extrema fames: pactio Romanorum cum Gallis. — XLIX; Dictatoris adventus, duplex in Vrbe viaque Gabina victoria, et triumphus. — L; Fana restituta, terminata, expiata: hospitium cum Caeretibus publice factum: ludi Capitolini: templum Aii Locutii: aurum, quod Gallis ereptum erat, sub Iovis sella poni iussum: matronis auri collati causa gratiae actae et solemnis post mortem laudatio decreta. — LI-LIV; Camillus dissuadet actionem tribunitiam Veios transmigrandi. — LV; Movetur plebs tum oratione Camilli, maxime ea, quae ad religiones pertinebat, tum omine vocis, emissae a centurione, qui, cohortibus ex praesidiis forum transeuntibus, in comitio exclamaverat: «Signifer, statue signum! hic manebimus optime.» Vrbs promiscue et festinanter aedificari coepta.

I. Pace alibi parta[1], Romani Veiique in armis erant tanta ira odioque, ut victis finem adesse appareret. Comitia utriusque populi longe diversa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum; octo, quot nunquam antea, creati, M'. Aemilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quintilius Varus, L. Iulius Iulus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Veientes contra taedio annuae ambitionis, quae interdum discordiarum causa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriae animos, non maiore odio regni, quam ipsius regis; gravis iam is antea genti fuerat opibus superbiaque, quia solemnia ludorum, quos intermitti nefas est, violenter diremisset: quum ob iram repulsae, quod suffragio duodecim populorum[2] alius sacerdos ei prae-

CAP. I. 1. *Parta;* habent Paris. MSS. *parata;* horum autem confusio vocabulorum in vetustis codicibus frequens est. Vide infra ad h. lib. cap. 6, et supra lib. I, cap. 19; lib. II, cap. 26; lib. III, cap. 19. LEM. — *Octo* tribuni mil. cons. pot., *quot nunquam antea, creati;* quod tamen solus Livius h. l. et VI, 37 (ubi maximus numerus invidiae et rei augendae caussa memoratur), nescio quos auctores sequutus, tradit. Furius Camillus et Postumius Albinus hoc anno Censores potius fuere; vide Fast. Capit. Valer. Max. II, 9; et Plut. in Camillo p. 129. Nonnunquam tamen octo fuisse tribunos mil. etiam alii referunt, v. c. anno mundi 3601 Diodorus lib. XV; quin adeo *saepe* Imp. Claudius in oratione, aereae tabulae incisa, quam typis exprimendam curavi in vol. IV, p. 474, coll. nost. Tac. Ann. XI, 24. Confer et Pompon. de orig. iure in lib. II, ff. §. 25, ibique Bynkersh. Ceterum pro priore *M. Postumio* (nam duo huius nominis memorantur) e fastis Capitol. substituendus. *M. Furius Fusus*: nec vero, quia Livius non sexies, ut alii, sed septies Camillum fuisse tribunum mil. cons. pot., cum Sigon. deleverim cap. 10 pr. τὸ *iterum*, et aliis locis reposuerim *iterum* pro *tertium* etc. Confer Drak. ad h. l. et Perizon. anim. hist. cap. 2, p. 43 seq.

2. *Suffragio XII populorum*, vide ad IV, 23, n. 4. — *Artifices* scenicos, histriones. Cf. VII, 2, n. 11; XXXIX, 22 pr. XLI, 20, n. 10. Sic et medici quaestus cupidi *artifices improbi* dicuntur infra cap. 5; et Prop. II, n. 58. *Ars* simpl. pro arte ludicra, seu scenica XXIV, 24, n. 3, τεχνῖται gladiatores in Chron. Alex. p. 660, ed. Me-

latus esset, artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repente abduxit. Gens itaque, ante omnes alias eo magis dedita religionibus[3], quod excelleret arte colendi eas, auxilium Veientibus negandum, donec sub rege essent, decrevit; cuius decreti suppressa fama est Veiis propter metum regis; qui, a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non vani[4] sermonis auctorem, habebat. Romanis etsi quietae res ex Etruria nuntiabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem[5] agitari afferebatur, ita muniebant[6], ut ancipitia munimenta essent: alia in urbem et contra oppidorum eruptiones versa: aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur.

II. Quum spes maior imperatoribus romanis in obsidione, quam in oppugnatione, esset; hibernacula etiam, res nova militi romano, aedificari coepta; consiliumque erat, hiemando continuare[1] bellum: quod postquam tribunis plebis, iam diu nullam novandi

ro., et histriones apud Polyb. VI, 47, n. 8; XVI, 21, n. 8; XXX, 13, n. 2; et ap. Diodor. IV, 5; ubi vide Wessel. p. 214 et 251; et T. II, p. 485; *artifices scenici* apud Cic. pro Arch. V; et Suet. Caes. LXXXIV.

3. *Dedita religionibus*, ludis solemnibus, qui etiam ad religionem pertinebant.

4. *Non vani*, falsi, vel potius irriti *sermonis*, rumoris, ad se nihil pertinentis nec quidquam nocentis sibi, *auctorem*, nuntium; vide ad II, 58, n. 1. Livius *auctorem* dixit per apposit. τοῦ *eum*, vel constructionem variavit; sed Gron. emend. *auctore*, et non improbat lectionem edd. vett. ante Curion. *novi sermonis*.

5. *Omnibus conciliis* Etruriae *eam rem agitari*, scilicet de mittendis Veios auxiliis. Confer cap. 5 med.

6. *Ita muniebant* scilicet castra et circa Veios posita. — *Ancipitia munimenta* verbis sequentibus illustrantur. Confer ad I, 25, n. 4. — *Aliis* (forte *aliorum* scilicet munimentorum) *frons auxiliis* Etruscorum *obstruebatur*, opponebatur, qui eorum prohiberet aditum. (Cf. cap. 5, et XXXVIII, 29 pr.)

CAP. II. 1. *Hiemando continuare bellum*, non persequi, sed continuum reddere, uno tenore gerere, non interrumpere, nil intervalli interponere bello aestatis prioris et sequuturae, expeditionem aestatis *statim iungere* expeditioni aestivae sequentis anni per hibernam: ut paulo infra *conti-*

res causam invenientibus, Romam est allatum, in concionem prosiliunt, sollicitant plebis animos, « Hoc » illud esse « dictitantes » quod aera militibus sint » constituta : nec se fefellisse, id donum inimicorum » veneno illitum[2] fore. Venisse libertatem plebis: » remotam in perpetuum et ablegatam ab Vrbe et » ab republica iuventutem, iam ne hiemi quidem » aut tempori anni cedere, ac domos et res invisere » suas. Quam putarent continuatae militiae causam » esse? nullam profecto aliam inventuros, quam ne » quid per frequentiam[3] iuvenum eorum, in quibus » vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum » posset. Vexari praeterea et subigi[4] multo acrius, » quam Veientes; quippe illos hiemem sub tectis » suis agere, egregiis muris situque naturali urbem » tutantes: militem romanum in opere ac labore, » nivibus pruinisque obrutum, sub pellibus[5] durare, ne hiemis quidem spatio, quae omnium bellorum » terra marique sit quies, arma deponentem. Hoc » neque reges, neque ante tribunitiam potestatem

nuata militia est non interrupta, nullo intervallo dirempta, *perennis*, ut paulo post explicat ipse »; Bauer. Cf. ad IV, 22, n. 4. — *Novandi res*, vide ad I, 52, n. 1. — *Hoc illud esse, quod* etc. ut apud Virg. A. IV, 675. Cf. Drak.

2. *Id donum inimicorum veneno illitum fore*, praeclare de re fraudulenta et perniciosa. Confer ad II, 44, n. 5. *Venisse*, venditam esse hoc dono, stipendio.

3. *Ne quid per frequentiam*, quum frequentes adessent, in frequentia *iuvenum eorum* etc., nisi leg. *per* (propter) *infrequentiam*; Ern. Confer ad II, 23, n. 9.

4. *Vexari et subigi* synon., posterius propr. de terra saepius arata adhibetur, et de farina depsititia. — *Muris situque naturali urbem tutantes*; Iac. Gron. emend. *tutante*. Sed illud et rotundius et haud paulo elegantius videtur Bauero ob ipsam hypallagen, quam exemplis firmat. Conf. II, 30; III, 42.

5. *Militem rom. in opere ac labore sub pellibus* (nam *hibernacula* erant tabernacula fulcris tigillisque ligneis erecta et contecta *pellibus*, seu corio; confer ad XXIII, 18, n. 7; et Lips. Mil. Rom. V, 1) *durare se*, duriter vivere, vel etiam perseverare.

» creatam superbos illos consules, neque triste [6] dictatoris imperium, neque importunos decemviros » iniunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, » quod tribuni militum in plebe romana regnum » exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve [7] » facturi essent, qui proconsularem imaginem tam » saevam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud » immerito: non fuisse ne in octo quidem [8] tribunis » militum locum ulli plebeio. Antea trina loca cum » contentione summa patricios explere solitos: nunc » iam octoiuges ad imperia obtinenda ire; et ne in » turba quidem [9] haerere plebeium quemquam, qui, » si nihil aliud, admoneat collegas, liberos et cives » eorum, non servos, militare, quos hieme saltem » in domos ac tecta reduci oporteat, et aliquo tempore » anni parentes liberosque ac coniuges invisere, et » usurpare libertatem, et creare magistratus ». Haec taliaque vociferantes adversarium haud imparem

6. *Triste*, severum, durum (ut VII, 28, n. 5; VIII, 21, n. 2; XXXVIII, 22. Confer ad Sil. I, 147) et infinitum, *dictatoris imperium*, h. e. dictator, cuius imperium sit rigidum et sine provocatione. — *Importunos decemviros*, ut XXIX, 17 extr.; et XXXVIII, 14; de tyranno: nam *importunus* (proprie *inopportunus*) est difficilis, morosus, nimis severus, durus, crudelis, qui continuo vexat homines, neque eos patitur esse quietos; ut contra *opportunus* dicitur commodus, facilis. — *Quod regnum*, quale saevum imperium, *exercerent*.

7. *Illi consules dictatoresve*, h. e. illi tribuni mil. si consules dict. creati fuissent; Drak. Confer ad V, 36, n. 3; IX, 18, n. 3; IX, 43, n. 7; XXIII, 4, n. 1; XXIX, 14, n. 5; XXXI, 42, n. 3. — *Proconsularem imaginem*, vide ad III, 41, n. 2.

8. *Non fuisse ne in octo quidem* etc., redundat *non* (vide ad II, 45, n. 7), aut minor distinctio post *fuisse* ponenda. — *Trina loca* (vide ad IV, 16, n. 5) *explere* consequi. Confer ad III, 64, n. 3. — *Octoiuges* contemptim pro octonos, octo simul, instar tot equorum, uni currui, seu iugo iunctorum. *Ad imperia obtinenda*, octo ad unum honorem simul obtinendum; Bauer.

9. *Ne in turba quidem*, in tanto tribunorum numero, *haerere plebeium quemquam*, septem patriciis octavum, seu postremum adhaerere, h. e. adiectum et velut extremo loco admissum esse, ut *extremum adhaesisse* quaestoribus, pro ultimum quaestorem factum esse, apud Cic. in Vatin. cap.

nacti sunt Ap. Claudium, relictum a collegis [10] ad tribunitias seditiones comprimendas; virum imbutum iam ab iuventa certaminibus plebeiis: quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem, tribunitiae potestatis dissolvendae.

III. Is tum iam, non promptus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: » Si unquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni » plebis vestra, an sua causa seditionum semper au» ctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari » certum habeo; et quum laetor, tandem longi er» roris vobis finem factum esse, tum, quod secundis » potissimum vestris rebus hic error est sublatus, » et vobis, et propter vos reipublicae gratulor. An » est quisquam, qui dubitet [1], nullis iniuriis vestris, » si quae forte aliquando fuerunt, unquam aeque, » quam munere Patrum in plebem, quum aera mi» litantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos » ac concitatos esse? quid illos aliud aut tum ti» muisse [2] creditis, aut hodie turbare velle, nisi con-

5 pr. — *Vsurpare libertatem*, exercere eam, seu ius suffragii.

10. *Relictum a collegis*, non tamen solum, ut ex cap. 7, §. 12 (*ut tribuni militares concione* etc.) apparet; sed cum aliis relictum, ut solum ex omnibus maxime idoneum comprimendis seditionibus tribunitiis; Duk.

Cap. III. 1. *An est quisquam qui dubitet*, nonne omnibus persuasum est, *nunquam aeque ullis iniuriis vestris*, h. e. vobis a senatu illatis (vide ad II, 61, n. 3) etc. — Censet Tann. Faber legendum esse *ullis*, « quod et vis τῆς διανοίας, et haec verba ostendunt, *si quae unquam.* » Contra Donatius, adversatus Fabro, contendit, non posse hoc loco dempta negatione idoneum sensum ex mente auctoris confici; necessario itaque legendum esse, *an est quisquam*, *qui dubitet*, sive qui nesciat, *nullis unquam*, aut, quod eodem redit, nunquam ullis *iniuriis aeque offensos.* Miratur Drak. hic haesisse viros doctos. *Aeque offensos nullis iniuriis* capiendum est, inquit, ac si dixisset, *non aeque offensos ullis iniuriis.* Vide Plaut. in Epid. act. II, sc. 3, vers. 1. Lem. — *Militantibus* pro *militibus*, ut et infra cap. 4; sic apud Graecos saepissime, στρατευόμενοι. Cf. Drakenborch.

2. *Quid illos* tribunos *aliud aut tum timuisse*, aut olim et semper, quoties

» cordiam ordinum, quam dissolvendae maxime tri- » bunitiae potestatis rentur esse? Sic, hercule, tan- » quam artifices improbi [3], opus quaerunt; qui et » semper aegri aliquid esse in republica volunt, ut » sit, ad cuius curationem a vobis adhibeantur. » Vtrum enim defenditis, [4] an impugnatis plebem? » utrum militantium adversarii estis, an causam agi- » tis? Nisi forte hoc dicitis; quidquid Patres faciunt, » displicet; sive illud pro plebe, sive contra plebem » est. Et quemadmodum servis suis vetant domini quid- » quam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in » iis beneficio ac maleficio abstineri aequum censent: » sic vos interdicitis Patribus commercio plebis: ne nos » comitate ac munificentia nostra provocemus plebem, » nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. » Quanto tandem [5], si quidquam in vobis, non dico » civilis, sed humani esset, favere vos magis, et, » quantum in vobis esset, indulgere potius comitati » Patrum atque obsequio plebis oportuit? quae si

seditionum auctores essent, metuisse, *creditis aut hodie turbare velle*, creditis, *nisi concordiam ordinum, quam dissolvendae . . . potestatis rentur esse*, vide ad III, 24, n. 1. Omnia sic plana videntur, nec satis apta Baueri nota: « Quid aliud ergo volebant (turbare) aut poterant, nisi concordiam ordinum? Clarius, opinor, et simplicius scripsisset: *Quid eos aut tum voluisse creditis, aut hodie velle, nisi concord. ord. turbare?* Aut sic: *quid eos aliud aut tum tim. cred. aut hodie velle, nisi conc. ord. turbare?* Illud melius foret. Nam et hoc asperitatis aliquid habet. Sed concinnitatis studio in sensum ipsum offendit paululum Noster; qui tamen satis apparet. »

3. *Tanquam artifices improbi*, homines fraudulenti et ad malas artes acuti (*architecti sceleris* Cic. Cluent. 22), vel artifices, vel medici (vide ad cap. 1, n. 2) quaestus cupidi, qui incommodis alienis gaudent, eaque in rem suam convertere cupiunt, *opus*, laborem, *quaerunt; qui* artifices *et*, etiam, *semper aegri aliquid* etc. nisi potius τὸ *qui*, aut *et* plane delendum est.

4. *Vtrum enim defenditis* etc. oratio ad ipsos tribunos pl. conversa.

5. *Quanto tandem* etc. immo *Quando tandem*, quo tandem tempore magis, quam hoc, sive nunc; Doer. — *Favere comitati Patrum* etc., iis laetari, cupere ea vigere, ea iuvare, tueri; Bauer.

» perpetua concordia sit, quis non spondere ausit, » maximum hoc imperium inter finitimos brevi fu» turum esse?

IV. » Atque ego, quam hoc consilium collegarum » meorum, quo abducere infecta re a Veiis exerci» tum noluerunt, non utile solum, sed etiam neces» sarium fuerit, postea disseram: nunc de ipsa [1] con» ditione dicere militantium libet. Quam orationem, » non apud vos solum, sed etiam in castris, si ha» beatur, ipso exercitu disceptante, aequam arbitror » videri posse; in qua si mihi ipsi nihil, quod dice» rem, in mentem venire posset, adversariorum certe » orationibus contentus essem. Negabant nuper, » danda esse aera militibus, quia nunquam data es» sent: quonam modo igitur nunc indignari possunt, » quibus aliquid novi adiectum commodi sit, eis la» borem etiam novum pro portione[2] iniungi? Nusquam » nec opera sine emolumento, nec emolumentum » ferme sine impensa opera est: labor voluptasque, » dissimillima [3] natura, societate quadam inter se » naturali sunt iuncta. Moleste antea ferebat miles, » se suo sumptu operam reipublicae praebere: gau» debat idem, partem anni se agrum suum colere; » quaerere, unde domi militiaeque se ac suos tueri » posset. Gaudet nunc, fructui sibi rempublicam » esse, et laetus stipendium accipit; aequo igitur

CAP. IV. 1. *De ipsa conditione militantium*, quae mutata erat dato stipendio, ut mox dicitur. — *Adversariorum orationibus contentus essem*, obiectionibus, quas reddere ac retorquere attineret; ipsae horum obiectiones satis multa mihi contra eosdem disputandi argumenta suppeditarent; Ern.

2. *Pro portione*, pro magnitudine commodi. Confer VII, 1; XXXIV, 50.

3. *Labor*, molestia, *voluptasque*, *dissimillima natura* etc., ut Plato in Phaedone dicit cap. 3: τοῦτο ὃ καλοῦσιν οἱ ἄνθρωποι ἡδὺ, ἐναντίον εἶναι τῷ λυπηρῷ· ἐὰν δέ τις διώκῃ τὸ ἕτερον καὶ λαμβάνῃ, σχεδόν τι ἀναγκάζεσθαι ἀεὶ λαμβάνειν καὶ τὸ ἕτερον, ὥσπερ ἐκ μιᾶς κορυφῆς ἡμμένω δύ' ὄντε etc.

» animo patiatur, se ab domo, ab re familiari, cui » gravis impensa non est, paulo diutius abesse. An, » si ad calculos eum respublica vocet [4], non merito » dicat: annua aera habes, annuam operam ede? » An tu aequum censes, militia semestri solidum te » stipendium [5] accipere? Invitus in hac parte ora- » tionis, Quirites, moror: sic enim agere debent, » qui mercenario milite utuntur: at nos tanquam » cum civibus agere volumus: agique tanquam cum » patria nobiscum, aequum censemus. Aut non su- » scipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate po- » puli romani, et perfici, quam primum oportet. » Perficietur autem, si urgemus obsessos: si non ante » abscedimus, quam spei nostrae finem captis Veiis » imposuerimus. Si, hercules, nulla alia causa, ipsa » indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem » quondam annos urbs oppugnata est, ob unam » mulierem, ab universa Graecia: quam procul ab » domo? quot terras, quot maria distans? Nos » intra vicesimum lapidem [6], in conspectu prope » urbis nostrae, annuam oppugnationem perferre » piget. Scilicet, quia levis causa belli est, quod nos » ad perseverandum stimulet: septies rebellarunt;

4. *Si ad calculos eum res publica vocet*, ad subducendas quasi rationes accepti et expensi, vel ad rationem reddendam, quantum et a republica acceperit, et ei inde praestare debeat: *calculi* enim lapilli erant, quibus utebantur Romani in rationibus, seu computatione. *Hoc quidem est nimis exigue et exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum et datorum*, Cic. Lael. XVI. Confer et Iuvenal. IX, 40 seq. — *Annuam operam ede*, confer III, 63, n. 1.

5. *Solidum stipendium*, totius anni, annuum; cui nihil detractum sit.

6. *Intra vicesimum lapidem*, vide ad III, 69, n. 9. *Duodecimum lap.* coni. Cluver. Ital. ant. II, 3, p. 530. — *Scilicet*, vide ad IV, 5, n. 2. — *Septies rebellarunt*, vide ad IV, 32, n. 1. — *In pace nunquam fidi fuerunt:* al. *fida*, prob. Drak. « Non inelegans lectio *fida: fidam pacem* non semel dixit Livius; sed ita, ut ipsa pax ita dicatur, non, ut *homines in pace fida esse* dicantur. Itaque *fidi servandum*»; Bauer.

» in pace nunquam fidi fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere a nobis coëgerunt, colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra ius gentium caedis impiae legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes legatos nostros, haud procul abfuit, quin violarent.

V. » Cum his molliter et per dilationes bellum geri oportet? Si nos tam iustum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent? Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coërcetur hostis; agrum non coluit, et culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est, qui dubitet, illos, non a cupiditate [1] solum ulciscendi, sed etiam necessitate imposita ex alieno praedandi, quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? illud, quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis [2] quum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repente volunt, quale est? Vallum fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt: castella primo pauca, postea, exercitu aucto, creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam spe-

Cap. V. 1. *A cupiditate*, vide ad I, 1, n. 5.

2. *Boni tribuni plebis* εἰρωνικῶς, ut XXI, 10, n. 6; et al. vide ad Sil. II, 240. — *Castella* parva quaedam castra, vel munimenta in circumvallatione (ut XXXVIII, 4; vide Caes. B. G. VII, 69, ibique Intpp., et Guischardi *Mémoires milit.* tom. IV, p. 137); et deinde loca munita et edita, viculi montani, ut XXI, 33 pr. et *castella vicique* Samnitium IX, 38 pr. (unde *castellani*, qui in iis habitant, XXXIV, 27; XXXVIII, 45; et *hostes circa collem castellatim dissipati* VII, 36, n. 4, h. e. per castella, ut *vicatim* IX, 13; et X, 4 pr. κωμηδὸν, vel κατὰ κώμας). Confer ad II, 16, n. 3; XXV, 22, n. 6; et ad Tac. Ann. XII, 38, n. 4.

» ctantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere. » Quid turres [3], quid vineas testudinesque et alium » oppugnandarum urbium apparatum loquar? Quum » tantum laboris exhaustum sit, et ad finem iam » operis tandem perventum; relinquendane haec » censetis, ut ad aestatem rursus novus de integro » his instituendis exsudetur [4] labor? Quanto est » minus opera tueri facta, et instare, et perseverare, » defungique cura? Brevis enim profecto res est, si » uno tenore [5] peragitur; nec ipsi per intermissiones » has intervallaque lentiorem spem nostram facimus; » loquor de opere et de temporis iactura. Quid? » periculi, quod differendo bello adimus, num obli- » visci nos haec tam crebra Etruriae concilia de » mittendis Veios auxiliis patiuntur? Vt nunc res se » habet, irati sunt, oderunt, negant missuros: quan-

3. *Quid turres loquar* ligneas, plerumque rotis impositas et hinc *mobiles*, pluribusque *tabulatis* constructas. Confer Lips. Poliorc. II, 4; et infra XXI, 8, n. 11; XXIV, 34; XXXII, 17; XXXIII, 17; vide Veget. IV, 17; et Lips. Poliorc. II, 4. — *Vineae*, vide Veget. IV, 15; et Lips. l. l. I, 7. — *Testudines* erant varii generis, vel aggestitiae, ad congestionem fossarum et aequandi loci causa factae, χελῶναι χωστρίδες (vide Vitruv. X, 20; Lips. Poliorc. I, 8; et Schweigh. ad Polyb. IX, 41, n. 1), vel fossariae, ὄρυγες, parum diversae (vide Lips. l. l.), vel arietariae, ut hoc loco et XXXVII, 26 al. machinae ligneae, tabulis contextae et coriis, seu centonibus obductae, in quibus suspendebatur aries, qua milites, iis tecti, murum subruere conabantur (vide Vitruv. X, 19; et Lips. l. l. III, 1); vel φάλαγγες, seu συνασπισμοί, iunctis corporibus armisque, et scutis, sive lateribus applicatis, sive super capita elatis, ut contra telorum defenderentur ictum; quae triplices erant, et adhibebantur in pugnando (ut X, 29; et XXVIII, 2; ubi vide not. 4), in repugnando, et oppugnando (vide Lips. loco laudato I, 5). Posteriores saepe erant fastigatae et imbricatae, de quibus vide infra XXXIV, 39; in pr. XLIV, 9 (ubi confer not. 5 et 7); Lips. loco laudato, et Vales. ad Ammian. XVI, 12, p. 146.

4. *Exsudetur labor*, vide ad IV, 13, n. 2.

5. *Si uno tenore peragitur*, h. e. sine *intermissione et intervallis*, *spatio non interposito:* quae omnia mox opponuntur. Confer VII, 40; XXII, 15, 37, 47; XXIII, 49; XXX, 18; XLI, 15 (ubi *tenor* et *continuatio* synon. iunguntur); XLIV, 13.

» tum in illis est, capere Veios licet: quis est, qui » spondeat, eundem, si differtur bellum, animum » postea fore? quum, si laxamentum dederis [6], maior » frequentiorque legatio itura sit: quum id, quod » nunc offendit Etruscos, rex creatus Veiis, spatio » interposito mutari possit, vel consensu civitatis, ut » eo reconcilient Etruriae animos, vel ipsius volun» tate regis, qui obstare regnum suum saluti civium » nolit. Videte, quot res, quam inutiles [7], sequantur » illam viam consilii: iactura operum tanto labore » factorum: vastatio imminens finium nostrorum: » etruscum bellum pro veiente concitatum. Haec » sunt, tribuni, consilia vestra, non, hercule, dis» similia, ac si quis aegro, qui, curari se fortiter » passus, extemplo convalescere possit, cibi gratia » praesentis aut potionis longinquum et forsitan in» sanabilem morbum efficiat.

VI. » Si, me dius Fidius [1], ad hoc bellum nihil » pertineret, ad disciplinam certe militiae plurimum » intererat, insuescere militem nostrum, non solum » parata victoria frui, sed, si res etiam lentior sit, » pati taedium, et quamvis serae [2] spei exitum ex-

6. *Si laxamentum dederis*, vide ad II, 24, n. 4.

7. *Videte, quot res, quam inutiles*, vide ad III, 33, n. 5. Baueri nota est: « *Res* ab epitheto suo divulsum, quasi per hendiadyn, pro *quot res inutiles*, vel *quam inutiles*. Graecismus est πολλὰ καὶ δεινὰ, πολλὰ καὶ οὐκ ἀνεκτὰ etc. quae illustrat Abresch. dilucid. Thucyd. p. 358, 836, scilicet ne duo adiectiva in unum nomen concurrerent, *quam multae inutiles res*. Nam et *multitudo* rerum inutilium separatim erat commemoranda. » *Viam consilii*, vide ad IV, 48, n. 2.

Cap. VI. 1. *Me dius Fidius*, vide ad II, 31, n. 5. — *Intererat* pro *interesset*: nam praecessit *si pertineret*; Bauer. — *Parata victoria*: male vulg. *parta*, solemni confusione. Cf. Drak. et nos ad Tacit. Ann. XVI, 2, n. 2. *Parata*, facili, quae quasi in manibus ac praesto est; Drak.

2. *Quamvis serae* (serum) *spei exitum*, vid. I, 1, n. 6 et I, 4, n. 6. *Lenta spes* proprie dicitur; Bauer. — *Aestivae aves*, quae aestate tantum conspiciuntur et apud nos manent, *autumno* autem, vel se abscondunt, vel in alias avolant plagas. Venusta comparatio!

» spectare; et, si non sit aestate perfectum bellum, » hiemem opperiri; nec, sicut aestivas aves, statim » autumno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro » vos, venandi studium ac voluptas homines per » nives ac pruinas in montes silvasque rapit; belli » necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, » quam vel lusus ac voluptas elicere solet? Adeone » effeminata corpora militum nostrorum esse puta» mus, adeo molles animos, ut hiemem unam du» rare in castris, abesse ab domo non possint? ut, » tanquam navale bellum, tempestatibus captandis [3] » et observando tempore anni, gerant, non aestus, » non frigora pati possint? Erubescant profecto, si » quis eis haec obiiciat; contendantque, et animis et » corporibus suis virilem patientiam inesse, et se » iuxta hieme atque aestate bella gerere posse: nec » se patrocinium mollitiae inertiaeque mandasse tri» bunis, et meminisse, hanc ipsam potestatem non » in umbra nec in tectis [4] maiores suos creasse. Haec » virtute militum vestrorum, haec romano nomine » sunt digna, non Veios tantum, nec hoc bellum » intueri, quod instat [5]; sed famam et ad alia bella

3. *Tempestatibus captandis* etc. vide ad III, 9, n. 4; et III, 39, n. 6. — *Iuxta*, perinde, aeque, pariter, *hieme*, *atque*, ac, seu quam, *aestate*; ut passim, v. c. *iuxta atque ipsam cladem* XXV, 12, n. 6; *nocte dieque iuxta*, nocte pariter ac die, tam nocte quam die, XXIV, 37, n. 4; *iuxta insontes*, non minus, aeque idem, XXIV, 5, n. 8; *iuxta obsidentes obsessosque* IX, 13; *per dubios infestosque populos iuxta* XXIII, 28 pr.; *rem parvam ac iuxta* (similiter) *magnis difficilem* XXIV, 19, ut *illis iuxta* apud Lucret. I, 846. *Iuxta* et *prope* tam dativo quam accusat. iungi monet Priscian. XVIII, p. 1172.

4. *Hanc ipsam potestatem* tribunitiam *non in umbra*, *nec in tectis*, sed sub dio, in monte et castris, creatam; vide supra II, 32, n. 33.

5. *Nec hoc bellum intueri*, *quod instat*, quod geritur, nos occupat: nam quidquid initium cepit et adhuc durat, id *instare* dicitur, ut *bellum* et *hiems* praesens, seu urgens, XXVIII, 38; XXXI, 43; XXXVI, 10; nisi malis cum Dukero *obstare*; Ern. Sed vide ad III, 6, n. 5; et XXXVI, 10, n. 6. Sic et Gr. ἐνστῆναι. — *Sed fa-*

» et ad ceteros populos in posterum quaerere. An » mediocre discrimen opinionis[6] sequuturum ex hac » re putatis; utrum tandem finitimi populum roma» num eum esse putent, cuius si qua urbs primum illum » brevissimi temporis sustinuerit impetum, nihil » deinde timeat? an hic sit terror nominis nostri, ut » exercitum romanum non taedium longinquae op» pugnationis, non vis hiemis ab urbe circumsessa » semel amovere possit, nec finem ullum alium belli, » quam victoriam, noverit; nec impetu potius bella, » quam perseverantia, gerat? Quae in omni quidem » genere militiae, maxime tamen in obsidendis ur» bibus, necessaria est; quarum plerasque, munitio» nibus ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitique » tempus ipsum vincit atque expugnat: sicut Veios » expugnabit; nisi auxilio hostibus tribuni plebis » fuerint, et Romae invenerint praesidia Veientes, » quae nequidquam in Etruria quaerunt. An est » quidquam, quod Veientibus optatum aeque con» tingere possit, quam ut seditionibus primum urbs » romana, deinde velut ex contagione castra implean» tur? At, hercule, apud hostes tanta modestia est[7], » ut non obsidionis taedio, non denique regni, quid» quam apud eos novatum sit; non negata auxilia » ab Etruscis irritaverint animos; morietur enim ex» templo, quicumque erit seditionis auctor; nec » cuiquam dicere ea licebit, quae apud vos impune

mam et ad (ob) *alia bella quaerere;* confer verba Marcelli XXIV, 19.

6. *Mediocre discrimen opinionis*, diversitatem opinionis et exiguam et parum curandam, vel levioris momenti. — *Vtrum tandem*, vid. ad III, 68, n. 1.

7. *Apud hostes tanta modestia est*, εὐταξία et εὐχαιρία (vide omnino Cic. Off. I, 40, ibique Graev.) simulque quies et moderatio animi ac irae; unde *modestum* opponit *seditioso* Sic. Agr. II, 31, ut fere Livius XLII, 23, *modestius dare* et *libidinis arbitrium.* — *Apud vos*, forte leg. *nos;* Bauer.

» dicuntur. Fustuarium meretur [8], qui signa relin» quit, aut praesidio decedit. Auctores signa relin» quendi et deserendi castra, non uni aut alteri mi» liti, sed universis exercitibus, palam in concione » audiuntur; adeo, quidquid tribunus plebi loquitur, » etsi prodendae patriae dissolvendaeque reipublicae » est, assuestis aequi [9] audire; et, dulcedine pote» statis eius capti, quaelibet sub ea scelera latere » sinitis. Reliquum est, ut, quae hic vociferantur, » eadem in castris et apud milites agant, et exercitus » corrumpant, ducibusque parere non patiantur: » quoniam ea demum Romae libertas est, non sena» tum, non magistratus, non leges, non mores maio» rum, non instituta patrum, non disciplinam vereri » militiae ».

VII. Par iam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis; quum subito, unde minime quis crederet [1], accepta calamitas apud Veios et superiorem Appium in causa, et concordiam ordinum maiorem ardoremque ad obsidendos pertinacius Veios fecit. Nam quum agger promotus ad urbem vineaeque tantum non iam iniunctae moenibus essent, dum opera

8. *Fustuarium meretur*, scilicet supplicium (ξυλοκοπίαν) quod fuit gravissimum, et urbanum quoque, sed in primis militare. Miles damnatus et a tribuno fuste tactus, fustibus et saxis a commilitonibus peti, et sic plerumque necari solebat. Ab hac poena capitali diversa erat castigatio, quae fustibus fiebat: haec vero gravior, quam quae vitibus; quibus milites ob leviora delicta caedi solebant a centurionibus, de quo vide ad Sil. VI, 43; et Tac. Ann. I, 23, n. 3. Confer supra ad I, 26, 6; ad Epit. Liv. LVII, n. 4; Polyb. VI, 37; Lips. Mil. Rom. V, 18; Inttpp. Velleii II, 78; Cort. ad Plin. Ep. II, 11, n. 8.

9. *Adeo ... adsuetis aequi*, faventes, *audire, etsi prodendae patriae ... est*, vide ad III, 24, n. 1; et ad Praef. n. 15; ad Sil. III, 2.

Cap. VII. 1. *Vnde minime quis crederet*, per quod fieri posse, futurum m. aliquis crederet; Bauer. — *Agger promotus ad urbem:* ex terra lignisque confectus, cui imponebatur turris rotata. De turribus et *vineis* vide ad cap. 5, n. 3. — *Tum longi temporis opus*, h. e. opera, quibus conficiendis tantum temporis erat insumptum.

interdiu fiunt intentius, quam nocte custodiuntur; patefacta repente porta, ingens multitudo, facibus maxime armata, ignes coniecit; horaeque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit; multique ibi mortales, nequidquam opem ferentes, ferro ignique absumpti sunt. Quod ubi Romam est nuntiatum, moestitiam omnibus, senatui curam metumque iniecit, ne tum vero sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, et tribuni plebis velut ab se victae reipublicae insultarent: quum repente, quibus census equester erat[2], equi publici non erant assignati, consilio prius inter sese habito, senatum adeunt, factaque dicendi potestate, equis se suis stipendia facturos promittunt. Quibus quum amplissimis verbis gratiae ab senatu actae essent, famaque ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus fit plebis. *Pedestris ordinis*[3] *se*, aiunt, *nunc esse*, *operamque reipublicae extra ordinem polliceri, seu Veios, seu quo alio ducere velint: si Veios ducti sint*, negant, *se inde prius, quam capta urbe hostium, redituros esse.* Tum vero iam superfundenti se laetitiae vix temperatum est; non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari

2. *Quibus census equester erat*, at, vel sed *equi publici* etc. Alterutrum excidisse videtur, vel *et.*

3. *Pedestris ordinis*, exercitus, militiae, *se nunc esse;* h. e. sicut equites sese obtulerint ad militiam extraordinariam, ut equestrem in bello aciem ordinemque augeant; ita plebeios nunc, quum equitum alacritatem istam viderint, velle pedites esse, pedestrique extra ordinem militia fungi, quum adhuc Quirites, vacui, otiosi nulloque in acie ac bello fuerint loco; nunc velle pro peditibus haberi et scribi; Bauer. Ita non est, quod cum Doer. pro *esse* legas *adesse*, vel cum Cupero et Stroth. *pedestris ordinis* (suum, ipsorum, qui pedites essent) *nunc esse*, *operam reip.* etc. sicut equites suo ordine polliciti essent. *Pedestris ordinis* homines insolenter ii, qui *pedestria* h. e. pedibus *stipendia faciunt* (VII, 13, n. 1) dicuntur respectu *equestris ordinis*, vel equitum, quibus opponuntur.

iussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiae continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem, in comitio stantem[4], voce manibusque significare publicam laetitiam. Beatam urbem romanam et invictam et aeternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatus. Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrymae; donec, revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, *Vt tribuni militares, concione advocata, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore; placere autem, omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam aera procedere*[5]; et equiti certus numerus aeris est assignatus. Tum primum equis[6] merere equites coeperunt. Voluntarius ductus exercitus Veios non amissa modo restituit opera, sed nova

4. *In comitio stantem*, vide ad I, 36, n. 6. — *Laudibus ferre*, efferre. *Gaudio*, prae gaudio.

5. *Omnibus ... aera procedere*, ut XXV, 5; et XXVII, 11; id est, iam ex illo die, quo professi militiam essent, deberi, et inde computato tempore solvi: ut *usurae* dicuntur *procedere*, ex die syngraphae, vel elocatae pecuniae; Bauer. Confer ad V, 48, n. 5. — *Certus numerus aeris* publici, quod mererent; seu stipendii. *Aes* ad annos militiae referebat Drak.

6. *Tum primum equis*, scilicet tam publicis quam privatis, *merere*, accipere stipendium, *equites coeperunt;* Gron. Publice non equis modo alimenta, sed sibi quoque stipendia publice accipere; Bauer. Alii non male suspicantur, post *equis* excidisse *suis*. Confer Epit. huius libri, et supra verba Livii: *equis se suis stipendia facturos promittunt.* Equites antea equum quidem habuerant publicum, sed eo gratis militaverant: nunc suis quidem equis merent stipendia, seu militant, sed stipendium quoque accipiunt, ut iam ante pedites. Si sensus h. l. est, equites tum primum stipendio accepto militasse, non opus erat voc. *equis* adiici. An haec delenda est, quoniam certe non constat, equites etiam postea *equis suis* meruisse, quod *tum primum* factum dicitur? Confer Gron. de pec. vet. III, 2, p. 124; et Duk. ad h. l. Lips. mil. Rom. I, 5; Schel. ad Polyb. diss. 4, Sigon. de ant. iur. civ. II, 2; et Graev. Proleg. ad T. I, Antt. Rom.

etiam instituit; ab urbe commeatus intentiore, quam antea, subvehi cura; ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

VIII. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M'. Sergium iterum; his tribunis, dum cura omnium in veiens bellum intenta est, neglectum Anxuri praesidium vacationibus militum [1] et volscos mercatores vulgo receptando, proditis repente portarum custodibus, oppressum est: minus militum periit, quia praeter aegros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Veiis melius gesta res [2], quod tum caput omnium curarum publicarum erat; nam et duces romani plus inter se irarum, quam adversus hostes animi, habuerunt: et auctum est bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriae populi, quia proximi regione erant, devictis Veiis, bello quoque romano se proximos fore credentes, Falisci propria etiam causa infesti, quod fidenati bello se iam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos iure-

CAP. VIII, 1. *Neglectum Anxuri* (vide supra IV, 59) *praesidium vacationibus militum*, commeatu multis dato, et his militia inde vacantibus (vide ad I, 57, n. 2; IV, 26, n. 6), *et Volscos mercatores vulgo*, passim et ubivis (ut XXVI, 27, n. 5), vel potius promiscue, sine discrimine, fidine essent ac probi homines, vel amici an proditores (ut VI, 41, n. 8; *vulgo* est communiter, promiscue tam ex Patribus quam ex plebe) *receptando, proditis*, in manus hostium, Volscorum, traditis, *repente*, praeter opinionem, *portarum custodibus, oppressum est.* Confer tamen ad IV, 35, n. 1. Alii emend. *peremptis repente* etc. vel *oppressis repente... proditum est.* — *Minus militum periit: perit* Florent. Voss. uterque, Leid., uterque, Lovel. 1, 2, 3, et Gaërtn., Ita interdum peccatur in libris manu exaratis. Vide celeberr. Burm. ad Suet. Aug. c. 10. — *Lixarum in modum*, qui scilicet exercitus sequuntur, ut vendendis cibis praedaque emenda quaestum faciant.

2. *Nec Veiis melius gesta res*, vide ad III, 23, n. 2.

rando inter se obligati, cum exercitibus nec opinato ad Veios accessere. Forte ea regione[3], qua M'. Sergius tribunus militum praeerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant: eadem opinio Veientes in urbe concitavit. Ita ancipiti proelio castra romana oppugnabantur; concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Veientem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste: una spes erat, si ex maioribus castris subveniretur, ut diversae legiones, aliae adversus Capenatem ac Faliscum, aliae contra eruptionem oppidanorum, pugnarent. Sed castris praeerat Virginius, privatim Sergio invisus[4] infestusque: is, quum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrimque invehi hostem nuntiaretur, in armis milites tenuit: si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. Huius arrogantiam pertinacia alterius aequabat, qui, ne quam opem ab inimico videretur petisse[5], vinci ab hoste, quam vincere per civem, maluit. Diu in medio caesi milites[6]; postremo, desertis munitionibus, perpauci in maiora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt: ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea prae-

3. *Forte ea regione*, parte castrorum, *qua Sergius praeerat*, scilicet exercitui, ut XXV, 16, n. 4; et XXXIV, 40 f. — *Ita ancipiti proelio*; vide ad I, 25, n. 4.

4. *Privatim Sergio invisus*, vide ad IV, 53, n. 3. — *Pleraque castella oppugnata*, vide supra ad cap. V, n. 2. — *Superatas munitiones*, transcensas, ut XXXVIII, 5, n. 3.

5. *Ne quam opem ab inimico videretur petisse* etc., confer similia de Pacto apud Tac. Ann. XV, 10 seq.

6. *Diu in medio caesi milites*, pugnantes adversus hostem tam interiorem, Veientes, quam exteriorem, Capenates et Faliscos.

esse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis: pauci reipublicae [7], huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsunt.

IX. Primores Patrum, sive culpa, sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere [1], *Non expectandum iustum tempus comitiorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis octobribus magistratum occiperent.* In quam sententiam quum pedibus iretur [2], ceteri tribuni militum nihil contradicere. At enimvero Sergius Virginiusque, propter quos poenitere magistratuum eius anni senatum apparebat, primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante Idus decembres, solemnem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter haec tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent [3], se in vincula eos duci iussuros

7. *Pauci reipublicae*, ab utroque proditae, *adsunt*, eius causam agunt (vide ad III, 14, n. 6), et respectu salutis publicae utrumque damnandum censent; sed plurimi, vel hunc, vel illum, vel Sergium, vel Virginium, defendunt, prouti *quosque studium aut gratia privata occupaverunt*, ceperunt, vel eorum animos praeoccupaverunt. Similiter XLV, 19, n. 7, *ad occupatas iam aures sollicitatumque iam animum* Attali, h. e. ad Attalum, cuius aures animumque iam quidam Romanorum praeoccupaverant.

Cap. IX. 1. *Sive culpa, sive infelicitate* (fortuna adversa) etc. quum alii hac, alii illa re cladem accidisse contenderent, Patres, non diiudicantes, utra causa verior esset, *censuere*; Drak. Confer ad IV, 56, n. 2.

2. *In quam sententiam quum pedibus iretur*, vide ad I, 32, n. 13. — *In concordia hominum*, senatorum et quorundam trib. mil. aut tantum Sergii et Virginii, quibus aderant, ut quosque studium privatim, vel gratia occupaverunt; Drak.

3. *Nisi in auctoritate senatus essent*, vid. ad II, 56, n. 16. — *Nae*, profecto, *ego libenter experirer*, periculum facerem, *quam non plus in his minis vestris iuris* talia minandi et aequitatis, *quam in vobis animi esset*, aut audaciae faciendi quod minamini. Sed in quibusdam libris rectius opinor, legitur: *quam non plus in his* mi-

esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: » Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras, nae ego libenter experirer, quum non plus » in his iuris, quam in vobis animi, esset. Sed nefas » est tendere adversus auctoritatem senatus. Proinde » et vos desinite inter nostra certamina locum iniuriae quaerere: et collegae aut facient, quod censet » senatus, aut, si pertinacius tendent, dictatorem » extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.» Quum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribunitiae potestatis terriculis inventam esse aliam vim maiorem[4] ad coërcendos magistratus; victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis octobribus magistratum occiperent: seque ante eam diem magistratu abdicavere.

X. L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo iterum[1], M'. Aemilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Cosso iterum, K. Fabio Ambusto, L. Iulio Iulo, tribunis militum consulari potestate, multa domi militiaeque gesta; nam et bellum multiplex fuit eodem tempore, ad Veios, et ad Capenam, et ad Falerios, et in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: et Romae simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est: et de tribunis plebei cooptandis contentio fuit: et haud parvum motum duo iudicia[2]

nis *iuris*, potestatis et vis, *quam in nobis animi esset* ad eas spernendas et vi arcendas, vel ad tuenda iura nostra.

4. *Aliam vim maiorem*, dictaturam. Mox post, vel ante *victi* excidisse *hi*, suspicatur Scheller.

Cap. X. 1. *M. Furio Camillo iterum* multi libri. Confer ad cap. 1, n. 1. Hanc vocem *iterum* Sigonius perperam expunxit. Quamvis enim non ex rei veritate, at certe ex Livii sententia, Camillus tribunatum militum gessit cum septem collegis anno ante hunc tertio. Vide Perizon. anim. hist. cap. 2. Lem. — *De tribunis pl. cooptandis*, vide ad III, 64, n. 5.

2. *Duo iudicia* de Sergio et Virgi-

eorum, qui paulo ante consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec iuniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut Vrbis custodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus, tanto maiore pecunia in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant, quia tuentibus Vrbem opera quoque militari laborandum serviendumque reipublicae erat. Haec per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant, » ideo aera militibus constituta esse, « arguendo, » » ut plebis partem militia, partem tributo conficerent: unum bellum annum iam tertium trahi [3], et » consulto male geri, ut diutius gerant: in quatuor » deinde bella uno delectu exercitus scriptos, et » pueros quoque ac senes extractos [4]. Iam non ae» statis nec hyemis discrimen esse, ne ulla quies » unquam miserae plebi sit: quae nunc etiam vecti» galis [5] ad ultimum facta sit; ut, quum confecta

nio habenda, vel causae eorum. — *Iuniores*, vide ad I, 43, n. 2. — *Nomina dare*, vide ad I, 11, n. 3.

3. *Vnum bellum annum iam tertium trahi*, propr. *quintum* (et ita emend. Glareanus), sed *tertium*, quo primum hibernacula facta, quod plebs indignissime tulit; Sigon.

4. *Pueros quoque ac senes extractos* ex aedibus quasi, in quibus latuerint, et ex urbe in castra, vel invitos protractos et compulsos ad militiam, ut supra: *coacti nomina dare.*

5. *Vectigalis* homo, seu populus, qui pro ratione census annuaque frugum copia aut inopia decumas aliave vectigalia dat, vel tributum pendit: at *stipendiarius* vel *tributarius*, qui, nulla illarum rerum ratione habita certam quotannis pecuniae summam solvit loco tributi. Hinc et VIII, 8, n. 1, *postquam stipendiarii facti sunt* Romani, h. e. stipendium solverunt scilicet e publico, seu aerario, non, stipendia meruere, sed accepere, etsi sensus eodem redit. Cf. IV, 59 extr. Duker. ad Flor. III, 20, n. 8 (ubi Spartacus dicitur *stipendiarius Thrax*, hoc est, oriundus e Thracia, provincia stipendiaria) et Inttpp. Veget. de re mil. I, 18; ubi non leg. *stipendiariis*, sed *stipendiosis militibus*, h. e. qui plura iam stipendia meruere; unde *tironibus* opponuntur. Confer ad Tac. Ann. I, 11, 8; et Ern. clav. Cic.

» labore, vulneribus, postremo aetate corpora retu» lerint, incultaque omnia diutino dominorum de» siderio[6] domi invenerint, tributum ex affecta re » familiari pendant, aeraque militaria, velut fenere » accepta, multiplicia reipublicae reddant ». Inter delectum tributumque, et occupatos animos maiorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequiit. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur; postquam obtineri non poterat, tamen labefactandae legis Treboniae[7] causa effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius et M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis Cn. Trebonius esset, qui nomini ac familiae debitum praestare videretur Treboniae legis patrocinium. Is, » quod petissent Patres quidam, primo incoepto re» pulsi, tamen tribunos militum expugnasse, « vo» ciferans, » legem Treboniam sublatam, et coopta» tos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio » patriciorum; et eo revolvi[1] rem, ut aut patricii, aut » patriciorum asseclae habendi tribuni plebis sint: » eripi sacratas leges, extorqueri tribunitiam pote» statem: id fraude patriciorum, scelere ac proditione » collegarum factum » arguere. Quum arderent invidia[2], non Patres modo, sed etiam tribuni plebis,

6. *Diutino dominorum desiderio* venuste pro longa absentia, in qua desiderantur a suis. — *Affectae* vires, seu res dicuntur debilitatae, imminutae, afflictae. Hinc *affectus* XXVIII, 26, aeger, vel imbecillus e gravi morbo, et *affectum corpus* XXII, 8, n. 3; *valido* opponitur. Similiter *omnibus notis ignominiisque confecti* XXII, 61, n. 7; et *vigiliae conficiebant* Paenos XXII, 2. — *Velut fenere*, ut cum fenere, seu usura reddantur.

7. *Legis Treboniae*, vid. sup. III, 65.

Cap. XI. 1. *Eo revolvi*, redire, redigi *rem, ut* etc. quemadmodum ante latam legem Treboniam factum sit. — *Sacratas leges*, vide ad II, 8, n. 3.

2. *Quum arderent invidia*, in magno essent odio, ut *invidiae incendio conflagrare* apud Cic. Catil. II, 11; et *invidiae flamma* infra XLIII, 16. Confer ad I, 42, n. 2. — *P. Curiatius*, al. *Curatius*.

cooptati pariter, et qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curiatius, M. Metilius, et M. Minucius, trepidi rerum suarum [3], in Sergium Virginiumque, prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque, die dicta, avertunt.
» Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina
» militia longinquitasque belli sit gravis, qui clade
» accepta ad Veios doleant, qui amissis liberis, fra-
» tribus, propinquis, affinibus, lugubres domos ha-
» beant; iis publici privatique doloris exsequendi ius
» potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam
» ab se, « memorant. » Omnium namque malorum
» in Sergio Virginioque causas esse: nec id accusa-
» torem magis arguere, quam fateri reos; qui, no-
» xii ambo, alter in alterum causam conferant, fu-
» gam Sergii Virginius, Sergius proditionem incre-
» pans Virginii. Quorum adeo incredibilem amentiam
» fuisse, ut multo verisimilius sit, compacto [4] eam
» rem et communi fraude patriciorum actam. Ab his
» et prius datum locum Veientibus ad incendenda
» opera, belli trahendi causa; et nunc proditum
» exercitum, tradita Faliscis romana castra. Omnia
» fieri, ut consenescat ad Veios iuventus: nec de
» agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad popu-
» lum tribuni, frequentiaque [5] urbana celebrare ac-
» tiones et resistere conspirationi patriciorum pos-

3. *Trepidi* (anxii) *rerum suarum*, ut XXXVI, 31. Graece pro de rebus, seu propter res suas earumque statum; metuentes iram plebis eiusque effectum. Confer ad Sil. II, 234. Dicuntur etiam *res trepidae*, periculosae et in summum discrimen adductae, in quibus trepidamus, in pr. quae inopinantes opprimunt et percellunt, XXII, 5; XXXIV, 11, al. — De *Sergio Virginioque* vide supra cap. 8.

4. *Compacto*, vide supra I, 9, n. 7.

5. *Frequentia urbana*, in frequentia civium, abundante eorum copia (de qua vide ad V, 2, n. 3) *celebrare actiones*, tribunitias, vidé ad I, 4, n. 12; et II, 56, n. 4.

» sint. Praeiudicium iam de reis[6] et ab senatu, et ab » populo romano, et ab ipsorum collegis factum es» se; nam et senatusconsulto eos ab republica re» motos esse, et, recusantes abdicare se magistratu, » dictatoris metu ab collegis coërcitos esse: et po» pulum romanum tribunos creasse, qui non idibus » decembribus die solemni, sed extemplo calendis » octobribus magistratum occiperent, quia stare diu» tius respublica, his manentibus in magistratu, non » posset. Et tamen eos, tot iudiciis[7] confossos prae» damnatosque, venire ad populi iudicium; et exi» stimare, defunctos se esse, satisque poenarum de» disse, quod duobus mensibus citius privati facti » sint: neque intelligere, nocendi sibi diutius tum » potestatem ereptam esse, non poenam irrogatam; » quippe et collegis abrogatum imperium, qui certe » nihil deliquissent. Illos repeterent animos[8] Quiri» tes, quos recenti clade accepta habuissent, quum » fuga trepidum, plenum vulnerum ac pavore inci» dentem portis, exercitum viderint, non fortunam, » aut quemquam deorum, sed hos duces accusan» tem. Pro certo se habere, neminem in concione » stare, qui illo die non caput, domum, fortunas» que L. Virginii ac M'. Sergii sit exsecratus detesta» tusque. Minime convenire, quibus iratos quisque » deos precatus sit, in iis sua potestate, quum liceat

6. *Praeiudicium iam de reis factum esse*, ut mox *eos praedamnatos*; vid. ad III, 40, n. 10. — *Ab republica remotos esse*, ab eius administratione, a publicis negotiis, seu muneribus.

7. *Tot iudiciis*, senatus, populi et collegarum, *confossos*, oppressos quasi et prostratos (metaphora desumpta a telis gladiisve, ut in *iugulari*) *praedamnatosque* tacite praeiudicio, *venire* nunc satis audacter *ad populi iudicium*. — *Defunctos se esse*, vide ad II, 35, n. 2.

8. *Illos* itaque *repeterent animos*, reciperent. — *Accepta* delendum videbatur Ern. — Mox forte leg. *plenum vulnerum ac pavoris*: nisi orationem variare voluit Livius.

» et oporteat, non uti [9]. Nunquam deos ipsos admo- » vere nocentibus manus; satis esse, si occasione » ulciscendi laesos arment.

XII. His orationibus incitata plebs denis millibus aeris gravis reos condemnat, nequidquam Sergio Martem communem [1] belli fortunamque accusante, Virginio deprecante, ne infelicior domi, quam militiae, esset. In hos versa ira populi cooptationis tribunorum [2] fraudisque, contra legem Treboniam factae, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut praesentem mercedem iudicii [3] plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militiae ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei; namque Veiis [4] castra, quae amissa erant, recuperata castellis praesidiisque firmantur. Praeerant tribuni militum M'. Aemilius et K. Fabius. M. Furio [5] in Faliscis, et Cn. Cornelio in

9. *In iis sua potestate non uti*, confer ad VI, 22, n. 1.

Cap. XII. 1. *Martem communem belli*, fortunam belli, cui omnes sint obnoxie pugnantes, vel quae ad omnes pertineat, faveatque modo his, modo illis, ut VII, 8 pr. VIII, 11 et 23; X, 28 pr.; XXVIII, 19, n. 5; XXVIII, 41; XXX, 30; XLII, 49. *Communis Mars belli* et *incertus belli eventus* paene synonym. iunguntur XXXVII, 45, n. 5; XLII, 14, n. 2; XLII, 49, n. 4. — *Quam militiae*, in bello, in quo ipsi nulla ab hoste clades illata esset.

2. *Cooptationis tribunorum* etc.; vide supra cap. 10 extr.

3. *Praesentem mercedem iudicii*, vide ad I, 12, n. 6. Mox non tribunorum, sed Livii, de iniusto eorum facto iudicium ferentis, verba esse videntur haec: *quum tamen tot exercitibus stipendio opus esset, resque militiae ita prospere gererentur*, h. e. prospere quidem, sed *ita*, in tantum, ut VIII, 38, n. 4, *ut nullo* (forte leg. *multo* cum Schellero) *bello veniretur ad exitum spei.* Multiplex bellum erat ad Veios, Capenam, Valerios et Anxur in Volscis; et hinc iniuste agebant tribuni pl. impedientes tributum, unde militibus pendi posset stipendium, quo opus esset ad felicem belli eventum.

4. *Namque* (forte *Iamque*) *Veiis*, ad Veios (vide ad III, 23, n. 2), *castra* etc. — *Castellis*, v. c. 5, n. 2.

5. *M. Furio*, h. e. a M. Furio, *hostes nulli inventi*; ut *Gallis victoribus captum* VI, 14; *silva nulli adita* IX, 36 pr. et al. Sic passim tertius casus Graece ponitur pro sexto cum

capenate agro hostes nulli extra moenia inventi: praedae actae, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida nec oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis, depopulato agro, Anxur nequidquam oppugnatum, loco alto situm; et, postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri coeptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat [6]. Hoc statu militarium rerum seditio intestina maiore mole coorta, quam bella tractabantur; et, quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, aeraque militaria flagitaret miles, haud procul erat, quin castra quoque urbanae seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus esse [7] dicerent stabiliendae libertatis, et ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultra processum est, quam ut unus ex plebe, usurpandi iuris causa, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Maenius [8], L. Titinius, P. Maelius,

praepos. *a*. Confer ad XXXV, 17, n. 5; XLIV, 27, n. 6; ad Sil. IV, 391, 543; VI, 619, 644; VII, 431, 640; Drak. infra ad VI, 11, n. 4. — Mox *oppida oppugnata* edidit Drak. ut designentur oppida primo impetu frustra expugnari coepta. Nos restituimus *nec* sensu et faciliore et aptiore, etsi abest ab omnibus fere MSS. et edd. ante *Ald*. — *Loco alto situm*, confer IV, 59.

6. *Valerio Volsci provincia evenerat*, vide ad II, 40, n. 8. — *Maiore mole*, vide ad I, 38, n. 4; et IV, 35, n. 1. — *Per tribunos* plebis, propter eos, quia illi impediebant, seu obstabant; ut *per valetudinem* (propter morbum) 12 pr. *per Antiochum* XXXIII, 18; *per vinum*, per, vel propter ebrietatem, XL, 7, n. 4 (ad quae loca vide Drak.); *per* (propter, vel in, vel quod attineret ad) *commodum reip*. XXII, 57, n. 2; XXXI, 11, n. 1. (Alio sensu *per commodum* dicitur XXX, 29, n. 3.) Conf. ad XXII, 21, n. 1; XXII, 33, n. 6; XXX, 19, n. 1; XXXII, 7, n. 6.

7. *Nunc illud tempus esse*, hoc est, commodissimum, et quod tam diu in votis habuerint.

8. *Ceteri Patrici creati P. Maenius* etc. immo omnes hi, praeter Furium. plebeii fuere; quod et fasti Capitol. et ipsa quoque nomina, etsi in codd. valde corrupta, probabile faciunt. Cf. Perizon. Anim. hist. c. 8, p. 344 seqq.

L. Furius Medullinus, P. Publilius Volscus. Ipsa plebes mirabatur, se tantam rem obtinuisse; non is modo, qui creatus erat, vir nullis ante honoribus usus, vetus tantum senator [9] et aetate iam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris [10], qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque stipendium [11] equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt; alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac victoria comitiorum exsultantes tribuni plebis, quod maxime rempublicam impediebat, de tributo remiserunt [12]; collatum obedienter, missumque ad exercitum est.

XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hyeme gelida ac nivosa fuit, adeo ut viae clausae, Tiberis innavigabilis fuerit. Annona ex ante convecta copia [1] nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud

9. *Vetus tantum senator:* itaque plebeii iam tum in senatum lecti, etsi ignoramus, quo anno id primum sit factum, idque non ex Dionys. l. VII, p. 469, colligi potest; vid. Drak. *Patres* vero eos tantum dictos vulgo putant, quos Romulus et Tarquinius Priscus legerint, ut *patricios*, qui orti sint ex aliqua horum familia.

10. *Alii Cn. Cornelii fratris*, sive adoptivi, sive uterini, vel nati ex eadem matre, quae, postquam connubia Patrum ac plebis promiscua erant facta, primum Licinio plebeio et deinde Cornelio patricio nupsit. *Cn. Cornelii* Cossi etc.; vide supra c. 10.

11. *Triplex stipendium*, triplo maius, *equitibus* quam peditibus (ut duplex centurionibus), vel horum triplex stipendium (confer VII, 41, n. 5; XLV, 40), *dederat*, ut daretur perfecerat. Conf. ad VII, 16, n. 6; et de illo stipendio triplici Schel. diss. ad Polyb. cap. 4; et infra ad XXXIX, 7, n. 2. Minus dilucide id expedivit Lips. mil. Rom. V, 16. — *Extractum* ex plebe quasi et tenebris, evectumque *ad tantum honorem*; cf. ad XXII, 34, n. 1.

12. *De tributo*, respectu tributi, *remiserunt*, cessere Patribus (ut al. *concedere alicui de aliqua re*), ab eo impediendo abstinuere.

CAP. XIII. 1. *Annona ex ante convecta copia*, ob eam, *nihil mutavit* se, pretium illius non mutatum est. Cf. ad II, 3, n. 2; et II, 34, n. 10. — *Dulcedo*, dulcis cupido, *invasit* scil.

tumultuose magistratum, maiore gaudio plebis, quam indignatione Patrum, ita etiam gessit, dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. Vnus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebeios alios [2] tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriae dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hyemem, sive ex intemperie caeli [3], raptim mutatione in contrarium facta, sive alia qua de causa, gravis pestilensque omnibus animalibus aestas excepit; cuius insanabili pernicie [4] quando nec causa nec finis inveniebatur, libri sibyllini [5] ex senatusconsulto aditi sunt. Duumviri sacris faciundis,

homines, seu plebem: ut passim *invadere* intransitive, vel sine casu ponitur, vide cap. XXVIII, 20, n. 2 (ubi confer Gron.); et XXXIII, 36.

2. *Plebeios alios*, reliquos; vide ad IV, 10, n. 2. Horum nomina valde corruperunt editores antt.

3. *Ex intemperie caeli*, vide ad III, 31, n. 1. Mox *gravis ... aestas*, vide ad III, 6, n. 2. Confer cap. 14; et Drak. ad h. l.

4. *Cuius insanabili pernicie*, antique pro *perniciei*, ut al. *die*, *fide*, *segnitie* et al. vide ad Sil. III, 88; et supra ad IV, 12, n. 8.

5. *Libri Sibyllini ....aditi a Duumviris sacris faciundis*, vide ad III, 10, n. 6. *Lectisternium* in supplicationibus et difficilioribus reipublicae temporibus, prodigiorum maxime causa et pestilentiae, postea solemne fuit. Sternebantur lecti, seu pulvinaria, et in his ponebantur statuae deorum, vel dii tanquam praesentes et vere coenaturi (plerumque bini in uno lecto, ut XXII, 10; unde et h. l. tres lecti et sex dii: nisi, quod alii monuere, quodque ex particulis copul. probabile fit, *Latona*, *Apollo* et *Diana*, mater et liberi, unum, *Hercules* alterum, *Mercurius* et *Neptunus* tertium occuparunt lectum) ad mensam carne victimarum exstructam, epulis paratis et consumptis primum a duumviris sacris faciundis, deinde a Septemviris Epulonum, et nonnunquam ab ipsis senatoribus, ut XXII, 1. Pax autem deorum expeti tum solebat praecipue a senatoribus patriciisque cum pueris ac virginibus. Saepe autem *supplicatio indicta universo populo ad*, vel *circa omnia pulvinaria*, h. e. ad omnia templa, in quibus lectisternium erat, *pulvinaria* (vide XXI, 62; XXII, 1; XXXI, 8), vel *omnibus diis*, in honorem omnium deorum, *quorum pulvinaria*, lectisternia, *Romae essent*, XXIV, 10 extr. ut eorum *pulvinaria susciperentur* (V, 52) h. e. convivia, seu lectisternia instituerentur, seu pararentur, hoc est, Deorum statuae in pulvinaribus, seu lectis circa aras collocarentur, iisque lautissime apponerentur dapes. Conf. Ind. Ceterum *sellisternia* deabus propria, et *lectisternia* diis (vide Valer.

lectisternio tunc primum in urbe romana facto, per dies octo Apollinem Latonamque et Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quam amplissime tum apparari poterat, stratis lectis placavere. Privatim quoque id sacrum celebratum est; tota urbe patentibus ianuis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo [6] posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt; et cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habitos, iurgiis ac litibus temperatum; vinctis quoque dempta in eos dies vincula; religioni deinde fuisse, quibus eam opem dii tulissent, vinciri. Interim ad Veios terror multiplex fuit, tribus in unum bellis collatis; namque eodem, quo antea, modo circa munimenta, quum repente Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti proelio pugnatum [7] est. Ante omnia adiuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii; itaque maioribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductae copiae capenates, in vallum romanum versos, ab tergo aggrediuntur. Inde pugna coepta et Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportune facta avertit; repulsos deinde insequuti victores ingentem ediderunt caedem.

Max. II, 1, n. 2); sed deabus quoque lectisternia decreta factaque h. l. XXI, 62; XXII, 10 al. Nonnunquam et convivium publicum excipiebat lectisternium: ab utroque autem diversum Iovis epulum, ludorum causa datum, ap. Val. Max. II, 1, n. 2. Confer Duk. infra ad XXI, 10, n. 9. De *supplicationibus* vide ad III, 63, n. 2.

6. *In propatulo*, sub dio, in patenti et aperto loco, scilicet aedium (conf. XXIV, 16, n. 9; XXV, 12 extr. XXVI, 13), ut synon. *vestibulum aedium* V, 41; XXXIII, 48 et simpl. *vestibulum* II, 54; et XXIV, 21; ubi *aedium* ab optimis MSS. abest. — *Vinctis quoque dempta in eos dies vincula*, forte non publice vinctis, sed nexis ob aes alienum, ut hoc pertineat ad religionem, qua haec sacra *privatim* celebrata fuisse dicit Livius; Duk. — *Religioni fuisse*, vide ad II, 5, n. 4.

7. *Ancipiti proelio pugnatum*, vide ad I, 25, n. 4. — *Memoria damnationis Sergii ac Virginii. Itaque maioribus* etc. Conf. supra cap. 8, 11, 12. Ante *maioribus* excidisse *e* videtur.

Nec ita multo post[8] iam palantes, veluti forte oblati, populatores capenatis agri reliquias pugnae absumpsere: et Veientium refugientes in urbem multi ante portas caesi, dum prae metu, ne simul Romanus irrumperet, obiectis foribus extremos suorum exclusere.

XIV. Haec eo anno acta. Et iam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope maior Patribus, quam belli, cura erat; quippe non communicatum modo cum plebe, sed prope amissum cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito praeparatis ad petendum, quos praetereundi[1] verecundiam crederent fore, nihilominus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modo, sed Deos etiam, excipiebant[2]; in religionem vertentes comitia biennio[3] habita: priore

8. *Nec ita multo post* Romani victores *iam palantes et populantes capenatem agrum*, *reliquias pugnae*, residuas copias hostium, qui e pugna evaserant (vide ad IV, 27, n. 1), *veluti forte oblati*, casu obviam facti (vide ad II, 60, n. 1; XL, 55, n. 2; XLII, 66, n. 3) et in eas incidentes, *absumpsere*, confecere. Vox *veluti* quam vim habeat, quum non *veluti*, sed *re vera* forte oblati fuerint, non liquere monent Duk. et Drak. Conf. ad XXIV, 22, n. 4. Creverio quoque suspectum τὸ *veluti*, cuius vocis nullum hic sensum esse dicit. Forsitan scriptum fuerat *Vti*: quod librarii interpretati fuerint *veluti*, quum legere debuissent *quingenti*. *Populatores* autem de quibus hic agitur, sunt Romani. Sensus ergo est: quingenti Romani, qui ad pabulandum in agrum capenatem excesserant, palantes iam Faliscos Capenatesque, reliquias pugnae, forte oblati, delevere. Paris. *veluti* MSS. habent. Lem.

Cap. XIV. 1. *Quos praetereundi verecundiam* etc.; vide ad III, 62, n. 8.

2. *Non homines modo*, *sed Deos etiam*, *excipiebant*, eorum gratiam captabant, ut al. *venari*, et θηρᾷν v. c. συνεργοὺς θηρατέον εἶναι καὶ λόγοις καὶ ἔργοις apud Xenoph. Cyrop. II; et Memor. I, 2, 24; ubi vide Ernesti. Confer Intpp. Phaedr. IV, 4, 4; et supra ad II, 4, n. 3. Donatius *excipere* interpretatur arripere, et ad suas partes trahere, coll. Cic. de or. II, 67. An legendum cum aliis *acciebant*, vel *excicbant*, vel *excitabant*, in rem suam, vel in auxilium vocabant?

3. *In religionem vertentes comitia biennio* contra auspicia, vel non auspicato *habita*. Confer ad cap. 23, n. 5; et ad II, 5, n. 4. — *Priore anno* etc. Confer cap. 13.

anno intolerandam hyemem prodigiisque divinis similem [4] coortam : proximo non prodigia , sed iam eventus, pestilentiam agris urbique illatam haud dubiaira deum: quos pestis eius arcendae causa placandos esse , in libris fatalibus inventum sit. Comitiis, auspicato quae fierent, indignum diis visum honores vulgari, discriminaque gentium confundi. Praeterquam maiestate petentium [5], religione etiam attoniti, homines patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere , L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum , M. Furium Camillum tertium, L. Furium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum est : tota vis in populationibus fuit. Duo summi imperatores , Potitus a Faleriis, Camillus a Capena , praedas ingentes egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset.

XV. Prodigia interim multa nuntiari; quorum pleraque, et quia singuli auctores erant, parum credita spretaque, et quia, hostibus Etruscis [1], per quos

4. *Hiemem prodigiis divinis similem*, tantam hiemis saevitiam tantamque nivis copiam immissam esse, ut res prodigio similis haberi posset; Drak. Cf. Flor. III, 4; ibique Duk. et Freinsh. In Ind. vide *similis*. — *Auspicato*, vide ad V, 21, n. 1. — *Honores vulgari*, vide ad II, 29, n. 5.

5. *Praeterquam maiestate petentium* etc. pro praeterquam quod m. p. attoniti erant, *religione etiam attoniti*. Ita saepe *quod* post *praeterquam* omittitur. Confer ad IV, 17, n. 4; XXII, 3, n. 8; XXVI, 13, n. 8; Drak. ad XXII, 53; XXV, 23 pr.; XXX, 6, al. *attoniti*, vehementer commoti et a stupore quasi oppressi, quo absterrebantur a consilio plebeios creandi. *Partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum* etc. *creavere*, *parte magnam* Florent. prioris vocis ultima litera a prima sequentis intercepta. Vid. ad lib. XXIII, cap. 8; *partem magna* Fragm. Hav. a manu primu *parte magna* a manu sec. Sed infra vide ad lib. XLI, cap. 6.

Cap. XV. 1. *Hostibus Etruscis*, quum hostes nunc essent Etrusci; qui maxime excolebant haruspicinam, et Romanos docebant.

ea procurarent, haruspices non erant: in unum omnium curae versae sunt, quod lacus [2] in albano nemore, sine ullis caelestibus aquis, causave qua alia, quae rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam eo dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad delphicum oraculum: sed propior interpres fatis oblatus senior quidam veiens, qui inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites romanos etruscosque, vaticinantis in modum, cecinit, *Priusquam ex lacu albano aqua emissa* [3] *foret, nunquam politurum Veiis Romanum.* Quod primo, velut temere iactum, sperni, agitari deinde sermonibus coeptum est; donec unus ex statione romana percunctatus proximum oppidanorum (iam per longinquitatem belli commercio sermonum facto), quisnam is esset, qui per ambages de lacu albano iaceret [4]? postquam audivit haruspicem esse, vir haud intacti religione [5] animi, causatus de privati portenti procuratione, si operae illi esset, consulere velle, ad colloquium vatem elicuit. Quumque progressi ambo a suis longius essent inermes, sine ullo

2. *Lacus* albanus *in albano nemore*, prope Albam Longam. — *In altitudinem insolitam crevit;* haud dubie motu terrae, vel ignibus caecis; unde etiam in albano monte lapidibus pluisse legimus I, 31; et XXV, 7. Idem, quod h. l. narratur, iam regnante Alladio, seu Aremulo, impio Albae Longae rege, factum esse tradunt Dionys. I, 71; et Aurel. Vict. de orig. G. Rom. 18. Confer supra ad I, 31, n. 1. — *Cecinit*, vide ad I, 7, n. 9.

3. *Ex lacu albano aqua emissa;* vocab. propr. unde *emissarium* est foramen in lacu, per quod aqua emittitur et educitur, sublato ligno, quod ei oppositum est; vide Ernesti clav. Cic. — *Romanum*, Romanos.

4. *Qui per ambages de lacu albano iaceret* voces, ut paulo ante: *velut temere iactum;* vide ad II, 12, n. 7.

5. *Vir haud intacti religione animi*, vide ad II, 5, n. 4; et II, 36, n. 3. — *Causatus*, πρόφασιν ποιούμενος, causam fingens, praetexens, simulans, se *consulere velle* vatem, *si operae illi esset* (vide ad I, 24, n. 10), *de procuratione privati portenti*, quod sibi contigisset, et ad se solum, non ad rempublicam, pertineret. Ad seqq. cf. Cic. de Div. I, 44; et II, 32.

metu; praevalens iuvenis romanus senem infirmum, in conspectu omnium raptum, nequidquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit: qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus est, sciscitantibus, quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit: « Profecto iratos » deos veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam » mentem obiecissent [6], ut excidium patriae fatale » proderet. Itaque, quae tum cecinerit divino spiritu » instinctus [7], ea se nec, ut indicta sint, revocare » posse; et tacendo forsitan, quae dii immortales » vulgari velint, haud minus, quam celanda effando, » nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, sic disci» plina etrusca traditum esse, ut quando aqua albana » abundasset, tum, si eam Romanus rite emisisset, » victoriam de Veientibus dari; antequam id fiat, » deos moenia Veientium deserturos non esse [8] ». Ex-

6. *Quo sibi eam mentem obiecissent*, iniecissent dii, de divino monitu, seu instinctu, ut VI, 14; XXIX, 8; XXXVIII, 25; XLI, 22; *obiicere spem, furorem, religiones*; Ern. Sic et *terror utilis*, *Romanis oblatus* X, 14, n. 13; et *religio obfusa animis* II, 40, n. 1. Confer ad XXVI, 12, n. 1.

7. *Itaque quae tum cecinerit* (vide ad I, 7, n. 9) *divino spiritu instinctus*, ut I, 17, incitatus (ut apud Quintil. XII, 10, de vatibus). Similiter *tactus*, hoc est, afflatus, dicitur cap. 21 pr. et 43 extr. — Mox *ut quando*, pro ubi (ἵνα) aliquando: sed τὸ *ut* delendum omnino et importatum a librario, ad partic. praet. *sic* illud referente; Doer. An anacoluthon est, aut negligentia orationis, quae coniunct. *ut* iunxit infinitivo *dari* (quemadmodum *quum* I, 35 pr.) uti indicativo *inquit* XXVII, 49 extr.? Vulgo contra usum loquendi exponunt *si quando*, nisi forte et XXXVIII, 14, n. 5, *ut se suosque spoliaret* dictum pro *si se* etc.; et VI, 42 extr. *ut aediles fierent*, pro *si aediles f.* nec potius pro ea lege, seu conditione, ut aediles fierent.

8. *Deos Moenia Veientium deserturos non esse:* nam dii tutelares geniique locorum urbe expugnanda et expugnata excedere credebantur et ad hostes transire; unde ab his evocari solebant (cf. infra cap. 21; Plin. XXVIII, 2, seu 4; et Macrob. Sat. III, 9), ab oppidanis autem in tutis arcanisque locis recondi, aut catenis adeo constringi. — *Exsequebatur*, narrabat, exponebat, vel persequebatur, seu pergebat, scilicet dicere, ut XXXV, 14, n. 3; XLI, 7, n. 1; et saepius *exsequi* (al. *instare*) et *persequi quaerendo* (pro *quaerere*), vel *inquirendo*, *percun-*

sequebatur inde, quae solemnis derivatio esset. Sed auctorem levem [9] nec satis fidum super tanta re Patres rati, decrevere, legatos sortesque oraculi pythici [10] exspectandas.

XVI. Priusquam a Delphis oratores redirent, albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Iulius Iulus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienses novi hostes exorti; quia [1] simul multis bellis, Volscorum ad Anxur, ubi praesidium obsidebatur, Aequorum ad Lavicos, qui romanam ibi coloniam oppugnabant, ad hoc veienti quoque et falisco et capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter haec locum iniuriae rati esse [2], praedatum in agrum romanum cohortes expeditas mittunt: aut enim passuros inultam eam iniuriam Romanos, ne novo bello se onerarent; aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persequuturos. Romanis indignitas maior, quam cura, populationis Tarquiniensium fuit; eo nec

ctando et *sciscitando* III, 20, n. 3; VI, 14; IX, 3, 16; XXII, 3; XXV, 29; pro porro et diligenter atque sedulo quaerere etc.

9. *Auctorem levem*, vid. ad I, 16, n. 7.

10. *Sortes oraculi pythici*, vide ad I, 56, n. 5.

Cap. XVI. 1. *Tarquinienses novi hostes exorti; quia* etc. forte leg. *qui, quia* etc. iudice Dukero. — *Ad hoc*, vide ad II, 23, n. 3.

2. *Locum iniuriae rati esse*, vide ad III, 46, n. 1. — *Cohortes expeditas*, sine impedimentis, unde *expediti* IX, 9, n. 9; XXIV, 41; XXVIII, 34; XXXIII, 6; XXXVIII, 4; velociter proficiscentes, *e. milites* XXX, 9; XXXIV, 26; *expedita classis*, velox sine onerariis XXVI, 24; XXXII, 16; *e. venatores*, nihil praedae portantes XXV, 9, n. 15; *expediti equites* XXII, 16, 55; ut contra *impeditum agmen*, cuius iter *impeditur*, hoc est, difficile et molestum redditur, multis gravibusve rebus, quas praeter arma gestat, v. c. praeda (supra III, 3, n. 3), in prim. sarcinis (*Bagage*) quae hinc *impedimenta* dicuntur. — *Eo*, ideo.

magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius et L. Iulius non iusto delectu (etenim ab tribunis plebis impediebantur), sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum caeretem obliquis tramitibus[3] egressi, redeuntes a populationibus gravesque praeda Tarquinienses oppressere. Multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis; et, receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas[4] res datur dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) sub hasta veniere; quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximeque veiens, incerti exitus erant: iamque Romani, desperata ope humana, fata et deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes, congruentem responso captivi vatis. « Romane, aquam albanam cave » lacu contineri, cave in mare manare suo flumine[5] » sinas; emissam per agros rigabis[6], dissipatamque » rivis exstingues. Tum tu insiste audax hostium muris; memor, quam per tot annos obsides urbem, » ex ea tibi his, quae nunc panduntur, fatis victo» riam datam. Bello perfecto, donum amplum victor » ad mea templa portato: sacraque patria, quorum » omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito ».

3. *Obliquis tramitibus*, vide ad II, 39, n. 3.

4. *Ad recognoscendas*, vide ad III, 10, n. 1.

5. *Manare suo flumine*, non, proprio fluvio, in quem lacus effusus sit, sed cursu quem aqua superfusa sponte per declivia in mare persequitur, Doer.

6. *Emissam per agros rigabis*, deduces, seu diduces (per rivos) ut passim et forsan propr. *rigare* et *irrigare*, v. c. apud Plin. XI, 37, seu 69; Caton. R. R. 36 et 151; Virg. G. IV, 115. Quaedam haec dicta putant pro vulg. *emissa per agros rigabis*, scil. agros (ut *sacra litare* pro *sacris l.*), vel ita legendum cum MS. Voss. pr. Muretus emend. *derivabis*, aut *emissa agros rigabis*.

XVII. Ingens [1] inde haberi captivus vates coeptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii albani procurationem ac deos rite placandos coepere. Inventumque tandem est, ubi [2] neglectas ceremonias intermissumve solemne dii arguerent; nihil profecto aliud esse, quam magistratus, vitio creatos, Latinas sacrumque in Albano monte non rite concepisse [3]. Vnam expiationem eorum esse [4], ut tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integro repeterentur, et interregnum iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere [5], L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M.

Cap. XVII. 1. *Ingens*, vir magnae auctoritatis; confer ad IV, 6, n. 4.

2. *Vbi*, in quo, qua in re, *neglectas ceremonias intermissumve solemne* sacrum *Dii arguerent*, Delphicus Apollo eiusque vates (vide cap. 16 extr.), id *nihil* etc. Confer ad IV, 30, n. 6.

3. *Latinas* (ferias) *sacrumque* (Iovi Latiari faciendum) *in albano monte non rite concepisse*, ad formulas conceptas instituisse, vel conceptis verbis edixisse. Nam Latinae non erant feriae statae, sed *conceptivae*, hoc est, quarum dies a consulibus definiebantur, edicebantur. Confer ad I, 45, n. 2.

4. *Vnam expiationem eorum esse* etc. Eodem spectare videntur verba, *ut renovarentur auspicia*, *res ad interregnum rediit*, infra VI, 5, n. 5. Ab interrege, magistratu extraordinario, novi magistratus creandi erant, quum veteres, auspiciis non rite captis, *vitio creati esse*, adeoque nec feliciter quid ipsi gerere, nec successores rite creare posse viderentur. Nam (ut verba Ernesti in clav. Cic. mea faciam) *vitium* in comitiis est malum auspicium, et quidquid comitia dissolvere et irrita reddere potest: quare si quid in comitiis, aut in bello actum nihilominus, aut in auspiciis capiendis contra mores et instituta veterum actum esset, id *vitio* (vel *contra auspicia inauspicato* et *non auspicato*) factum dicebatur; v. c. *consules vitio creati*, vel *tabernaculum vitio*, et contra *recte* captum. Confer VI, 27, n. 2; VIII, 15, 30, 33 (ubi etiam *vitiosus dictator* dicitur, ut XXII, 34; *qui vitio creatus est*, ut contra *salvis auspiciis creatus consul* XXIII, 25, n. 6) et XLV, 12, n. 5; quin et *tribuni pl.* et *aediles pl. vitio creati* dicuntur X, 47; ubi vide not. 1. Hinc *dies*, vel *comitia dirimi*, seu *diffindi*, et *auspiciis renovatis*, aut *repetitis* novi magistratus creari, vel lex iterum ferri solebat. Confer ad IV, 30, n. 6; VI, 28, n. 2; VIII, 23, n. 13; VIII, 30 pr.; IX, 38 extr.; IX, 39 pr.; X, 3; XXIII, 19 pr.; XXX, 39. At saepe etiam Patres *ementiebantur auspicia*, de quo vide ad XXI, 63, n. 8.

5. *Interreges tres deinceps fuere*, vide ad I, 21, n. 8.

Furius Camillus. Nunquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset prius, *ut maior pars tribunorum militum ex plebe crearetur*. Quae dum aguntur, concilia Etruriae ad fanum Voltumnae habita [6], postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Veios communi animo consilioque omnes Etruriae populi ex obsidione eriperent, responsum est: *antea se id Veientibus negasse, quia, unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent; nunc iam pro se* [7] *fortunam suam illis negare; maxime in ea parte Etruriae* [8]. *Gentem invisitatam, novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominique et praesentibus periculis consanguineorum id dari* [9], *ut, si qui iuventutis suae voluntate ad id bellum eant, non impediant*. Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romae erat; eoque mitescere discordiae intestinae metu communi, ut fit, coeptae.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium [1] Calvum praerogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertae in priore magistratu virum,

6. *Concilia Etruriae ad fanum Voltumnae habita*, vide ad IV, 23, n. 5. — *Ante se id Veientibus negasse* etc. Confer supra cap. 1, et 5.

7. *Nunc iam pro se*, sua causa, propter suam salutem, *fortunam*, conditionem, *suam illis negare*, scilicet id, hoc est, illis id negari et negandum esse propter fortunam suam.

8. *Maxime in ea parte Etruriae*, scilicet quam incolebant populi, hoc responsum dantes: nam Capenates, Falisci et Veientes, qui auxilium postulabant, omnes eam partem Etruriae incolebant, quae erat Romanis vicina, meridiem versus sita; qui vero hoc auxilium negabant, in parte septemtr. Etruriae erant, iisque accolae Galli; Stroth. Galli autem erant *gens invisitata* (vide ad IV, 33, n. 1) etc. Alii, vel τὸ *ea* delendum, putant, vel legendum, *quum maxime*, aut *negare maxime. In hac parte Etruriae gentem* etc.

9. *Sanguini tamen ... id dari*, vide ad III, 58, n. 4. — *Voluntate*, vide ad III, 69, n. 8.

Cap. XVIII. 1. *P. Licinium Calvum* (vide cap. 12) *praerogativa* (vide ad III, 51, n. 3) *creant* pro *creat*, quoniam *praerogativa*, scilicet centuria est nomen collectivum.

ceterum iam tum exactae aetatis: omnesque deinceps ex collegio eiusdem anni [2] refici apparebat, L. Titinium, P. Maenium, P. Maelium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui priusquam renuntiarentur [3] iure vocatis tribubus, permissu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: « Omen concordiae, Quirites, rei maxime » in hoc tempus utili, memoria nostri magistratus » vos his comitiis petere [4] in sequentem annum video. » Si collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores fa» ctos, me iam non eundem, sed umbram [5] nomenque » P. Licinii relictum videtis; vires corporis affectae, » sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria » labat, vigor animi obtusus. En vobis, *inquit*, iuve-

2. *Omnesque deinceps ex collegio eiusdem anni*, vide ad IV, 17, n. 6; et confer supra cap. 12, ubi tamen pro *Genucio* et *Atilio* memorantur *Furius* et *Publilius:* non enim Livius dicit, *omnes refectos esse* eius collegio, sed *omnes refici apparebat*. Diodorus haec edit nomina, lib. XIV, pag. 443, Λεύκιον Τιτίνιον, Πόπλιον Λικίνιον, Πόπλιον Μαίλιον, Κοΐντον Μαίνιον, Γναῖον Γενύκιον, Λεύκιον Ατίλιον. Lem.

3. *Qui priusquam renuntiarentur*, pronuntiarentur voce praeconis, nominaque eorum indicarentur *iure vocatis tribubus*, vid. III, 51, n. 3. Alii distinguunt post *renuntiarentur*, improbante Gronovio, qui sermo Licinii ad ipsam quoque praerogativam directus sit: quod verum quidem esse dicit Duk., sed Licinium praecipue iure vocatas deterrere voluisse, ne suffragium praerogativae sequerentur; neque loca reperiri, ubi verbo *renuntiare* hac in re tertius addatur casus.

4. *Omen concordiae, rei maxime in hoc tempus utili* (al. *utilis*)...*vos his comitiis petere*, hoc est, me collegasque meos propterea a vobis refici, quod inde eandem concordiam, qua olim hunc magistratum gessimus, in proximum annum ominari liceat.

5. *Vmbram*, inanem obscuramque quasi imaginem et speciem, *nomenque P. Licinii relictum;* confer ad III, 65, n. 6. Particula *sed* abest a duobus codicibus, quam apud Livium saepissime subintelligi merito notavit Drak. Ita, supra lib. I, cap. 25: *Nec his, nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque obversatur animo.* Quum tamen omnes reliquae editiones vulgatum servent, uni aut alteri codici tantum tribuere non audemus, ut eius fide receptam mutemus lectionem. Eleganter autem se non P. Licinium, sed eius *umbram* vocat. Senec. in Herc. Oetaeo, vers. 1345: ..... *Herculem spectas quidem; sed umbram, et nescio quid vile mei.* Luc. lib. I, vers. 135: .... *Stat magni nominis umbra.* Lem. — *Vires corporis affectae*, vide ad cap. 10, n. 6. — *Effigiem atque imaginem eius*, scilicet patris.

» nem, *filium tenens*, effigiem atque imaginem eius, » quem vos antea tribunum militum ex plebe primum » fecistis. Hunc ego, institutum disciplina mea, vica» rium pro me reipublicae do dicoque. Vosque quaeso, » Quirites, delatum mihi ultro honorem huic petenti » meisque pro eo adiectis precibus [6] mandetis. » Datum id petenti patri; filiusque eius P. Licinius tribunus militum consulari potestate cum iis, quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusque tribuni militum, profecti adversus Faliscos Capenatesque, dum bellum maiore animo gerunt, quam consilio, praecipitavere [7] in insidias. Genucius, morte honesta temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius, in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit; nec se tamen aequo loco hosti commisit. Plus ignominiae erat, quam cladis, acceptum; quae prope in cladem ingentem vertit: tantum inde terroris non Romae modo, quo multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Veios. Aegre ibi miles retentus a fuga est, quum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque caeso, victorem Capenatem ac Faliscum Etruriaeque omnem iuventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romae, iam castra ad Veios oppugnari, iam partem hostium tendere ad Vrbem agmine infesto [8], crediderant: concursumque in muros est, et matronarum, quas ex domo civerat publicus pavor, obsecrationes in templis factae: precibusque ab diis pe-

6. *Meis pro eo adiectis precibus*, propter eas; ut fere mox: *Datum id petenti patri*; vide ad III, 57, n. 4.

7. *Praecipitavere*, scilicet se *in insidias*, ut mox *quae prope in cladem ingentem vertit* se, seu vertitur; vide ad II, 3, n. 2.

8. *Tendere ad Vrbem agmine infesto*, vide ad I, 13, n. 2. — *Obsecrationes in templis factae*, vide ad IV, 21, n. 1.

titum, ut exitium ab Vrbis tectis templisque ac moenibus romanis arcerent, Veiosque eum averterent terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia essent.

XIX. Iam ludi Latinaeque instauratae [1] erant: iam ex lacu albano aqua emissa in agros, Veiosque fata appetebant [2]. Igitur fatalis [3] dux ad excidium illius urbis servandaeque patriae, M. Furius Camillus, dictator dictus, magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus; alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos, qui a Veiis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit [4], effecitque, ne hostis maxime timendus militi esset; deinde, indicto delectu in diem certam, ipse interim Veios ad confirmandos militum animos intercurrit [5]: inde Romam ad scribendum novum exercitum

CAP. XIX. 1. *Iam ludi Latinaeque instauratae*, vide ad cap. 17, n. 3.

2. *Veios fata appetebant*, fata invadebant (ut VII, 26 al.) Veios hoc est, excidium a fatis constitutum, urbi imminebat; nisi hoc sensu cum aliis legere malis *Veiorum*, vel *Veiis fata appetebant*, hoc est instabant, ingruebant, ut *nox*, *lux*, *tempus appetit* V, 44; VIII, 38; X, 20, 21; XXIX, 10; XXXIV, 13; et *cui partitudo appetit* apud Plaut. Aulul. I, 1, 36.

3. *Igitur fatalis*, a fatis constitutus, et in excidium huius urbis patriaeque salutem natus, *dux* (confer IX, 33, n. 1; XXII, 53, n. 5; et XXX, 28 extr. de Scipione) *ad excidium illius urbis* (ut apud Cic. Catil. III, 4; et IV, 1) *servandaeque patriae*, propr. *servandamque patriam*, ut fere XXII, 51 pr. *diei quod reliquum esset*, *noctisque insequentis* pro *noctemque insequentem*; Stroth. Sed in loco XXII, 51 iunge *noctisque i. quietem*; in nostro autem constructio potius mutata est, et *servandae patriae* non videntur esse genitivi, sed sic dicti dat. comm. aut sunt genitivi omissa voce *causa* (vide ad III, 56, n. 4); et Livius non minus bene dicere potuisset *servandamque patriam:* sed orationem variare maluit, more suo, cuius permulta 33, n. 8; XXXVIII, 39, n. 10; XXXIX, 14, n. 9; et Duk. ad XXVII, 23, n. 9.

4. *More militari animadvertit*, ut cap. 47, forte eos decimando. *Effecitque, ne hostis maxime timendus militi esset*, hoc est, non magis quam ipse, dux severus.

5. *Ipse interim Veios....intercurrit*, interiectis diebus, vel ab hoc die, quo Vrbe profectus est, ad eum, in quem

redit, nullo detrectante militiam. Peregrina etiam iuventus, Latini Hernicique, operam suam pollicentes ad id bellum, venere: quibus quum gratias in senatu egisset dictator, satis iam omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos ex senatusconsulto vovit Veiis captis se facturum; aedemque Matutae matris [6] refectam dedicaturum, iam ante ab rege Ser. Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe, exspectatione [7] hominum maiore, quam spe, in agro primum nepesino cum Faliscis et Capenatibus signa confert. Omnia ibi summa ratione consilioque [8] acta fortuna etiam, ut fit, sequuta est; non proelio tantum fudit hostes, sed castris quoque exuit, ingentique praeda est potitus; cuius pars maxima ad quaestorem redacta est [9]: haud ita multum militi datum. Inde ad Veios exercitus ductus, densioraque castella facta; et a procursationibus, quae multae [10] temere inter murum ac vallum

delectum indixerat, propere Veios contendit, et inde Romam rediit. — *Ludos magnos*, vide ad I, 35, n. 7.

6. *Aedemque Matutae Matris* etc. Confer Ind. et de dea illa, quae Graecis Leucothea dicebatur, Ovid. Met. IV, 416-561; et Fast. VI, 479-560; Excurs. IV in Fastos, vol. VI, p. 503, Lem. Heyne ad Apollod. I, 9, n. 2; et III, 4, n. 3.—*Dedicaturum*, vide ad I, 55, n. 3.

7. *Exspectatione* (anxia et trepida, vel desiderio) *hominum maiore quam spe.* Confer cap. 23 pr. et ad XXVIII, 27, n. 6.

8. *Summa ratione consilioque*, non temere, ut a Titinio et Genucio.

9. *Praedae pars maxima ad quaestorem redacta est*, propr. in publicum, seu aerarium a quaestore; conf. ad II, 9, n. 4; et IV, 53, n. 4. Forte leg. *ad quaestores*, scilicet duos urbanos, qui aerarii curam habebant. Confer infra cap. 26 extr. — *Castella*, vide ad cap. 5, n. 2.

10. *A procursationibus, quae multae . . . fiebant*, pro *quarum multae*, vel *quae saepius*, ut apud Callim. Hym. in Dian. v. 27 (ubi vide Ernesti) *πολλὰς δὲ μάτην ἐτανύσσατο χεῖρας* pro *πολλάκις* etc. Doer. Confer Gron. ad XXV, 18. — *Cuniculus* etc., vide ad IV, 22, n. 3. Mox *munitores* dicuntur, qui *in arcem viam faciunt* sub terra, vel cuniculos agunt, et fossas aperiunt, *Minierer. Munire* est facere sive meabile, v. c. *iter*, aut *viam* IX, 29 (hoc est, lapidibus sternere, eo modo, de quo vide XLI, 27, sive pervium, v. c. *rupem* XXI, 37 pr. et extr. viam aperire per rupem perfodiendo eam et caedendo, *ἐξοικοδομεῖν τὸν κρημνόν* Polyb. III, 55. Similiter *ὁδοποιεῖν τὴν πέτραν*, vel *τὰ ὄρη* etc.,

fiebant, edicto, ne quis in iussu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi coeptus; quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit: senae horae in orbem operi attributae [11] sunt: nocte ac die nunquam ante omissum, quam in arcem viam facerent.

XX. Dictator quum iam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi [1], tantumque praedae fore, quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuisset; ne quam inde aut militum iram ex malignitate praedae partitae, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad senatum misit: *deum immortalium benignitate*, *suis consiliis*, *patientia militum*, *Veios iam fore in potestate populi romani*: *quid de praeda faciendum censerent?* Duae senatum distinebant sententiae [2]: una senis P. Licinii, quem primum dixisse a filio interrogatum ferunt,

dicunt Graeci; vide Schweigh. ad Appian. B. Hannib. cap. 4. Sed infra VII, 23, *munitores* dicuntur triarii, qui castra *muniunt*, hoc est, firmant fossa et vallo circa ea ductis.

11. *In orbem operi attributae*, vide ad I, 17, n. 4.

Cap. XX. 1. *Vrbem opulentissimam capi*, pro *captum iri*, de re certa et quae *iam in manibus erat* (ut al. *manibus teneri*, et contra *amittere e manibus* XXIX, 32; vel *omittere e manibus* et simpl. *omittere*, vide ad XXV, 38, n. 8), hoc est, manifesta et propinqua, seu proxima (al. praesens, vel paene confecta). Similiter *in manu* h. e. potestate *alicuius esse* XXII, 35, n. 2; XXIV, 14; XXXII, 24; XXXIX, 9, 18; et *in manu alicuius ponere* VIII, 13, n. 9. *In manibus esse* passim pro adesse, vel prope et vicinum esse, ut ἐν χερσὶν apud Apollon. I, 1113; *ad manum*, πρὸς χεῖρα, in promptu, et prope, in vicino, VII, 2, n. 9; IX, 19, n. 2; Quintil. XII, 5, (*arma habere ad manum*); Plin. XXXV, 10 (*ad manum intuenti demum apparare*); et al. vide ad Sil. VII, 35; XII, 197; et Intpp. Virg. Georg. II, 45.

2. *Duae senatum distinebant sententiae*, vide ad IV, 59, n. 1. Vocem seq. *una* e decem MSS. recepimus post Sigon. et Stroth. — *P. Licinii* (vide cap. 12 et 18), *quem primum dixisse a filio interrogatum*, vid ad XXVIII, 45, n. 3.

edici palam placere populo, ut, qui particeps esse praedae vellet, in castra Veios iret: altera Ap. Claudii, qui, largitionem novam, prodigam, inaequalem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent, captam ex hostibus in aerario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributi plebes conferret: *eius enim doni societatem* [3] *sensuras aequaliter omnium domos: non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum praerepturas fortium bellatorum praemia esse: quum ita ferme eveniat, ut segnior sit praedator* [4], *ut quisque laboris periculique praecipuam petere partem soleat.* Licinius contra, *suspectam et invisam semper eam pecuniam fore*, aiebat: *causasque criminum* [5] *ad plebem, seditionum inde ac legum novarum, praebituram. Satius igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos: exhaustis atque exinanitis, tributo tot annorum succurri: et sentire praedae fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint: gratius id fore laetiusque, quod quisque sua manu ex hoste captum domum retulerit, quam si multiplex alterius arbitrio accipiat: ipsum dictatorem fugere invidiam ex eo criminaque: eo delegasse ad senatum: senatum quoque debere reiectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere, quod cuique fors belli dederit.* Haec tutior visa sententia est, quae popularem senatum faceret. Edictum itaque est, ad praedam veientem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur.

3. *Eius enim doni societatem*, communem fructum. — *Otiosorum urbanorum*, vide ad III, 72, n. 4.

4. *Quum ita ferme eveniat, ut quisque segnior sit praedator*, minus praedae capiendae intentus sit, vel ad eam rapiendam segnius eat, *ut*, prout, quo magis (sic X, 27, *ut subinde*, *ut*, prout, *quaeque res nova decreta esset* etc.), *laboris periculique praecipuam petere* et subire *partem soleat*. Xenoph. Cyrop. VII: Διαρπάσαι μὲν οὖν αὐτοῖς ἐφεῖναι τὴν πόλιν οὐ βούλομαι· τήν τε γὰρ πόλιν νομίζω ἅμα διαφθαρῆναι, ἔν τε τῇ ἁρπαγῇ οἱ πονηροὶ πλεονεκτήσειν ἄν.

5. *Causasque criminum*, criminationum (ut mox *criminaque*; vide ad III, 19, n. 7), *ad*, apud, *plebem*. Confer ad II, 10, n. 10.

XXI. Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum dictator, auspicato egressus [1], quum edixisset, ut arma milites caperent, « Tuo ductu, inquit, py- » thice Apollo, tuoque numine instinctus [2], pergo ad » delendam urbem Veios: tibique hinc decumam par- » tem praedae voveo. Te simul, Iuno regina [3], quae » nunc Veios colis, precor, ut nos victores in nostram, » tuamque mox futuram, urbem sequare: ubi te di- » gnum amplitudine tua templum accipiat. » Haec precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes, ignari se iam ab suis vatibus, iam ab externis oraculis proditos, iam in partem praedae suae vocatos [4] deos, alios votis ex urbe sua evocatos, hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere; nihil minus timentes, quam subrutis cuniculo moenibus arcem iam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt; mirantes quidnam id esset, quod, quum tot per dies nemo se ab stationibus romanis movisset,

Cap. XXI. 1. *Auspicato egressus* castris, hoc est, auspiciis antea captis, more Romanorum in omni re et molimine graviori. Confer I, 36; VI, 41; XXI, 63; et ad XLII, 12, n. 2; ubi in nuptiis quoque auspicia legimus adhibita; quae auctoritatem iis dedisse notum est (vide ad Tacit. Annal. XI, 27, n. 3; et Iuvenal. X, 336, *veniet cum signatoribus auspex*). Sic etiam *augurato*, de quo vide ad I, 18, n. 6. Hinc et *auspicato* XLI, 18, n. 4, pro rite, feliciter, fausto omine.

2. *Tuo numine instinctus*, vide ad cap. 15, n. 6; et confer cap. 16 extr.

3. *Iuno regina*, confer Ind. Evocationis concepta verba ad Carthaginem Macrobius ex Sammonico Sereno refert, lib. III, Saturn. cap. 9. Lem.— *Accipiat*, vide ad I, 60, n. 1.

4. *Iam ab suis vatibus*, vide cap. 15; *iam ab externis oraculis proditos* vide cap. 16 extr.; *iam in partem praedae suae vocatos*, ad capiendam partem praedae, ipsis promissam, invitatos, *Deos*, Apollinem. Cf. Virgil. Aen. lib. III, vers. 222, tom. IV. Lem. Similiter dicitur esse *in parte praedae, laboris ac periculi* pro eorum participem esse, infra V, 46, n. 4; et XXXI, 1. Confer. ad IV, 35, n. 2; et VII, 22, n. 4. — *Alios*, Iunonem, *votis ex urbe sua evocatos*, vide ad cap. 15, n. 8.

tum, velut repentino icti furore [5], improvidi currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula; immolante rege Veientium, vocem haruspicis dicentis, *qui eius hostiae exta prosecuisset* [6], *ei victoriam dari*, exauditam in cuniculo, movisse romanos milites, ut, adaperto cuniculo, exta raperent et ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si, quae similia veri sint, pro veris accipiantur, satis habeam [7]. Haec, ad ostentationem [8] scenae gaudentis miraculis aptiora, quam ad fidem, neque affirmare, neque refellere est operae pretium. Cuniculus, delectis militibus eo tempore plenus, in aede Iunonis, quae in veientana arce erat, armatos repente edidit: et pars aversos in muris invadunt hostes: pars claustra portarum revellunt: pars, quum ex tectis saxa tegulaeque a mulieribus ac servitiis iacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, mixto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis deiectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, quum alii agmine irruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur: omnibus locis pugnatur. Deinde, multa iam edita caede, senescit pugna [9]: et dictator praecones edicere iubet, ut ab inermi abstineatur; is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes coepti; et ad praedam miles permissu

5. *Repentino icti furore*, vide ad I, 16, n. 2. — *Inseritur huic loco*, narrationi eiusque parti, nisi leg. *hoc loco*.

6. *Qui eius hostiae exta* assata, seu tosta *prosecuisset*, dissecuisset, atque comedenda distribuisset. Conf. Suet. Aug. 1; et supra ad I, 7, n. 12. Nonius cap. 3: *Prosecta, exta quae aris dantur, ex fibris pecudum dissecta.* Lem.

7. *Satis habeam*, contentus sim. Vrbane dictum.

8. *Ad ostentationem scenae*, ut ostententur in scena, ubi spectatores vana rerum specie oculis subiecta delectantur. — *Neque affirmare, neque refellere*, confer ad Praef. n. 11.

9. *Senescit pugna*, vide ad I, 22, n. 3, ubi de *senescere* dissertum.

dictatoris discurrit; quae quum ante oculos eius aliquantum spe atque opinione maior maiorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad caelum tollens precatus esse: *ut, si cui deorum hominumque nimia sua fortuna populique romani videretur, ut eam invidiam lenire quam minimo suo privato incommodo publicoque populo romano liceret.* Convertentem se inter hanc venerationem [11], traditur memoriae, prolapsum cecidisse; idque omen pertinuisse postea eventu rem coniectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captae deinde urbis romanae, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies caede hostium ac direptione urbis opulentissimae est consumptus.

XXII. Postero die, libera corpora dictator sub corona vendidit [1]. Ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis. Et quod retulere secum

10. *Vt eam invidiam lenire* etc., nam dii nimium felicibus hominum rebus invidere credebantur. Confer V, 27, n. 5; XXX, 30, n. 13; ad Iuvenal. XV, 95; ad Sil. III, 78; XVII, 550. In vett. edd. ante Ald. legitur *lenire suo privato incommodo, quam minimo publico populi rom. liceret*, eodem sensu, si ante *quam* suppleveris *et*, quae copula passim omittitur. Nec defuere, qui hanc lectionem probarent: hi vero verba *quam minimo* etc. exponunt, *potius*, seu *magis quam vel minimo* (vide ad I, 25, n. 11), aut, *sin minus*, *saltem quam minimo*, aut, ut sint dat. com. *in publicum pop. rom. incommodum quam minimum*, sive, ut illa invidia quam minimo, hoc est, nulli fere, incommodo cedat populo rom. Sed hae rationes durae sunt omnes, et Livius mox non modo privatum, sed et publicum memorat incommodum, *damnationem Camilli*, (et) *captae deinde* (qua voce simul copula continetur) *urbis romanae cladem*, ad quas calamitates *id omen pertinuisse*, spectasse, *visum* sit multis. Neque tamen dissimulo, illam sententiam, qua Camillus optasse putatur, ut suo tantum privato incommodo leniretur invidia deorum, tum magis convenire piae eius menti, tum verbis Livii subiectam esse a Plut. in Camillo Opp. tom. II, p. 131 F. et Valer. Max. I, 5, n. 2 (qui forte nostram lect. ita distinxere: *lenire suo privato incommodo quam minimo, publico*, hoc est, reipublicae, *populi rom. liceret*), tum aliis quoque tribui ab Ovid. Met. XV, 571 seq. et Velleio I, 10 extr.

11. *Inter hanc venerationem*, precationem.

Cap. XXII. 1. *Sub corona vendidit*, vide ad II, 17, n. 3. — *In publicum redigitur*, vide ad II, 9, n. 4.

praedae, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quaerendo, rem arbitrii sui reiecisset, nec senatui, sed Liciniae familiae, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiae auctor fuisset, acceptum referebant [2]. Quum iam humanae opes egestae a Veiis essent, amoliri tum deum dona ipsosque deos, sed colentium magis, quam rapientium, modo, coepere: namque delecti ex omni exercitu iuvenes, pure lautis corporibus [3], candida veste, quibus deportanda Romam regina Iuno assignata erat, venerabundi templum iniere, primo religiose admoventes manus; quod id signum, more etrusco, nisi certae gentis sacerdos attrectare non esset solitus. Dein quum quidam, seu spiritu divino tactus [4], seu iuvenali ioco, *Visne Romam ire, Iuno?* dixisset, annuisse ceteri deam conclamaverunt [5]. Inde fabulae adiectum est, vocem quoque dicentis, *velle*, auditam: motam certe sede sua parvi molimenti adminiculis, sequentis modo accepimus levem ac facilem translatu fuisse: integramque in Aventinum, aeternam sedem suam, quo vota romani dictatoris vocaverant, perlatam; ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic

2. *Nec duci*, Camillo, *qui ad senatum ... malignitatis* (vide ad III, 63, n. 2) praedae partitae .... *rem reiecisset* (vide ad II, 22, n. 4), *sed Liciniae familiae, ex qua filius ... acceptum referebant*, tribuebant, tanquam auctoribus huius beneficii. Cf. supra c. 20; et ad X, 19, n. 6.

3. *Pure lautis corporibus* etc. vide ad I, 45, n. 7. — *Regina Iuno*, non Iuno Moneta, ut apud Valerium Maximum, I, 8, n. 3; et Lactantium divin. Institut. II, 7. Confer infra VII, 28. Perperam quoque seqq. e Livio tradita esse a Plutarcho in vita Camilli, pag. 131, iam docuit Perizonius animadv. hist. cap. 9, p. 366.

4. *Seu spiritu divino tactus*, ut *instinctus* cap. 15, n. 7. — *Iuvenali* Drak. e MSS. recepit hoc loco et XL, 14 pr. pro vulg. *iuvenili*.

5. *Annuisse Deam*, κεφαλῇ κατανεῦσαι (confer Hom. Il. α', 524 sq. et Iuvenal. VI, 538) *conclamaverunt*: *inde* etc., nam homines religione tacti fanaticique multa, quae non alii, vident et audiunt.

Veiorum occasus fuit, urbis opulentissimae etrusci nominis[6], magnitudinem suam vel ultima clade indicantis: quod decem aestates hiemesque continuas circumsessa, quum plus aliquanto cladium intulisset, quam accepisset, postremo iam, fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est[7].

XXIII. Romam ut nuntiatum est Veios captos, quamquam et prodigia procurata fuerant, et vatum responsa et pythicae sortes[1] notae; et, quantum humanis adiuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperatorum omnium, legerant: tamen, quia tot annis varie ibi bellatum erat, multaeque clades acceptae, velut ex insperato immensum gaudium fuit; et, priusquam senatus decerneret[2], plena omnia templa romanarum matrum, grates diis agentium, erant. Senatus in quatriduum, quot dierum nullo ante bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviam effusis, celebratior, quam ullius unquam antea fuit; triumphusque omnem consuetum honorandi diei illius modum aliquantum excessit. Maxime conspectus ipse est[3], curru equis albis iuncto Vrbem invectus:

6. *Etrusci nominis*, vid. ad I, 10 n. 2.

7. *Operibus*, machinis oppugnatoriis, *tamen, non vi* (armis) *expugnata est*, conf. c. 24 pr. et XXXVI, 23 pr.

Cap. XXIII. 1. *Prodigia procurata, vatum responsa et Pythicae sortes*, vide cap. 15–17. — *Varie bellatum*, varia fortuna.

2. *Priusquam senatus decerneret*, scilicet hoc, vel, ut mox, *supplicationes ... in quatriduum*; cf. ad III, 63, n. 2 et 3.

3. *Maxime conspectus ipse est*, vide ad II, 5, n. 8. Ex seqq. probabile fit, Camillum tali curru, quatuor equis albis iuncto, primum triumphasse. Quod tamen ei vitio datur, iam Romulum fecisse tradunt Dionys. Halicarn. et Prop. IV, 1, n. 32. Conf. Broukh. ad Tibull. I, 8. Idem neque ante, neque post Camillum a quoquam factum esse, perperam monet Plut. Camill. p. 132. Cuius tamen verba Maderus ad currum, ex aliqua Iovis aede desumptum, referebat. Cf. Drak. ad c. 28 pr. et Cuper. ad Auct. de mort. persec. c. 16, bene qui adv. Freinsh. in Ind. Flori ad voc. *Equum* disputant.

parumque id non civile modo, sed humanum etiam, visum. Iovis Solisque equis aequiparari [4] dictatorem, in religionem etiam trahebant [5]: triumphusque ob eam unam maxime rem clarior, quam gratior, fuit. Tum Iunoni reginae templum in Aventino [6] locavit, dedicavitque Matutae matri: atque, his divinis humanisque rebus gestis, dictatura se abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono coeptum; cui se decumam vovisse praedae partem [7] quum diceret Camillus, pontifices

4. *Iovis Solisque equis aequiparari dictatorem:* nam his diis tribui solebat *currus equis albis iunctus*, vel propr. currus, cui, seu ad quem iuncti sunt equi albi. Confer Mitscherl. ad Hor. Od. I, 34, n. 8. Hinc eo uti indicium superbiae dicitur etiam infra XXIV, 25, n. 2; Scheffer. de re vehic. I, 18. Cuperus et Cler. emend. *Iovi Solique equis* (hoc est, quoad equos) *ae. d.* Sed *dictatorem* hoc loco positum esse pro *dictatoris currum*, ut passim hominem, qui in aliqua re similis sit alteri rei, pro ipsa re, in qua similitudo ista cernatur (vel subiectum pro attributo) iam monuit Stroth. coll. III, 26, n. 1; IX, 10 pr. (*Postumium devotioni P. Decii consulis*, et *aliis* eius *claris facinoribus aequabant*). Xenoph. Cyrop. VI, 1 (ἅρματα ὅμοια ἐκείνῳ); Diodor. II, 51 (κύρτωμα παρεμφερὲς καμήλῳ); Et Euseb. hist. eccles. VI, 3 (ἐπὶ τὸν ὅμοιον αὐτῷ ζῆλον). Cf. et Cic. Or. I, 4 extr. 44 extr.; Iustin. I, 7; et supra ad II, 13, n. 5; II, 27, n. 5; et XXVII, 25, n. 1.

5. *In religionem etiam trahebant*, veriti, ne prava deorum imitatione eorum invidia et ira moveatur. Conf. supra ad cap. 14, n. 3.

6. *Tum Iunoni Reginae templum in Aventino* (vide ad I, 5, n. 2) *locavit;* nam Romae tum aedificia publica (quin et privata) exstruenda aliaque opera perficienda, tum vectigalia fere omnia et reditus publici, nonnunquam et frumentum ceteraque, quae belli usus postulabat, praebenda (vide XXIII, 48 extr. et XXXIV, 6), a magistratibus, in pr. Praetoribus, Censoribus Aedilibusque, *locari*, vel redemptoribus (duumviris ad eam rem creatis a praetore XXII, 23) pacta ante mercede addici solebant: *conduci* vero, vel *redimi* haec a *publicanis* (*Fermiers-généraux*), sive singulis, sive sociis, h. e. eorum *societatibus* (confer XXIII, 49 et XXV, 1), quibus praeerant magistri quales nobis *directores* dicuntur; illa ab aliis qui ea curanda suscipiebant, et *conductores*, *redemptores*, *mancipes* (*Entrepreneurs*) vocabantur. Quae *redempturae* maximam partem admodum quaestuosae erant. Confer ad VI, 4, n. 4; XXIII, 48, n. 8; XXIV, 18, n. 7, 8; XXXIX, 45, n. 6; ad Iuvenal. III, 31 seq. et Tac. Ann. IV, 6, n. 6. — *Dedicavitque* (vide ad I, 55, n. 3), scil. aliud templum, a Servio Tullio rege exstructum et nunc refectum, *Matutae Matri* (al. *Matris*), conf. c. 19, n. 6.

7. *Se decumam vovisse praedae partem* Apollini, more Graecorum, qui

solvendum religione populum [8] censerent, haud facile inibatur ratio iubendi referre praedam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur; tandem eo, quod levissimum videbatur, decursum est, ut, qui se domumque religione exsolvere vellet, quum sibimet ipse praedam aestimasset suam, decumae pretium partis in publicum deferret [9]; ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templum ac numine Dei, ex dignitate populi romani fieret. Ea quoque collatio plebis animos a Camillo alienavit. Inter haec pacificatum legati a Volscis et Aequis venerunt: impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quam quod digni peterent [10].

XXIV. Veiis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossum et Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, K. Fabium Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Corneliis faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit; ab iis non urbes vi aut operibus tentatae [1], sed ager est depopulatus, praedaeque rerum agrestium actae; nulla

diis decimam multarum rerum, in pr. praedae, consecrare solebant; vide Potterl. Arch. ed. Ramb. I, 2, n. 4, p. 552.

8. *Solvendum religione populum*, Delphos mittendum esse donum aureum, a Camillo, populi nomine, Apollini promissum. *Solvi*, seu *exsolvi religione* (et *religionem* II, 32, n. 3) est liberari eo officio, quo per religionem tenemur, exsequi religionis officia, seu praestare illud, quod ut faciamus, religione admonemur; Gron. ad VII, 3 extr. Confer VIII, 9 extr. IX, 8 (ubi et contra dicitur *obligare* et *obstringere religione*, ut IX, 11, n. 7; et XXXIX, 37, n. 6, *civitas obligata sponsione commissa*), XXIV, 18, al. Sic et *levare* ac *liberare religione animos* VII, 3 pr. XXI, 62; XXXIX, 16, n. 46; et contra *cumulare religiones animis* XLII, 20, n. 5. Hinc quoque *procurare religiones* VII 3 pr. ut fere *procurare prodigia* I, 20, n. 11. Confer ad II, 5, n. 4. — *Referre praedam*, reddere.

9. *In publicum deferret*, vide ad II, 24, n. 6.

10. *Quam quod digni peterent*, h. e. ii, qui mererentur, ut pacem impetrarent. Confer Gron. Obss. III, 8.

Cap. XXIV. 1. *Vrbes vi aut operibus, tentatae*, confer ad cap. 22, n. 6. — *Felix arbor*, vide ad I, 26, n. 6.

felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades capenatem populum subegit; pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romae interim multiplex seditio erat: cuius leniendae causa coloniam in Volscos, quo tria millia civium romanorum scriberentur [2], deducendam censuerant: triumvirique ad id creati terna iugera et septunces viritim diviserant. Ea largitio sperni coepta, quia spei maioris avertendae solatium obiectum censebant [3]. Cur enim relegari plebem in Volscos, quum pulcherrima urbs Veii agerque veientanus in conspectu sit, uberior ampliorque romano agro? Vrbem quoque urbi Romae, vel situ, vel magnificentia publicorum privatorumque tectorum ac locorum, praeponebant; quin illa quoque actio [4] movebatur, quae post captam utique Romam a Gallis celebratior fuit, transmigrandi Veios. Ceterum partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Veios; duasque urbes communis reipublicae [5] incoli a populo romano posse. Adversus quae quum optimates ita tenderent [6], ut *morituros se citius* dicerent *in conspectu popu-*

2. *In Volscos: quo tria millia . . . scriberentur*, vide ad IV, 11, n. 3.— *Censuerant* Patres... *triumviri* (vide ad III, 1, n. 6) *terna iugera et septunces*, septem partes iugeri, 7|12 (proprie tot uncias assis: nam ad modum et XII uncias assis etiam hereditates et aliae res dividebantur, quum percommoda esset in computationibus totius in XII partes distributio), *viritim diviserant*, hoc est dividere voluerant, divisuros se constituerant, seu promiserant: nam *ea largitio sperni coepta*; quod iam monuit Duker. Conf. ad III, 21, n. 3.

3. *Spei maioris avertendae solatium obiectum censebant* scilicet homines, seu censebatur. Conf. ad IV, 51, n. 2.

4. *Quin illa quoque actio* tribunitia, seu rogatio (vide ad II, 56, n. 4) *movebatur*, ferebatur, agitabatur, *quae post captam utique Romam a Gallis celebratior fuit*, magis celebrata est, vide ad I, 4, n. 12; et confer infra cap. 49 seq. — *Transmigrare*, seu *migrare* dicitur de universo populo, aut maxima certe eius parte; at *coloniam* seu *colonos deduci*, seu *mitti* de parvo certoque civium numero.

5. *Duas urbes communis reipublicae*, al. *communes*. Sed vid. Gron Obss. I, 12.

6. *Adversus quae quum optimates* (vide ad III, 34, n. 4) *ita tenderent*, confer ad IV, 8, n. 6. Apodosis exstat in princ. cap. seq. in his, *nulla*

li romani, quam quidquam earum rerum rogaretur; quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse, quid in duabus fore? Victamne ut quisquam victrici patriae praeferret? sineretque, maiorem fortunam captis esse Veiis, quam incolumibus fuerit? Postremo, se relinqui a civibus in patria posse: ut relinquant patriam atque cives, nullam vim unquam subacturam [7]*; et T. Sicinium* (is enim ex tribunis plebis rogationis eius latior erat) *conditorem Veios sequantur, relicto deo Romulo, dei filio, parente et auctore urbis Romae.*

XXV. Haec quum foedis certaminibus agerentur (nam partem tribunorum plebis Patres in suam sententiam traxerant), nulla res alia manibus temperare [1] plebem cogebat, quam quod, ubi rixae committendae causa clamor ortus esset, principes senatus, primi turbae offerentes se, peti, feriri, atque occidi iubebant: ab horum aetatibus dignitatibusque et honoribus violandis dum abstinebatur, et ad reliquos

res alia manibus etc., ante quae *quum* repetitur; Stroth. Initium novi cap. hoc loco faciendum suspicari possis: sed illa orationis negligentia passim obvia; confer ad I, 19, n. 1; II, 12, n. 1; IX, 6, n. 6; et XXXVIII, 52, n. 5. — *Victamne ut* etc. Conf. ad IV, 2, n. 9.

7. *Nullam vim subacturam*, scilicet se. *Vt relinquant patriam atque cives.* Διανοίας ratio postulat, ut legatur *: ut relinquant patriam ipsi*. Delendum illud *cives*. Quo enim pacto cives relinquent, si a civibus relinquuntur? omnino haec mihi non placent; Tan. Faber. Vulgatum frustra Fabro displicuit. Tribuni volebant legem ferre, ut pars plebis ac senatus romani Veios migraret. Iam autem optimates, quibus invitis id obtinere tribuni conabantur, dicunt, se quidem in patria manentes relinqui posse a civibus, id est illa civium parte, quae Veios concessura erat: verum nullam vim subacturam, ut ipsi quoque Veios abirent, et ita relinquerent patriam et cives, id est, illam partem civ., quae Romae mansura erat. Nihil in his difficultatis. Lem. — *Sicinium conditorem Veios sequantur*, id est auctorem consilii Veios transmigrandi, vel instaurationis Veiorum, quum quidem, migratione facta, velut Roma Nova fieret: quo sensu improprie *conditor* et κτιστής dicitur; Ern. Confer II, 1, n. 2; VII, 30; VIII, 34; XXXVII, 54; ad Sil. I, 28; ad Tac. Ann. IV, 56, n. 1; et Ern. ad Suet. Aug. 98.

Cap. XXV. 1. *Manibus temperare*, vide ad II, 23, n. 8. — *Peti, feriri atque occidi*, scilicet se.

similes conatus verecundia irae obstabat, Camillus identidem omnibus locis concionabatur: *haud mirum id quidem esse, furere civitatem, quae, damnata voti* [2], *omnium rerum potiorem curam, quam religione se exsolvendi, habeat. Nihil de collatione dicere* [3], *stipis verius, quam decumae; quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Enimvero, illud se tacere, suam conscientiam non pati, quod ex ea tantum praeda, quae rerum moventium* [4] *sit, decuma designetur; urbis atque agri capti, quae et ipsa voto continea-*

2. *Damnata voti* (ut *voto*, et *rea voti* apud Virg. Ecl. V, 80: et Aen. V, 237), compos facta voti, vel eius rei, quam optaverit et a diis precata sit, simulque hinc obligata ad votum, quod eius rei causa fecerit et *debeat*, vel ad promissum diis, vel deo *solvendum*. — *Religione se exsolvendi*, vide ad II, 32, n. 3.

3. *Nihil de collatione dicere*, scilicet se, vel se dicere velle, quae *verius* et potius habenda sit pro collatione voluntaria ac tenui, quam legitima, pro collatione *stipis*, exiguae pecuniae, vel nummulorum, quales, vel a mendicis peti, vel a sacerdotibus mendicantibus pro diis colligi et corrogari (confer Gron. de pec. vet. IV, 11 extr. ubi sacerdotes ipsos stipes diis datas accepisse et inter se partitos putabat), aut certe dari in deorum honorem ludosve faciendos, soleant (confer XXV, 12 extr. ad Tac. Ann. XIV, 15, n. 7; Cic. Leg. II, 9, 16; Plin. XXXIII, 9, seu 48; et Cuper. Obss. III, 4), *quam decumae; quando*, quoniam, quandoquidem (ut infra cap. 27, n. 3; X, 14, n. 6; XXXVII, 57; XL, 9 pr. ubi vide Drak. et *quandoque* VIII, 7, n. 5; IX, 10, n. 6; et apud Tac. Ann. I, 57, n. 1; ubi vide not.), *ea se quisque privatim obligaverit*, eius praestandae obligationem quisque susceperit ipse, et singuli cives ita, si decimam retineant votam, praedamque non ex fide et religione aestiment, Apollinem fraudent (confer cap. 23 extr.); *liberatus* autem *sit*, facta collatione, *populus* universus religione, quia; quum praedam rapuerint avari milites, antequam Apollinis decima inde detracta sit, non praedam amplius ipse aestimare, nec scire possit, qui maligne eam aestimaverint, neque etiam decimam dare eius, quod suum non sit: non vero *se tacere posse de urbe atque agro capto;* haec enim adhuc publica esse, nec dum privatis, vel singulis civibus distributa.

4. *Quae rerum moventium se*, hoc est, mobilium *sit*, quae contineatur iis rebus, quae, ut Nep. Them. II, dicit, *moveri possunt*, vel, ut Liv. X, 34; et XXXIII, 13, *quae ferri agique possunt* (vide ad III, 37, n. 4), quibus opponuntur X, 34 extr. *quae migratu difficilia sunt*, hoc est, quae haud facile migrant quasi, vel transferuntur: nam *migro* etiam active est migrare facio, transfero; vide ad Sil. VII, 431. — *Mentionem nullam fieri*, pro *mentio nulla fiat;* sed, quod Duk. Drak. et Stroth. iam monuere, Livius

tur, *mentionem nullam fieri*. Quum ea disceptatio, anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset; adhibito [5] Camillo, visum collegio, quod eius ante conceptum votum Veientium fuisset, et post votum in potestatem populi romani venisset, eius partem decumam Apollini sacram esse. Ita in aestimationem urbs agerque venit: pecunia ex aerario prompta, et tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coëmerent, negotium datum; cuius quum copia non esset, matronae, coetibus ad eam rem consultandam habitis, et communi decreto pollicitae tribunis militum aurum et omnia ornamenta sua, in aerarium detulerunt. Grata ea res, ut quae maxime senatui unquam, fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento [6] ad sacra ludosque,

saepe ab oratione finita transit ad infinitam, et a coniunctivo ad infinitivum. Sic XXI, 49 med. *teneri* pro ut *teneretur* (nisi suppl. *curarent*), XXXIX, 14 (ubi confer Drak.) *aediles pl. videre* pro *ut viderent*; XLII, 66 pr. *abire* pro *ut abiret*. Confer et XXIV, 22; XXXIII, 31, 33. Talis variatio orationis nemini frequentior, quam Tacito.

5. *Adhibito* scilicet in consilium (ut VIII, 36, n. 5; et XXXIV, 35, n. 1) *Camillo*, *visum collegio*, *quod eius*, hoc est, quantum (vide ad XXXI, 46, n. 8), scilicet agri; nam *eius* saepe πλεονάζειν post *quod*, v. c. infra cap. 34; XXXI, 4; XXXVIII, 23, 54; XXXIX, 7, 45, ut post *quoad* in formulis *quoad eius fieri potest*, vel *facere possis* etc., iam monuit Stroth. Sic et *bona*, *quidquid eius* XLII, 8, n. 3. Confer Perizon. ad Sanctii Min. III, 6, n. 1 et IV, 4, n. 84. — *Ut aurum ex ea coëmerent*; *emerent* Voss. sec. et Lovel. 3, invitis reliquis codicibus scriptis, et editis. Supra lib. II, cap. 34, *dimissis passim ad frumentum coëmendum*. Lem. — *Coetibus ad eam rem consultandam habitis*; *veteribus*, pro *coetibus*, Voss. sec. et Lovel. 3; *ad eam rem consulendam* Lovel. 5. Lem.

6. *Honorem ferunt matronis habitum*, *ut pilento*, vehiculo Tuscae originis, pensili, celso, quatuor rotis instructo, tecto supra, sed in lateribus aperto, *ad sacra ludosque* cum pompa, *carpentis*, vehiculis, quibus tectum arcuatum et duae aut quatuor erant rotae, *festo profestoque*, non festo, seu profano, scilicet die, *uterentur*. Confer XXXIV, 1, 3; Ovid. Fast. I, 619; ad Tac. Ann. IX, 42, n. 5; Heyne ad Virg. Aen. VIII, 665; Scheffer. de re vehic. II, 17, 25; Spanhem. de pr. et usu num. Diss. XI, p. 278.

carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto aestimatoque, ut pecuniae solverentur, crateram auream fieri placuit, quae donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes; ante alios in Camillum: *eum praedam veientanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse*; absentes ferociter increpant: praesentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex eo anno viderunt [7], tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt; et Patres hoc idem de intercessoribus legis adnisi. Ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

XXVI. Comitiis tribunorum militum Patres summa ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur; propter bella simulabant parari ducem, sed largitioni tribunitiae adversarius quaerebatur. Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate L. Furius Medullinus sextum, C. Aemilius, L. Valerius Publicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur: differendo deinde elanguit res: et Camillo, quem adversarium maxime metuebant, gloria in Faliscis crevit. Nam quum primo moenibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coëgit eos egredi urbe; sed timor longius progredi prohibuit. Mille fere passuum [1] ab oppido castra locant; nulla re alia fidentes

7. *Simul*, simul ac (ut et paulo ante), *extrahi*, differri, prolatari, *rem ex eo anno*, post hunc annum, *viderunt*.

Cap. XXVI. 1. *Mille fere passuum*, ut III, 61; XXIII, 44; XXXVIII, 21, al. vide Gron. de pec. vet. I, 10. — *Confragosis viis*, inaequalibus, horridis, quae virgultis sentibusque

ea satis tuta esse, quam difficultate aditus, asperis confragosisque circa, et partim arctis, partim arduis viis. Ceterum Camillus, captivum indicem ex agris sequutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant; alius exercitus proelio intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque; tantumque inde pavoris Faliscis iniectum est, ut, effusa fuga castra sua, quae propiora erant, praelati, urbem peterent. Multi caesi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent: castra capta; praeda ad quaestores redacta [2] cum magna militum ira: sed, severitate imperii victi, eandem virtutem et oderant, et mirabantur. Obsidio inde urbis et munitiones, et interdum per occasionem impetus oppidanorum in romanas stationes proeliaque parva fieri: et teri tempus, neutro inclinata spe; quum frumentum copiaeque aliae ex ante convecto largius obsessis, quam obsidentibus, suppeterent: videbaturque aeque diuturnus futurus labor, ac Veiis fuisset, ni fortuna imperatori romano, simul et cognitae rebus bellicis virtutis specimen, et maturam victoriam dedisset [3].

erant implicatae, ut XXI, 32; XXVIII, 2; XXXII, 4. — *Praelati*, vide ad II, 14, n. 3.

2. *Praeda ad quaestores redacta*, vide ad cap. 19, n. 8. — *Per occasionem*, vide ad II, 17, n. 1.

3. *Ni fortuna imperatori Rom. dedisset simul et, cognitae* antea *rebus bellicis, virtutis specimen*, hoc est, speciminis virtutis (scilicet fidei et iustitiae) edendi occasionem, seu facultatem; *et* per hoc specimen virtutis *maturam victoriam*. (Sic *Simul et....et* etc., ac *simul nec....nec* infra XXXII, 18 pr.) Quae explicatio apta quidem, sed non satis expedita est. Alii *specimen* in primo casu accipiunt, et, vel particulam *et* ante *maturam* putant delendam, vel legendum: *ni fortuna imperatoris Romani simul, et cognitae* nunc *rebus bellicis*, in bello, ac probatae hostibus *virtutis specimen*, exemplum, vel *cognitae re non bellica*; vel *incognitae rebus bellicis specimen, ei maturam victoriam dedisset.*

XXVII. Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum et comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Graecia manet [1], unius curae demandabantur; principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur praecellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset [2] pueros ante urbem lusus exercendique causa producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, tum, modo brevioribus, modo longioribus spatiis, trahendo eos a porta, lusu sermonibusque variatis, longius solito, ubi res dedit, progressus, inter stationes eos hostium castraque inde romana in praetorium ad Camillum perduxit [3]; ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse; quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit.* Quae ubi Camillus audivit, « Non ad similem, inquit, » tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse » cum scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis, » quae pacto fit humano, societas non est; quam ingeneravit natura [4], utrisque est, eritque. Sunt et » belli, sicut pacis, iura: iusteque ea, non minus » quam fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, » non adversus eam aetatem, cui etiam captis urbibus parcitur; sed adversus armatos et ipsos, qui, » nec laesi, nec lacessiti a nobis, castra romana ad » Veios oppugnarunt. Eos tu, quantum in te fuit, » novo scelere vicisti: ego romanis artibus, virtute,

Cap. XXVII. 1. *Quod hodie quoque* (vide ad I, 26, n. 11) *in Graecia manet*, in usu est. — *Principum liberos* etc. Conf. infr. ad XLII, 47, n. 2.

2. *Is quum in pace instituisset*, hoc moris habuisset, consuevisset. — *Tum*, postquam nefarium hoc consilium ceperat.

3. *Inter stationes eos hostium .... perduxit*; forte legend. *intra*, vel *in*, vel *per*. — *Quando eos pueros* etc. Cf. ad cap. 25, n. 3.

4. *Quam ingeneravit natura*, non cuiusque hominis ingenium, seu indoles, sed mater omnium rerum, quam Ciceró dicit; Ern.

» opere, armis, sicut Veios, vincam. » Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde a magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est iniecta, ut, qui modo, efferati odio iraque, Veientium exitum paene, quam Capenatium pacem, mallent [5], apud eos pacem universa posceret civitas. Fides romana, iustitia imperatoris in foro et curia celebrantur; consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. Introducti ad senatum ita loquuti traduntur: « Patres conscripti, victoria, cui nec deus, » nec homo quisquam invideat [6], victi a vobis et imperatore vestro, dedimus nos vobis; rati, quo nihil » victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quam legibus nostris, victuros. Eventu huius » belli duo salutaria exempla prodita humano generi » sunt: vos fidem in bello, quam praesentem victoriam [7], maluistis: nos, fide provocati, victoriam » ultro detulimus: sub ditione vestra sumus. Mittite, » qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant: nec vos fidei nostrae, nec nos imperii » vestri poenitebit. » Camillo et ab hostibus et a ci-

5. *Vt, qui* magistratus *modo mallent Veientium exitum*, eorum exitui similem *exitum* (al. *exitium*), finem, interitum (ut I, 48; V, 44; VI, 18; XL, 5, et al.), *quam Capenatium pacem*, quam pacem petere et impetrare, ut Capenates, de quo vide cap. 24 pr. — *Qui dederent Falerios*, vide ad I, 41, n. 3.

6. *Victoria, cui nec deus, nec homo invideat*, vide ad cap. 21, n. 10. *Invidere victoriae*, ut *i. honori* XXXVIII, 47, et al. Ipsum illud, *invidere victoriae*, occurrit apud Petron. in Satyr. c. 80, *attulissem mihi damnatas manus, si non inimici victoriae invidissem*: et eadem forma Cic. saepe usus est. LEM.

7. *Praesentem victoriam*, vid. ad I, 12, n. 6.

vibus gratiae actae. Faliscis in stipendium militum eius anni, ut populus romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quam quum triumphantem alibi per urbem vexerant equi, insignis iustitia fideque, hostibus victis, quum in urbem redisset, tacite eius verecundiam non tulit senatus [1], quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi longa una nave, haud procul freto siculo a piratis Liparensium excepti, devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam praedam dividere; forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior, quam suis: qui, legatorum nomen donumque et deum, cui mitteretur, et doni causam veritus [2] ipse, multitudinem quoque, quae semper ferme regenti est similis, religionis iustae implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum praesidio etiam navium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo se-

Cap. XXVIII. 1. *Quum in Vrbem redisset, tacite eius verecundiam non tulit senatus*, ut al. *tacitus*, h. e. ea nihil motus, ob eam nihil moliensi vel ita ut taceret, et rem praetermitteret silentio (cf. ad I, 50, n. 7): nis, malis cum Doëringio iungere *quum in Vrbem redisset tacite*, h. e. prae verecundia, nulla mentione facta doni Delphos mittendi. — *Liparas*, confe- ad XXI, 49, n. 1. — *Timasitheus*, Τιμησίθεος apud Plutarch. in Camilli vita, tom. I, pag. 133 D, sed Τιμασίθεος apud Diodor. l. XIV, p. 445. Cf. Cuper. in apotheos. Hom. p. 296.

2. *Doni causam*, religionem, *veritus*, reveritus, non sine reverentia respiciens; sic et lib. XXXIX, cap. 37, *Veremur quidem vos, Romani, et, si ita vultis, etiam timemus; sed plus et veremur et timemus deos immortales.* Cic. lib. I ad Quint. fratr. Epist. 3, *quem meus Cicero et amabat, ut fratrem, et iam, ut maiorem fratrem, verebatur.* Ovid. lib. V, Trist. El. VI, vers. 31, *Ceditur et caecis, et quos praetexta verendos, Virgaque cum verbis imperiosa facit.* Lem. — *Romam inde sospites restituit; hospites* in multis codicibus. Sed alibi etiam hae voces commiscentur a librariis. Lem. — *Varie bellatum*, vide ad cap. 23, n. 1

natusconsulto est factum, donaque publice data. Eodem anno in Aequis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit et apud ipsos exercitus et Romae, vicissent, victine essent. Imperatores romani fuere ex tribunis militum C. Aemilius, Sp. Postumius. Primo rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Aemilium praesidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum, incomposito agmine negligentius ab re bene gesta euntem [3], adorti Aequi, terrore iniecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad praesidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, quum in concione advocata terrorem increparet ac fugam; fusos esse ab ignavissimo et fugacissimo hoste; conclamat universus exercitus, merito se ea audire, et fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes, ut confestim inde ad castra hostium duceret (in conspectu erant posita in plano), nihil poenae recusabant, ni ea ante noctem expugnassent. Collaudatos corpora curare, paratosque esse quarta vigilia iubet; et hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quae ferebat Verruginem, excluderent [4], fuere obvii: proeliumque ante lucem (sed luna pernox erat [5]) commissum est: et haud incertius diurno proelio fuit. Sed clamor Verruginem

3. *Negligentius ab re bene gesta euntem*, vide ad I, 1, n. 5. — *Sed eosdem correcturos*, virtute et victoria emendaturos, *esse*, scilicet flagitium. Conf. XLIII, 11.

4. *Nocturnam fugam excludere*, prohibere consilium et facultatem noctu fugiendi; ut *fugam alicui claudere* XXVII, 18; vel locum, per quem effugi potest.

5. *Luna pernox erat*, lucebat per totam noctem; ut *alea pernox luditur* apud Iuven. VIII, 10. Similiter Plin. lib. II, Histor. natural. cap. 9, «Luna alias pernox, alias sera, et parte diei solis lucem adiuvans.» Lem. — *Haud incertius*, haud obscurius, ob clarum lunae lumen; ut *incerta luna*, *sol* etc. scil. respectu luminis.

perlatus, quum castra romana crederent oppugnari, tantum iniecit pavoris, ut, nequidquam retinente atque obsecrante Aemilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus [6] sustulit, quum perequitasset aciem, promissa repetens, tantum iniecit ardoris, ut non ultra sustinuerint impetum Aequi. Caedes inde fugientium, qualis, ubi ira magis, quam virtute, res geritur, ad perniciem hostium facta est; tristemque ab Tusculo nuntium, nequidquam exterrita civitate, literae a Postumio laureatae [7] sequuntur: victoriam populi romani esse; Aequorum exercitum deletum.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, et plebs continuare latoribus legis tribunatum, et Patres reficere intercessores legis annisi sunt; sed plus suis comitiis plebs valuit: quem dolorem ulti Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavus, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio huius anni, ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversa, Vitelliam coloniam romanam in suo agro Aequi expu-

6. *Effuse sequentibus* Romanis. Sed e seqq. apparet, tum nondum fugisse hostes; Duk. At confer ad IV, 18, n. 4. — *Promissa* ab exercitu (conf. n. 3) *repetens*, postulans, exigens; vel memoriam eorum repetens et militibus inculcans.

7. *Tristem ab Tusculo nuntium* Romam perlatum *sequuntur literae laureatae*, h. e. rerum laetarum nuntiae; nam victoria de hoste reportata, tum literae per tabellarios ad senatum missae, tum militum lanceae et pila lauri ramis involvebantur. Confer XLV, 1; Plinium, XV, 30, seu 40 pr. ibique Harduin. Appian. bell. Mithridat. cap. 77 extr. Salmas. ad Lamprid. Alexand. Sever. c. 58; Lindembrog. ad Ammian. XVI, 12; Brodaei Misc. I, 33; Gevart. lectt. Papin. V, 1.

gnant: colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per aversa urbis fugam [1] dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit; is, cum exercitu profectus, acie hostes vicit; victorque Romam ad maius aliquanto certamen redit. Dies dicta erat tribunis plebis [2] biennii superioris, A. Virginio et Q. Pomponio; quos defendi Patrum consensu ad fidem senatus pertinebat: neque enim eos aut vitae ullo crimine alio, aut gesti magistratus quisquam arguebat, praeterquam quod, gratificantes Patribus, rogationi tribunitiae intercessissent. Vicit tamen gratiam senatus plebis ira; et pessimo exemplo innoxii denis millibus gravis aeris condemnati sunt: id aegre passi Patres. Camillus palam sceleris plebem arguere, « Quae, iam in suos » versa, non intelligeret, se pravo iudicio de tribu- » nis intercessionem sustulisse; intercessione sublata, » tribunitiam potestatem evertisse. Nam, quod illi » sperarent, effrenatam licentiam eius magistratus » Patres laturos, falli eos. Si tribunitia vis tribunitio » auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inven- » turos esse [3]. » Consulesque increpabat, quod fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem sequuti essent. Haec propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.

Cap. XXIX. 1. *Per aversa urbis*, scil. loca, remotiora ab ea urbis parte, quam hostes ceperant. Cf. VIII, 26, n. 2. Sic et *aversa castra* XXII, 24, n. 7, ubi verba *a castris Hannibalis* a glossatore adiecta putant intpp. quum per se pateat, quid sint *aversa castra*; vid. ad III, 5, n. 3. Similiter *aversae valles* (a tergo sitae) XXVII, 41; *invadere aversum* (a tergo) *hostem*, *cornu* etc. III, 70; IV, 27; V, 38; XXX, 9; *aversa concio* XXIV, 39. — *Lucretio ea provincia evenit*; vide ad II, 40, n. 8.

2. *Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris*. Conf. cap. 25, pr.

3. *Aliud telum Patres inventuros*, vide ad III, 50, n. 1. — *Tacite tulissent* (vide ad cap. 28, n. 1), *fide publica decipi tribunos*, vid. ad XXXVIII, 25, n. 7.

XXX. Senatum vero incitare adversus legem [1] haud desistebat: « Ne aliter descenderent in forum, quum » dies ferendae legis venisset, quam ut qui meminis- » sent, sibi pro aris focisque [2] et deum templis ac » solo, in quo nati essent, dimicandum fore. Nam » quod ad se privatim attineat, si suae gloriae sibi » inter dimicationem patriae meminisse sit fas, sibi » amplum quoque esse [3], urbem ab se captam fre- « quentari, quotidie se frui monimento gloriae suae, » et ante oculos habere urbem latam in triumpho » suo [4], insistere omnes vestigiis laudum suarum. » Sed nefas ducere, desertam ac relictam ab diis im- » mortalibus incoli urbem; et in captivo solo habi- » tare populum romanum, et victrice patria victam » mutari. » His adhortationibus principis [5] concitati Patres, senes iuvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrymis coepere, *Ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent*, Capitolium, aedem Vestae, cetera circa templa deorum

CAP. XXX. 1. *Senatum incitare adversus legem*, rogationem, scil. de migrando Veios. Conf. cap. 24 sq. — *Ne aliter*, alia mente et cogitatione, *descenderent in forum*, vide ad II, 64, n. 13.

2. *Pro aris* (Penatium in impluvio) *focisque* (Larium in atrio) *dimicandum fore*. Confer IX, 12, n. 13; X, 44, n. 4; XXVIII, 42, n. 7; et Ernesti clav. Cic. voc. *ara*. — *Privatim*, vide ad IV, 48, n. 6.

3. *Sibi amplum quoque esse*, vide ad II, 9, n. 2.

4. *Vrbem latam in triumpho suo*, propr. eius imaginem: nam devictorum oppidorum, montium, populorum, regum, fluviorum simulacra in ferculis, ante currum triumphantis, portari solebant. Conf. XXXVII, 59; et ad Sil. XVII, 635 sqq. ubi fusius Scipionis triumphus describitur. — *Et cum victrice patria victam mutari*, commutari, h. e. victam urbem fieri patriam deserta Roma victrice.

5. *His adhortationibus principis*, sc. Camilli, qui modo orationem habuerat, et vere princeps civitatis (ut Fabius, III, 1) et pace belloque tum erat, tum ita dicitur infr. VI (sed in dictatura et adiecto nomine); et VII, 1 extr. *praecipue* malebat Scheller. — *Prensantes*, vide ad II, 61, n. 4.

ostentantes. *Ne exsulem, extorrem populum romanum ab solo patrio ac diis penatibus in hostium urbem agerent; eoque rem adducerent, ut melius fuerit, non capi Veios, ne Roma desereretur.* Quia non vi agebant, sed precibus, et inter preces multa deorum mentio erat, religiosum parti maximae fuit [6]; et legem una plures tribus antiquarunt, quam iusserunt: adeoque ea victoria laeta Patribus fuit, ut postero die, referentibus consulibus, senatusconsultum fieret, ut agri veientani septena iugera [7] plebi dividerentur; nec patribusfamiliae tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur; vellentque in eam spem liberos tollere.

XXXI. Eo munere delenita plebe, nihil certatum est, quo minus consularia comitia haberentur. Creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea etiam fuit cognomen [1]. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat veienti bello. Eodem anno aedes Iunonis reginae [2], ab eodem dictatore eodemque bello vota, dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Aequis gestum est, fusis hostibus prius paene, quam

6. *Religiosum parti maximae fuit*, vide ad II, 5, n. 4. — *Et legem una* (tribu) *plures tribus* (vide ad II, 7, n. 3) *antiquarunt*, vid. ad IV, 58, n. 10.

7. *Septena iugera agri*, vide ad VI, 36, n. 5. — *Liberos tollere*, vide ad IV, 54, n. 6.

Cap. XXXI. 1. *M. Manlius, cui Capitolino postea etiam fuit cognomen*, quod ille multo clarius reddidit: nam familiae eidem Manliae illud iam antea fuit (conf. IV, 42, nisi *Vulso* forte ibi leg. pro *Capitolinus*), forsan a domo magnifica in Capitolio (vide VI, 20), vel quoniam tota ibi familia habitavit; at huic M. Manlio illud inditum est a defenso Capitolio; vide cap. 47. Vox *etiam* a multis libris recte, opinor, abest, nisi forte post *Manlius* excidit primum eius cognomen *Vulso*. Quintiis etiam idem fuit cognomen: sed eo respici vix crediderim. — *Magnos ludos fecere* etc. Confer cap. 19, et ad I, 35, n. 7.

2. *Aedes Iunonis reginae* etc. Conf. cap. 21, 22.

manus consererent. Valerio, quod perseverantior caedendis in fuga fuit [3], triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur Vrbem, decretum est. Eodem anno novum bellum cum Volsiniensibus exortum: quo propter famem pestilentiamque in agro romano, ex siccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus duci nequivit; ob quae Volsinienses, Salpinatibus adiunctis superbia elati, ultro agros romanos incursavere. Bellum inde duobus populis indictum. C. Iulius censor decessit: in eius locum M. Cornelius suffectus: quae res postea religioni fuit [4], quia eo lustro Roma est capta; nec deinde unquam in demortui locum censor sufficitur: consulibusque morbo implicitis placuit, per interregnum renovari auspicia. Itaque, quum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus; qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit: ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate; ut etiamsi cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum reipublicae esset.

XXXII. Kalendis quinctilibus magistratum occepere L. Lucretius, Ser. Sulpicius, M. Aemilius, L. Furius Medullinus septimum, Agrippa Furius, C. Aemilius iterum. Ex his L. Lucretio et C. Aemilio volsiniensis provincia [1] evenit: Salpinates Agrippae Furio et Ser.

3. *Quod perseverantior* (in) *caedendis* (hostibus) *in fuga fuit*: si Livius ita scripsit, prius *in* omisit, quod repetitio eius aures offendisset. — *Volsinienses*, seu *Vulsinienses*, populus Etruriae (vide ad Iuvenal. III, 191), ut et *Salpinates*, quorum mentio quoque fit in Fragm. Fabii Pictoris. Conf. Cluver. Ital. ant. II, 3.

4. *C. Iulius censor decessit: in eius locum M. Cornelius suffectus: quae res postea religioni fuit* (ut *religio est*, vel *religiosum est*, *hoc fieri*; vid. ad II, 5, n. 4); *nec deinde* etc. Cf. VI, 27; IX, 34, n. 17; XXIV, 43; XXVII, 6.

Cap. XXXII. 1. *Volsiniensis provincia*, al. *Volsinienses*; vide ad II, 40, n. 8.

Sulpicio. Prius cum Volsiniensibus pugnatum est: bellum numero hostium ingens, certamine haud sane asperum fuit: fusa concursu primo acies in fugam: millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Eius belli fama effecit, ne se pugnae committerent Salpinates; moenibus armati se tutabantur. Romani praedas passim et ex salpinati agro, et ex volsiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt; donec Volsiniensibus fessis bello ea conditione, ut res populo romano redderent, stipendiumque eius anni exercitui praestarent, in viginti annos induciae datae. Eodem anno M. Caedicius[2] de plebe nuntiavit tribunis, se in nova via, ubi nunc sacellum est, supra aedem Vestae, vocem noctis silentio audisse clariorem humana, quae magistratibus dici iuberet, Gallos adventare. Id, ut fit, propter auctoris humilitatem spretum, et quod longinqua, eoque ignotior, gens erat: neque deorum modo monita, ingruente fato, spreta; sed humanam quoque opem, quae una erat [3], M. Furium ab urbe amovere; qui, die dicta ab L. Appuleio tribuno plebis propter praedam veientanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, quum, accitis domum tribulibus clientibusque (magna pars plebis erat), percunctatus animos eorum, responsum tulisset [4], *se collaturos, quanti damnatus esset, absolvere eum non posse*, in exsilium abiit; precatus ab diis immortalibus [5],

2. *M. Caedicius*, Κεδίκιος ap. Suid. et Plutarch. tom. I, p. 155; sed Μάρκος Καιδίκιος, ibid. tom. II, pag. 319; A. Καιδίκιος apud Appian. Gall. Exc. II, 15; Καίδικος ap. Zonar. VII, 23. *Caedicius* in fastis Capit. an. V. 497.

3. *Humanam quoque opem, quae una erat*, pro hominem, qui solus opem ferre poterat. — *Propter praedam veientanam*, cuius decimam partem Apollini voverat. Confer cap. 23 et 25.

4. *Quum responsum tulisset*, accepisset. Confer ad I, 50, n. 7.

5. *Precatus ab diis immortalibus* etc. ut olim Achilles ap. Homer. Il. α, 340

si innoxio sibi ea iniuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingratae facerent. Absens quindecim millibus gravis aeris damnatur.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si quidquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama [1], dulcedine frugum maximeque vini, nova tum voluptate, captam, Alpes transisse, agrosque ab Etruscis ante cultos possedisse; et invexisse in Galliam vinum illiciendae gentis causa Aruntem Clusinum, ira corruptae uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, praepotente iuvene, et a quo expeti poenae, nisi externa vis quaesita esset, nequirent: hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos; sed eos, qui oppugnaverint Clusium, non fuisse, qui primi Alpes transierint, satis constat: ducentis quippe annis ante [2], quam Clusium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed multo ante cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, saepe exercitus gallici pugnavere. Tuscorum ante romanum imperium late [3]

seq. et 407 seq. Confer Suid. ὁ Κάμιλλος εὔξατο τὴν Ἀχίλλειον εὐχὴν etc. Lem. — *Absens quindecim millibus gravis aeris damnatur*: eandem summam memorant Plutarch. in vita Camilli pag. 135, et Zonar. VII, 22; sed multo maiorem Appianus de rebus Ital. fragment. VIII.

Cap. XXXIII. 1. *Eam gentem traditur fama* etc. Conf. Plutarch. tom. I, p. 135, 136, ubi *Lucumonis* (vid. ad I, 8, n. 2) *tutor* dicitur Ἄῤῥων Τυῤῥηνός. — De *Clusio* vide ad II, 9, n. 1.

2. *Ducentis quippe annis ante* etc. Conf. cap. seq. — *Nec cum his Clusinis ... cum iis* Etruscis *qui inter Apenninum Alpesque incolebant*, conf. ad I, 1, n. 3; I, 8, n. 2; et Schweigh. ad Polyb. II, 17, n. 1.

3. *Tuscorum ante roman. imperium late* etc. Confer ad I, 8, n. 2, et de toto h. l. classico Heyn. Opusc. Acad.

terra marique opes patuere: mari supero inferoque, quibus Italia insulae modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento; quod alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab Hadria Tuscorum colonia, vocavere italicae gentes. Graeci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras: prius cis Apenninum ad inferum mare, postea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis missis: quae trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Raetis [4]: quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, praeter sonum linguae, nec eum incorruptum, retinerent.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum[1] haec accepimus. Prisco Tarquinio Romae regnante, Celta-

tom. V, pag. 402 sq. — *Mari supero*, sive *Hadriatico*, inter Italiam et Epirum, trans Apenninum, ab *Hadria*, vel Venetorum, vel Piceni opp. (hodie *Atri*) sic dicto; et *infero*, seu *Tusco* et Tyrrheno. *Mare Adriaticum* (ita forte rectius scribitur) alii ab Adria flumine (vid. Steph.), alii vero ab Adria, Iasonis filio dictum putant. Cf. Schweigh. ad Polybium II, 14, n. 4. — *Quantum potuerint*, valuerint, polluerint, quam potentes fuerint, ut VIII, 22, n. 3; XXIII, 46, n. 4; XXVIII, 7, n. 14; XXXI, 31, n. 10; XXXIV, 62, n. 6.

4. *Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est*; ita editum Romae an. 1472, ac Parmae. Post eas autem editiones ita iterum vulgavit Ascensius anno 1513, quum mediae, quas vidimus, perperam legerent *Alpinis quoque ea tangentibus*. Cum Ascensio autem sentiunt omnes scripti, nisi quod, *Alpinis ea quoque gentibus*, alio ordine habeat Lovel. 2. Lem. — *Maxime Raetis*, confer Plin. III, 20, seu 24, et Iustin. XX, 5. Vulgo scribitur *Rhaeti* et *Rhaetia*. Sed vide Drakenb. ad h. l. Ryck. et Wolf. ad Tac. Ann. I, 44, ubi monet in lapidibus optimis plurimisque illud *h* non legi, et *Rhenum* quidem obverti posse; verum in talibus non germanicam (nedum graecam) originem, sed Romanorum consuetudinem spectandam esse. — *Quos loca ipsa efferarunt*, confer ad IX, 13, n. 2. Mox *ex antiquo* absolute et substant. dictum pro omnibus iis, quae ipsis antiquitus inessent. Confer ad XXXIII, 40, n. 4.

Cap. XXXIV. 1. *De transitu in Italiam Gallorum* confer ad XXI, 38,

rum, quae pars Galliae tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit: ii regem Celtico dabant: Ambigatus is fuit, virtute fortunaque quum sua, tum publica, praepollens, quod imperio eius Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse iam, exonerare praegravante turba regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sororis filios, impigros iuvenes, missurum se esse, in quas dii dedissent auguriis sedes, ostendit: quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Tum Sigoveso sortibus dati[2] Hercynii saltus: Belloveso haud paulo laetiorem in Italiam viam dii dabant: is, quod eius ex populis abundabat[3], Bituriges, Arvernos, Senones, Aeduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit; profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositae erant, quas inexsuperabiles visas haud equidem miror, nulla dum[4] via (quod quidem con-

et Polyb. II, 17 sq. — *Ii regem Celtico dabant*, scilic. populo; nisi *Celticum* olim dictum, ut *Noricum*, *Geticum*, *Illyricum*, *Celticum* etc. Cf. Gron. Obss. II, 3 extr. — *Imperio eius*, eo imperante, ut *principatu eius* apud Plin. VII, 3; XXIX, 1; *tribunatu* apud Suet. Caes. V, Vesp. II; *consulatu* etc. — *Praegravante turba*, vid. ad XXXVIII, 25, n. 5.

2. *Tum Sigoveso sortibus dati* etc. Confer ad I, 35, n. 5.

3. *Is, quod eius ex populis abundabat*, scil. Ambigati; quae tamen Doëringii ratio dura est. In MSS. optimis legitur *eius*; in ed. Iunt. *ei*; in plerisque edd. antt. *eis*, seu *iis ex populis*, scilicet qui mox memorantur; et in multis codd. *quod ea gens p a.* scil. Italia, quam hinc multitudine suorum succinctus petiit, quod arrisit Gron. qui etiam coni. *quod septem ex p. a.* Confer tamen supra ad cap. 25, n. 5. — Mox *Santones* substituendi videbantur Sigonio pro *Senonibus*, qui c. 25, *recentissimi advenarum* dicuntur. — *Alpes inde oppositae erant, quas inexsuperabiles visas haud equidem miror. Appositae erant* Fragm. Hav. et Lovel. 2 a manu prima. Sed solent haec verba confundere librarii. Deinde *inexsuperabiles minus haud equidem miror* Leid. sec. praeterea *inexpugnabiles* editt. ante Aldum, qui alterum recepit, concinentibus omnibus scriptis. Lem.

4. *Nulla dum via*, nulla adhuc via nondum ulla via (ut VII, 33, n. 5,

tinens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet[5]) superatas. Ibi quum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque, quanam per iuncta caelo iuga in alium orbem terrarum transirent, religio etiam[6] tenuit, quod allatum est, advenas quaerentes agrum ab Salyum gente oppugnari; Massilienses erant hi, navibus a Phocaea profecti[7]: id Galli fortunae suae omen rati adiuvere, ut, quem primum in terram egressi occupaverant, locum patentibus silvis communirent[8]: ipsi per Taurinos saltusque invios Alpes transcenderunt; fusisque acie

et XXIX, 11 pr.), *superatas*, *quod*, quantum, *quidem continens sit memoria*, hoc est, memoria contineat, ut XXVIII, 44 extr. *pertinens sit* pro *pertineat*, de quo vide Obss. Miscell. tom. III, p. 395, et Davis. ad Cicer. Nat. Deor. IV, 44; Doër.

5. *Nisi de Hercule* Graio *fabulis credere libet*, qui Geryone caeso primus hanc Alpium partem transiisse, et in Italiam venisse fingitur: et unde *Alpes Graias* (ubi nunc mons Bernardi, ut creditur) dictas putant. Cf. XXI, 41; ad Nep. Hann. 3; Plin. III, 17, seu 21; et ad Sil. II, 356; III, 91, 496; IV, 4; XI, 218. — *Quanam*, via.

6. *Religio etiam*, non sola montium altitudo, *tenuit*, retinuit eos reputantes, a se, qui novas sedes quaererent, alios idem facientes, adiuvandos esse. — *Allatum est*, auditum, nuntius allatus. Sed XXIII, 27, n. 4, *allatum est*, scil. mandatum, *ut* etc.

7. *Massilienses erant hi* advenae, *navibus a Phocaea*, Ioniae opp. in Asia *profecti*. Al. *Phocide*, errore antiquo (vide Iustin. XXXVII 1; XLIII, 1; et Lucan. III, 340; IV, 256) et vulgari. Confer XXXIV, 9 pr. Strab. IV, 4 sq. p. 179 sq. Herodot. I, 142; Plin. III, 4; ad Sil. I, 335; IV, 52. — Habent multi, *in navibus profecti*; sed in hanc lectionem haud immerito invectus est celeb. Rhenanus: legimus cum illo et optimis editt. *Massilienses erant hi*, *navibus* etc., τὸ *hi* eodem modo dictum, quo paulo ante hoc cap. *Ambigatus is fuit*. Lem. — *Salyes*, Rhodanum et mare mediterraneum accolentes, qui cap. 35 pr. *Salluvii*, et Flor. III, 2; *Salyi* dicuntur. Confer Strab. l. l. et Drakenb. inf. ad Epit. LX pr. et LXI pr. Epit. LXI. — *Adiuvere*, scil. Massilienses.

8. *Locum* late *patentibus silvis communirent*, h. e. arboribus earum congestis et obiectis, Doër. — *Taurini*, seu Taurisci ad radices Alpium in hod. Pedemontio, quorum caput *Augusta Taurinorum*, prius dicta Taurasia et hod. *Turin*, ubi Padus Duriam recipit. Ceterum lectio h. l. debetur Drak. In antt. edd. *saltusque Iuliae Alpis*, in aliis e coni. Rhen. *ipsi Taurino saltu invias Alpes*: in MS. Lips. *saltus qua nlie ante Alpes*; unde Lips. in Epist. ad Belgas I, 93 coni. *saltus*, *qua minimae altae Alpes*, vel *qua inviae ante Alpes*.

Tuscis haud procul Ticino flumine, quum, in quo consederant, agrum insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago Aeduorum [9], ibi, omen sequentes loci, condidere urbem: Mediolanum appellarunt.

XXXV. Alia subinde manus Cenomanorum[1], Elitovio duce vestigia priorum sequuta, eodem saltu, favente Belloveso, quum transcendisset Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt (locos tenuere Libui[2]) considunt: post hos Salluvii [3], prope antiquam gentem Laevos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Pennino deinde Boii Lingonesque transgressi [4], quum iam inter Padum atque Alpes omnia

9. *Cognomine* (quod est adiect.) *Insubribus pago*, δήμῳ, *Aeduorum*, vide ad III, 15, n. 16. *Insubres*, seu Insubri et *Boii*, potentissimi Galliae Cisalpinae populi. Illorum oppida *Mediolanum*, *Laus Pompeia* (hodie *Lodi*), *Acerrae* etc. horum *Parma*, *Mutina* (hod. *Modena*), *Bononia* (hod. *Bologna*), *Regium Lepidi* (hod. *Reggio*), *Nuceria* (hod. *Luzara*), *Brixellum*, al. — Pro *Mediolanum*, *Mediolanium* Florent. Harlei. pr. et Hearnii Oxonienes. Lem.

Cap. XXXV. 1. *Alia subinde*, paulo post, *manus Cenomanorum* (non *Caenomanorum*: nam Κενομάνοι dicuntur Polyb. II, 17; Plin. III, 19, et Ptol.) quorum caput *Brixia*, hodie *Brescia* (vide XXXII, 30), unde *Brixiani Galli* XXI, 25. — *Vestigia priorum*, scilic. Gallorum. — *Eodem saltu* Taurino. — Pro *Cenomanorum*, *Germanorum* ferunt omnes codices, non Paris. tantum, sed etiam quinque Oxonienses, quos *Heurne* adhibuit, et tres Vaticani optimae notae, quos consuluit Dominic. Georgius. Vide eum de antiq. Italiae metropolibus cap. 11; sed consentiunt viri docti, lectionem vitiosam, eique substituendum esse *Cenomanorum*, quod iam Basileenses anno 1555, ac Sigonius receperunt. Lem.

2. *Locos tenuere Libui*, qui et ita dicuntur XXI, 38, et XXXIII, 37; sed rectius *Libici*, ut Plin. III, 17, 21; Ptol. III, 1; et Λεβέκιοι Polyb. II, 17, ubi vide Schweigh. Eorum oppida Vercellae et Laumellum, hodie *Vercelli* et *Lumello*. Sed aliae illis sedes assignari videntur inf. XXI, 38. Conf. paulo infra, n. 4.

3. *Post hos Salluvii* (vide ad c. 34, n. 7, et mox not. 4), considunt, *prope Laevos antiquam gentem* Ligustinam, cuius oppida fuere *Ticinum* (hod. *Pavia*) et Novaria. Galli vero ubivis eiectarum nomina adsciscunt. *Laevi* dicuntur *Levi* Plin. III, 17, n. 21; et Λάοι Polyb. II, 17.

4. *Pennino* (parte Alpium, de qua vide infr. XXI, 38) *deinde Boii Lingonesque transgressi*, ut *Rheno transgredi* apud Tacit. Annal. XII, 27. De *Boiis* vide ad c. 34, n. 9. *Lingonum* oppida *Forum Livii* (hod. *Forlì*),

tenerentur, Pado ratibus traiecto, non Etruscos modo, sed etiam Vmbros, agro pellunt: intra Apenninum tamen sese tenuere. Tum Senones, recentissimi advenarum, ab Vtente flumine[5] usque ad Aesim fines habuere. Hanc gentem Clusium, Romamque inde, venisse comperio: id parum certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adiutam. Clusini, novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum invisitatas cernerent et genus armorum, audirentque saepe ab iis, cis

Ravenna, *Faventia* (hod. *Faenza*), *Mutilum* (hod. *Medoli*), *Caesena*, *Forum Allieni* (hod. *Ferrara*), *Solona*, et al. Ceterum non male hunc locum ita emend. Iac. Gron. «*ubi nunc Brixia et Verona urbes sunt, locos tenuere. Libui continue et post hos Salassi prope*, vel *praeter* (h. e. iuxta) *antiquam gentem Laevos Ligures incolentes citra Ticinum amnem Pennino: deinde Boii Lingonesque transgressi* etc. Laevi Ligures, antiqua in illo tractu gens, tenuere locum suum pristinum; et ad horum latus versus Ticinum amnem demiserunt se ab Alpibus Libici, seu Libyi, pertinentes usque ad Ticinum, quum alteram eius ripam possiderent insubres (cf. cap. 34 extr.), ut sic *citra* id flumen manserint. Iam vero iuxta Laevos considerunt versus montana Alpium Salassi, vel pigritia transeundi ac procedendi, ut postea fecerunt Boii Lingonesque, vel non tam numerosi, ut Laevi Libicique impedientes cogi ab iis potuerint ad concedendum transitum. Salassos enim super Laevos et Libicos habitasse, affirmat praeter alios ipse Livius inf. XXI, 38; ex quo loco etiam patet, vocem *Pennino* iustius ad praecedd. quam ad seqq. componi; quum verisimile non sit, tanta aberratione Boios vagatos fuisse, ut Pennini transitum petierint, quum in promptu esset recta per Tridentinum iugum via, quam postea etiam sequuti sunt Cimbri, et quae protinus eos deduxit ad Etruscos et Vmbros. Igitur Salassi tum supra se habuerunt montem Penninum, tum infra se Laevos et Libuos, quod unum h. l. desiderari potest, Salluvii vero, seu Salyi in hac regione prorsus censeri nequeunt, ut recte ostendit Cluverius; quum appareat satis ex Polybio et Livio, Laevos, vel Libicos semper mansisse prope ortus Padi sedis suae prioris potentes, ut Salluvii dici nequeant Laevos et Ligures circa Ticinum agro pepulisse.»

5. *Ab Vtente flumine*, Ravennam ab septemtr. alluente (hodie *Montone*), *usque ad Aesim* flumen (hodie *Esino*, seu *Gesano*), qui Aesim oppid. (*Iesi*) praeterfluit, et Picenum dirimit ab Vmbria, nec longe ab Ancona in mare influit. *Vsente* quidam ferunt: male. Lem. — *Id parum certum est, solamne an . . . adiutam;* immo *solane an adiuta*, sc. venerit; Bauer. — *Invisitatas*, vide ad IV, 33, n. 1. — *Quam-*

Padum ultraque, legiones Etruscorum fusas; quamquam adversus Romanos nullum eis ius societatis amicitiaeve erat, nisi quod Veientes consanguineos adversus populum romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil impetratum: legati tres M. Fabii Ambusti filii missi, qui senatus populique romani nomine agerent cum Gallis, ne, a quibus nullam iniuriam accepissent, socios populi romani atque amicos oppugnarent: Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse: sed melius visum, bellum ipsum amoveri, si posset; et Gallos, novam gentem, pace potius cognosci, quam armis.

XXXVI. Mitis legatio, ni praeferoces legatos Gallisque magis quam Romanis similes habuisset: quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum: *Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit imploratum: et, quoniam legatione adversus se maluerint, quam armis, tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi afferant, aspernari, si Gallis, egentibus agro, quem latius possideant, quam colant, Clusini partem finium concedant: aliter pacem impetrari non posse, et responsum coram Romanis accipere velle: et, si negetur ager, coram iisdem dimicaturos, ut nuntiare domum possent, quantum Galli virtute ceteros mortales praestarent. Quodnam id ius esset, agrum a possessoribus petere, aut minari arma*, Romanis quaerentibus, et, *quid in Etruria rei Gallis esset?* quum illi, *se in armis ius ferre*, et,

quam adversus Romanos (confer ad XLV, 8, n. 2, et Gronov. Obss. II, 20) *nullum eis ius societatis* etc., ita et Dio Cass. in Fragm. apud Vrsin. pag. 373, t. I, p. 58 edit. Reim. non vero Appian. Gall. Exc. 2.

omnia fortium virorum esse, ferociter dicerent, accensis utrinque animis ad arma discurritur, et proelium conseritur. Ibi, iam urgentibus romanam urbem fatis, legati contra ius gentium arma capiunt: nec id clam esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique romanae iuventutis pugnarent: tantum eminebat[1] peregrina virtus! Quin etiam Q. Fabius, evectus extra aciem equo, ducem Gallorum, ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per latus transfixum hasta, occidit; spoliaque eius legentem Galli agnovere, perque totam aciem, romanum legatum esse, signum datum est. Omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt, minantes Romanis: erant, qui extemplo Romam eundum censerent; vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum iniurias, postulatumque, ut pro iure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum, et ius postulare barbari videbantur: sed, ne id, quod placebat, decerneret in tantae nobilitatis viris [2], ambitio obstabat. Itaque, ne penes ipsos culpa esset cladis forte gallico bello [3] acceptae, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum reiiciunt: ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut, quorum de poena agebatur, tribuni mi-

Cap. XXXVI. 1. *Tantum eminebat peregrina virtus*, romana inter Clusinos. — *Q. Fabius, evectus extra aciem;* Fabii praenomen omittitur in Leid. sec. quod tamen requiri putamus, ut distinguatur a duobus fratribus, qui simul legati missi erant. Idem praenomen ei tribuitur infra lib. VI, c. 1. Lem. — *Signum datum est*, vide ad IV, 39, n. 1.

2. *Nec id decerneret in tantae nobilitatis viris*, viros (conf. XXVI, 2; XXVIII, 43; et Ruhnken. ad Vellei. II, 23), *ambitio obstabat*, studium gratificandi Fabiis; vide ad II, 27, n. 5, et IV, 31, n. 4; *decerneret*, scilic. senatus; nisi leg. *decernerent*, vel *decerneretur*.

3. *Cladis, forte gallico bello acceptae*, si forte accepta esset, vel olim acciperetur. Confer ad IX, 18, n. 3; XXVII, 45, n. 2; XXXI, 7, n. 1;

litum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto haud secus quam dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati, Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cornelius Maluginensis.

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret, (adeo obcaecat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi[1] non vult!) civitas, quae adversus Fidenatem ac Veientem hostem aliosque finitimos populos, ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset, ea tunc, invisitato atque inaudito hoste ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quaesivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summae rerum praeerant: delectumque nihilo accuratiorem, quam ad media bella[2] haberi solitus erat (extenuantes etiam famam belli), habebant. Interim Galli, postquam accepere, ultro honorem habitum violatoribus iuris humani, elusamque legationem suam esse, flagrantes ira, cuius impatiens est gens [3], confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum praetereuntium raptim tu-

et Drak. ad VI, 4, n. 7; *ad populum reiiciunt*, cf. ad II, 22, n. 4. — *Dignum*, vide ad I, 14, n. 2.

Cap. XXXVII. 1. *Vim suam ingruentem refringi*, frangi, infringi, retundi, repelli. Poëticum esse monet Bauer. coll. Hor. Od. III, 3, 28. — *Restringi*, Palatin. sec. Lovel. 1, 4, Harlei. uterque, et Haverk. *Exstingui*, Leid. sec. sed omnes male. Caesar. Bel. Gall. lib. VII, cap. 56, *disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret.* Ita *refringere opes Teutonicas*, Propert. lib. III, Eleg. II, vs. 43. *Refringere* et *restringere* etiam alibi in MSS. commutantur. Lem.

2. *Ad media bella*, vide ad II, 49, n. 6. — *Ultro honorem habitum*, vid. ad I, 5, n. 6, et XXI, 28, n. 6.

3. *Ira, cuius impatiens est gens* revocavi e MSS. et vett. edd. pro *impotens*, quod vulgo editum ex emend. Rhenani. *Impatiens irae* eodem sensu dicitur etiam Ovid. Met. XIII, 3, ubi vide Heins. Confer ad Tacit. Annal. VI, 48, 8.

multum quum exterritae urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire, magno clamore significabant; quacumque ibant, equis virisque[4] longe ac late fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed, antecedente fama nunciisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum [5], plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit: quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, aegre ad undecimum lapidem[6] occursum est, qua flumen Allia, Crustuminis montibus praealto defluens alveo, haud multum infra viam tiberino amni miscetur. Iam omnia contra circaque hostium plena erant, et nata in vanos tumultus gens [7], truci cantu clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris ante capto, non praemunito vallo, quo receptus esset, non Deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato [1], nec litato, instruunt aciem deductam

4. *Equis virisque*, equitatu et peditatu, ut XXI, 27 pr. XXVI, 5, et al. Sic et passim *equi* pro *equitibus*. Cf. ad VI, 24, n. 7, et Ernesti clav. Cic.

5. *Deinceps inde aliorum populorum*, vide ad I, 21, n. 8. — *Tumultuario exercitu*, vide ad I, 37, n. 4.

6. *Ad undecimum lapidem* (vid. ad II, 11, n. 3) *occursum est, qua flumen Allia* etc. Pugnatum est XV Kal. Sextiles, diesque ille a loco pugnae *Alliensis* est dictus, et inter atros, ut postea *Cannensis*, relatus. Eodem quoque CCC Fabii ad Cremeram caesi sunt; vide VI, 1, et conf. Plutarch. Camill. p. 137, et Diodor. lib. XIV, p. 454.

7. *Nata in vanos tumultus gens*, natura ad eos apta, ut πεφυκώς. Sic et *loca nata insidiis* XXII, 4; XXIV, 4; XXXVI, 17; *loca nata ad equestrem pugnam* XXII, 44; *ita natus locus* IX, 2, n. 4, aliaque *nata* dicuntur, quae natura sic comparata sunt, non arte, vel casu facta. Conf. ad IV, 15, n. 2; XXIV, 42, n. 3; XXIX, 19, n. 2; XXXIX, 1, n. 2.

CAP. XXXVIII. 1. *Nec auspicato* (vide ad c. 21, n. 1), *nec litato*, non facto sacrificio, et quidem h. l. laeto, *sine litatione* (XXVII, 33, n. 3): nam *litatio sacrificans*, et *hostia litare* et *perlitare* (VII, 8; XXXVI, 1; XLI, 14, 15, quo simul multitudo hostiarum caesarum innui videtur, vel *victimis litari* dicebatur, non modo quum sacrificaretur, sed etiam proprie quum in hostiis bona exta, vel in his indicia numinis placati invenirentur; unde *sacrificare usque ad litationem* est mactare plurimas vi-

in cornua [2], ne circumveniri multitudine hostium possent: nec tamen aequari frontes poterant [3], quum extenuando infirmam et vix cohaerentem mediam aciem haberent. Paullum erat ab dextra editi loci, quem subsidiariis repleri placuit; eaque res, ut initium pavoris ac fugae, sic una salus fugientibus fuit. Nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius, facilem in aequo campi [4] tantum superanti multitudini victo-

ctimas, donec laeta reperiantur exta, et non *inventa*, vel *impetrata pace deum* VI, 1, n. 7; et XXVII, 23, n. 3; id. quod h. l. *non litato.* Conf. ad I, 16, n. 4; VII, 8, n. 3; VIII, 9; IX, 14; XXIII, 36 extr. XXVII, 23; XLI, 14, n. 3; XLI, 15, n. 4; et Schwarz. ad Plin. Pan. c. 52, p. 226.

2. *Aciem deductam in cornua*, extentam perpetua serie in longitudinem, et ita quasi *extenuatam*, parum densam, longiorem quam latiorem, ut *longum agmen deducere* apud Frontin. Strateg. I, 6, n. 3; quae dictio petita est a filis deductis, vel a lana ex colo decerpta et formata, aut deducta in longa ac tenuia fila; unde *deductum* est tenue, v. c. *carmen*, *nasus*, *vox*, et *tenui deducta poëmata filo* apud Horat. Ep. II, 1, 225. Cf. Drak. ad h. l. et Heyn. ad Virg. Ecl. VI, 5. *Diductam* al., h. e. distractam; » et *diductam* h. l. recte habet; diducenda enim et utroque expandenda, ex medioque separanda ac scindenda acies erat, ut cornua dilatarentur. Vtrumvis autem legeris, intell. partic. ac si foret: ita ut diducerent, vel deducerent. » Bauer.

3. *Nec tamen aequari frontes poterant*, romana hostili, conf. ad III, 62, n. 6. De *subsidiariis*, vid. ad II, 20, n. 2.

4. *In aequo* (loco) *campi*, in aequo campo, in eius planitie. Sic passim *in aequum*, *in aequo*, *in arcto*, scil. loco (ut ἐν στενῷ apud Polyb. XI, 33), XXVI, 17, n. 3; XXVII, 39, n. 11; XXVIII, 33, n. 3; *in planum*, *in tutum* (XXXVI, 29), *in* et *ex aperto*; vide ad XXI, 32, n. 7. Similiter *opportuna*, scilic. loca XXV, 30, n. 5; *angusta*, *ardua*, *aperta*, *arcta*, *aspera*, *avia*, *devia*, *plana*, *excelsa* et alia passim obvia. Conf. ad IV, 27, n. 1. — *Multitudini* suae, vel suarum copiarum *tantum superanti* romanam, vel abundanti. Al. *superante multitudine*, vel (*tantum superant multitudine*) eodem sensu. Confer ad VIII, 10, n. 1.

riam fore : adeo non fortuna modo, sed ratio etiam, cum barbaris[5] stabat! In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat : pavor fugaque occupaverat animos[6], et tanta hominum oblivio, ut multo maior pars Veios, in hostium urbem, quum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad coniuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus : in reliqua acie simul est clamor, proximis ab latere, ultimis ab tergo, auditus, ignotum hostem prius paene quam viderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique[7] fugerunt. Nec ulla caedes pugnantium fuit : terga caesa suomet ipsorum certamine in turba impedientium[8] fugam. Circa ripam Tiberis, quo armis abiectis totum sinistrum cornu defugit[9], magna strages facta est : multosque, impe-

5. *Ratio etiam* (ars, consilia bellica, *Plan*; Bauer.) *cum barbaris stabat*, erat iis et cum illis; vide ad VIII, 34, n. 1. — Sine τῷ *etiam*, Leid. sec. et Voss. pr. quorum posterioris tamen margini adscriptum est. Lem.

6. *Pavor fugaque occupaverat animos*, fugae tantum cogitatio, cura, fugiendi voluntas : syllepsis et in verbo *occupandi*, quod datum est voc. *pavoris*; Bauer. — *Hominum oblivio*, h. e. coniugum liberorumque, ut initio cap. *non hominum memores*; Stroth. Sed ita Livius dixisset *suorum*, et supra *homines* sunt milites, quibus praeerant duces et quorum saluti consulendum erat. Supplendum potius *erat* suadente Bauero, aut vox *hominum* post *animos* ponenda. Sed recte, opinor, Gronov. pro *hominum* coni. *omnium*, scilic. rerum. — *Simul*, simul ac, *est clamor* hostium a *proximis auditus*.

7. *Integri intactique fugerunt*, vide ad II, 12, n. 11.

8. *Terga caesa* eorum, qui *suomet ipsorum certamine*, dum certatim fugerent, et quisque primus fugientium esse cuperet, *in turba*, in agmine confuso, *fugam impediebant*. Cf. ad VI, 8, n. 2.

9. *Sinistrum cornu defugit*, fuga declinavit; Ern. Gronovius emend. *diffugit*, quia *defugere* sit vitare, recusare. « Quod miror : neque enim *diffugiunt* huc et illuc passim fugiendo palati milites dilapsique, sed omnes simul, catervatim, unum in locum *defugerunt*, ad ripam e montibus, inferiorem locum fuga descenderunt : etsi fateor, parum frequens hoc usu vocabulum illud esse. » Bauer. Idem monet, non eosdem fuisse *invalidos* et *graves loricis*, uti nec eosdem *invalidos* et *imperitos nandi*, sed tria submersorum genera, tres intereund

ritos nandi, aut invalidos, graves loricis aliisque tegminibus, hausere gurgites: maxima tamen pars incolumis Veios perfugit; unde non modo praesidii[10] quidquam, sed ne nuntius quidem cladis, Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul a flumine et magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, et, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriae tam repentinae tenuit: et ipsi pavore defixi[1] primum steterunt, velut ignari, quid accidisset: deinde insidias vereri; postremo caesorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt: ubi quum praegressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent; aliud priori simile miraculum[2] eos sustinuit; noctemque veriti, et ignotae situm urbis, inter Romam atque Anienem consedere, exploratoribus missis circa moenia aliasque portas, quaenam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, quum pars maior ex acie Veios petisset, nemo superesse quemquam praeter eos, qui Romam refugerant, crederet, complorati[3] omnes, pariter vivi

causas memorari, et vix esse, quin *aut* ante *graves* exciderit.

10. *Unde non modo* non *praesidii*, vide ad I, 40, n. 1.

Cap. XXXIX. 1. *Et ipsi* (forte *ipso*) *pavore defixi*, vide ad III, 47, n. 9. De *pavore* vide ad Silium III, 215.— *Armorum cumulos, ut mos eis est, coacervare*, confer Caes. Bell. Gall. VI, 17; et Flor. II, 4, 5; ibique Duker.

2. *Aliud priori simile miraculum*, res mira et incredibilis, simulque admiratio eius, ut paulo ante *miraculum victoriae*, *eos sustinuit*, ab itinere continuando retinuit. Confer ad II, 44, n. 6. — *Ignotae situm urbis* pro *ignotum situm*; vide ad I, 1, n. 6.

3. *Romani*, qui in alliensi acie fuerant, *complorati omnes*, *pariter vivi mortuique*, *totam prope urbem lamen-*

mortuique, totam prope urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nuntiatum est: mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa moenia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem[4] iam in urbem futurus videretur impetus primo adventu, quo accesserant ad urbem; mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret: deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros; tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. Postremo lux appropinquans exanimare: timorique perpetuo ipsum malum continens fuit [5], quum signa

tis impleverunt: nam adscribitur mortuis et absentibus vivis, qui mortui credebantur, quod in urbe vivi fecerunt, quia in causa erant illi, cur hi facerent; Gronov. Confer XXII, 55, n. 2; ad XXXIV, 6, n. 10; et XLIII, 1, n. 7. *Complorati*, i. e. comploratio eorum; vide ad I, 53, n. 1. Baueri nota est: « Id elegantius multo quam quod a Sigon. defenditur, *comploratis omnibus pariter vivis mortuisque.* Sed ita nullum est verbum, quod ad voc. *Romani* pertineret, nec plane structurae ratio apparet: nam τὸ *Romani* aut redundat, aut anacoluthon exsistit, aut leg. *Romae*, vel Romanis. Neque enim *Romani* hic sunt illi ipsi, qui complorarentur, sed ipsi, qui Romae degerent, incolumes adhuc, sed ignari omnium ac solliciti. Itaque ab voc. *Romani* malim ablativos retinere. » Sed *Romani* qui sint, iam dixit Gronovius. Conf. Drakenb. ad h. l. — *Luctus stupefecit*, vicit, repressit, obruit; Bauer. Sensum eorum ademit, certe imminuit, ita ut lugentes torperent. Cf. XXV, 38, n. 2. — *Publicus pavor*, vide ad II, 41, n. 1.

4. *Omne inde tempus suspensos* (v. ad II, 32, n. 5) *ita tenuit animos* Romanorum, *ut identidem*, saepius, vel ab uno temporis momento ad alterum etc. Post *impetus* maiorem distinct. posuit Stroth. non male! Quatuor certe temporis momenta memorantur, quibus Romani hostium timuerint impetum (primus adventus, occasus solis, nox et lux altera), simulque ratio, cur quovis tempore metuerint, adiicitur; *a primo adventu* malebat Gron. Sed aut ipsum ablat. commode intelligi puto, aut *cum*, vel *simul* suppleri posse; Bauer.

5. *Timori malum continens fuit*, v. ad IV, 22, n. 4. — *Similis illi, quae... fugerat, civitas fuit*: friget hoc Gronovio, ut malit *similis illis, qui fugerant*: sed vix cuiquam probarit, haud utique mihi, qui altera lectione, ut duarum quasi civitatum diversas imagines exhibente, vix elegantius

infesta portis sunt illata. Nequaquam tamen ea nocte, neque insequenti die similis illi, quae ad Alliam tam pavide fugerat, civitas fuit: nam quum defendi urbem posse, tam parva relicta manu, spes nulla esset, placuit, cum coniugibus ac liberis iuventutem militarem senatusque robur in arcem Capitoliumque concedere, armisque et frumento collatis, ex loco inde munito[6] Deos hominesque et romanum nomen defendere: Flaminem sacerdotesque Vestales, sacra publica, a caede, ab incendiis procul auferre; nec ante deseri cultum eorum, quam non superessent, qui colerent. Si arx Capitoliumque [7], sedes deorum, si senatus, caput publici consilii, si militaris iuventus superfuerit imminenti ruinae urbis, facilem iacturam esse seniorum, relictae in urbe utique periturae turbae: et, quo id aequiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque simul se cum illis palam dicere obituros; nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum [8].

XL. Haec inter seniores morti destinatos iactata solatia: versae inde adhortationes ad agmen iuvenum, quos in Capitolium atque in arcem prosequebantur, commendantes virtuti eorum iuventaeque, urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis [1],

quidquam putem; Bauer. Conf. ad III, 47, n. 1. — *Collatis* eo, in Capitolium.

6. *Ex loco inde munito*, et infr. c. 43; *atque inde ex loco superiore*; vel *inde* pro *deinde*. — *Flaminem*, sing. pro plur. nisi leg. *Flamines*. Confer ad I, 20, n. 1.

7. *Arx Capitoliumque*, vide ad I, 55, n. 6. — *Vtique*, vid. ad II, 30, n. 1.

8. *Oneraturos inopiam armatorum*, eam aucturos; vide ad IV, 12, n. 3.

Cap. XL. 1. *Vrbis per CCCLX annos victricis*, numero annorum non accurato (ut infr. cap. 54), sed, ut vulgo dicunt, rotundo, nisi forte supputantur ab an. Vrb. cond. IV, quo primum a Romulo cum Sabinis bellum est gestum. Conf. Dionys. I, p. 61; et II, p. 100; Plutarch. Camill. p. 137; Gell. V, 17. — *Digredientibus*, immo *degredientibus*; Bauer.

quaecumque reliqua esset, fortunam. Digredientibus, qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captae urbis non superesse statuerant exitio; quum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus et concursatio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumque viros natosque, cui se fato darent, nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant [2]: magna pars tamen earum in arcem suos prosecutae sunt, nec prohibente ullo, nec vocante; quia, quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia, maxime plebis, turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa, velut agmine iam uno, petiit Ianiculum. Inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis [3], exsequentes. Flamen interim Quirinalis virginesque Vestales, omissa rerum suarum cura, quae sacrorum secum ferenda, quae (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisve

2. *Nihil relinquebant, quod humanis superesset malis*, quod miserabilius fingi posset. Baueri nota est: «*relinquebant*, faciebant, ut reliquum putaretur; vel faciebant eam conditionem, ostendebant, inducebant, ut appareret, nihil relictum mali, quod iam non sentiretur, nihil quod deesset, quod esset praeter et super illa, quae iam sentirent. Dativus esse videtur *humanis malis*, quibus supersit aliquid, qs. in eorum numero; ut habeant aliquid etiam nunc velut reliqui, quod nondum effuderint, nondum excusserint. Si ablativus sit, quod non placet, suppleris *ex*, *in*.» — *Utile obsessis* quidem fuisset, mulieres in arcem non admitti, ut *imbellis multitudo minueretur*, sed *parum humanum*, ab humanitatis pietatisque sensu alienum. — *Magna pars tamen earum in arcem suos prosecutae sunt*; legendum *persecutae* sunt. RHEN. quod etiam Klockian. Lovel. 1, 2, 3, 5; Voss. ambo; Leid. sec. Portug. et Fragm. Hav. alibi etiam *persequi* pro verbo simplici *sequi*, et ap. Livium et apud alios occurrit. LEM.

3. *Communibus deploratis* consiliis, vide ad III, 38, n. 3. — *Exsequentes suam spem, sua consilia*, sequentes, ex iis agentes; Bauer. — *Quisve*, alii *quisque*. Leg. *quive* et *quique*.

ea locus fideli asservaturus custodia esset, optimum ducunt, condita in doliolis sacello [4] proximo aedibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere: cetera inter se onere partito ferunt via, quae sublicio ponte ducit ad Ianiculum. In eo clivo eas quum L. Albinius [5], de plebe romana homo, conspexisset, plaustro coniugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quae inutilis bello urbe excedebat; salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum [6], irreligiosum ratus, sacerdotes publicos sacraque populi romani pedibus ire ferrique, se ac suos in vehiculo conspici; descendere uxorem ac pueros iussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit, et Caere, quo iter sacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romae interim, satis iam omnibus, ut in tali re [1], ad tuendam arcem compositis, turba seniorum, domos regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat: qui eorum curules gesserant magistratus [2], ut in fortunae pristinae, honorumque, aut virtutis insignibus morerentur, quae augustissima

4. *Condita in doliolis in sacello* etc. Confer Plutarch. in Camillo, t. I, p. 139. — *Vbi nunc*, tanquam in locum ita sacratum, *despui religio est*, quod et tradunt Festus voc. *doliola* et Varro L. L. IV, p. 37. — De *sublicio ponte*, vide ad I, 33, n. 8.

5. *L. Albinius*, ut apud Valerium Maximum, I, 1, 10 (ubi tamen vulgo *Albanius* legitur); et Flor. I, 13. Al. *Albinus*, ut apud Plut. l. l. et in multis codicibus Flori. Sed est nomen gentis plebeiae.

6. *Salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum*, quia religioni tum adhuc suus honor, nec eius, quantus nunc est, contemptus erat. Cf. ad I, 33, n. 10, et III, 20, n. 6.

CAP. XLI. 1. *Vt in tali re*, quantum fieri poterat in rebus tam trepidis ac subitis. — *Obstinato ad mortem animo*, conf. VI, 3 extr. VII, 32.

2. *Curules magistratus*, vide ad I, 8, n. 2. — *Augustissimae vestes* erant magistratibus *ducentibus*, seu *deducentibus*, vel comitantibus *tensas*, seu *thensas*, h. e. vehicula, quibus simulacra deorum in pompa circensi et in circum vehebantur; vide ad Tacit. Ann. XII, 42, n. 5; Ruben. de Re vest. I, 21; et Scheffer. de Re vehic. II, 24.

vestis est tensas ducentibus triumphantibusve, ea vestiti medio aedium eburneis sellis sedere [3]. Sunt, qui, M. Fabio pontifice maximo praefante carmen [4], devovisse eos se pro patria Quiritibusque Romanis, tradant. Galli, et quia interposita nocte a contentione pugnae remiserant animos, et quod nec in acie ancipiti usquam certaverant proelio, nec tum impetu, aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem, patente Collina porta, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa deum arcemque, solam belli speciem tenentem. Inde, modico relicto praesidio (ne quis in dissipatos ex arce, aut Capitolio impetus fieret), dilapsi ad praedam vacuis occursu hominum [5] viis, pars in proxima quaeque tectorum agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta et referta praeda, petunt: inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua

3. *Ea vestiti medio aedium sedere*, in atrio: at ἐν ἀγορᾷ apud Plutarch. t. I, p. 139: et infra *in aedium vestibulis*, quae tamen verba ad Gallos potius, ibi *stantes*, et ad *intuebantur* referenda sunt cum Schellero, cui etiam non displicet Dukeri ratio, ut vel *vestibulum* latiori sensu, vel *medium* non nimis subtiliter accipiatur, quum v. c. *in medio mari* et *in media urbe fieri* dicantur, quae non procul a litore et a portis fiant.

4. *Sunt, qui M. Fabio pont. max. praefante carmen* (vid. ad IV, 21, n. 1), *devovisse eos se . . . tradant*, ut et Plut. l. l. *Devovere se*, scilic. diis Manibus et Telluri, seu matri Terrae, est certis ritibus et pontifice max. *verba praeeunte* (vide ad IV, 21, n. 1) pro salute reip. vel calamitate eius avertenda se consecrare morti, de quo vide infr. VIII, 9, 10; X, 28; et Macrob. Sat. III, 9. Simul vero et hostes devoventur Diis Manibus, ut VIII, 10. — Mox voc. *urbem* ante *patente Collina porta* nonnulli delendam putant, quia modo praecessit. Confer tamen ad I, 3, n. 8; et mox ad cap. 43, n. 4. — *Collina porta*, vide ad II, 11, n. 3.

5. *Occursu hominum*, occurrentibus hominibus. — Quid hoc? *viae vacuae* sunt *occursu hominum*? Lego, *occursu hostium*, vera emendatione, ut arbitror. Tan. Faber. *Hostes* et *homines* a librariis commutari, verum est. Quid tamen Fabro in vulgata lectione, pro qua stant omnes codices scripti et editi, displicere potuerit, non plane videmus. Lem. — *Vagos exciperet*, vide ad II, 4, n. 3.

foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis aedificiis obseratis, patentibus atriis principum, maior prope cunctatio tenebat aperta, quam clausa, invadendi: adeo haud secus quam venerabundi intuebantur in aedium [6] vestibulis sedentes viros, praeter ornatum habitumque humano augustiorem, maiestate etiam, quam vultus gravitasque oris prae se ferebat, simillimos diis. Ad eos, velut simulacra, versi quum starent, M. Papirius, unus ex his, dicitur Gallo, barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram movisse; atque ab eo initium caedis ortum; ceteros in sedibus suis trucidatos [7]. Post principum caedem, nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis iniici ignes.

XLII. Ceterum, seu non omnibus [1] delendae urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, et ostentari quaedam incendia terroris causa, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent; et non omnia concremari tecta, ut, quodcumque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe, prima die, aut passim, aut late vaga-

6. *Adeo haud secus . . . . in aedium vestibulis*, vide supr. not. 3; et ad Praef. n. 15. — *Ad eos, velut simulacra*, non vivos homines, ob silentium obstinatum et immobilem consessum; Drakenborch. Conf. Plutarch. Camill. p. 140; Zonar. VII, 23; Oros. II, 19. — *M. Papirius* (Μάνιος Plutarch. tom. I, p. 140) *dicitur Gallo barbam suam, ut tum omnibus promissa erat* (nam Romani barbam et capillum *promittebant*, h. e. crescere et dependere patiebantur, erantque intonsi, barbati et capillati ante et ad ann. Vrb. 454; de quo vide ad Iuvenal. VI, 105) *permulcenti* etc. Conf. Zonar. et Plutarch. loco supra citato.

7. *Ceteros in sedibus suis trucidatos*, sc. dicunt, dicitur.

Cap. XLII. 1. *Ceterum seu non omnibus* Gallis, quippe qui cap. 41, *sine ira, sine ardore animorum ingressi urbem* dicuntur. Cave legas *omnis*, vel *non omnibus* exponas *nullis*. Nihil impediti est in hoc loco.

tus est ignis. Romani, ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus solum [2] concipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quocumque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammae et fragor ruentium tectorum advertisset, paventes ad omnia, animos, oraque, et oculos flectebant, velut ad spectaculum a fortuna positi occidentis patriae, nec ullius rerum suarum relicti, praeterquam corporum, vindices: tanto ante alios miserandi magis [3], qui unquam obsessi sunt, quod interclusi a patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam foede [4] actum excepit: lux deinde noctem inquietam insequuta est: nec ullum erat tempus, quod a novae semper cladis alicuius spectaculo cessaret. Nihil tamen, tot onerati atque obruti malis, flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis aequata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant,

2. *Non mentibus solum* non (vide ad I, 40, n. 1) *concipere*, scilic. cladium, seu malorum magnitudinem, vel simpl. cogitare (nisi legend. *compotes esse*, vel cum Lips. *consipere*, aut cum Bauero *consistere*), *sed ne auribus quidem atque oculis satis constare*, eorum usum retinere (ut *mente constare* ap. Cicer. Tusc. Quint. IV, 17; pro eius compotem esse: confer Drakenborch. ad h. l. et VIII, 19; Burm. ad Ovid. Art. Am. I, 120), *poterant*, vix cernere se atque audire putantes, quae cernebant et audiebant. Conf. ad Tac. Ann. III, 46 pr. — *Quocumque advertisset*, sc. Romanos, qui in arce erant. Ita scripsi pro vulg. *avertisset* (scilic. a conspectu aliarum rerum ad se; Drak.) ex emendat. Gronov. vide ad I, 12, n. 8.

3. *Tanto ante alios miserandi magis* etc. quod, licet obsessi, tamen a patria interclusi essent, quum alii in patria obsiderentur; Drakenborch. Non scio, quomodo hoc dicat: nam idem quam plurimis accidit, ut, ab hostibus in arcem compulsi, omnia sua in hostium potestate esse, et tecta urbis incendi viderent; Duk.

4. *Diem tam foede*, triste, *actum*, transactum, vel contemplatione rerum tam foedarum. Conf. ad III, 32, n. 1. — Mox *inquieta* bene coni. Gron. Vocem semper, ut graece ἀεὶ, eandem omnium rationem denotare, monet Casaub. ad Strab. I, p. 65.

collem, libertati relictum, virtute defenderent; et iam, quum eadem quotidie acciderent, velut assueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos; arma tantum ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suae, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modo urbis nequidquam [1] bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captae urbis nihil superesse, praeter armatos hostes, viderent, nequidquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, et impetum facere in arcem statuunt. Prima luce, signo dato, multitudo omnis in foro instruitur: inde, clamore sublato ac testudine facta [2], subeunt. Adversus quos Romani nihil temere nec trepide, ad omnes aditus stationibus firmatis, qua signa ferri videbant, ea robore virorum opposito scandere hostem sinunt: quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive facilius rati. Medio fere clivo restitere: atque inde ex loco superiore [3], qui prope sua sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruina fudere Gallos: ut nunquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale pugnae genus. Omissa itaque spe [4] per vim atque arma subeundi, obsidionem parant: cuius ad id tempus im-

Cap. XLIII. 1. *Nequidquam*, sine fructu, frustra. Vox bis posita, more Livii; vide ad I, 3, n. 8.

2. *Testudine*, συνασπισμῷ (vide ad cap. 5, n. 3), *facta*, forte leg. acta: nam testudo, etiam ea, quae scutorum est iunctorum, proprie *agi* dicitur. Cf. ad Silium I, 365; Virgil. Aeneid. II, 441; IX, 505, al. Sed *facta* etiam dicitur X, 29, n. 9; XXXI, 39, n. 10; XXXIV, 39, n. 4; apud Tac. Ann. XII, 35, n. 3. — *Romani nihil temere, nec trepide*, sc. facientes. — *Qua parte signa ferri* etc. — *Successerit*, forte *successerat*, aut *successisset*; Bauer.

3. *Atque inde ex loco superiore*, vide ad c. 39, n. 6. — *Strage ac ruina fugere Gallos*, ut non caederent, sed impulsos sternerent, detruderent, deiicerent, deturbatos ruere cogerent, praecipites darent; Bauer. Confer ad IV, 33, n. 5.

4. *Omissa itaque spe*, abiecta; ut *omittere arma* V, 47, n. 6; XXI, 58 pr. XXXIII, 8; *sarcinas* VIII, 39.

memores, et, quod in urbe fuerat, frumentum incendiis urbis absumpserant, et ex agris per ipsos dies raptum [5] omne Veios erat. Igitur, exercitu diviso, partim per finitimos populos praedari placuit, partim obsideri arcem; ut obsidentibus frumentum populatores agrorum praeberent. Proficiscentes Gallos ab Vrbe ad romanam experiendam virtutem fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit: qui moestior ibi fortuna publica, quam sua, quum diis hominibusque accusandis senesceret [6], indignando mirandoque ubi illi viri essent, qui secum Veios Faleriosque cepissent, qui alia bella fortius semper, quam felicius, gessissent; repente audit, Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare. Nec secus quam divino spiritu tactus, quum se in mediam concionem intulisset, abstinere suetus ante talibus conciliis.

XLIV. « Ardeates, inquit, veteres amici [1], novi » etiam cives mei, quando et vestrum beneficium ita » tulit, et fortuna hoc egit mea, nemo vestrum con» ditionis meae oblitum me huc processisse putet: » sed res ac periculum commune cogit, quod quis» que possit in re trepida praesidii, in medium con-

5. *Quod in urbe fuerat frumentum incendiis urbis* (forte legend. *eius*, vel plane delenda est vox; sed vide ad I, 3, n. 8) *absumpserant, et ex agris per eos ipsos dies raptum*, ut XXI, 28, n. 5; XXXIII, 26; et aliis locis, a Gronovio laudatis; *raptum*, raptim, celeriter convectum. Confer ad VI, 23, n. 3. Verba *et ex agris* etc., non bene cohaerent cum illis: *cuius immemores et frumentum absumpserant.* Sed haec quoque ad negligentiam orationis referenda. — *Ad romanam experiendam virtutem* refer ad *duxit*, non ad *proficiscentes Gallos ab Vrbe*; Bauer.

8. *Quum diis hominibusque accusandis consenesceret*, vid. ad I, 22, n. 3. — *Divino spiritu tactus*, vide ad V, 15, n. 7.

Cap. XLIV. 1. Tota haec oratio copiose explicatur in *Magazin für öffentl. Schulen und Schullehrer.* tom. I, pl. I, p. 57–105. *Veteres amici* populi rom. cuius *pristina beneficia* mox memorantur, et Camilli, qui eorum forte patronus Romae fuerat. — *Ita tulit*, et *hoc egit*, effecit, ut

» ferre. Et quando ego vobis pro tantis vestris in me » meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut » ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? Hac » arte [2] in patria steti; et, invictus bello, in pace ab » ingratis civibus pulsus sum. Vobis autem, Ardea- » tes, fortuna oblata est [3], et pro tantis pristinis po- » puli romani beneficiis, quanta ipsi meministis (nec » enim exprobranda apud memores sunt), gratiae re- » ferendae, et huic urbi decus ingens belli ex hoste » communi pariendi. Quae effuso agmine adventat, » gens est, cui natura corpora animosque magna ma- » gis, quam firma, dederit. Eo in certamen omne » plus terroris, quam virium [4], ferunt. Argumento » sit clades romana: patentem cepere urbem; ex arce » Capitolioque his exigua resistitur manu: iam obsi- » dionis taedio victi abscedunt, vagique per agros » palantur. Cibo vinoque raptim hausto repleti, ubi » nox appetit [5], prope rivos aquarum, sine muni-

vos cives mei essetis, vel ego essem civis vester.

2. *Hac arte*, scil. ratione, medio, μηχανῇ, vel potius arte militari, seu ἀρετῇ (confer Intpp. Horat. Od. III, 3, 9), aut *hac*, huius rei, scil. belli, *arte in patria steti*, incolumis fui (v. ad I, 3, n. 2), vel potius locum in rep. et dignitatem tuitus sum, ut *hominem*, vel *rempublicam stare* (v. c. *fide* XXIII, 48, n. 7) et contra *cadere* passim dixere Livius et Cicero. Similiter X, 31 extr. *nec suis, nec externis viribus iam stare poterant*, h. e. tueri libertatem et gloriam. Conf. ad I, 3, n. 2, et II, 29, n. 7.

3. *Fortuna oblata est*, opportuna occasio; *pro tantis . . . beneficiis*, cf. IV, 9 sq.

4. *Eo*, ideo (vide ad I, 11, n. 6), *in certamen omne plus terroris, quam virium, ferunt* Galli, qui primò tantum impetu feroces sunt (at X, 29, eos proelio ultimos excessisse legimus), quibusque *natura corpora animosque magna magis, quam firma*, mollia et fluida, laboris aestusque intolerantissima (vide ad XXXIV, 47, n. 3), dedit, cf. VII, 12, n. 4; X, 28; XXII, 22, n. 2; XXVII, 48 extr. XXXIV, 47; XXXVIII, 17; Polyb. II, 33; III, 79; et ad Sil. IV, 311; Spanh. ad Callim. Hymn. in Del. 174. — Mox punctum posui non post *repleti*, sed post *palantur*, pro quo forte legend. ex uno cod. *populantur*, iudice etiam Wakef. ad Lucret. II, 10.

5. *Raptim*, ἀρπάγδην, ob festinationem; *ubi nox appetit*, vide ad V, 19, n. 2. — *Ab secundis rebus*, ob et post eas; vide ad I, 1, n. 5.

» mento, sine stationibus ac custodiis, passim ferarum ritu sternuntur, nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti. Si vobis in animo est, tueri moenia vestra, nec pati haec omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma frequentes: me sequimini ad caedem, non ad pugnam: nisi vinctos somno [6], velut pecudes, trucidandos tradidero, non recuso eundem Ardeae rerum mearum exitum, quem Romae habui. »

XLV. Aequis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam ea tempestate esse. Concione dimissa, corpora curant, intenti, quam mox signum daretur: quo dato, primae silentio noctis [1] ad portas Camillo praesto fuere. Egressi, haud procul urbe, sicut praedictum erat, castra Gallorum, intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt: nusquam proelium, omnibus locis caedes est [2]: nuda corpora et soluta somno trucidantur:

6. *Nisi vinctos somno* etc. al. *victos*, solemni varietate, ut IX, 30, n. 6. Sed *vinctus somno* (ut μαλακῷ δεδμημένος ὕπνῳ ap. Homer. Odys. XV, 6) est is; qui altiore, seu profundo somno ita oppressus est, et quasi vinctus tenetur, ut vix excitari possit (quo sensu et somnus *alligare artus*, δεσμεύειν et δεσμὸς, vel ap. Mosch. II, 4, καταπεδᾷν μαλακῷ φάεα δέσμῳ, sed et *solvere* dicitur, de quo v. mox ad c. 45, n. 2); at *victus somno*, qui ei diutius quidem reluctatur, sed tamen succumbit. Sic diverso quoque sensu dicitur *vinctus* et *victus vino*, *Lyaeo* etc. Conf. Heyn. et Broukh. ad Tibull. I, 2, 2; et Burm. ad Ov. Met. II, 238.

Cap. XLV. 1. *Primae silentio noctis*, pro primo; vide ad I, 1, n. 6. — *Ad portas Camillo praesto fuere*. *Cum Camillo* Aldus; et multi ab illo receperunt, sed gravi errore. Nam, in simili locutione, τῷ *cum* passim abstinuerunt Cicero, Terentius, Plautus etc. Etiam Valer. Maxim. lib. III, cap. 3, *vetusto Macedoniae more, regi Alexandro nobilissimi pueri praesto erant sacrificanti.* Curtius, lib. VI, cap. 7, *venienti in regiam praesto est.* Lem. — *Nacti*, postquam ea invenerant, ut XXIV, 31, 36; XXV, 30; XXXIV, 61; XLII, 48.

2. *Nusquam proelium*, sed *omnibus locis caedes est:* vide ad II, 53, n. 2. — *Nuda corpora* (vide ad III, 19, n. 9), *et soluta somno*, eo languida et torpida, ut *soluta vino*, *frigore*, *metu membra* etc. λύτο γούνατα καὶ φίλον ἦτορ apud Homer. Odys. V, 297; nam artus et oculi, antea intenti et occupati, *solvi*, h. e. remitti, relaxari, debilitari, dicuntur *somno*, vel *in som-*

extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quae aut unde vis esset ignaros, in fugam, et quosdam in hostem ipsum improvidos tulit; magna pars in agrum antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro veienti Tuscorum facta strages est: qui urbis, iam prope quadringentesimum annum vicinae, oppressae ab hoste invisitato inauditoque, adeo nihil miseriti sunt, ut in agrum romanum eo tempore incursiones facerent, plenique praedae Veios etiam, praesidiumque et spem[3] ultimam romani nominis, in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites romani, vagantes per agros et congregatos agmine, praedam prae se agentes, et castra cernebant haud procul Veiis posita: inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, *Etruscisne etiam, a quibus bellum gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas?* Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent: compressique[4] a Caedicio centurione, quem sibimet ipsi praefecerant, rem in noctem sustinuere: tantum par Camillo defuit auctor. Cetera eodem ordine eodemque fortunae eventu gesta: quin etiam, ducibus captivis, qui caedi nocturnae superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas

num; unde ὕπνος λυσιμελής, et simul, sed alio sensu, λύων μελεδήματα θυμοῦ dicitur Hom. Odys. XX, 56; XXIII, 343.

3. *Veios etiam praesidiumque et spem.* Tò *que* del. forte: vel explicat, pro *id est*, quod esset; Bauer. Confer ad II, 42, n. 7.

4. *Compressi a Caedicio*, repressi, prohibiti, coërciti; vide Drakenb. ad XXVI, 10 extr. et Ernesti clav. Cic. *Caedicius* forte idem, cuius sup. c. 32, mentio facta. — *Rem in noctem sustinuere*, distulere; vide ad II, 44, n. 6. — *Salinae* locus et aedificia vel intra Vrbem iuxta Tiberis ripam, ad portam Trigeminam (v. XXIV, 47, et Frontin. de aquaeduct. V), vel prope Romam, aut Ostiam, ut VII, 17 et 19. Conf. I, 33 extr. et Adleri Beschreib. d. St. Rom. p. 329; Plutarchus in Romulo, pag. 33; Dionysius II, pag. 118 et III, pag. 181; Aurelius Victor de viris illustribus, cap. 5.

profecti, nocte insequenti ex improviso maiorem caedem edidere, duplicique victoria ovantes Veios redeunt.

XLVI. Romae interim plerumque obsidio segnis, et utrimque silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: quum repente iuvenis romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum[1] in Quirinali colle genti Fabiae: ad id faciendum C. Fabius Dorso, gabino cinctu[2], sacra manibus gerens, quum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cuiusquam terroremve motus[3], in Quirinalem collem pervenit: ibique omnibus solemniter peractis, eadem revertens similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit, seu attonitis Gallis miraculo audaciae, seu religione etiam motis, cuius haudquaquam negligens est gens. Veiis interim non animi tantum in dies, sed etiam vires, crescebant; nec Romanis solum eo convenientibus ex agris, qui a proelio adverso[4], aut

Cap. XLVI. 1. *Sacrificium erat statum*, certo tempore faciendum (cf. ad III, 15, n. 2), *in Quirinali colle genti Fabiae:* vide ad IV, 2, n. 6; et ad seqq. conf. Flor. I, 13, 16; Valer. Max. I, 1, 11; Appian. Gall. Exc. 6; et Dio Cassius t. I, p. 14, ed. Reim.

2. *Gabino cinctu*, al. *gabino ritu*, vel *ritu graeco cinctus*, ut apud Valer. Maxim. I, 1, 11. Confer VIII, 9; X, 7, et Virg. Aeneid. VII, 612, ubi bene monet Servius, *togam sic in tergum fuisse reiectam, ut ima eius lacinia a tergo revocata hominem cingeret, simulque caput tegeret et ambiret.* Cinctura haec, translata a Gabiis et in religionibus maxime sacrisque servata, passim in vett. monimentis et in prim. nummis deprehenditur. Conf. Ferrar. de Re vest. I, 14; Noris. ad Cenot. Pis. Dissert. III, cap. 7; Schweigh. ad Appiani Pun. 48. — *Sacra manibus gerens*, h. e. res ad sacrificium parandum necessarias.

3. *Nihil ad vocem ... motus*, vide ad I, 7, n. 7; *terroremque*, minas, ut I Petr. 3, 15; φόβος, Bauerus. — *Eadem* via.

4. *Qui a proelio adverso* etc., vide ad I, 1, n. 5. — *Vt in parte praedae essent*, vide ad V, 21, n. 4.

clade captae urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte praedae essent: maturum iam videbatur, repeti patriam eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli [5], et magna pars militum erat, qui ductu auspicioque eius res prospere gesserant; et Caedicius negare, se commissurum, cur sibi, aut deorum, aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit, ab Ardea Camillum acciri; sed antea consulto senatu, qui Romae esset: adeo regebat omnia pudor [6], discriminaque rerum prope perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat: ad eam rem Pontius Cominius [7], impiger iuvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad Vrbem defertur: inde, qua proximum fuit a ripa, per praeruptum, eoque neglectum hostium custo-

5. *Locus ipse admonebat Camilli*, scil. Veii, ab eo capti. — *Et Caedicius* (de quo vide c. 45 extr.) *negare, se commissurum, cur*, ut (cf. XXXIV, 31 extr.), *sibi* etc. h. e. dixit, se non eam in se admissurum esse culpam, ut vel deorum, vel hominum iussu prius deponeret imperium, *quam ipse memor ordinis sui* (nam plebeius homo erat et centurio, cui non licebat summum sibi imperium deposcere) iuberet optaretque, ut imperator crearetur. — *Ordo* hic pro statu, conditione, dignitate. Vide infra lib. XLII, c. 33, 34; et Cic. in Verr. lib. II, cap. 6; Curt. lib. VI, cap. 11. Lem.

6. *Adeo regebat omnia pudor*, reverentia senatus, legum et institutorum patriae; *discriminaque rerum... servabant* adhuc Romani: nisi legend. *servabantur*. Conf. ad III, 20, n. 6; et V, 40, n. 6.

7. *Pontius Cominius*, ut apud Plut. Camill. p. 141; Zonar. VII, 23; Diod. XIV, p. 455; Gell. XVII, 2, al. *Cominus*, ut et vulgo ap. Frontin. Strat. III, 13, 1, qui rem paulo aliter narrat. Γάϊος Πόντιος dicitur Plutarch. Opp. t. II, p. 324. E. et perperam Caedicius Appian. Gall. Exc. IV, et V. Sed unde duo gentium nomina uni fuerunt homini? — *Qua proximum fuit a ripa:* non laboro; sed inducere malim τὸ *a*, ut sit: qua parte ripae proximum erat descendere; Bauer. — Hac sunt codicum Paris. varietates: Sorbonicus habet *Pontius quo minus impiger*; viri nomen in Regio erasum est; ambo mox in voc. *custodia* pro *custodiae* consentiunt. Lem.

diae, saxum in Capitolium evadit; et, ad magistratus ductus, mandata exercitus edit. Accepto inde senatus decreto, ut et[8] comitiis curiatis revocatus de exsilio, iussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem, quem vellent, eadem degressus[9] nuntius Veios contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere; seu (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam; quod nec iniussu populi mutari finibus[10] posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere) lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

XLVII. Dum haec Veiis agebantur, interim arx Romae Capitoliumque[1] in ingenti periculo fuit: namque Galli, seu vestigio notato humano, qua nuntius a Veiis pervenerat[2], seu sua sponte animadverso

8. *Vt et* (quod *et* forte delendum) *comitiis curiatis ... Camillus dictator diceretur*: nam in his comitiis semper ad populum ferebatur lex de imperio militari magistratibus dando, vel de potestate rei militaris administrandae. Conf. cap. extr. et 52 fin. VI, 41; IX, 38; XXIII, 14, n. 3; ad XXVI, 2, n. 2; Cic. de Leg. agrar. II, 10–12.

9. *Eadem* via *degressus*; conf. Gell. XVII, 2 extr. — *Comperit*, leg. *comperit* ob orationem obliquam; Bauer.

10. *Mutari finibus*, ut *mutari loco*, in alium locum transferri, eum mutare (confer Gronov. Obss. III, 1); h. l. locum exsilii mutare, seu inde redire. — Non satis perspicuus est huius periodi sensus, quem plane non se assequi profitetur Dukerus, nec quisquam explicuit. — *Auspicia habere*, ius auspicia capiendi, adeoque summum imperium. Nam *dux* et *imperator*, gall. *chef*, seu *général en chef*, proprie dicitur is, qui *ductu et auspicio suo res gerit* (unde Livius X, 7, n. 8, vocem *duces* ipse ita accuratius definit); legati vero vel tribuni et magistri equitum *sub ductu et auspicio consulum dictatorumque res gerere* dicuntur. Nonnunquam tamen et hi *imperatores* appellantur, iisque *ductus et auspicium* tribuuntur (v. ad VIII, 31, n. 1; VIII, 33, n. 8; et XXVIII, 38 pr.): imperatorum vero tempore iis solis *auspicia*, et legatis vel ducibus eorum, sub Caesarum auspiciis res gerentibus, *ductus*. Conf. XXVIII, 12, n. 7; ad Tac. Ann. II, 18, n. 2; XIII, 6, n. 2; et Suet. Aug. 21 pr. Ceterum *auspiciis* etiam *populi romani* res acta dicitur XXX, 14, n. 6; quoniam populus romanus dat auspicia vel summum imperium lege curiata.

Cap. XLVII. 1. *Arx Romae Capitoliumque*, vide ad I, 55, n. 6.

2. *Qua* (parte, seu via) *nuntius*

ad[3] Carmentis saxo ascensu aequo, nocte sublustri, quum primo inermem, qui tentaret viam, praemisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innisi, sublevantesque in vicem et trahentes alii alios, prout postularet locus; tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus[4], excitarent. Anseres non fefellere, quibus sacris Iunoni in summa inopia cibi tamen abstinebatur[5]: quae res saluti fuit. Namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante

a Veiis pervenerat, vide cap. 46. Cf. Diodor. l. XIV, p. 455.

3. *Animadverso ad Carmentis*, seu Carmentae, scilicet aedem (vide ad I, 7, n. 8; et I, 33, n. 6) *saxo* (confer cap. 46 extr.) *aequo*, facili, commodo, *ascensu*; nisi *ascensu* est supinum, vel *saxo* delendum; *saxa* et *saxos* et *saxo* MSS: *saxum* edd. antt. scil. cui impositum Carmentis fanum; Bauer. *Saxi* (h. e. montis) et *saxorum* (quod recepit Drak.) coni. Gronov. Idem monet, fanum, vel aram Carmentis aut Carmentae sub Capitolio, vel in imo Tarpeii montis Dionysio I, p. 25, et aliis memorari, at nemini *saxum Carmentis*. Dukeri nota est: « Non video quomodo ascensus, qualem mox describit Livius, *aequus* dici possit, nisi forte ita, ut Galli viderint quidem difficilem fore ascensum, sed tamen speraverint, se aliquam illius rationem inventuros esse. Sed forsan leg. *ascensu aliquo* ». Ceterum Gallos circa cuniculum aggressos refert Cic. pro Caecina, c. 30, et Philipp. III, 8; *nocte sublustri*, quae stellarum luce paululum illustrabatur. — Cod. Paris. a prima manu *saxo in ascensum aequo*; Sorbonicus, *in ascensu*. Lem.

4. *Canes, sollicitum animal ad nocturnos strepitus*, h. e. eos sollicite et facile animadvertens, vel potius inquietum, quod facile sollicitatur, inquietatur et excitatur somno. *Sollicitive canes, canibusve sagacior anser*, Ovid. Metam. XI, 599. *Anser solertiorem custodiam praebet quam canis: nam clangore prodit insidiam* etc. Columella, VIII, 13.

5. *Anseres non fefellere* Galli *quibus* anseribus, *sacris Iunoni*, quamvis *in summa inopia cibi* erant, *tamen abstinebatur* etc. χῆνες ἱεροὶ περὶ τὸν νεὼν τῆς Ἥρας ἐτρέφοντο θεραπεύοντες τὴν θεόν. Φύσει μὲν οὖν τὸ ζῶον εὐθορύβητόν ἐστι καὶ ψοφοδεές· τότε δὲ, συντόνου περὶ τοὺς ἔνδον οὔσης ἀπορίας ἀμελουμένων αὐτῶν, λεπτὸς ἦν καὶ λιμώδης ὁ ὕπνος... Πομπεύει δὲ μέχρι νῦν ἐπὶ μνήμῃ τῶν τότε συμπτωμάτων ἡ Τύχη, κύων μὲν ἀνεσταυρωμένος, χὴν δὲ μάλα σεμνῶς ἐπὶ στρωμνῆς πολυτελοῦς καὶ φορείου καθήμενος, Plutarch. Opp. t. II, p. 325. *Quam ob causam cibaria anserum Censores in primis locant*, Plin. X, 22, seu 26. Cf. Cic. pro Rosc. Amer. c. 20, et Diodor. lib. XIV, p. 453.

consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis, simul ad arma ceteros ciens, vadit; et, dum ceteri trepidant, Gallum, qui iam in summo constiterat, umbone ictum deturbat [6]: cuius casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis saxa, quibus adhaerebant, manibus amplexos, trucidat; iamque et alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies in praeceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum prateritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce orta, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum et recte et perperam facto pretium deberetur; Manlius primum ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari; cui universi selibras farris et quartarios vini [7] ad aedes eius, quae in arce erant, contulerunt: rem dictu parvam; ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, quum, se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles eius loci, qua fefellerat ascendens hostis, citati: et quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronuntiasset; consentiente clamore militum, in unum vigilem coniicientium culpam, deterritus, a ceteris

6. *Gallum, qui iam in summo* colle, in cacumine montis, seu rupis, *constiterat, umbone ictum deturbat*, vide ad IV, 19, n. 4. Manum quoque illi ampulasse tradit Diodor. lib. XIV, p. 456. Duos ab eo proturbatos, alterum umbone, alterum gladio, Plutarch. in Camillo, p. 142. — *Armis omissis*, v. ad c. 43, n. 4. — *Ruinaque tota prolapsa acies in praeceps deferri*, vide ad IV, 33, n. 5. — *Classico* signo, sono tubae, seu buccinae.

7. *Selibras* (semilibras, dimidias libras) *farris et quartarios vini* (quartam sextarii partem), vide ad IV, 15, n. 6. — *Se quisque victu suo fraudans*, conf. II, 10 extr.

abstinuit: reum haud dubium eius noxae, approbantibus cunctis, de saxo deiecit. Inde intentiores utrimque custodiae esse; et apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Veios Romamque nuntios commeare; et apud Romanos, ab nocturni periculi memoria [8].

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala fames utrimque [1] exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, quum loco iacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido et vaporis pleno, cineremque, non pulverem modo, ferente, quum quid venti motum esset: quorum intolerantissima gens humorique ac frigori assueta, quum, aestu et angore vexata [2], vulgatis velut in pecua morbis moreretur, iam pigritia singulos sepeliendi promiscue acervatos cumulos hominum urebant: bustorumque inde gallicorum [3] nomine insignem locum fecere. Induciae deinde cum Romanis factae, et colloquia permissu imperatorum habita: in quibus quum identidem Galli famem obiicerent, eaque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendae eius opinionis causa multis locis panis de Capitolio iactatus [4] esse in hostium stationes. Sed iam neque dissimulari,

8. ***Ab nocturni periculi memoria***, vide ad I, 1, n. 5.

CAP. XLVIII. 1. *Fames utrimque*, 3 MSS *utrumque* probantibus Dukero (vel ob singul. *exercitum*) et Bauero. — *Gallos pestilentia*, conf. ad I, 31, n. 4. — *Inter tumulos*, non sepulcra mortuorum (nam insepulta iacuisse cadavera Livius mox innuit), sed colles, in quibus Roma urbs sita erat; Drak. — *Cineremque ferente*, scilicet in sublime. — *Humorique ac frigori assueta*: τὸ *que*, vel redundat, vel positum pro *quippe*; est enim causa, cur sit gens intolerantissima calorum; Bauer.

2. *Angore vexata* ob nimium aëris aestum et vaporem, quibus fere suffocabantur. — *Pigritia*, ob pigritiam, *singulos sepeliendi*, quod eos pigebat singulos sepelire. Conf. I, 31 med. et VI, 4 pr.

3. *Bustorum Gallicorum*, cf. XXII, 14, et Varr. Ling. lat. IV, 32.

4. *Panis de Capitolio iactatus* etc. confer Ovid. Fast. VI, 349-394. Lactant. l. I, Div. Instit. c. 20; « Eodem tempore Iovi quoque Pistori ara posita est, quod eos in quiete monuisset, ut ex omni frumento, quod haberent, panem facerent, et in hostium castra iactarent; eoque facto soluta

neque ferri ultra fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per se Ardeae habet, magistrum equitum L. Valerium a Veiis abducere exercitum iubet, parat instruitque, quibus haud impar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercitus, stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non sineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret; postremo spe quoque iam, non solum cibo, deficiente, et, quum stationes procederent [5], prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quacumque pactione possent, iussit; iactantibus non obscure Gallis, haud magna mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquant. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum, et Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, et mille pondo auri pretium

est obsidio, desperantibus Gallis, inopia subigi posse Romanos ». Lem. — *Parat instruitque* omnibus rebus, in pr. armis copias, seu milites, *quibus haud impar* etc. – Mox *superatis tantum* (quod in MS. sec. Voss. legitur) *non* (h. e. propemodum) *humanis omnibus malis* non male emend. Drakenb. Dura certe est haec verborum constructio: *quum natura, superatis humanis omnibus malis, tamen famem* etc.

5. *Quum stationes procederent*, usque et usque continuarentur, etsi a paucis et fame fessis: ut *aera*, vel *stipendia procedere* dicuntur V, 7, n. 5, (XXV, 5; XXVII, 11), pro addi, connumerari, continuari cum aliis, quae fecissent aut facturi essent, stipendiis, computari iis haec extraordinaria stipendia et valere ad implenda iusta stipendia, quae iuniores ex instituto deberent, perinde ac si delectu conscripti aestiva integra in castris egissent; Gron. *Quum stationes procederent* in locum assignatum, vel milites stationarii (qui omnia sua arma gestabant, et ita conspicuam reddebant corporum infirmitatem) ad excubias agendas, Drakenb. et Doer. *quum stationes procederent*, quum progrederentur milites fame affecti, procedentes cum armis, vix incedentes, vix arma tenentes: ut in pompis *procedere* et conspiciendi, et vero tarditatis ac lentitudinis affert notionem, quae huc egregie convenit; Bauer. (Confer ad Iuvenal. I, 39; et ad Sil. VI, 444). *Quum ea stationes procederent* conj. Sigon. — *Q. Sulpicium*: Ap. Claudium, si Festo fides.

populi gentibus mox imperaturi factum. Rei, foedissimae per se, adiecta indignitas est: pondera ab Gallis allata iniqua, et, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius; auditaque intoleranda Romanis vox, *Vae victis esse* [6].

XLIX. Sed diique et homines prohibuere redemptos vivere Romanos: nam forte quadam, priusquam infanda merces perficeretur [1], per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit; auferrique aurum de medio, et Gallos submoveri iubet. Quum illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quae, postquam ipse dictator creatus esset, iniussu suo ab inferioris iuris magistratu facta esset; denuntiatque Gallis, ut se ad proelium expediant: suos in acervum coniicere sarcinas, et arma aptare, ferroque, non auro, recuperare patriam iubet, in conspectu habentes fana deum, et coniuges, et liberos, et solum patriae deforme belli malis, et omnia, quae defendi, repetique, et ulcisci fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutae solo urbis [2] et natura inaequali; et

6. *Vae victis esse*: τὸ *esse* delendum, iudice etiam Bauero, et forte ex ultimis literis τοῦ *victis* primisque τοῦ *sed* ortum. Nam *vae*, οὐαί, est esclamatio, vel dolentis et commiserantis, vel, ut h. l., comminantis insolentiusque deridentis; et in eiusdem rei narrationes simpl. *vae victis* dixere Flor. I, 13, et Fest. 5, *ve victis*. Cf. Plaut. Pseud. V, 2, 19; et Plutarch. Camill. pag. 143.

CAP. XLIX. 1. *Infanda merces perficeretur*, universa confici et redigi posset. (Tota penderetur: immo negotium et controversia eius finiretur; Bauer.) Ceterum ita quoque rem narrant Plin. XXXIII, 1, seu 5; Plut. in Camillo, pag. 143 seq. et Polyaen. VIII, 7, 2; sed aurum a Gallis asportatum esse diserte tradunt Polyb. I, 16; II, 22; Sueton. Tib. III; Iustin. XXVII, 2; XXXVIII, 4; et ipse Liv. X, 16; a quibus tamen tantum non omnibus hostes potius Romanorum iactantes induci et pro sua causa loquentes, iam alii observarunt. Conf. *Mém. de l'Acad. des Inscript.* t. XV, p. 1 sq. unde intelligitur, haec et alia parum probabiliter a Livio memorari.

2. *Semirutae solo urbis* pro *semiruto*, vide ad I, 1, n. 6. Etsi urbs magis diruta erat quam solum ipsum, tamen et hoc ruerant Galli sepeliendo, muniendo; Bauer. — *Omnia, quae se-*

omnia, quae arte belli secunda suis eligi praeparari ve poterant, providit. Galli, nova re trepidi, arma capiunt, iraque magis, quam consilio, in Romanos incurrunt. Iam verterat fortuna [3]; iam deorum opes humanaque consilia rem romanam adiuvabant: igitur primo concursu haud maiore momento fusi[4] Galli sunt, quam ad Alliam vicerant. Iustiore altero deinde proelio ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga contulerant, eiusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi caedes omnia obtinuit: castra capiuntur, et ne nuntius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in Vrbem redit: interque iocos militares, quos inconditos iaciunt [5], Romulus ac parens patriae conditorque alter Vrbis haud vanis laudibus appellatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubie servavit, quum prohibuit migrari Veios, et tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem, et per se inclinata magis plebe ad id consilium: eaque causa fuit non abdicandae post triumphum dictaturae, senatu obsecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret statu.

L. Omnium primum, ut erat diligentissimus reli-

cunda, commoda, opportuna, *suis eligi* etc. Mox *providit* inter verba temporis praesent. positum: unde *providet* coni. Bauer.

3. *Iam verterat fortuna*, vid. ad II, 3, n. 2.

4. *Haud maiore momento fusi*, «non difficilius, non tardius, aeque facili inclinatione et celeri, non minus et facile et celeriter. *Momentum* hic est inclinatio, causa eventus, victoriam in alterutram partem inclinantis; ut *victi momento perlevi*, inclinatione, subita commutatione fortunae, non magno conatu, XXI, 43, n. 7; et *momento perlevi ludificari, quae mole ingenti agerent* XXIV, 34, n. 2; quae concinna est antithesis *molis* et *momenti*, nec aptius quidquam hoc vocabulo ad *mechanica* opera»; Bauer. Confer ad I, 47, n. 7.

5. *Iocos militares* (vid. ad III, 29, n. 2), *quos inconditos iaciunt*, scilic. *milites*, quod latet in voc. *militares*. Confer ad VIII, 8, n. 11; IX, 1, n. 9; XXVI, 22, n. 3; XXXIV, 3, n. 1; et XXXIV, 56, n. 5.

gionum cultor, quae ad deos immortales pertinebant, retulit; et senatusconsultum facit, « Fana omnia, » quod ea hostis possedisset, restituerentur, termi» narentur, expiarenturque [1], expiatioque eorum in » libris per duumviros quaereretur: cum Caeretibus » hospitium publice fieret [2], quod sacra populi ro» mani ac sacerdotes recepissent, beneficioque eius » populi non intermissus honos deum immortalium » esset: ludi Capitolini [3] fierent, quod Iupiter opti» mus maximus suam sedem atque arcem populi ro» mani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad » eam rem M. Furius dictator constitueret ex iis, » qui in Capitolio atque arce habitarent. » Expiandae etiam vocis nocturnae [4], quae nuntia cladis ante bellum gallicum audita neglectaque esset, mentio illata, iussumque templum in Nova via Aio Locutio [5] fieri.

CAP. L. 1. *Retulit* ad senatum, et *senatusconsultum facit* (forte *fecit*, quod habet cod. noster Sorbon. LEM.), ut *fana omnia restituerentur, terminarentur expiarenturque* etc. vide ad I, 55, n. 3; et VII, 16, n. 6. — *Expiatioque eorum in libris* Sibyllinis *per duumviros quaereretur*, vide ad III, 10, n. 6. « *Expiatio* est modus, ratio, formula expiandi; significat autem purgationem, novam inaugurationem ex incestatione et funestatione hostili, velut culpa et contaminatione, et turbato ibi cultu atque interrupto. Mox vero *expiandae vocis nocturnae* per hypallagen dictum, pro expiandi neglectus vocis (nam non vox erat expianda, sed eius neglectus), aut *expiare* est *placare*, scilicet deum, quemcumque illum, a quo missam vocem sprevissent »; Bauer. Conf. ad I, 20, n. 11.

2. *Cum Caeretibus hospitium publice fieret*, nomine et auctoritate reip. Cf. II, 41, n. 13. Iidem primi fuere municipes, quibus civitas rom. data, sed sine suffragio; unde *in Caeretes*, seu *Caeretum tabulas* referri dicebantur, qui ignominiae causa moti tribu privabantur suffragii iure; Gell. XVI, 13.

3. *Ludi Capitolini*, in honorem Iovis Capitolini agendi a *collegio* Capitolinorum, qui memorantur Cic. ad Q. Fr. II, 5.

4. *Expiandae vocis nocturnae*, cf. not. 1, et cap. 32.

5. *Aio Locutio* nomen templumque datum, scil. ab ignaris, cuius dei vox fuisset: moris tamen antiqui, a factis certis nomen addere numini; ut Hagar Genes. XVI, 13, deum appellabat *videntem se* et *vivum*, qui ipsam respexisset, recreasset, vitamque filio ipsique servasset; Bauer. Deum Gellius XVI, 17, appellat *Aium*, Cicer. de Divinat. I, 45; II, 32; et fragm. actorum publ. apud Dodwel. in Prael. Cambd. p. 691. *Aium Loquentem*,

Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Iovis cellam collatum, quum, in quae referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne iudicatum, et sub Iovis sella [6] poni iussum. Iam ante in eo religio civitatis apparuerat, quod, quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactae mercedis Gallis confieret, a matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiae actae, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem solemnis laudatio esset. Iis peractis, quae ad deos pertinebant, quaeque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut, relictis ruinis, in urbem paratam [7] Veios transmigrarent, in concionem, universo senatu prosequente, ascendit, atque ita verba fecit:

LI. « Adeo mihi acerbae [1] sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsilii » solatium aliud habuerim, quoad Ardeae vixi, quam » quod procul ab his certaminibus eram: et ob ea-

Plut. Camill. p. 144, φήμην καὶ κλήδονα. — *In Iovis cellam*, vide ad III, 19, n. 11. — *In quae referri* scil. templa.

6. *Sub Iovis sella*, seu solio, in quo simulacrum Iovis repositum erat. Cf. Plin. XXXIII, 1, seu 5. — *Ex quo summa pactae mercedis Gallis confieret*, v. Oudend. ad Suet. Caes. XX, et Heins. ad Virgil. Aeneid. IV, 116. — *Iis peractis*, aut delendum *Iis*, aut legendum *Ita*; Bauer.

7. *In urbem paratam Veios*, conf. ad cap. 24, n. 4.

Cap. LI. 1. Eandem rem Camillus iam dissuaserat sup. c. 30, sed breviter, nec tanta arte ac gravitate. — *Et ob eadem haec, non si* etc. recte omnes MSS. et edd. antt. ante Froben. In hac et cett. ad Crev. perperam legitur *nisi*: nam non alio modo redire potuit, et utique ita rediit. Baueri nota est: « Vix habeo, quod contra dicam, nisi quod paulo audacior ista recusationis significatio est. Sed Camillum pro auctoritate loqui aliquid, haud graviter ferre poterant ». Tò *si* nervose dictum, pro ne tum quidem, vel etiamsi, ut VII, 10 pr. et 32; XXXVIII, 57, et al. Cf. ad IV, 3, n. 5; XXXVI, 29, n. 1; XXXVII, 52, n. 3; et Cort. ad Sallust. Iug. cap. 85, § 48. — Paris. codd. pro *si me* dant *simul et*. Lem. — *Utique*, vide ad II, 30, n. 1.

» dem haec, non, si me senatusconsulto populique » iussu revocaretis, rediturus unquam fuerim. Nec » nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed » vestra fortuna perpulit: quippe, ut in sua sede » maneret patria, id agebatur; non ut ego utique » in patria essem. Et nunc quiescerem ac tacerem » libenter, nisi haec quoque pro patria dimicatio » esset; cui deesse, quoad vita suppetat, aliis turpe, » Camillo etiam nefas est. Quid enim repetiimus [2]? » quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si » recuperatam ipsi deserimus? et quum, victoribus » Gallis, capta tota urbe, Capitolium tamen atque » arcem diique et homines romani tenuerint, habi- » taverint; victoribus Romanis, recuperata urbe, arx » quoque et Capitolium deseretur? et plus vastitatis » huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam ad- » versa fecit? Equidem [3], si nobis cum urbe simul » positae traditaeque per manus religiones nullae es- » sent, tamen tam evidens numen hac tempestate » rebus adfuit romanis, ut omnem negligentiam di- » vini cultus exemptam hominibus putem. Intuemini » enim horum deinceps annorum [4] vel secundas res, » vel adversas: invenietis omnia prospere evenisse » sequentibus deos, adversa spernentibus: iam » omnium primum veiens bellum (per quot annos, » quanto labore gestum!) non ante cepit finem,

2. *Quid*, cur (ut τί pro διὰ τί), *enim repetiimus*, scilicet patriam? ut XXXI, 39 pr. XXXIV, 58, n. 2, al.

3. *Equidem* profecto, vel simpl. quidem, quod passim fere abundat; non *ego quidem*: nam h. l. tertiae personae iungitur; v. Ernesti clav. Cic. et in pr. Schelleri Lex. Lat. Minus satisfacit Drakenborch. ad V, 54; VIII, 20; et XXXV, 5. — *Cum urbe simul positae*, conditae, constitutae, institutae, *traditaeque per manus religiones*: vide ad I, 3, n. 7.

4. *Intuemini horum deinceps annorum* (v. ad I, 21, n. 8), *vel secundas res* etc. Confer VI, 41; et Hor. Od. III, 6, 5 sq. ubi vide Mitscherl.

» quam monitu deorum aqua ex lacu albano emissa » est [5]. Quid haec tandem urbis nostrae clades nova » num ante exorta est, quam spreta vox caelo emissa » de adventu Gallorum? quam gentium ius ab legatis nostris violatum? quam a nobis, quum vindicari » deberet, eadem negligentia deorum praetermissum? » Igitur victi captique ac redempti tantum poenarum » diis hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus [6]. Adversae deinde res admonuerunt religionum: confugimus in Capitolium ad » deos, ad sedem Iovis optimi maximi; sacra in ruina » rerum nostrarum alia terrae celavimus, alia avecta » in finitimas urbes, amovimus ab hostium oculis. » Deorum cultum, deserti ab diis hominibusque, » tamen non intermisimus. Reddidere igitur patriam, » et victoriam, et antiquum belli decus amissum: et » in hostes, qui caeci avaritia in pondere auri foedus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem, fugamque et caedem.

LII. « Haec culti neglectique [1] numinis tanta monimenta in rebus humanis cernentes, ecquid senti-

5. *Aqua ex lacu albano emissa*, v. cap. 15 sq. — *Spreta vox caelo emissa* (seu *missa*; Gron. improb. Drakenb.) *De adventu Gallorum*, confer cap. 32. — *Gentium ius violatum*, vide cap. 35, 36. — *Vindicari*, defendi.

6. *Vt terrarum orbi documento essemus*, vide ad Praefat. n. 14. — *Alia terrae celavimus*, ut apud Lucan. I, 607, et Flor. I, 13. *Terrae* quidam, ut *humi*, pro *in terra*, et *in terram* dici putant (vide Schelleri Lex.), vel more Graecorum, vel poëtice (ut *it clamor caelo*); Bauer. illud totum dicit poene poëticum esse, pro celata credidimus terrae asservanda. Forte cum Gronovio leg. *terra*; et mox pro *fefellerunt* cum Bauero *fefellerant*. — Paris. codices *terrae* et *fefellerunt* habent.

Cap. LII. 1. *Haec culti* feliciter, cum praemio, *neglectique* infeliciter, cum poena, *numinis monimenta*; vel sic: quo eventu cultum neglectumque sit numen; emphasis vel metonymia antecedentis; Bauerus. — *E naufragiis prioris culpae emergentes*, eleganti translatione, pro malis priori culpa contractis levati et recreati; Doër. — *Non dies magis stati, quam loca sunt*, non minus loca quam dies; Bauer. — *Quam parum par hoc vestrum factum est ei, quod* etc., nisi *par* est pro *idem*, aut cum Gronovio leg. *vestro*, vel *fa-*

» tis, Quirites, quantum vixdum e naufragiis prioris » culpae cladisque emergentes paremus nefas? Vr» bem auspicato inauguratoque conditam habemus; » nullus locus in ea non religionum deorumque est » plenus: sacrificiis solemnibus non dies magis stati, » quam loca sunt, in quibus fiant. Hos omnes deos, » publicos privatosque, Quirites, deserturi estis? » Quam par vestrum factum est, quod in obsidione » nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore » hostium admiratione, quam vestra, conspectum » est; quum inter gallica tela dégressus ex arce so» lemne Fabiae gentis in colle Quirinali obiit? An » gentilitia sacra ne in bello quidem intermitti, pu» blica sacra et romanos deos etiam in pace deseri » placet? et pontifices flaminesque negligentiores » publicarum religionum esse, quam privatus in so» lemni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut » Veiis ea nos facturos, aut huc inde missuros sa» cerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum » fieri salvis ceremoniis potest. Et ne omnia genera» tim sacra omnesque percenseam deos; in Iovis epu» lo[2] num alibi, quam in Capitolio, pulvinar suscipi » potest? Quid de aeternis Vestae ignibus signoque [3], » quod imperii pignus custodia eius templi tenetur,

ctum isti, *quod* etc. De *C. Fabio* vide supr. c. 46. — Cod. Paris. vulgat. tuetur; Sorbon. vero, quantum video: *quam parvum* (scilicet apud vos) *factum est*. Lem. — *Privatus*, vide I, 40, n. 5. — *Generatim*, κατὰ γένη, secundum sua genera; Ern.

2. *In Iovis epulo... pulvinar suscipi*, vide supra ad. 13, n. 5.

3. *Quid de aeternis Vestae ignibus signoque*, simulacro, *quod imperii pignus custodia eius templi tenetur*; vide ad I, 20, n. 3. — *Quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, tuque Quirine pater*: vide ad I, 20, n. 6 et 7. « Romulo quoque ancilia tribuuntur, aut quia non Numae, ut Ovidius Fast. III, 371 sq., sed huic missa caelitus putabat, aut putare videri volebat Noster, aut quia Palladia essent urbi a Romulo conditae »; Bauer. Quia Romulus bellicosus et Marte genitus; Doujat. Olim forte opinionem obtinuisse apud Romanos, *Quirinales* Sa-

» loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, » tuque, Quirine pater? haec omnia in profano de- » seri[4] placet sacra, aequalia urbi, quaedam vetu- » stiora origine urbis? Et videte, quid inter nos ac » maiores intersit. Illi sacra quaedam in monte al- » bano lavinioque nobis facienda[5] tradiderunt. An » ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra » religiosum fuit[6]: hinc sine piaculo in hostium ur- » bem Veios transferemus? Recordamini, agitedum, » quoties sacra instaurentur[7], quia aliquid ex patrio » ritu negligentia casuve praetermissum est. Modo » quae res, post prodigium albani lacus, nisi instau- » ratio sacrorum auspiciorumque renovatio, affectae » veienti bello reipublicae remedio fuit? At etiam, » tanquam veterum religionum[8] memores, et pere- » grinos deos transtulimus Romam, et instituimus » novos. Iuno regina[9], transvecta a Veiis, nuper in

lios non a colle Quirinali dictos esse, in quo sacra facerent, sed quod Quirino sacri essent, putabat Drak. qui eo etiam refert locum Stat. Silv. V, 5, 128 sq. ubi confer Intpp. et Gron. in diatr. Stat. c. 50.

4. *In profano deseri*, relinqui (perquam aspere, iudice Ern.), *sacra*, profanationi obnoxia esse, nemine ea colente. « *In profano*, velut profana, pro profanis: nam, si intelligas *loco*, quum dixerit, ex obiicientium ore, Romae illa sacra fieri posse, maneret utique sacer locus; Bauer. — *Quaedam vetustiora origine Vrbis*, scilicet sacra Vestae et palladium. *At videte*, mox coni. Bauer.

5. *Illi sacra quaedam in monte albano* (conf. I, 31) *lavinioque facienda*, vide ad I, 14, n. 1. *Lavinioque* pro *et in lavinio* et hoc pro *Lavinii* (vide ad XXXVIII, 39, n. 4), nisi cum Gron. leg. *Laviniique*. — Cod. Paris. in *albano lavinioque* consentiunt. Lem.

6. *Transferri sacra religiosum fuit* (vide ad II, 5, n. 4), ideoque illa eo loco, ubi primum instituta sunt, v. c. Lavinii, semper peragi placuit; et nos sacra, scilic. nostra, *hinc*, ex nostra urbe, Roma, *transferemus?*

7. *Quoties sacra instaurentur*, confer ad II, 36, n. 1; et V, 19 pr. — *Modo quae res, post prodigium albani lacus* etc. Confer c. 17, 18 et 19 pr. — *Affectae*, vide ad cap. 10, n. 6.

8. *Tanquam veterum religionum memores*: quidam MSS. *immemores*, aptius forte, etsi respuit Drak.

9. *Iuno regina* etc. Conf. cap. 23, et 31 pr. — *Aio Locutio* etc. vide ad cap. 50, n. 4. — *Capitolinos ludos* etc. vide ad c. 50, n. 3. — *Suscipi*, vide ad cap. 13, n. 5.

» Aventino quam insigni ob excellens matronarum » studium celebrique dedicata est die! Aio Locutio » templum, propter caelestem vocem exauditam in » Nova via, iussimus fieri: Capitolinos ludos sole» mnibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, » auctore senatu, condidimus. Quid horum opus fuit » suscipi, si una cum Gallis urbem romanam reli» cturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capi» tolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus me» tu retenti sumus? De sacris loquimur et de templis: » quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem » venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus » nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unquam, » praeterquam Vrbs capta, movit. Flamini Diali no» ctem unam manere extra Vrbem[10] nefas est. Hos » Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes, et » Vestales tuae te deserent, Vesta? et flamen pere» gre habitando in singulas noctes tantum sibi reique » publicae piaculi contrahet? Quid alia, quae au» spicato agimus[11] omnia fere intra pomoerium, cui » oblivioni, aut cui negligentiae damus? Comitia cu» riata[12], quae rem militarem continent; comitia » centuriata, quibus consules tribunosque militares » creatis, ubi auspicato, nisi ubi adsolent, fieri pos» sunt? Veiosne haec transferemus? an comitiorum » causa populus tanto incommodo in desertam hanc » ab diis hominibusque urbem conveniet?

LIII. « Sed res ipsa cogit[1], vastam incendiis rui» nisque relinquere urbem, et ad integra omnia Veios

10. *Flamini Diali noctem unam manere extra Vrbem nefas est*, confer ad XXIV, 8, n. 3; XXXIX, 45, n. 2; et Tac. Ann. III, 358, et 71.

11. *Quae auspicato agimus*, vide ad cap. 21, n. 1. — *Intra pomoerium*, vid. ad I, 44, n. 8. — *Damus*, tradimus.

12. *Comitia curiata* etc. vide ad cap. 46, n. 8.

Cap. LIII. 1. *Sed res ipsa cogit* etc. obiectio adversariorum. — *Iactari* pa-

» migrare, nec hic aedificando inopem plebem ve-
» xare. Hanc autem iactari magis causam, quam veram
» esse, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites,
» puto; qui meministis, ante Gallorum adventum,
» salvis tectis publicis privatisque, stante incolumi
» urbe, hanc eandem rem actam esse, ut Veios trans-
» migraremus. Et videte, quantum inter meam sen-
» tentiam vestramque intersit, tribuni. Vos, etiamsi
» tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum
» putatis: ego contra (nec id mirati sitis prius, quam,
» quale sit, audieritis) etiamsi tunc migrandum fuis-
» set, incolumi tota Vrbe, nunc has ruinas relin-
» quendas non censerem. Quippe tum causa nobis
» in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa
» nobis ac posteris nostris; nunc haec migratio no-
» bis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. Non enim
» reliquisse victores, sed amisisse victi, patriam vi-
» debimur: hoc ad Alliam fuga, hoc capta Vrbs, hoc
» circumsessum Capitolium necessitatis imposuisse,
» ut desereremus penates nostros, exsiliumque ac fu-
» gam nobis ex eo loco consisceremus, quem tu-
» eri non possemus. Et Galli evertere potuerunt Ro-
» mam, quam Romani restituere non videbuntur po-
» tuisse? Quid restat, nisi ut, si iam novis copiis
» veniant (constat enim vix credibilem multitudinem
» esse), et habitare in capta ab se, deserta a vobis,
» hac urbe velint, sinatis? Quid? si non Galli hoc,
» sed veteres hostes vestri, Aequi Volscive, faciant,
» ut commigrent Romam, velitisne illos Romanos,
» vos Veientes[2] esse? an malitis hanc solitudinem

Iam memorari, praetendi.—*Vt*, quamquam, *ego non dicam* etc.

2. *Velitisne illos Romanos, vos Veientes esse? an* (alii *non*) *malitis* etc. varie explicant viri docti. Gronovius: «Vtrum patiemini illos habitare, et inde adsciscere nomen Romanorum, quum vos Veientes diceemini? an pla-

» vestram, quam urbem hostium, esse? non equidem » video, quid magis nefas sit. Haec scelera, quia » piget aedificare, haec dedecora pati parati estis? » Si tota Vrbe nullum melius ampliusve tectum fieri » possit, quam casa illa conditoris est nostri [3], non » in casis, ritu pastorum agrestiumque, habitare » est satius inter sacra penatesque vestros, quam » exsulatum publice ire? Maiores nostri, convenae » pastoresque, quum in his locis nihil, praeter sil» vas paludesque, esset, novam urbem tam brevi » aedificarunt: nos, Capitolio, arce incolumi, stan» tibus templis deorum. aedificare incensa piget? et, » quod singuli facturi fuimus, si aedes nostrae de» flagrassent, hoc in publico incendio universi recu» samus facere?

LIV. « Quid tandem? si fraude, si casu Veiis in» cendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) dif» fusa flamma magnam partem urbis absumat; Fide» nas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quae-

cebit potius, locum hunc, ubi nunc est Roma, desertum vacare, et manere vastitatem ac solitudinem vestrae ditionis (an magis iuvat, si etiam Volscos a possessione huius soli prohibetis, hanc terram vestram quidem esse, sed solitudinem; Stroth.), quam frequentari ab hostibus, illorumque urbem et habitationem reddi? Quorum utrumque pariter est *nefas*, absurdum et detestandum.» Sigonius: non, nonne, malitis Romae solitudinem hanc vestram esse, quam urbem hostium Veios? Bauerus: *an*, i. e. annon, vel potius *non*, h. e. nonne malitis, hanc sedem, quamvis nunc vastatam bello, infrequentem, incultam; tamen vel talem, esse vestram, *quam urbem* pulcherrime exstructam in potestate *hostium esse?* Explicationi Gronov. favet Plutarch. Camill. pag. 145. — *Quia piget aedificare*; in edd. plerisque ab Ald. ad Drak. et in MS. Veith. *reaedificare*, rectius forsan.— Hic notanda Sorbonici varia lectio: *haec scelera, quia pig. aed.*; *haec ded. quia pati par. estis!* Lem.

3. *Casa illa conditoris nostri*, Romuli, in Capitolio, quae subinde refecta est et recenti culmo tecta, ne periret: quo respexit Virg. Aen. VIII, 654. Conf. Vitruv. II, 1; et Ovid. Fast. III, 183 sq.—*Non*, nonne (vide ad IV, 4, n. 1), *in casis* etc. — *Publice*, publico consilio et universo consensu.

» ituri sumus, quo transmigremus? Adeo nihil tenet[1] solum patriae, nec haec terra, quam matrem » appellamus; sed in superficie tignisque caritas nobis patriae pendet? Equidem, fatebor vobis, etsi » minus iniuriae vestrae[2], quam meae calamitatis, » meminisse iuvat, quum abessem, quotiescumque » patria in mentem veniret, haec omnia occurrebant, » colles, campique, et Tiberis, et assueta oculis regio, et hoc caelum, sub quo natus educatusque » essem. Quae vos, Quirites, nunc moveant potius » caritate sua, ut maneatis in sede vestra, quam » postea, quum reliqueritis ea, macerent desiderio. » Non sine causa dii hominesque hunc urbi condendae locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen » opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges » devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur; » mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate[3] ad pericula classium externa-

CAP. LIV. 1. *Adeo nihil tenet*, prorsus non retinet nos vel detinet, movet, seu afficit (conf. ad II, 63, n. 3; et III, 29, n. 4), *solum patriae* (cui mox opponuntur *superficies tignaque*, aedificia in eo exstructa et eminentia, ut *superficies areae* opponitur apud Cic. ad Attic. IV, 1 et 2), *nec haec terra, quam matrem appellamus*; ut XXI, 26, n. 7, *quos eorum ipsorum sedes suae tenuerant*. — *Pendet*, est, vel continetur.

2. *Equidem* (vid. ad c. 51, n. 3) *fatebor vobis, etsi minus iniuriae vestrae* etc., h. e. etsi haec minus eo spectant, ut iniuriae vestrae, quam ut potius calamitatis meae memoria renovetur. Illa quidem huius causa fuit; at leviter Camillus tangit rem, quam non exprobrari, sed plane ex animo deleri cupit. «Sensus est: etsi exsilii omnino mei haud libens recordor, non modo, qua calamitas mihi fuit, sed multo minus, qua iniuria vestra: multo minus malo iniuriae memor, quasi exprobrans eam vobis, quam calamitatis, citra iniuriae cogitationem, esse;» Bauerus. (Idem mox *patriae* malis.) Boni civis est, ex animo delere memoriam iniuriae a civibus acceptae: memoriam aliquam calamitatis, in quam ex iniuria illa incidit, retinere, ac simul bonus civis esse, potest; Duk. *Haec omnia occurrebant* menti, id. quod *in mentem veniebant*, ut XXV, 24, n. 7, ubi paulo post *occurrere animo* dicitur, et XXXVI, 35 pr. Sic et *succurrere* VI, 12 pr. et XXV, 37, n. 5.

3. *Nec expositum nimia propinqui-*

» rum; regionum Italiae medium, ad incrementum » urbis natum unice locum. Argumento est ipsa ma» gnitudo tam novae urbis. Trecentesimus sexage» simus quintus annus Vrbis, Quirites, agitur: inter » tot veterrimos populos tamdiu bella geritis; quum » interea, ne singulas loquar urbes, non coniuncti » cum Aequis Volsci, tot tam valida oppida; non » universa Etruria, tantum terra marique pollens, » atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiae, » bello vobis par est. Quod quum ita sit, quae, ma» lum! ratio est, expertis alia[4] experiri, quum iam, » ut virtus vestra transire alio possit, fortuna certe » loci huius transferri non possit? Hic Capitolium » est, ubi quondam capite humano[5] invento respon» sum est, eo loco caput rerum summamque imperii » fore. Hic, quum augurato liberaretur Capitolium, » Iuventas Terminusque[6] maximo gaudio patrum no-

tate etc. « Quid *expositum? Mare*, e proximo? Multum. *Locum* ergo, e sequenti? Remotius ac durius, sensu tamen postulante. Forte legend. *mari vicinum*, ut omnia ad *locum* referantur; » Bauer. Recte, opinor. — *Natum unice*, optime, egregie, prorsus, *locum*, vide ad I, 21, n. 3; et V, 37, n. 6.

4. *Quod quum ita sit, quae, malum!* (vox irati), *ratio est*, *experiri alia expertis*, h. e. alia, quam quae iam experti estis (ita τὸ *expertis* passive dictum sit, et τὸ *alia* cum sexto casu iunctum, ut *alius Lysippo* apud Hor. Epist. II, 1, 240; *aliud libertate* ap. Cic. ad Div. XI, 2; *alius Seiano* ap. Phaed. Prol. III, 41; et similia apud Drak. ad h. l. qui etiam iam monuit, *alius* (ab) *illo* dici, ut graece ἄλλος (ἀπ᾽) ἐκείνου); nisi cum Clerico connectere malis verba *quae ratio est expertis*, scil. haec, h. e. vobis, qui haec iam experti estis. *Expertis lares alios experiri* (tentare sedes alias, quam quas tam diu feliciter experti sumus) coni. Gron. e MSS.; idemque et Bauer. *expertos*, h. e. vos, iam expertos, quam verum hoc sit. — Ambo Paris. codices dant manifeste: *expertis latos alia experiri*: quis inde oriatur sensus, non equidem pronuntiare ausim. Vide supra coniect. Gronovii. Lem.

5. *Capitolium, ubi quondam capite humano invento* etc., vid. ad I, 55, n. 5.

6. *Quum augurato* (vide ad I, 18, n. 6) *liberaretur* a reliquis fanis sacellisque *Capitolium*, *Iuventas Terminusque* etc., vide I, 55, ibique not. 3 et 4; *liberaretur*, exsolveretur religione templorum ibi conditorum, vacuefieret et patefieret novo et uni templo ibi condendo; Bauer.

» strorum moveri se non passi! Hic Vestae ignes, » hic ancilia caelo demissa, hic omnes propitii ma- » nentibus vobis dii. »

LV. Movisse eos Camillus[1] cum alia oratione, tum ea quae ad religiones pertinebat, maxime dicitur. Sed rem dubiam decrevit vox opportuna emissa: quod, quum senatus post paullo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque, ex praesidiis revertentes, forte agmine forum transirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, statue signum! hic manebimus optime*[2]*!* qua voce audita, et senatus, *accipere se omen*, ex curia egressus, conclamavit, et plebs circumfusa approbavit. Antiquata deinde lege[3], promiscue Vrbs aedificari coepta. Tegula publice praebita est: saxi materiaeque caedendae, unde quisque vellet, ius factum, praedibus acceptis, eo anno aedi-

CAP. LV. 1. *Movisse eos.* Leid. pr. dat: *Movisset os*; Harlei. pr. *Movisset hos. Movisse eos Camillum*, Haverk. sed hanc ego lectionem, certe minus elegantem, ex librariorum errore potius natam, quam a Livii manu profectam, arbitror. LEM. — *Alia oratione*, aliis orationis suae partibus et argumentis. — *Rem dubiam decrevit*, vid. ad VII, 9, n. 4; et XXV, 41, n. 5. — *Vox opportuna emissa*: plures in primisque Paris. codices habent *opportune*; sed *opportuna* Leid. pr. Lovel. 3, 4, 5, et Harlei. pr. quae lectio magis placuit; nam quum ipse Livius I, 31 dixerit: *voce caelesti missa*, cur hic dicere non liceret: *vox opportuna emissa?* LEM. — *Ex praesidiis*, 4 MSS.; *ex praesidio*, ut apud Valerium Maximum I, 5, 1; et Plutarch. Camill. p. 145, τάγμα φυλακῆς ἡμερινῆς. De *curia Hostilia* vide ad I, 30, n. 3; et de *comitio* ad I, 36, n. 6. — *Senatus..... conclamavit.* Sorbonicus dat, *exclamavit*, solemni varietate. LEM.

2. *Hic manebimus optime*, subsistemus, ut XXXI, 38, n. 2; XLIII, 21, al. Confer Plutarch. et Val. Max. ll. ll. — *Accipere se omen*, vid. ad I, 7, n. 11. Alia omnia ex voce fortuito emissa memorantur XLI, 18; et a Plin. XV, 19.

3. *Antiquata lege*, vid. ad IV, 58, n. 10. — *Tegula publice praebita est* etc. Sic Diodor. XIV, 117, Ῥωμαῖοι δέ, τῶν μὲν οἰκιῶν κατεσκαμμένων, τῶν δὲ πλείστων πολιτῶν ἀπολωλότων, ἔδωκαν ἐξουσίαν τῷ βουλομένῳ καθ' ὃν προήρηται τόπον οἰκοδομεῖν καὶ δημοσίας κεραμίδας ἐχορήγουν, αἳ μέχρι τοῦ νῦν πολιτικαὶ καλοῦνται. LEM. — *Praedibus acceptis* a magistratu, cui huius rei cura erat mandata, qui sponderent, hos vel illos *eo anno aedificia perfecturos.*

ficia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi [4], dum, omisso sui alienique discrimine, in vacuo aedificant. Ea est causa, ut veteres cloacae, primo per publicum ductae, nunc privata passim subeant tecta, formaque Vrbis sit occupatae magis, quam divisae, similis.

4. *Festinatio curam exemit vicos dirigendi*, ad lineam rectam faciendi, ut *dirigere aciem*, *naves in frontem*, *fines* etc. inf. XXXI, 27; XXXVII, 23; XXXIX, 27. Confer VI, 4; Tac. Annal. XV, 38, 43; Flor. I, 13 (qui tamen magis declamatoris, quam historici partes agit); Diodor. XIV, 116, et Donati Rom. vet. I, 25. — *Ea est causa*, *ut*, cur (vid. ad XL, 26, n. 2); *veteres cloacae primo per publicum* (v. ad II, 24, n. 6) *ductae* etc. Haec verba non favent iis, qui ex forma cloacarum colligunt, ante urbem a Romulo conditam in solo eius aliam eamque amplam exstitisse.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

LIBER SEXTVS

BREVIARIVM.

Cap. I; Res ante incensam Vrbem gestae a Romanis obscurae; clariores deinceps certioresque. Q. Fabius, qui legatus adversus Gallos pugnaverat, accusatur, et opportune moritur. Interregnum et comitia. Foedera ac leges conquiruntur. Dies religiosi, xv kal. sext. (clade ad Cremeram Alliamque insignis) postridie idus, kalendas ac nonas. — II; Bella cum Volscis, Etruscis, Latinis, Hernicis, Aequisque gerenda. Camillus, dictator tertium dictus, Volscos, ac deinde Aequos vincit, — III; et Sutrium, Tuscis traditum, sociis reddit, victoribus oppressis. — IV; Tum triumphat; nova urbs stat intra annum, crescitque frequentia civium: oppida Etruscorum Cortuosa et Contenebra vi capta: Capitolium saxo quadrato substructum. — V; Leges agrariae, et Pomptinus ager in spem ostentatus: auspiciorum renovatio et interregnum: numerum xxv tribuum explent quatuor ex novis civibus additae, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis. — VI; Antiates et Latini in armis sunt: Camillo collegae quinque regimen omnium rerum permittunt. — VII; Is cum P. Valerio ad Satricum proficiscitur; et milites, ob multitudinem hostium trepidos, castigat. — VIII; Vincit Volscos, et Satricum scalis capit. — IX; Tum recipit Sutrium, — X; et Nepete, oppida socia, ab Etruscis capta. Ab Latinis Hernicisque, qui adiuverant Volscos, nec militem Romanis dederant, res repetitae. — XI; M. Manlius Capitolinus, homo superbus, et Camillo invidens, primus ex Patribus fit popularis, et patronus nexorum: hinc potissimum

dictator creatur A. Cornelius Cossus, etsi in speciem causae volscum bellum iactatur. — XII - XIII; Dictator vincit Volscos, sociosque eorum — XIV; Tum accitur Romam, ubi Manlius debitores a crudelitate feneratorum tuetur, fundum in veienti subiicit praeconi, et thesauros gallici auri a Patribus occultari iacit. — XV; Manlius, iussu dictatoris vocatus, agmine ingenti venit ad tribunal eius, et causam dicit. — XVI; In carcerem ducitur; et magna plebis pars vestem mutat: iam haud procul seditione res est; cuius leniendae causa senatus Satricum coloniam deduci iubet. — XVII; Ea gliscente ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur. — XVIII; Tum ille, plenior aliquanto animi iraeque, seditiosis concionibus iam per se accensam plebem incitat, et cum principibus interdiu noctuque agitat consilia rerum novandarum. — XIX; Senatus decernit, ut videant magistratus, ne quid resp. detrimenti capiat: et ipsi quoque tribuni plebis, quia eundem et suae potestatis, quem libertatis omnium finem cernunt, Patrum auctoritati se dedunt. Ex his duo, M. Maenius et Q. Publilius, Manlio diem dicere statuunt. — XX; Quo facto commovetur plebs, utique postquam solum reum, et ne fratres quidem proximosque sordidatos vident: et damnandi mora iis non in causa est, sed in loco, ex quo Capitolium a Manlio servatum conspici potest. Quo mutato condemnatur, et de saxo Tarpeio deiicitur: lex simul fertur, ne quis patricius in arce habitet, et gentis Manliae decreto cavetur, ne quis deinde M. Manlius vocetur. — XXI; Pestilentia, fames et multiplex bellum: novi hostes Lanuvini et Praenestini: quinqueviri pomptino agro dividendo, et triumviri coloniae Nepete deducendae creati. — XXII; Veliterni victi, et bellum Praenestinis indictum: volscum bellum M. Furio Camillo, exactae iam aetatis, sed vegeti adhuc ingenii animique viro, extra ordinem decretum, et adiutor ex tribunis milit. cons. pot. sorte L. Furius datus. — XXIII; Ardor pugnandi idem est Volscis et L. Furio, cui collega cedit. — XXIV; Acies romana iam inclinata restituitur a Camillo, et hostes funduntur. — XXV; Quia inter captivos Tusculani aliquot noscitantur, bellum his sociis indicitur mandaturque Camillo, qui contra spem omnium adiutorem optat eundem L. Furium: Tusculani vim romanam arcent pace constanti. — XXVI; Eam et a senatu rom. impetrant, et mox civitatem. — XXVII; Censores creantur, ut censu instituto summa aeris alieni et facultates civium cogno-

scantur; sed unus eorum moritur, et alii, vitio creati, non gerunt magistratum: tertios vero suffici, religio est. Eam esse ludificationem plebis tribuni dicunt, et ad Praenestini famam belli edictum impediunt delectum: neque aliud ad seditionem exstinguendam, quam prope illatum Vrbi bellum, valet. — XXVIII; Dictator dicitur T. Quintius Cincinnatus, et confestim hostes a moenibus recedunt. — XXIX; Praenestini ad Alliam vincuntur, capiunturque eorum novem oppida: dictator triumphat, signumque Iovis Imperatoris, Praeneste devectum, in Capitolium fert. — XXX; Tres tribuni milit. côns. pôt. ex Patribus et totidem ex plebe creantur. Volsci provincia sine sorte et comparatione, extra ordinem, datur P. et C. Manliis: resque ibi, temeritate et inscitia ducum proditae, militum virtute restituuntur. — XXXI; Aes alienum materia et causa seditionis: agri Volscorum vastantur. — XXXII; Novum fenus contrahitur tributo in murum saxo quadrato faciendum, et optatur frustra, ut ius de pecunia credita dicatur: Latini Volscique funduntur ad Satricum et Antium. — XXXIII; Antiates societatem cum Latinis dissolvunt, et Romanis dedunt urbem agrosque: Latini Satricum concremant igni, et Tusculum capiunt praeter arcem: sed mox a Romanis caeduntur ad unum omnes. — XXXIV; In Vrbe crescit in dies vis Patrum miseriaque plebis, fama et corpore creditoribus satisfacientis: sed parva res ingentem moliendi causa fit. Fabia minor, M. Fabii Ambusti filia, maerore affligitur, quod ipsa C. Licinio Stoloni, viro plebeio, soror autem Ser. Sulpicio, patricio et trib. mil. cons. pot. nupta est: pater filiam consolatur, consiliaque init cum genero et L. Sextio. — XXXV; Hi creantur tribuni plebis; et promulgant leges de aere alieno, de modo agrorum, ne quis plus quingenta iugera agri possideret, et de comitiis, ne tribunorum militum comitia fiant, consulumque utique alter ex plebe creetur. Patres adversus tribunitias rogationes comparant collegas: et Licinius Sextiusque, tribuni plebis saepius refecti, per quinquennium nullos curules magistratus creari patiuntur.—XXXVI; Octavum tribuni pl. reficiuntur latores legum, et simul tribunus milit. cons. pot. creatur M. Fabius Ambustus, auctor earundem legum et iam suasor. — XXXVII; Tribunorum pl. orationes, et nova rogatio, ut pro duumviris sacris faciendis decemviri creentur, et pars ex plebe, pars ex Patribus fiat. XXXVIII; Patres trepidi ad duo ultima auxilia, summum

imperium ac civem, decurrunt: dictator quartum dicitur M. Furius Camillus, qui minis plebi incutit terrorem, sed ducibus eius animos potius accendit, et, re neutro inclinata, magistratu se abdicat, putans forte, se vitio creatum esse: ei sufficitur extemplo P. Manlius. — XXXIX; Is C. Licinium, qui tribunus mil. cons. pot. fuerat, primum magistrum equitum de plebe dicit, et se apud Patres excusat propinqua cognatione: rogationes de fenere et agro iubentur a plebe, de plebeio consulatu antiquatur: Sextius Liciniusque sibi honorem continuari nolunt, nisi coniunctim ferantur ab se promulgatae leges. — XL–XLI; Adversus eos orationem habet Ap. Claudius Crassus, nepos decemviri. — XLII; Quae modo valet ad proferendum tempus rogationum iubendarum. Refecti decimum iidem tribuni, Sextius et Licinius, legem perferunt de decemviris sacrorum ex parte de plebe creandis. Fama belli gallici allata, Camillus dictator quintum dicitur, et in albano agro multa caeduntur Gallorum millia: comitiis consularibus L. Sextius de plebe primus consul creatur: Patres, auctore Camillo, ea lege auctores fiunt, ut concedatur a plebe nobilitati de praetore uno, qui ius in Vrbe dicat, ex Patribus creando. Ordinibus ita ab diutina ira in concordiam redactis, senatus decernit, ut ludi maximi fiant, et dies unus ad triduum adiiciatur: recusantibus id munus aedilibus plebis, recipitur a patriciis iuvenibus ea conditione, ut aediles fiant.

I. Quae ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem [1] Romani sub regibus primum, consulibus deinde ac dictatoribus, decemvirisque ac tribunis consularibus gessere, foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui; res quum vetustate nimia obscuras, velut quae magno ex intervallo loci vix cernun-

Cap. I. 1. *Ab condita urbe ad urbem*, vide ad I, 3, n. 8. — Ad hunc locum respexit haud dubie Plutarchus in lib. de Fortuna Rom. quum, in eius extremo, de urbe a Gallis occupata, sed mirifice servata et liberata, loquutus ait: *ἀλλὰ τί δεῖ περὶ ταῦτα διατρίβειν σαφὲς οὐδὲν οὐδὲ ὡρισμένον ἔχει, τῷ καὶ τὰ πράγματα διαφθαρῆναι τῶν Ρωμαίων, καὶ συγχυθῆναι τοὺς ὑπ' αὐτῶν ὑπομνηματισμοὺς, ὡς Λίβιος ἱστόρηκε.* — Si Creverio fides, Muretus delet voc. *urbem*, quae nullo modo necessaria est. Lem.

tur, tum quod parvae et rarae per eadem tempora literae [2] fuere, una custodia fidelis memoriae rerum gestarum, et quod, etiamsi quae in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monimentis, incensa Vrbe pleraeque interiere. Clariora deinceps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus laetius feraciusque renatae Vrbis [3], gesta domi militiaeque exponentur. Ceterum quo primo

2. *Parvae et rarae per eadem tempora literae*, breviora ac minus obvia quaelibet literarum vel ingenii monimenta conscripta, literisque tradita, scilic. inscriptiones, commentarii publici et scriptae rerum gestarum narrationes, seu historiae, quae *memoriae* ac *famae* opponuntur, dicunturque h. l. per apposit. *una* (unica, sola) *custodia fidelis* etc. Confer VII, 3, n. 3, et XXV, 1 extr. — *In commentariis pontificum*, vid. ad IV, 3, n. 5. — *Pleraeque*, scil. literae, nisi cum Dukero leg. *pleraque:* quam lectionem tuetur noster Sorbonicus. Lem.

3. *Velut ab stirpibus laetius feraciusque renatae*, resurgentis, *Vrbis*; confer XXVI, 41, n. 10; in pr. XXIX, 3 f. *maiorem semper frequentioremque pro tot caesis exercitibus subolescentem* populum rom. quem Horat. Od. IV, 4, 57, comparat ilici, ab ipsa amputatione *laetius virirescenti*, novaque virium incrementa ab ea capienti. — *Quo primo adminiculo erecta erat, eodem innisa stetit*, scilicet Vrbs: metaphora petita a vite, adiuncta, seu alligata palis ulmeis vel plataninis et populeis, qui propr. *adminicula vitis* dicuntur, ad quae illa *se erigit* (confer Cic. Sen. XV, et Nat. Deor. II, 47); vel ab adminiculis, quae arboribus (vide Senec. de Clem. II, 7) aedibusve ruinam minantibus applicantur, quibusque *innisae stant.* Confer X, 22 pr. et ad Tacit. Annal. XIV, 54, n. 1. — *M. Furio* Camillo *principe*, vide ad V, 30, n. 5. — *Neque eum abdicare se dictatura passi sunt*, scil. Romani (ut *dicunt, ferunt* etc.), vel *Vrbs*, h. e. incolae eius, cives (vide ad III, 47, n. 1), *nisi anno circumacto*, h. e. peracto, exeunte, finito, ut XXVI, 40 pr. et XXVII, 30, etsi plerumque id dicitur de integro anno; qui in se, circuli instar, redit. Hac Livii aliorumve annalium locutione, male intellecta, inducti auctor fastorum capitolin. multique alii putarunt, totum annum seq. nullos militum tribunos consulesve habuisse, sed Camillum ex senatusconsulto per eum continuasse dictaturam reipub. constituendae seditionisque comprimendae causa. Cui sententiae seqq. et cap. 2 adversantur, neque favent verba Plut. in Camillo, p. 144, ad quae Pigh. in Annalibus ad annum 364 provocat: φοβηθεῖσα τὸν θόρυβον ἡ βουλὴ τὸν μὲν Κάμιλλον οὐκ εἴασε βουλόμενον ἀποθέσθαι τὴν ἀρχὴν ἐντὸς ἐνιαυτοῦ· καίπερ ἓξ μῆνας οὐδαμῶς ὑπερβάλλοντος ἑτέρου δικτάτωρος. (Ex quo loco probabile fit, h. l. pro *passi sunt* leg. esse *passus senatus.*) Camillo, qui rei gerendae causa dictator erat dictus, ea gesta per leges non licebat magistratum retinere; sed ex senatusconsulto non deposuit ante exitum anni, quo

adminiculo erecta erat, eodem innisa M. Furio principe stetit; neque eum abdicare se dictatura, nisi anno circumacto, passi sunt. Comitia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta Vrbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Quum civitas in opere ac labore assiduo reficiendae Vrbis teneretur, interim Q. Fabio, simul primum magistratu abiit [4], ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies est, quod legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra ius gentium pugnasset; cui iudicio eum mors, adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit [5]. Interregnum iniit tum P. Cornelius Scipio interrex, et post eum M. Furius Camillus. Iterum is tribunos militum consulari potestate creat, L. Valerium Publicolam iterum, P. Virginium,

creatus erat. Similiter errant fasti Capitol. et Pigh. ad ann. 429 et 444, qui dictaturam L. Papirii Cursoris in eos annos prorogatam, neque alios in illis magistratus curules fuisse dicunt: quod nec Livius, nec, quod sciam, alius quisquam tradidit. Conf. tamen ad IV, 33, n. 6; Periz. Anim. histor. 10; Dodwel. de cyclis X, 83. — *Comitia in insequentem annum tribunos habere*; *in sequentem annum* Leid. sec. Lovel. 1, 2, 4, 5; Harlei. sec. Portug. Haverk. et Hearnii Oxoniensis liber II. Sed prima syllaba vocis *insequentem* intercidit ob vocem praecedentem. Mox pro *quorum in magistratu*, *quorum magistratu* Lovel. II; reliqui autem, et in pr. Reg. et Sorbonicus tuentur. Lem.

4. *Simul* (simul ac) *primum magistratu abiit*, ut XXXV, 44; et *simul ac primum* apud Cicer. Verr. Act. II, 1, 13; et Phil. IV, 1; quibus locis τὸ *primum* maiorem designat celeritatem, vel plane delendum est et librariis debetur, qui passim, ubi *simul* pro *simul ac* positum est, similia addidere, v. c. *ubi* IV, 18; *ut* V, 25; *ac*, *si*, *postquam* etc. Confer ad III, 62, n. 4. — De *Q. Fabio* vide V, 35, 36. Duo eius fratres eandem in se admiserant culpam, quod tamen Gallis non tam manifestum fuerat: et ille caede ducis hostium eos maxime exacerbaverat. Praeterea Marcius poena unius e Fabiis contentus fuisse videtur.

5. *Iudicio eum mors, adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit:* conf. Plin. Ep. II, 11, et Tac. Ann. IV, 21, n. 5. — *Interregnum iniit tum* (ut in omnibus legitur MSS. et antt. edd.) *P. Cornelius Scipio interrex*, quae vox forte delenda. (Cf. tamen ad I, 3, n. 8.) Recentiores editores substituere: *Interregnum initum. P. Cornelius Scipio interrex* (ut VIII, 3; et X, 11;

P. Cornelium, A. Manlium, L. Aemilium, L. Postumium. Hi ex interregno [6] quum extemplo magistratum inissent, nulla de re prius, quam de religionibus, senatum consuluere. In primis foedera ac leges (erant autem eae duodecim tabulae et quaedam regiae leges) conquiri, quae comparerent, iusserunt: alia ex eis edita [7] etiam in vulgus: quae autem ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa. Tum de diebus religiosis agitari coeptum; diemque ante diem xv Calendas sextiles, duplici clade insignem (quo die ad Cremeram Fabii caesi, quo deinde ad Alliam cum exitio Vrbis foede pugnatum) a posteriore clade Alliensem appellarunt, insignemque rei nulli publice privatimque agendae [8] fecerunt. Qui-

sed iam paulo ante dixerat Livius: *res ad interregnum rediit*), *et post eum M. Furius Camillus iterum. Is tribunos* etc. Sed nunquam memoratur, quoties aliquis extraordinarium gesserit magistratum, et Camillus iam bis fuerat interrex, at semel tantum interrex tribunos militum creaverat; vide V, 17 et 31. Hinc cum Strothio interpunctionem mutavi, ut *iterum* referatur ad *creat*.

6. *Ex interregno*, statim post interregnum exactum, adeoque postquam creati erant, non solemni die. Confer cap. 5 extr. et ad IV, 31, n. 1. — Mox e MSS. tantum non omnibus forte reponendum *erant autem aereae*, seu *aeneae duodecim tabulae*, unde simul intelligitur, cur non interierint incensa urbe. — *Quae comparerent*, superessent; proprie adessent, conspici possent. Cf. ad XXV, 40, n. 3; XXVI, 30, n. 4; XXVII, 24, n. 2; XXIX, 21, n. 2; XXXII, 10, n. 1; in prim. XXXVIII, 11, n. 5.

7. *Alia ex eis edita*, h. e. reliqua (vid. ad IV, 10, n. 2), vel quaedam: *quae autem ad sacra pertinebant, a pontificibus suppressa* ac celata, ut, eorum per partes et opportuno tempore edocendorum iure sibi reservato, auctoritatem suam firmarent, et *ut religione obstrictos haberent multitudinis animos:* confer IX, 46, et Cic. pro Murena XI. — Mox *dies religiosi* sunt, quibus iudicia vel aliud, praeter sacra, agere, religiosum est (vide ad II, 5, n. 4), qui vulgo *nefasti* et *infausti* dicuntur; et, teste Gell. IV, 9, et VII, 17, tristi omine infames impeditique habentur. Hinc infr. XXXVII, 33, *dies, quibus ancilia moventur, religiosi ad iter* faciendum. Confer ad I, 19, n. 7.

8. *Insignemque rei nulli agendae*, re nulla agenda. Confer tamen ad III, 35, n. 1. — *Non litasset* (vide ad V, 38, n. 1) *Sulpicius* (vide V, 36, 47, 48), *neque*, et non, *inventa pace deum*, vide ad III, 5, 12; et V, 38, n. 1.

dam, quod postridie idus quinctiles non litasset Sulpicius tribunus militum, neque inventa pace deum post diem tertium [9] obiectus hosti exercitus romanus esset, etiam postridie idus rebus divinis supersederi iussum: inde, ut postridie calendas quoque ac nonas
[10] eadem religio esset, traditum putant.

II. Nec diu licuit quietis consilia erigendae ex tam gravi casu reipublicae [1] secum agitare. Hinc Volsci, veteres hostes, ad exstinguendum nomen romanum arma ceperant; hinc Etruriae principum ex omnibus populis coniurationem de bello, ad fanum [2] Voltumnae factam, mercatores afferebant: novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque, qui, post pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitiam populi romani fuerant [3]. Itaque quum tanti undique terrores circumstarent, appareretque omnibus, non odio solum apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen romanum laborare; placuit

9. *Post tertium diem*, id. qd. tertio die, ut *ante diem* pro *die*, vel *die ante* supra III, 8 pr. XXVII, 23; XXXVI, 4; XL, 59; XLI, 16; *ex ante diem quintum* pro *ex die ante diem quintum*, XLV, 2; *in ante diem III idus* pro *in diem ante diem III idus*, XLI, 16; *in ante IV*, XLV, 3; *usque ante diem V*, XXV, 12 pr. *post diem tertium eius diei*, die tertio post eum diem, XXVII, 35 pr. Cf. Noris. Cenot. Pis. II, 17; Cort. ad Sall. Cat. c. 30, §. 1; Ferrar. ad Cic. Phil. III, 8; Busius ad Cicer. ad Attic. I, 1; Intpp. iuris civilis ad I. 132; D. de verb. sign. et Syll. Epist. a Burm. edit. tom. II, ep. 313; Drakenb. infra ad XLI, 16, n. 5.

10. *Vt postridie calendas quoque ac nonas*, ut postridie idus, *eadem religio esset*, et ater, seu infaustus dies haberetur, *traditum* esse atque institutum. Confer Gell. V, 17; Macrob. Sat. I, 16; et Plutarch. in Qu. Rom. Opp. t. II, p. 269.

Cap. II. 1. *Erigendae reipublicae* genitivi esse videntur, non dativi. Conf. ad III, 35, n. 1.

2. *Ad fanum Voltumnae*, vide ad IV, 23, n. 5. — De *pugna ad lacum Regillum* vide ad II, 19, 21. Ea ante CXII annos fuerat; sed ante *annos prope centum* Hernicis pax data, vide II, 41 pr.

3. *In amicitiam populi romani fuerant*, vide ad II, 14, n. 2. — *Iustitioque indicto*, vide ad III, 3, n. 1.

eisdem auspiciis defendi rempublicam, quibus recuperata esset, dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Ahalam magistrum equitum dixit: iustitioque indicto, delectum iuniorum habuit, ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, in verba sua iuratos centuriaret [4]. Exercitum conscriptum armatumque trifariam divisit: partem unam in agro veiente Etruriae opposuit: alteram ante Vrbem castra locare iussit; tribunus militum his A. Manlius, illis, qui adversus Etruscos mittebantur, L. Aemilius praepositus: tertiam partem ipse ad Volscos duxit, nec procul ab Lanuvio (*ad Moecium* [5] is locus dicitur) castra oppugnare est adortus. Quibus, ab contemptu (quod prope omnem deletam a Gallis romanam iuventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in obiectam sepem coniici iussit: et forte erat vis magna venti versa in hostem; itaque non aperuit solum incendio viam, sed, flammis in castra tendentibus, vapore etiam ac fumo crepituque viridis materiae [6] flagrantis, ita consternavit hostes, ut minor moles superantibus vallum [7] in castra Volscorum Romanis fuerit, quam

4. *In verba sua iuratos* (vide ad II, 32, n. 1) *centuriaret*, in centurias describeret, ut pedites mererent: nam equites *decuriabantur*. Conf. X, 21; XXII, 38; XXV, 15, et XXIX, 1 pr. ubi *ordinare et centuriare* pro in ordines et centurias describere.

5. *Ad Moecium*, scilicet castrum, a quo et *Moecia tribus* (vide VIII, 17 extr. et XXIX, 37) dicta, teste Festo. Al. *Mecium*, *Metium*, et *Marcium*, ut περὶ τὸν Μάρκιον ὄρος bis apud Plut. in Camillo, et Diodor. XVI, pag. 456; nisi leg. Μαίκιον· *ad Marcium* probant Cluver. et Cellar. — *Ab contemptu*, vide ad I, 1, n. 5.

6. *Fumo crepituque viridis materiae*, ligni, ut XXVI, 9, et XXVIII, 45. Proprie est lignum, quod non comburi solet, sed aedibus, navibus etc. faciendis adhiberi; vide ad Tacit. Ann. I, 35, n. 4.

7. *Minor moles superantibus vallum*, vide I, 38, n. 4. — *Minime largitore*

transcendentibus sepem incendio assumptam fuerat. Fusis hostibus caesisque, quum castra impetu cepisset dictator, praedam militi dedit, quo minus speratam, minime largitore duce, eo militi gratiorem: persequutus deinde fugientes, quum omnem volscum agrum depopulatus esset, ad deditionem Volscos septuagesimo demum anno subegit [8]; victor ex Volscis in Aequos transiit, et ipsos bellum molientes: exercitum eorum ad Bolas oppressit; nec castra modo, sed urbem etiam aggressus, impetu primo cepit.

III. Quum in ea parte, in qua caput rei romanae Camillus erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium, socios populi romani, obsidebat [1]: quorum legati, opem rebus affectis [2] orantes, quum senatum adissent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cuius spei moram quum pati fortuna obsessorum non potuisset [3], confectaque paucitas oppidanorum, opere, vigiliis, vul-

duce, quum dux esset minime liberalis. Al. *a minime* etc. Mox *militi*, quod modo praecessit, delendum videri possit; at vide ad I, 3, n. 8.

8. *Volscos septuagesimo demum anno subegit*, ut apud Oros. III, 3; et Eutrop. II, 1. Sed cum Sigonio forte leg. *septimo ac centesimo*. Confer II, 22. — *Ad Bolas*, vide ad IV, 49, n. 3. Conf. diversa narratio Diodori XIV, 117, quae verior videtur. Conf. Drak. ad h. l. et Periz. anim. hist. cap. 4.

Cap. III. 1. *Etruria prope omnis armata Sutrium*, *socios* (vide ad III, 47, n. 1) *populi romani*, *obsidebat*, h. e. Etrusci Sutrinos. Conf. ad III, 47, n. 1. *Sutrium* colonia romana et claustra Etruriae, hodie *Sutri* ad Pozzolo flumen. Cf. IX, 32 pr. XXVII, 9. Sed iam hoc anno coloniam eam fuisse factam tradit Diodorus, XIV, 117; post septem vero annos, quam Galli Vrbem cepere, Vell. I, 14; nisi *Satricum* ibi legend. ex Liv. VI, 16. *Sutrium* tamen *socios populi rom.* adhuc appellat Livius IX, 32, 35; et *coloniam* XXVII, 9; XXIX, 15.

2. *Rebus affectis*, vide ad V, 10, n. 6. — *Decretum tulere*, vide ad I, 50, n. 7.

3. *Quum pati fortuna obsessorum non potuisset*, et propterea *penates relinquerent*: in plerisque MSS. est *posset*; sed quoties aliquid factum significatur, quod tempore prius fuit, quam aliud, quod inde sequeretur, semper de illo plusquamperf. adhibendum est: unde et infr. c. 35, *Pa-*

neribus, quae semper eosdem urgebant, per pactionem urbe hostibus tradita, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates relinquerent; eo forte tempore Camillus cum exercitu romano intervenit; cui quum se moesta turba ad pedes provolvisset, principumque orationem, necessitate ultima expressam, fletus mulierum ac puerorum, qui exsilii comites trahebantur, excepisset; parcere lamentis Sutrinos iussit: Etruscis se luctum lacrymasque ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinosque ibi considere, modico praesidio relicto, arma secum militem ferre iubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia [4] rebus, ut fit, secundis invenit: nullam stationem ante moenia, patentes portas, victorem vagum praedam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etrusci passim trucidantur ab novo hoste, neque se conglobandi coëundique in unum, aut arma capiendi datur spatium; quum pro se quisque tenderent ad portas, si qua forte se in agros eiicere possent, clausas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt [5]. Inde alii arma capere, alii, quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare suos, ut proelium inirent; quod accensum ab desperatione hostium fuisset, ni praecones, per urbem dimissi, poni arma et parci inermi iussissent, nec praeter armatos quemquam violari. Tum etiam, quibus animi

tres quum trepidassent, dubii, seu incerti fuissent, et fluctuassent, tandem *collegas... comparaverunt;* Strothius. Plusquamp. pro imperf. positum putabat Drakenb. per enallagen temporum, ut *ab insciis, quem interfecissent, occideretur* VII, 6 (ubi tamen in nonnullis MSS. legitur *interficerent*), et infr. c. 33, n. 6. Conf. ad XXXIV, 11, n. 1.

4. *Soluta omnia*, v. ad III, 8, n. 4.

5. *Quum pro se quisque tenderent ad portas... clausas portas inveniunt*, vide ad I, 3, n. 8; I, 59, n. 3; et IV, 19, n. 1. — *Quos tumultus occupaverat*, deprehenderat.

in spe ultima obstinati ad decertandum fuerant [6], postquam data spes vitae est, iactare passim arma, inermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. Magna multitudo in custodias divisa [7]: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum integrumque ab omni clade belli, quia non vi captum, sed traditum per conditiones fuerat.

IV. Camillus in Vrbem triumphans rediit, trium simul bellorum victor. Longe plurimos captivos ex Etruscis ante currum duxit; quibus sub hasta venumdatis, tantum aeris redactum est, ut, pretio pro auro matronis persoluto [1], ex eo, quod supererat, tres paterae aureae factae sint: quas, cum titulo nominis Camilli, ante Capitolium incensum in Iovis cella constat ante pedes Iunonis positas fuisse. Eo anno in civitatem accepti, qui Veientium Capenatiumque ac Faliscorum per ea bella tranfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus assignatus: revocati quoque in Vrbem senatusconsulto a Veiis, qui aedificandi Romae pigritia [2], occupatis ibi vacuis tectis, Veios se contulerant; et primo fremitus fuit aspernantium imperium: dies deinde praestituta [3] capitalisque poena,

6. *Quibus animi obstinati ad decertandum fuerant*, conf. V, 41, n. 1. *Decertare* h. l. non simpl. *certare*, sed ad victoriam et mortem usque certare, ut *depugnare* de gladiatoribus apud Suet. Caes. 39.

7. *Magna multitudo* captivorum *in custodias divisa*, ut XXIII, 34; XXIV, 19; XLIII, 19; apud Suet. Caes. 14; Cic. Cat. IV, 4, al. Captivi autem militibus custodiendi dabantur, et posteriore tempore per municipia custodiendi dividebantur. Confer Drakenb. ad h. l. et Cortium ad Sallustii Catilinam, cap. 51, §. 43.

Cap. IV. 1. *Pretio pro auro matronis persoluto*, cf. V, 25. — *Cum titulo*, inscriptione. — *Ante Capitolium incensum* civili bello; vide Tac. Histor. III, 72. — De *Iovis cella* vide ad III, 19, n. 11.

2. *Aedificandi Romae pigritia*, conf. ad V, 48, n. 2. Verba *a Veiis* delend.; Gron. Sed tum τὸ *ibi* referendum ad *Romae*, quod sensui adversatur, et sic vel leg. *sibi*, vel *Veios, occupatis ibi vacuis tectis, se contulerant*; Drak.

3. *Dies deinde praestituta* (cf. XLV, 11; et ad II, 35, n. 1), scilic. ei, seu cuivis, *qui non remigrasset*, etc. —

qui non remigrasset Romam, ex ferocibus universis singulos, metu suo quemque, obedientes fecit. Et Roma quum frequentia crescere, tum tota simul exsurgere aedificiis, et republica impensas adiuvante, et aedilibus velut publicum exigentibus opus [4], et ipsis privatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus ad effectum operis, intraque annum nova urbs stetit. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita. Creati T. Quintius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintum, L. Iulius Iulus, L. Aquillius Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpitius Rufus. Exercitum alterum in Aequos, non ad bellum, victos namque se fatebantur, sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere: alterum in agrum tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum, Cortuosa et Contenebra, vi capta dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit; improviso adorti, primo clamore atque impetu cepere: direptum oppidum atque incensum

Singulos, metu suo quemque, pro metu cuiusque, quum quisque sibi metueret.

4. *Aedilibus velut publicum exigentibus opus*, curantibus, ut aedificia, tanquam publica essent, et ocius et recte exstruerentur. *Exigere*, examinare, exquirere, dicuntur curatores alicuius rei, quum aut iubent fieri aliquid, aut factum a redemptoribus iisve, qui debebant, perspiciunt probandi causa aut reprehendendi; in primis Censores, qui *sarta tecta*, h. e. opera publica, praecipue templa, tum *tueri* dicuntur (ut XXIV, 18), h. e. supremam eorum curam habere, eaque ab omni detrimento sincera et integra conservare ac reparare, tum *locare* redemptoribus, ut aut nova aedificentur, aut *sarciantur*, si quid in iis aut vitii sit, aut melius novumve exstruendum (v. ad V, 23, n. 6), tum *exigere* (vide XXIX, 37; XLII, 3), h. e. inspicere, si opus e lege censoria vel locationis a redemptoribus factum sit: quod Graeci ῥάπτειν οἰκοδομὴν et ὑποῤῥάπτειν dicunt; Ernesti in clave Cicer. Tum ea vel *probant* vel improbant; v. ad IV, 22, n. 5. Hinc et *exactor operis*, explorator. inquisitor, XLV, 37, n. 4. — *Admonebat enim* eos, ut festinarent, *desiderium usus*, quod primo quoque tempore aedibus uti posse cupiebant. — *Ab odio*, vide ad I, 1, n. 5. — *Vi capta dirutaque.* Vltimum hoc verbum, quod Gronov. delendum suspicabatur, plures, teste Drak., omittunt, et in primis Cod. Paris.

est. Contenebra paucos dies oppugnationem sustinuit; laborque continuus, non die, non nocte remissus, subegit eos [5]; quum in sex partes divisus exercitus romanus senis horis in urbem succederet proelio, oppidanos eosdem integro semper certamini paucitas fessos obiiceret; cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari praedam tribunis placebat: sed imperium, quam consilium, segnius fuit; dum cunctantur, iam militum praeda erat; nec, nisi per invidiam [6], adimi poterat. Eodem anno, ne privatis tantum operibus cresceret Vrbs, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est [7]: opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum.

V. Iam et tribuni plebis, civitate aedificando occupata, conciones suas frequentare [1] legibus agrariis conabantur: ostentabatur in spem pomptinus ager, tum primum, post accisas a Camillo Volscorum res, possessionis haud ambiguae. Criminabantur, *multo eum infestiorem agrum ab nobilitate* [2] *esse, quam a*

5. *Subegit eos*, Contenebranos; proprie *eam*, scil. Contenebram; vide ad III, 47, n. 1. — *Quum in urbem succederet proelio* (vide ad I, 17, n. 4), et *oppidanos* etc., quae copula passim omittitur. — *Publicari*, vide ad III, 31, n. 2.

6. *Nisi per invidiam*, odio militum concitato.

7. *Capitolium quoque saxo quadrato substructum est*: nam *substructio* est quodvis muri genus, quod ad fulciendum aedificium, vel aggerem, ab exteriore parte exstruitur; Strothius. Confer XXXVIII, 28; XLI, 27, n. 7; et Schelleri Lex. Tarquinius Priscus iam magnis substructionibus (ἀναλήμματα ὑψηλὰ appellat Dionys. III, 69) aequaverat et exornaverat aream Capitolii; Doër. — *Opus vel in hac* (vide ad I, 5, n. 1) *magnificentia urbis conspiciendum*, conspicuum, spectabile. Confer ad II, 5, n. 8.

CAP. V. 1. *Conciones suas*, plebis, *frequentare*, frequentes convocare, magnam plebis multitudinem cogere. — *Ostentabatur in spem*, in spem proponebatur (ut XXX, 33, n. 6 et n. 7), *pomptinus ager*, vel eius dividendi *spes* saepius plebi *ostentabatur* ut IV, 36; IX, 4), seu ostendebatur, h. e. significabatur, dabatur. Confer ad IV, 30, n. 1.

2. *Infestiorem agrum ab nobilitate* etc., vide ad I, 7, n. 7. — *In possessionem agri grassari*, vide ad III, 44, n. 10. — Mox *eodem*, et *eoque*, vide ad I, 11, n. 6.

Volscis fuerit; ab illis enim tantum, quoad vires et arma habuerint, incursiones eo factas; nobiles homines in possessionem agri publici grassari: nec, nisi, antequam omnia praecipiant, divisus sit, locum ibi plebi fore. Haud magno opere plebem moverant, et infrequentem in foro propter aedificandi curam, et eodem exhaustam impensis, eoque agri immemorem, ad quem instruendum [3] vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitiosis principibus [4], ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit [5]: interreges deinceps M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. Hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. L. Papirium, C. Cornelium, C. Sergium, L. Aemilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Publicolam tertium creat; hi ex interregno [6] magistratum occepere. Eo anno aedes Martis, gallico bello vota, dedicata est a T. Quintio duumviro sacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additae [7], Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis: eaeque viginti quinque tribuum numerum explevere.

3. *Ad quem* agrum *instruendum*, scilic. rebus necessariis, *instrumentis* rusticis, de quibus vide Plin. Epist. VIII, 17. Similiter *aedes instructas locare* XLII, 19, n. 4; *domus, diu ad varias omnium voluptatum illecebras instructa* XXIII, 8, n. 6; et passim *classis instructa*, ut al. *ornata* et *armata*; vide ad IX, 40, n. 12.

4. *Tum etiam superstitiosis principibus*, quum et hi superstitiosi tum essent, qui vulgo minus, quam plebs, religiosi erant, *ab recenti clade*, vide ad I, 1, n. 5.

5. *Vt renovarentur auspicia*, aliis creatis tribunis, *res ad interregnum rediit*, vide ad V, 17, n. 4. — *Deinceps*, vide ad I, 21, n. 8.

6. *Ex interregno*, vide ad cap. 1, n. 6. — *Aedes Martis dedicata est a Quintio duumviro sacris faciundis*, vide ad I, 55, n. 3; et XXIII, 30, n. 8.

7. *Tribus quatuor additae* etc., vide ad I, 43, n. 22. — *Arniensis*, al. *Narniensis*. Eadem varietas est XXIX, 37, n. 7. Confer de harum tribuum nominibus Drakenb. ad hunc locum, et de *Arniensi* tribu etiam Manut. de Civ. rom. p. 26, ed. Graev. in Thes. Ant. rom.; Panvin. de Civ. rom. cap. 50, pag. 279; Pigh. in Annal. ad annum 549, p. 217; et Intpp. Cicer. Agrar. II, 29.

VI. De agro pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem iam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et de latino hernicoque bello mentio facta in senatu, maioris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata est. Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit: collegae additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sextum, L. Quintius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni aversae curae hominum sunt a bello etrusco, quod fugientium ex agro pomptino agmen repente illatum in Vrbem attulit, Antiates in armis esse, Latinorumque populos iuventutem submisisse [1] ad id bellum; eo abnuentes, publicum fuisse consilium, quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare, ubi vellent. Desierant iam ulla contemni bella; itaque senatus diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset: dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset: et collegae fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse: sibique destinatum in animo esse, Camillo submittere imperium: nec quidquam de maiestate sua detractum credere, quod maiestati euis viri concessissent.* Collaudatis ab senatu tribunis, et ipse Camillus, confusus animo, gratias egit. *Ingens*, inde ait, *onus a populo romano sibi, qui se dictatorem iam quartum creasset* [2], *magnum a senatu*

Cap. VI. 1. *Iuventutem submisisse*, subsidio misisse, Stroth. — *Eo*, ideo, *abnuentes, quod dicerent, voluntarios tantummodo militare non prohibitos, ubi vellent* militare.

2. *Qui se dictatorem iam quartum creasset*: proprie tribunum milit. at non consulari tantum potestate, sed nunc paene dictatoria, regimine omnium rerum accepto. Rei augendae causa et gratus ita loquitur. Dictator vero iam tertium fuerat, et quartum tribunus mil. Cf. n. 6, et ad c. 7, n. 3. Tò *creasset* Duk. et Drak. exponunt: creaturus fuisset, scil. nisi summo in magistratu esset, vel si privatus esset.

talibus de se iudiciis eius ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio iniungi. Itaque si quid laboris vigiliarumque adiici possit, certantem secum ipsum annisurum, ut tanto de se consensu civitatis opinionem, quae maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum atque Antiates attineat, plus ibi minarum, quam periculi, esse. Se tamen, ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem romanam ab invidia et odio finitimorum: itaque et ducibus pluribus et exercitibus administrandam rempublicam esse. Te, inquit, *P. Valeri, socium imperii consiliique, legiones mecum adversus Antiatem hostem ducere placet: te, Q. Servili, altero exercitu instructo paratoque, in urbe castra habere; intentum sive Etruria se interim, ut nuper, sive nova haec cura, Latini atque Hernici* [3], *moverint. Pro certo habeo, ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ipso ac sex tribunatibus* [4] *dignum est. Tertius exercitus ex causariis senioribusque a L. Quintio scribatur, qui Vrbi moenibusque praesidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentum, quaeque belli alia tempora poscent, provideat. Te, Ser. Corneli, praesidem huius publici consilii, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegae facimus.* Cunctis in partes muneris sui benigne pollicentibus operam [5], Valerius, socius imperii lectus, adiecit; *M. Furium sibi pro dictatore* [6], *seque ei pro magistro equitum futurum. Proinde, quam*

3. *Nova haec cura,....Hernici*, novi hostes, qui nunc quoque nos cura afficiunt. — *Pro certo habeo, ita rem gesturum*, scil. te.

4. *Sex tribunatibus*; nam sextum creatus erat tribunus militum. — *Ex causariis*, vide ad IV, 26, n. 7. — Mox iunge: *quaeque alia poscent belli tempora, provideat*, hoc est, paret; ut passim *providere* pro consulere in futurum et hinc parare. Conf. XXIII, 48, n. 2; XXXIX, 25, n. 4; ad Tac. Ann. II, 14, n. 6; et IV, 25, n. 3.

5. *Benigne pollicentibus operam*, vid. ad III, 26, n. 1.

6. *M. Furium sibi pro dictatore* etc. Confer not. 2.

opinionem de unico imperatore, eam spem de bello haberent. Se vero bene sperare, Patres, *et de bello, et de pace universaque republica*, erecti gaudio, fremunt: *nec dictatore unquam opus fore reipublicae, si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus iunctos animis, parere atque imperare iuxta paratos, laudemque conferentes potius in medium, quam ex communi ad se trahentes* 7.

VII. Iustitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quo non Volscorum modo iuventutem Antiates ex nova sobole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis [1]; itaque novus hostis veteri adiunctus commovit animos militis ro-

7. *Laudem conferentes potius in medium*, in alios, laude dignos, cum collegis communicantes, *quam ex communi* laude, cuius et alii participes sint, et quam aliis etiam iure *sibi* vindicare liceat, *ad se trahentes*, omnem, etiam alienam, laudem sibi vindicantes. Sic fere *conferre in medium* III, 34, n. 2, publicare, palam facere quid et cum omnibus communicare, omnes eius participes reddere; *nihil relictum esse virium in medio* II, 57; n. 2, h. e. aliis, reliquis civibus; *regni crimen in medio* erit VI, 19 extr. manifestum omnibus et conspicuum; *praeda est in medio administrantibus* XLV, 18, iis permissa et communis; *si in medio ponitur* regnum XL, 11, si vel nunc non nominatim in me aut fratrem confertur, sed omnino capere illud potest, qui e nobis vult, tanquam rem, cuius dominus ignoretur, *non agnosco*, non me dominum eius esse profiteor, non eam rem, tanquam meam, vindico (vide ad III, 10, n. 1); *de medio adiicere Cornelium* XXVI, 48, e reliquis, qui aderant (nisi legend. *de* vel *e mediis*, h. e. ex iis, qui medii vel neutrius essent partis; vide ad I, 32, n. 5); *in medium* vel *in commune consulere, consultare, congredi* XXIV, 22; XXVI, 12; XXXII, 21, n. 1; Tac. Hist. II, 37, 54; expendere et curare, quae ad salutem omnium vel reip. pertinerent, ut contra *secernere sua a publicis consilia* IV, 57 pr. et *privato consilio aliquid facere* XXVI, 12. Bauer. monet, *in medium consuli* XXIV, 22, esse vel ab omnibus pariter, aequo iure, aequo studio, vel de omnium pariter communi salute, nemine excluso, qui aut non consuleretur, aut de cuius salute non ageretur, pro et de commodo et reipublicae et omnium civium. Cf. ad XL, 11, n. 4.

Cap. VII. 1. *Ex integerrimis diutina pace populis*, quibus vires erant integerrimae. — *Commovit*, terruit, perculit pavore.

mani. Quod ubi aciem[2] iam instruenti Camillo centuriones renuntiaverunt, *turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque et resistentes egressos castris esse; quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos; et aegre inermem tantam multitudinem, nedum armatam, sustineri posse;* in equum insilit, et, ante signa obversus in aciem, ordines interequitans, « Quae tristitia, mili- » tes, haec, quae insolita cunctatio est? Hostem, » an me, an vos ignoratis? Hostis est quid aliud, » quam perpetua materia virtutis gloriaeque vestrae? » Vos contra, me duce (ut Falerios Veiosque captos, » et in capta patria Gallorum legiones caesas taceam), » modo trigeminae victoriae triplicem triumphum ex » his ipsis Volscis et Aequis et ex Etruria egistis. An » me, quod non dictator vobis, sed tribunus, signum » dedi [3], non agnoscitis ducem? neque ego maxima » imperia in vos desidero: et vos in me nihil, prae- » ter me ipsum, intueri decet: neque enim dictatura » mihi unquam animos fecit, ut ne exsilium quidem » ademit. Iidem igitur omnes sumus; et, quum eadem » omnia in hoc bellum afferamus, quae in priora at- » tulimus, eundem eventum belli exspectemus. Simul » concurreritis [4], quod quisque didicit ac consuevit, » faciet. Vos vincetis, illi fugient. »

VIII. Dato deinde signo [1], ex equo desilit, et proximum signiferum, manu arreptum, secum in hostem

2. *Quod ubi aciem* etc., vid. ad c. 8, n. 2. — *Obversus in aciem* suorum, conversa in eam facie. Confer c. 24, et IX, 35.

3. *Quod non dictator vobis, sed tribunus, signum dedi*, cf. ad c. 6, n. 2. — *Praeter me ipsum*, qualis sim dux.

4. *Simul concurreritis*, simul ac pugnaveritis.

Cap. VIII. 1. *Dato deinde signo*, scilicet pugnae: quod vel vocale erat, classico, tuba, cornibus, buccina, lituo datum; vel mutum, tunica russa, s. punicea, aut vexillo supra fastigium praetorii in hasta extento: unde

rapit; *infer*, *miles*, clamitans, *signum*. Quod ubi videre ipsum Camillum, iam ad munera corporis senecta invalidum, vadentem in hostes [2], procurrunt pariter omnes, clamore sublato, *Sequere imperatorem* pro se quisque clamantes. Emissum etiam signum Camilli iussu in hostium aciem ferunt; idque ut repeteretur, concitatos antesignanos. Ibi primum pulsum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. Nec vis tantum militum movebat, excitata praesentia ducis, sed quod Volscorum animis nihil terribilius erat, quam ipsius Camilli forte oblata species. Ita, quocumque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat; maxime id evidens fuit, quum, in laevum cornu, prope iam pulsum, arrepto repente equo cum scuto pedestri, advectus, conspectu suo proelium restituit, ostentans vincentem ceteram aciem. Iam inclinata res erat, sed turba hostium et fuga impediebatur [3], et longa caede conficienda multitudo tanta fesso militi erat;

signum pugnae proponere IX, 23; XXII, 45; et *vexillum proponere* apud Caes. Bell. Gall. II, 20; vide Lips. Mil. rom. IV, 10 et 12.

2. *Quod ubi videre ipsum Camillum vadentem in hostes:* ut passim *quod* initio periodi vel παρέλκει, vel potius transitioni servit et ad antecedens aliquid relatum ponitur pro *in quo*, *qua in re*, *ad id quod attinet*, ut ὅ pro καθ' ὅ, δι' ὅ. Sic etiam in illis *quod si*, *quod nisi*, *quod utinam*, *quod quum*, *quod ne*, *quod ut*. Cf. cap. 7, n. 2; et XXVII, 7, n. 3; XXVIII, 3, n. 4; XXXII, 37, n. 4; XXXVII, 29, n. 2; XLII, 7, n. 3; Gronov. ad XXXVIII, 9; Drakenb. ad XXXII, 37; XLI, 10; Ernesti clav. Cic. et Intpp. Virgil. Aeneid. II, 141. Similiter *id* πλεονάζει XXXVI, 26, n. 2; et XXXVIII, 9, n. 5; ubi vide Gronov. qui tamen simul monet, forsan delendum esse τὸ *id*, aut legend. *et*. (Confer ad I, 19, n. 1.) Sed Drak. ibi ad *id* ex seqq. intelligit *ut se permitterent Romanis*. — *Pro se quisque clamantes*, vide ad I, 59, n. 3. Mox *sed*, *qua Volscorum animis nihil terribilius erat*, *ipsius Camilli ..... species* coniicit Doëring.

3. *Sed turba*, multitudine confusa, *hostium et*, etiam, ipsa *fuga impediebatur* effusa. Conf. V, 38, n. 6; et IX, 23 extr. Verba forte sic ordinanda, vel ab ipso Livio ordinata sunt: *sed et fuga impediebatur turba hostium*, *et longa caede conficienda* (confer ad II, 40, n. 8) *multitudo*. — Sunt qui dent, *fugam impediebat*; Cod. Paris. *fuga impediebat*, sed vulgat. sequor, Lem.

quum repente ingentibus procellis fusus imber certam magis victoriam, quam proelium, diremit [4]. Signo deinde receptui dato, nox insequuta, quietis Romanis, perfecit bellum. Latini namque, et Hernici, relictis Volscis, domos profecti sunt, malis consiliis pares adepti eventus. Volsci, ubi se desertos ab eis videre, quorum fiducia rebellaverant, relictis castris, moenibus Satrici se includunt: quos primo Camillus vallo circumdare, et aggere atque operibus oppugnare est adortus. Quae postquam nulla eruptione impediri videt; minus esse animi ratus in hoste, quam ut in eo tam lentae spei victoriam [5] exspectaret, cohortatus milites, ne, tanquam Veios oppugnantes, in opere longinquo sese tererent, victoriam in manibus esse; ingenti militum alacritate moenia undique aggressus, scalis oppidum cepit. Volsci abiectis armis sese dediderunt.

IX. Ceterum animus ducis rei maiori, Antio, imminebat: id caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli. Sed quia nisi magno apparatu, tormentis machinisque, tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collega, Romam est profectus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter sermonem eius (credo, rem antiatem diuturniorem manere, diis cordi fuisse [1]), legati ab Nepte ac Su-

4. *Imber certam magis victoriam, quam proelium, diremit*, ut infra c. 32 med. et VII, 33 extr. Verbum *diremit* proprie modo ad *proelium*, non ad *victoriam* pertinet (vide ad I, 33, n. 7), nisi explicare malis: *diremit proelium*, quod potius iam *victoria certa*, quam *proelium*, dicendum erat; Strothius. Confer ad II, 53, n. 2.

5. *Tam lentae spei victoriam*, obsidionis felicem eventum; Ern. Similiter *victoria duelli* XXIII, 11; et *belli* XXXIV, 33 extr.

Cap. IX. 1. *Diis cordi fuisse*, gratum fuisse, placuisse, ut cap. 20 ext. VIII, 7; IX, 1, 8; X, 42; XXIII, 31; XXX, 17. — *Ab Nepete*, ut *Praeneste sub ipsa* (urbe) apud Virg. Aen. VIII, 561. Oppidum dicitur *Nepet. Nepete*, *Nepis*, *Nepe*, Νέπετα, Νέπιτα, Νέπετος, Νέπα, hod. *Nepi*, vel *Nepissini*.

trio, auxilium adversus Etruscos petentes, veniunt, brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes; eo vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque quum ea loca opposita Etruriae, et velut claustra inde portaeque essent; et illis occupandi ea, quum quid novi molirentur, et Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut, omisso Antio, bellum etruscum susciperet. Legiones urbanae, quibus Quintius praefuerat, ei decernuntur [2]. Quamquam expertum exercitum assuetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusavit: Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quintius, Horatiusque, successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab Vrbe Sutrium Furius et Valerius partem oppidi iam captam ab Etruscis invenere; ex parte altera, interseptis itineribus, aegre oppidanos vim hostium ab se arcentes. Cum romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hostes sociosque, et in praesentia rem inclinatam sustinuit, et spatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviso exercitu, Camillus collegam, eam in partem circumductis copiis, quam hostes tenebant, moenia aggredi iubet, non tanta spe [3], scalis capi urbem posse, quam ut, aversis eo hostibus, et oppidanis iam pugnando fessis laxaretur labor, et ipse spatium intrandi sine certamine moenia haberet. Quod

2. *Legiones urbanae, quibus Quintius praefuerat, ei decernuntur*, conf. supr. c. 6. Sed causarii et senes erant; unde suspicantur viri docti, vel Livium memoria lapsum, vel h. l. *Q. Servilius* legendum, vel supra caput 6, nomina Q. Servilii et L. Quintii a librariis permutata esse, vel denique causarios interea convaluisse et seniores non fuisse prorsus decrepitos; mox vero non Servilium, sed *Quintium Horatiumque missos in Volscos* dici, quod ille senex, et hi iuniores fuerint. — *In Volscis missi*, qui erant in Volscis, vel ad res in Volscis gerendas; nisi leg. *in Volscos*; Gron.

3. *Non tanta spe*, non tam sperans, seu, quia sperabat.

quum simul utrimque factum esset, ancepsque terror Etruscos circumstaret, et moenia summa vi oppugnari, et intra moenia esse hostem viderent; porta se, quae una forte non obsidebatur, trepidi uno agmine eiecere. Magna caedes fugientium et in urbe et per agros est facta: plures a Furianis intra moenia caesi: Valeriani expeditiores ad persequendos fuere; nec ante noctem, quae conspectum ademit, finem caedendi fecere. Sutrio recepto restitutoque sociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum iam totum Etrusci habebant.

X. Videbatur[1] plus in ea urbe recipienda laboris fore; non in eo solum, quod tota hostium erat, sed etiam quod, parte Nepesinorum prodente civitatem, facta erat deditio. Mitti tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab Etruscis, fidemque, quam implorassent ab Romanis, ipsi praestarent. Vnde quum responsum allatum esset, *nihil suae potestatis esse, Etruscos moenia custodiasque portarum tenere;* primo populationibus agri terror est oppidanis admotus: deinde, postquam deditionis, quam societatis, fides sanctior erat, fascibus sarmentorum ex agro collatis, ductus ad moenia exercitus, completisque fossis scalae admotae, et clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepesinis inde edictum, ut arma ponant; parcique iussum inermi. Etrusci pariter armati atque inermes caesi. Nepesinorum quoque auctores deditionis securi percussi: innoxiae multitudini redditae res, oppidumque cum praesidio relictum. Ita, duabus sociis urbibus ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam redu-

Cap. X. 1. *Videbatur*. Cod. Sorbonicus dat *videbant*; non male, sed parvi interest. Lem. — *Non in eo solum*: forte del. *in*; Gron.

xerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitae, quaesitumque, cur per eos annos militem ex instituto non dedissent? Responsum frequenti utriusque gentis concilio est, *nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quod suae iuventutis aliqui apud Volscos militaverint; eos tamen ipsos pravi consilii poenam habere, nec quemquam ex his reducem esse. Militis autem non dati causam terrorem assiduum a Volscis fuisse, quam pestem adhaerentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequisse.* Quae relata Patribus magis tempus, quam causam non visa belli habere [2].

XI. Insequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. et L. Quintiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum tribunis consulari potestate, grave bellum foris, gravior domi seditio exorta: bellum a Volscis, adiuncta Latinorum atque Hernicorum defectione; seditio, unde minime timeri potuit, a patriciae gentis viro et inclytae famae, M. Manlio Capitolino; qui nimius animi [1], quum alios principes sperneret, uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus, M. Furio, aegre ferebat, *solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; tantum iam eminere, ut iisdem auspiciis creatos non pro collegis, sed pro ministris habeat; quum interim, si quis vere aestimare velit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi a se prius Capitolium atque arx* [2] *servata esset*: *et ille, inter aurum accipien-*

2. *Quae relata Patribus magis tempus* (temporis opportunitatem), *quam causam belli non habere* (non continere) *visa* sunt; putabant, minus opportunum esse tempus, quam gravem et iustam belli causam. Verba *non habere* propr. tantum voci *causam*, *non tempus*, conveniunt. Cf. ad I, 33, n. 7.—In Paris. codice, priorem scripturam manus altera indocte ita corrupit: *magis belli causam, quam tempus habere visa*. Lem.

Cap. XI. 1. *Qui nimius animi*, vide ad III, 26, n. 8.

2. *Capitolium atque arx*, vide ad I, 55, n. 6.—*Inter aurum accipien-*

dum et spem pacis solutis animis, Gallos aggressus sit; ipse armatos capientesque arcem depulerit: illius gloriae pars virilis [3] *apud omnes milites sit, qui simul vicerint; suae victoriae neminem omnium mortalium socium esse.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens et impotens, postquam inter Patres non, quantum aequum censebat, excellere suas opes animadvertit; primum omnium ex Patribus popularis factus, cum plebeiis magistratibus consilia communicare; criminando Patres, alliciendo ad se plebem, iam aura, non consilio, ferri [4], famaeque magnae malle, quam bonae esse: et, non contentus agrariis legibus, quae materia semper tribunis plebi seditionum fuisset, fidem moliri coepit [5]: *acriores quippe aeris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo atque ignominiam minentur, sed nervo ac vinculis* [6] *corpus*

dum ei spem pacis solutis animis, vide ad III, 8, n. 4.

3. *Gloriae pars virilis*, sua, quae cuique debeatur, quantum quisque ex ea meritus sit; Bauer. Vide ad Praefat. n. 3, et confer Cic. pro M. Marcello, cap. 2. — *Ad hoc impotens*, v. ad II, 23, n. 3; et III, 36, n. 2. — *Primum omnium:* immo *primus*, quod paene omnes probant: nam h. l. ad ipsum hominem, propter voc. *omnium*, refertur, non, ut VIII, 15 extr. ad rem ipsam, et ad *factus;* Bauer.

4. *Iam aura* populari (vide ad III, 33, n. 2), et temerario plebis impetu, *non consilio ferri;* non ratione ducebatur, vel ad agendum impellebatur, eam sequebatur.

5. *Fidem moliri coepit* (vide ad II, 30, n. 1), non dandis agris, ut Sp. Cassius, nec frumento, ut Sp. Maelius, sed pecunia, qua nexos ob aes alienum redemit, et prohibuit, ne debitores pecunias creditas solverent; conf. c. 14. In omnibus MSS. et edd. antt. legitur inepte *idem moliri:* unde *fidem moliri* emend. Sigon. et Gron. Suspicari possis *amoliri*, vel *abolere;* sed *moliri* propr. est movere, vel agere et facere, in pr. rem magnae *molis*, seu arduam et magnam; deinde amoliri, amovere, v. c. *moliri obices, montes sede sua, onera, portam, terram*, VI, 33; IX, 3; XXIV, 46; XXV, 36, n. 6 (ubi paulo post *amoliri* synonim. dicitur); XXVII, 28; XXVIII, 44, n. 4 (*molientem hinc*, castra moventem, parantem discessum et fugam); XXVIII, 7; XXXVII, 11 (*moliuntur a terra* naves); XL, 29. Cf. ad II, 30, n. 1; XXIII, 18, n. 1; XXXIII, 5, n. 4; XXXVI, 24, n. 1.

6. *Nervo ac vinculis*, vid. II, 23, n. 1. — *Aedificando, re damnosissima* etc.

liberum territent. Et erat aeris alieni magna vis, re damnosissima etiam divitibus, aedificando contracta. Bellum itaque volscum, grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem causae iactatum, ut maior potestas quaereretur [7]. Sed nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quintium Capitolinum.

XII. Dictator, etsi maiorem dimicationem propositam domi, quam foris, cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoria triumphoque dictaturae ipsi vires se additurum ratus, delectu habito, in agrum pomptinum, quo a Volscis exercitum indictum audierat [1], pergit. Non dubito, praeter satietatem, tot tam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus illud quoque succursurum (quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit), unde toties victis Volscis et Aequis suffecerint milites; quod quum ab antiquis tacitum praetermissumque sit, cuius tandem ego rei praeter opinionem, quae sua cuique coniectanti esse potest, auctor sim [2]? Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia sobole iuniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos, quamquam eadem semper

7. *In speciem causae iactatum, ut maior potestas quaereretur*, consilio dictatoris dicendi praetendebatur. Cf. ad II, 12, n. 7; et II, 32, n. 2.

Cap. XII. 1. *Quo a Volscis exercitum indictum audierat*, vid. ad IV, 25, n. 4. — *Praeter satietatem*, fastidium legendi, in (quod forte excidit) *tot iam libris .... legentibus illud quoque succursurum*, vide ad V, 54, n. 2. — *Suffecerint se*, praesto, seu in promptu fuerint, superfuerint.

2. *Cuius tandem ego rei ... auctor sim*, quomodo eam pro certo scire, tradere et affirmare possim? Conf. ad II, 58, n. 1; et III, 47, n. 8. — *Alia atque alia sobole*, vide ad XXIV, 20, n. 5.

gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quae nunc, vix seminario exiguo militum relicto, servitia romana ab solitudine vindicant [3]. Ingens certe (quod inter omnes auctores convenit), quamquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisae res erant, Volscorum exercitus fuit: ad hoc Latini Hernicique accesserant, et Circeiensium quidam, et coloni etiam a Velitris [4] Romani. Dictator, castris eo die positis, postero quum auspicato prodisset, hostiaque caesa pacem deum adorasset [5], laetus ad milites, iam arma ad propositum pugnae signum, sicut edictum erat, luce prima capientes, processit: « Nostra victoria est, milites, inquit, si quid dii vatesque eorum in futurum vident: itaque, ut decet certae spei plenos, et cum imparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantum dextras armemus: ne procurri quidem ab acie velim, sed obnisos vos sta-

3. *In eis locis*, olim forte frequentissimis, *quae nunc, vix seminario exiguo militum relicto, servitia rom. ab solitudine vindicant* (ut apud Cic. Or. I, 45 et 60), quae nunc admodum paucis incoluntur liberis hominibus, e quibus milites conscribi queant, et prope deserta forent, nisi a servis romanis colerentur. «Eo tempore, quo hoc scribebat Livius, et dudum ante illius aetatem maior erat per totam Italiam numerus servorum in agris, quam liberorum capitum, quum quod possessores agrorum ad eos colendos servorum maxime opera utebantur, tum quod largitiones frumentariae plerosque liberos homines ex agris in Vrbem alliciebant;» Dukerus. Conf. Sigon. de ant. iur. civ. Rom. II, 6; Lips. Elect. II, 15; Plutarch. Gracch. pag. 827; Casaub. ad Sueton. Caes. 42, et Aug. 42. — *Servitio romana absolutione vindicantur* sine sensu Lovel. sec. *vindicant* Voss. sec. Lovel. 3, et edd. vetustae, pro quo, Ascensius annis 1513 et 1516, tanquam variam lectionem *vindicant* offert, a Moguntinis deinde receptum: et recte: Ita enim semper scribendum *vindico*, non *vendico*, docuerunt Dausq. in Orthogr. parte II, ea voc. et Voss. in Etymol. ling. lat. voc. *vindico*. Lem. — *Accisae res*, vide ad III, 10, n. 9. — *Ad hoc* (forte *hos*), vide ad V, 16, n. 1.

4. *Coloni a Velitris*, vide ad I, 50, n. 2. *Auspicato*, vid. ad V, 21, n. 1.

5. *Pacem deum* (vide ad III, 5, n. 12) *adorasset*, orasset, sibi exorasset, ut apud Virgil. Aen. X, 677. Confer Passer. et Broukh. ad Prop. I, 4, 27; et Burm. ad Ovid. Her. X, 141.

» bili gradu [6] impetum hostium excipere. Vbi illi » vana iniecerint missilia, et effusi stantibus vobis » se intulerint, tum micent gladii, et veniat in men» tem unicuique, deos esse, qui Romanum adiuvent; » deos, qui secundis avibus in proelium miserint. » Tu; T. Quinti, equitem intentus ad primum ini» tium moti certaminis teneas [7]: ubi haerere iam aciem » collato pede videris, tum terrorem equestrem oc» cupatis alio pavore infer; invectusque ordines pu» gnantium dissipa. » Sic eques, sic pedes, ut praeceperat, pugnant: nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem.

XIII. Multitudo hostium, nulli rei, praeterquam numero, freta [1], et oculis utramque metiens aciem,

6. *Stabili gradu*, vide ad II, 10, n. 7. — *Secundis avibus*, faustis ominibus et auguriis, *αἰσιᾶν κατ' ὀρνίχων* apud Pind. Nem. θ, 43.

7. *Tu, T. Quinti, equitem... teneas*, contineas, retineas: *ubi haerere*, stare, et sibi adhaerere quasi, se urgere, et confestim manibusve consertis pugnare, *iam aciem* (forte *acies*) *collato pede*, seu gradu *videris*, ut *pes cum pede collatus* XXVIII, 2 (ubi vide not. 4); *cum aliquo conferre gradum* VII, 33, n. 5; *conferre manus* etc. de iis, qui cominus pugnant. Ita *συστάδην μάχεσθαι*, et contra *σποράδην μάχεσθαι* apud Polyb. III, 72, n. 10; III, 73, n. 8; XI, 32, n. 7; XIII, 3, n. 7, de stataria pugna, quae cominus fit et collato pede, seu acie conferta. Sic et *conserta navis* ad pugnam XXI, 50 pr. *conserere manus*, vel *pugnam*, et simpl. *conserere* XLIV, 4. Cf. c. 13, n. 1; XXVI, 39, n. 9; ad Sil. IV, 352; Virg. Aen. X, 361; et Klotz. ad Tyrt. p. 101. — *Terrorem equestrem*, vide ad X, 5, n. 4.

Cap. XIII. 1. *Nulli rei ... freta*, v. ad IV, 37, n. 6. — *Clamore tantum missilibusque telis: missilibusque et telis* Voss. pr. Leid. sec. et Lovel. 1 ac 2; at longe melius τὸ *et* deficit in aliis omnibus libris. Proprie quidem *tela* fuerunt, quibus eminus pugnabatur, quae emitti in hostem solebant: usu tamen obtinuit, ut latius accipiantur, atque usurpentur etiam pro illis, quibus cominus pugnatur. Vid. Voss. in Etymol. ling. lat. voc. *telum*. Et hinc telum pro hasta, pro sica, pro cornu uri, pro lapide, pro venabulo, pro funda poni, docuit Graevius ad Iustin. lib. II, c. 5; et ita pro securi Livius etiam utitur supra lib. I, c. 40; atque pro cultro, lib. III, cap. 50. Hinc factum ut, distinctionis caussa, dicere coeperint *missilia tela* de illis, quibus eminus pugnatur; quod ap. Nostrum frequenter occurrit; lib. II, cap. 65; IX, 24; XXII, 37; XXXVIII, 19, 22; XLII, 53; XLIV, 35; Virg. Aen. X, 773; Ovid. Epist. 16; Heroid. v. 39. Si quis tamen *mis-*

temere proelium iniit, temere omisit: clamore tantum, missilibusque telis, et primo pugnae impetu ferox, gladios, et collatum pedem, et vultum hostis, ardore animi micantem, ferre non potuit. Impulsa frons prima [2], et trepidatio subsidiis illata; et suum terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, et fluctuanti similis acies erat; deinde, postquam, cadentibus primis, iam ad se quisque perventuram caedem cernebat, terga vertunt. Instare Romanus, et, donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit: postquam iactari arma passim, fugaque per agros spargi aciem hostium animadversum est, tum equitum turmae emissae, dato signo, ne, in singulorum morando caede, spatium ad evadendum interim multitudini darent: satis esse, missilibus ac terrore impediri cursum, obequitandoque agmen teneri, dum assequi pedes, et iusta caede conficere hostem [3] posset. Fugae sequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, praedaque omnis, praeter libera corpora, militi concessa est. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit: nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militasse [4],

silibusque et telis malit, per *missilia*, alia quaevis manu mitti solita, ut lapides ac similia, intelligere debebit, quomodo *missiliaque saxa* memorantur supra lib. V, c. 47. Sed nobis praestare videtur recepta lectio. Lem. — *Collatum pedem*, vide ad cap. 12, n. 7. — *Vultum hostis, ardore animi micantem, ferre non potuit*, vide ad VII, 33, n. 7.

2. *Impulsa* (vide ad I, 14, n. 8) *prima frons*, acies. — *Fluctuanti similis acies*, vide ad III, 60, n. 7.

3. *Iusta caede conficere* (vide ad II, 40, n. 8) *hostem*, merita, ea, qua confici debet, Doër. vera caede, quae opponitur minis ac *terrori*, hosti ab equitibus iniecto; vel satis magna, sufficienti (ut *iusta acies, exercitus* etc. XXII, 28; XXIII, 28 pr.), equites enim singulos trucidando non, quantum satis erat, conficere poterant; Stroth. Confer ad I, 4, n. 5; IV, 27, n. 5; et infra ad cap. 31, n. 2.

4. *Ut credi posset mercede militasse* etc. Confer cap. 10 extr. — *Coloni a Velitris*, vide ad I, 50, n. 2.

sed principes quidam iuventutis inventi; manifesta fides, publica ope Volscos hostes adiutos. Circeiensium quoque quidam cogniti, et coloni a Velitris: Romamque omnes missi, percunctantibus primoribus Patrum eadem, quae dictatori, defectionem sui quisque populi, haud perplexe indicavere.

XIV. Dictator exercitum in stativis tenebat, minime dubius, bellum cum his populis Patres iussuros; quum maior domi exorta moles [1] coëgit acciri Romam eum, gliscente in dies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat: non enim iam orationes modo M. Manlii, sed facta, popularia in speciem [2], tumultuosa eadem, qua mente fierent, intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis, iudicatum pecuniae quum duci [3] vidisset, medio foro cum caterva sua accurrit, et manum iniecit: vociferatusque de superbia Patrum, ac crudelitate feneratorum, et miseriis plebis, virtutibus eius viri fortunaque; « Tum » vero ego, inquit, nequidquam hac dextra Capito» lium [4] arcemque servaverim, si civem commilito» nemque meum, tanquam Gallis victoribus captum, » in servitutem ac vincula duci videam. » Inde rem

Cap. XIV. 1. *Maior domi exorta moles*, vide ad I, 38, n. 4.

2. *Non enim iam orationes modo M. Manlii, sed facta* etiam, *popularia in speciem* (ut XXIV, 1, n. 5; et XXXVI, 6 pr. ubi *re vera* opponitur: confer ad II, 32, n. 2, et XXII, 3, n. 4), *tumultuosa eadem*, quae ad populi quidem utilitatem gratiamque captandam spectare videbantur, sed re vera ad tumultum concitandum spectabant aut certe valebant, *qua mente*, quo consilio, *fierent*, *intuenda erant*, consideranda et perpendenda, vel pro *intuendum erat*: nisi cum Gronovio leg. *qua mente fierent intuenti*, consideranti, quo consilio fierent.

3. *Iudicatum pecuniae* (vide ad I, 26, n. 4) *quum duci vidisset*, ut mox: *in servitutem ac vincula duci*. Confer ad II, 23, n. 1. — Cod. Paris. pro *iudicatum pecuniae*, dat a secunda manu, *nexum ob aes alienum*; perperam! Lem.

4. *Capitolium arcemque*, vide ad I, 55, n. 6. — *Gallis victoribus captum*, vide ad V, 12, n. 5. — *In vincula duci videam*, vide ad c. 18, n. 4.

creditori palam populo solvit, libraque et aere liberatum emittit [5], deos atque homines obtestantem, *ut M. Manlio, liberatori suo, parenti plebis romanae, gratiam referant.* Acceptus extemplo in tumultuosam turbam [6] et ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas veienti, gallico, aliisque deinceps bellis ostentans. *Se militantem, se restituentem eversos penates, multiplici iam sorte exsoluta, mergentibus semper sortem usuris, obrutum fenore esse: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo se habere: illi devovere corporis vitaeque ac sanguinis quod supersit. Quodcumque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis iuris fuerit* [7], *id cum uno*

5. *Inde rem*, pecuniam debitam *creditori palam*, coram, *populo* (ut contra *clam aliquo*) *solvit*, *libraque et aere liberatum emittit*, scil. debitorem e servitute, et manibus creditoris, in libertatem vindicavit, vel dimisit. Addictorum ob debitam pecuniam (vid. ad III, 44, n. 5) eadem ratio erat, ac servorum pecunia emptorum, qui ab aliquo redempti, aut pretio ab ipsis soluto, manumittebantur per aes et libram, quam tenens dominus, praesentibus quinque testibus, significabat, iustum sibi pro servo pretium esse solutum, adeoque hunc liberum esse; Strothius. Confer tamen Duk. ad hunc locum, et Quintil. Inst. Orat. 7, 3, et Declam. 311.

6. *In tumultuosam turbam*, vide ad I, 37, n. 4; II, 24, n. 1; et XXXIX, 49, n. 4. *Se militantem*, adeoque curam rei familiaris abiicere coactum, *se restituentem eversos penates*, reficientem aedes ab hostibus dirutas, *multiplici iam sorte exsoluta*, usuris iam tot toticsque solutis, ut triplicatam sortem quadruplicatamve aequarent, *mergentibus semper sortem usuris*, accrescentibus in immensum, et sortem superantibus (impedientibus eam solvi, quasi deprimentibus, ne emergere reddive posset; Bauer.), *obrutum fenore esse.* Confer ad VII, 16, n. 1. *Sors* pecunia credita vel fenori data, mutuata usuris (ut cap. 36; VII, 19), al. *creditum*, ut VI, 27; VIII, 28. *Mergi* et *obrui* synon. verba, et metaphora a navigio et fluctibus desumpta. Sic *mergi secundis rebus* IX, 18 pr. *mergere se in voluptates*, se iis ingurgitare, XXIII, 18, n. 6: *praecipitari* (in exitium) *et mergi potentia*, vel *onere iacturae* apud Iuvenal. X, 57; XIII, 8: *obruunt eum imperia* IX, 34 pr. *patriam obruit olim* (multis malis afflixit, oppressit, in perniciem traxit) *gloria paucorum* apud Iuvenal. X, 142; *obrui malis*, κατακλυσθῆναι κακῶν etc. Contra *emergere* dicitur. Confer ad II, 29, n. 7. — *M. Manlii opera*, ope: nisi *opera* est plur. num. ab *opere*, valido sano sensu; Bauer. Sic et Ern. improb. Schaef.

7. *Quodcumque sibi cum patria et penatibus publicis ac privatis* (vid. III,

homine esse. His vocibus instincta plebes quum iam unius hominis esset [8], addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res. Fundum in veienti [9], caput patrimonii, subiecit praeconi: *Ne quem vestrum*, inquit, *Quirites, donec quidquam in re mea supererit, iudicatum addictumve duci patiar.* Id vero ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas sequuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc domi, concionantis in modum, sermones pleni criminum in Patres [10]: inter quos, quum omisso discrimine vera an vana iaceret,

17, n. 4) *iuris fuerit*, officiorum. Se, quidquid alias his debuerit, iam uni Manlio debere, a quo omnia acceperit, quae illorum beneficio sibi tribui possent; Stroth.

8. *Plebes quum iam unius hominis esset*, confer ad III, 36, n. 4. — *Addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res*, aliud consilium Manlii, *commotioris*, vehementioris incitatioris ad omnia turbanda; Doër. vel potius, *res alia consilii*, id est, aliud consilium vehementius et adeo efficacius ad turbas movendas: nam verborum passivorum participia, quae sunt eadem adiectiva, praesertim ubi per gradus incrementa cepere, sensu activo saepissime dicuntur, et sunt instar deponentium, vel adiectivorum nominum in *bilis* exeuntium; Ernest. Confer Cort. ad Sall. Catil. X, 5; et Bauer. ad Sanct. Min. tom. I, p. 142; Periz. tom. I, p. 159; *commodioris*, quod in uno MS. et quibusdam edd. legitur; vel *accommodatioris*; recte, opinor, coni. Stroth. — Cod. Paris. a prima manu *commodioris*.

9. *Fundum in veienti* agro (vide ad VIII, 12, n. 11), *caput patrimonii*, praecipuam patrimonii partem (nam *caput* est summum cuiusque rei, vel quod in genere suo praestantissimum est: unde *Roma caput belli* XXVI, 7, n. 2; et *caput atque arcem huius belli esse, ubi Hannibal sit* XXVIII, 42), *subiecit praeconi*, ut al. *hastae*, *sub praecone* (quam loquendi rationem Ernesti in clav. Cic. inde ductam monet, quod praeco, quum venderentur servi, in lapide, λίθῳ πράτηρι, steterit, ut ab omnibus conspici potuerit), et *voci praeconis*, hoc est, per praeconem cuivis empturienti vendidit: *Ne quem vestrum, inquit, iudicatum* (vid. not. 3) *addictumve* (vide ad III, 44, n. 5) *duci patiar:* confer not. 3. *Ne patiar* pro *nolo pati*, ut μὴ graece optativo iunctum; vel intelligi potest: *hoc facio*, ne patiar; Stroth.

10. *Ad hoc* (vide ad V, 16, n. 1), scil. accenderunt animos plebis *domi, concionantis in modum* (vide ad III, 47, n. 5), *sermones pleni criminum in Patres*, vide ad III, 19, n. 7. — *Inter quos, quum omisso discrimine vera an vana iaceret* (vide ad II, 12, n. 7), *thesauros gallici auri* (vid. V, 48 extr.) *occultari a Patribus iecit:* extremum voc. *iecit* delendum putabat Gronov. et post *inter quos* subintell. *erat.* Conf. tamen ad I, 3, n. 8. Aliud vitii latet in verbis *quum omisso... iaceret.* Quid enim respondet τῷ *quum?* Nam *iaceret* pendet ab *an*

thesauros gallici auri occultari a Patribus iecit*: nec iam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam avertant: ea res si palam fiat, exsolvi plebem aere alieno posse.* Quae ubi obiecta spes est, enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem a Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam [11]: idem aurum, ex hostibus captum, in paucorum praedam cessisse. Itaque exsequebantur quaerendo [12], ubi tantae rei furtum occultaretur; differenteque, et tempore suo se indicaturum dicente, ceteris omissis, eo versae erant omnium curae: apparebatque, nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi offensionem fore.

XV. Ita suspensis rebus [1], dictator, accitus ab exercitu, in Vrbem venit: postero die senatu habito, quum, satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset, stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viatorem ad M. Manlium misit [2]: qui, dictatoris iussu vocatus, quum signum

et omisso *ne.* Ergo aut ἀνακόλουθος oratio est, aut *quum* delendum, et post *vana* interpungendum, ut *essent* suppleatur, et *iaceret* referatur ad *quum;* aut *iecisset* pro *iecit* legendum, ut verba, *quae ubi obiecta spes est* rel. sint consequentis loco;» Bauer. Omnia plana sunt, si legeris *quum omisso* (sine) *discrimine vera ac vana iaceret.*— Cod. Paris. ambo habent *an.*— *Nec iam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam publicam avertant* (vid. ad I, 7, n. 6), id est, sed velle, cupere, conari etiam pecuniam avertere, ut XXXIII, 47, n. 3, *non satis habere vicisse, nisi iurarent*, i. e. sed velle etiam iurare in eum; Bauer.

11. *Enimvero* (vide ad I, 51, n. 4) *indignum facinus videri, quod conferendum ... aurum fuerit, tributo collatione facta* (ut in quibusdam MSS. legitur), *idem aurum* etc., emend. Doër. — *Ex hostibus captum*, receptum, recuperatum. — *In paucorum praedam cessisse*, ut *praedae* XLIII, 19; et *poena in vicem fidei cesserat* infr. c. 34 pr.

12. *Itaque exsequebantur quaerendo*, vide ad V, 15, n. 7. — *Mediam*, vide ad II, 49, n. 6. *Gratia* ad populum, *offensio* ad Patres spectat, et *mediam* ad utramque vocem.

Cap. XV. 1. *Ita suspensis rebus*, ut Cic. pro domo, cap. 36; *suspensa ac sollicita civitate*, Stroth. Confer ad II, 32, n. 5. — *Satis periclitatus voluntates hominum*, vide ad I, 42, n. 4.

2. *Sella* curuli *in comitio posita* (vide ad I, 36, n. 6), *viatorem ad*

suis dedisset, adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs, suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator, silentio facto, « Vtinam, inquit, mihi Patri- » busque romanis ita de ceteris rebus cum plebe » conveniat, quemadmodum, quod ad te attinet » eamque rem, quam de te sum quaesiturus [3], con- » venturum satis confido. Spem factam a te civitati » video, fide incolumi, ex thesauris gallicis, quos » primores Patrum occultent, creditum solvi posse. » Cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut » contra te, M. Manli, adhorter, liberes fenore ple- » bem romanam; et istos, incubantes publicis the- » sauris [4], ex praeda clandestina evolvas. Quod nisi » facis, sive quod et ipse in parte praedae sis, sive » quia vanum indicium est, in vincula te duci iubebo, » nec diutius patiar, a te multitudinem fallaci spe » concitari. » Ad ea Manlius, « Nec se fefellisse [5], ait, » non adversus Volscos toties hostes, quoties Patri- » bus expediat, nec adversus Latinos Hernicosque, » quos falsis criminibus in arma agant, sed adversus

M. Manlium misit, vide ad II, 56, n. 10.

3. *Quam de*, ex, a, *te sum quaesiturus.* — *Fide incolumis*, ita, ut fides salva sit et incolumis. Confer ad II, 30, n. 1.

4. *Incubantes publicis thesauris*, eos prementes et occultantes, ne quidquam inde ad alios perveniat. Confer Cicer. Cluent. 26, et Virgil. Georg. II, 507; ubi vide Heyn. *Incubare* proprie de gallinis incubantibus ovis dicitur, atque, inde translatione facta, de avaris, aut aliis possessioni vel iniustae nimium tenaciter inhaerentibus, ut magna demum vi eripi possit illis; cui translationi apte convenit alterum verbum *evolvere*, h. e. vi deiicere, abigere, ut apud Tacit. Ann. XIII, 15; Stroth. — « Ex fabula de cane et thesauro ducta imago. Mox in verbis *sive quod et ipse* etc., τὸ *quod* pro *ut* e vett. libris notat Sigon. Vtrumque commodum: *quod sis* veram rem et praesentem significat, *ut sis* consilium et futuram conditionem, ut tibi aliquid largiantur ac silentium redimant. Haereo, utrum praeferam. Nihil falso Sigon. codd. laudavit; » Bauer.

5. *Nec*, non, *se fefellisse*, ut al. *hoc me fallit*, *latet*, *praeterit*, *fugit*. Conf. ad III. 8, n. 2. — *Falsis criminibus*, vide ad III, 19, n. 7.

» se ac plebem romanam, dictatorem creatum esse. » Iam, omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri: iam dictatorem profiteri patrocinium » feneratorum adversus plebem: iam sibi ex favore » multitudinis crimen et perniciem quaeri. Offendit, » inquit, te, A. Corneli, vosque, Patres Conscripti, » circumfusa turba lateri meo? Quin eam diducitis » a me[6] singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo iudicatos addictosque duci [7], ex eo, quod affluit opibus » vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid » ego vos, de vestro impendatis, hortor? Sortem » aliquam ferte [8], de capite deducite, quod usuris » pernumeratum est: iam nihilo mea turba, quam » ullius, conspectior erit. At enim, quid ita solus

6. *Quin eam diducitis a me*, quare non vos turbam, meo lateri adhaerentem, beneficiis potius quam vi a me distrahitis, separatis; Quo sensu *ab aliquo deduci* dixere etiam Cic. Iuvent. I, 55 extr. et Caes. Bell. Civ. I, 7. Non est itaque quod legatur *deducitis*, vel *seducitis*. « Brevius dictum *diducitis a me*, pro diductam, divisam, a me abducitis, vel contra: a me avocatam dividitis; » Bauerus.

7. *Eximendo de nervo cives vestros, prohibendo iudicatos addictosque duci*, vide ad II, 23, n. 1; III, 44, n. 5; et supra ad c. 14, n. 3 et 9.

8. *Sortem aliquam* (ita in omnibus MSS. et edd. antt. legitur pro vulg. *aliam*) *ferte*, sorte tandem aliqua contenti estote, nec eam renovate semper anatocismis; Gron. Pecuniam vobis a debitoribus numeratam non semper pro usuris, sed his remissis, *aliquam* etiam pro sorte *ferte*, h. e. accipite (vide ad I, 50, n. 7), ut haec tandem aliquando minuatur, atque debita summa (*caput*, seu *sors*) in tantum minor fiat, quantum *usuris pernumeratum est*; Stroth. « Ego aut *sortem* pro conditione accipiam: *ferte* plebi ac date *aliam sortem*, conditionem leviorem et commodiorem, remittite severitatem exigendi aeris; aut *ferte* est scribite, referte in libros vestros ac tabulas *aliam sortem*, minorem debitae vobis pecuniae summam ferte expensam plebi »; Bauer. « Sensus forte est: nimia a vobis exigo, hortatus, ut miseris obaeratis subveniendo aliquid de vestro impendatis; *aliam* itaque non tam gravem conditionem accipite: *de capite deducite*, etc. »; Drakenb. Cf. c. 14, n. 6; et infr. c. 36 extr. in pr. c. 35; et ad VII, 16, n. 1; Suet. Caes. 42; et Cic. in Verr. Act. II, lib. III, cap. 35, 36. — *Turba conspectior*, vide ad II, 5, n. 8.

» ego civium curam ago? Nihilo magis, quod respondeam, habeo [9], quam si quaeras, quid ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis, quam potui, opem tuli, et nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros gallicos attinet, rem, suapte natura facilem, difficilem interrogatio facit: cur enim quaeritis, quod scitis? cur, quod in sinu vestro est, excuti iubetis potius, quam ponatis [10], nisi aliqua fraus subest? Quo magis argui praestigias iubetis vestras, eo plus vereor, ne abstuleritis observantibus etiam oculos [11]. Itaque non ego, vobis ut indicem praedas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis. »

XVI. Quum mittere ambages [1] dictator iuberet, et aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus oblataeque vani furti invidiae; negantem, arbitrio inimicorum se loquuturum, in vincula duci iussit. Arreptus a viatore, » Iupiter, inquit, optime maxime, Iunoque Regina, ac Minerva [2], ceterique dii deaeque, qui Capito-

9. *Nihilo magis, quod respondeam, habeo*, h. e. scio, *quam si quaeras, quid*, cur, etc. Conf. ad V, 51, n. 2; XXX, 29, n. 5; XXXVIII, 56, n. 2.

10. *Cur, quod in sinu vestro est, excuti iubetis potius, quam ponatis?* cur aurum, quod occultastis, vi potius vobis eripi vultis, quam sponte illud reddere? Metaphora desumpta a *sinu* togae, in quo pecunia, vel marsupium e collo pendens aliaeque res condebantur. *Ponitis* coni. Bauer.

11. *Ne abstuleritis observantibus etiam oculos:* quod propr. dicitur de furibus et *praestigiatoribus*, qui summa arte spectantium, et vel Argi alicuius, oculos fallunt; Gron. qui praeter alios, laudat Quintil. XII, 1; et Suid. in ψηφολόγοι, Polluc. VII, 23, seu 200; Sex. Empir. lib. II, adv. Mathem. p. 71: καθάπερ οἱ ψηφόπαικται τὰς τῶν θεωμένων ὄψεις δι' ὀξυχειρίαν κλέπτουσι. — *Vt in medium proferatis*, vide supra ad c. 6, n. 7.

Cap. XVI. 1. *Mittere ambages*, vide ad XXX, 3, n. 3. — *Peragere verum indicium*, vide ad I, 18, n. 9. — *Oblatae*, motae, iniunctae, *vani*, non facti, falsi, ficti, *furti invidiae*, vide ad I, 51, n. 1. — *A viatore*, vide ad II, 56, n. 10.

2. *Iupiter optime maxime, Iunoque Regina, ac Minerva*, conf. ad III, 17, n. 3. — *Praesidem*, defensorem, tutorem, vindicem. Confer ad X, 17, n. 3.

» lium arcemque incolitis, siccine vestrum militem » ac praesidem sinitis vexari ab inimicis? Haec dex» tra, qua Gallos fudi a delubris vestris, iam in vin» culis et catenis erit »? Nullius nec oculi, nec aures indignitatem ferebant: sed invicta sibi quaedam patientissima iusti imperii civitas fecerat [3]: nec adversus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs, attollere oculos, aut hiscere audebant. Coniecto in carcerem Manlio, satis constat, magnam partem plebis vestem mutasse [4], multos mortales capillum ac barbam promisisse, obversatamque vestibulo carceris moestam turbam. Dictator de Volscis triumphavit: invidiaeque magis triumphus, quam gloriae, fuit. Quippe domi, non militiae, partum eum [5], actumque de cive, non de hoste, fremebant: unum defuisse tantum superbiae, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. Iamque haud procul seditione res erat: cuius leniendae causa, postulante nullo, largitor voluntarius repente senatus factus, Satricum coloniam duo millia civium romanorum deduci iussit [6]: bina

3. *Invicta sibi quaedam*, hoc est, sanctissima, inviolabilia, immutabilia et insuperabilia, qualis erat dictatoria vis, *civitas fecerat*, quae, ut omne, ita et hoc *iustum imperium patientissime* ferebat. Conf. VIII, 34 pr.

4. *Magnam partem plebis vestem mutasse*, vide ad II, 54, n. 5. — *Multos mortales capillum ac barbam promisisse*, ut XXVII, 34; et XLIV, 19. Ergo barba iam tum rasa, et ob dolorem vel in luctu tantum promissa? At vide V, 51, ibique not. 6. Livius ex aevi sui ritibus colores luctus desumpsit, et ornatus historicorum non ad summam subtilitatem exigendus est. (Ex more sui temporis haec addidit, ut magis copiose ac vivide loqueretur, quum vel ipse vel certe lectores alios moestitiae vetustiorum ritus nescirent; Strothius.). Confer ad IX, 14, n. 8. — *Obversatamque vestibulo*, v. ad II, 54, n. 14; et XXIV, 23, n. 2.

5. *Quippe domi, non militiae, partum eum* triumphum; Iuv. VIII, 107.

6. *Satricum coloniam deduci iussit* (confer cap. 22, et IX, 16), forte et *Sutrium*, quo post annos septem, quam capta Roma est, coloniam deductam esse tradit Vellei. I, 14; nisi potius *Satricum* ibi legendum est. Nam illud anno post Romam captam factum esse probabile fit ex Diod. XIV, 117; et ipso Liv. VI, 3 pr.

iugera et semisses agri assignati [7]. Quod quum et parvum, et paucis datum, et mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur; remedio irritatur seditio: et iam magis insignis et sordibus et facie reorum [8] turba Manliana erat, amotusque post triumphum abdicatione dictaturae terror et linguam et animos liberaverat hominum.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, « quod defensores suos semper » in praecipitem locum favore tollat, deinde in ipso » discrimine periculi destituat [1]. Sic Sp. Cassium, in » agros plebem vocantem, sic Sp. Maelium, ab ore » civium famem suis impensis propulsantem, oppres- » sos; sic M. Manlium, mersam et obrutam fenore » partem civitatis in libertatem ac lucem extrahen- » tem, proditum inimicis. Saginare plebem populares » suos, ut iugulentur. Hoccine patiendum fuisse, si » ad nutum dictatoris non responderit vir consula- » ris [2]? Fingerent mentitum ante, atque ideo non » habuisse, quod tum responderet: cui servo un-

7. *Bina iugera et semisses*, dimidia pars iugeri, erant *agri assignati* cuivis. Conf. ad cap. 36, n. 5.

8. *Et sordibus*, sordidis vestibus, *et facie reorum*, capillo ac barba promissa; Drak. Confer n. 4. Sed *sordibus* etiam haec continentur, nec satis accurate ita loquutus est Livius. Recte forsan multi libri omittunt τὸ *et* ante *sordibus*. Tum *sordibus et facie* dictum pro *sordida facie*, specie, habitu; vel potius τὸ *et* ante *facie* vim explicandi habet; de quo vide ad II, 42, n. 7. — *Et linguam et animos liberaverat hominum*, confer ad c. 20, n. 8.

Cap. XVII. 1. *In praecipitem locum favore tollat* (vide ad Praef. n. 13), *deinde in ipso discrimine periculi destituat*, ut gr. ἐπὶ ἀκμῆς ξυροῦ (vide Koeppen. et Heyn. ad Hom. Iliad. X, 173. Confer VIII, 24, 27, 35; X, 14, 19; XXIII, 29, n. 4; XXVI, 39; XXIX, 7, 17; XXXI, 32; et ad I, 38, n. 2; VII, 9, n. 4; XXI, 9, n. 2. Eodem sensu mox dicitur: *Saginare plebem populares suos*, instar animalium, *ut iugulentur*. « Sed qui sunt *populares plebis?* aut cives, qui sic, nunquam dicuntur, nec vero hic locum habent; aut *defensores* ac fautores; qui simpl. *populares* dicuntur. An *suos* delebimus? an *patronos*, aut *tutelares* legemus »; Bauer. An *populares viros*, ut VI, 20?

2. *Hoccine patiendum fuisse*, scilicet in vincula duci virum consularem, *si*

» quam mendacii poenam vincula fuisse? Non obversatam esse memoriam noctis illius, quae paene » ultima atque aeterna nomini romano fuerit? non » speciem agminis Gallorum, per Tarpeiam rupem » scandentis? non ipsius M. Manlii, quales eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso paene » Iove erepto ex hostium manibus, vidissent? Selibrisne farris[3] gratiam servatori patriae relatam? et » quem prope caelestem, cognomine certe Capitolino » Iovi parem, fecerint, eum pati vinctum in carcere, » in tenebris, obnoxiam carnificis arbitrio ducere » animam? Adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse, » nullam opem in tam multis esse?» Iam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturosque carcerem minabantur; quum remisso, id quod erepturi erant[4], ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur. Quo facto non seditio finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies Latinis et Hernicis, simul colonis Circeiensibus et a Velitris[5], purgantibus se volsci crimine belli captivosque repetentibus, ut suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita; tristiora colonis, quod cives romani patriae oppugnandae nefanda consilia inissent. Non negatum

ad nutum, mandatum, arbitrium et voluntatem, *dictatoris non responderit?* « *Hoccine patiendum f.* cum seqq. cohaerebunt, si legeris *puniendum*, aut *non patiendum*, i. e, δεινὸν indignum facinus. Mox *ante* ferri potest; sed egregie Faber conj. *autem* »; Bauer.

3. *Selibrisne farris* etc., vide ad IV, 15, n. 6; et V, 47, n. 6. — *Cognomine certe Capitolino Iovi parem*; conf. V, 31 pr.

4. *Remisso, id quod erepturi erant*: forte del. τὸ *id*, aut pro *id* leg. *eo* cum aliis. « *Id quod* est fere *idem quod*, et hoc *id* semper ad sequens *quod* referendum est ita ut cum eo unicam quasi vocem efficiat, vide I, cap. 14, med. et II, 3 pr. »; Strothius. Sed haec exempla dissimilia sunt: nam hic Ablat. *remisso* impedit, cui nil plane subiiciatur, si *id quod e. erant* quasi per parenthesin, ut debet, acceperis: adeoque *id* durius redundat ante *quod*, positumque pro *eo*; Bauer. Confer ad I, 41, n. 10.

5. *Colonis a Velitris*, vide ad I, 50: n. 2. — *Ne nihil eos tegeret*, ne experirentur, nihil eos tegere, etc. Doër.

itaque tantum de captivis; sed, in quo ab sociis tamen temperaverant, denuntiatum senatus verbis, facesserent propere ex Vrbe, ab ore atque oculis populi romani, ne nihil eos legationis ius, externo non civi comparatum, tegeret.

XVIII. Recrudescente Manliana seditione, sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginensis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus [1], Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quintius Cincinnatus secundum. Cuius principio anni et Patribus et plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non avocata delectu spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fenoris expugnandi; Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur, quum pars utraque acrior aliquanto coorta esset, in propinquum certamen aderat et Manlius. Advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque consilia agitat, plenior aliquanto animorum irarumque, quam antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto [2]: spiritus dabat, quod nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Maelio Cincinnatus Quintius fecisset; et vinculorum suorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque iam per se accensos

Cap. XVIII. 1. *M. Furius Camillus quintum* al. Immo *sextum*. Mox *coorta esset, iam propinquum certamen aderat; et Manlius, advocata* etc., conj. Gron. et Bauer. Ille vero malebat *coorta esset in prop. certamen; Manlius*, etc.

2. *Animo ad contumeliam inexperto*, ut *rudis ad aliquid*; Drak. Sic et *vir ad cetera egregius* XXXVII, 7. Cf. ad IX, 16, n. 9.—*Numerate saltem... habeatis*, haec ex Hom. Iliad. II, 123 seq. adumbrata putabat Victor. var. lectt. XIV, 4.

incitabat plebis animos: « Quousque tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? numerate saltem, quot ipsi sitis, quot adversarios habeatis. Si singuli singulos aggressuri essetis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quam illos pro dominatione, certaturos. Quot enim clientes[3] circa singulos fuistis patronos, tot nunc adversus unum hostem eritis: ostendite modo bellum; pacem habebitis: videant vos paratos ad vim; ius ipsi remittent: audendum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda. Quousque me circumspectabitis? Ego quidem nulli vestrum deero: ne fortuna mea desit, videte. Ipse vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repente fui[4]: et vidistis in vincula duci universi eum, qui a singulis vobis vincula depuleram. Quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassii Maeliique exspectem? Bene facitis, quod abominamini[5]: Dii prohibebunt haec: sed nunquam propter me de caelo descendent. Vobis dent men-

3. *Quot enim clientes* etc., «non ut causa subiicitur *proximo*: quare *enim* pro nunc vero, at nunc. Mox *ius ipsi remittent*, hoc est sua sponte, non coacti, sine certamine »; Bauer. — *Ostendite modo bellum*, vide ad IV, 59, n. 2. — *Ius ipsi remittent*, non suum, nec ut de suo iure decedant, non enim videri vult postulare, quod iure negent; sed vobis remittent, concedent, quod iure postuletis, quod ipsi adhuc velut iure tenuerunt; Bauer. — *Ego quidem nulli vestrum deero* (vide ad III, 46, n. 3); at *ne fortuna mea desit*, mihi desit (ne propter fortunam meam vobis deesse cogar, Doër.), *videte*, curate, prospicite.

4. *Nullus repente fui*, vide ad III, 68, n. 7. — *Et vidistis*; emphasin habet et exprobrationem: lenti vidistis, passi estis, non prohibuistis, ut apud Aelian. V. H. I, 30 (ubi vide Perizon. n. 5); ῥαθύμως ἰδεῖν. Mox *qui depuleram*, pro *qui depulissem*, quia praecedit *vidistis duci eum*; Bauer. Confer ad VI, 14, n. 4; et XXII, 14, n. 5. — *Exitum Cassii*, vid. ad V, 27, n. 4.

5. *Bene facitis* quidem, *quod abominamini*, quod abominantes, abominando, *ominis avertendi*, seu averruncandi causa dicitis: *dii prohibebunt*, seu prohibeant *haec!* Sic al *dii avertant* omen! vel *quod abominor*. et al.

» tem, oportet, ut prohibeatis; sicut mihi dederunt » armato togatoque, ut vos a barbaris hostibus, a » superbis defenderem civibus. Tam parvus animus » tanti populi est, ut semper vobis auxilium[6] adver- » sus inimicos satis sit? nec ullum, nisi quatenus » imperari vobis sinatis, certamen adversus Patres » noritis? Nec hoc natura insitum vobis est, sed usu » possidemini [7]. Cur enim adversus externos tantum » animorum geritis, ut imperare illis aequum cen- » seatis? quia consuestis cum eis pro imperio certare, » adversus hos tentare magis, quam tueri, libertatem. » Tamen qualescumque duces habuistis, qualescum- » que ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacumque pe- » tistis, obtinuistis seu vi, seu fortuna vestra. Tem- » pus est, etiam maiora conari. Experimini modo et » vestram felicitatem, et me (ut spero) feliciter ex- » pertum: minore negotio, qui imperet Patribus, » imponetis, quam, qui resisterent imperantibus, » imposuistis [8]. Sed aequandae sunt dictaturae con- » sulatusque, ut caput attollere romana plebes pos- » sit. Proinde adeste, prohibete ius de pecuniis dici: » ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura

6. *Tam parvus animus tanti populi est, ut semper vobis auxilium* (tribunorum pl.) *adversus inimicos satis sit,* nec unquam libertatem, vel etiam imperium in Patres (me rege creato, quo omnis tendit oratio Manlii, tecte et per ambages loquentis) consequi contendatis? *nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen adversus Patres noveritis*, utque non de eo certamen habueritis cum Patribus, ne omnino imperium tenerent, quod illis concessistis, et aequo tulistis animo, sed tantum de modo ac forma eius? Strothius. Confer not. 8.

7. *Vsu possidemini*, ex consuetudine imperari vobis sinitis, vel Patribus concessistis ius et imperium, quod longa possessione legitimum quasi et perpetuum est factum; vide ad I, 46, n. 1. — *Etiam maiora conari*, malim cum Gronov. *iam maiora conari.*

8. *Minore negotio, qui imperet Patribus*, iis *imponetis*, praeficietis, scil. regem, *quam, qui resisterent imperantibus*, scilic. tribunos plebis, *imposuistis.* — *Solo aequandae sunt dictaturae*, abrogandae, vel prorsus tollendae. Metaphora desumpta ab oppido funditus evertendo.

» mea et fides nomen induit. Vos si quo insigni magis » imperii honorisve nomine[9] vestrum appellabitis » ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea, » quae vultis. » Inde de regno agendi ortum initium dicitur; sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia pervenerint, sat planum traditur.

XIX. At in parte altera senatus de secessione in domum privatam plebis, forte etiam in arce positam, et imminenti mole libertati agitat [1]. Magna pars vociferantur, *Servilio Ahala opus esse* [2], *qui non in vincula duci iubendo irritet publicum hostem, sed unius iactura civis finiat intestinum bellum.* Decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eandem habentem, *ut videant magistratus* [3], *ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii respublica detrimenti capiat.* Tum tribuni consulari potestate tribunique plebis (nam et, quia eundem et suae potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, Patrum auctoritate se dediderant), hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. Quum praeter vim et caedem nihil

9. *Si quo insigni magis imperii honorisve nomine*, sc. regis, quod aperte non audet dicere. Forte delend. *si*, ut *quo* non sit *aliquo*, sed *quo* et *eo*, quasi *quanto*, *tanto;* Bauer.

Cap. XIX. 1. *At in parte altera senatus agitat* consilia *de secessione plebis in domum privatam, forte* quadam *etiam in arce positam* (vide ad II, 7, n. 6), *et* de *mole* (h. e. multis magnisque periculis) *imminente libertati:* nisi malis cum Duk. et Drak. iungere *in arce et mole*, altissimo loco; quae ratio magis placebit, si τῷ *et* vim tribueris explicandi. Conf. ad I, 38, n. 4; II, 42, n. 7; et III, 51, n. 3. «*Moles* ad ipsum Manlium, aut perniciosa eius consilia pertinet: sed forte leg. *imminentem molem l.* i. e. *molem*, domum, *i. l.*» Bauerus.

2. *Servilio Ahala opus esse* etc. Cf. IV, 13, n. 14.

3. *Vt videant magistratus* etc., vide ad III, 4, n. 4. — Mox in verbis *nam et, quia eandem et suae potestatis* etc., durum est, non tam geminum *et* pro *etiam* positum, quam quod prius *et* non habeat, quo commode referatur; et vel exterminandum est primum *et*, vel intrudendum post illud pronomen *hi*, vel producenda parenthesis usque post voces *hi tum omnes*; nisi hae a librariis transpositae sunt et post verba *nam et* legendae; Stroth.

cuiquam occurreret, eam autem ingentis dimicationis fore appareret; tum M. Maenius et Q. Publius tribuni plebis; « Quid Patrum et plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe aggredimur eum [4], quem per ipsam plebem tutius aggredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? Diem dicere ei nobis in animo est: nihil minus populare quam regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderint, et ex advocatis iudices facti erunt, et accusatores de plebe, patricium reum [5] intuebuntur, et regni crimen in medio, nulli magis, quam libertati favebunt suae. »

XX. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt; quod ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt [1], nec cum eo non modo Patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremo ne fratres quidem A. et T. Manlios; quod ad eum diem nunquam usu venisset, ut in tanto discrimine non et proximi vestem mutarent. Ap. Claudio in vincula ducto [2], C. Claudium

4. *Quid*, cur, *cum plebe aggredimur eum*, et plebem et eum. — *Nihil minus populare*, populo gratum; nihil magis populo invisum, *quam regnum*, regis nomen et imperium. (Cf. II, 1, n. 2.) *Simul*, simul ac, *multitudo viderint* etc., vide ad II, 9, n. 3. *Simul illa multitudo*, aut *simul ac multitudo illa* coni. Bauer., quoniam illa *simul mult.* aurem laedant.

5. *Et accusatores* (est quartus casus) *de plebe*, *patricium reum*; quae duo membra seorsim spectata parum valent, sed iuncta unum quoddam fortissimum momentum efficiunt, et fortius iunguntur omisso *et*, quod in iis magis distributivum quam copulativum foret; Stroth. Illud *et* ante *patricium* excidisse suspicabatur Dukerus; certe hic non minus emphaseos habiturum fuisse, quam ante cetera, et prohibiturum, ne *accusatores intuebuntur reum* iungerentur. — *Regni crimen in medio*, vide ad cap. 6, n. 7.

Cap. XX. 1. *Utique* (vid. ad II, 30, n. 1) *postquam sordidatum reum viderunt*, ut mox *proximi vestem mutarunt*, vid. ad II, 54, n. 5. — *Postremo ne fratres quidem*; Bauer.

2. *Ap. Claudio in vincula ducto* etc., vide III, 58 pr. — *Sordidatam fuisse* et *opprimi*, scil. fremebant, dicebant.

inimicum, Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse; consensu opprimi popularem virum, quod primus a Patribus ad plebem defecisset. Quum dies venit, quae, praeter coetus multitudinis[3] seditiosasque voces et largitionem et fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimen, ab accusatoribus obiecta sint reo, apud neminem auctorem invenio. Nec dubito haud parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in causa, sed in loco [4], fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homines, quae et quanta decora, foeda cupiditas regni, non ingrata solum, sed invisa etiam, reddiderit. Homines prope quadringentos produxisse dicitur, quibus sine fenore expensas pecunias[5] tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset. Ad haec, decora quoque belli non commemorasse tantum, sed protulisse etiam conspicienda; spolia hostium caesorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta; in quibus insignes duas murales coronas, civicas octo [6]. Ad haec servatos ex hostibus cives produ-

— *Quum dies venit* (sc. iudicii, seu ei dictus.

3. *Coetus multitudinis*, conf. cap. 19 pr. — *Largitionem*, vide cap. 14. Mox *fallax indicium* spectat ad aurum gallicum, quod a Patribus occultari dixerat Manlius; vide cap. 14, 15, 16.

4. *Damnandi mora plebi in loco*, in campo Martio, ex quo, scil. Capitolium, ei imminens et a Manlio servatum, spectare licebat; quare mox legimus, *in Poetelinum lucum, unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum esse.*

5. *Quibus sine fenore expensas pecunias tulisset*, h. e. dedisset, propr. in tabulas expensorum retulisset: nam pecunia aliaeque res datae et acceptae scribi solebant in tabulis acceptorum et expensorum. Conf. Cic. Verr. I, 57; pro Roscio Com. I; et ad Div. VIII, 4; Salmas. de Vsuris, cap. 2, p. 32; Gron. Mantissa, pec. veter. cap. 1. — *Bona venire*, venum ire, vendi, publicari; *duci addictos*, vide ad cap. 14, n. 9.

6. *Duas murales coronas, civicas octo*, cf. X, 46; XXVI, 48; Aurel. Vict. vir illust. c. 24; Plin. VII, 28, seu 29 (quo teste Manlius *primus omnium eques coronam muralem accepit, sex civicas, triginta septem dona, triginta tres cicatrices adverso corpore excepit*), et de *coronis civicis, muralibus, triumphalibus, obsidionalibus, castrensibus, navalibus* loc. class. Gell. V, 6. De *obsidionali* vide ad VII,

xisse; inter quos C. Servilium magistrum equitum absentem nominatum: et quum ea quoque, quae bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis aequando [7], memorasset; nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis: et identidem, Capitolium spectans, Iovem deosque alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum, precatusque esse, ut, quam mentem sibi, Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi romani dedissent, eam populo romano in suo discrimine darent; et orasse singulos universosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad deos immortales versi, de se iudicarent. In campo martio quum centuriatim populus citaretur, et reus, ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad deos preces avertisset, apparuit tribunis [8], nisi oculos quoque hominum liberassent ab tanti memoria decoris, nunquam fore in praeoccupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita prodicta die, in Poetelinum [9] lucum extra portam Nomentanam, unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum est; ibi crimen valuit, et obstinatis animis

37, n. 2; et de *vallari* ad X, 46, n. 1. *Civica* ceteris honoratior. Cf. XXIII, 23; et ad Tac. Ann. II, 83, 3. — *Pro fastigio*, magnitudine, excellentia, *rerum* gestarum.

7. *Facta dictis aequando*, pro *dicta factis aequando*. Sed *dictis* est ablativus: *aequabat facta*, assequebatur, pro ipsorum magnitudinem exprimebat *dictis*, per dicta, oratione; Bauerus.

8. *Apparuit tribunis* pl. in oculos incurrit, perspicuum, seu perspectum fuit. — *Oculos hominum liberassent ab tanti memoria decoris*, removissent ab oculis hominum aspectum Capitolii, quo gloriosissimum Manlii facinus in memoriam iis revocaretur. Confer ad cap. 16, n. 8. — *Nunquam fore vero crimini locum*, rei crimine convincendi, vel damnandi, et veritatis criminis probandae facultatem. Confer ad III, 46, n. 1. Sic contra mox dicitur *crimen valuit*, accusatio non sine vi fuit, et populo persuasum, crimen verum esse.

9. *Ita*, itaque, *prodicta die* (vide ad II, 61, n. 6), *in Poetelinum lucum*, (al. *Petelinum*, ut VII, 41, n. 2; apud Plutarch. in Camillo Πετηλῖνον ἄλσος; apud Varr. Ling. Lat. IV, 8; *Petilium*, vel *Poetilium*), *extra portam Nomentanam*, vide ad III, 52 n. 3.

triste iudicium invisumque etiam iudicibus factum. Sunt qui per duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos, auctores sint damnatum [10]. Tribuni de saxo Tarpeio deiecerunt [11]: locusque idem in uno homine et eximiae gloriae monimentum et poene ultimae fuit. Adiectae mortuo notae sunt: publica una; quod, quum domus eius fuisset, ubi nunc aedes atque officina Monetae est [12], latum ad populum est, ne quis patricius in arce, aut Capitolio habitaret: gentilitia altera; quod gentis Manliae decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius vocaretur [13]. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civitate natus esset, memorabilis. Populum brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes [14],

10. *Sunt qui . . . auctores sint*, dicant, *damnatum* eum, Manlium, esse *per duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos*, vide ad I, 26, n. 4 et 5; II, 52, n. 6; et XXVI, 3, n. 3.

11. *Tribuni de saxo* (al. *monte*, seu *rupe*) *Tarpeio* parte montis Capitolii, quae etiam simpl. *saxum* dicebatur, ut XXIV, 20, n. 4; et XXV, 7, 8) *deiecerunt*, deiici eum iusserunt, decreverunt: quam poenam ille primus, et multi post eum luerunt, in pr. Caesarum temporibus. Manlium vero verberando necatum esse tradidit Cornelius Nepos, teste Gell. XVII, 21. — *Paenae ultimae*, vide ad III, 58, n. 11. — *Adiectae notae*, ignominia iniuncta, addita, *mortuo* Manlio, vel praeter mortem.

12. *Vbi nunc aedes* Iunonis *Monetae est*, vide infr. VII, 28; Cicer. Div. I, 45; II, 32; Ovid. Fast. I, 637 seq. VI, 183 seq. Suidas voc. Μονῆτα, et Macrob. Sat. I, 12; *officina Monetae*, in qua tum cudi, vel percuti solebant nummi, tum vultu Monetae signari, et hinc quoque dici *monetae*. — *Ne quis patricius in arce, aut Capitolio habitaret*, ut Manlius: quod tum in huius ignominiam decretum, tum ob eam causam, de qua vide ad II, 7, n. 6.

13. *Ne quis deinde M. Manlius vocaretur*, cf. Plutarch. t. II, p. 285; Fest. v. Manlia, Cicer. Phil. I, 13; Quintil. III, 7; et de M. Antonio Dio Cass. lib. LI. In Epit. Liv. et apud Aur. Vict. de vir. ill. c. 24 perperam *Marci cognomen* legitur pro *M. nomen*, vel *praenomen*. Similia vide apud Suet. Tib. I; et Tac. Ann. II, 32, 4.

14. *Per se* spectatas *ipsas recordantem virtutes*, h. e. eas solas, nulla vitiorum ratione habita; ut fere IX, 45, n. 13, *haud memorabilem rem per se*, si eam ipsam spectes. Confer ad I, 10, n. 2. Pro *sponte* dicitur II, 42; VI, 18, 23; XXII, 60; XXXV, 26; XXXVIII, 26; XXXIX, 12, 51. — *Pestilentia*, vide ad I, 31, n. 4.

desiderium eius tenuit; pestilentia etiam brevi consequuta, nullis occurrentibus tantae cladis causis, ex Manliano supplicio magnae parti videri orta: violatum Capitolium esse sanguine servatoris: nec diis cordi fuisse [15] poenam eius oblatam prope oculis suis, a quo sua templa erepta e manibus hostium essent.

XXI. Pestilentiam inopia frugum et vulgatam utriusque mali famam anno insequente multiplex bellum excepit [1], L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Aemilio tertium, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. Hostes novi, praeter Volscos, velut sorte quadam [2] prope in aeternum exercendo romano militi datos, Circeiosque et Velitras colonias iam diu molientes defectionem, et suspectum Latium, Lanuvini etiam, quae fidelissima urbs fuerat, subito exorti. Id Patres rati contemptu accidere, quod Veliternis civibus suis tam diu impunita defectio esset, decreverunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo; ad quam militiam quo paratior plebes esset, quinqueviros pomptino agro dividendo et triumviros Nepete coloniae deducendae creaverunt. Tum, ut bellum iuberent, latum ad populum est: et, nequidquam dissuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum iusserunt. Apparatum eo anno bellum est; exercitus propter pestilentiam non eductus; eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi se-

15. *Nec diis cordi fuisse*, vide ad cap. 9, n. 1.

Cap. XXI. 1. *Pestilentiam inopia frugum excepit*, ut IV, 52.

2. *Sorte quadam*, fato quodam, ut XXX, 30, n. 1; et XXXVI, 35. — *Exercendo rom. militi datos*, ut mox *quinqueviros pomptino agro dividendo*, *et triumviros Nepete* (conf. ad c. 9, n. 1) *coloniae deducendae creaverunt*; vide ad III, 35, n. 1. — *Lanuvini*, seu *Lanivini*; vide ad Silium XIII, 364.

natum; et magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat [3], ni privato, ut fit, periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne, soli crimini subiecti, piacula irae Romanorum dederentur, avertissent colonias a consiliis pacis. Neque in senatu solum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut praedatum in agrum romanum exirent; haec nova iniuria exturbavit omnem spem pacis [4]. De Praenestinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta: arguentibusque eos Tusculanis et Gabinis et Lavicanis, quorum in fines incursatum erat, ita placide ab senatu responsum est, ut minus credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, appareret.

XXII. Insequenti anno, Sp. et L. Papirii, novi tribuni militum consulari potestate, Velitras legiones duxere, quatuor collegis, Ser. Cornelio Maluginense quartum, Q. Servilio, Ser. Sulpicio, L. Aemilio quartum tribunis ad praesidium Vrbis, et si qui ex Etruria novi motus nuntiarentur (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras adversus maiora paene auxilia Praenestinorum, quam ipsam colonorum multitudinem, secundo proelio pugnatum est; ita ut propinquitas urbis hosti et causa maturioris fugae, et unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi oppugnatione tribuni abstinuere, quia et anceps erat, nec in perniciem coloniae pugnandum censebant. Literae Romam ad senatum cum victoriae nuntiis, acriores

3. *Et magna hominum pars eo . . . inclinabat*, iam in eo erat ut inclinaret (actus pro conatu), et inclinasset, *ni privato periculo publicum implicitum esset* (forte *fuisset*) etc. Confer ad II, 50, n. 10. — *Piacula dederentur*, vide ad XXI, 10, n. 14.

4. *Haec nova iniuria exturbavit omnem spem pacis*, turbavit, ademit eripuit.

in Praenestinum, quam in Veliternum hostem, missae. Itaque ex senatusconsulto populique iussu bellum Praenestinis indictum; qui, coniuncti Volscis, anno insequente Satricum, coloniam populi romani pertinaciter a colonis defensam, vi expugnarunt, foedeque in captis exercuere victoriam [1]. Eam rem aegre passi Romani, M. Furium Camillum septimum militum tribunum creavere; additi collegae A. et L. Postumii Regillenses, ac L. Furius cum L. Lucretio et M. Fabio Ambusto: volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum [2]; adiutor ex tribunis sorte L. Furius datur; non tam e republica, quam ut collegae materia ad omnem laudem esset; et publice, quod rem temeritate eius prolapsam restituit; et privatim, quod ex errore gratiam potius eius sibi, quam suam gloriam, petiit. Exactae iam aetatis Camillus erat,

Cap. XXII. 1. *Foede*, turpiter crudeliterque, *in captis*, in captos, adversus *captos*, h. e. captivos, *exercuere victoriam.* Conf. IX, 43 pr. Similiter vero τὸ *in* passim dicitur, vide Cort. ad Sall. Cat. LII, 3 et 12; Burm. ad Ovid. Met. IX, 274. Sic *qua ferocia animi usus erat in Liguribus*, h. e. erga, seu adversus Ligures XLII, 9, n. 1. Confer ad II, 14, n. 2; V, 11, n. 9; XXVIII, 4, n. 4; XXX, 12, n. 3; et Heyn. ad Virg. Aen. II, 541. — *M. Furium Camillum septimum tribunum mil. creavere*, confer Drakenb. ad V, 1, n. 2; et Periz. anim. hist. cap. 2, p. 43 seq.

2. *Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum*, vide ad III, 2, n. 1. *Adiutor L. Furius datus*, ut apud Iustin. XIII, 6; Suet. Tib. 63; et Tac. Ann. III, 12 pr. — *Non tam e republica*, in eius salutem et commodum, quod ei hoc utile esset (vide ad I, 27, n. 5), *quam ut collegae*, Camillo, *materia ad omnem laudem esset* L. Furius (ut *Clodius seges et materia gloriae Milonis* apud Cic. pro Mil. c. 13. Confer ad I, 39, n. 4); *et publice*, tum ad publicam laudem, *quod rem temeritate eius*, L. Furii, *prolapsam restituit* Camillus (v. mox cap. 23 et 24), *et privatim*, tum ad privatam laudem, *quod ex errore*, quo ductus L. Furius male pugnavit, *gratiam potius eius sibi, quam suam gloriam, petiit*, seu quaesivit, eiusque infamiam eo levavit, quod illum adiutorem sibi ad novam expeditionem peteret, seu optaret; vide caput 25. Monuit iam Strothius, Livium in his eventum, non consilium, respexisse, eaque sic explicanda esse: Quae res non tam ad commodum reip. quam ad gloriam Camilli evasit etc.

comitiisque iurare parato in verba excusandae valetudini solita [3] consensus populi restiterat [4]: sed vegetum ingenium in vivido pectore vigebat, virebatque integris sensibus, et civiles iam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posterum diem, ad Satricum profectus; ibi eum expugnatores coloniae haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum praestabant, opperiebantur; postquam appropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi, quin periculum summae rerum facerent [5]: ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse.

XXIII. Idem ardor et in romano exercitu erat, et in altero duce [1]: nec praesentis dimicationis fortunam ulla res, praeterquam unius viri consilium atque imperium, morabatur: qui occasionem iuvandarum ratione virium trahendo bello quaerebat. Eo magis hostis instare; nec iam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, et, vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam

3. *Comitiisque iurare parato in verba excusandae valetudini solita*, h. e. formulam, qua senes et causarii se excusare solent in comitiis propter valetudinem infirmam, vel rogare, ut non creentur. Sic *excusare oculorum valetudinem* XXVI, 22; *aetatem* XXII, 40, n. 7 (scilicet ut imperium deponere liceat), et passim *excusare aliquid* pro *excusare se propter aliquid.* Similiter XXXVIII, 52, *morbum causam esse excusabat*, hoc est, excusationis loco, excusandi causa dicebat. Conf. ad II, 32, n. 1; III, 35, n. 1; XLI, 15, n. 5; et ad Tac. Ann. III, 11, 3.

4. *Consensus populi restiterat*, vide ad III, 34, n. 3.

5. *Quin periculum summae rerum facerent*, vide ad I, 38, n. 2; et III, 5, n. 6. — *Ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici* (vide ad I, 21, n. 3)... *profuturas esse*, sc. rati, ut XLIV, 36, n. 5. Confer ibi et ad hunc locum Drakenb.

Cap. XXIII. 1. *In altero duce*, L. Furio. — *Unius viri*, Camilli.

virium ostentare. Id aegre patiebatur romanus miles; multo aegrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox quum aetate et ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus [2]. Hic per se iam milites incitatos insuper instigabat elevando, qua una poterat, aetate auctoritatem collegae: *Iuvenibus bella data*, dictitans, *et* [3] *cum corporibus vigere et deflorescere animos; cunctatorem ex acerrimo bellatore factum; et, qui adveniens castra urbesque primo impetu rapere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurumve hostium viribus sperantem? quam occasionem, quod tempus, quem insidiis instruendis locum? frigere ac torpere senis consilia. Sed Camillo quum vitae satis, tum gloriae esse: quid attinere* [4], *cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem esse deceat, pati consenescere vires?* His sermonibus tota in se averterat castra; et, quum omnibus locis posceretur pugna, « Sustinere, inquit, M. » Furi, non possumus impetum militum: et hostis, » cuius animos cunctando auximus, iam minime to» leranda superbia insultat. Cede unus omnibus, et » patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas. » Ad ea Camillus: « Quae bella, suo unius auspicio ge-

2. *Multitudinis spe inflatus*, militum gregariorum, ut al. plebis. — *Per se iam incitatos*, vide ad cap. 20, n. 14. — *Elevando auctoritatem collegae*, vide ad III, 21, n. 5.

3. *Iuvenibus bella data* esse, *dictitans*, *et* etc., quod *et* cur alieno loco positum putet Doër. non assequor. — *Castra urbesque primo impetu rapere*, al. *capere*: sed *rapere*, ut *corripere* et ἁρπάζειν, v. c. nuptias XXX, 14, n. 3; triumphum XXXI, 48, n. 2; viam, iter, gradum, campum, pugnam, urbem etc. est *raptim*, vel facere, seu perficere (festinare, properare, praecipitare), vel capere, vel, ut XXIII, 36, n. 3, ducere. Confer ad V, 43, n. 5.

4. *Quid attinere*, vide ad II, 41, n. 4. — *Tota in se averterat castra*, averterat a Camillo et in se converterat; ut passim *avertere in aliquem*, *in aliquid*, *alio*, aut *ab aliis in se*, v. c. I, 58; II, 5; II, 48, n. 7; VI, 20 al. Confer Drak. *adverterat* quidam MSS. probante Doëringio.

» sta ad eam diem essent, negare in eis neque se, » neque populum romanum, aut consilii sui, aut » fortunae poenituisse: nunc scire, se collegam ha- » bere iure imperioque parem, vigore aetatis prae- » stantem. Itaque se, quod ad exercitum attineat, » regere consuesse, non regi; collegae imperium se » non posse impedire. Diis bene iuvantibus ageret, » quod e republica duceret [5]. Aetati suae se veniam » etiam petere, ne in prima acie esset. Quae senis » munia in bello sint, iis se non defuturum. Id a diis » immortalibus precari, ne qui casus suum consilium » laudabile efficiat. » Nec ab hominibus salutaris sententia, nec a diis tam piae preces auditae sunt; primam aciem auctor pugnae instruit, subsidia Camillus firmat [6], validamque stationem pro castris opponit; ipse edito loco spectator intentus in eventu alieni consilii constitit.

XXIV. Simul primo concursu concrepuere arma [1], hostis dolo, non metu, pedem retulit; lenis ab tergo clivus erat inter aciem et castra, et, quod multitudo suppeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quae inter commissum

5. *Quod e republica*, ei utile, scil. esse, *duceret*, conf. ad cap. 22, n. 2. — Mox *piae preces* ad patriam spectant, cuius salutem potius malebat, quam suam sententiam veram reperiri. Stroth.

6. *Subsidia Camillus firmat*, vide ad II, 20, n. 2; et II, 31, n. 1. — *Stationem pro castris opponit*, ante castra ponit. Cf. X, 36; XXIII, 29, n. 3, et al. Mox iunge *spectator intentus constitit*, vel potius lege *intentus in eventum*.

Cap. XXIV. 1. *Simul*, simul ac, *primo concursu concrepuere arma*, sonnere, scutis a gladiis pulsis, vel his ad illa allisis; quod h. l. est signum ardoris pugnandi, ut apud Polybium XV, 12, n. 8, sed approbationis, XXVIII, 29, n. 3 (*exercitus gladiis ad scuta* allisis *concrepuit*, sonum edidit); et ap. Polybium, XI, 30, n. 1, συνεψόφησαν ταῖς μαχαίραις τοὺς θυρεούς, quae verba Livius expressit. Cf. ad X, 26, n. 8. — *Lenis clivus*, vide ad II, 50, n. 9. — *Multitudo suppeditabat*, suppetebat, sufficiebat, abundabat, ut I, 55; VIII, 13; XXII, 39; XXVI, 44; XXVIII, 22, 27; XXX, 25; XXXI, 39.

iam certamen, ubi vallo appropinquasset hostis, erumperent. Romanus, cedentem hostem effuse sequendo in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit [2]; versus itaque in victorem terror, et novo hoste, et supina valle romanam inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, qui e castris impetum fecerant; integrant et illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. Iam non recipiebat se romanus miles [3]; sed, immemor recentis ferociae veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: quum Camillus, subiectus a circumstantibus in equum, et raptim subsidiis oppositis, « Haec est, inquit, milites, » pugna, quam poposcistis? Quis homo, quis deus » est, quem accusari possitis? Vestra illa temeritas, » vestra ignavia haec est. Sequuti alium ducem, se» quimini nunc Camillum, et, quod ductu meo so» letis, vincite. Quid vallum et castra spectatis? ne» minem vestrum illa, nisi victorem, receptura sunt. » Pudor primo tenuit effusos: inde, ut circumagi signa, obvertique aciem viderunt in hostem [4], et dux, prae-

2. *Opportunus huic eruptioni*, vide ad I, 54, n. 4. — *Et novo hoste*, et propter recentem hostem. *Supina vallis* est, quae a tergo est iis, qui ex valle in collem (*clivum lenem ab tergo inter aciem et castra*) succedunt, ex qua igitur adversus montem post hanc situm difficillimus regressus, ut contra facilis in pronam vallem decursus; Gronovius et Strothius. Confer ad IV, 46, n. 4.

3. *Iam non recipiebat se romanus miles*, ut X, 28; et *recepere animum* II, 50; XXI, 5. — *Subiectus in equum*, vide ad IV, 19, n. 3. — Pall. MSS. tres *subvectus* exhibent; alii *sublatus*; melius nostrum: sic Virg. Aeneid. lib. XII, vers. 287, *et corpora saltu Subiiciunt in equos.* Livius lib. XXXI, cap. 37, *saluti fuit eques, qui raptim ipse desiluit, pavidumque regem in equum subiecit.* Stat. Thebaid. lib. II, vers. 203, *Correptumque iniecit equo.* Lem. — *Raptim subsidiis oppositis*, cf. ad c. 23, n. 6.

4. *Obverti aciem in hostem*, confer ad c. 7, n. 2. — Mox suspicari possis: *non castigare, ad quam rem leviorem auctorem* (vide ad I, 16, n. 7) *eum culpae societas fecerat, sed ......orare*, etc. At passim obvia sunt ἀνακόλουθα et ἀναταπόδοτα, quae ad gratam orationis negligentiam refert Ernest. Opusc. philol. p. 131. Confer ad III,

terquam quod tot insignis triumphis, etiam aetate venerabilis, inter prima signa, ubi plurimus labor periculumque erat, se offerebat, increpare singuli se quisque et alios, et adhortatio invicem totam alacri clamore pervasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit; sed, missus a collega restituente peditum aciem ad equites, non castigando (ad quam rem leviorem auctorem eum culpae societas fecerat) sed ab imperio totus ad preces versus, orare singulos universosque, *ut se, reum fortunae eius diei, crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium potius socium, quam unius prudentiae, dedi* [5]. *Camillus in utraque vestra fortuna suam gloriam videt* [6]*: ego, ni restituitur pugna, quod miserrimum est, fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam.* Optimum visum est, in fluctuantem aciem tradi equos [7], et pedestri invadere hostem. Eunt insignes armis animisque, qua

28, n. 4; XXVII, 49, n. 5; XXXVII, 56, n. 1.

5. *Temeritatis me omnium potius socium ..... dedi*, ut ap. Cic. de Amic. cap. 11, *nec se comitem illius furoris, sed ducem praebuit.* Non minus recte in 8 MSS. legitur *temeritati*, quod recepit Stroth. *dedi*, v. ad I, 13, n. 4.

6. *Camillus in utraque vestra fortuna suam gloriam videt;* in mala enim prudentiae et verissimi iudicii, in bona summae fortitudinis, si rem a me male gestam restituerit, gloriam laturus est; Stroth.

7. *Optimum visum est, in fluctuantem aciem tradi equos*, h. e. equitatum, seu equites (vide ad V, 37, n. 3), in fluctuantem peditum romanorum turbam (vide ad III, 60, n. 7) quasi transferri, h. e. ei inseri, seu immisceri, *et pedestri* pugna, pedibus, seu degressos ad pedes, *invadere hostem*, ut II, 20; III, 62; IV, 38; VI, 24; XXI, 46 al. Duriores videntur aliorum rationes, qui interpretandi *tradi equos*, scil. lixis, seu calonibus, vel immitti equites, et vel iungunt *optimum visum est in fluctuantem aciem*, h. e. contra eam, quod ad eam restituendam fieri possit, vel legi iubent *inter fluctuantem aciem* (vid. ad IV, 18, n. 2), aut *in fluctuante acie*, dum haeret fluctuatque ambigua utrinque acies, aut, quum, acie inclinata, iam fluctuare inciperent et turbari ordines. Durissima est explicatio Strothii: *equos tradi* calonibus, eosque liberos passim vagari in *fluctuantis aciei* speciem (confer VII, 14, 15), ut fere *fugerat in legationem* X, 46 extr. aut *formare lignum in Mercurium*, et *tradere alicui librum in pignus amicitiae*, h. e. ut sit pignus amicitiae. — Pro *tradi*, *trudi* unus: pessime. Lem.

premi parte maxime peditum copias vident; nihil, neque apud duces, neque apud milites, remittitur a summo certamine animi. Sensit ergo eventus virtutis enisae opem [8]; et Volsci, qua modo simulato metu cesserant, ea in veram fugam effusi: magna pars et in ipso certamine, et post in fuga caesi; ceteri in castris, quae capta eodem impetu sunt, plures tamen capti, quam occisi.

XXV. Vbi [1] in recensendis captivis quum Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur, percunctantibusque fassi, publico consilio se militasse; cuius tam vicini belli metu Camillus motus, *extemplo se Romam captivos ducturum*, ait, *ne Patres ignari sint, Tusculanos ab societate descisse: castris exercituique interim, si videatur, praesit collega.* Documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus praeferret; nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam eius videbatur [2], qua data in tam praecipitem casum respublica esset; et tum in exercitu, tum Romae constans omnium fama erat, quum varia fortuna in Volscis gesta res esset, adversae pugnae fugaeque in L. Furio culpam, secundae decus omne penes M. Furium esse. Introductis in senatum captivis, quum bello persequendos Tusculanos Patres censuissent, Camilloque id bellum mandassent, adiutorem sibi ad

8. *Sensit ergo eventus virtutis enisae opem* paulo obscurius dictum, pro ex eventu pugnae intellectum est, quantum valeat *virtus enixa*, contentior, acrior. — *Volsci, qua parte modo*, etc. — *Magna pars caesi*, vid. ad I, 41, n. 1.

Cap. XXV, 1. *Vbi*, in his castris, *in recensendis*, etc. — *Secreti ab aliis*, ceteris (vide ad IV, 10, n. 2), scil. captivis, soli, seorsum: ut XXV, 30, n. 3. — *Documento unus dies fuerat*, sc. collegae, L. Furio.

2. *Nec tamen aut ipsi ..... videbatur*, nec ipse putabat, Camillum laturum esse, etc. — *Data in tam praecipitem casum resp.*, vide ad Praef. n. 13.

eam rem unum petit: permissoque, ut ex collegis optaret [3], quem vellet, contra spem omnium L. Furium optavit; qua moderatione animi quum collegae levavit infamiam, tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum: pace constanti vim romanam arcuerunt [4], quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineris locis, non cultus agrorum intermissus: patentibus portis urbis togati obviam frequentes imperatoribus processere: commeatus exercitui comiter in castra ex urbe et ex agris devehitur. Camillus, castris ante portas positis, eademne forma pacis, quae in agris ostentaretur, etiam intra moenia esset, scire cupiens, ingressus urbem, ubi patentes ianuas et tabernis apertis proposita omnia in medio [5] vidit, intentosque opifices suo quemque operi, et ludos literarum strepere discentium vocibus, ac repletas semitas, inter vulgus aliud, puerorum et [6] mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque suorum usuum causae ferrent, nihil usquam, non pavidis modo, sed ne mirantibus quidem simile, circumspiciebat omnia,

3. *Vt ex collegis optaret*, vide ad III, 64, n. 5. — *Collegae levavit infamiam*, vide ad III, 21, n. 5.

4. *Pace constanti vim romanam arcuerunt* Tusculani, h. e. pace vera ac certa; vel immutabili nec turbata adventu Romanorum; vel potius perpetua. Conf. extrema huius cap. verba. Glareanus haec notavit: Valerius Max. VII, 3 manifeste fatetur, consilii acumen fuisse in Tusculanis; et mirum, Romanos tam facile ignovisse, immo civitatem eis dedisse: forte vicinitas terruit. — Mox *ex propinquis itineri locis* Gron. et Crev. forte rectius: sed in nullo MSS. legitur.

5. *Tabernis apertis proposita omnia* (omnes merces) *in medio*, palam et venalia. Cf. ad VI, 6, n. 7. — *Ludos literarum strepere*, scil. audivit. Cf. ad I, 33, n. 7. Verba quoque sensuum saepius permutantur (vide ad Sil. VI, 179), et *videre* passim est sentire.

6. *Repletas semitas puerorum et mulierum*, pro *pueris* etc., noto verborum copiae usu. — *Suorum usuum*, necessitatum, ut *belli usus* XXVI, 43, n. 2. Conf. Cort. ad Sall. Catilin. 48. — *Ita omnia tranquilla* erant *constanti pace*, cf. n. 4.

inquirens oculis, ubinam bellum fuisset: adeo nec amotae rei usquam, nec oblatae ad tempus vestigium ullum erat: sed ita omnia constanti tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri posset.

XXVI. Victus igitur patientia hostium, senatum eorum vocari iussit. « Soli adhuc, inquit, Tusculani, » vera arma verasque vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutaremini, invenistis: ite Romam ad » senatum; aestimabunt Patres, utrum plus ante poenae, an nunc veniae meriti sitis; non praecipiam » gratiam publici beneficii [1]; deprecandi potestatem » a me habueritis; precibus eventum vestris senatus, » quem videbitur, dabit. » Postquam Romam Tusculani venerunt, senatusque paulo ante fidelium sociorum moestus in vestibulo curiae est conspectus, moti extemplo Patres, vocari eos iam tum hospitaliter magis, quam hostiliter, iussere. Dictator [2] Tusculanus ita verba fecit: « Quibus bellum indixistis intulistisque, Patres conscripti, sicut nunc videtis nos » stantes in vestibulo curiae vestrae, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibusque vestris » processimus. Hic noster, hic plebis nostrae habitus » fuit, eritque semper, nisi si quando a vobis, pro» que vobis, arma acceperimus. Gratias agimus et » ducibus vestris et exercitibus, quod oculis magis, » quam auribus, crediderunt; et, ubi nihil hostile » erat, ne ipsi quidem fecerunt. Pacem, quam nos » praestitimus, eam a vobis petimus: bellum eo,

Cap. XXVI. 1. *Non praecipiam gratiam publici beneficii*, nolo, quidquid inest huic beneficio publico gratiae quasi praeripere et mihi tribuere; sed et haec publica sit; Stroth. — *Precibus eventum senatus, quem videbitur, dabit:* non id. qd. preces exaudiet, sed decernet aliquid ad preces auditas, qualecumque tandem sit; Ern. Cf. ad I, 29, n. 4.

2. *Dictator tusculanus* (vide ad I, 23, n. 3) *ita verba fecit: nos, quibus bellum indixistis*, etc.

» sicubi est, avertatis, precamur. In nos quid arma » polleant vestra, si patiendo experiundum est, iner» mes experiemur. Haec mens nostra est; dii immor» tales faciant, tam felix, quam pia [3]. Quod ad cri» mina attinet, quibus moti bellum indixistis, etsi » revicta rebus verbis confutare nihil attinet, tamen, » etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, quum tam » evidenter poenituerit, tutum censemus. Peccetur » in vos, dum digni sitis, quibus ita satis fiat. » Tantum fere verborum ab Tusculanis factum. Pacem in praesentia, nec ita multo post civitatem etiam impetraverunt [4]; ab Tusculo legiones reductae.

XXVII. Camillus consilio et virtute in volsco bello, felicitate in tusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam patientia et moderatione insignis, magistratu abiit; creatis tribunis militaribus in insequentem annum, L. et P. Valeriis, Lucio quintum, Publio tertium, et C. Sergio tertium, L. Menenio secundum, Sp. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus [1], maxime propter incertam famam aeris alieni; aggravantibus

3. *Dii immortales faciant*, ut sit *tam felix, quam pia*. Talia omittuntur tum in affectu, tum in precandi optandique formulis. — *Etsi revicta*, convicta, refutata, *rebus, verbis confutare nihil attinet*, vide ad II, 41, n. 4. — *Vel*, adeo, *fateri ea tutum nobis censemus*, freti poenitentia nostra, et vestra, tanquam parentum, non iudicum, clementia Livius forsan imitatus est Cic. pro Ligar. c. 10. Stroth.

4. *Nec ita multo post civitatem etiam impetraverunt* Tusculani, sed sine suffragio, quod ex iis, quae de aliis populis VIII, 14, 17; IX, 43; XXXVIII, 36 dicitur et in primis ex Festo voc. *municipium* intelligitur. Sed non ita multo post eos accepisse ius suffragii et magistratuum Romae capiendorum, Drakenb. ad VIII, 37, n. 12, inde probat, quod Ti. Coruncanius tusculanus (vide Cic. Planc. c. 8, et Sull. c. 7) an Vrb. 472 Romae consulatum gesserit. Conf. VIII, 14 et 37; et Periz. anim. hist. c. 5, p. 198.

Cap. XXVII. 1. *Censoribus quoque eguit annus*, ut, scilic. censu instituto cognosceretur magnitudo tum rei familiaris civium, tum *aeris alieni*, quum *summam invidiae eius*, h. e. aeris huius alieni, vel invidiosae (ut apud Virgil. Aen. IV, 350; et Cicer.

summam etiam invidiae eius tribunis plebis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis, quam fortuna, debentium laborare creditum videri expediebat. Creati censores C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis; coeptaque iam res morte Postumii, quia collegam suffici censori religio erat [2], interpellata est. Igitur quum Sulpicius abdicasset se magistratu, censores alii, vitio creati, non gesserunt magistratum; tertios creari (velut diis non accipientibus in eum annum censuram) religiosum fuit. Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. « Fugere » senatum testes, tabulas publicas, census cuiusque, » quia nolint conspici summam aeris alieni, quae » indicatura sit, demersam partem a parte civitatis; » quum interim obaeratam plebem obiectari[3] aliis » atque aliis hostibus. Passim iam sine ullo discrimine » bella quaeri; ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas; Latinis, Hernicis, Praenestinis iam intentari arma, civium magis quam hostium odio; ut in armis terant plebem, » nec respirare in Vrbe, aut per otium libertatis » meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi » aliquando audiant vocem tribunitiam, de levando

pro Milone, c. 27), *aggravarent* (vide ad III, 21, n. 5) *tribuni plebis*, et contra *elevarent* (vide ad III, 21, n. 5) feneratores, *quibus expediebat*, utile erat, *creditum*, creditam pecuniam (cf. ad c. 14, n. 6), *magis videri laborare fide* (vide ad II, 30, n. 1; et III, 31, n. 1), *quam fortuna debentium*, facultatibus debitorum. Huiusmodi vero causam in altero membro opposito desiderari, non male monuere Perizonius et Stroth. unde ille emend. *invidiae causa*, hic vero *invidiae ergo* (h. e. causa, ἕνεκα, ut XXII, 38; XXV, 7, 12 al.), vel *in invidiam eius*, quod minus a vulg. scriptura recedit. Dukerus conj. *etiam invidiose tribunis*, et Klockius in ora MS. sui invenit, *etiam summae eius invidiam*.

2. *Quia collegam sufficii censori religio* (vel, ut mox dicitur, *religiosum*) *erat*, vide ad V, 31, n. 4. — *Censores alii*, novi, *vitio creati*, vide ad V, 17, n. 4. — *Accipientibus*, probantibus.

3. *Quum interim plebem obiectari*, vide I, 35, n. 1.

» fenore et fine aliarum iniuriarum agentem. Quod » si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec » addici quemquam civem romanum ob creditam » pecuniam[4] passuros, neque delectum haberi; do» nec, inspecto aere alieno, initaque ratione mi» nuendi eius, sciat unusquisque, quid sui, quid » alieni sit; supersit sibi liberum corpus, an id quo» que nervo debeatur.» Merces seditionis proposita confestim seditionem excitavit: nam et addicebantur multi, et ad Praenestini famam belli novas legiones scribendas Patres censuerant; quae utraque simul auxilio tribunitio et consensu plebis impediri coepta. Nam neque duci addictos tribuni sinebant, neque iuniores nomina dabant. Quum Patribus minor praesens cura creditae pecuniae iuris exsequendi[5], quam delectus, esset; quippe iam a Praeneste profectos hostes in agro gabino consedisse nuntiabatur; interim tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen, quam deterruerat: neque aliud

4. *Addici ob creditam pecuniam*, vide ad III, 44, n. 5. — *Inspecto aere alieno*, propr. inspectis tabulis, et cognita ex iis magnitudine aeris alieni, ut forte *fenoris cernendi ratio* XXXVI, 7, n. 2, ubi ita legitur in omnibus fere libris et mox eodem sensu dicitur *detegere magnitudinem aeris alieni:* nisi *cernere* est curare, h. e. minuere, vel, ut forte h. l. *inspicere*, solertius examinare (vide ad III, 25, n. 4; et XXVI, 2, n. 8); aut infr. XXXVI, 7, n. 2, cum Drak. (quidquid contra dixerint Sigon. et Gronov.), servare malis lect. cod. Mogunt. *coërcendi*, quod omnino placere potest, et firmatur loco simili XXXII, 27. — *Nervo debeatur*, tradendum sit vinculis. Cf. ad II, 23, n. 1. — *Duci addictos*, vide ad cap. 14, n. 9. — *Nomina dabant*, vide ad I, 11, n. 3.

5. *Quum Patribus minor cura esset iuris exsequendi creditae pecuniae*, iuris de ea dicendi (*quippe iam ..... nuntiabatur*); *interim tribunos pleb.* etc. Pro *minor praesens* leg. vel *minus praesens* cum Gronovio (v. ad I, 12, n. 6), vel *minor in praesens* cum Stroth. qui monet hoc *in* etiam ante *praesens* excidisse VII, 30 pr. (ubi in uno tantum MS. et sola ed. Ven. reperitur) et centies ante alias voces, de quibus vide Drak. ad X, 13. — Mox recte, opinor, *profectus hostis* recepere Gronov. et Crev. e 6 MSS., et *in agro gabino* pro *sabino* Drak. ex coni. Iac. Gron. *Gabii* inter Praeneste et Romam siti.

ad seditionem extinguendam in Vrbe, quam prope illatum moenibus ipsis bellum, valuit.

XXVIII. Nam quum esset Praenestinis nuntiatum, nullum exercitum conscriptum Romae, nullum ducem certum esse, Patres ac plebem in semet ipsos versos; occasionem rati duces eorum, raptim agmine acto [1], pervastatis protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. Ingens in Vrbe trepidatio fuit; conclamatum *ad arma*, concursumque in muros atque portas est; tandemque, ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quintium Cincinnatum creavere. Is magistratum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est (tantus eius magistratus terror erat), simul hostes a moenibus recessere, et iuniores Romani ad edictum sine retractatione[2] convenere. Dum conscribitur Romae exercitus, castra interim hostium haud procul Allia flumine posita: inde agrum late populantes, *fatalem se urbi romanae locum cepisse*, inter se iactabant: *similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello gallico fuerit. Etenim, si diem, contactum religione* [3], *insignemque nomine eius loci, timeant Romani, quanto magis Alliensi die Alliam ipsam, monimentum tantae cladis, reformidaturos? Species profecto his ibi truces Gallorum sonumque vocis in oculis atque in auribus fore.* Has inanium rerum

Cap. XXVIII. 1. *Raptim agmine acto*, exercitu celeriter moto et admoto, ut XXI, 61; XXIII, 36; XXV, 19. Mox *concursumque in muros adque portas est* coni. Gron.

2. *Sine retractatione*, v. III, 49, n. 1.

3. *Etenim si diem* Alliensem, *contactum religione...... quanto magis Alliensi die*, quam Alliensem diem, *Alliam ipsam*, etc. Conf. sup. cap. 1, *religione contactum*, turpiter notatum: nam *contingi*, quod de hominibus, vel morbo contagioso, vel veneficio, vel fulmine, vel numine tactis dicitur, ad alias res male et graviter affectas, contaminatas, pollutas, transfertur, v. c. VII, 6 extr. *contacta ab eo auspicia*; Doër. Confer ad II, 5, n. 3 et n. 4; et VIII, 17, n. 1.

inanes ipsas volventes cogitationes, fortunae loci delegaverant spes suas [4]. Romani contra, *Vbicumque esset Latinus hostis, satis scire, eum esse, quem, ad Regillum lacum devictum, centum annorum pace obnoxia tenuerint* [5]. *Locum, insignem memoria cladis, irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriae suae* [6]. *Quin ipsi sibi Galli si offerantur illo loco, se ita pugnaturos, ut Romae pugnaverint in repetenda pa-*

4. *Fortunae loci delegaverant*, permiserant, *spes suas*, spem omnem in loco Romanis fatali collocaverant, non in virtute sua. *Delegare alicui*, vel *ad aliquem quid* est committere illi, quod tibi ipsi faciendum sit, ut in re pecuniaria, si quando alii solvendum committimus, quod nobis solvendum est; Stroth. Sic et passim pro attribuere alicui et ad eum referre. Conf. V, 20, n. 25; VII, 8; IX, 13; X, 19, 27; XXI, 46 extr.; XXXIV, 57; XXXIX, 28; Gronov. et Drak. ad XXVIII, 42; Ernesti Exc. ad Suet. Tib. 16.

5. *Quem ad Regillum lacum devictum* (vide II, 19, 20), *centum annorum pace* (conf. II, 33, et VI, 2) *obnoxia tenuerint*, hoc est, pace, iis conditionibus facta, ut *obnoxii* essent Romanis (eorum imperio subiecti) Latini, Stroth. qui etiam monet propr. dicendum fuisse *obnoxium*, sed saepe adiectivum ad aliud substant. conformari, quam ad quod referendum sit; vide ad I, 1, n. 6; II, 64, n. 2. « *Obnoxia* vocatur *pax* illa, quoniam per illam Latini quasi in potestatem Romanorum venerint et sub ditione eorum venerint; unde *subiectus* et *obnoxius* iunguntur VII, 30, et paci obnoxiae opponitur *pax aequa* sive *aequum foedus* IX, 20, et al. » Drak. Alii *obnoxiam pacem* h. l. et IX, 10 pr. dici putant vel turpem et ignominiosam, vel iniquam, velut vincentis arbitrio circumscriptam, et in qua timor alterius relictus sit. Forte h. l. leg. *obnoxium*. Conf. ad III, 39, n. 1.

6. *Ne qua*, aliqua, *terra sit nefasta victoriae suae*, ne, quemadmodum Romanis *dies nefasti* esse possint, in quibus agere aliquid religioni sibi ducant, sic et terra sit ulla, in qua se vincere non posse putent. Ita Stroth. qui recte iam monuit, haec verba spectare ad illa Latinorum, de quibus vide not. 2, et in vocabulo *nefasta*, a die ad terram translato, ut in plerisque vocibus translatis, hanc virtutem esse, ut simul imaginem excitet eius rei, a qua ductum sit, eoque simul efficacius ad rem vividius depingendam exsistere. Nota Drak. est: « *Terra nefasta victoriae suae* notat terram, qua sibi non liceat, nefas sit vincere: ut *nefastus* pro *illicitus* ap. Curtium, VII, 5, *Nihil ulli nefastum in Bessum interfectorem regis sui videbatur*; Stat. Theb. IV, 517, *Et triplicis mundi summum quem scire nefastum est*; et Plin. lib. XIV, cap. 19, *prohibare diis nefastum habetur vina, praeter imputatae vitis, fulmine tactae*. In 6 MSS. non male legitur *terra sit nefasta vi-*

tria, ut postero die ad Gabios; tunc, quum effecerint, ne quis hostis, qui moenia romana intrasset, nuntium secundae adversaeque fortunae domum perferret.

XXIX. His utrinque animis, ad Alliam ventum est. Dictator romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi intentique; « Videsne tu, inquit, A. » Semproni, loci fortuna illos fretos ad Alliam con» stitisse? nec illis dii immortales certioris quidquam » fiduciae, maiorisve quod sit auxilii, dederint. At » tu, fretus armis animisque, concitatis equis invade » mediam aciem: ego cum legionibus in turbatos » trepidantesque inferam signa. Adeste, dii testes » foederis, et expetite[1] poenas, debitas simul vobis » violatis, nobisque per vestrum numen deceptis. » Non equitem, non peditem sustinuere Praenestini: primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt. Dein, postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt; consternatique, et praeter castra etiam sua pavore praelati[2], non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in conspectu Praeneste fuit. Ibi ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt; ne, si intra moenia se recepissent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. Sed postquam, direptis ad Alliam castris, victor Romanus aderat, id quoque munimentum re-

ctoria sua, hoc est, infelix, ominosa propter victoriam de se, Romanis, partam; quo modo *dies nefastus* pro religioso, infausto ponitur apud Suet. Tib. 53; Hor. Od. III, 13, 1, *Ille et nefasto te posuit die;* et alios, etsi id *prave et perperam* fieri existimaverit Gell. 4, 9.» Conf. ad II, 61, n. 3.

CAP. XXIX. 1. *Expetite poenas*, vide ad I, 22, n. 8. — *Nullo loco constabat acies*, vide ad I, 30, n. 8.

2. *Praeter castra pavore praelati*, vide ad II, 14, n. 3. — *Octo praeterea oppida erant sub ditione Praenestinorum.* Coniicio scripsisse Livium non *praeterea*, sed *per ea tempora*. TAN. FABER. Codices nihil mutant, nisi quod *propterea* legant Leid. pr. et Fragm. Hav. a manu prima. Sed ita saepe *praeter* et *propter* in manuscriptis commutantur. LEM.

lictum: et, vix moenia tuta rati, oppido se Praeneste includunt. Octo praeterea oppida erant sub ditione Praenestinorum: ad ea circumlatum bellum; deincepsque, haud magno certamine[3] captis, Velitras exercitus ductus. Eae quoque expugnatae; tum ad caput belli Praeneste ventum. Id non vi, sed per deditionem, receptum est. T. Quintius, semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi captis, Praeneste in deditionem accepto, Romam revertit; triumphansque signum, Praeneste devectum, Iovis Imperatoris in Capitolium tulit [4]. Dedicatum est inter cellam Iovis ac Minervae [5]; tabulaque sub eo fixa, monimentum rerum gestarum, his ferme incisa literis fuit: *Iupiter, atque divi omnes hoc dederunt, ut T. Quintius dictator oppida novem caperet.* Die vicesimo, quam creatus erat, dictatura se abdicavit.

XXX. Comitia inde habita tribunorum militum consulari potestate; quibus aequatus patriciorum plebeiorumque numerus. Ex Patribus creati P. et C. Manlii, cum L. Iulio: plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antistium dedit. Manliis, quod genere plebeios, gratia Iulium anteibant, Volsci provincia, sine sorte, sine comparatione, extra ordinem data [1]: cuius et ipsos

3. *Deincepsque* iis *haud magno c. c.*, vide ad I, 21, n. 8.

4. *Signum, Praeneste devectum, Iovis Imperatoris in Capitolium tulit:* quod tamen a T. Quintio Flaminio ex Macedonia Romam devectum et in Capitolio positum fuisse refert Cic. Verr. IV, 58. Id vero *Iovis* potius Οὐ-*ρίου*, *Imperatoris*, vel *Temperatoris*, vel *Imbricitoris*, vel *Impuberis* signum fuisse suspicantur viri docti. Confer Duk. et Drak. ad hunc locum, Lips. ad Plin. Pan. 5; Ryck. de Capitol. c. 24; Alex. Donat. de urbe Roma II, 7.

5. *Inter cellam Iovis ac Minervae*, vide ad III, 17, n. 3. — *His ferme incisa literis fuit*, confer Fest. voc. *Trientem*, ex quo Pighius plura adiecit verba, quae Gruterus etiam in exemplaria Livii retulit. Sed ea in nullo reperiri libro ant., et Livium hoc loco dixisse *ferme*, adeoque totum titulum vel ignorasse, vel memorare noluisse, iam monuit Gron. — Mox *Duodevicesimo die* MSS. quidam exhibent. Conf. Eutrop. II, 2, et Pigh. in Annal. ad ann. 374, p. 240.

Cap. XXX. 1. *Manliis ...... Volsci*

postmodo et Patres, qui dederant, poenituit. Inexplorato pabulatum cohortes misere; quibus velut circumventis, quum id falso nuntiatum esset, dum, praesidio ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem asservato, qui eos, hostis Latinus pro milite romano, frustratus erat, ipsi in insidias praecipitavere [2]. Ibi dum iniquo loco sola virtute militum restantes [3] caeduntur caeduntque, castra interim romana, iacentia in campo, ab altera parte hostes invasere. Ab ducibus utrobique proditae temeritate atque inscitia res; quidquid superfuit fortunae populi romani, id militum etiam sine rectore stabilis virtus tutata est. Quae ubi Romam sunt relata, primum dictatorem dici placebat: deinde, postquam quietae res ex Volscis afferebantur, et apparuit, nescire eos victoria et tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces: otiumque inde, quantum a Volscis, fuit; id modo extremo anno tumultuatum, quod Praenestini concitatis Latinorum populis rebellarunt. Eodem an-

provincia sine sorte, *sine comparatione*, *extra ordinem data*, v. ad II, 40, n. 9; et III, 2, n. 1. — *Et ipsos*, Manlios.

2. *Quibus velut circumventis* etc., quas ubi circumventas esse falso nuntiatum est, et Manlii, *praesidio*, auxilio, *ut* iis essent, *citati feruntur*, devolant (ut φέρεσθαι pro ire, vel irruere), *ne auctore quidem* nuntii *asservato* et retento, *qui eos frustratus erat*, quum *hostis Latinus* fuisset, non *miles romanus*; *ipsi in insidias praecipitavere* scilicet se: vide ad II, 3, n. 2. Sententia verbis parum concinnis expressa.

3. *Sola virtute restantes*, vide ad IV, 58, n. 5. — *Proditae res* (vide ad II, 43, n. 5) *utrobique*, et illo loco, quo temere in insidias se praecipitaverant, et quo castra haud satis praesidio firmaverant; Stroth. Idem monet, mox *fortunam* non esse facultates seu vires, sed fortunam belli huius exercitus, ad quam omne faustum praeter virtutem pertineat, parum autem fausti, post tam infelicem pugnam, contingere potuisse. At sic quoque verba *populi rom.* parum apte adiecta videntur, neque spernenda emendatio Gronov. *Quidquid superfuit* scilicet de his exercitibus, *fortuna populi Rom. et militum ...... virtus tutata est.* Confer I, 46, n. 7; II, 40, n. 8; VII, 34, n. 4; XXVI, 41, n. 3; et XXXV, 6 extr. His et aliis locis inopinata salus in magnis periculis *fortunae populi rom.* tributitur. Conf. ad Tac. Ann. XIV, 11, n. 5.

no Setiam, ipsis querentibus penuriam hominum, novi coloni adscripti [4]: rebusque haud prosperis bello, domestica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia maiestasque inter suos obtinuit, solatium fuit.

XXXI. Insequentis anni principia statim seditione ingenti arsere, tribunis militum consulari potestate Sp. Furio, Q. Servilio secundum, C. Licinio, P. Cloelio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem et materia et causa seditionis aes alienum: cuius noscendi gratia Spur. Servilius Priscus, Q. Cloelius Siculus censores facti [1], ne rem agerent, bello impediti sunt: namque trepidi nuntii primo, fuga deinde ex agris, legiones Volscorum ingressas fines popularique passim romanum agrum, attulere. In qua trepidatione tantum abfuit, ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior potestas tribunitia impediendo

4. *Eodem anno Setiam* (opp. Latii, hodie *Sezza*), *ipsis querentibus* (vide ad III, 47, n. 1) *penuriam hominum, novi coloni adscripti;* ita legitur ex coniectura Sigonii, qui pro vulgato *etiam* ingeniose reposuit *Setiam*: nam huius coloniae mentio fit inf. VII, 42 extr. VIII, 1 pr. et 3 extr., quo autem anno deducta vel *novis colonis* aucta sit, non alibi traditur, nisi forte hoc loco et apud Vellei. I, 14, qui dicit, *post septem annos, quam Galli Vrbem ceperint, Sutrium* (forte *Satricum;* vide supra ad cap. 16, n. 6) *deductam esse coloniam, et post annum Setiam, novemque interiectis annis Nepe*, vel Nepete (vide ad c. 21, n. 2). Hinc etiam *novi coloni* hoc loco proprie dicti videntur (ut VIII, 14; XXXV, 9 extr. et al.), non qui tum primum deducti sunt, quo sensu Sigonius verba illa hoc et aliis locis (vid. cap. 2, 34, ubi vide tamen n. 8) accipienda putabat. Ceterum et alius coloniae nomen post *etiam* aut *hominum* excidisse suspicari possis, ut affirmat Glareanus, qui de Veliternis intelligere mavult, aut legendum esse *Pometiam*, seu potius *Antium* pro *etiam*, vel *Circeiis* pro *ipsis*. Inter Livium certe et Velleium non satis convenire de anno coloniae, Setiam deductae, iam monuit Drak.

Cap. XXXI. 1. *Aes alienum, cuius noscendi gratia ..... censores facti*, cf. cap. 27. — *Eo violentior impediendo delectui*, confer cap. 27; et ad II, 9, n. 5. — *Quoad bellatum esset*, quamdiu bellaretur, vel donec bellum fuisset gestum, hoc est finitum; nisi leg. *debellatum*: nam *bellatum* eo sensu positum esse, quod Ern. ad Tac. hist. II, 40 pr. putabat, vix crediderim.

delectui esset; donec conditiones impositae Patribus, ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut ius de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi sumpto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit, duos exercitus in agrum volscum legionibus divisis duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius et L. Geganius laeva ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hostis obvius fuit. Populatio itaque non illi vagae similis, quam Volscus latrocinii more, discordia hostium fretus[2] et virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; sed ab iusto exercitu iusta ira facta, spatio quoque temporis gravior. Quippe a Volscis, timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factae erant: Romano contra etiam in hostico[3] morandi causa erat, ut hostem ad certamen eliceret. Itaque, omnibus passim tectis agrorum vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quae extra moenia fuit, hominum pecudumque praeda abacta, Romam utrinque exercitus reducti.

XXXII. Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietae res ab hostibus erant, celebrari de integro iuris dictio; et tantum abesse spes veteris levandi fenoris, ut tributo novum fenus contraheretur in murum, a censoribus locatum [1] saxo

2. *Discordia hostium fretus*, vid. ad IV, 37, n. 6. — *Ab iusto exercitu iusta ira facta* populatio. Conf. ad VI, 13, n. 3.

3. *In hostico*, seu hostili, sc. agro (LXIV, 13) ut VIII, 34; XXVIII, 24; XXIX, 2 pr. Sic et *pacatum*, *bellicum*, *[illegible]*, et mox *non satis* sc. agris, seu locis (ut passim *satum* et *sata*) *in spem frugum relictis*. Conf. ad VIII, 12, n. 11.

Cap. XXXII. 1. *In murum a censoribus locatum*, vide ad V, 23, n. 6. — *Quem delectum impedirent*, non *habebant tribuni pl.*, quia pax tum erat. Confer Ind. voc. *delectus*.

quadrato faciundum. Cui succumbere oneri coacta plebes, quia, quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omnes, coacta principum opibus, fecit L. Aemilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. et C. Quintios Cincinnatos. Iisdem opibus [2] obtinuere, ut adversus Latinos Volscosque, qui coniunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediente omnibus iunioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: unum ad praesidium Vrbis; alterum, qui, si qui alibi motus [3] exstitisset, ad subita belli mitti posset; tertium, longe validissimum, P. Valerius et L. Aemilius ad Satricum duxere. Vbi quum aciem instructam hostium loco aequo invenissent, extemplo pugnatum; et, ut nondum satis claram victoriam, sic prosperae spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit. Postero die iterata pugna: et aliquandiu aequa virtute fortunaque latinae maxime legiones, longa societate militiam romanam edoctae, restabant. Eques immissus ordines turbavit; turbatis signa peditum illata: quantumque romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti [4]. Et ut semel inclinavit pugna, iam intolerabilis romana vis

2. *Iisdem opibus* (auctoritate et potestate) *obtinuere* scilicet principes: quae ellipsis dura quidem est, sed passim in Livio concoquenda. An legendum: *Hi iisdem opibus* etc.

3. *Qui, si qui alibi motus* etc., immo *quis* propter tot ὁμοιοτέλευτα; etsi non ignoro, *qui* et *quinam* passim mollius dici pro *quis* et *quisnam*, vide cap. XXIV, 22, n. 8; XXVIII, 29, n. 1; XXXIII, 32, n. 3; XXXIV, 2, n. 5; ad Sil. II, 645; ut contra *quis* pro *qui* III, 51, n. 1; VI, 40, n. 7; XXXIV, 6, n. 1; nisi his et aliis locis *qui* legere malis. Burm. ad Phaedr. I, 13, n. 6, dicit, veteres certos fuisse elegantiae suae, et ubi *qui*, ubi *quis* praestaret, usu fuisse doctos, licet non saepe in his fluctuemus. Assentitur et Drak. ad LXV, 24, n. 3. Sed *si qui* saepius pro *si quis* apud Liv. et alios occurrere monet ibidem et ad III, 17, n. 7; et VI, 32, n. 5. —*Ad subita belli mitti*, v. ad IV, 27, n. 1. — *Vt nondum satis claram victoriam*, manifestam, certam, *sic ..... diremit*, vide ad VI, 8, n. 3. — *Restabant*, vide ad IV, 58, n. 5.

4. *Hostes gradu demoti*, vide ad II,

erat. Fusi hostes quum Satricum, quod duo millia inde aberat, non castra, peterent, ab equitatu maxime caesi. Castra capta direptaque. Ab Satrico nocte, quae proelio proxima fuit, fugae simili agmine petunt Antium: et quum romanus exercitus prope vestigiis sequeretur [5], plus tamen timor, quam ira, celeritatis habuit. Prius itaque moenia intravere hostes, quam Romanus extrema agminis carpere, aut morari posset. Inde aliquot dies vastando agro absumpti, nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad moenia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnae casum.

XXXIII. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta, quum Antiates, victi malis subactique bello, in quo et nati erant [1], et consenuerant, deditionem spectarent; Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseverandum in bello faceret. Finis certaminis fuit, postquam utrisque apparuit, nihil per alteros stare, quo minus incoepta persequerentur [2]. Latini profecti a societate pacis, ut rebantur, inhonestae sese vindicaverunt. Antiates, incommodis arbitris salutarium consiliorum [3] remotis, urbem agrosque Romanis dedunt. Ira et

10, n. 7. — *Intolerabilis vis erat*, non diutius tolerari, sustineri poterat.

5. *Exercitus prope vestigiis sequeretur*, scilicet hostes, ut IX, 45 extr. — *Plus tamen timor*, hostes timentes vel ob timorem, *quam ira*, irati Romani, *celeritatis habuit:* vel *habuit* pro effecit. — *Extrema agminis carpere*, vide ad III, 5, n. 1, et IV, 27, n. 1.

Cap. XXXIII. 1. *Antiates in bello nati erant*, confer II, 65; III, 1. — *Deditionem spectarent*, id agerent, ut se dederent Romanis. Cf. ad I, 9, n. 3.

2 *Postquam utrisque apparuit*, in oculos incurrit, perspectum est, *nihil*, neutiquam, *per alteros stare*, neutrius partis culpam esse, a neutra parte impediri alteram, *quo minus incoepta persequeretur;* utramque partem per se agere et solam consilia sua exsequi posse. Conf. ad II, 31, n. 7. — *Latini profecti* ab Antio ad bellum, *a societate pacis ..... sese vindicaverunt*, liberarunt, hoc est, consilia pacis *inhonestae*, cum Romanis ineundae, quae Antiates agitabant, repudiarunt, hisque renuntiarunt societatem.

3. *Incommodis arbitris*, testibus,

rabies Latinorum, quia nec Romanos bello laedere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quae receptaculum primum eis adversae pugnae fuerat, igni concremarent: nec aliud tectum eius superfuit urbis (quum faces pariter sacris profanisque iniicerent), quam matris Matutae templum [4]. Inde eos nec sua religio, nec verecundia deum arcuisse dicitur, sed vox horrenda, edita templo cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent. Incensos ea rabie impetus Tusculum tulit, ob iram, quod, deserto communi concilio Latinorum, non in societatem modo romanam, sed etiam in civitatem, se dedissent. Patentibus portis quum improviso incidissent, primo clamore oppidum praeter arcem captum est. In arcem oppidani refugere cum coniugibus ac liberis, nuntiosque Romam, qui certiorem de suo casu senatum facerent, misere. Haud segnius, quam fide populi romani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quintius et Ser. Sulpicius tribuni militum duxere. Clausas portas Tusculi, Latinosque simul obsidentium atque obsessorum animo hinc moenia Tusculi tueri vident [5], illinc arcem oppugnare; terrere una ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos. Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox capiendae arcis, quoniam oppido potirentur [6], in exiguam de

salutarium consiliorum remotis, quum abessent, seu discessissent Latini, qui parum commode salutaribus suis interfuissent consiliis eaque impediissent, et ipsi nunc *sine arbitris* vel *remotis arbitris* (testibus et consciis, ut I, 21; II, 4; XXII, 60; XXV, 30; XXVII, 28; XXXIX, 11), hoc est soli et suo arbitratu consilia agitare et exsequi possent. Cf. I, 41, n. 2.

4. *Matris Matutae templum*, vide ad V, 19, n. 6.

5. *Moenia Tusculi tueri vident*, vox *Tusculi* forte est glossa, et a multis edd. abest. Confer tamen ad I, 3, n. 8.

6. *Quoniam oppido potirentur*, vide ad cap. 3, n. 3.

se ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis: excipitur aliquanto maiore ab exercitu romano. Vtrinque urgentur Latini: nec impetus Tusculanorum, decurrentium ex superiore loco, sustinent; nec Romanos, subeuntes moenia molientesque obices portarum [7], arcere possunt. Scalis prius moenia capta; inde effracta claustra portarum; et quum anceps hostis et a fronte et a tergo urgeret, nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quidquam superesset, in medio caesi ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus.

XXXIV. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in Vrbe vis Patrum in dies miseriaeque plebis crescebant [1], quum eo ipso, quod necesse erat solvi, facultas solvendi impediretur. Itaque [2], quum iam ex re nihil dari posset, fama et corpore, iudicati atque addicti, creditoribus satisfaciebant, poenaque invicem fidei cesserat. Adeo ergo obnoxios submiserant animos non infimi solum, sed principes etiam plebis, ut non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tanta vi, ut liceret, tetenderant [3]; sed ne ad plebeios quidem magistratus capessendos petendosque ulli viro acri experientique animus esset; possessionemque honoris, usurpati modo a plebe per paucos

7. *Molientes obices portarum*, vide ad VI, 11, n. 5. — *Anceps hostis* etc. Confer ad I, 25, n. 4.

Cap. XXXIV. 1. *Tanto in urbe.... crescebant*, vide ad I, 25, n. 11. — *Quod necesse erat solvi*, tempore non opportuno, sed alieno.

2. *Itaque quum iam ex re* familiari *nihil dari posset, fama* (bonae famae iactura, infamia, qua, qui non solvendo erant, notabantur; Doër.) *et corpore, iudicati atque addicti, creditoribus satisfaciebant*, vide ad II, 23, n. 1; et III, 44, n. 5. — *Obnoxios*, vide ad III, 39, n. 1.

3. *Quod tanta vi, ut liceret, tetenderant*, vide ad IV, 8, n. 6; et conf. IV, 6, 7; et V, 12. — *Viro acri experientique*, gnavo, prompto et audaci, ut saepe apud Cic. et alios; vid. Schelleri Lex.

annos, recuperasse in perpetuum Patres viderentur. Ne id nimis laetum parti alteri esset, parva, ut plerumque solet, rem ingentem moliendi causa intervenit. M. Fabii Ambusti, potentis viri, cum inter sui corporis homines [4], tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemptor eius habebatur, filiae duae nuptae, Ser. Sulpicio maior, minor C. Licinio Stoloni erat, illustri quidem, viro tamen plebeio: eaque ipsa affinitas haud spreta gratiam Fabio ad vulgum quaesierat [5]. Forte ita incidit, ut, in Ser. Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabiae quum inter se, ut fit, sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, quum is de foro se domum reciperet, forem, ut mos est, virga percuteret; quum ad id, moris eius insueta, expavisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. Ceterum is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit [6]: frequentia quoque prosequentium rogan-

4. *Inter sui corporis*, ordinis ac generis, *homines* (confer ad I, 17, n. 2), ut mox *inter id genus*; inter patricios. — *Tum etiam ad plebem*, ut mox *ad vulgum*. Confer ad II, 10, n. 10.

5. *Gratiam Fabio . . . quaesierat*, v. II, 43, n. 7. — *Forem percuteret*, fores. — *Moris eius insueta*, vid. IV, 9, n. 4.

6. *Ceterum is risus stimulos subdidit* (ut al. *pungere* et *acuere*, metaphora ducta a *stimulo*, κέντρῳ, seu σαυρωτῆρι, quo equi et boves aratorii pungi atque incitari solebant) *animo muliebri* Fabiae minoris, *mobili*, qui facile movetur, turbatur et irritatur *parvis rebus* (quod apte et vere dictum); *frequentia*, ob frequentiam (nam sextus est casus et ad seqq. referendus), *quoque . . . credo fortunatum . . . visum esse*. — *Prosequentium*, clientium, ministrorum amicorumque, qui patronum summumque magistratum, officii et honoris causa, domum (ut II, 31 extr. XXIII, 23 extr. et al.), vel ab domo in forum, vel, ut XXII, 40; LXII, 49; et al. consules ex Vrbe in provinciam proficiscentes, *prosequi*, vel *deducere*, comitari et sectari (ut et salutare eique occurrere) solebant; quod propr. *officium* dicebatur. Conf. XXVI, 19 extr. Formula *num quid vis?* est discedentis et obsequiose *rogantis*, Klock. coll. Don. ad Terent. Heaut. II, 2. Doër. — *Suique matrimonii ipsam malo arbitrio*, iudicio, *quo a proximis cognatione et genere quisque minime anteiri vult*, *poenituisse*: etiam haec Livii coniectura rei naturae et veritati consentanea est.

tiumque, ***num quid vellet?*** credo fortunatum matrimonium ei sororis visum; suique ipsam malo arbitrio, quo a proximis quisque minime anteiri vult, poenituisse. Confusam eam ex recenti morsu animi[7] quum pater forte vidisset, percunctatus, ***satin salvae?*** avertentem causam doloris, quippe nec satis piam adversus sororem, nec admodum in virum honorificam, elicuit comiter sciscitando, ut fateretur, eam esse causam doloris, quod iuncta impari esset, nupta in domo, quam nec honos, nec gratia intrare posset. Consolans inde filiam Ambustus bonum animum habere iussit: eosdem prope diem domi visuram honores, quos apud sororem videat. Inde consilia inire cum genero coepit, adhibito L. Sextio, strenuo adolescente, et cuius spei nihil praeter genus patricium deesset.

XXXV. Occasio videbatur rerum[1] novandarum propter ingentem vim aeris alieni; cuius levamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum

7. *Confusam* (turbatam, perturbatam, ut I, 7; VI, 6; XXXIV, 50; XXXV, 15; et Gr. *συγχυθεῖσαν*, *συγκεχυμένην*, forte et XLV, 42 pr. nisi potius ibi *confundere* est tristitia afficere et implere; cf. Drak. ad XXVI, 18; Heins. ad Valer. Flac. IV, 482; nos ad Iuven. III, 1) *eam ex recenti morsu animi*, dolore; nam *aegritudo quasi morsum aliquem doloris efficit*, ut verbis Cic. Tusc. Qu. IV, 7, utar, et hinc cura ac dolor *mordere*, *edere*, *pungere*, *urere*, *fodere*, *stimulare*, *δακνεῖν φρένας*, *ἀμύσσειν*, *κατέδειν θυμόν*, dicitur. Similiter *desiderium libertatis remordet* (pro simpl. *mordet*, ut apud Virg. Aen. I, 261) *animos*, h. e. vexat, stimulat VIII, 4, n. 2. — *satin' salvae*, vide ad I, 58, n. 3. — *Avertentem*, reticentem, celantem, dissimulantem (sensu apto, sed insolito), qui accusativus pendet a verbo *elicuit*, hoc est, *perlicuit*, commovit, perpulit: quo sensu similiter dicitur XXXVIII, 43, *Haec quaerentes interrogando consul ad plura dicenda eliciebat.* At forte verba, *ut fateretur*, *eam esse causam doloris*, certe postrema *causam doloris*, inconcinne repetita (vide tamen ad I, 3, n. 8), e margine irrepserunt, et leg. *ex avertente*, scilicet se a patre, ut confusionem animi ab eo occultaret (nisi iungere malis *percunctatus avertentem sese*) *causam doloris elicuit*, ut *arcana eius elicuit* XL, 23 pr. et *sermonem elicere* IX, 6.

Cap. XXXV. 1. *Rerum novandarum*, vide ad I, 52, n. 1.

speraret: accingendum ad eam cogitationem esse. Conando agendoque iam eo gradum fecisse plebeios, unde, si porro adnitantur, pervenire ad summa, et Patribus aequari, tam honore, quam virtute, possent. In praesentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magistratu sibimet ipsi viam ad ceteros honores aperirent: creatique tribuni C. Licinius et L. Sextius promulgavere leges omnes adversus opes patriciorum, et pro commodis plebis: unam de aere alieno, ut, deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset [2], id, quod superesset, triennio aequis portionibus persolveretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta iugera agri possideret [3]: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent [4], consulumque utique alter ex plebe crearetur. Cuncta ingentia, et quae sine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri, pecuniae, honorum, discrimine proposito, conterriti Patres, quum trepidassent [5], publicis privatisque consiliis nullo reme-

2. *Deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset*, vide ad cap. 15, n. 7. Bachius in hist. iurispr. Rom. lib. II, c. 2, §. 10, haec notavit: «Atque haec quidem, post XII Tabularum ea de re caput, prima est lex fenebris, quam, in assiduo fenebri malo aerisque alieni necessitate, plures aliae sequutae sunt (vide Tac. Ann. VI, 16). Quas tam multas de eadem re leges quis credat necessarias fuisse? Scilicet tenendum hoc est, fraudem feneratorum multiplices vias invenisse eludendarum legum, v. c. chirographis atque conventionibus maius fenus sibi pactos esse etc.» Conf. ad VII, 16, n. 1. — *Triennio aequis portionibus persolveretur*; confer ad XXX, 37, n. 2.

3. *Ne quis plus* quam *quingenta iugera agri*, scilicet publici, non privati (vide ad Epit. Liv. 58, n. 2), *possideret*; et, si quis plura possideret, ea inter plebem aequo pretio dividerentur: quae lex agraria saepius repetita est. Cf. VII, 16 extr. et ad Epit. 58, n. 2.

4. *Ne tribunorum militum comitia fierent* (vide ad IX, 42, n. 2), *consulumque*, scil. ut (quod latet in *ne* pro *ut non*) *utique*, saltem, vel omnino, *alter ex plebe crearetur*, cf. c. 37 pr.; VIII, 12 extr.; XXVII, 34, n. 4; supra ad II, 30, n. 1; infra ad cap. 40, n. 8; XXII, 35, n. 7; XXIII, 31 extr. XXVII, 34, n. 4; XXXV, 10, n. 1; XXXIX, 32, n. 2.

5. *Conterriti Patres quum trepidas-*

dio alio, praeter expertam multis iam ante certaminibus intercessionem, invento, collegas adversus tribunitias rogationes comparaverunt. Qui, ubi tribus ad suffragium ineundum citari a Licinio Sextioque viderunt, stipati Patrum praesidiis, nec recitari rogationes, nec solemne quidquam aliud ad sciscendum plebi fieri passi sunt; iamque frustra saepe concilio advocato, quum pro antiquatis rogationes essent [6]; » Bene habet, inquit Sextius, quandoquidem tantum intercessionem pollere placet, isto ipso telo » tutabimur plebem. Agitedum, comitia indicite, » Patres, tribunis militum creandis. Faxo, ne iuvet » vox ista VETO, qua nunc concinentes collegas » nostros tam laeti auditis. » Haud irritae cecidere minae: comitia, praeter aedilium tribunorumque plebis, nulla sunt habita. Licinius Sextiusque, tribuni plebis refecti, nullos curules magistratus creari passi sunt: eaque solitudo magistratuum, et plebe reficiente duos tribunos, et his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium Vrbem tenuit [7].

sent, vide ad cap. 3, n. 2. Verba *publicis privatisque consiliis* non modo ad seq. *invento*, sed etiam, et forte rectius, ad praec. *trepidassent* referri posse, iam monuit Stroth. Confer ad I, 7, n. 7; et III, 49, n. 4. — Mox *collegas* octo *adversus tribun. rogationes comparaverunt*, vide II, 44; IV, 48; et ibi, n. 6.

6. *Pro antiquatis rogationes essent*, vide ad IV, 58, n. 10. — *Bene habet* formula contenti ac quodammodo accipientis, vel approbantis, ut VIII, 6, 9, 35 al. Stroth. Dictum pro *bene se habet res*, ut Gr. καλῶς ἔχει. — *Isto telo*, vide ad III, 50, n. 1. — *Faxo*, faciam, *ne iuvet*, vos delectet, vel vobis prosit, *vox ista Veto*, qua utebantur tribuni pl. intercedentes vel Patribus, vel collegis.

7. *Comitia praeter aedilium .... tenuit*, vide ad IX, 42, n. 2. — *Eaque solitudo*, defectus, vel infrequentia, *magistratum*, ἀναρχία, *per quinquennium Vrbem tenuit*, in ea obtinuit; nisi potius leg. *in Vrbe tenuit*, duravit. Cf. ad II, 3, n. 6. Ceterum Eutrop. II, 3; Vopisc. in Tac. I. Cassiodorus et alii tradunt, Vrbem quadriennio tantum fuisse sine magistratibus curulibus; quod magis congruere cum rationibus fragmentorum Capitolin. docet Pighius in Ann. ad a. 378, et 384.

XXXVI. Alia bella opportune quievere: Veliterni coloni, gestientes otio, quod nullus exercitus romanus esset, et agrum romanum aliquoties incursavere, et Tusculum oppugnare adorti sunt: eaque res, Tusculanis veteribus sociis, novis civibus [1], opem orantibus, verecundia maxime non Patres modo, sed etiam plebem, movit. Remittentibus tribunis plebis [2], comitia per interregem sunt habita; creatique tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. et C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quam in comitiis, plebem habuere: ingentique contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modo submovere hostem, sed intra suamet ipsum moenia compulere. Obsidebanturque haud paulo vi maiore Velitrae, quam Tusculum obsessum fuerat; nec tamen ab eis, a quibus obsideri coeptae erant, expugnari potuere. Ante novi creati sunt tribuni militum, Q. Servilius, C. Veturius, A. et M. Cornelii, Q. Quintius, M. Fabius: nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In maiore discrimine domi res vertebantur [3]: nam praeter Sextium Liciniumque latores legum, iam octavum

CAP. XXXVI. 1. *Tusculanis*, *veteribus sociis* (vide III, 18), *novis civibus*, vide supra cap. 26 extr. *Eaque res verecundia maxime Patres movit*, h. e. ita, ut dignos omnino Tusculanos haberent, quibus ope ferenda venerationem et verecundiam suam probarent; Doër. *maxima* in ed. Rom. 1472, prob. Stroth.

2. *Remittentibus tribunis pl.* scilicet certamen, seu intercessionem; vel potius permittentibus, non repugnantibus, hoc est, non intercedentibus. Sic fere VII, 11, n. 2, *suarum quoque rerum*, ac se feliciter fortiterque gestarum, *illis remisso honore*, concesso et tributo. Confer Caes. B. G. VII, 20; ad Taciti Ann. I, 8, 14; Cuiac. Obss. XXI, 29; Gronov. Observat. IV, 2.

3. *In maiore discrimine domi res vertebantur*, vide ad III, 27, n. 6.— *Et quum octo ex collegio .... fuissent* (vide ad cap. 35, n. 5), nunc *quinque soli*, tantum, *erant.*—*Capti et stupentes animi*; in uno cod. *animis*, quod ad utrumque partic. referri potest. Sed Stroth. monet, similem quatuor vocum in *S* exitum esse ingratum, et similiter dici I, 7, *confusus atque incertus animi*, et alia. Confer ad I, 33, n. 7; et III, 26, n. 8.

tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis socer, quarum legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium ferebat. Et, quum octo ex collegio tribunorum plebis primo intercessores legum fuissent, quinque soli erant: et, ut ferme solent, qui a suis desciscunt, capti et stupentes animi vocibus alienis[4] id modo, quod domi praeceptum erat, intercessioni suae praetendebant: *Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse: in adventum militum comitia differri debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium ferret.* Sextius Liciniusque, cum parte collegarum et uno ex tribunis militum Fabio, artifices iam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores Patrum productos interrogando de singulis, quae ferebantur ad populum, fatigabant: » Auderentne postulare, ut, quum bina iugera agri[5] » plebi dividerentur, ipsis plus quingenta iugera » habere liceret? Vt singuli prope trecentorum ci» vium possiderent agros; plebeio homini vix ad » tectum necessarium, aut locum sepulturae, suus » pateret ager? An placeret, fenore circumventam » plebem potius, quam sorte creditum solvat, cor» pus in nervum ac supplicia dare[6]: et gregatim quo-

4. *Vocibus alienis*, verbis aliorum, quae ab aliis edocti erant; Ern. *Intercessioni suae praetendebant*, vide ad III, 45, n. 1. — *Artifices iam tot annorum usu tractandi animos plebis*, qui tam longa experientia probe didicerant artem eos tractandi. Confer Quintil. XI, 1. — *Primores Patrum productos*, vide ad III, 64, n. 2.

5. *Bina iugera agri*, quae plerumque colonis dividebantur. Confer ad cap. 16, n. 7; XXXI, 49; et ad Iuvenal. XIV, 163 seq. — *Locum sepulturae* et busta, quae olim in agris esse solebant, vide Victorii Var. Lect XIV, 21.

6. *An placeret, plebem fenore circumventam*, oppressam et demersam, *corpus potius in nervum ac supplicia dare, quam* sola *sorte* sine usuris reddita, id, quod ipsi *creditum* esset, *solvere:* quae indignitas in eo posita est, quod patricii malle viderentur supplicium plebis, etiamsi perderent sortem creditam una cum usuris, quam illam sine his accipere incolumi plebe; Stroth. Ad haec et seqq. confer ad II, 23, n. 1; III, 44, n. 5; VI.

» tidie de foro addictos duci, et repleri vinctis no- » biles domos? et, ubicumque patricius habitet, ubi » carcerem privatum esse [7]?

XXXVII. Haec indigna miserandaque auditu quum apud timentes sibimet ipsos, maiore audientium indignatione, quam sua, increpuissent [1]: « atqui nec » agros occupandi modum, nec fenore trucidandi » plebem alium Patribus unquam fore, « affirma- » bant, » nisi alterum ex plebe consulem, custodem » suae libertatis, plebes fecisset. Contemni iam tri- » bunos plebis, quippe quae potestas iam suam ipsa » vim frangat intercedendo. Non posse aequo iure » agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium » tantum sit [2]. Nisi imperio communicato, nunquam » plebem in parte pari reipublicae fore: nec esse, » quod quisquam satis putet, si plebeiorum ratio

14, n. 3; et XV, 7; unde patet, legem a tribunis latam, ut feneratores sola sorte essent contenti, et de capite deduceretur, quod usuris pernumeratum esset. *Plebem, ni potius, quam sortem creditum solvat* etc., edd. ante Drak. corrupte. Sed nec nostra lectio satis placet nobis et Bauero, qui haec notavit: «Quid enim sit, *potius in nervum dare corpus, quam creditum solvere?* Neque enim nervo daret corpus, si creditum solveret! Quid deinde sit *sorte creditum*? An *potius sorte*, id est, quam sortem? Quid ergo differant *sors* et *creditum*? An *sorte creditum solvere*, pro per sortem, qua sortem, scilicet deductis usuris? At hae non erant creditae. Forte leg. *ni ocius sortem creditam solvat.*» — *Nobiles domos*; Lovel. 4, 5, Harlei. sec. Haverk. Fragment. Hav. et Hearnii Oxoniensis B, *nobilium* praeferunt; sed optimi vulgatum tuentur; quod sane elegantius. Sic apud Claudianum *trabeata domus*, in Pan. Mall. Theod. v. 337, « Decurrat trabeata domus, tradatque secures Mutua posteritas. » Lem.

7. *Carcerem privatum esse*, vide ad I, 33, n. 11.

Cap. XXXVII. 1. *Haec quum apud timentes sibimet ipsos*, scil. plebeios, *increpuissent*, vide ad III, 3, n. 1.— *Fenore trucidandi*, perdendi, *plebem*, ut apud Cic. Coel. XVIII, et Offic. II, 25. Conf. infr. ad XLII, 5, n. 7; et Salmas. ad scriptores hist. Aug. t. I, pag. 557.

2. *Penes se auxilium tantum sit*, auxilii latio adversus Patres, et auxilii, non poenae ius, quum non populi, sed plebis, magistratus sint, nec pro *imperio* possint agere; vide omnino II, 33 pr. 35 et 56.—*Nisi alterum consulem utique ... neminem ex plebe fore consulem*. Conf. ad cap. 35, n. 4.

» comitiis consularibus habeatur: nisi alterum con» sulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem » fore. An iam memoria exisse, quum tribunos mili» tum idcirco potius, quam consules, creari placuis» set, ut et plebeiis pateret summus honos, quatuor » et quadraginta annis[3] neminem ex plebe tribunum » militum creatum esse? Qui crederent, duobusne » in locis sua voluntate impartituros plebi honorem, » qui octona loca tribunis militum creandis occupare » soliti sint? et ad consulatum viam fieri passuros, qui » tribunatum septum tam diu habuerint? Lege ob» tinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat; » et seponendum extra certamen alterum consula» tum, ad quem plebi sit aditus, quoniam in certa» mine relictus praemium semper potentioris futurus » sit. Nec iam posse dici id, quod antea iactare so» liti sint, non esse in plebeiis idoneos viros ad cu» rules magistratus. Numquid enim socordius, aut » segnius rempublicam administrari post P. Licinii

3. *Quatuor et quadraginta annis:* nam ann. Vrb. 310, vel 311 primum creati sunt tribuni mil. cons. pot. et an. 355 primus ex plebe; vide IV, 6, 7; et V, 12. — Mox cum Iac. Gron. leg. *Qui crederent*, vel *Quis crederet, duobus nunc in locis* etc., aut cum Iac. Franc. Gronov. delendum sive τὸ *ne*, sive *qui crederent*. Faber. coni. *Quid? crederentne duobus in locis*, et Bauer. *creatum esse, cui rempublicam crederent*, ut indignitas augeatur: dignos non habitos plebeios nec idoneos, quibus respublica crederetur. — *Duobus in locis*, scilic. consulum (vide ad IV, 16, n. 5), ut *octona loca* tribunorum mil. de quibus vide ad V, 1, n. 1. — Vide quoque de hoc loco Perizon. Animadv. hist. cap. 2; quot annos Sextius et Licinius in tribunatu fuerint, disputat ibidem c. 10. *Optima loco* Lovel. 3; *octima loca* Voss. sec. *octava loca* Gaertn. et Haverk. *octena loca* Leid. sec. *centena loca* Fragm. Hav. Douiatius, affirmans amplioris numeri, quam sex tribunorum consularium, nulla alibi vestigia esse, ita emendandum iudicavit, ut *sena loca* scribatur. Non ausuros enim fuisse tribunos plebis coram universo populo affirmare, illud solemne esse, quod vix semel, ac ne semel quidem, contigisse apud omnes constaret. Verum mihi nihil mutandum esse videtur. Octo enim tribunos militum consul. pot. creatos semel memorat Livius V, 1. Lem.

» Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit; » quam per eos annos gesta sit, quibus praeter pa- » tricios nemo tribunus militum fuerit? Quin contra » patricios aliquot damnatos post tribunatum, nemi- » nem plebeium. Quaestores quoque, sicut tribunos » militum, paucis ante annis ex plebe coeptos creari: » nec ullius eorum populum romanum poenituisse. » Consulatum superesse plebeiis: eam esse arcem » libertatis [4], id columen. Si eo perventum sit, tum » populum romanum vere exactos ex Vrbe reges, et » stabilem libertatem suam existimaturum. Quippe » ex illa die in plebem ventura omnia, quibus pa- » tricii excellant, imperium atque honorem, gloriam » belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, » maiora liberis relinquenda. » Huius generis orationes ubi accipi [5] videre, novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sacris faciendis decemviri creentur, ita ut pars ex plebe, pars ex Patribus fiat: omniumque earum rogationum comitia in adventum eius exercitus differunt, qui Velitras obsidebat.

XXXVIII. Prius circumactus est annus, quam a Velitris reducerentur legiones: ita suspensa de legibus res ad novos tribunos militum dilata [1]; nam plebis tribunos eosdem, duos utique, quia legum latores erant, plebes reficiebat. Tribuni militum creati T. Quintius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius, Principio statim anni ad

4. *Eam esse arcem libertatis*, conf. ad III, 45, n. 9. — *Exactos reges*, vid. ad I, 39, n. 2.

5. *Huius generis orationes accipi*, probari, benigne excipi. — *Pro .... decemviri*, vid. III, 10, n. 6; et III, 35, n. 1. — *Rogat. comitia*, com. de iis habenda.

CAP. XXXVIII. 1. *Ad novos trib. mil. dilata*; forte *delata*: nam, quod *circumactum annum* scribit, non distulit rem, sed detulit, fecit, ut ad eos deveniret; Bauer. — *Duos utique*, vid. ad II, 30, n. 1.

ultimam dimicationem de legibus ventum: et, quum tribus vocarentur [2], nec intercessio collegarum latoribus obstaret, trepidi Patres ad duo ultima auxilia, summum imperium summumque ad civem, decurrunt: dictatorem dici placet: dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Aemilium cooptat. Legum quoque latores adversus tantum apparatum adversariorum et ipsi causam plebis ingentibus animis armant; concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant. Quum dictator, stipatus agmine patriciorum, plenus irae minarumque consedisset, atque ageretur res solito primum certamine inter se tribunorum plebis ferentium legem intercedentiumque, et, quanto iure potentior intercessio erat, tantum vinceretur [3] favore legum ipsarum latorumque, et, *Vti rogas*, primae tribus dicerent; tum Camillus, « Quandoquidem, inquit, Quirites, iam vos tribunitia libido, » non potestas, regit, et intercessionem, secessione » quondam plebis partam, vobis eadem vi facitis irritam, qua peperistis; non reipublicae magis universae, quam vestra causa, dictator intercessioni » adero [4], eversumque vestrum auxilium imperio tu- » tabor. Itaque, si C. Licinius et L. Sextius inter-

2. *Quum tribus vocarentur* (ad suffragium), quum iam in eo res esset, ut tribus essent vocandae; quod mox factum dicitur; Stroth. Ita non est quod quaeramus cum Dukero, quid potissimum, visne quaedam, an viri alicuius auctoritas, impedimento fuerit, quo minus haec comitia, tribubus iam vocatis, perficerentur et in iis perferrentur leges.

3. *Tantum vinceretur*, tanto minus valida esset; Ernest. — *Vti rogas*, *primae tribus dicerent*, vide ad IV, 58, n. 10.

4. *Dictator intercessioni adero*, eius tuebor, in quo alias vestrum auxilium positum est, quod intercessione sublata simul evertitur, Stroth. Conf. ad III, 14, n. 6. — *Nihil* (vide ad III, 20, n. 3) *patricium magistratum inseram*, immiscebo *concilio plebis*, non mea auctoritate vestra consilia et suffragia turbabo et impediam vel illam his *interponam* (vide ad III, 46, n. 2), ut *factionibus inserere publicam auctoritatem*, lib. XXXIII, cap. 47.

» cessioni collegarum cedunt, nihil patricium magi» stratum inseram concilio plebis. Si adversus inter» cessionem, tanquam captae civitati leges imponere » tendent, vim tribunitiam a se ipsa dissolvi non » patiar. » Adversus ea quum [5] contemptim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent, tum percitus ira Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, misit: et addidit minas, si pergerent, sacramento omnes iuniores adacturum, exercitumque extemplo ex Vrbe educturum. Terrorem ingentem incusserat plebi; ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit: sed, re neutro inclinata, magistratu se abdicavit; seu quia vitio creatus erat [6], ut scripsere quidam; seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentum millium ei mulcta esset. Sed auspiciis magis, quam novi exempli rogatione, deterritum ut potius credam, quum ipsius viri facit ingenium, tum quod ei suffectus est extemplo P. Manlius dictator: quem quid creari attinebat [7] ad id certamen, quo M. Furius victus esset? et quod eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certe fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quod eo tempore, quo promulgatum de mulcta eius traditur, aut et huic rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit; aut ne illas quidem, propter quas et haec

5. *Adversus ea quum contemptim* etc. Conf. ad II, 56, n. 13. Vnus *contenti*; tres *contempti*: male. — *De medio plebem emoverent*, ut al. *submovere*.

6. *Seu quia vitio creatus erat*, unde mox *auspiciis magis deterritum*; vide ad V, 17, n. 4. — *Pro dictatore*, vid. ad II, 7, n. 4.

7. *Quem quid creari attinebat*, vide ad II, 41, n. 4. — *Qua se in ordinem cogi videbat*, vide ad III, 35, n. 7. — *Aut ne illas quidem* rogationes supra memoratas, quarum vel contra dictatoris auctoritatem perferendarum causa, etiam *haec lata erat* de mulcta eius.

lata erat, impedire: et, quoad usque ad memoriam nostram tribunitiis consularibusque certatum viribus est, dictaturae semper altius fastigium fuit.

XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam novamque a Manlio initam, ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, apparuit, quae ex promulgatis plebi, quae latoribus gratiora essent: nam de fenore atque agro rogationes iubebant, de plebeio consulatu antiquabant [1]: et perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinavit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat [2], magistro equitum de plebe dicto. Id aegre Patres passos accipio; dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud Patres excusare solitum, simul negantem, magistri equitum maius, quam tribuni consularis imperium esse. Licinius Sextiusque, quum tribunorum plebi creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut, negando iam sibi velle continuari honorem [3], acerrime accenderent ad id, quod dissimulando petebant, plebem. « Nonum se » annum iam velut in aciem adversus optimates ma» ximo privatim periculo, nullo publice emolumento

Cap. XXXIX. 1. *De plebeio consulatu antiquabant*, vide ad IV, 58, n. 10. — *Perfecta*, perlata, *utraque res esset*, leges et iussae et antiquatae, *ni tribuni se in omnia*, in omnes rogationes, *simul c. p. dixissent*. Conf. II, 26, n. 2.

2. *C. Licinio, qui tribunus militum fuerat*, et quidem ex plebe, quod quidem non notatur cap. 31 pr. sed vel ex eo probabile fit, quod paulo post c. 32 traditur, tanquam memorabile, omnes anni seq. tribunos milit. fuisse patricios. An leg. *P. Licinio?* vide V, 12. Perperam autem Plutarch. in Camillo dicit, hunc fuisse eundem C. Licinium, qui tribunatum plebis per hos IX annos gesserit. — *Accipio*, apud scriptores invenio.

3. *Sibi continuari honorem*, vide ad IV, 22, n. 4. — *Quod dissimulando petebant*, quod se nolle quidem simulabant, sed re vera optabant, et dissimulatione facilius se consequuturos sperabant. — *Velut in aciem stare*, v. ad II, 14, n. 2; *in acie* al.

» stare: consenuisse iam secum et rogationes promulgatas, et vim omnem tribunitiae potestatis. » Primo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse; deinde ablegatione iuventutis ad veliternum bellum: postremo dictatorium fulmen in se intentatum [4]. Iam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare; quippe qui etiam omen plebeio consuli, magistro equitum ex plebe dicendo, dederit. Se ipsam plebem et commoda morari sua. » Liberam urbem ac forum a creditoribus, liberos agros ab iniustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. Quae munera quando tandem satis grato animo aestimaturos, si, inter accipiendas de suis commodis rogationes [5], spem honoris latoribus earum incidant? Non esse modestiae populi romani id postulare, ut ipse fenore levetur, et in agrum iniuria possessum a potentibus inducatur; per quos ea consequutus sit, senes tribunitios non sine honore tantum, sed etiam sine spe honoris, relinquat. » Proinde ipsi primum statuerent apud animos, quid vellent; deinde comitiis tribunitiis declararent voluntatem. Si coniunctim ferri ab se promulgatas

4. *Dictatorium fulmen in se intentatum*; nam *fulmina* dicuntur, quaecumque instar fulminis cum impetu ruunt, et vel terrorem repentinum incutiunt, vel omnia contundunt et necant, quibusque gravis et perniciosa vis est: hinc et inopinata gravisque clades, seu calamitas inf. XLV, 41 pr. — *Dictatorum fulmen in se intentum* praeferunt Leid. sec. et Lovel. 1; sed unius dictatoris Camilli fulmen intelligitur. Nam P. Manlius, qui Camillo in dictatura, successit, nullum fulmen intentasse legitur, sed contra rem in causam pl. inclinasse. *Dictatorum* igitur pro *dictatorium*, eodem errore, quo *regum* pro *regium*, *regis* pro *regiis*, et similia alia. Rectum etiam est *intentatum*, quod ea ratione dictum, qua *intentare manus* sup. lib. III, c. 48. Lem. — *Magistro . . . dicendo*, vid. I, 53. n. 3. — *Plebem . . . et commoda sua*, vid. II, 24, n. 5.

5. *Inter accipiendas rogationes*, dum accipiant, ut IX, 11, n. 3. — *Sine spe honoris relinquat*, forte *relinquere*; Gron.

» rogationes vellent, esse, quod eosdem reficerent » tribunos plebis: perlaturos enim, quae promulgaverint: sin, quod cuique privatim opus sit, id » modo accipi velint, opus esse nihil invidiosa continuatione honoris; nec se tribunatum, nec illos ea, » quae promulgata sint, habituros.

XL. Adversus tam obstinatam orationem tribunorum, quum, prae indignitate rerum [1], stupor silentiumque inde ceteros Patrum defixisset; App. Claudius Crassus, nepos decemviri, dicitur odio magis iraque, quam spe, ad dissuadendum processisse, et loquutus in hanc fere sententiam esse: « Neque novum, neque inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod » unum familiae nostrae semper obiectum est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoque audiam: » Claudiae genti iam inde ab initio nil antiquius [2] » in republica Patrum maiestate fuisse; semper plebis commodis aversatos esse. Quorum alterum neque nego, neque inficias eo, nos, ex quo adsciti » sumus simul in civitatem et Patres, enixe operam » dedisse, ut per nos aucta potius, quam imminuta, » maiestas earum gentium, inter quas nos esse voluistis, dici vere posset. Illud alterum pro me ma-

Cap. XL. 1. *Prae indignitate rerum*, propter eam, ut X, 13, n. 8; XXVIII, 36, n. 5; XXXI, 24; XLV, 7. — *Stupor silentiumque inde*, ex stupore, *ceteros defixisset*, vide ad III, 47, n. 9. — Mox *inopinatum mihi fit* emend. Drak.

2. *Claudiae genti nil antiquius*, vide ad I, 32, n. 3. — *Quorum alterum neque nego, neque inficias eo*, hoc neque ita esse non affirmo, neque, etiamsi hoc quasi crimen nobis obiiciatis, fateri dubito; Stroth. *neque ego* (nec ego quidem, ut IX, 9) *inficias eo*, vel *neque nescio neque inficias eo* coni. Iac. Gron. putans, verba *negare* et *inficias ire* plane synonyma esse. Similiter Cicero pro Rosc. Am. 43 dixit *non enim novi, nec scio*. «*Negare* vero est, certe esse videtur simpl. non affirmare, nolle verum esse; *inficias ire*, velut crimen obiectum et ut rem turpem, certe invidiosam, a se amoliri; quod fateri, turpe tibi censeas, vel periculosum »; Bauer. Idem mox coni. *simus* et *voluissetis*, pro *sumus* et *voluistis*.

» ioribusque meis contendere ausim, Quirites, nisi, » quae pro universa republica fiant, ea plebi, tanquam » aliam incolenti urbem, adversa quis putet, nihil » nos, neque privatos, neque in magistratibus, quod » incommodum plebi esset, scientes fecisse: nec ul- » lum factum dictumve nostrum contra utilitatem » vestram, etsi quaedam contra voluntatem fuerint, » vere referri posse. An hoc, si Claudiae familiae » non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus » Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis » ortum, et vivere in libera civitate sciam, reticere » possim? Luc. illum Sextium et C. Licinium, per- » petuos, si diis placet, tribunos [3], tantum licentiae » novem annis, quibus regnant, sumpsisse, ut vobis » negent potestatem liberam suffragii, non in comi- » tiis, non in legibus iubendis, se permissuros esse? » Sub conditione, inquit, nos reficietis decimum tri- » bunos. Quid est aliud dicere [4], quod petunt alii, » nos adeo fastidimus, ut sine mercede magna non » accipiamus. Sed quae tandem ista merces est, qua » vos semper tribunos plebis habeamus? Vt rogatio- » nes, inquit, nostras, seu placent, seu displicent, » seu utiles, seu inutiles sunt [5], omnes coniunctim » accipiatis. Obsecro vos, Tarquinii tribuni plebis,

3. *Perpetuos, si diis placet, tribunos*, vide ad III, 19, n. 6, et IV, 3, n. 4. — *Novem annis, quibus regnant*, vid. XXIV, 29, n. 3. Mox *inquit*, ut gr. ἔφη, pro *inquiunt*, ut al. pro *inquis*, in disputatione, aut oratione: frequens formula proponendae adversationis, ut significetur aliquis contradicturus ex isto numero. Ita saepius in hoc capite et in pr. apud Senecam; vide Gronov. et Drak. ad XXXIV, 3 et 5.

4. *Quid*, quomodo, *est aliud dicere*, scilic. quam, seu nisi dicere etc., ut IV, 4, *quid est aliud quam exsilium pati?* nisi positum est, pro cur est aliud dicere, h. e. cur aliud dices si dixeris, vel legend. *quid id est.* Cf. n. 10; et ad IV, 2, n. 10. — *Qua vos semper tribunos pl. habeamus*, vide ad III, 19, n. 6.

5. *Seu utiles, seu inutiles*, vide ad III, 33, n. 5.

» putate me ex media concione unum civem subclamare: Bona venia vestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse; antiquare alias. Non, inquit, licebit [6]. Tu de fenore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, iubeas; et hoc portenti non fiat in urbe romana, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe: aut nihil fero. Vt si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo, et aut abstinere eo, quod vitale sit, iubeat, aut mortiferum vitali admisceat. Ergo, si esset libera haec civitas, non tibi frequentes subclamassent? Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis. Quid? si tu non tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit, qui ferat illud? Si quis patricius, si quis [7] (quod illi volunt invidiosius esse) Claudius diceret, Aut omnia accipite, aut nihil fero; quis vestrum, Quirites, ferret? Nunquamne vos res potius, quam auctores, spectabitis? sed omnia semper, quae magistratus ille dicet, secundis auribus, quae ab nostrum quo dicentur, adversis accipietis? At hercule sermo est minime civilis [8]. Quid?

6. *Non, inquit* (vide not. 3), *licebit. Tu de fenore .... aut nihil fero*, verba tribunorum, non qualia illi pronuntiarant (sup. c. 39 extr. «Non esse modestiae populi romani» etc.), aut qua sententia illi accipi ea voluerant, sed qualia ea populo videri, quamque sententiam ex iis elici cupiebat Appius, qui iratus illa multo invidiosius et asperius reddit; Gron. qui verba Appii, ex sua ipsius mente adiecta, *hoc portenti non fiat*, desumpta putabat ex versiculis in Ventidium apud Gellium, XV, 4 extr. — *Venenum ponat*, apponat, quod de epulis proprium est verbum. — *Vitale*, cibus, quo vita servatur, seu sustentatur.

7. *Si quis patricius, si quis Claudius*, vide ad VI, 32, n. 3.

8. *At hercule sermo est minime civilis*, sermo vester, Patres, minime est popularis, atque hoc causae est, cur quae ab aliquo vestrum dicuntur adversis auribus accipiamus: haec iterum quasi ex mente plebis sibi obiicit Appius, iisque respondens etiam rogationem illam non magis

» Rogatio qualis est, quam a vobis antiquatam indi- » gnantur? Sermoni, Quirites, simillima: Consules, » inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat. » An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri » consulem iubet [9], nec duos patricios creandi po- » testatem vobis permittit? Si hodie bella sint, quale » etruscum fuit, quum Porsena Ianiculum insedit; » quale gallicum modo, quum praeter Capitolium » atque arcem omnia haec hostium erant, et consu- » latum cum hoc M. Furio et quolibet alio ex Patri- » bus L. ille Sextius peteret: possetisne ferre, Sextium » haud pro dubio consulem esse, Camillum de re- » pulsa dimicare? Hoccine est in commune honores » vocare [10], ut duos plebeios fieri consules liceat, » duos patricios non liceat? et alterum ex plebe » creari necesse sit, utrumque ex Patribus praete- » rire liceat? Quaenam ista societas, quaenam con- » sortio est [11]? Parum est, si, cuius pars tua nulla » adhuc fuit, in partem eius venis, nisi partem pe- » tendo totum traxeris? Timeo, inquit, ne si duos » licebit creari patricios, neminem creetis plebeium. » Quid est dicere aliud, quia [12] indignos vestra vo- » luntate creaturi non estis, necessitatem vobis cre- » andi, quos non vultis, imponam? Quid sequitur, » nisi ut ne beneficium quidem debeat populo, si » cum duobus patriciis unus petierit plebeius, et le- » ge se, non suffragio, creatum dicat?

civilem esse ait; Stroth. — *Antiquatam indignantur*, scil. tribuni; contemptim et δεικτικῶς. *Sermoni* Patrum *simillima*.

9 *Qui....fieri consulem iubet*, ut mox *haud pro dubio c. esse*. Cf. c. 35, n. 4.

10. *In commune honores vocare*, vide ad VII, 22, n. 4.

11. *Quaenam ista societas, quaenam consortio est?* de voce *consortio* vide Drakenb. ad XL, 8, 12; Hensing. ad Cic. Off. III, 3; Lauremberg. Antiq., Burm. ad Velleium, II, 99.

12. *Quid est dicere aliud, quia* etc., Al. *nisi quia*. Conf. n. 4.

XLI. » Quomodo extorqueant, non quomodo petant honores, quaerunt; et ita maxima sunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem debeant [1]: et » occasionibus potius, quam virtute, petere honores » malunt. Est aliquis, qui se inspici, aestimari fastidiat [2]; qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitores aequum censeat esse; qui se » arbitrio vestro eximat; qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, et serva pro liberis faciat. » Omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in » perpetua potestate, tanquam regum in Capitolio [3], » numeratis: quis est hodie in civitate tam humilis, » cui non via ad consulatum facilior per istius legis » occasionem, quam nobis ac liberis nostris, fiat? si

Cap. XLI. 1. *Vt nihil ne pro minimis quidem debeant*, ne tantum quidem gratiae, quantum quis pro re minima (immo, pro minimis honoribus) se debere putat; Coet. et Doër. Baur. τὸ *nihil* putat dictum pro *quidquam* (vide ad II, 45, n. 7), aut argutae concinnitatis specie lapsum Livium hoc voluisse: maxima adeptos tribunos, nil omnino, ne minimum quidem, debere velle, aut pro eo obstrictos esse. Neutra explicatio satis facit, ut nec emendationes Fabri *ut nihil pro iis nec minimum quidem debeant*, et *ut nihil populo romano Quiritium debeant*, vel Gron. *ut nihil quasi pro minimis debeant*, vel Douiatii *ut nihil, ne ut pro min. q.*, *d.* et *ita minima s. a., ut nihil, ne pro maximis q.*, *d.*, vel Drak. *ut nihil*, *ne minimum q.*, *d.* et *ut nihil populo romano*, *ne minimum q.*, *d.* Forte leg. *et ita*, hac ratione, scil. perlata lege, *maxima*, maximos honores (nisi scrib. *maximos*, quod auribus est gratius), *sunt adepturi*, *ita nihil ne pro maximis quidem debebunt.* Pro *malunt* Gron. *malint.* An *malent?* *occasionibus potius* (ut mox: *per istius legis occasionem*), *quam virtute*, virtutibus ac meritis.

2. *Est aliquis*, non deerit, *qui se inspici fastidiat*, suos mores examinari. Mox longe: *certos sibi uni honores esse.* In edd. ante Drakenb. signa interr. posita post *fastidiat* et *esse* etc.

3. *Tanquam regum in Capitolio*, qua voce vel capitolinos fastos, vel solemnem tunc comitiorum tribun. locum, vel regum statuas in Capitolio positas (vid. Plin. XXXIII, 1, et in pr. Dio Cass. lib. XLIII, pag. 236, qui etiam iuxta septem regum statuas duas Bruti et Caesaris positas fuisse docet; de quo et vide Suet. Caes. 76, et Cic. pro Deiot. 12) numerumque annorum imperii regii illarum basibus inscriptum, designari putabant Cuper. et Gron. Hic tamen verba *in Capitolio* resecari malebat, aut legi *in Campo*, vel *in comitio.*

» quidem nos, ne quum volueritis quidem, creare » interdum poteritis, istos, etiam si nolueritis, ne» cesse sit. De indignitate satis dictum est: (etenim » dignitas ad homines pertinet) quid de religionibus » atque auspiciis, quae propria deorum immorta» lium contemptio atque iniuria est, loquar? Auspiciis » hanc urbem conditam esse [4], auspiciis bello ac pace, » domi militiaeque, omnia geri, quis est, qui igno» ret? Penes quos igitur sunt auspicia more maiorum? » nempe, penes Patres. Nam plebeius quidem ma» gistratus nullus auspicato creatur. Nobis adeo » propria sunt auspicia, ut non solum, quos populus » creat patricios magistratus, non aliter, quam au» spicato, creet; sed nos quoque ipsi sine suffragio po» puli auspicato interregem prodamus [5], et privatim » auspicia habeamus, quae isti ne in magistratibus qui» dem habent. Quid igitur aliud, quam tollit [6] ex civita» te auspicia, qui, plebeios consules creando, a Patri» bus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant » nunc licet religiones. Quid enim est, si pulli non » pascentur? si ex cavea tardius exierint? si occi» nuerit avis [7]? Parva sunt haec: sed parva ista non » contemnendo maiores nostri maximam hanc rem » fecerunt. Nunc nos, tanquam iam nihil pace deo» rum opus sit, omnes ceremonias polluimus. Vulgo

4. *Auspiciis hanc urbem conditam esse* etc. Confer ad V, 51, n. 4. — *Penes quos igitur sunt auspicia* etc., vide ad II, 33, n. 3. — *Auspicato*, vide ad V, 21, n. 1.

5. *Interregem prodamus*, creemus; vocab. propr. de interrege et flamine. — *Privatim auspicia habeamus*, ut contra mox *in magistratibus*; forte leg. *privati*.

6. *Quid igitur aliud quam tollit* etc., vide ad II, 8, n. 9. — *Si pulli non pascentur*, forte *pascantur*; Bauer.

7. *Si occinuerit*, cecinerit, *avis*; quod verbum propr. dicitur de auspiciis tam faustis, quam infaustis. Cf. X, 40 extr. et Valer. Max. I, 4. — *Parva sunt haec, sed* etc. Confer. ad V, 51, n. 4. — *Hanc rem* publicam. — *Pace deorum*, vide ad III, 5, n. 12.

» ergo pontifices, augures, sacrificuli reges creen» tur [8]: cuilibet apicem dialem, dummodo homo sit, » imponamus: tradamus ancilia, penetralia, deos, » deorumque curam, quibus nefas est. Non leges » auspicato ferantur, non magistratus creentur: nec » centuriatis nec curiatis comitiis Patres auctores » fiant [9]. Sextius et Licinius, tanquam Romulus ac » Tatius, in urbe romana regnent, quia pecunias » alienas, quia agros dono dant. Tanta dulcedo est » ex alienis fortunis praedandi: nec in mentem venit, » altera lege solitudines vastas in agris fieri pellendo » finibus dominos: altera fidem abrogari [10], cum qua » omnis humana societas tollitur. Omnium rerum » causa vobis antiquandas censeo istas rogationes. » Quod faxitis, deos velim fortunare [11]. »

XLII. Oratio Appii ad id modo valuit, ut tempus rogationum iubendarum proferretur [1]. Refecti decimum iidem tribuni, Sextius et Licinius, de decemviris sacrorum [2] ex parte de plebe creandis legem pertulere. Creati quinque Patrum, quinque plebis: graduque eo iam via facta ad consulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes cessit Patribus, ut in praesentia consulum mentione omissa, tribuni militum crearentur. Creati A. et M. Cornelii iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veterius, P. Valerius sex-

8. *Vulgo ergo pontifices . . . creentur*, vide ad V, 8, n. 1. — *Cuilibet apicem dialem imponamus*, vide I, 34, n. 13. — *Tradamus ancilia* etc., h. e. quoslibet faciamus Salios etc. Cf. ad I, 20, n. 7. — *Penetralia*, ubi pignora imperii asservabantur, ancilia et palladium, scil. in sacello ad templum Vestae; Ern. Cf. ad I, 20, n. 3.

9. *Patres auctores fiant*, vide ad I, 17, n. 6.

10. *Fidem abrogari* etc. Confer ad II, 30, n. 1.

11. *Omnium rerum causa . . . fortunare*: eadem, quae hoc loco, formula occurrit infra XXXIV, 4.

Cap. XLII. 1. *Ut tempus rogationum iubendarum proferretur*, confer ad III, 20, n. 7; et IV, 58, n. 10.

2. *De decemviris sacrorum* etc. Cf. ad cap. 37, n. 5.

tum. Quum praeter Velitrarum obsidionem, tardi magis rem exitus, quam dubii, quietae externae res [3] Romanis essent; fama repens belli gallici allata perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintum diceretur; is T. Quintium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, auctor est Claudius [4]; inclytamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus conseruit, in conspectu duorum exercituum caesum torque spoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor, ut credam, decem haud minus post annos ea acta: hoc autem anno in albano agro cum Gallis, dictatore M. Furio, signa collata [5]. Nec dubia, nec difficilis Romanus (quamquam ingentem Galli terrorem memoria pristinae cladis attule-

3. *Quietae externae res*, conf. ad I, 57, n. 7, et II, 18, n. 1.

4. *Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen auctor est Claudius*, Q. Claudius Quadrigarius, qui annales Acilianos, quorum auctor tempore belli punici II vixerat, ex graeco vertit in latinum (vid. XXV, 39, et XXXV, 14, quam tamen versionem Sigon. tribuit *Clodio Licinio*, de quo vide XXIX, 22), et in primo eius libro hanc T. Manlii pugnam cum Gallo descripsit; vide Gell. IX, 13. De ipso Claudio et Acilio vide Duker. ad XXV, 39, n. 12 (ubi docet, non minus incertum esse, quis Acilius fuerit historicus, quam utrum Claudius Quadrigarius an alius Claudius Acilii annales verterit); Creverium ibid. (qui Acilium illum non fuisse C. Acilium Glabrionem, ut Voss. histor. Graec. I, 18 putabat, sed C. Acilium, a Plut. Cat. mai. p. 349 laudatum, suspicabatur); Schweigh. ad App. de reb. gall. Exc. I, p. 172; Voss. de hist. lat. I, 10 et 17; Ernesti clav. Cic. De illa pugna vide inf. VII, 10. — *Cum quo provocatus manus conseruit; manum* Portug. Harlei. sec. Haverk. Fragm. Hav. et Hearnii Oxoniensis B. Vtrumque loquendi genus et Livio et aliis auctoribus frequens est, qui passim *conserere* et *conferre manum*, aut *manus* dixerunt. Hic autem optimos codices, qui nihil mutant, sequuti, vulgatum servamus. Lem.

5. *Hoc autem anno in albano agro cum Gallis signa collata*, conf. Polyb. II, 18, qui tamen anno XXX post Romam a Gallis captam hoc factum dicit. — Mox *quum fuga longinqua* leg. cum Gronovio deleto *se*. — *Simul pavor terrorque; pavor*, qui insidebat menti; *terror*, qui a novis subinde occurrentibus hostibus accidebat. Lem. — *Distulerant*, vide ad IV, 33, n. 6.

rant) victoria fuit. Multa millia barbarorum in acie, multa captis castris caesa: palati alii, Apuliam maxime petentes, cum fuga se longinqua, tum quod passim eos simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori, consensu Patrum plebisque, triumphus decretus. Vixdum perfunctum eum bello atrocior domi seditio excepit: et per ingentia certamina dictator senatusque victus, ut rogationes tribunitiae acciperentur; et comitia consulum adversa nobilitate habita [6], quibus L. Sextius de plebe primus consul factus; et ne is quidem finis certaminum fuit. Quia patricii se auctores futuros negabant, prope secessionem plebis res terribilesque alias minas civilium certaminum venit: quum tamen per dictatorem conditionibus sedatae discordiae sunt, concessumque ab nobilitate plebi de consule plebeio, a plebe [7] nobilitati de praetore uno, qui ius in Vrbe diceret, ex

6. *Comitia consulum adversa nobilitate habita*, vide ad I, 46, n. 4. — *Quia patricii se auctores futuros negabant* (vide ad I, 17, n. 6), *res venit prope* (paene ad) *secessionem plebis*, ut XXVI, 48, n. 3. Conf. ad II, 48, n. 5. *Prope ad secessionem* quidam MSS., ut X, 6, et al. vide Drak.

7. *A plebe nobilitati* concessum *de praetore* etc. Ita olim dux belli et consul, vel praefectus provinciae, ut XXVI, 1, n. 2; XL, 21 et 23, dicebatur a *praeeundo*; unde *praetor maximus* VII, 3, summus magistratus, forte consul, qui fasces habebat, vel dictator; *praetorium* ducis tentorium in castris, *praetoria navis*, et *praetoria porta*. Conf. ad III, 5, n. 3; III, 55, n. 11; IX, 16, n. 10; XXI, 3, n. 5; XXIII, 19, n. 12; XXXI, 24 (ubi *praetor*, *Atheniensium* est, opinor, στρατηγός, non archon, ut et apud Cic. ad Div. I, 54, et apud Cic. Off. I, 40; coll. Strab. XIV, 638); XXIII, 40 pr. et XXIII, 41, n. 3 (quibus locis *praetorem* Livius dixit pro duce, quia T. Manlium Torquatum et T. Otacilium hoc anno praetores non fuisse, ex XXIII, 30, et aliis locis intelligitur: neque *propraetorem* cum Gronov. et Perizon. de praetorio I, 13 legendum videtur; quod saltem a XXIII, 40 pr. alienum est: nam Manlius proprie nec praetor erat, nec propraetor: conf. cap. 34); XXVIII, 39, n. 1; XXX, 43, n. 5; et ad Iuvenal. X, 36; Duker. infr. ad XXIII, 40, n. 1; Drak. ad XXX, 2, n. 4. Mox sententia et verba paululum turbata, pro *quum senatus censeret eam rem dignam esse, ut ludi maximi fierent* (cf. XXIV, 16 extr.), *et dies unus ad triduum adiiceretur* (v.

Patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, quum dignam eam rem senatus censeret esse, meritoque id, si quando unquam alias, deum immortalium causa libenter facturos fore, ut ludi maximi fierent et dies unus ad triduum adiiceretur; recusantibus id munus aedilibus plebis, conclamatum a patriciis est iuvenibus, se id honoris deum immortalium causa libenter acturos, ut aediles fierent. Quibus quum ab universis gratiae actae essent, factum senatusconsultum, ut duo viros aediles ex Patribus dictator populum rogaret [8]: Patres auctores omnibus eius anni comitiis fierent.

ad II, 36, n. 1), *meritoque id, si quando unquam alias, deum immortalium causa libenter facturos*, curaturos, *fore*, esse (ut XXV, 24; XXVI, 26; XXIX, 3; XXX, 2; XXXV, 13; Gell. X, 1; et Cic. ad Att. V, 20, 21), scilicet aediles plebis (quae dura est ellipsis, e seqq. repetenda); *recusantibus id munus aedilibus plebis* etc. Cf. Gronovii Observationes, IV, 25. Ceterum haec fraus erat Patrum, qui facile praevidebant, aediles plebis, quibus ludorum cura erat commissa, id oneris recusaturos, et plebem prae nimio gaudio dolum non sensuram esse. — *Vt aediles fierent*, vide ad V, 15, n. 6.

8. *Vt duo* (al. *duos*; sed vide ad III, 62, n. 4) *viros aediles ex Patribus dictator populum rogaret*, vide ad III, 64, n. 5. — *Patres auctores fierent*; vide ad I, 17, n. 6.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

LIBER SEPTIMVS

BREVIARIVM.

Cap. I; Annus ab Vrbe cond. 389 insignis novi hominis consulatu, novisque duobus magistratibus, praetura urbana et curuli aedilitate: convenit mox, ut duo aediles curules alternis annis ex plebe fiant: quod postea promiscuum fuit. Pestilentia ingens: mors Camilli. — II; Ludi scenici inter alia caelestis irae placamina instituti: ludiones ex Etruria acciti et histriones dicti: Fescennini versus: impletae modis saturae: Livius Andronicus, ab his argumento fabulam serere ausus: ad manum cantari histrionibus coeptum: diverbia tantum voci eorum relicta: exodia: atellanae. — III; L. Manlius Imperiosus dictator clavi (qui index olim numeri annorum fuit) figendi causa dicitur: idem, bellum hernicum affectans, delectu acerbo iuventutem agitat, sed tandem, omnibus in eum tribunis pl. coortis, dictatura abit. — IV; Diem ei dicit M. Pomponius trib. pl. et praeter acerbitatem in delectu crimini dat saevitiam in filium, quem pater vere imperiosus, ob tarditatem ingenii, extorrem Vrbe in opus servile dederit. — V; Sed filius tribunum iurare cogit, se incoepto destiturum; et eodem anno, quo non amplius omnes tribuni militum ad legiones ab imperatore (qui Rufuli postea dicti), sed sex a populo creari coepere, secundum in sex locis tenet. — VI; Vorago immensa in foro non prius expleri potest, quam M. Curtius armatus et equo insidens se in eam immisit: unde plerique appellatum putant lacum Curtium. L. Genucius, primus consulum de plebe, qui bellum gerit, ab Hernicis in insidias tractus occiditur: hinc fremunt Patres, et Ap. Claudius Crassus dictator dicitur. — VII; Ambigua pugna et acies Hernicorum restituta ab octo cohortibus quadringenariis.

VIII; Victoria Romanorum haud incruenta. — IX; Ferentinum in Hernicis capitur vi, et bellum Tiburtibus indicitur. T. Quintius Pennus dictator proficiscitur adversus Gallos, qui in Salaria via ad Anienem castra habent, et barbarus eximia corporis magnitudine iubet magna voce ad pugnam procedere, quem Roma virum fortissimum habeat. — X; In hoc certamen permissu dictatoris descendit T. Manlius, qui patrem a vexatione tribunitia vindicaverat: is Gallum stolide laetum prosternit, et iacentis collum torque spoliat, quem collo circumdat suo: unde ei posterisque Torquati cognomen datum. — XI; Tum Galli noctu, relictis trepide castris, in tiburtem agrum, et inde, commeatu a Tiburtibus adiuti, in Campaniam transeunt: sed mox redeunt ad auxilium sociorum, quibus bellum indictum; et a Q. Servilio Ahala dictatore haud procul porta Collina funduntur, magna utrinque edita caede. Tiburtes victi. — XII; Et mox iterum ante moenia Romae. Bellum Hernicis Tarquiniensibusque indictum. Latini pacem petunt et foedere renovato magnam dant militum vim. C. Sulpicius dictator adversus Gallos, circa Pedum considentes, exercitum ducit, trahitque bellum invitis militibus. — XIII; Horum nomine Sex. Tullius, qui septimum ducebat primum pilum, orat, ut pugnae fiat copia. — XIV; Dictator concitatae cedit multitudini, et agasones armatos mulisque impositos nocte super castra in montes, adversus quos consistunt hostes, evadere iubet. — XV; Pugna atrox et diu anceps, donec Galli, novo clamore eorum, qui in monte sunt, territi, fugiunt et caeduntur. C. Plautius cos. devincit Hernicos: sed Tarquinienses cladem inferunt exercitui C. Fabii, collegae eius, et CCCVII milites romanos captos immolant. Privernates agrum romanum vastant, et mox Veliterni. Duae tribus, Pomptina et Publilia, adduntur: lex de ambitu fertur ab C. Poetelio trib. pl. — XVI; Privernates, virtute potissimum Sex. Tullii, funduntur deduntque urbem. Rogatio de unciario fenere a M. Duillio et L. Maenio trib. pl., ac lex de vicesima manumissorum a Cn. Manlio cos. novo exemplo ad Sutrium in castris perfertur: unde tribuni pl. capite sanciunt, ne quis postea populum sevocet. — XVII; Falisci Tarquiniensesque primum fundunt Romanos, territos maxime incessu furiali sacerdotum, faces ardentes anguesque praeferentium; sed mox vincuntur. Omne nomen etruscum concitatur; et C. Marcius Rutilus primus de plebe dicitur dictator:

is profligat Etruscos, et sine auctoritate Patrum, populi iussu, triumphat. — XVIII; Ambo coss. patricii: Empulum ex Tiburtibus captum: consulum certamen cum plebe ac tribunis. — XIX; Tiburtes, Sassula expugnata, se dedunt Romanis: captivi Tarquinienses trucidantur omnes: foedus cum Samnitibus iunctum: inopes nexum ineunt: Caerites cum Tarquiniensibus arma iungunt: T. Manlius Torquatus dictator et A. Cornelius Cossus mag. eq. dicitur. — XX; Caerites erroris veniam petunt, indúciasque impetrant in centum annos. Faliscorum fines populati. — XXI; Tribuni comitia consularia non nisi secundum Liciniam legem haberi patiuntur: tandem C. Marcius Rutilus e plebe collega datur P. Valerio Publicolae: hi solutionem aeris alieni in publicam curam vertunt, creatis quinqueviris mensariis; et tarda nomina aut aerarium dissolvit, aut liberat aestimatio bonorum. Ob terrorem belli etrusci, qui tamen vanus est, C. Iulius dictator in castris dicitur. — XXII; Induciae XL annorum cum Tarquiniensibus Faliscisque. Dominis multarum rerum solutione aeris alieni mutatis, censum agi placet, et C. Marcius Rutilus primus de plebe censor creatur. — XXIII - XXIV; M. Popillius Laenas cos. plebeius superat Gallos, acerrime pugnantes haud procul albanis montibus. — XXV; Galli ex his montibus per campos maritimaque loca vagi populantur: mare infestum classibus Graecorum: Latini deficiunt a Romanis: hi decem legiones scribunt. Bellum gallicum mandatum L. Furio Camillo cos. Ap. Claudio Crasso collega mortuo. — XXVI; Gallum, magnitudine armisque insignem, qui provocaverat unum ex Romanis, superat obtruncatque M. Valerius trib. mil. adiutus a corvo, qui os oculosque hostis rostro et unguibus appetiisse dicitur: unde illi cognomen Corvi datur. Camillus vincit Gallos, sed adversus Graecos, qui Siciliae tyranni fuisse videntur, nullam memorabilem gerit rem. M. Valerius Corvus, XXIII annos natus, consul renuntiatur absens a T. Manlio Torquato dictatore. — XXVII; Pestilentia et lectisternium. Foedus cum Carthaginiensibus ictum. Semunciarium ex unciario fenus factum, et solutio aeris alieni in pensiones aequas trienni, ita ut quarta praesens esset, dispensata. Antiates aliique Volsci a M. Valerio Corvo II cos. victi, Satricumque dirutum. — XXVIII; Cum Auruncis debellatum a L. Furio Camillo dictatore: templum Iunoni Monetae ab eo votum, exstructumque in area aedium M. Manlii Capi-

tolini: Sora ex Volscis capta. Prodigiorum feriarumque constituendarum causa, dictator dictus P. Valerius Publicola: supplicationes tribuum finitimorumque populorum: iudicia populi tristia in feneratores facta. — XXIX; Belli samnitici, diu ancipiti marte gesti, origo. Samnites Sidicinis et deinde Campanis, horum sociis, iniusta inferunt arma. — XXX; Campani a senatu rom. auxilium petunt. — XXXI; Eo negato se suaque omnia dedunt Romanis: hi legatos mittunt ad Samnites, qui ferociter iis respondent. — XXXII; M. Valerius Corvus cos. ad Gaurum montem in Campania, A. Cornelius Cossus ad Saticulam in Samnio castra ponit: ille milites suos adhortatur. — XXXIII; Valerii ingenium: pugna eius atrox cum Samnitibus, et victoria. — XXXIV; Discrimen Cornelii cos. propulsatum virtute P. Decii trib. mil. — XXXV-XXXVI; Is capto colle spatium consuli dat ad subducendum agmen in aequiorem locum, et noctu per castra hostium incolumis ad suos revertitur: tum palati passim Samnites opprimuntur, multisque millibus caesis diripiuntur castra. — XXXVII; Decius eiusque milites donati bubus, tunicis, frumento et coronis. Samnites a Valerio ad Suessulam, et deinde ad Capuam victi. — XXXVIII; Falisci foedus petunt, et Carthaginienses legatos gratulatum mittunt Romam, cum coronae aureae dono. Consules de Samnitibus triumphant, sequente Decio. Romani milites, Capuae in praesidio relicti, urbis huius occupandae consilia ineunt. — XXXIX; C. Marcius Rutilus cos. exercitum purgat missionibus turbulentorum hominum, et aliis alio missis per speciem militarium usuum: horum vero mox valida manus, timens, consilia sua emanasse, et supplicia singulis imminere, ad Albam Longam confluit, et T. Quintium, ruri agentem in Tusculano, arcessit, ut eos ad Vrbem ducat. — XL; M. Valerius Corvus dictator, obviam iis missus, et T. Quintius seditiosos milites ad pacem hortantur. — XLI; Coniuratio opprimitur, ferturque lex sacrata militaris, ne cuius militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleatur, nec, qui tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor sit: id propter P. Salonium a coniuratis postulatum. — XLII; Huius defectionis militum narratio variat in annalibus. Rogatio a L. Genucio trib. pl. lata, ne fenerare liceat, aliaque plebiscita.

I. Annus hic erit insignis[1] novi hominis consulatu, insignis novis duobus magistratibus, praetura et curuli aedilitate. Hos sibi patricii quaesivere honores pro concesso plebi altero consulatu. Plebes consulatum L. Sextio, cuius lege partus erat, dedit: Patres praeturam Sp. Furio [2], M. filio, Camillo; aedilitatem Cn. Quintio Capitolino et P. Cornelio Scipioni, suarum gentium viris, gratia campestri ceperunt. L. Sextio collega ex Patribus datus L. Aemilius Mamercinus. Principio anni, et de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregari iam fama erat, et de Hernicorum defectione agitata mentio. Quum de industria omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur, proferrentur [3], silentium omnium rerum ac iustitio simile otium fuit; nisi quod, non patientibus tacitum tribunis [4], quod pro consule uno plebeio tres patricios magistratus, curulibus sellis praetextatos tanquam consules sedentes, nobilitas sibi sumpsisset; praetorem

Cap. I. 1. *Annus hic insignis erit*, h. e. fuit et manebit, Doër. Conf. ad XXI, 46, n. 7. — *Novi hominis*, vide ad I, 34, n. 8. — *Quaesivere*, vide ad II, 43, n. 7.

2. *Patres praeturam Sp. Furio* (cf. Suidas v. Πραίτωρ)... *gratia campestri* (gratia sua apud populum artibusque in campo Martio apud suffragia ferentes adhiberi solitis, Stroth. ut *campestre certamen* XXXII, 7, n. 5) *ceperunt*, effecerunt ut ille caperet, ut paulo ante *plebes consulatum Sextio dedit*, pro effecit ut ei consulatus daretur; Gronov. Similiter XXXIX, 2, *consul pacem dedit finitimis*, effecit, ut iis pax esset, ne vexarentur a Liguribus.

3. *Quum de industria omnia proferrentur*, vide ad III, 20, n. 7. — *Iustitio*, vide ad III, 3, n. 1.

4. *Non patientibus tacitum tribunis*, vide ad I, 50, n. 7. — *Praetorem collegam consulibus atque iisdem auspiciis creatum*. — *Verecundia imposita est senatui ex Patribus iubendi aediles curules creari*, conf. ad III; 62, n. 8. Nota Drakenb. est: « *Iubere* magistratus non senatus, sed populus dicitur, quum eos comitiis creat. At hoc tempore adhuc in potestate Patrum fuit, habendis comitiis conditiones dicere, negando se auctores fore, nisi, quod iusserant, observaretur; vide Gronovii Obss. I, 25. Ita non in solius populi potestate olim fuerat decernere, utrum tribunorum consularium an consulum comitia haberentur, verum ad id etiam senatusconsultum requirebatur. Conf. IV, 12, et Dionys. lib. XI, p. 735. » Cf. ad I, 17, n. 6.

quidem etiam iura reddentem, et collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum, verecundia inde imposita est senatui ex Patr'' us iubendi aediles curules creari; primo ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat: postea promiscuum fuit. Inde, L. Genucio et Q. Servilio consulibus, et ab seditione et a bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens orta [5]. Censorem, aedilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro portione et ex multitudine alia multa funera fuisse; maximeque eam pestilentiam insignem mors quam matura, tam acerba, M. Furii[6] fecit. Fuit enim vere vir unicus in omni fortuna: princeps pace belloque prius, quam exsulatum iret; clarior in exsilio vel desiderio civitatis, quae capta absentis imploravit opem, vel felicitate, qua restitutus in patriam secum patriam ipsam restituit. Par deinde per quinque et viginti annos (tot enim postea vixit) titulo tantae gloriae fuit [7], dignusque habitus, quem secundum a Romulo conditorem urbis romanae ferrent.

II. Et hoc et insequenti anno, C. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone, consulibus, pestilentia fuit: eo nihil dignum memoria actum, nisi quod pacis deum exposcendae causa tertio tum post conditam Vrbem lectisternium fuit [1]. Et quum vis morbi, nec huma-

5. *Pestilentia ingens orta*, vide ad I, 31, n. 4. — *Censorem*, conf. Pigh. Ann. ad an. 387. — *Pro portione*, vide ad V, 4, n. 2, et Drakenb. ad h. l.

6. *Mors quam matura, tam acerba M. Furii*, nihilominus acerba, quamvis ea senectute ipsi contingeret, qua exspectari debuerat, Stroth. Sic *mors matura* senis decrepiti apud Cic. Div. I, 18, et Catil. IV, 1. — *Vir unicus*, vide ad I, 21, n. 3. — *Clarior in exsilio*, forte del. τὸ *in*; Duk.

7. *Par deinde titulo tantae gloriae fuit*, ei non defuit, sed respondit, eum non fefellit, tuitus est; Doër. — *Per XXV annos*; immo *per XXIV annos*; vide Perizon. anim. hist. cap. 10. — Mox forte leg. *Romani ferrent*, h. e. haberent et dicerent.

Cap. II. 1. *Pacis deum exposcendae causa* (vide ad I, 16, n. 4.) *lectisternium fuit*, vide ad V, 13, n. 5.

nis consiliis, nec ope divina levaretur, victis superstitione animis, ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo (nam circi modo spectaculum fuerat [2]), inter alia caelestis irae placamina instituti dicuntur. Ceterum parva quoque (ut ferme principia omnia) et ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo [3], sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros

2. *Nam circi modo spectaculum fuerat*, ludi tantum circenses in usu et noti fuerant. Conf. I, 35. — *Parva quoque res*, tenuis, *fuit*; rude adhuc et iuconditum fabularum ludorumque genus. Pro *quoque* forte leg. *quidem*, delendumque *et* ante *ea ipsa*; Bauer.

3. *Sine ullo carmine*, cantu et declamatione, sine cantore, qui pronuntiaret verba, vel caneret, *sine actu*, sine histrione, qui saltando et gesticulando ea, quae a cantore pronuntiabantur, exprimeret, sine dramatica et mimica repraesentatione *carminum*, h. e. eorum, quae canenda erant vel declamanda (unde mox *suorum carminum*, dramatum, *actor*), et *imitanda*, scita imitatione aptisque gestibus exprimenda (*actus imitandorum carminum* est actio, gestus accommodatus ad exprimendas sententias: nam *imitari* est exprimere, reddere, accommodare actum, seu gestum ad *carmina*, ad verba cantici apte exprimenda: aut, si absint *carmina*, id est, verba in scena actori pronuntianda, ut non loquatur, sed tantum gestum faciat, aut alii loquenti gestum mutum accommodet, *imitari* sit, gestu idem reddere, quod verbis exprimi possit aut debeat, efficere, ut e gestu ipso et solo res et sententia non minus intellecta appareat, ac si *carmine*, seu verbis esset prolata; Bauer.), *ludiones*, vel *histriones*, h. e. mimi (quae propria illorum verborum vis est, et hinc translata ad omnes fabularum actores, qui simul erant mimi), *ex Etruria acciti*, *ad tibicinis* tantum *modos*, numeros, ῥυθμὸν καὶ ἁρμονίαν, *saltantes*, h. e. gesticulantes vel mimum agentes (nam saltatio veterum magis fere manuum, quam pedum motu artificioso continebatur): *haud indecoros motus dabant*, faciebant (conf. ad I, 25, n. 8), aut edebant, ut VIII, 24, n. 3; XXXI, 50, al. Hoc est primum ac rude mimorum genus, sine verbis actum, ludionibus ad tibicinis tantum modos saltantibus: postea iis propria fuit coniunctio sermonis cum gesticulatione, vel actio ad modos et tibiam facta, quam mox saltationi adiunxisse dicitur *iuventus* romana, cantore declamante et histrione simul ea, quae canebantur, gesticulando exprimente. Qua in re potissimum *mimi* differebant a *pantomimis*, qui non sermone, sed sola gesticulatione utebantur, et praeterea exquisitiori cum arte tam psallebant quam saltabant, nec nisi Augusti aevo celebritatem consequuti videntur. Conf. Ziegler. de Mimis rom. Goett. 1788; Causab. de Sat. rom. c. 1; Salmas. ad Vopisci Carin. cap. 19, et Dacer. dissert. de Sat. in t. III Memor. literar. Acad. regiae Inscript.

motus more tusco dabant; imitari deinde eos iuventus, simul inconditis inter se iocularia fundentes versibus [4], coepere: nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res saepiusque usurpando excitata: vernaculis artificibus, quia hister tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum: qui non, sicut ante, fescennino versu similem incompositum temere ac rudem alternis [5] iaciebant; sed impletas

4. *Simul inconditis inter se iocularia fundentes versibus*, simul ad tibiam alternis canentes versus *inconditos* (v. ad IV, 20, n. 1), saturnios et fescenninos, actionemque adiungentes saltationi, vel gesticulationi; *nec absoni a voce motus erant*, non a cantu abhorrebant gestus. — *Vsurpando excitata*, « exculta, perfecta, aucta, quasi domus surgens, aut ignis aspirando, ut ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρισμα Tim. II, 1, 6, et fere I, 39, *excitantur* pro finguntur, confirmantur, perficiuntur: sed legere gestio *exercitata vernaculis artificibus*, *et*, *quia* etc., vel *re... exercitata vernaculis artificibus*, *quia* etc. » Bauer. — *Vernaculis artificibus*, histrionibus; vide ad V, 1, 2. *Histriones*, vel *histros* ita dictos monet Festus, quod primum ex Histria venerint, at Cluvius Rufus apud Plutarch. Quaest. rom. extr. (Opp. t. II, p. 289, C.), ab Histro quodam, qui ludionibus, ex Etruria hoc anno accitis, arte longoque eius usu praestiterit.

5. *Qui non*, *sicut ante*, *fescennino versu*, versui (vide ad IV, 12, n. 8), *similem*, *incompositum ac rudem*, *temere* et *alternis iaciebant*. Hic est verborum ordo, iudice Gron. « Sed quo minus voc. *temere* referatur ad *iaciebant*, obstare videntur interiecta *ac rudem*. Itaque, quamvis pleonasmo laborent, iungi placet *incompositum temere*, brevitate quidem Livio non indigna, temere et ex tempore confectum versum, ideoque parum compositum »; Bauer. Forte leg. *fescennino versu* (aut *versui*) *similem*, *i. e. compositum temere*, nisi malis: *vel compositum temere* etc. Notum vero est, quod iam in prooemio de Iuvenalis vita, § 11, dixi (ubi etiam de variis *saturae*, seu *satyrae* Rom. generibus disputavi), priscos et Latii et Graeciae agricolas in Liberalibus et festis diebus post messem conditam, praeter alia ludicra per pagos acta, etiam personatos vinoque plenos praetereuntibus sibique ingessisse scommata et dicteria, versibus plerumque inconditis, seu incomptis *alternis*, ἀμοιβαίοις (vide ad IV, 53, n. 5), et extemporalibus αὐτοσχεδιάσμασι, vel αὐτοσχεδίοις ᾄσμασι, seu ποιήμασι (*impromptus*, *improvisare*), *temere*, ex tempore et sine arte, adumbrata; talesque versus fuisse *Saturnios*, h. e. priscos ac rudes, et *Fescinninos*, a Fescennia Etruriae opp. sic dictos, obscoenis procacibusque iocis refertos, nec ullis vel honesti et decori, vel metri legibus adstrictos, quamvis rhythmi non plane expertes. Cf. Claud. carm. XI-XIV; Virg. Geor. II, 385 sq. Hor. ep. II, 1, 139-167, ibique Wielandi not. 22 et 23.

modis saturas [6], descripto iam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Livius[7] post aliquot annos, qui ab saturis ausus est primus argumento

6. *Sed impletas modis saturas*, ad modulos certos legesque rhythmi attemperatas, et quodam saltationis actionisque artificio constantes, *descripto*, composito, aptato et moderato *iam cantu ad tibicinem*, ut supra *ad tibicinis modos*, *motuque*, gestu, *congruenti peragebant*. (*Modus* alias musica vox, canendi rationem indicans, Gall. *Composition*, vel *Melodie*, h. l. graece μέτρον, Stroth.). Haec est prisca Romanorum *satura* vel *satyra*, eaque dramatica (*Farce*), e saturniis et fescenninis versibus enata, vel ad eorum similitudinem efficta (nam Livius mox dicit, *his versibus ridicula fuisse intexta*, quae *iuventus* romana *inter se more antiquo iactitaverit*), illisque substituta in scenis, sed minus rudis, vel temere composita. Ea quidem fabula erat, sed incompta adhuc et incondita, neque unius ac certi alicuius, sed mixti argumenti; a cuius etiam varietate, aeque ac posterior eaque didactica Romanorum *satura*, seu *satyra*, nomen traxit. (V. Prooem. sup. not. 5 memoratum, et supra ad XXII, 4, n. 1). Eaedem satyrae postea vocabantur *exodia*. Cur et quando hoc factum sit, mox docebit nos Livius.

7. *Livius*, L. aut M. Livius Andronicus, Graecus, M. Livii Salinatoris libertus, *post aliquot annos*, an. Vrb. cond. DXIV, C. Claudio Appii Claudii Caeci filio et M. Tuditano consulibus, anno ante natum Ennium, et post confectum bellum punicum pr. (vide Cicer. de Sen. XIV; Brut. XVIII, et Tusc. Quaest. I, 1; Gell. XVII, 21, et ad hh. ll. Intpp.), *ab Saturis*, post Saturas (vide ad I, 1, n. 5) et spretis Saturis, quae diu in scenis viguerant, *ausus est primus fabulas*, sc. comoedias ex graeco in latinum sermonem versas, *serere*, conserere, construere, componere, *argumento*, h. e. scribere fabulas continentes vel unius eiusdemque argumenti, quae partibus inter se connexis et aptis constarent, nec, ut Saturae, confunderent ac miscerent res plane diversas et varias. Quae distinctius exposuit Valer. Max. II, 4, 4, ubi Livium expressit: *Paulatim deinde ludicra ars ad Saturarum modos perrexit, a quibus omnium primus poëta Livius ad fabularum argumenta spectantium oculos et animos transtulit.* Bene laudant Intpp. sup. III, 44, n. 12; Quintil. Inst. Orat. V, 10, *Fabulae ad actus scenarum compositae argumenta dicuntur*; et Cic. pro Coel. cap. 27: *Haec tota fabella est sine argumento*, h. e. non cohaeret, ut recte exponit Ernesti, qui etiam nostrum locum ibi eodem, quo nos, sensu cepit. Id docuit nos Stroth. cuius explicatio paulo durior est haec: *fabulam serere*, componere, seu facere (ut III, 43, et VII, 39) in qua ficta quaedam res gesta (*argumentum est ficta res, quae tamen fieri potuit*, Cic. Inv. I, 19) continua narratione et actione ita exponeretur, ut omnia, quasi partes, ad unum totum referrentur. Cf. ad XXXIX, 43, n. 1, et XL, 12, n. 4. Baueri nota est: «*ab Saturis*, ex occasione Saturarum, quum tantum Saturae adhuc fuissent, relictis Saturis, ad maiora et ingeniosiora provectus, *fabulam*, integram comoediam, eiusque historiam, narrationem (*Sujet*)

fabulam serere, idem scilicet, id quod omnes tum erant [8], suorum carminum actor, dicitur, quum saepius revocatus vocem obtudisset, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem quum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigente motu, quia nihil vocis usus impediebat; inde ad manum cantari histrionibus coeptum, diverbiaque tantum ipsorum voci relicta [9]. Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto ioco res avocabatur, et ludus in artem paul-

serere, conserere, iungere, continuare, unam et integram reddere, non e singulis aut inter se non cohaerentibus dictis aptam, immo mixtam, *argumento* (*Sujet*), narratione una et solida, una actione rei, *suite*».

8. *Id quod omnes tum erant*, scil. *carminum*, seu fabularum auctores vel poëtae dramatici, qui dramata, seu fabulas non modo componere, sed etiam docere et *agere* solebant. Ellipsis dura est, et verba quoque, parenthesi inclusa, videntur loco suo mota esse, atque post voc. *revocatus* vel *obtudisset* ponenda. — *Quum saepius revocatus* a spectatoribus, ut repeteret ea, quae cantasset (cf. Ernesti clav. Cic. v. *revocare*), *vocem obtudisset*, saepe et diu canendo infirmiorem raucamque fecisset, *puerum* accivit et *ante tibicinem statuit ad canendum*, ut ad modos tibiae caneret, ipse vero *canticum egit motu*, sc. manuum et totius corporis, h. e. soliloquium, quod a puero canebatur, histrionum more expressit gesticulatione, et quidem *motu aliquanto magis vigente*, gestu multo acriori ac vehementiori (ut passim *vigere* de motu ac voce saltatorum, cantorum oratorumque), *quia nihil vocis usus impediebat*, non simul canere vocemque intendere opus erat. Ita quoque Valer. Max. II, 4, 4, haec verba interpretatus est: *adhibito pueri et tibicinis concentu gesticulationem tacitus peregit.* Conf. Suet. Galb. 13, ubi Ernesti monet *canticum agere* ibi idem esse, quod in Suet. Calig. 54, *tragaedo pronuntianti concinere et gestum histrionis effingere.* Romani *canticum* vocabant μονολογίαν, vel soliloquium, quod scil. ad modos tibiae canebatur aut recitabatur; *diverbia* autem sermonem amoebaeum, vel dialogum, colloquia duorum pluriumve actorum. Diomedes III, pag. 488 collect. Putsch. «Membra, *inquit*, comoediarum tria sunt, diverbium, canticum, chorus. Diverbia sunt eae comoediarum partes, in quibus diversorum personae versantur. In canticis una tantum debet esse persona; aut si duae fuerint, ita debent esse, ut ex occulto una audiat, nec colloquatur, sed secum, si opus fuerit, verba faciat. In choris vero numerus personarum definitus non est». Ceterum forte leg. cum Duk. *et venia petita p. ad c. a. t. statuisset*, vel *venia petita p. ad c. a. t. statuisse et canticum egisse.* Ingratum certe et supervacuum est repetitum *quum*.

9. *Inde ad manum histrionibus* (vel *histrionum*) *cantari*, accini, *coeptum*, ab histrionibus *cantica* tragoedorum *agi motu*, saltatione et gesticulatione

latim verterat[10]; iuventus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula in-

exprimi coepta, *diverbiaque tantum ipsorum voci relicta*, voce, seu canendo ab iis expressa. (Conf. not. 8). « *Histriones* saltabant ac gesticulabantur, eorumque voci tantum diverbia relicta; cantica vero relata ad tragoedos, qui histrionibus gestum sine voce agentibus ad manum cantabant: ut ap. Suet. Calig. 54. Caligula *tragoedo pronuntianti concinebat* et *gestum histrionis effingebat;* et ita Liv. Andronicus, *puerum ad canendum ante tibicinem quum statuisset*, non totam fabulam, sed *canticum egisse vigente motu* supra dicitur »; Drak. « Inde institutum, ut alius praeter histrionem ad huius manum cantaret, sed ut ille cantaret, dum histrio manuum gesticulatione vel *motu canticum ageret*, ita ut et canentis cantus et histrionis manus conformes essent eandemque rem exprimerent »; Stroth. Nota Gron. est haec: *Cantare alicui ad manum* est gesticulationi eius tacitae, quae saltando fiebat et loquaci manu, cantando respondere, et pronuntiare modulate, quae histrio agat. Tragoedus canebat, h. e. modulate pronuntiabat; histrio, vel hypocrita, vel pantomimus saltabat et gesticulabatur; et praeter hos aderat tibicen. Cf. Suet. Calig. 54, et Ner. 24. Ita h. l. *puer ad canendum* pro tragoedo; *tibicen*, ante quem statutus puer; Livius, *actor suorum carminum*. Sic *cantare ad tibias* non semper est solummodo tibias inflare, sed alio tibias animante, carmen voce accinere; *cantare ad fides, ad citharam ora vocalia movere*, et *subiungere*, vel *sociare carmina nervis*, simul pulsare citharam, simul canere, *saltare ad tibicinem* apud Fest. in *Salva res est*, et supra *descriptus ad tibicinem cantus. Cantabat* igitur puer *ad manum* Livio *histrioni* (conf. not. 3), ipse ad tibicinis modos saltabat agens canticum ». Conf. Ferrar. Elect. II, 5, ubi et refellit emendationem Salmas. ad Vopisci Carin. c. 19 (*ad manum saltari*, ut *ad manum saltare* sit *manibus saltare* et gesticulari, χειρονομεῖν, ut *ad tibias canere* pro *tibiis canere*), et Gronovii interpretationem improbat, praecipue eo quod cantor cantando non responderit gesticulationi histrionis, quae saltando et loquaci manu facta sit, sed quod contra histrio ea, quae cantarentur, saltando et gesticulando expresserit. Ipse cum Turnebo Advers. III, 23 h. l. exponit: histriones coeperunt *ad manum*, in promptu et coram, prope, in vicino (vide ad V, 20, n. 1), habere, qui cantaret, et quo pronuntiante ipsi saltarent. — *Lege hac fabularum*, ratione comoediae legitimae, ex arte compositae, *Methode;* Bauer.

10. *Ludus in artem paulatim verterat*, scil. se; vid. ad II, 3, n. 2. — *Histrionibus*, saltatoribus, *fabellarum actum relinquere*, gesticulationem permittere; qui supra dictus est *carminum actus;* vid. not. 3. Casaubonus de Sat. Rom. pag. 182 h. l. ita παραφράζει. Fabularum compositione inventa, refrixit initio satyra; verum hoc tantisper, dum mos obtinuit, ut ipsi poëtae suas in scena fabulas agerent: ubi vero agendi partes ad histriones sunt translatae, retulit in scenam ipsa iuventus romana risus iocosque priorum satyrarum (cf. not. 5 et 6); non quidem, ut fabulas excluderent, sed ut fabulis ipsis, praesertim autem Atellanis, adiungerentur sive insererentur.

texta versibus iactitare coepit: quae inde exodia postea appellata[11], consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt[12]. Quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit iuventus, nec ab histrionibus pollui passa est. Eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur, et stipendia, tanquam expertes artis ludicrae, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa

11. *Quae inde exodia* (*Intermezzi*) *postea appellata :* sic dici coepere satyrae, quum fabulis in prim. Atellanis, adiungerentur. Cf. Iuvenal. III, 176 (ubi vet. schol. *Exodiarius*, inquit, *apud veteres in fine ludorum intrabat, quod ridiculus foret; ut quidquid lacrymarum atque tristitiae coëgissent ex tragicis affectibus, huius spectaculi risus detergeret*), VI, 71; Sueton. Tib. 45, et Domit. 10. *Exodia* propr. exitus, deinde *ridicula intexta versibus*, quae extra argumentum, risus et ioci causa, interserebantur fabulae vel carminibus: unde vocis ratio eadem est ac in *episodium ;* Strothius. Suid. voc. ἐπεισόδιον. Casaubon. l. l. p. 184. « Vt satyricae, inquit, tragicis dramatis adiectae sunt a Graecis ad temperandam tragoediae moestitiam; sic satyrae sive exodia simillimam ob causam post tragoedias produci solebant. — Non aliud in Atellana canticum, nisi *exodium*, quod ita dictum, vel quia singulorum diverbiorum fini subiiciebatur, vel quia extremae fabulae semel. Sic inter chorica mele Graecorum dramatum, quod ab introëuntibus in scenam cantabatur, εἰσόδιον dicebant; quod ab exeuntibus ἐξόδιον ».

12. *Consertaque*, inserta, adnexa, *fabellis potissimum Atellanis sunt :* quod ludricum et dicax dramatum genus ab Atella, *Oscorum* in Campania oppido, sio dictum est; unde actores earum osce etiam loquebantur, quae lingua Campanis et Samnitibus vernacula erat (*Opici*, vel *Opsci* et *Osci* erant prisca Ausonum gens, quae cis et ultra Lirim, in Latio et Campania, habitabat; v. Strab. V, p. 242. Conf. Heyn. Exc. VIII, ad Virgil. Aeneid. VII, 730; et nos ad Tac. Annal. IV, 14, n. 4). In his fabulis sermo quidem rudis erat et impolitus, sed facetus potius et ridiculus, quam obscoenus et lascivus, argumentum quoque castum, et sententiae purae atque honestae: unde Valerius Maximus, II, 4, n. 4, dicit, *hoc genus delectationis italica severitate temperatum ideoque vacuum nota* fuisse. Posterius etiam hunc locum notat Livius, aliamque affert causam, cur *Atellanarum actores* meliore fuerint conditione, quam *histriones*, qui ob inhonestam, quam exercuerint, artem, infamia sint notati et *tribu moti* (vide ad IV, 24, n. 5), neque *stipendia facere* potuerint: nam militia ante Marii tempora erat honestissima, nec milites legebantur ex infima civium classe, nisi extrema necessitate urgente. — Atellanas prorsus fere congruisse fabulis Graec. comico-satyricis suspicatur Eichstaedt de dram. Graec. com. sat. p. 53, 64 sq. 75 seq. et 84.

est, ut appareret[13], quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

III. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis religionibus[1] datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit; quin etiam, quum medios forte ludos circus Tiberi superfuso irrigatus impedisset, id vero, velut aversis iam diis aspernantibusque placamina irae, terrorem ingentem fecit. Itaque Cn. Genucio, L. Aemilio Mamercino secundum consulibus, quum piaculorum magis conquisitio animos, quam corpora morbi, afficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo sedatam. Ea religione adductus senatus dictatorem clavi figendi causa dici iussit: dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. Lex vetusta est, priscis literis verbisque scripta, ut, qui praetor maximus sit[2], idibus septembribus clavum pangat. Fixa fuit dextro lateri

13. *Vt appareret, quam ab sano initio res in hanc.... insaniam venerit,* vide ad I, 5, n. 1, et III, 20, n. 6.

CAP. III. 1. *Procurandis religionibus ... religione animos levavit,* vid. V, 23, n. 7. — *Id vero*, profecto, utique; v. XLV, 19, n. 1. — *Aversis diis*, v. XXIV, 26, n. 6. — *Adversus iam diis* Lov. 2, et Hav. *adversis iam diis* Voss. ambo, Leid. sec. Lov. 1, 3, 4, 5; Harl. sec. et Portug. Ita lib. IX, c. 1, *rerum humanarum maximum momentum sit, quam propitiis rem, quam adversis agant diis.* Deos tam adversos, quam aversos, recte dici, monuit Burmann. ad Ovid. Epist. VII Heroid. v. 4. Hic igitur ubi optimi codd. receptam lectionem tuentur, eam etiam praeferendam esse, nullus dubito. Lem. — *Tiberis inundationes* quamvis frequenter memorentur ante Augusti imperatoris tempora (vide Ind.), tamen non prius eas vel mole aggeribusque, vel laxatione et repurgatione alvei coërcitas legimus, ob superstitionem forte hominum, qui illas, ut omnia mala, ab deorum repetebant ira, et inter prodigia referebant. Conf. h. l. XXX, 38, et XXXV, 9. Augustus magistratum instituit, qui huic malo provideret; vide ad Tacit. Annal. I, 76, n. 1.

2. *Qui praetor maximus sit*, vid. ad VI, 42, n. 7. — *Fixa fuit*, scil. lex. *Fixus* al. scil. clavus, quem certe in eodem pariete sub ea lege fuisse depactum, Gronov. colligebat e verbis seqq. *eoque Minervae templo dicatam legem*, nisi leg. *dicatum lege*, hoc est, fixum, suspensum; (*eoque*, ideoque;

aedis Iovis optimi maximi, ex qua parte Minervae templum est. Eum clavum, quia rarae per ea tempora literae erant [3], notam numeri annorum fuisse ferunt; eoque Minervae templo dicatam legem, quia numerus Minervae inventum sit. Volsiniis quoque clavos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortiae [4], etruscae deae, comparere, diligens talium monimentorum auctor Cincius affirmat. M. Horatius consul ex lege templum Iovis optimi maximi dedicavit anno post reges exactos: a consulibus postea ad dictatores, quia maius imperium erat, solemne clavi figendi translatum est. Intermisso deinde more [5], digna etiam per se visa res, propter quam dictator crearetur; qua

vide ad I, 11, n. 6. An leg. *inque?*). Ceterum Iupiter, Iuno et Minerva in eodem templo Capitol. colebantur; v. ad III, 17, n. 3. Hinc *Minervae templum* h. l. est sacellum, seu sacrarium, quod sub eiusdem tecto *aedis Iovis* erat.

3. *Quia rarae per ea tempora literae erant*, conf. ad VI, 1, n. 2. — *Notam numeri annorum fuisse*, conf. Festus v. *Clavus annalis*, *Mémoires de l'Académie des Inscript.* t. VIII, pag. 299; Perizon. anim. hist. cap. 5, pag. 181; Intpp. Petron. Sat. c. 135; Dempster. Etrur. reg. I, 15, p. 63.

4. *Volsiniis quoque clavos fixos in templo Nortiae*, forte *Nursiae*. De oppido illo et hac dea vide ad Iuvenal. X, 74, *Idem populus si Nortia Tusco Favisset, si oppressa foret secura senectus Principis, hac ipsa Seianum diceret hora Augustum.* Nortia, vel potius, ut libri meliores, Nurscia Volsiniensium peculiaris dea. Tertullian. in Apolog. cap. 24, *Asculanorum Ancaria dea*, *Volsiniensium Nurscia*, *Ocriculanorum Valentia*, *Sutrinorum Nortia*. Lem. — L. *Cincius* Alimentus, s. Alimentius, qui praeter alia historiam belli punici II rerumque, quibus ipse cum Fabio Pictore interfuerat (captum se ab Hannibale dicit, XXI, 38), graece scripsit, et praetor post Cannensem cladem Siciliam obtinuit, nisi praetor hic historici filius fuit. Conf. XXVI, 23, 28; XXVII, 7, 29; Dionys. I, 6 et 7, pag. 415. — Quae sequuntur, aut non sana, aut mutila videntur. *M. Horatius consul eam legem templo Iovis optimi maximi dedicavit*, aut *ea lege templum* etc. (ita ut inter dedicationis conditiones fuerit, ut quotannis eiusmodi clavus figeretur) coni. Gron. et *ex*, vel *ea lege* supra memorata *templo I. o. m.* dedicavit, scil. clavum annalem, Duiat. Lacunam vero ita explet Stroth. *M. Horatius consul ex lege primum fixit clavum*, *is qui templum Iovis* etc. Cf. II, 8.

5. *Intermisso deinde more*, hoc anno *digna etiam per se visa res*, sc. sedatio pestilentiae.

de causa creatus L. Manlius, perinde ac reipublicae gerendae [6], ac non solvendae religione, gratia creatus esset, bellum hernicum affectans, delectu acerbo iuventutem agitavit; tandemque omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundia victus, dictatura abiit.

IV. Neque eo minus principio insequentis anni, Q. Servilio Ahala, L. Genucio consulibus, dies Manlio dicitur a M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in delectu, non damno modo civium [1], sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis caesis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisa erat: et ante omnia invisum ipsum ingenium atrox, cognomenque Imperiosi grave liberae civitati, ab ostentatione saevitiae ascitum; quam non magis in alienis, quam in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret; criminique ei tribunus inter cetera dabat [2], « quod filium iuvenem, nullius probri compertum, » extorrem urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu aequalium prohibitum, in opus servile, » prope in carcerem atque in ergastulum, dederit: » ubi summo loco natus dictatorius iuvenis quotidiana miseria disceret, vere imperioso patre se » natum esse. At quam ob noxam? quia infacundior » sit et lingua impromptus. Quod naturae damnum » utrum nutriendum patri [3], si quidquam in eo hu-

6. *Reipublicae gerendae* (vide ad II, 64, n. 3), *ac* (quod forte del.) *non solvendae religione gratia*, vide ad V, 23, n. 7.

Cap. IV. 1. *Non damno modo civium* (vid. ad IV, 53, n. 2). — *Lata*, perlata, tolerata, *acerbitas*. — *Qui ad nomina non respondissent*, vide ad I, 11, n. 3. — *Cognomen Imperiosi* etc. vide ad IV, 29, n. 3.

2. *Criminique ei dabat* vide ad I, 5, n. 6. — *Nullius probri compertum*, insimulatum et convictum, ut XXII, 57, n. 2; XXXII, 1, al. — *Luce*, in publico, seu in conspectu aliorum versandi potestate, Doëring. Confer Cicer. de Senectute, c. 4, et pro Rosc. Am. 15.

3. *Quod naturae damnum*, vitium naturale, *utrum nutriendum patri*,

» mani esset, an castigandum ac vexatione insigne » faciendum fuisse? ne mutas quidem bestias minus » alere ac fovere, si quid ex progenie sua parum » prosperum sit. At, hercule, L. Manlium malum » malo augere filii, et tarditatem ingenii insuper pre- » mere; et, si quid in eo exiguum naturalis vigoris » sit, id exstinguere vita agresti et rustico cultu, » inter pecudes habendo. »

V. Omnium potius his criminationibus, quam ipsius iuvenis, irritatus est animus: quin contra, se quoque parenti causam invidiae atque criminum [1] esse, aegre passus, ut omnes dii hominesque scirent, se parenti opem latam, quam inimicis eius, malle, capit consilium, rudis quidem atque agrestis animi, et quamquam non civilis exempli [2], tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis, cultro succinctus, mane in Vrbem, atque a porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit: ianitori, *opus esse sibi domino eius convento extemplo*, ait; *nuntiaret, T. Manlium L. filium esse*: mox introductus, etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid novi,

mollibus remediis et paterna indulgentia medicandum, vide ad IV, 52, n. 2. —*Mutas bestias*, epith. ornans augensque vim oppositionis; Schaef. —*Tarditatem ingenii insuper premere*, conf. ad III, 13, n. 1.

Cap. V. 1. *Causam invidiae atque criminum*, vide ad III, 19, n. 7. Conf. eadem historia apud Cicer. Offic. III, 31, et Valer. Maxim. V, 5, n. 3. —*Vt omnes dii hominesque* (vide ad III, 17, n. 6) *scirent, se parenti opem latam*, se eum iuvare, eique favere, *quam inimicis eius, malle.* Vt fortior sit oppositio et insignior pietas filii, Stroth. emend. *quam sibi ab inimicis eius malle*, coll. III, 8 extr. *ne quam opem ab inimico* etc.

2. *Quamquam non civilis exempli*, quale consilium in libera civitate adversus civem adhibere deceat. Stroth. *Civile* dicitur, quod legibus libertatique consentaneum est, ut XXVII, 6; vel, ut XLV, 32 dicitur, *quod legum et libertatis aequae patiens est*: et *civilis*, qui aequo iure omnes secum esse patitur, nec sibi plus arrogat aliosque contemnit. Sic et *non civiliter uti opibus* XXXIII, 46, n. 2; h. e. potestate sua non modeste uti, ut decet in cives ac pares.

aut consilii ad rem agendam, deferre, salute accepta redditaque, *esse* ait, *quae cum eo agere arbitris remotis velit*: procul inde omnibus abire iussis, cultrum stringit, et, super lectum stans ferro intento [3], nisi, in quae ipse concepisset verba, iuraret, *se patris eius accusandi causa concilium plebis nunquam habiturum*, se eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tribunus, quippe qui ferrum ante oculos micare; se solum, inermem; illum praevalidum iuvenem, et, quod haud minus timendum erat, stolide ferocem viribus suis cerneret, adiurat, in quae adactus est verba; et prae se deinde tulit, ea vi subactum se incepto destitisse. Nec perinde, ut maluisset plebes, sibi suffragii ferendi de tam crudeli et superbo reo potestatem fieri, ita aegre habuit, filium id pro parente ausum; eoque id laudabilius erat quod animum eius tanta acerbitas patria nihil a pietate avertisset. Itaque non patri modo remissa causae dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit; et quum eo anno primum placuisset, tribunos militum ad legiones suffragio fieri [4], nam et antea, sicut

3. *Ferro intento*, vide ad Tac. Ann. I, 28, n. 8, et Gierig. ad Plin. Ep. III, 9, n. 21. — *Nisi in verba, quae ipse concepisset, iuraret*, ut mox *adiurat in quae adactus est verba*. Conf. ad II, 32, n. 1. — Mox iunge: *Nec plebes ita aegre habuit* (seu tulit, indignata est), *filium id pro parente ausum, perinde ut maluisset* etc., vel *Nec perinde plebes ita aegre habuit* etc. Superfluum est vel *perinde*, vel *ita*. — *Acerbitas patria*, vide ad VIII, 7, n. 2.

4. *Tribunos militum ad legiones* (quod additur, ut distinguantur a tribunis mil. cons. pot.), h. e. legionarios (ut fere *milites ad naves* pro classiariis militibus XXII, 19, n. 3; *servi ad remum* pro remigibus XXXIV, 6; *famuli ad limina* apud Silium I, 65. Conf. infr. ad XXXIV, 6, n. 7), *suffragio*, suffragiis populi in comitiis, *fieri*: qui inde *comitiati* dicebantur, ut, quos consules faciebant, *Rufuli* et *Rutuli*, a *Rutilio Rufo*, qui legem de ea re tulit, si Festo fides habenda. « *Ruffuli*, ait, *sive Rufuli appellabantur, tribuni militum a consule facti, non a populo: de quorum iure quod Rutilius Rufus legem tulerit, Rufuli, ac post Rutili*, sive potius Rutili, *appellati sunt* ». *Alii sunt comitiati*, in-

nunc, quos Rufulos vocant, imperatores ipsi faciebant, secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiaeque ad conciliandam gratiam meritis, ut qui rure et procul coetu hominum iuventam egisset.

VI. Eodem anno, seu motu terrae, seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur; neque eam voraginem coniectu terrae, quum pro se quisque gereret [1], expleri potuisse prius, quam deum monitu quaeri coeptum, quo plurimum populus romanus posset [2]? Id enim illi loco dicandum, vates canebant, si rempublicam romanam perpetuam esse vellent. Tum M. Cur-

quit Ascon. in Divin. cap. 10, *qui Romae comitiis designantur*. Lem. — Cuivis legioni primum tres, deinde, ea aucta, quatuor, et tandem sex tribuni milit. praeerant; adeoque quatuor legionibus, quot tum plerumque a consulibus scribebantur, XXIV praeficiebantur. Hoc anno primum tribuni, et quidem sex, a populo in quatuor legiones creati, et an. Vrb. 443; *seni deni* IX, 30; i. e. sexdecim ex XXIV tribunis in IV legionibus, adeoque duae tertiae partes pro quarta. Tandem a senatu decretum, ut *in octo legiones parem numerum tribunorum consules et populus crearent* XLIV, 21. Conf. Ind. et Lips. de Mil. rom. II, 9. Forte leg. *nam ante, sicut et nunc, quos* etc. — *Secundum in sex locis*, vide ad IV, 16, n. 5.

Cap. VI. 1. *Voraginem coniectu terrae, quum pro se quisque gereret*, congereret (quod iam in *coniectu* latere mouet Stroth.), sc. terram, nisi leg. *quam*. Quae mox narrantur fabulosa sunt, et insigne superstitionis documentum, ut et ea, quae cap. 2 et 3 leguntur. Fuit quidem Romae lacus *Curtius*, sed ita dictus a *Metto Curtio*, de quo vide I, 13; Plutarch. Rom. pag. 28; et Dionys. II, 42; Varr. Ling. lat. IV, 32 tradit, lacum Curtium esse fulguratum et ex senatusconsulto septum a *Curtio* consule; de quo v. IV, 1. Cf. Plin. XV, 18; Zonar. VII, 25; Oros. III, 5; Augustin. de civit. Dei, V, 18; Ovid. Fast. VI, 403; Suid. voc. Αἴδερνος, Fest. voc. *Curtius lacus*, Barth. ad Stat. Silv. I, 1, 66; Scalig. ad Varr. l. l. in pr. Pigh. Ann. ad ann. 391, et Bagnolo della gente Curzia. « Fabulosa quidem haec de Curtio, qui in voraginem, tetro halitu Vrbem infestantem, se immisisse fertur, narratio: ex ea tamen intelligitur, in media urbe mephitim seu putorem sulfureum a terra prorumpentem vicina loca pestilenti afflatu infecisse, donec alia soli mutatio venam occultam spiramenti occluderet seu elideret »; Heyn. Opusc. academ. t. III, p. 118. Conf. Steger de prodig. p. 68 sq.

2. *Quo plurimum populus romanus posset*, vide ad V, 33, n. 3. — *Se devovisse*, vide ad V, 41, n. 4.

tium, iuvenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis romanum bonum, quam arma virtusque, esset. Silentio facto, templa deorum immortalium, quae foro imminent, Capitoliumque intuentem, et manus nunc in caelum, nunc in patentes terrae hiatus ad deos Manes porrigentem, se devovisse: equo deinde, quam poterat, maxime exornato insidentem, armatum se in specum immisisse, donaque ac fruges super eum a multitudine virorum ac mulierum congestas; lacumque Curtium, non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metto, sed ab hoc appellatum. Cura non deesset [3], si qua ad verum via inquirentem ferret: nunc fama rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem, et lacus nomen ab hac recentiore insignitius fabula est. Post tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis consultus senatus, quum feciales ad res repetendas nequidquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit; populusque id bellum frequens iussit. L. Genucio consuli ea provincia sorte evenit [4]. In exspectatione civitas erat, quod primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset; perinde ut eveniret res, ita communicatos honores pro bene aut secus consulto habitura. Forte ita tulit casus, ut Genucius, ad hostes magno conatu profectus, in insidias praecipitaret [5]; legionibus nec opinato pavore fusis, consul cir-

3. *Cura non deesset*, mihi non defutura esset inquirendae veritatis, *si* aliqua via ad eam ducere posset. — *Nunc fama rerum standum est*, vide ad I, 4, n. 9; et III, 36, n. 11. — *Ubi certam derogat vetustas fidem*, vide ad cap. 25, n. 6.

4. *L. Genucio consuli ea provincia sorte evenit*, cf. II, 40, n. 9, et III, 2, n. 1. — *Pro bene aut secus consulto*, pro bono aut malo consilio et instituto.

5. *In insidias praecipitaret*, vide ad II, 3, n. 2. —*Ab inscius, quem interfecissent, occideretur*, vide ad VI, 3, n. 3.

cumventus ab insciis, quem interfecissent, occideretur. Quod ubi est Romam nuntiatum, nequaquam tantum publica calamitate moesti Patres, quantum feroces infelici consulis plebeii ductu, fremunt omnibus locis: *Irent, crearent consules ex plebe, transferrent auspicia, quo nefas esset. Potuisse Patres plebiscito pelli honoribus suis: num etiam in deos immortales inauspicatam legem valuisse*[6]*? Vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia: quae ut primum contacta sint ab eo, a quo nec ius nec fas fuerit; deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde, turbato gentium iure, comitia haberentur.* His vocibus curia et forum personat. Ap. Claudium, quia dissuaserat legem, maiore nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii incusantem, dictatorem consensu patriciorum Servilius consul dicit, delectusque et iustitium indictum.

VII. Priusquam dictator legionesque novae in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem[1] gesta egregie est. In Hernicos, morte consulis contemptim ad castra romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, et plenis irae atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. Multum ab spe adeundi valli res Hernicis abfuit; adeo turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris deinde adventu novus veteris exercitus iungitur, et copiae duplicantur: et pro concione dictator laudibus legati militumque, quorum virtute ca-

6. *Num etiam in deos inauspicatam legem valuisse*, legem sine auspiciis vel contra ea latam et perlatam, adeoque infaustam, *in*, contra, *deos valuisse*, in eos vim habuisse, efficacem fuisse. — *Auspicia ut primum contacta sint ab eo*, vide ad VI, 28, n. 2. Mox dictatoris tantum, nec simul magistri eq. mentio fit, ut II, 30.

Cap. VII. 1. *Per occasionem*, vide ad I, 11, n. 1. — *Contemptim*, vide ad II, 56, n. 13.

stra defensa erant, simul audientibus laudes meritas, tollit animos; simul ceteros ad aemulandas virtutes acuit. Neque segnius ad hostes bellum apparatur [2], qui, et parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hostis, suas quoque vires augent. Omne hernicum nomen, omnis militaris aetas excitur; quadringenariae octo cohortes, lecta robora virorum, scribuntur. Hunc eximium florem iuventutis eo etiam, quod ut duplex acciperent stipendium, decreverant, spei animorumque implevere. Immunes quoque operum militarium erant, ut, in unum pugnae laborem reservati, plus sibi, quam pro virili parte [3], annitendum scirent. Extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior virtus esset. Duum millium planities castra romana ab Hernicis dirimebat: ibi pari ferme utrinque spatio in medio pugnatum est. Primo stetit ambigua spe pugna; nequidquam saepe conatis equitibus romanis impetu turbare hostium aciem. Postquam equestris pugna effectu [4], quam conatibus, vanior erat; consulto prius dictatore equites, permissu deinde eius, relictis equis, clamore ingenti provolant ante signa, et novam in-

2. *Ad hostes bellum apparatur*, vide ad II, 10, n. 10. — *Apud hostes:* sic edit. Mediol. an. 1505, quam sequuntur Ascens. 1513 et 1516; Paris. 1529; Lovel. 2. Sigon. male. Vulgatum enim Livio proprium est, et *ad* pro *apud* passim apud ipsum occurrit. Ita supra lib. II, cap. 10, *Rem ausus plus famae habituram ad posteros, quam fidei.* Lib. III, c. 10, *Iactata per aliquot dies tum in senatu res, tum ad populum est*; ubi plerique codd. ex glossa interpretis *apud populum*. Lib. X, cap. 29, *furiarum et formidinis plena omnia ad hostes esse*; iterumque cap. 35, *minus cladis, ceterum non plus animorum ad hostes erat* etc. Lem. — *Omne hernicum nomen*, vide I, 10, n. 2.—*Quadringenariae cohortes*, quarum quaeque CCCC militibus constabat.

3. *Quam pro virili parte*, vide ad Praef. Liv. n. 3.

4. *Postquam equestris pugna effectu, quam conatibus vanior erat*, parum ex voto cedebat, non quod equites minus tentassent et conati fuissent omnia, sed quod eorum conatus care-

tegrant pugnam. Neque sustineri poterant, ni extraordinariae cohortes pari corporum animorumque robore se obiecissent.

VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritur: quidquid hinc aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex, quam pro numero, damnum est [1]: vulgus aliud armatorum, velut delegata primoribus pugna, eventum suum in virtute aliena ponit: multi utrinque cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde restaret*, quaerendo, *si neque ex equis pepulissent hostem, neque pedites quidquam momenti facerent* [2]*? quam tertiam exspectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluissent, et alieno pugnarent loco?* His inter se vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: et primum gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt; postremo iam haud dubie avertunt: neque, tam vires pares quae superaverit res, facile dictu est, nisi quod perpetua fortuna utriusque populi et extollere animos et minuere potuit. Vsque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: ca-

bant effectu et successu; Doër.—*Neque sustineri* (vide ad II, 44, n. 6) *poterant*, potuissent, *ni extraordinariae cohortes*, quadringenariae etc. Conf. ad II, 50, n. 10.

CAP. VIII. 1. *Quidquid* hominum *hinc aut illinc communis Mars belli* (vide ad V, 12, n. 1) *aufert, multiplex, quam pro numero* (vide ad VII, 33, n. 2), *damnum est*, quia utrinque primores iuventutis pugnabant caedebanturque; ut XXI, 59, *sed maior Romanis, quam pro numero, iactura fuit, quia equestris ordinis aliquot ... sunt interfecti. Multiplex* h. l. pro magis multiplex, multiplicius, vel potius pro *maius*, *plus*, ut comparativi loco positum sit, quemadmodum, quod Strothius monuit, πολλαπλήσιος pro πλείων apud Herodot. V, 45; VII, 48; VIII, 143. Cf. supra ad I, 25, n. 11, et XXII, 7, n. 7. — *Vulgus aliud*, reliquum; vide ad IV, 10, n. 1.

2. *Neque pedites quidquam momenti facerent*, vide ad I, 47, n. 7.—*Gradu moverunt hostem*, vide ad II, 10, n. 7. — *Perpetua fortuna utriusque populi*, quod Romani in omnibus bellis, ad hoc tempus gestis, vicerunt, et Hernici semper victi sunt.

strorum oppugnatione, quia serum erat diei [3], abstinuere. Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Postero die deserta fuga castra Hernicorum, et saucii relicti quidam inventi; agmenque fugientium [4] ab signis, quum praeter moenia eorum infrequentia conspecta signa essent, fusum ac per agros trepida fuga palatum est. Nec romanis incruenta victoria fuit: quarta pars militum amissa, et, ubi haud minus iacturae fuit, aliquot equites romani cecidere.

IX. Insequenti anno, quum C. Sulpicius et C. Licinius Calvus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inventis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepissent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. Ea ultima fuit causa, quum multae antea querimoniae ultro citroque iactatae essent, cur, per feciales rebus repetitis, bellum tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quintium Pennum eo anno fuisse, satis constat, et magistrum equitum Ser. Cornelium Maluginensem. Macer Licinius comitiorum habendorum causa et ab Licinio consule dictum scribit [1], quia, collega comitia bello praeferre

3. *Serum erat diei*, iam nox appetebat. — *Diu non perlitatum*, quod diu non litatum fuerat. Confer ad I, 53, n. 1, et V, 38, n. 1. — *Tenuerat*, retinuerat, impedierat.

4. *Agmenque fugientium ab signis* (quod, sc. Hernicos a signis fugisse, seu ea reliquisse, Romanis apparebat *quum*, dum vel inde quod *signa* hostium, *moenia*, urbem, *eorum*, Ferentinum, iam *praetergressa*, *infrequentia*, scil. armatis, ut X, 20, et XXVII, 47, vel cum raro militum comitatu *conspicerent*) *fusum*, dispersum, *ac per agros palatum est;* Stroth. Confer ad X, 11, n. 3. Sed non sic placebit hic locus; *ab Signinis* praeclara est emend. Reizii, laudata in Fullebornii encyclop. philol. p. 32, edit. sec. — *Praeter moenia*, vide ad XXV, 11, n. 9. — *Vbi*, qua in re, *haud minus iacturae fuit*, quae iactura non minor fuit.

Cap. IX. 1. *Macer Licinius* (vide ad III, 1, n. 1, et IV, 7, n. 7) *dictum scribit*, scil. dictatorem. — *Quae-*

festinante, ut continuaret consulatum, obviam eundum pravae cupiditati fuerit. Quaesita ea propriae familiae laus leviorem auctorem Licinium facit: quum mentionem eius rei in vetustioribus annalibus nullam inveniam, magis, ut belli gallici causa dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus. Eo certe anno Galli ad tertium lapidem Salaria via [2] trans pontem Anienis castra habuere. Dictator, quum tumultus gallici causa iustitium edixisset [3], omnes iuniores sacramento adegit, ingentique exercitu ab Vrbe profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset. Proelia de occupando ponte crebra erant; nec, qui potirentur, incertis viribus, satis discerni poterat [4]. Tum eximia corporis magnitudine

sita ea propriae familiae laus leviorem auctorem Licinium historicum *facit*, auctoritas eius et fides levior est, quod in suae gentis familiaeque (Liciniae) laudem id finxisse videri potest. Cf. ad I, 16, n. 7.

2. *Eo certe anno Galli Salaria via* (vide ad I, 33, n. 12, et VIII, 15, n. 6) *castra habuere:* cf. Polyb. II, 18, n. 6; Appian. de Reb. gall. Exc. I, et Oros. III, 6, qui tamen in hoc tertio Gallorum motu atrocissimam pugnam a T. Manlio inchoatam, et a T. Quintio dictatore cruentissima congressione confectam esse tradunt. Alios itaque auctores sequutus est Livius, ut et VIII, 20; X, 10, et aliis locis, ubi bella cum Gallis gesta describuntur.

3. *Dictator quum tumultus gallici causa iustitium edixisset.* Quid sit proprie tumultus, docet Cic. Philipp. VIII, 2, 3. Vide supra ad II, 2. Idem aliud agendo describit ea quae tumultum comitari solebant, Philipp. V, 31, *Tumultum, inquit, decerni, iustitium indici, saga sumi dico oportere, delectum haberi sublatis vacationibus in urbe et in Italia.* Et eodem modo Livius inf. cap. 28, *quum (quod per magnos tumultus solet) iustitio indicto delectus sine vacationibus habitus esset.* Tumultus tamen, praeter strictiorem et maxime proprium significationem, etiam laxiore sensu quamlibet perturbationem ac trepidationem denotat. Vide lib. II, cap. 26, n. 1, et lib. III, 3, n. 3. Lem.

4. *Satis discerni poterat*, decerni, ut XXII, 61, n. 9, unde *discrimen*, de quo vide ad VI, 17, n. 1. Sed cum Gronov. potius leg. *decerni*, sc. certamen, uter ponte potiretur, ut graece κρίνεσθαι. Cf. ad V, 55, n. 1; XXI, 4, n. 4; XXVIII, 14, n. 3; Gron. ad h. l. et Obss. III, 13; Perizon. ad Sanctii Min. pag. 784; Intpp. Caes. Bell. Civ. I, 35; Sueton. Calig. 25 pr. Virg. Aen. XII, 898, quibus tamen locis nulla fere lectionis varietas

in vacuum pontem Gallus processit, et, quantum maxima voce potuit, *quem nunc*, inquit, *Roma virum fortissimum habet, procedat, agedum, ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat, utra gens bello sit melior.*

X. Diu inter primores iuvenum Romanorum silentium fuit, quum et abnuere certamen vererentur, et praecipuam sortem periculi petere nollent: tum T. Manlius, L. filius, qui patrem a vexatione tribunitia vindicaverat, ex statione ad dictatorem pergit: « Iniussu tuo, » inquit, imperator, extra ordinem nunquam pugnaverim, non si certam victoriam videam [1]. Si tu » permittis, volo ego illi belluae ostendere, quando » adeo ferox praesultat hostium signis, me ex ea familia ortum, quae Gallorum agmen ex rupe Tarpeia » deiecit. » Tum dictator, « Macte virtute, inquit, ac » pietate in patrem patriamque, T. Manli, esto. Perge, » et nomen romanum invictum, iuvantibus diis,

est. — *Vtra gens in bello sit melior*, vide ad II, 51, n. 3.

Cap. X. 1. *Non si certam victoriam videam*, vide ad V, 51, n. 1. — *Macte virtute . . . esto*, vide ad II, 12, n. 10. — *Hispano cingitur gladio*, de quo v. XXII, 46; Polyb. II, 33; III, 114; VI, 23; et Lips. Mil. rom. III, 3. Eum belli demum punici II temporibus adscitum a Romanis dicit auctor incertus apud Suid. in v. Μαχαίρα. Hinc gladium illi similem intelligendum, vel eum per prolepsin positum putant Intpp. Sed talis gladius iam ante illa tempora Romanis tribuitur etiam a Polyb. II, 30, 33, et Gell. IX, 13, ubi eadem historia similiter a Claudio Quadrigario narratur, ut et *pedestre scutum* (ab equestri diversum, oblongum, non rotundum, instar clypei, de quo v. Lips. Mil. rom. III, 2) captum esse a Manlio equite, pedestrem pugnam ineunte, et Gallum irrisisse atque *linguam exsertasse*, de quo sannae genere v. Intpp. Pers. I, 60. Ita quoque Gallum (eundem forte Thrasonem) pictum fuisse in Mariano (forte Manliano) scuto cimbrico, idque multis adhuc saeculis post in foro romano suspensum et publicatum mansisse, intelligitur ex Cicer. de Orat. II, 66; Plin. XXXV, 4, seu 8; et Quintilian. Inst. Orat. VI, 3, n. 38, ubi vide Gesner. Conf. Pighii Annal. ad ann. 392, p. 277, qui non male suspicatur, Livio Claudium, et utrique hanc picturam ante oculos fuisse. — *Ab irrisu*, ob, propter irrisum; conf. ad I, 1, n. 5.

» praesta. » Armant inde iuvenem aequales: pedestre scutum capit; hispano cingitur gladio, ad propiorem hàbili pugnam. Armatum adornatumque adversus Gallum stolide laetum, et (quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum est) linguam etiam ab irrisu exserentem, producunt: recipiunt inde se ad stationem [2]; et duo in medio armati, spectaculi magis more, quam lege belli, destituuntur, nequaquam visu ac specie aestimantibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium, versicolori veste pictisque et auro caelatis refulgens armis [3]: media in altero militaris statura, modicaque in armis habilibus magis quam decoris species. Non cantus, non exsultatio, armorumque agitatio vana [4], sed pectus animorum iraeque tacitae plenum, omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Vbi constitere inter duas acies, tot circa mortalium animis spe metuque pendentibus [5], Gallus, velut moles superne imminens, proiecto laeva

2. *Recipiunt inde se ad stationem*, dum ambo, teste Claudio apud Gell. IX, 13, *in ipso ponte* consistunt, ubi *Gallus se constituere studet*, et *Manlius de loco hominem deiecit*. Conf. ad II, 10, n. 7. — *In medio armati destituuntur*, vide ad II, 12, n. 4. — *Aestimantibus eos pares* videbantur.

3. *Versicolori veste* (vide XXXIV, 1, n. 3) *pictisque*, auro argentoque distinctis, vel *auro caelatis armis* anaglyphis, quibus illigata erant emblemata aut figurae eminentes, seu exstantes. Cf. Heyn. ad Virg. Aen. VIII, 588, et *antiq. Auffatze*, Pl. II. pag. 145 sq.

4. *Non cantus*, *non exsultatio*, *armorumque agitatio vana*, vibratio, quassatio et collisus clypei cum hasta, quo et heroës terrorem incutere solent (vide ad Sil. IX, 423; et Heyn. ad Virg. Aen. VIII, 354), et Galli. Cf. VII, 26 pr. et XXXVIII, 17 pr. — *Pectus animorum iraeque tacitae plenum*; *animosum* vett. edd. usque ad Frobenuium, qui, consentientibus scriptis, animorum Livio vindicavit; *animos* et *iram* iungit etiam Ovid. Met. I, 166, *Ingentes animos, dignas Iove concipit iras*. Ita enim legendum monuit Burm. et *animos* per iracundiam exposuit. Lem.— *Gallus sua disciplina scuto proiecto cantabundus* apud Gell. IX, 13.—*Discrimen ipsum certaminis*, vide ad VI, 17, n. 1.

5. *Animis spe metuque pendentibus*, vide ad II, 32, n. 5. — *Proiecto*, protento et obiecto, *laeva* manu *scuto* ingenti, dextra *ensem deiecit*, gladium longioremque graviorem, quo *caesim* pugnabatur. Cf. not. 4.

scuto, in advenientis arma hostis vanum caesim cum ingenti sonitu ensem deiecit. Romanus, mucrone subrecto [6], quum scuto scutum imum perculisset, totoque corpore interior periculo vulneris factus, insinuasset se inter corpus armaque, uno alteroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit, et in spatium ingens ruentem porrexit hostem [7]. Iacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum [8], uno torque spolia-

6. *Romanus*, *mucrone* hispani gladii *subrecto*, erecto, elevato (ut *subrecta cuspide* VIII, 8, ubi in plerisque MSS. *suberecta* legitur), *ventrem atque inguina* Galli *hausit*, ut apud Gell. IX, 13, *gladio hispanico pectus hausit*, h. e. vulneravit, transfodit; proprie gladio e pectore *sanguinem hausit*, ut VII, 24; IX, 1 extr. et ἀφύειν, seu ἀφύσσειν αἷμα τινὸς, unde χαλκὸς ἔντερα διήφυσε apud Homerum, Iliad. XIII, 507; XIV, 517; et *ensis latus haurit* apud Virgil. Aen. II, 600, ubi v. Heyn.—*Quum scuto scutum imum* Galli *perculisset, totoque corpore insinuasset se inter corpus armaque*, h.e. Gallum ipsum subiisset proximeque ad eum accessisset, ita ut se inter Galli corpus et arma, gladium scutumque, utraque manu protenta, *insinuaret*, implicaret (ut *in angustias saltus se insinuare*, eas intrare, IX, 2), et ita corpori eius suum applicaret, ne ab eo vulneraretur, *interior periculo vulneris factus*, h. e. tutior ab eo; nam quo fuit Gallo *interior*, h. e. propinquior, eo minus ab eius gladio longiore vulnerari poterat. Sic et infr. XXIV, 34, n. 6, naves dici *interiores ictibus tormentorum*, propinquiores, et hinc ab iis tutiores, iam monuere Ernesti et Doëring. Claudius apud Gell. IX, 13. *Manlius*, inquit, *animo magis quam arte confisus, scutum scuto percussit, atque statum Galli conturbavit . . . eo pacto ei sub Gallicum gladium successit: dein continuo humerum dexterum eodem concessu incidit, neque recessit usquam donec subvertit, ne Gallus impetum icti haberet.*

7. *In spatium ingens ruentem porrexit hostem*, spatium ingens ingenti corpore occupantem. Κεῖτο μέγας μεγαλωστὶ Hom. Il. Π, 776; Σ, 26. Confer ad Sil. IV, 293 et X, 164 seq. Livius etiam haec poëtice expressit. Vide Sil. Ital. VI, 153: *Serpens centum porrectus in ulnas, Letalem ripam et lucos habitabat avernos.* Ovid. Amor. III, El. 11, 25: *Idem per spatium Tityon porreximus ingens.* Met. II, 197: *Porrigit in spatium signorum membra duorum.* Virgil. Aeneid. VI, 597: *per tota novem cui iugera corpus Porrigitur.* Simili fere modo: *acies in longitudinem porrecta*, infra XXV, 21. Lem.

8. *Iacentis cor s ab omni alia vexatione intactum*: haec quoque spectant ad morem heroum et barbarorum, qui non modo hostem victum, etiam inermem, trucidare, sed etiam corpus eius male et contumeliose tractare (αἰκίζεσθαι) vel mutilare solent. *Vexatione*, ut XXXVI, 20, n. 2; et apud Cic. Catil. I, 7. Sic et *vexari agros* et *vexator urbis* XLIV, 5, n. 44; Cic. Verr. III, 52; et Phil. III, 11.

vit: quem respersum cruore collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos 9. Romani, alacres ab statione obviam militi suo progressi, gratulantes laudantesque ad dictatorem perducunt. Inter carminum propemodum incondita quaedam militariter ioculantes, Torquati cognomen auditum; celebratum deinde posteris etiam, familiaeque honori fuit. Dictator coronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

XI. Et, Hercule, tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis trepide castris, in tiburtem agrum, atque inde, societate belli facta, commeatuque benigne ab Tiburtibus adiutus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit causa, cur proximo anno C. Poetelius Balbus consul, quum collegae eius M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset [1], adversus Tiburtes iussu populi exercitum duceret. Ad quorum auxilium quum Galli ex Campania redissent, foedae populationes in lavicano tusculanoque et albano agro, haud dubie Tiburtibus ducibus, sunt factae. Et, quum adversus tiburtem hostem duce consule contenta respublica esset, gallicus tumultus dictatorem creari coëgit: creatus Q. Servilius Ahala T. Quintium magistrum equitum dixit, et ex auctoritate Patrum, si prospere id bellum evenisset, ludos magnos vovit. Dictator, ad continendos proprio bello Tiburtes consulari exercitu iusso manere, omnes iuniores, nullo

9. *Defixerat pavor cum admiratione Gallos*, vide ad III, 47, n. 9. Mox, quod iam alii monuere, verba sic construenda: *Torquati cognomen auditum inter ioculantes militariter incondita quaedam prope carminum modum*, proxime versuum modulos. Confer supra ad cap. 2, n. 3, 4, et 6.

CAP. XI. 1. *Fabio Hernici provincia evenisset*, vide ad II, 40, n. 9. — *Gallicus tumultus*, vide ad II, 26, n. 1, et supra cap. 9, not. 3 extr.

detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est totius viribus Vrbis, in conspectu parentum coniugumque ac liberorum: quae magna, etiam absentibus, hortamenta animi, tum subiecta oculis, simul verecundia misericordiaque militem accendebant. Magna utrinque edita caede, avertitur tandem acies Gallorum. Fuga Tibur, sicut arcem belli gallici, petunt [2]: palati a consule Poetelio haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. Egregie quum ab dictatore, tum ab consule res gesta est. Et consul alter Fabius proeliis primum parvis, postremo una insigni pugna, quum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos devincit. Dictator, consulibus in senatu et apud populum magnifice collaudatis, et suarum [3] quoque rerum illis remisso honore, dictatura se abdicavit. Poetelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, ut ovans Vrbem iniret. Irridere Poetelii triumphum Tiburtes; *Vbi enim eum secum acie conflixisse? Spectatores paucos fugae trepidationisque Gallorum, extra portas egressos, postquam in se quoque fieri impetum viderint, et sine discrimine obvios caedi, recepisse se intra urbem. Eam rem triumpho dignam visam Romanis? Ne nimis mirum magnumque censerent, tumultum exciere* [4] *in hostium portis, maiorem ipsos trepidationem ante moenia sua visuros.*

XII. Itaque insequenti anno, M. Popillio [1] Laenate,

2. *Fuga Tibur, sicut arcem belli Gallici, petunt*, vide ad IV, 31, n. 8. —Melius videtur id quod edidit Campanus et habet quoque unus e codd. Hearnii: *Sicut arcem belli, Galli petunt.* Lem.

3. *Suarum rerum illis remisso honore*, vide ad VI, 36, n. 2.

4. *Tumultum exciere*, movere; *exire*, scripti sex: *exciere* quod Cod. Paris. et optimi quidem defendunt, retinuimus; est infinitivum. Lem.

Cap. XII. 1. *M. Popillio Laenate*; hic P. Laenas sibi cognomen in hoc magistratu peperit, ut discimus ex Cicer. in Bruto, n. 56: « Licet aliquid

Cn. Manlio consulibus, primo silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti, ad urbem Romam venerunt. Terrorem repente ex somno excitatis subita res et nocturnus pavor praebuit: ad hoc multorum inscitia, qui, aut unde, hostes advenissent. Conclamatum tamen celeriter ad arma est; et portae stationibus murique praesidiis firmati: et ubi prima lux mediocrem multitudinem ante moenia, neque alium, quam tiburtem hostem ostendit, duabus portis egressi consules utrinque aciem subeuntium iam muros aggrediuntur: apparuitque, occasione magis, quam virtute, fretos venisse; adeo vix primum impetum Romanorum sustinuere. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque iam seditionem inter Patres et plebem metu tam propinqui belli compressam. Alius adventus hostium fuit proximo bello, agris, quam Vrbi, terribilior. Populabundi Tarquinienses fines romanos, maxime qua ex parte Etruriam adiacent, peragravere; rebusque nequidquam repetitis, novi consules C. Fabius et C. Plautius iussu populi bellum indixere; Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat. Sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, et magna vis

etiam, inquit ille, de M. Popillii ingenio suspicari, qui, quum consul esset, eodemque tempore sacrificium publicum cum Laena faceret, quod erat flamen Carmentalis, plebis contra Patres concitatione et seditione nuntiata, ut erat Loena amictus, ita venit in concionem, seditionemque cum auctoritate, tum oratione sedavit.» Et sane infra, hoc ipso cap. Livius seditionis orientis mentionem facit. Laena erat vestis crassior, instar duplicis togae. Lem. — *Occasione fretos*, vide ab I, 11, n. 1. — *Bono fuisse*, utile. Confer Ern. ad Suet. Tit. 7. — *Etruriam adiacent fines*, forma sane durior et insolentior, qua certe non nisi poëtae et sequioris aevi scriptores usi sunt; Ern. Multa apud Livium poëtica; Schaef. — *Fama increbrescebat*, ut *increbruit* VIII, 8; *crebresco*, *percrebresco*, etc., recte scribi docent Wolf. et Oudend. ad Suet. Caes. 79, al.

militum ab iis ex foedere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta [2]; quo praesidio quum fulta res romana esset, levius fuit, quod Gallos mox Praeneste venisse, atque inde circa Pedum consedisse, auditum est. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit; consul ad id[3] accitus C. Plautius dixit; magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus consularibus exercitibus electa, adversus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quam parti utrique placebat, fuit; quum primo Galli tantum avidi certaminis fuissent, deinde romanus miles, ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum gallicam ferociam vinceret: dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunae se committere adversus hostem, quem tempus deteriorem[4] in dies et locus alienus faceret, sine praeparato commeatu, sine firmo munimento morantem; ad hoc iis animis corporibusque, quorum omnis in impetu vis esset, parva eadem languesceret mora. His consiliis dictator bellum trahebat, gravemque edixerat poenam, si quis iniussu in hostem pugnasset. Milites, aegre id patientes, primo in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere; interdum Patres communiter increpare, quod non iussissent per consules geri bellum. *Electum esse eximium imperatorem, unicum ducem* [5], *qui nihil agenti sibi de caelo devolaturam in*

2. *Magna vis militum ab iis ex foedere vetusto accepta*, confer ad II, 33, n. 5. Mox describitur quartus Gallorum motus, a C. Sulpicio repressus, cap. 15. Confer Appian. de reb. Gall. Exc. 1.

3. *Consul ad id*, huius rei causa, *accitus C. Plautius dixit* eum dictatorem.

4. *Quem tempus deteriorem faceret*, infirmiorem.—*Quorum omnis in impetu* primo *vis esset*, et *eadem* vis *languesceret parva mora*, v. V, 44, n. 4.

5. *Unicum ducem* (vide ad I, 21, n. 3), *qui nihil agenti sibi de caelo devolaturam in sinum victoriam censeat*, confer XXII, 29 pr. et ad Iuvenal. II, 39, n. 40. Sarcasmi vim facile

sinum victoriam censeat. Eadem deinde haec interdiu propalam ac ferociora his iactare; *se iniussu imperatoris aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros.* Immiscerique militibus centuriones: nec in circulis modo[6] fremere, sed iam in principiis ac praetorio in unum sermones confundi, atque in concionis magnitudinem crescere turba, et vociferari ex omnibus locis, *ut extemplo ad dictatorem iretur: verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute eius dignum esset.*

XIII. Septimum primum pilum iam Tullius ducebat[1]; neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis nobilior; is, praecedens militum agmen, ad tribunal pergit; mirantique Sulpicio non turbam magis, quam turbae principem Tullium, imperiis obedientissimum militem, « Scilicet, » dictator, inquit, condemnatum se universus exer» citus a te ignaviae ratus, et prope ignominiae cau» sa destitutum sine armis, oravit me, ut suam cau» sam apud te agerem. Equidem, sicubi loco cessum, » si terga data hosti, si signa foede amissa obiici nobis » possent, tamen hoc a te impetrari aequum cense-

sentiens. *Victoria* autem alata fingebatur; vide ad Sil. XIV, 675; et XV, 99, 737.

6. *Nec in circulis modo*, coetibus hominum consistentium confabulantiumque (vide ad XXXIV, 37, n. 1), *sed iam in principiis*, in celeberrimo, frequentissimo, sanctissimoque loco, et media latissimaque via castrorum (*via principali* X, 33 pr.), inter portas principales dextram et sinistram, ab ea sic dictas, ubi ius dicebatur a tribunis (vide XXVIII, 24), conciones habebantur, supplicia sumebantur, iurabatur, legionum defigebantur signa, pecunia a militibus deposita servabatur (conf. ad Tac. Ann. I, 67, n. 1, et XV, 16, n. 2), et magna semper versabatur militum multitudo, *ac praetorio*, tentorio ducis in castris. Conf. ad III, 5, n. 3; VI, 42, n. 7; et in pr. XXVIII, 25, n. 3.

Cap. XIII. 1. *Septimum primum pilum ducebat*, septimum erat primi pili centurio. Conf. ad II, 23, n. 4, et II, 27, n. 7.— *Pedestria stipendia fecisset*, vide ad V, 7, n. 3. — *Destitutum*, vide ad II, 12, n. 4.

» rem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, et
» abolere flagitii memoriam nova gloria patereris.
» Etiam ad Alliam fusae legiones eandem, quam
» per pavorem amiserant, patriam, profectae postea
» ab Veiis, virtute recuperavere; nobis, deum beni-
» gnitate, felicitate tua populique romani, et res et
» gloria est integra. Quamquam de gloria vix dicere
» ausim, si nos et hostes, haud secus quam feminas,
» abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt [2];
» et tu, imperator noster, quod aegrius patimur,
» exercitum tuum sine animis, sine armis, sine ma-
» nibus iudicas esse; et prius, quam expertus nos
» esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac
» debilium ducem iudicares esse. Quid enim aliud
» esse causae credemus, cur veteranus dux, fortis-
» simus bello, compressis, quod aiunt, manibus se-
» deas? utcumque enim se habet res, te de nostra
» virtute dubitasse videri, quam nos de tua, verius
» est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est
» consilium, et consensus aliquis Patrum, non gal-
» licum bellum, nos ab urbe, a penatibus nostris
» ablegatos tenet: quaeso, ut eà, quae dicam, non
» a militibus imperatori dicta censeas, sed a plebe
» Patribus; quae, sicut vos vestra habeatis consilia,
» sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat,
» milites nos esse, non servos vestros? ad bellum,
» non in exsilium, missos? si quis det signum, in
» aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pu-
» gnaturos? si nihil armis opus sit, otium Romae
» potius, quam in castris, acturos? haec dicta sint
» Patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut

2. *Si nos et hostes.... eludunt*, nob. illudunt. Cf. ad I, 36, n. 4; *si*, ut II, 28, n. 3; sed vulgaris quoque vis h. l. apta. — *Mancorum*, ut paulo ante *sine manibus*.

» nobis pugnandi copiam facias: quum vincere cupi- » mus, tum te duce vincere; tibi lauream insignem » deferre; tecum triumphantes Vrbem inire, tuum » sequentes currum Iovis optimi maximi templum » gratantes ovantesque adire ». Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis: et undique, ut signum daret, ut capere arma iuberet, clamabant.

XIV. Dictator, quamquam rem bonam exemplo haud probabili actam cernebat, tamen facturum, quod milites vellent, se, recepit [1]; Tulliumque secreto, quaenam haec res sit, aut quo acta more, percunctatur. Tullius magnopere a dictatore petere, *ne se oblitum disciplinae militaris, ne sui, neve imperatoriae maiestatis, crederet: multitudini concitatae, quae ferme auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem; ne quis alius, quales mota creare multitudo soleret, exsisteret: nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum: illi quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet. Differri non posse adeo concitatos animos* [2]; *ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non detur.* Dum haec loquuntur, iumenta forte pascentia extra vallum Gallo abigenti duo milites romani ademerunt. In eos saxa coniecta a Gallis: deinde ab romana statione clamor ortus, ac procursum utrinque est. Iamque haud procul iusto proelio res erant, ni celeriter diremptum certamen per centuriones esset. Affirmata certe eo casu Tullii apud dictatorem fides est; nec recipiente iam dilationem re, in posterum diem edicitur, acie pugnaturos. Dictator tamen, ut qui magis animis, quam viribus, fretus ad certamen descende-

Cap. XIV. 1. *Tamen facturum se, recepit* ad, seu in se, h. e. affirmavit, promisit. Cf. ad XXXIII, 13, n. 9; XXXIX, 47, n. 3; et XL, 35, n. 4.

2. *Differri non posse animos*, conf. ad Tac. Ann. XIII, 20, n. 7.

ret, omnia circumspicere atque agitare coepit, ut arte aliqua terrorem hostibus incuteret. Solerti animo rem novam [3] excogitat, qua deinde multi nostri atque externi imperatores, nostra quoque quidam aetate, usi sunt. Mulis strata detrahi iubet [4]; binisque tantum centunculis relictis, agasones, partim captivis, partim aegrorum armis ornatos [5], imponit. His fere mille effectis centum admiscet equites; et nocte super castra in montes evadere, ac silvis se occultare iubet; neque inde ante moveri, quam ab se acciperent signum. Ipse, ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem coepit sedulo, ut adversus montes consisteret hostis. Instructo vani terroris apparatu, qui quidem terror plus paene veris viribus profuit; primo credere duces Gallorum, non descensuros in aequum Romanos: deinde, ubi degressos repente viderunt, et ipsi avidi certaminis in proelium ruunt: priusque pugna coepit, quam signum ab ducibus daretur.

3. *Solerti animo rem novam excogitat.... usi sunt*, cf. X, 4, et Front. Strat. II, 4, 5 seq. de Sulpicio et aliis. — Aliam Sulpicii artem memorat Appian. de Reb. gall. Exc. I.

4. *Mulis strata detrahi iubet*, h. e. clitellas (ut X, 40, *detractis clitellis*), quibus sustemebantur *centunculi*, ne clitellae terendo tergum mulorum vulnerarent, Stroth. Conf. Scheffer. de Re vehic. II, 2, p. 9 et 23; ex quo Drakenborch. haec notavit: «*Strata* mulis detracta non sunt sellae (muli enim erant agasonum, qui non parati erant ad equitandum, sed ad ducenda iumenta sarcinaria), verum sagmae, seu clitellae, unde iumenta *clitellaria*, vel *sagmaria* et barbaro aevo *summaria* vocantur. Ne vero sagmae, vel clitellae asperitate sua iumenta laederent, subdebantur pulvilli, farcti palea rebusve aliis, aut centunculi, i. e. panni viliores crassioresque. Ideo autem dictator *mulis strata detrahi iubet*, quia longe ultra dorsum animalis eminebant. Quare si sedissent in clitellis, dolus facile fuisset deprehensus, quum sic visi essent altiores, quam solerent vulgo equites. Stratis autem detractis, relicti sunt bini centunculi, qui, ut equitum strata, ex panno simplicique corio facta, equorum tergo presse inhaerebant, ut tanto commodius agasones iis insiderent, et iumenta minus premerentur.» Strategema eo spectat, ut fallax multorum equitum species et improvisa praebeatur. Conf. cap. 15, n. 3.

5. *Agasones... armis ornatos*, vide ad IX, 40, n. 12.

XV. Acrius invasere Galli dextrum cornu: neque sustineri potuissent, ni forte eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans rogitansque: *Siccine pugnaturos milites spopondisset? ubi illi clamores sint arma poscentium? ubi minae, iniussu imperatoris proelium inituros? En ipsum imperatorem clara voce vocare ad proelium, et ire armatum ante prima signa. Ecquis sequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint; in castris feroces, in acie pavidi*? Vera audiebant; itaque tantos pudor stimulos admovit, ut ruerent in hostium tela, alienatis a memoria periculi animis. Hic primo impetus prope vecors turbavit hostes: eques deinde emissus turbatos avertit. Ipse dictator, postquam labantem una parte vidit aciem [1], signa in laevum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat; et iis, qui in monte erant, signum quod convenerat dedit. Vbi inde quoque novus clamor ortus, et tendere obliquo monte ad castra [2] Gallorum visi sunt; tum metu, ne excluderentur, omissa pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur; ubi quum occurrisset eis M. Valerius, magister equitum (qui, profligato dextro cornu, obequitabat hostium munimentis), ad montes silvasque vertunt fugam; pluri-

Cap. XV. 1. *Labantem una parte aciem* Gallorum.

2. *Tendere obliquo monte ad castra*, vide ad II, 39, n. 3; et IV, 19, n. 1. — *Profligato dextro cornu*, immo sinistro hostium, quod a dextro Romanorum erat profligatum. Lapsus est Livius, romanam aciem ob oculos versantem habens, Stroth. Forte legend. *laevo*; vel potius in initio cap. *dextro cornu* cum Drak. cuius nota est: «Ita Livius narrabit, Gallos *dextro cornu*, nempe suo, acrius invasisse Romanos, donec, adhortatione dictatoris restituta pugna, Romani illud primo turbarint, deinde averterint. Dum autem hoc dextrum cornu magister equitum persequitur, dictator signa confert in *laevum cornu*, nempe Gallorum. Hac etiam parte fusi hostes incidunt in magistrum equitum, qui *profligato dextro cornu* Gallorum munimentis obequitabat. Fortasse tamen Livius sui oblitus erravit, ut passim et ille et optimi scriptores.» Conf. ad XXII, 48, n. 4; XXVII, 14; XXVII, 48; XXXIII, 9, n. 3; XXXVII, 24, n. 3.

mique ibi a fallaci equitum specie agasonibusque [3] excepti sunt: et eorum, quos pavor pertulerat in silvas, atrox caedes post sedatum proelium fuit. Nec alius post M. Furium, quam C. Sulpicius, iustiorem de Gallis egit triumphum; auri quoque ex gallicis spoliis satis magnum pondus, saxo quadrato septum [4], in Capitolio sacravit. Eodem anno et a consulibus vario eventu bellatum; nam Hernici a C. Plautio devicti subactique sunt. Fabius collega eius incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos septem milites romanos captos Tarquinienses immolarunt [5]; qua foeditate supplicii aliquanto ignominia populi romani insignitior fuit. Accessit ad eam cladem et vastatio romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incursione repentina fecerunt. Eodem anno duae tribus, Pomptina et Publilia, additae [6]. Ludi votivi [7], quos M. Furius dictator voverat, facti: et de ambitu ab C. Poetelio tribuno plebis, auctoribus Patribus, tum primum ad populum latum est: eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem [8], qui nundinas et conciliabula obire soliti erant, compressam credebant.

3. *A fallaci equitum specie agasonibusque*, vide ad II, 42, n. 7.

4. *Saxo quadrato septum*, eo obstructum in ipso pariete, ut videtur; Stroth.

5. *CCCVII milites romanos captos Tarquinienses immolarunt*, confer Schweigh. ad Appian. B. C. I, 117.

6. *Eodem anno duae tribus, Pomptina et Publilia, additae*; v. ad I, 43, n. 22: tum XXVII tribus factae. Lem.

7. *Ludi votivi* extraordinarii, qui ex voto imperatoris cuiusdam fiunt, Stroth. *quos M. Furius dictator voverat*, vide supra V, 19.

8. *Novorum maxime hominum* (v. ad I, 34, n. 8) *ambitionem*, *qui nundinas et conciliabula* (vide ad XXV, 5, n. 3) *obire soliti erant*, loca celebriora adire et frequentare, ut scilic. civium suffragia eblandirentur, aut largitione devincirent.

XVI. Haud aeque laeta Patribus insequenti anno, C. Marcio, Cn. Manlio consulibus, de unciario fenore a M. Duilio, L. Maenio, tribunis plebis rogatio est perlata [1]: et plebs aliquanto eam cupidius scivit ac-

Cap. XVI. 1. *De unciario fenore a M. Duillio, L. Maenio pl. tribunis rogatio est perlata*, cf. Tac. Ann. VI, 16, n. 17; ubi haec lex silentio praetermissa, quoniam ea modo repetitum et severius sancitum videtur, quod iam XII Tabularum lege cautum fuerat, et neque illa neque haec XII tabularum lex per avaritiam feneratorum servata est; quod vel ex Liv. VI, 14, n. 6, patet. *Vnciarium fenus* est, quum pro centenis assibus singulis mensibus (nam menstruum, non annuum fenus apud Romanos in usu erat) usurae loco uncia, duodecima assis pars, adeoque unus assis, pro centenis (nos dicimus 1 pro *Cent*) in annum datur. Ei mox substitutum *fenus semunciarium* (vide infra cap. 27), vel dimidia unciarii pars: nam, ut utar Livii verbis infra cap. 19, *etsi unciario fenore facto levata usura erat*, tamen illud quoque ipsum gravabat inopes, quippe qui *sorte ipsa*, vel sola sine ullo, etiam minimo, augmento, *obruebantur nexumque inibant* (vide ad II, 23, n. 1). Hinc etiam paulo post (vide infra cap. 42 pr.) a L. Genucio tribuno pl. rogata est lex, *ne fenerare* h. e. pecuniam sub fenore locare) omnino *liceret*, *μὴ δανείζειν ἐπὶ τόκοις*. Confer verba Tac. loco laudato (*postremo vetita versura*, hoc est, fenus, vel mutuum, quod sub fenore sumitur) et in pr. Appian. bell. civ. I, 54, ex quo loco probabile fit, iam lege Genucia poenam quadrupli (de qua vide Ascon. ad Cic. Divin. in Caecil. c. 7), statutam fuisse. Quae leges ut in urbe observarentur, curabant in primis Aediles, et in his maxime Curules, qui gravem saepe mulctam irrogabant feneratoribus; v. VII, 28; X, 23; XXXV, 41. Sed irritas faciebant leges necessitas mutuantium fraudesque tam magistratuum, qui ut plurimum locupletes, favebant locupletibus, quam *feneratorum*, hoc est, hominum divitum cuiuscumque ordinis, qui pecuniam (quae et ipsa *fenus* dicitur) sub usuris dabant, seu ponebant. Confer ad VI, 35, n. 2; et VIII, 28. Nemo enim facile erat, qui nummos sub tam parvis usuris vel adeo gratis mutuos daret, et feneratores, vel negotiatores et publicani, iniquum plerumque et grande fenus, usuras usurarum (anatocismum), centesimas (sc. partes sortis, quum singuli asses pro centenis in mensem, adeoque duodeni in annum solvuntur), quin binas, ternas et quaternas adeo centesimas, exigebant; nec deerant, qui id solverent, vel in provinciis, quae gravibus tributis oneribusque premebantur, et pecuniae inopia laborabant (confer Tac. Ann. III, 40; Dio LXII, 2; et Cic. ad Att. VI, passim), vel in Vrbe, ubi primis reip. saeculis pauperes, ob perpetua potissimum bella, aere alieno obruebantur, et postea in dies crescebant avaritia et luxus. Quum deinde (vide infra XXXV, 7) *multis fenebribus legibus constricta avaritia esset*, *via fraudis inita est*, *ut in socios* (provinciales), *qui non tenerentur iis legibus*, *nomina*, debitum (vide ad VII, 21, n. 4), *transcriberent* (quasi

cepitque. Ad bella nova, priore anno destinata, Falisci quoque hostes exorti, duplici crimine; quod et cum Tarquiniensibus iuventus eorum militaverat, et eos, qui Falerios perfugerant, quum male pugnatum est, repetentibus fetialibus romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit. Marcius exercitum in agrum privernatem, integrum pace longinqua, induxit; militemque praeda implevit. Ad copiam rerum addidit munificentiam, quod, nihil in publicum secernendo [2], augenti rem privatam militi favit. Privernates quum ante moenia sua castris permunitis consedissent; vocatis ad concionem militibus, *castra nunc*, inquit, *vobis hostium urbemque praedae do*, *si mihi pollicemini*, *vos fortiter in acie operam navaturos*, *nec praedae magis, quam pugnae, paratos esse*. Signum poscunt ingenti clamore: celsique et spe haud dubia feroces in proelium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat: *Adspice*,

socii civibus rom. credidissent pecunias) *et ita libero fenore* (ab arbitrio feneratorum pendente nec legibus definito atque obnoxio) *obruerent debitores*. (De coërcendis his fraudibus in cedendis nominibus vid. Cuiat. Obss. X, 3.) *Centesimae* factae etiam legitimae usurae et usitatae; nec tamen ante ann. Vrbis 703 quo senatusconsultum factum, ut *centesimae perpetuo fenore ducerentur*, hoc est, penderentur sine anatocismo (vide Cic. ad Att. V, 21). Haec et alia docte ac copiose docuit Gron. de pec. vet. et probavit in pr. adversus Salmasium, qui omnia turbavit, ut et Stroth. ad h. l. — *Fenore* scripsi pro *foenore*; vide ad Iuvenal. XI, 40. — *Et plebs aliquanto eam cupidius scivit accepitque*, scilicet quam rogationem de ambitu et nundinis conciliabulisque non obeundis (cap. 15 extr.) quia scilicet ex hac nihil commodi pars maxima capiebant, illa vero sublevabantur, revocata XII tabularum in modo fenoris clementia, quam mos lege potentior conculcaverat, immodicis usuris tenuiores vexans. Ita Gron. loco laudato p. 599.

2. *Nihil in publicum secernendo*, vide ad II, 9, n. 4. — *Celsique*, capite sublato, erecto, unde spiritus, fiducia et audacia appareret; Ern. Est habitus hominis, sibi admodum confidentis, ut apud Cic. Or. I, 40; Or. cap. 18; et Tusc. V, 14. Confer ad Sil. II, 454; XVII, 125, 520. Mox τὸ *inquit* forte del., quia praecessit *exclamat*.

imperator, quemadmodum exercitus tuus tibi promissa praestet: piloque posito, stricto gladio in hostem impetum facit. Sequuntur Tullium antesignani omnes, primoque impetu avertere hostem: fusum inde ad oppidum persequuti, quum iam scalas, moenibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt [3]. Triumphus de Privernatibus actus. Ab altero consule nihil memorabile gestum; nisi quod legem novo exemplo ad Sutrium in castris tributim [4] de vicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi aerario additum esset, auctores fuerunt. Ceterum tribuni plebis, non

3. *In deditionem urbem acceperunt,* vide ad VIII, 20, n. 7.

4. *Legem novo exemplo* Cn. Manlius cos. *ad Sutrium in castris tributim*, militibus in tribus suas vel centurias divisis (vide ad III, 51, n. 3) ut in comitiis, *de vicesima eorum qui manumitterentur* vel *manumissionum tulit*, hoc est, ut vicesima pars pretii, quo vendi posset servus, qui optimo iure a cive manu mittitur, vel quo emptus esset (nam neutrum dilucide, quod sciam, vel scriptores Rom. docuere, vel viri docti), a servo manu misso, vel, ut quidam putant, a domino, seu patrono, penderetur aerario. Antiquissimum hoc amplissimumque vectigal, quod etiam sub imperatoribus duravit, auro solvi solebat, antiquis certe temporibus, et hinc quoque dicebatur *aurum vicesimarium, quod in sanctiore* Saturni *aerario ad ultimos casus servabatur*; vide infra XXVII, 10 extr. et Tac. Ann. XIII, 31 (ubi tamen de alio vectigali agitur); Fabrett. ad Inscriptt. cap. 1, p. 35; Guther. de off. dom. Aug. III, 35; Burm. de Vectig. pop. Rom. cap. 10. Manut. ad Cic. ad Att. VII, 15, et 21; Ernesti clav. Cic. vide *aerarium* et *Vicesima*, et Duker. ad h. l. ubi praeter alia haec notavit: «Quod Lipsius et Guther. scribunt, hoc esse illud *aurum vicesimarium*, quod XXVII, 10, memoratur, fortassis verum est: neque enim bello punico secundo ulla alia, quod quidem proditum sciam, vicesima instituta erat. Mihi tamen in ea re hic restat scrupulus, quod Livius *aurum vicesimarium in sanctiore aerario ad ultimos casus servatum* fuisse dicit; *vicesimam manu missorum* autem, quo tempore primum inducta est, praesentis necessitatis et usus fuisse, his verbis significat, *haud parum vectigal inopi aerario additum.* Nam si vicesima manu missorum in aerario condita fuisset, praesens inopia aerarii non magis sublevari potuisset pecunia, quae ita in sanctiore aerario reponebatur, ut non nisi ultimis casibus moveri posset, quam si ea nulla fuisset. An ergo dicendum est, deinde demum cautum fuisse, ut hoc aurum in sanctiore aerario ad ultimos casus reipublicae servaretur?»

tam lege, quam exemplo, moti, ne quis postea populum[5] sevocaret, capite sanxerunt; nihil enim non per milites, iuratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popillio Laenate sua lege decem millibus aeris est damnatus[6], quod mille iugerum agri cum filio possideret, emancipandoque filium fraudem legi fecisset.

XVII. Novi consules inde, M. Fabius Ambustus secundum et M. Popillius Laenas secundum, duo bella habuere. Facile alterum cum Tiburtibus, quod Laenas gessit; qui, hoste in urbem compulso, agros vastavit. Falisci Tarquinienses que alterum consulem prima pugna[1] fuderunt; inde terror maximus fuit,

5. *Ne quis postea populum sevocaret* extra Vrbem, et alicubi convocaret, legum ferendarum causa. — *Capite sanxerunt*, h. e. capitis poena proposita, vel constituta, vide ad III, 11, n. 4. *Iuratos in consulis verba*, vid. ad II, 32, n. 1; III, 20; XXII, 38; Polyb. VI, 22; XI, 30.

6. *Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popillio Laenate sua lege* (vid. VI, 35) *decem millibus aeris est damnatus*, hoc est, Popillio accusante, a populo damnatus est. Est verbum praegnans, quod notionem alterius verbi inclusam habet, ut cap. 17 extr. *duo patricii consules creabantur*, hoc est, creandi rogabantur; nam a secundo interrege rogati, et, comitiis dilatis, ab octavo demum creati sunt; Stroth. Similia passim obvia, in pr. *damnare* et *condemnare* de accusatore, qui accusatione sua efficit, ut aliquis damnetur. Confer ad XXXV, 10, n. 5; et ad Iuvenal. III, 116; et ad Tac. Ann. II, 85, n. 3; Drak. ad h. l. Ita et *creare magistratum* dicitur, qui comitia habet et nomina candidatorum recipit (vide ad IX, 46, n. 5), vel rogatione sua efficit, ut hic vel ille in comitiis, quae habet, creetur a populo, v. c. *tribuni collegas sibi crearunt* II, 33; *consul creavit consules* XXV, 41; XXVIII, 10; XXXII, 27; XXXVIII, 35; XXXIX, 6; XLII, 9. *Collegam dixit* VII, 24; et XXXVII, 47 extr. (vide ad VII, 24, not. 6.) *Senatusconsultum fecit* consul et praetor, hoc est, perfecit, ut in suam sententiam et secundum relationem suam fieret V, 50, n. 1; et XLII, 9, n. 4. *Leges abrogat bellum et pax* XXXIV, 6, n. 3; pro efficit, ut abrogentur; *pecunia mulctavit matronas* X, 31, n. 9, pro accusatione effecit, ut a iudicibus mulctarentur. Confer ad V, 39, n. 3; et XXXIV, 6, n. 10. — *Emancipare* parentes dicuntur liberos, quos e patria emittunt potestate, ut aut sui sint iuris, aut ab alio adoptentur; vide Ernesti clav. Cic.

Cap. XVII. 1. *Prima pugna*, initio pugnae. — *Sacerdotes eorum*, *faci-*

quod sacerdotes eorum, facibus ardentibus anguibusque praelatis, incessu furiali militem romanum insueta turbaverunt specie: et tunc quidem velut lymphati [2] et attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt; deinde, ubi consul legatique ac tribuni puerorum ritu vana miracula paventes irridebant increpabantque, vertit animos repente pudor, et in ea ipsa, quae fugerant, velut caeci ruebant. Discusso itaque vano apparatu hostium, quum in ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem: castrisque etiam eo die potiti, praeda ingenti parta: victores reverterunt, militaribus iocis cum apparatum hostium, tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Etruscum [3], et, Tarquiniensibus Faliscisque ducibus, ad Salinas perveniunt. Adversus eum terrorem dictator C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. Id vero Patribus indignum videri,

bus ardentibus anguibusque praelatis, incessu furiali militem rom. insueta turbaverunt specie. Bacchicum habitum, qualis in vasis Etruscis occurrit, facile adnoscas; Heyn. Opusc. Acad. tom. V, pag. 440. Confer simile strategema, supra IV, 33 pr. ubi ingeniose suspicatur, sacerdotes illos in solemni pompa (ut in δᾳδουχίαις sacrisque Cybeles, Bacchi et Cereris) cum facibus sacrisque infulis, seu velamentis, supplicium insigni, obviam processisse Romanorum exercitui, et primum ei horrorem incussisse et reverentiam, sed mox inermes trucidatos, et huic crudelitati speciem postea iuris impositam inductamque esse veluti nubem, mutatis vittis sacris in serpentes (*discoloribus serpentum in modum vittis* dixit Flor. loco laudato) taedis sacrificalibus in faces Furiarum, et sacra pompa in incessum furialem. De his Furiarum gestaminibus et habitu vide ad Sil. II, 536 seq. 546 sq. 610, et Boëttigeri libellum laudatum. Confer ad Tac. Ann. XIV, 30, n. 2.

2. *Et tunc quidem* Romani, *velut lymphati*, consternati vel insani (vide ad Sil. I, 459), *munimentis suis*, castris munitis, *inciderunt.*

3. *Omne nomen Etruscum* (vide ad I, 10, n. 2). Sic Diodorus lib. XVI, pag. 529: Τυῤῥηνοὶ δὲ διαπολεμοῦντες Ῥωμαίοις, ἐπόρθησαν πολλὴν τῆς πολεμίας χώρας, καὶ μέχρι τοῦ Τιβέρεως καταδραμόντες, ἐπανῆλθον εἰς τὴν οἰκίαν. Lem. *Ad Salinas perveniunt*, vide ad I, 41, n. 1; et V, 45, n. 3. — *Eo promptius cuncta, ferente dictatore* ea ad populum etc.

etiam dictaturam iam in promiscuo esse; omnique ope impediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur parareturve; eo promptius cuncta, ferente dictatore, populus iussit. Profectus ab Vrbe, utraque parte Tiberis, ratibus exercitu, quocumque fama hostium ducebat, traiecto, multos populatores agrorum vagos palantes oppressit. Castra quoque, nec opinato aggressus, cepit: et, octo millibus hostium captis, ceteris aut caesis, aut ex agro romano fugatis, sine auctoritate Patrum, populi iussu, triumphavit. Quia nec per dictatorem plebeium, nec per consulem [4], comitia consularia haberi volebant, et alter consul Fabius bello retinebatur, res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Aemilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quod duo patricii consules creabantur: intercedentibusque tribunis, interrex Fabius aiebat, *in duodecim tabulis legem esse, ut, quodcumque postremum populus iussisset, id ius ratumque esset; iussum populi et suffragia esse.* Quum intercedendo tribuni [5] nihil aliud, quam ut differrent comitia, valuissent; duo patricii consules creati sunt, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola: eodemque die magistratum inierunt.

XVIII. Quadringentesimo anno, quam urbs romana condita erat; quinto tricesimo, quam a Gallis recuperata; ablato post undecimum annum a plebe con-

4. *Nec per consulem plebeium.* Andreas edidit, *nec per Popillium consulem*; et sic unus e codd. Paris. — *Interreges deinceps* (vide ad I, 21, n. 8), scilicet fuere etc. — *Quod duo patricii consules creabantur*, vide ad cap. 16, n. 5. Horum nomina iterum memorantur cap. 18 pr. ubi forte librariis debentur.

5. *Quum intercedendo tribuni* etc. vide ad IX, 42, n. 2.

sulatu; patricii consules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum; sive duorum consulum auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam; seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi maius certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei iam suae, non solum virtutis, ducebant esse [1], ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare: quin aut toto cedendum esse, si plebeius iam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum, quam possessionem integram a patribus accepissent. Plebes contra fremit: « Quid » se vivere, quid in parte civium censeri, si, quod » duorum hominum virtute, L. Sextii ac C. Licinii, » partum sit, id obtinere universi non possint [2]? Vel » reges, vel decemviros, vel, si quod tristius sit » imperii nomen, patiendum esse potius, quam ambos patricios consules videant, nec in vicem pareatur atque imperetur; sed pars altera, in aeterno

Cap. XVIII. 1. *Fidei iam suae, non solum virtutis, ducebant esse*, putabant, ad fidem ordini suo probandam, neque ad solam gloriam suam spectare, seu valere: ut XXIV, 22, n. 10, *cetera omnia, quae suae fidei tutelaeque essent.* Confer ad III, 24, n. 1; III, 62, n. 5; et XXII, 39, n. 1. Consulatus iis a Patribus cum fide datus erat, hoc est, propter opinionem de fide eorum et spem certam, ipsos operam daturos esse, ut aliquando impertirent et redderent quasi eundem honorem iisdem, a quibus eum accepissent. Qua cura omissa fidem, exspectationem opinionemque patriciorum fallebant, vel, ut I, 9, dicitur, eos *decipiebant per fidem.* Similiter *in fidem alicuius venire*, ut mox de Tiburtibus ad deditionem coactis c. 19 pr. *fidei eius se permittere, committere, tradere* etc. dicitur, qui se ei dedit (vel arbitrio, potestati et imperio, vel patrocinio eius se suaque permittit) cum fide et spe clementiae; vide omnino ad XXXVI, 28, n. 1.

2. *Id obtinere universi non possint*, vide ad III, 36, n. 12.

» imperio locata, plebem nusquam alio natam, quam » ad serviendum, putet. » Non desunt tribuni auctores turbarum; sed inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum[3] descensum quum esset, multique per seditiones acti comitiales dies; postremo victae perseverantia consulum plebis eo dolor erupit, ut tribunos, *actum esse de libertate* vociferantes, *relinquendumque non campum iam solum, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum*, moesta plebs sequeretur. Consules, relicti a parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segnius perficiunt. Creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertium, T. Quintius. In quibusdam annalibus pro T. Quintio, M. Popillium consulem invenio.

XIX. Duo bella eo anno prospere gesta; cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum. Sassula ex his urbs capta; ceteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni universa gens, positis armis, in fidem consulis venisset: triumphatum de Tiburtibus; alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbe saevitum, multis mortalibus in acie caesis; ex ingenti captivorum numero trecenti quinquaginta octo delecti [1], nobilissimus quisque, qui Romam mitterentur: vulgus aliud trucidatum; nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit: medio in foro omnes virgis caesi ac securi percussi; id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis poenae hosti-

3. *In campum descensum*, vide ad II, 54, n. 13.

Cap. XIX. 1. *Ex ingenti captivorum numero CCCLVIII delecti* etc. CCCLX apud Diodor. — Sic enim l. XVI, p. 534: Ταρκυνίους δὲ ἄνδρας τ καὶ ξ δημοσίᾳ ἐθανάτωσαν ἐν τῇ ἀγορᾷ. In Diod. nunc editur: διακοσίους καὶ ἑξήκοντα. Lem. — Medio in foro omnes *virgis caesi ac securi percussi*, vide ad I, 26, n. 6. — *Pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis*, vide supra cap. 15.

bus redditum. Res bello bene gestae, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab senatu responsum: foedere in societatem accepti. Non eadem domi, quae militiae, fortuna erat plebi romanae; nam etsi, unciario fenore facto [2], levata usura erat, sorte ipsa obruebantur inopes [3], nexumque inibant; eo nec patricios ambo consules, neque comitiorum curam, publicave studia prae privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Consulatus uterque apud Patricios manet. Consules creati C. Sulpicius Peticus quartum, M. Valerius Publicola iterum. In bellum etruscum intentam civitatem, quia Caeritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adiunctum fama ferebat, legati latini ad Volscos convertere, nuntiantes, exercitum conscriptum armatumque iam suis finibus imminere: inde populabundos in agrum romanum venturos esse. Censuit igitur senatus, neutram negligendam rem esse: utroque legiones scribi, consulesque sortiri provincias iussit. Inclinavit deinde pars maior curae in etruscum bellum; postquam literis Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat [4], cognitum est, depopulatum agrum circa romanas salinas, praedaeque partem in Caeritum fines

2. *Unciario fenore facto* etc. vide ad cap. 16, n. 1.

3. *Sorte ipsa obruebantur inopes*, vide ad II, 23, n. 1; et VI, 14, n. 6. Ante *sorte* intell. *tamen*, quod post *etsi*, *quamquam*, *quidem* etc. omittere amat Livius, vide cap. XXV, 35, n. 1; XXXVIII, 9; XLI, 18; et aliis locis, quibus plerumque illud adiiciunt edd. non MSS. Confer Drak. ad XXII, 20, n. 1; et XXXVI, 38, n. 7. Similes ellipses notavi ad I, 40, n. 1. — *Eo*, ideo (vide ad I, 11, n. 6), *nec patricios ambo* (vide ad III, 62, n. 4) *consules* etc. h. e. curam consulatus, ad quem patricii adspirabant, comitiorum aliarumque rerum publicarum *prae privatis incommodis*, propter ea (vide ad VI, 40, n. 1), *plebs ad animum admittebat.*

4. *Cui Tarquinii provincia evenerat*, vide ad II, 40, n. 9. — *Depopulatum agrum circa romanas salinas*, vide ad librum V, cap. 45, n. 3.

avectam, et haud dubie iuventutem eius populi inter praedatores fuisse. Itaque Valerium consulem, Volscis oppositum, castraque ad finem tusculanum habentem, revocatum inde senatus dictatorem dicere iussit. T. Manlium, L. filium, dixit [5]: is, quum sibi magistratum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac populi iussu Caeritibus bellum indixit.

XX. Tum primum Caerites, tanquam in verbis hostium [1] vis maior ad bellum significandum, quam in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, verus belli terror invasit; et, quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant; poenitebatque populationis, et Tarquinienses exsecrabantur defectionis auctores: nec arma, aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti iubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum quum adissent, ab senatu reiecti ad populum, deos rogaverunt, quorum sacra bello gallico accepta [2] rite procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quae se rebus affectis quondam populi romani cepisset; conversique ad delubra Vestae, hospitium flaminum Vestaliumque ab se caste ac religiose cultum invocabant. *Eane meritos, crederet quisquam* [3], *hostes repente sine causa factos? aut, si quid*

5. *T. Manlium*, *L. filium*, *dixit* (confer cap. 3, 4), qui, ut pater (supra cap. 3), dictator dictus, etsi nondum consul fuerat; nisi cap. 16 pr. *T. Manlio* legendum est: mirum vero, cur non addiderit *Torquatum*, et quae causa coëgerit dictatorem creari, quum tam eximium consulum par in magistratu esset; Glar.

Cap. XX. 1. *Tanquam in verbis hostium*, quibus bellum indixerant; quod docent adiecta verba *ad bellum significandum*, quae tamen glossam sapere videntur; Doër.

2. *Quorum sacra bello gallico accepta* etc. confer V, 40 et 50. — *Rebus adfectis*, vide ad V, 10, n. 6.

3. *Eane meritos crederet quisquam*, num credibile et probabile esset, eos, vel se, qui tam bene de populo rom. meriti essent, nunc eius *hostes repente sine causa factos* esse? *Ea*, talia (vid.

hostiliter fecissent, consilio id magis, quam furore lapsos fecisse, ut sua vetera beneficia locata praesertim apud tam gratos, novis corrumperent maleficiis? florentemque populum romanum ac felicissimum bello sibi desumerent hostem, cuius afflicti amicitiam cepissent? Ne appellarent consilium, quae vis ac necessitas appellanda esset. Transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, quum praeter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestium, populationis eius, quae sibi crimini detur, comites; eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse, seu supplicio affici, daturos poenas. Caere, sacrarium populi romani, deversorium [4] *sacerdotum, ac receptaculum romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hospitio Vestalium cultisque diis darent.* Movit populum non tam causa praesens, quam vetus meritum, ut maleficii, quam beneficii, potius immemores essent. Itaque pax populo caeriti data, induciasque in centum annos factas in senatusconsultum referri placuit. In Faliscos, eodem noxios crimine vis belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. Quum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis consumptum; et aedes Apollinis dedicata est.

XXI. Extremo anno comitia consularia certamen Patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum liciniam [1] legem habe-

ad II, 29, n. 6), et *mereri* ea, vel *talia*, pro talia merita habere, tanta beneficia praestare.

4. *Caere, deversorium sacerdotum* (vide I, 51, n. 1). — *Intactum .... hospitio Vestalium cultisque diis darent*; salvam praestarent civitatem in gratiam praebiti Vestalibus hospitii, eam habendo innoxiam ab illati belli crimine; vide II, 35, n. 5. — *Eodem noxios crimine*, vide IV, 15, n. 1.

Cap. XXI. 1. *Secundum liciniam legem*, scil. ut consulum utique alter ex plebe crearetur; vide supra VI,

rentur; dictatore obstinato tollere potius totum e republica consulatum, quam promiscuum Patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis [2], quum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde Patribus plebem interreges quum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis liciniae patrocinium tribuni iactabant: propior dolor plebi fenoris ingravescentis erat: curaeque privatae in certaminibus publicis erumpebant. Quorum taedio Patres L. Cornelium Scipionem interregem concordiae causa observare legem liciniam comitiis consularibus iussere. P. Valerio Publicolae datus e plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatis semel in concordiam animis, novi consules, fenebrem quoque rem, quae distinere unanimos [3] videbatur, levare aggressi, solutionem alieni aeris in publicam curam verterunt; quinqueviris creatis, quos mensarios ab dispensatione pecuniae appellarunt. Meriti aequitate curaque sunt, ut per omnium annalium monimenta celebres nominibus essent; fuere autem

35. — *Dictatore obstinato tollere*, ut *certus mori*, et al.

2. *Prolatandis comitiis*, prolatando, differendo comitia; vide ad I, 53, n. 3. — *Propior dolor plebi fenoris ingravescentis erat;* conferunt Cic. Sext. 18, *Omnibus sua propiora esse pericula, quam aliena.* — *Privatae curae*, dolor, quem ceperant ex suis iniuriis, et adhuc presserant.

3. *Distinere unanimos*, disiungere et impedire unanimitatem; Doër. Cf. ad III, 23, n. 1. — *Mensarii* vel *mensularii* propr. iidem qui *nummularii* (confer Suet. Aug. 2, 4), *trapezitae*, *collybistae* et *argentarii*, nummos cum compendio (accepto lucro, collybo) permutantes, vel pecuniam, a locupletioribus apud se depositam, aliis fenori dantes creditoribusve exsolventes, et argentariam (rem) facientes, seu exercentes (*Banquiers*), sic dicti a *mensa* argentaria (τράπεζα; unde τραπεζῖται); sed *quinqueviri*, atque *triumviri mensarii* (XXIII, 21; XXIV, 18; XXVI, 36) sunt magistratus extraordinarii, ob argenti penuriam creati, qui pecuniae publicae ex aerario, *mensis cum aere in foro positis*, debitoribus *dispensandae* vel singulis suppeditandae curam habebant. Eodem modo rem fenebrem levavit Tiberius. Conf. Tac. Ann. VI, 17, et infra XXII, 60; XXIII, 21; Salmas. de usur. p. 510; Budaeus de asse lib. V, pag. 173.

C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, et Ti. Aemilius; qui rem, difficillimam tractatu, et plerumque parti utrique, semper certe alteri, gravem, quum alia moderatione, tum impendio magis publico, quam iactura, sustinuerunt. Tarda enim nomina et impeditiora inertia debitorum [4], quam facultatibus, aut aerarium, mensis cum aere in foro positis, dissolvit, ut populo prius caveretur, aut aestimatio aequis rerum pretiis liberavit; ut non modo sine iniuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque, exhausta vis ingens aeris alieni sit. Terror inde vanus belli etrusci, quum coniurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coëgit; dictus in castris, eo enim ad consules missum senatusconsultum est, C. Iulius, cui magister equitum adiectus L. Aemilius: ceterum foris tranquilla omnia fuere.

XXII. Tentatum domi [1] per dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum

4. *Tarda nomina et impeditiora inertia debitorum*, confer Ernesti clav. Cic. v. *nomen*, ubi docet, in tabulas acceptorum et expensorum referri nomina hominum, quibus debeamus et qui nobis debeant, una cum debito ac pecunia aliis credita, et hinc *nomen* dici vel *debitorem*, vel *debitum* (ut hoc loco), vel capita in tabulis scripta, *Schuldposten*. Itaque *tarda nomina* sunt vel debitores non justo tempore solventes, vel, ut hoc loco, debita, non opportuno iustoque tempore soluta, et hinc facta *impeditiora inertia debitorum*, difficilius nunc solvenda, quoniam fenore aucta sunt, et debitores solutionem saepe et diu distulere, *quam facultatibus*, quam quod debitorum opes non sufficerent ad debitum solvendum, modo non statim exigeretur. Sic contra *nomen expeditum* est certum, et *expedire nomen suum* solvere debitum. — *Tarda nomina* haec *dissoluta* et *liberata* vel expedita sunt partim pecúnia mutua ex aerario data, si quibus argentum in praesentia deesset, ita tamen et ea conditione *ut populo* et aerario *prius caveretur*, hoc est, satisdaretur, satisdatio, seu cautio et securitas praestaretur praedibus ac praediis (vide XXII, 60 pr. et Ern. ad Cic. Verr. I, 54), partim bonis praediisque debitorum ex *aequis rerum praetiis aestimatis*, et possessione eorum creditoribus cessa, vel syngraphis cum his factis; unde mox cap. 22 dicitur: *solutio aeris alieni multarum rerum mutaverat dominos.*

Cap. XXII. 1. *Tentatum*, rectus huius orationis casus est; eiusmodi forma dicendi usus est, I, 53.

perduxit: duo interreges C. Sulpicius et M. Fabius interpositi obtinuere, quod dictator frustra [2] tetenderat, mitiore iam plebe ob recens meritum levati aeris alieni, ut ambo patricii consules crearentur. Creati ipse C. Sulpicius Peticus, qui prior interregno abiit, et T. Quintius Pennus; quidam Kaesonem, alii Caium nomen Quintio adiiciunt [3]. Ad bellum ambo profecti, faliscum Quintius, Sulpicius tarquiniense, nusquam acie congresso hoste, cum agris magis, quam cum hominibus, urendo populandoque gesserunt bella; cuius lentae velut tabis senio victa utriusque pertinacia populi est, ut primum a consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent: in quadraginta annos impetraverunt. Ita, posita duorum bellorum, quae imminebant, cura, dum aliqua ab armis quies esset, quia solutio aeris alieni multarum rerum mutaverat dominos, censum agi placuit. Ceterum quum censoribus creandis indicta comitia essent, professus censuram se petere C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam omnium turbavit. Quod videbatur quidem tempore alieno fecisse; quia ambo tum forte patricii consules erant, qui rationem eius se habituros negabant. Sed et ipse constantia inceptum obtinuit, et tribuni, omni vi recuperando ius consularibus comitiis amissum, adiuverunt; et quum ipsius viri maiestas nullius honoris fastigium non aequabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram quoque [4] in

2. *Quod dictator frustra tetenderat*, scilicet obtinere. Sed confer ad IV, 7, n. 6. Mox verba *ut ambo patricii consules crearentur* ab interpolatore, ea repetente, profecta videntur.

3. *Caium nomen Quintio adiiciunt*, hoc est, praenomen, ut et al. cognomen. Cf. ad XXX, 18, n. 3. — *Cuius lentae velut tabis senio*: vide ad I, 22, n. 3.

4. *Censuram quoque in partem vocari plebes volebat.* Legendum censet Gronovius: *Censurae quoque in partem vocari plebes volebat.* Sed nihil

partem vocari plebes volebat. Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Cnaeo censor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne licinia lex [5] comitiis consularibus observaretur. Magister equitum dictatori additus Q. Servilius: nec tamen dictatura potentiorem eum consensum Patrum consularibus comitiis fecit, quam censoriis fuerat.

XXIII. M. Popillius Laenas a plebe consul, a Patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illustriorem plebeium consulem fecit; nam quum ingentem Gallorum exercitum in agro latino castra posuisse nuntiatum esset; Scipione gravi morbo implicito, gallicum bellum Popillio extra ordinem datum [1]. Is, impigre exercitu scripto, quum omnes extra portam Capenam ad Martis aedem convenire armatos iuniores iussisset, signaque eodem quaestores ex aerario deferre [2], quatuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Publicolae praetori tradidit; auctor Patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus subsidium reipublicae esset. Ipse, iam satis omnibus instructis comparatisque, ad hostem pergit; cuius ut prius nosceret vires, quam

mutatione opus. Vulgatam tuetur Livius IV, 35: *ad spem consulatus in partem revocandam adspirare.* Similiter lib. VI, cap. 40, *hoccine est in commune honores vocare, ut duos plebeios fieri consules liceat* etc. Lem. Nam res dicitur *in partem vocari* et *revocari*, quae revocatur ad divisionem, tanquam quae communis sit plebeiis et patriciis, quo plures eius participes fiant; ut sup. l. l. *in commune vocare;* Drak. qui tamen non improbat coniecturam Gron. *censurae.* Confer ad IV, 35, n. 2; et V, 21, n. 4. — *Cum Manlio Cnaeo*, vide ad III, 1, n. 1.

5. *Licinia lex*, vide ad cap. 21, n. 1. — *Potentiorem*, efficaciorem: nam et in his comitiis plebs vicit.

Cap. XXIII. 1. *Gallicum bellum Popillio* (tertium consuli, quod Livius saepe non adiicit) *extra ordinem datum*, vide ad III, 2, n. 1. Gallos terrore perculsos domum rediisse tradit Polyb. II, 19.

2. *Signa quaestores ex aerario deferre:* vide ad III, 69, n. 7.

periculo ultimo tentaret, in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere coepit. Gens ferox et ingenii avidi ad pugnam [3], quum, procul visis Romanorum signis, ut extemplo proelium initura, explicuisset aciem; postquam neque in aequum demitti agmen vidit, et quum loci altitudine, tum vallo etiam integi Romanos, perculsos pavore rata, simul opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermissum, triarii erant, qui muniebant, et ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus [4] intenti armatique steterant, proelium initum. Praeter virtutem locus quoque superior adiuvit, ut pila omnia hastaeque non, tanquam ex aequo missa, vana, quod plerumque fit, caderent, sed omnia librata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut praegravata inhaerentibus gerebant scuta, quum cursu paene in adversum [5] subissent, primo incerti restitere: dein, quum ipsa cunctatio et his animos minuisset, et auxisset hosti, impulsi retro ruere alii super alios, stragemque inter se caede ipsa foediorem dare; adeo praecipiti turba obtriti plures, quam ferro necati.

XXIV. Necdum certa Romanis victoria erat; alia in campum degressis supererat moles [1]; namque multitudo Gallorum, sensum omnem talis damni exsu-

3. *Gens ferox et ingenii avidi ad pugnam* etc. Confer ad V, 44, n. 4. — — *Simul opportuniores*, vide ad I, 54, n. 4. — De *triariis*, *hastatis* et *principibus*, vide infra VIII, 8; Polyb. VI, 19 seq. Lips. de Mil. rom. II, 1.

4. *Pro munitoribus*: vide ad V, 19, n. 9. — *Ex aequo* loco *missa*, in campo, seu planitie.

5. *Quum cursu paene in adversum*, scilicet locum superiorem *subiissent*, ut I, 12, 28; II, 31; IX, 37; XXI, 7, 32; XXVIII, 19; XXXI, 45; XXXVIII, 51, al.

CAP. XXIV. 1. *Alia supererat moles*, vide ad I, 38, n. 4.

perans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat; stetitque suppresso impetu Romanus, et quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, et quod consul, dum inter primores incautus agitat [2], laevo humero matari prope traiecto, cesserat parumper ex acie. Iamque omissa cunctando victoria erat, quum consul, vulnere alligato [3], revectus ad prima signa, « Quid stas, miles? » inquit. Non cum latino sabinoque hoste res est, quem » victum armis socium ex hoste facias: in belluas » strinximus ferrum; hauriendus, aut dandus est » sanguis. Propulistis a castris, supina valle praecipi» tes egistis [4], stratis corporibus hostium superstatis: » complete eadem strage campos, qua montes reple» stis. Nolite exspectare, dum stantes vos fugiant. » Inferenda sunt signa, et vadendum in hostem ». His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt impetum in suos; fusique per campos, et praeter castra etiam sua fuga praelati [5], quod editissimum inter ae-

2. *Inter primores incautus agitat*, scilicet res (occupatus est), vel etiam se movet, hoc est, versatur; id qd. *agere;* vide ad Tac. Ann. I, 68, n. 1. — *Mataris*, seu *materis* et *matara* lancea, vel telum gallicum: μάτερις, πάλτου τι εἶδος apud Strab. IV, pag. 196 (ubi vide Intpp.) et μαδάρεις πλατύτερα λογχίδια apud Hesych. Cf. Drak.

3. *Vulnere alligato*, deligato, obligato, ut passim; vide Gron. et Ernesti clav. Cic. — *Hauriendus sanguis*, vide ad VII, 10, n. 5.

4. *Supina valle praecipites egistis*, vide ad IV, 46, n. 4. — *Cuneis in agmen perrumpunt:* vide II, 50, n. 8. Τὸ *in* del. forte; nec favet III, 18; ubi *in* est *usque in*, ut IV, 39; *ad*, Duk.

5. *Praeter castra sua praelati*, vide ad II, 14, n. 3. — *Subiicere exercitum tumulis ab hoste occupatis*, exponere eum hosti superiorem locum nacto, aut eo ducere, ubi hostis montibus occupatis ex inferiore loco aggressum exercitum subiectum et obnoxium telis haberet; Gron. (qui et locum hunc e MSS. emendavit). Conf. cap. 35 extr. et XXXVIII, 46 pr. — Hunc locum Gronov. affirmat

quales tumulos occurrebat oculis, arcem albanam petunt. Consul, non ultra castra insequutus, quia et vulnus degravabat, et subiicere exercitum pugna fessum tumulis ab hoste occupatis nolebat, praeda omni castrorum militi data, victorem exercitum opulentumque gallicis spoliis Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis attulit; eademque causa dictatoris desiderium senatui fecit, ut esset, qui aegris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit Patribus possessionem pristinam consulatus; ipse ob id meritum ingenti Patrum studio creatus consul, collegam Ap. Claudium Crassum dixit [6].

in vett. libris sic legi: *consul non ultra castra insequutus, quod et vulnus degravabat, et subiicere exercitum tumulis ab hoste occupatis nolebat, praeda omni castrorum militi data* etc. Atque haec lectio sane concinnior et elegantior vulgata videtur. Codd. omnes Paris. consentiunt cum Gronovianis. Lem.

6. *Collegam Ap. Claudium Crassum dixit*, ut XXXVII, 47 extr. hoc est, rogavit (vide XXII, 35), vel renuntiavit (ut mox cap. 26) in comitiis, quibus praeerat. Conf. Gruch. de com. Rom. I, 4; et Duker. infra ad XXXVII, 47, n. 7; ubi monet haec: «Omnino probabile est, quod dicit Gruchius, etsi nihil de ea re proditum legitur, lege cautum fuisse, ut, si tantum unus consul crearetur, quod ceteri candidati centurias non explessent, is aliis comitiis, vel postero, vel alio die, collegam rogaret, eumque, qui populi suffragiis creatus erat, renuntiaret. Male vero Sigon. de lege cur. cap. 7, *collegam dixit* interpretatur: nominavit sine comitiis; quemadmodum consules dicunt dictatorem (confer Plut. Marcell. pag. 312), et ex tribunis pl., si eorum numerus comitiis expleri non potuit, qui creati erant, collegas sibi poterant cooptare. Hoc enim tribunis pl., non uni consuli, lege concessum, eaque lex iam dudum abrogata fuerat; vide III, 64, 65. Dictatorem vero ex lege dicebat alter consulum, quem vellet ex iis, qui per legem dictatores esse poterant (vide II, 18); et consulem, qui unus creatus erat, sibi non potuisse ita dicere collegam, patet ex XXII, 35. *C. Terentius consul unus creatur, ut in manu eius essent comitia rogando collegae* etc. Confer et XXXVII, 47. Neque favet Sigonio locus Liv. VII, 24; nam primum satis apparet, illis comitiis omnia per factionem patriciorum contra leges gesta fuisse, per quas ei, qui comitia habebat, neque nomen suum recipere, neque duos patricios consules creare licebat; vide III, 35; VI, 37 seq. VII, 25. Deinde verba *collegam Ap. Claudium dixit* etiam

XXV. Prius quam inirent novi consules magistratum, triumphus a Popillio de Gallis actus magno favore plebis: mussantesque [1] inter se rogitabant, *num quem plebeii consulis poeniteret?* Simul dictatorem increpabant, qui legis liciniae spretae mercedem consulatum, privata cupiditate, quam publica iniuria, foediorem, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex albanis montibus, quia hyemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur. Mare infestum classibus Graecorum erat, oraque litoris antiatis, laurensque tractus, et Tiberis ostia; ut [2] praedones maritimi, cum terrestribus congressi, ancipiti semel proelio decertarint, dubiique discesserint in castra Galli, Graeci retro ad naves, victos se, an victores, putarent. Inter hos longe maximus exstitit terror, concilia populorum latinorum ad lucum Ferentinae habita: responsumque haud

hanc interpretationem recipere possunt: Camillum, quum se ingenti Patrum studio consulem fieri videret, iis commendasse Claudium, et id egisse, ut is sibi comitiis, quibus factio patriciorum superior erat, collega adderetur. Confer X, 13 et 22. Nam et in universum candidati multum ab iis, qui comitia habebant, adiuvari poterant; quod ex XXII, 35, aliisque locis intelligitur. » Cf. supra ad cap. 16, n. 6.

Cap. XXV. 1. *Mussantesque*: mussare, occulte et pressa voce loqui, quod celatum quis velit. Non. V, 23; Sallust. orat. Philippi: *Vos mussantes et retractantes verbis et vatum carminibus pacem optatis magis* etc. Idem orat. Licinii: *Mussantibus vobis circumventus erat.* Livius XXVIII, 39: *Idque consilium haudquaquam primoribus Patrum placeret, ceterique per metum, aut ambitionem mussarent.* Lem. — *Legis Liciniae* (vide ad cap. 21, n. 1), *spretae mercedem cepisset* hanc, *ut se ipse consulem dictator crearet.* Vocem *consulatum* importunam et glossam esse, recte opinor, suspicatur Doër. — *Publica iniuria*, ob iniuriam plebi factam, neglecta illa lege.

2. *Vt* (ita ut, vel: quo factum ut) *praedones maritimi*, Graeci, *cum terrestribus* praedonibus, Gallis, *congressi ... dubiique*, utrum *victos se, an victores, putarent. Inter hos*, sc. motus etc. — *Concilia populorum latinorum ad lucum Ferentinae*, vide ad I, 50, n. 1.

ambiguum imperantibus milites Romanis datum, *absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent. Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno imperio, laturos arma.* Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum senatus anxius, quum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset [3], extendere omnes imperii vires consules delectu habendo iussit; civili quippe standum exercitu esse, quando socialis coetus desereret [4]. Vndique, non urbana tantum, sed etiam agresti iuventute, decem legiones scriptae dicuntur quaternum millium et ducenorum peditum equitumque trecenorum; quem nunc novum exercitum [5], si qua externa vis ingruat, hae vires populi romani, quas vix terrarum capit orbis, contractae in unum haud facile efficiant: adeo, in quae laboramus sola, crevimus, divitias luxuriamque. Inter cetera tristia eius anni, consul alter Ap. Claudius in ipso belli apparatu moritur: redierantque res ad Camillum; cui unico consuli, vel ob aliam dignationem haud subiiciendam dictaturae, vel ob omen faustum ad gallicum tumultum [6] cognominis, dictatorem adrogari haud satis decorum visum est Patribus. Consul,

3. *Metu tenendos, quos fides non tenuisset*, conf. ad II, 63, n. 3, et XXII, 22, n. 9.

4. *Quando socialis coetus* exercitus *desereret*, coetum, coitum, coniunctionem, congressum. M. Seneca dicit, *coetum* esse *multitudinis magnae nomen coëuntis ex consensu quodam.* Gronovius emend. *foedus desereret.*

5. *Quem nunc novum exercitum*; praeter eos qui iam sunt, et ex iunioribus in Vrbe scribendum, *si aliqua externa vis*, gens barbara, *ingruat*, repente Vrbi immineat, *hae vires* (v. ad I, 5, n. 1) *populi romani* etc. sed vel sic hyperbolam inesse verbis, ut in commoti et indignantis verbis esse solet, fatemur; Strothius. Totidem quoque legiones iam ann. Vrb. 260 scriptae, vide II, 30. — *Adeo* in ea, *in quae sola* crescere *laboramus, crevimus*, in iis incrementa fecimus. Cf. ad III, 20, n. 6.

6. *Ob omen faustum ad gallicum tumultum* (vide ad II, 26, n. 1), *cognominis*, paterni, scil. *Camilli*: nam pater, qui Gallos antea deviceral et deleverat, solus et forte etiam primus proprio cognomine atque simpliciter appellabatur *Camillus*, at

duabus legionibus Vrbi praepositis, octo cum L. Pinario praetore divisis, memor paternae virtutis, gallicum sibi bellum extra sortem sumit 7: praetorem maritimam oram tutari Graecosque arcere litoribus iussit; et, quum in agrum pomptinum descendisset (quia neque in campis congredi nulla cogente re volebat, et prohibendo populationibus, quos rapto vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem), locum idoneum stativis delegit.

XXVI. Vbi quum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit, magnitudine atque armis insignis; quatiensque scutum hasta [1], quum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore se, quam T. Manlium, ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen [2] humanum numine interposito deorum factum: namque conserenti iam manum Romano corvus repente in galea consedit, in hostem versus: quod primo, ut augurium caelo missum, laetus accepit tribunus: precatus deinde, *si*

Furii nomen cum Fusis, Medullinis, Pacilis aliisque habebat commune; unde hoc cognomine a Livio ubivis et in ipsis quoque orationibus insignitur: quod iam monuit Perizon. Anim. hist. c. 2, pr. — *Adrogari*, addi, adiungi, ut *apponi*, II, 18. Eodem modo *fidem abrogare*, et supr. c. 6, *derogare* pro demere, minuere, dicitur; Drak.

7. *Gallicum sibi bellum extra sortem sumit*, non sortitus cum collega, qui mortuus erat, vel cum praetore. Conf. ad III, 2, n. 1. — *In agrum pomptinum*, conf. Gell. IX, 11.

Cap. XXVI. 1. *Quatiens scutum hasta*, vide ad cap. 10, n. 4, ubi simile certamen *T. Manlii* Torquati cum Gallo memoratur. — *Consulis voluntatem*, Furii Camilli; nam alter consul iam mortuus erat; vide c. 25. *Consules* tamen memorat Gell. l. l.

2. *Minus insigne certamen*, scil. ob auxilium a diis misso corvo praestitum; sed malim *magis insigne*; Doëring. Fabulam autem inde ortam putant, quod corvi effigiem in galea habuerit Valerius.

divus, si diva esset, qui sibi praepetem misisset, volens propitius [3] *adesset.* Dictu mirabile, tenuit non solum ales captam semel sedem, sed, quotiescumque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro et unguibus appetiit; donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum, Valerius obtruncat: corvus e conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietae utrinque stationes fuere: postquam spoliare corpus caesi hostis tribunus coepit, nec Galli se statione tenuerunt, et Romanorum cursus ad victorem etiam ocior fuit. Ibi, circa iacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. Iam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrinque effusis [4] res geritur. Camillus laetum militem victoria tribuni, laetum tam praesentibus ac secundis diis, ire in proelium iubet: ostentansque insignem spoliis tribunum, *hunc imitare, miles*, aiebat, *et circa iacentem ducem sterne Gallorum catervas.* Dii hominesque illi adfuere pugnae; depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis est: adeo duorum militum [5] eventum, in-

3. *Volens propitius*, vide ad I, 16, n. 14. *Praepetes* aves, quae aut opportune et prosperius, aut altius sublimiusque, aut ingentibus alis patulae atque porrectae praevolant, Homero τανυπτέρυγες, quas potissimum augures spectabant. Ita Gell. VI, 6. — *Appetiit*, vide ad V, 19, n. 2.

4. *Legionibus utrinque effusis*, vide ad I, 14, n. 7. — *Tam praesentibus ac secundis diis*, et *dii adfuere pugnae*, vide ad I, 12, n. 6, et III, 14, n. 6. — *Iacentem ducem*, vide ad XLIV, 45, n. 2. Hic Gallus *dux* etiam dicitur Valer. Max. III, 2, n. 6, et Gell. IX, 11, quod adversus Perizon. defendit Duk. ad Flor. I, 13, n. 20.

5. *Adeo duorum militum*, h. e. pugnae eorum *eventum*, qui in altero mors fuit, in altero victoria (ut VIII, 7, *nostro duorum ex eventu cernatur*), *utraque acies animis perceperat*, eleganter; nam *percipitur*, quod penitus capitur, et *animis percipitur*, quod eos penetrat et totos occupat, nec alii affectui aut cogitationi locum relinquit; Gronov. in melioribus libris legitur *praeceperat* prob. Stroth. ut sensus sit, *adeo duorum militum eventum*, h. e. eventum proelii universi similem illi, quem singularis

ter quos pugnatum erat, utraque acies animis perceperat. Inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox proelium fuit: alia multitudo, priusquam ad coniectum teli veniret, terga vertit. Primo per Volscos falernumque agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare inferum petierunt [6]. Consul, concione advocata, laudatum tribunum decem bubus aureaque corona donat. Ipse, iussus ab senatu bellum maritimum curare, cum praetore iunxit castra. Ibi, quia res trahi segnitia Graecorum non committentium se in aciem videbantur, dictatorem comitiorum causa T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatus dixit. Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto, comitia consularia habuit, aemulumque decoris sui [7] absentem M. Valerium Corvum (id enim illi deinde cognominis fuit), summo favore populi, tres et viginti natum annos, consulem [8] renuntiavit. Collega Corvo de plebe M. Popillius Laenas quartum consul futurus datus est. Cum Graecis a Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Postremo, quum litoribus arcerentur,

duorum militum pugna habuerat (cf. ad II, 58, n. 7, et V, 27, n. 4). *utraque acies animis praeceperat*, id quod futurum erat, iam ante quam hoc fieret, cogitatione sibi finxerat, ut IX, 5, et XXXI, 49. Addo loca similiora sup. IV, 27, n. 5; X, 26, n. 3; XXXV, 35, n. 1; XXXVIII, 20 pr. et XLII, 61. Sed h. l. verbum *percipere* aptius videtur et ponderosius. — *Alia multitudo*, v. ad IV, 10, n. 2.

6. *Mare inferum petierunt*, forte *superum*: nam Volsci ad inferum, Apuli ad superum mare sunt. — *Tribunum decem bubus donat*, vide ad IV, 16, n. 2.

7. *Aemulum decoris sui*, qui idem sibi decus pepererat, quod Torquatus, de quo vide supra cap. 10. — *Corvus* primum dictus est Valerius, ut alii *Albus*, *Rufus*, *Crassus*, *Luscus*, *Longus*, ac posteri eorum *Corvinus*, *Albinus*, *Rufinus*, *Crassinus*, *Luscinus*, *Longinus*; Sigon. et Pigh. Conf. Drak. ad h. l. et Arutzen. ad Aurel. Vict. de vir. ill. cap. 29.

8. *Consulem renuntiavit*: quidam *pronuntiavit*. Sic et *declarare* XXVI, 22, n. 1. Conf. Drakenb. et ad Suet. Caes. 41.

aqua etiam praeter cetera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere [9]. Cuius populi ea, cuiusque gentis classis fuerit, nihil certi est. Maxime Siciliae fuisse tyrannos crediderim; nam ulterior Graecia, ea tempestate intestino fessa bello, iam Macedonum opes horrebat.

XXVII. Exercitibus dimissis, quum et foris pax, et domi concordia ordinum otium esset, ne nimis laetae res essent, pestilentia civitatem adorta coëgit senatum imperare decemviris, ut libros sibyllinos [1] inspicerent; eorumque monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, restitutaque urbs, quam Latini diruerant; et cum carthaginiensibus legatis Romae foedus ictum [2], quum amicitiam ac societatem petentes venissent. Idem otium domi forisque mansit T. Manlio Tor-

9. *Italiam reliquere* Graeci: cuius populi ea classis fuerit, *nihil certi est*: *maxime Siciliae fuisse tyrannos crediderim*: nec male hoc credidit Livius; dubitari enim vix potest, quin classis ea fuerit, non Timoleontis Corinthii, qui Dionysium regno Siciliae exegit, vel Postumii tyranni praedonis, quod suspicabatur Sigon. coll. Diodor. 16, sed Dionysii iunioris, qui paulo ante (ann. Vrb. 398) Syracusis eiectus in Italia circa Locros, unde maternum ducebat genus, usque ad an. 407, quo iterum recepit Syracusas, residens, multa in Locrenses libidinose ac crudeliter statuerat, simulque Italiae litora latrociniis infesta fecisse videtur. Haec iam monuit Heyn. Opusc. Acad. t. II, pag. 44, 56 sq. et t. III, pag. 57, coll. Strab. VI, p. 397, 398, 401, B. Diodor. XIV, 44, 103—107; Aelian. V. H. VI, 12; IX, 8; Athen. XII, p. 541, et Plutarch. Timol. p. 242, C.

Cap. XXVII. 1. *Imperare decemviris, ut libros sibyllinos inspicerent*... et *lectisternium fuit*, vide ad III, 10, n. 6, et V, 13, n. 5.

2. *Et cum carthaginiensibus legatis Romae foedus ictum* super navigatione ac mercatura, et quidem alterum (de priori vide ad II, 8, n. 10), ac valde memorabile, de cuius conditionibus vide Polyb. III, 24; Heyn. Opusc. Acad. t. III, pag. 56—66, et Diodor. XVI, 69, qui tamen primum fuisse hoc foedus dicit. Tertium foedus memoratur inf. IX, 43, et iisdem conditionibus renovatum videtur. Polybius mentionem eius non facit, et quartum, temporibus Pyrrhi sancitum (vide Epit. Liv. XIII), apud eum est tertium; vide Heyn. l. l. p. 66 sq. et Polyb. III, 25. Quintum est percussum confecto bello punico I. Vide Polyb. I, 62, 63; III, 27. De sexto vide inf. ad XXI, 2, n. 9.

quato, C. Plautio consulibus: semunciarium tantum ex unciario fenus factum [3], et in pensiones aequas triennii, ita ut quarta praesens esset, solutio aeris alieni dispensata est: et sic quoque parte plebis affecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit. Levatae maxime res, quia tributo ac delectu supersessum. Tertio anno post Satricum restitutum a Volscis, M. Valerius Corvus, secundum consul cum C. Poetelio factus, quum ex Latio nuntiatum esset, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum, priusquam plus hostium fieret, Volscis arma inferre iussus, ad Satricum exercitu infesto pergit: quo quum Antiates aliique Volsci praeparatis iam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum, quam ad bellandum, gens, certamine victi, fuga effusa Satrici moenia petunt; et, ne in muris quidem satis firma spe, quum corona militum cincta iam scalis caperetur urbs [4], ad quatuor millia militum, praeter multitudinem imbellem, sese dedidere. Oppidum dirutum atque incensum: ab aede tantum Matris Matutae abstinuere ignem. Praeda omnis militi data: extra praedam quatuor millia deditorum habita; eos vinctos consul

3. *Semunciarium ex unciario fenus factum* (vide ad cap. 16, n. 1) *et solutio aeris alieni*, seu sortis *dispensata est in* quatuor *aequas pensiones*, *ita ut* prima *praesens*, vel statim (vide ad I, 12, n. 6), altera sub fine primi, tertia sub fine secundi, quarta sub fine tertii anni, adeoque intra triennium omnes solverentur; Doër. Conf. XXIX, 16; XXXIII, 30; XXXVIII, 9, 38. — *Parte plebis affecta*, vide ad V, 10, n. 6.

4. *Corona militum cincta urbs*, v. ad II, 17, n. 3. — *Ab aede Matris Matutae abstinuere ignem*; vide ad II, 22, n. 3, et V, 19, n. 6. Ratio forte prodigium, VI, 33, memoratum: superfuit itaque adhuc belli punici II tempore (vide XXVIII, 11); Drak.

ante currum triumphans egit: venditis deinde, magnam pecuniam in aerarium redegit. Sunt, qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant: idque magis verisimile est, quam deditos veniisse.

XXVIII. Hos consules sequuti sunt M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione coeptum; metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis latini[1] esset, dictator velut adversus armatum iam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit: et quum, quod per magnos tumultus fieri solitum erat, iustitio indicto, delectus sine vacationibus habitus esset; legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductae: ibi praedonum magis, quam hostium, animi inventi. Prima itaque acie debellatum est; dictator tamen, quia et ultro bellum intulerant, et sine detrectatione se certamini offerebant, deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem aedem Iunoni Monetae vovit[2]: cuius damnatus voti quum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. Senatus duumviros ad eam aedem pro amplitudine populi romani faciendam creari iussit: locus in arce destinatus, quae area aedium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules, dictatoris exercitu ad bellum volscum usi, Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperunt. Anno post, quam vota erat, aedes Monetae dedicatur, C.

Cap. XXVIII. 1. *Omnis nominis latini*, vide ad I, 10, n. 2. — *Quod per magnos tumultus fieri solitum erat* (vide ad II, 26, n. 1), *iustitio indicto* (vide ad III, 3, n. 1), *delectus sine vacationibus habitus esset*, vide ad IV, 26, n. 7.

2. *Aedem Iunoni Monetae vovit*, v. ad VI, 20, n. 11. — *Damnatus voti*, vide ad V, 25, n. 2. — *Duumviros* etc. conf. ad XL, 44, n. 5. — *Locus in arce* (v. ad I, 55, n. 6) *destinatus, quae area aedium Manlii fuerat*, vide ad VI, 20, n. 11. — *Aedes Monetae dedicatur*, v. Macrob. Sat. I, 12.

Marcio Rutilo tertium, T. Manlio Torquato secundum consulibus. Prodigium[3] extemplo dedicationem sequutum, simile vetusto montis albani prodigio; namque et lapidibus pluit, et nox interdiu visa intendi: librisque inspectis, quum plena religione civitas esset, senatui placuit, dictatorem feriarum constituendarum causa dici. Dictus P. Valerius Publicola; magister eqitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantum[4] supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos; ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Iudicia eo anno populi tristia in feneratores facta [5], quibus ab aedilibus dicta dies esset, traduntur. Et res, haud ulla insigni ad memoriam causa, ad interregnum rediit. Ex interregno, ut id actum videri posset, ambo patricii consules creati sunt, M. Valerius Corvus tertium, A. Cornelius Cossus.

XXIX. Maiora iam hinc bella, et viribus hostium, et longinquitate vel regionum, vel temporum[1] spatio, quibus bellatum est, dicentur. Namque eo anno adversus Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma. Samnitium bellum, ancipiti marte gestum, Pyrrhus hostis, Pyrrhum Poeni sequuti. Quanta re-

3. *Prodigium simile vetusto montis albani prodigio: namque et lapidibus pluit, et nox interdiu visa intendi*, vide ad I, 31, n. 1, et I, 57, n. 5. — *Librisque* sibyllinis *inspectis*, vide ad III, 10, n. 6. — *Dictatorem feriarum constituendarum causa*, conf. ad III, 5, n. 12.

4. *Non tribus tantum*, populum romanum (ut al. *tribus* et *tribules* de plebe) *supplicatum ire*, v. III, 63, n. 2.

5. *Iudicia tristia in feneratores facta*, vid. ad V, 2, n. 6, et VII, 16, n. 1. — *Ex interregno ambo patricii consules* (ut et superiore anno) *creati sunt*, *ut id actum*, ut interregnum eo spectasse, et haec eius causa *videri posset*.

Cap. XXIX. 1. *Et longinquitate vel regionum, vel temporum* iungenda, et voc. *spatio* delendum; Gronovius. Alioqui dedisset Livius *et vel. longinq. reg.*; Bauer. Sanissimus est hic locus: negligit haud raro Livius ἀκρίβειαν in collocandis verbis; Schaef. Confer Creverium ad praefation. n. 5.

rum moles! quoties in extrema[2] periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quae vix sustinetur, erigi imperium posset! Belli autem causa cum Samnitibus, Romanis, quum societate amicitiaque iuncti essent, extrinsecus venit; non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis iniusta arma, quia viribus plus poterant, quum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese coniungunt. Campani magis nomen[3] ad praesidium sociorum, quam vires, quum adtulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt; namque Samnites, omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, unde aeque facilis victoria, praedae atque gloriae plus esset, Tifata, imminentes Capuae colles, quum

2. *Quoties in extrema periculorum*, pericula, *ventum* est, *ut in hanc* (vide ad I, 5, n. 1) *magnitudinem*, *quae vix sustinetur* (conf. ad Praef. Liv. n. 7) etc. — *Quum societate amicitiaque iuncti essent* cum Samnitibus; vide cap. 19.

3. *Campani magis nomen* (vide ad III, 65, n. 6) *ad praesidium* etc. — *Fluentes luxu*, ut al. *diffluentes*, vel *voluptate liquescentes* et *liquefacti* ap. Cicer. Tusc. Quaest. II, 22; V, 6. Nam *diffluere*, *liquescere* et *dilabi* proprie dicuntur nix, glacies, cera et plumbum, deinde ea, quae dissolvuntur, mollescunt, languescunt, enervantur (ut contra h. l. *durati usu armorum* Samnites), minuuntur, labant, labefactantur, depereunt, ut XXXIII, 46, n. 4. Conf. tamen ad Iuven. XV, 47. *Fluere* etiam et *labi* est ita fugere et abire, ut vix sentias, instar rivi leniter fluentis. Conf. inf. cap. 32, n. 4, cap. 33, n. 6; X, 28, n. 3; XXXIV, 47, n. 3; XXXVII, 17, et XXVII, 17, ubi vide Gronov. qui coll. Virg. Aen. II, 169 (ubi vide Intpp.), et aliis locis docet, *fluere* et *fluxa* (v. c. *fides* XXVIII, 5 extr. et XL, 50) dici, quae facile dilabantur, vel sublabantur, nec constent, quae statum et firmitudinem non habeant, vel proprie quae quasi *decolent* se, h. e. de colo defluant, transmittantur, deficiant. Similiter *fusa corpora* Gallorum dicuntur XXXVIII, 21, quae cap. 17, *mollia corpora* ac *fluentia sudore et lassitudine membra*, ut et *mollia et fluida corpora Gallorum* XXXIV, 47, ubi vide not. 3. — *Durati*, ut XXXVIII, 17; XLII, 32, 52, al. Sic et *Ligures*, *durum in armis genus* hominum, seu gens (vide ad I, 18, n. 5) inf. XXVII, 48, n. 4. Conf. ad Sil I, 558; VI, 308; XV, 566. — *Campanos arcem finitimorum*, praesidium, auxilium; vide ad III, 45, n. 9, et IV, 31, n. 8.

praesidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine[4] in planitiem, quae Capuam Tifataque interiacet: ibi rursus acie dimicatum: adversoque proelio Campani intra moenia compulsi, quum, robore iuventutis suae acciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium.

XXX. Legati, introducti in senatum maxime in hanc sententiam loquuti sunt: «Populus nos campa» nus legatos ad vos, Patres conscripti[1], misit; ami» citiam in perpetuum, auxilium praesens a vobis » petitum: quam si secundis rebus nostris petissemus, » sicut coepta celerius, ita infirmiore vinculo contra» cta esset: tunc enim, ut qui ex aequo nos venisse » in amicitiam[2] meminissemus, amici forsitan pariter » ac nunc, subiecti atque obnoxii vobis minus esse» mus. Nunc, misericordia vestra conciliati, auxilio» que in dubiis rebus defensi, beneficium quoque » acceptum colamus, oportet; ne ingrati atque omni » ope divina humanaque indigni videamur. Neque, » Hercule, quod Samnites priores amici sociique » vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in

4. *Quadrato* cum *agmine*, vide ad II, 6, n. 3. — *Robore iuventutis acciso*, vide ad III, 10, n. 9. — *Propinqua spes*, i. e. auxilii propinqui, e propinquo loco, a vicinis, cuius explendae copia ex propinquo ostenderetur: metonymia obiecti vel materiae; Bauer.

Cap. XXX. 1. *Patres conscripti*, vide ad II, 1, n. 14. Similis oratio Corcyraeorum, in senatu Atheniensium eadem fere et ob eandem causam petentium, apud Thucydid. I, 32, 36, unde haec expressa esse iam monuit Sigon. — *Auxilium praesens*, vide ad VI, 27, n. 4.

2. *Ex aequo* iure *nos venisse in amicitiam*, ut fere *aequo foedere* (quo neutra pars alteri obnoxia fit, vel ab ea pendet, Doër.) *vivere* et *esse* IX, 4, et 20, vel apud Tacit. vit. Agric. cap. 20, *ex aequo agere* dicit Britannos, qui nondum Romanis *subiecti atque obnoxii* (vide ad III, 39, n. 1), sed liberi et sui iuris erant, ut aequum foedus postulare possent; Ern.—*Beneficium quoque acceptum colamus*, tueamur, ut *colere pacem* VIII, 17, n. 6. « *Colere*, ut graece θεραπεύειν, est tueri, servare, gratum prosequi, omni officio remunerari, ne auferatur, ne indigno datum putetur, aliove tempore negetur; Bauer.

» amicitiam accipiamur, sed ut vetustate et gradu » honoris nos praestent: neque enim foedere Samni- » tium, ne qua nova iungeretis foedera, cautum est. » Fuit quidem apud vos semper satis iusta causa » amicitiae, velle eum vobis amicum esse, qui vos » appeteret [3]. Campani, etsi fortuna praesens magni- » fice loqui prohibet, non urbis amplitudine, non » agri ubertate, ulli populo praeterquam vobis ce- » dentes, haud parva, ut arbitror, accessio bonis » rebus vestris in amicitiam venimus vestram. Aequis » Volscisque, aeternis hostibus huius urbis, quando- » cumque se moverint, ab tergo erimus; et, quod » vos pro salute nostra priores feceritis, id nos pro » imperio vestro et gloria semper faciemus. Subactis » iis gentibus, quae inter nos vosque sunt, quod » propediem futurum spondet et virtus et fortuna » vestra, continens imperium usque ad nos habebitis. » Acerbum ac miserum est, quod fateri nos fortuna » nostra cogit. Eo ventum est, Patres conscripti, ut » aut amicorum, aut inimicorum Campani simus [4]. » Si defenditis, vestri: si deseritis, Samnitium eri-

3. *Amicum esse, qui vos appeteret*, vestram amicitiam peteret. — *Haud parva accessio bonis rebus vestris*, ut XXX, 12, 40; XXXVIII, 54; XXXIX, 27; XLV, 7, 26, 39. Sic et *appendix* IX, 41; XXI, 5; XXXIX, 27. Conf. ad XLV, 26, n. 3. — *Continens imperium*, v. ad IV, 22, n. 4.

4. *Vt aut amicorum, aut inimicorum* nos *Campani simus*, vide ad III, 36, n. 4. — *Iis tamen maxime*, Campanis, *qui eam* misericordiam (nisi potius del. *eam*) *implorantibus aliis*, scil. Sidicinis etc. Mox dele *omnes*, aut lege *una*, et forte *venerint* pro *venerunt*; Bauerus. — Orationem hic quibusdam partibus laborare putat Buttner. post Bauerum. Proponit scribendum *iam* pro *eam*, quippe quod secundum grammaticas regulas ad *vestram*, Romanorum, *misericordiam* referri debet, quum sensus ad Campanorum trahi iubeat (recte quidem; nisi Bauero accedere malimus, qui *eam* delendum censet); et *ante* post *praestant*, scil. ex vocis huius literis ultimis, ita ut legatur: *praestant ante omnes* etc., qua interpolatione nihil opus esse credimus; nam vox *omnes*, ut Bauer. perspexit, redundat; et eam omittit unus e Paris. codd. Lem.

» mus. Capuam ergo et Campaniam omnem vestris » an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. » Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam » vestrumque auxilium aequum est patere; iis tamen » maxime, qui, eam implorantibus aliis auxilium » dum supra vires suas praestant, omnes ipsi in hanc » necessitatem venerunt; quamquam pugnavimus » verbo [5] pro Sidicinis, re pro nobis, quum videre- » mus, finitimum populum nefario latrocinio Samni- » tium peti, et, ubi conflagrassent Sidicini, ad nos » traiecturum illud incendium esse. Nec enim nunc, » quia dolent iniuriam acceptam Samnites, sed quia » gaudent oblatam sibi esse causam, oppugnatum nos » veniunt. An, si ultio irae haec, et non occasio cu- » piditatis explendae esset, parum fuit, quod semel » in sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones » nostras cecidere? Quae est ista tam infesta ira, » quam per duas acies fusus sanguis explere non po- » tuerit? Adde huc populationem agrorum, praedas » hominum atque pecudum actas, incendia villarum » ac ruinas, omnia ferro ignique vastata. Hiscine ira » expleri non potuit? Sed cupiditas explenda est; » ea ad oppugnandam Capuam rapit; aut delere ur- » bem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. Sed » vos potius, Romani, beneficio vestro occupate eam, » quam illos habere per maleficium sinatis. Non lo- » quor apud recusantem iusta bella populum; sed » tamen [6], si ostenderitis auxilia vestra, ne bello

5. *Quamquam pugnavimus verbo*, externa specie, simulatione, *pro Sidicinis, re*, reapse, re vera, *pro nobis*, ut *verbo* et *re* XXXV, 46; XXXVII, 53, et λόγῳ ... ἔργῳ v. c. apud Thucyd. III, 70, Doër.—Mox *conflagrare* et *incendium* de extremis belli malis et pernicie. — *Vltio irae*, ex ira, irae data; Bauer.

6. *Sed tamen*, interim (ut Doëring. monet; de quo vide ad I, 12, n. 1; at Stroth. *tamen* ad omissum *quamvis* refert, ut c. 33; X, 6, n. 9; XXXVII, 29; apud Cic. Mil. 28, 35), *si osten-*

» quidem arbitror vobis opus fore. Vsque ad nos » contemptus Samnitium pervenit, supra non escen» dit. Itaque umbra vestri auxilii, Romani, tegi pos» sumus; quidquid deinde habuerimus, quidquid » ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis » arabitur ager campanus, vobis Capua urbs fre» quentabitur; conditorum, parentum, deorum im» mortalium numero nobis eritis; nulla colonia ve» stra erit, quae nos obsequio erga vos fideque su» peret. Annuite 7, Patres conscripti, nutum numen» que vestrum invictum Campanis, et iubete spera» re, incolumen Capuam futuram. Qua frequentia » omnium generum multitudinis prosequente creditis » nos illinc profectos? quam omnia votorum lacry» marumque plena reliquisse? in qua nunc expecta» tione senatum populumque campanum, coniuges » liberosque nostros esse? Stare omnem multitudi» nem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, » certum habeo, quid illis nos, Patres conscripti, » sollicitis ac pendentibus[8] animi renunciare iubeatis. » Alterum responsum salutem, victoriam, lucem ac » libertatem; alterum ominari horreo, quae ferat.

deritis auxilia vestra, spem tantum opis ferendae nobis feceritis, vel verbis significaveritis (vide ad IV, 30, n. 1, et VI, 6, n. 1), vel simulaveritis; vide ad IV, 59, n. 2. — *Supra*, ultra nos, usque ad vos, vel ad summum quasi, quod vos obtinetis, dignitatis fastigium *non escendit*, v. ad II, 7, n. 7.

7. *Annuite*, nutu quasi significate; *Patres conscripti* (v. ad II, 1, n. 14), *nutum*, voluntatem, *numenque vestrum* (v. ad I, 55, n. 4), nisi malis: promittite nobis approbationem, h. e. favorem, et auxilium vestrum. Verecunde, ut de diis; sed *annuere nutum* bene dici vix crediderim.

8. *Sollicitis ac pendentibus animi*, vide ad II, 32, n. 5, et III, 26, n. 8. — *Salutem*, *victoriam*, *lucem*, vide ad I, 39, n. 3. — *Quae ferat*, forte *feret*, ut et ad priora, *lucem*, *libertatem* etc., referatur; Bauerus. — *Aut nusquam ullis futuris nobis*, qui ope vestra destituti funditus interibimus, ut nusquam vel vestigium nominis et populi nostri reliquum sit futurum. Conf. ad III, 66, n. 7.

» Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis, consulite. »

XXXI. Submotis deinde legatis, quum consultus senatus esset, etsi magnae parti urbs maxima opulentissimaque Italiae, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonae [1] horreum populi romani fore videbatur; tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatus consul: « Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum foedere iuncti sunt [2]: itaque arma, deos prius, quam homines, violatura, adversus Samnites vobis negamus. Legatos, sicut fas iusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat ». Ad ea princeps legationis (sic enim domo mandatum attulerant), « Quandoquidem, inquit, nostra tueri adversus vim atque iniuriam iusta vi non vultis, vestra certe defendetis: itaque populum campanum, urbemque Capuam, agros, delubra deum, divina humanaque omnia [3] in vestram, Patres conscripti, populique romani ditionem dedimus; quidquid deinde patiemur, deditii vestri passuri ». Sub haec dicta omnes, manus ad consules tendentes, pleni lacrymarum in vestibulo curiae procubuerunt. Commoti Patres vice

CAP. XXXI. 1. *Ad varietates annonae*; si pretium eius variaret et praeter modum cresceret. — *Vtilitate fides antiquior fuit*, vide ad I, 32, n. 3.

2. *Samnites nobiscum foedere iuncti sunt*, vide cap. 19. — *Mandatum attulerant*, scilicet legati. *Attulerat* alii. — *Vestra certe defendetis*. H οὐχὶ καὶ ἡμεῖς ἐν τοῖς οἰκείοις οὕτω ποιοῦμεν, μᾶλλον ἐκείνων φροντίζοντες τῶν ὅλους ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκότων τῇ ἡμετέρᾳ θεραπείᾳ, καὶ τούτων προνοούμενοι, ὡς μὴ προνοουμένων αὐτῶν; Theophylact. in Luc. XII. Lrm.

3. *Divina humanaque omnia*, vide ad III, 17, n. 6. — *Sub haec dicta*, vide ad II, 55, n. 1.

fortunarum humanarum [4], si ille praepotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, a quo paulo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienae faceret. Tum iam fides agi visa [5], deditos non prodi; nec facturum aequa samnitium populum censebant, si agrum urbemque, per deditionem factum populi romani, oppugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit: data mandata, « ut » preces Campanorum, responsum senatus amici» tiae Samnitium memor [6], deditionem postremo » factam, Samnitibus exponerent. Peterent pro so» cietate amicitiaque, ut dedititiis suis parcerent: » neque in eum agrum, qui populi romani factus » esset, hostilia arma inferrent. Si leniter agendo » parum proficerent, denuntiarent Samnitibus po» puli romani senatusque verbis, ut Capua urbe » campanoque agro abstinerent ». Haec legatis agentibus in concilio Samnitum adeo est ferociter responsum, ut non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum e curia egressi, stantibus legatis [7], praefectos cohortium vocarent; iisque clara

4. *Commoti Patres* sunt *vice*, vicissitudine, varietate, *fortunarum humanarum*, *si* etc., hoc est, siquidem, quoniam; vel quod, ut passim Graeci εἰ pro ὅτι, ita ut non dubiam, sed certam significet rem. Confer Iuvenal. V, 1; Cic. Off. II, 8; et supra ad II, 28, n. 3. — *Luxuria superbiaque clarus*, forte *elatus*; Bauer. Praestat in hoc contextu *clarus*, mediae vox significationis, ut Graeci περιβόητος, Schaef.

5. *Tum* (forte *et tum*; Dnk.) *iam fides agi visa*, fidei esse, fidem postulare, ad fidem probandam et tuendam pertinere visum; ut *fama*, *libertas*, *honor*, *imperium* etc., (hoc est, res eorum) *agi* dicuntur; Doër. Confer Gron. et Drak. ad h. l. ad XXVIII, 19; et XXVII, 36.

6. *Responsum senatus amicitiae S. memor*, dignum amicitia, a memori prius datum; Bauer. Confer ad I, 28, n. 7; et III, 36, n. 8. *Senatus memoris* multi MSS. et edd. vett. ante Froben. quod mollius videbatur Gron. Nostra lectio doctior et optimorum MSS.

7. *Stantibus legatis* adhuc more

voce imperarent, ut praedatum in agrum campanum extemplo proficiscerentur.

XXXII. Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum rerum curis, Patres, fecialibus ad res repetendas [1] missis, belloque, quia non redderentur, solemni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: iussuque populi consules ambo cum duobus ab Vrbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt; simul in Campanos stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad arcessenda adversus se auxilia. Vt vero castra romana viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere [2], affirmare, eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius, levibus certaminibus, tentandi hostis causa, haud ita multos moratus dies, signum pugnae proposuit, paucis suos adhortatus: « Ne novum bellum eos, novus- » que hostis terreret; quidquid ab Vrbe longius pro- » ferrent arma [3], magis magisque in imbelles gentes » eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cla- » dibus Samnitium aestimarent virtutem; qualescum- » que inter se certaverint, necesse fuisse, alteram » partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis » nimio luxu fluentibus rebus [4] mollitiaque sua, quam

oratorum, vel *adstantibus*, praesentibus, nondum dimissis.

Cap. XXXII. 1. *Ad res repetendas*, vide ad I, 22, n. 5.

2. *Quisque signum duces poscere*, confer ad I, 24, n. 6.

3. *Quidquid ab Vrbe longius proferrent arma*, ut passim *quidquid* adverbial. pro, quantum, quanto, quo usque, quo longius, ut VIII, 39; XXI, 54; XXXI, 1; XXXIV, 62.

4. *Nimio luxu fluentibus rebus*, v. ad cap. 29, n. 3. — *Adversus tot decora*, ad ea, in comparatione cum

» vi hostium, victos esse. Quid autem esse duo pro- » spera in tot saeculis bella Samnitium adversus tot » decora populi romani, qui triumphos paene plures, » quam annos ab urbe condita, numeret? qui omnia » circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos » Aequos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? » qui Gallos, tot proeliis caesos, postremo in mare » ac naves fuga compulerit? Quum gloria belli ac » virtute sua quemque fretos ire in aciem debere, » tum etiam intueri, cuius ductu auspicioque ine- » unda pugna sit. Vtrum qui audiendus dumtaxat » magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, » operum militarium expers; an qui et ipse tela tra- » ctare, procedere ante signa, versari media in mole » pugnae sciat. Facta mea, non dicta, vos, milites, » inquit, sequi volo; nec disciplinam modo, sed » exemplum etiam, a me petere. Non factionibus mo- » do, nec per coitiones [5] usitatas nobilibus, sed hac » dextra, mihi tres consulatus summamque laudem

illis. — *Gallos, tot proeliis caesos, postremo in mare ac naves fuga compulerit;* « id non liquet quidem ex cap. 26, nec tamen improbabile est, Gallos, qui dudum oram maris Adriatici occupaverant, etiam ibi naves coepisse habere, in quas recipere se ex fuga potuerint. Sed hoc verum est, in hac oratione more oratorum ad exhortandos militum animos nonnulla dici, quibus res aliquantum exornatur, et virtus rom. exaggeratur »; Duk. Confer Wessel. Obss. II, 26, qui putat, Livium, quum Corvini hanc orationem perpoliret, alios annales ob oculos habuisse. — *Vtrum eius, qui audiendus dumtaxat* etc. Bene, nec opus est legere *audendi dumtaxat*.

5. *Non factionibus modo;* vox *modo* quae paulo ante praecessit, illinc videtur hunc in locum temere irrepsisse. Lem. — *Per coitiones*, vide ad III, 35, n. 10. — *Fuit, quum hoc dici poterat* etc., verba Valerii de se loquentis et gloriantis, se sua virtute, non generis nobilitate tres sibi consulatus peperisse. De sensu eorum vide ad I, 25, n. 9. — *Enim*, vide ad III, 39, n. 8. — *A liberatoribus patriae ortus, et eodem anno* etc. Conf. II, 2 extr. — *Familia ista*, forte gens, ut II, 49 pr. si hic Valerius Corvus non a Valerio Publicola, sed a fratre eius, M. Valerio Maximo, genus traxit, quod ex Gell. IX, 11; et Zonar. VII, 25, probabile esse, iam monuit Pigh. in Ann. ad ann. 405, 410, 452.

» peperi. Fuit, quum hoc dici poterat: patricius » enim eras, et a liberatoribus patriae ortus; et, » eodem anno familia ista consulatum, quo urbs haec » consulem, habuit. Nunc iam nobis Patribus vobis» que plebeiis promiscuus consulatus patet; nec ge» neris, ut ante, sed virtutis est praemium. Proinde » summum quodque spectate [6], milites, decus. Non, » si mihi novum hoc Corvi [7] cognomen, diis aucto» ribus, homines dedistis, Publicolarum vetustum » familiae nostrae cognomen memoria excessit. Sem» per ego plebem romanam militiae domique, priva» tus, in magistratibus parvis magnisque, aeque tri» bunus ac consul, eodem tenore per omnes dein» ceps consulatus, colo atque colui; nunc, quod » instat, diis bene iuvantibus, novum atque integrum » de Samnitibus triumphum mecum petite ».

XXXIII. Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militum haud gravate munia obeundo. In ludo praeterea militari [1], quum velocitatis viriumque inter se aequales certamina ineunt, comiter facilis, vincere ac vinci vultu eodem; nec quemquam aspernari parem, qui se offerret; factis [2] benignus pro re, dictis haud minus libertatis alienae, quam

6. *Summum quodque spectate*, vide ad I, 34, n. 5.

7. *Si mihi novum hoc Corvi* etc., vide ad V, 51, n. 1.

Cap. XXXIII. 1. *In ludo militari* etc. Cf. XXIII, 35; XXVI, 50, et Lips. Mil. rom. V, 14. — *Nec quemquam aspernari parem*, adversarium; ut *par pari componere*, *committere*, *comparare*, *offerre* (IX, 17, n. 6), ut in certamine vires suas experiantur, de iis qui viribus sibi pares, si non sunt, saltem esse putant; in primis de gladiatoribus, athletis, histrionibus, pantomimis, et oratoriis poëticisve certaminibus. Cf. IX, 17; XXI, 1, n. 1; XXII, 27, 35; XXVIII, 44; XXX, 28, n. 8; ad Iuvenal. I, 162; VI, 378, 436. Hinc et *comparati* dicuntur duo collegae, X, 15, n. 11, et XL, 46, n. 1; proprie paria gladiatorum a lanista composita.

2. *Factis benignus pro re*, secundum rationem rei, seu facti (al. rei familiaris), et rei magis, quam personae, ratione habita. Sic *bellum nequaquam pro praesenti terrore ac vetustate gentis gloriae* (forte *vetusta*

suae dignitatis, memor: et, quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus, incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur; proelium, ut quod maxime unquam [3], pari spe, utrinque aequis viribus, cum fiducia sui, sine contemptu hostium, commissum est. Samnitibus ferociam augebant novae res gestae, et paucos ante dies geminata victoria; Romanis contra quadringentorum annorum decora, et conditae urbi aequalis victoria: utrisque tamen novus hostis curam addebat. Pugna indicio fuit quos gesserint animos; namque ita conflixerunt, ut aliquandiu in neutram partem inclinarent acies. Tum consul, trepidationem iniiciendam ratus, quando vi pelli non poterant, equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur; quos ubi nequidquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas [4] vidit, nec posse aperire in hostes viam, revectus ad antesignanos legionum, quum desiluisset ex equo, « Nostrum, inquit, peditum illud, milites, est opus; » agitedum, ut me videritis, quacumque incessero

gentis gloria, Gron.), *fuit*, his non consentaneum, minus grave, quam timebatur, neque respondens gloriae gentis, IX, 43, n. 3; *pro tempore*, XXX, 10; *proelium atrocius, quam pro numero pugnantium*, XXI, 29; *maior, quam pro numero, iactura*, XXI, 59; *latius, quam pro copiis*, XXXVI, 10; *pro copia temporis*, XXVII, 6, n. 12; *pro inopia commeatuum* (eorum ratione habita), XXXVI, 7, n. 8. Cf. X, 14, n. 14; XXV, 13, n. 1; XXV, 16, n. 11; XXV, 19, n. 9; XXVI, 41, n. 2; XXXIII, 8, n. 1. — *Suae dignitatis memor*, v. ad III, 36, n. 8.

3. *Proelium, ut quod unquam*, sc. commissum est. — *Vtrisque tamen novus hostis curam addebat*, conf. ad I, 12, n. 1.

4. *Volvere turmas*, vide ad II, 50, n. 6. — *Nostrum*, h. e. *peditum*, *illud est opus*, scil. turbare prima signa hostium. *Nostrum* dixit consul, qui, quum desiluisset ex equo, nunc pedes erat ipse, et peditibus se immiscuerat: *peditum* vero τῷ *nostrum* adiecit maioris perspicuitatis causa. — *Nostrum illud opus*, quo signa hostium turbare conati sumus, *peditum est*, a peditibus perfici debet; Doër.

» in aciem hostium, ferro viam facientem, sic pro se » quisque obvios sternite. Illa omnia, qua nunc ere» ctae micant hastae, patefacta strage vasta cernetis.» Haec dicta dederat, quum equites consulis iussu discurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem, et, cum quo forte contulit gradum [5], obtruncat: hoc spectaculo accensi dextra laevaque, ante se quisque, memorandum proelium cient. Stant obnisi Samnites, quamquam plura accipiunt, quam inferunt, vulnera. Aliquandiu iam pugnatum erat: atrox caedes circa signa Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat; adeo morte sola vinci destinaverant animis. Itaque Romani, quum et fluere iam lassitudine vires [6] sentirent, et diei haud multum superesset, accensi ira concitant se in hostem. Tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit; tum capi, occidi Samnis; nec superfuissent multi, ni [7] nox victoriam magis, quam proelium, diremisset. Et Romani fatebantur nunquam cum pertinaciore hoste conflictum: et Samnites, quum quaereretur quaenam prima causa tam obstinatos movisset in fugam, *oculos sibi Romanorum ardere visos*, aiebant, *vesanosque vultus, et furentia ora: inde plus, quam ex alia ulla re, terroris ortum;* quem terrorem non pugnae solum eventu, sed nocturna profectione, confessi sunt. Postero die,

5. *Cum quo contulit gradum*, vide ad VI, 12, n. 7.—*Accensi ... quisque ciet*; melius *cient*, quod praefert Campanus et unus e codd. Paris. Sic supra, *pro se quisque obvios sternite*, non *sterne* aut *sternat*. Lem. — *Fuga ab nulla dum parte erat*, vid. V, 34, n. 4.

6. *Fluere lassitudine vires*, vide hoc lib. ad cap. 29, n. 3.

7. *Ni nox victoriam magis, quam proelium, diremisset*, vide ad VI, 8, n. 3. — *Oculos sibi Romanorum ardere visos* etc., conf. ad VI, 13, n. 1. Illud responsum alio tempore a Samnitibus datum tradit Florus, I, 16, 12; ubi vide Duk. — *Se effudit*, vide ad I, 14, n. 7.

vacuis hostium castris Romanus potitur: quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

XXXIV. Ceterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio foedatum est; nam ab Saticula profectus Cornelius consul exercitum incaute in saltum, cava valle pervium [1], circaque insessum ab hoste, induxit: nec prius, quam recipi tuto signa non poterant, imminentem capiti hostem vidit. Dum id morae Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam demitteret agmen, P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in saltu collem [2], imminentem hostium castris, aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem. Itaque consuli territo animi, « Videsne tu, » inquit, A. Corneli, cacumen illud supra hostem? » arx illa est spei salutisque nostrae, si eam, quam » caeci reliquere Samnites, impigre capimus. Ne tu » mihi plus, quam unius legionis principes hastatos» que, dederis; cum quibus ubi evasero in summum, » perge hinc omni liber metu, teque et exercitum » serva: neque enim moveri hostis, subiectus [3] nobis » ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. Nos dein» de aut fortuna [4] populi romani, aut nostra virtus

Cap. XXXIV. 1. *In saltum, cava valle pervium* etc., conf. ad III, 8, n. 6. — *Quoad totum in vallem infimam demitteret agmen*, sc. Cornelius consul; nisi malis: *demitteret*, scil. se *agmen* (vide ad II, 3, n. 2), vel leg. *demitteretur*. Ex aliquot MSS. *demitterent* recepere Gron. et Drak. qui perperam hoc verbum ad Samnites referunt.

2. *Vnum editum in saltu collem*, v. ad III, 55, n. 13. — *Arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem*, vide ad V, 16, n. 2. — *Consuli territo animi*, vide ad III, 26, n. 8. — *Arx spei salutisque*, vide ad III, 45, n. 9. — *Coeci reliquere Samnites*, scil. incauti, improvidi, vide ad IX, 5, n. 4.

3. *Hostis subiectus*, expositus, patens, *nobis ad omnes ictus*, ut XXVI, 46, n. 1; proprie omni ictui, ut mox *telis*. Cf. ad XLI, 24, n. 4. Sic et mox *subiectum eum telis suis habuerant*; et *subiectum habere hostem*, sc. hastis, XXXVI, 18; et *expositus ad convicia* apud Suet. Caes. 49.

4. *Nos fortuna populi romani* (cf. ad VI, 30, n. 3.) *expediet* difficultatibus, periculo liberabit, ut *expli-*

» expediet. » Collaudatus ab consule, accepto praesidio, vadit occultus per saltum; nec prius ab hoste est visus, quam loco, quem petebat, appropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos, et spatium consuli dedit ad subducendum agmen in aequiorem locum, et ipse in summo constitit vertice. Samnites, dum huc illuc signa vertunt, utriusque rei amissa occasione [5], neque insequi consulem, nisi per eandem vallem, in qua paulo ante subiectum eum telis suis habuerant, possunt; nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. Sed quum ira in hos magis, qui fortunam gerendae rei eripuerant [6], tum propinquitas loci, atque ipsa paucitas incitat; et nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut a consule Decium intercludant; nunc viam patefacere, ut degressos in vallem adoriantur; incertos, quid agerent, nox oppressit. Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum: deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent, nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis: «Quaenam illa inscitia belli » ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis » Campanisque victoriam pepererunt? Huc atque illuc

care, et contra *impedire* et *implicare:* vel expeditum, h. e. liberum iter dabit, ut contra *impedimur* obstante turba. Conf. IX, 9, n. 11.

5. *Vtriusque rei amissa occasione*, omissa, dimissa, ut XXIX, 31; XXX, 24, al. vide Drak. et cf. ad Tac. Ann. XIII, 46, n. 7. — Codd. quidam et edd. *omissa*; restituit *amissa* Iac. Gronov.; et sic Pall. I et III, Camp. melius: non tantum huc illuc signa vertendo opportunam occasionem *omiserunt*, id est, ea usi non sunt, sed eandem etiam *amiserunt*, adeo ut, licet quam maxime vellent, tamen nunc uti non possent. Cf. IX, 12, et XXXI, 36, ubi similiter variant codd. Lem.

6. *Qui fortunam . . . eripuerant*, opportunitatem rei feliciter gerendae.

» signa moveri, ac modo in unum conferri, modo » educi videtis; opus quidem incipit nemo, quum » iam circumdati vallo potuerimus esse. Tum vero » nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, » quam commodum sit. Agitedum, ite mecum, ut, » dum lucis aliquid superest, quibus locis praesidia » ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus.» Haec omnia sagulo gregali 7 amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit.

XXXV. Vigiliis deinde dispositis, ceteris omnibus tesseram dari iubet [1]: *ubi secundae vigiliae buccina datum signum esset* [2], *armati cum silentio ad se conve-*

7. *Sagulo gregali*, vide Lips. Mil. rom. II, 12. Quomodo tamen hoc a sago ducum diversum fuerit, nemo docuit.

Cap. XXXV. 1. *Tesseram dari iubet*, ξυλήφιον, vel generalius συνθημα, tacitum signum militibus datum, gallice *bulletin*. Stroth. Nam *signum*, vel *vocale* erat, tuba, aut classico, aut cornu datum, vel *tacitum*, inscriptum, seu insculptum *tesserae*, brevi ligno. Hoc inde *tessera* dicebatur, dabaturque saepius, ut lateret hostem, neque ab eo exaudiretur. Sic inf. XXXIX, 30, n. 3, et apud Sil. XV, 475, *tacitum dat tessera signum* etc. Conf. infra ad XXVIII, 24, n. 6; ad Tac. Ann. I, 7, n. 15, et ad Sil. VII, 347, ubi Drak. (ut et infr. ad IX, 32, n. 3) monuit, *tesseras* duplicis olim generis ususque fuisse, primi, ut iis milites in pugna se internoscerent, neque vigiles fraude hostium circumvenirentur, alterius (ut IX, 32, n. 3), τὰ παραγγέλματα et διατάγματα, quibus dux militibus significaverit, quid voluerit fieri. Conf. Lips. Mil. rom. V, 9.

2. *Vbi secundae vigiliae buccina* (seu rectius *bucina*) *datum signum esset*: ante mediam noctem, priusquam tertia erat vigilia. Quatuor Romanis erant tum *vigiliae*, tum *excubiae*, et quaelibet trium horarum, quae a *buccinatore* aut tibicine committi, et a cornicine finiri ac revocari solebant. Conf. Ind. et ad XXVIII, 27, n. 9; ad Sil. VII, 154 sq. Hinc et XXVI, 15, n. 3, *ad tertiam buccinam*, h. e. sonitum eius, signum ea datum. Ceterum *in stationes ac vigilias in ordinem ibatur* (XXVIII, 24, n. 6), ordine per singulos manipulos a quaternis militibus, ita ut in quavis legione, in qua triginta manipuli erant, excubarent centum et viginti homines; vide Lips. Milit. rom. V, 9. — *Omisso militari assensu*, vide Lips. Mil. rom. IV, 9. — *Vbi sententiam meam vobis peregero*, vide ad I, 18, n. 9. — *Quae pars maior erit*, scilicet consilii alicuius (ita Doër. qui primum tentaverat *cuius pars* etc.), nisi potius cum Gronovio supplendum: quod illa sequuta fuerit, *eo stabitur consilio* (vide ad III, 36, n. 11);

nirent. Quo ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt, « Hoc silentium, milites, inquit, omisso militari » assensu, in me audiendo servandum est. Vbi sen» tentiam meam vobis peregero, tum, quibus eadem » placebunt, in dextram partem taciti transibitis: quae » pars maior erit, eo stabitur consilio. Nunc, quae » mente agitem, audite. Non fuga delatos, nec inertia » relictos hic vos circumvenit hostis; virtute cepistis lo» cum; virtute hinc oportet evadatis. Veniendo huc » exercitum egregium populi romani servastis; erum» pendo hinc vosmet ipsos servate; digni estis, qui pauci » pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. » Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis » exercitus fortuna per socordiam usus non sit; hunc » tam opportunum collem imminentem capiti suo » non ante viderit, quam captum a nobis; nos tam » paucos tot ipsi millibus hominum nec ascensu ar» cuerint, nec tenentes locum, quum diei tantum » superesset, vallo circumdederint; quem videntem » ac vigilantem sic eluseritis, sopitum oportet fallatis; » immo necesse est; in eo enim loco [3] res sunt nostrae, » ut vobis eo magis necessitatis vestrae index, quam » consilii auctor, sim; neque enim maneatis, an » abeatis hinc, deliberari potest; quum, praeter arma » et animos armorum memores, nihil vobis fortuna » reliqui fecerit, fameque et siti moriendum sit, si » plus, quam viros ac Romanos decet, ferrum ti» meamus. Ergo una est salus erumpere hinc atque » abire; id aut interdiu aut nocte faciamus, oportet. » Ecce autem aliud minus dubium; quippe si lux » exspectetur, quae spes est, non vallo perpetuo

ut ap. Plaut. Curcul. II, 1, 35: *Quod eis respondi*, quae eius responsi sententia est, *ea omnes stant sententia.*

3. *In eo enim loco res sunt nostrae*, verba *enim loco* a quibusdam MSS. absunt, prob. Gron. Cf. ad II, 17, n. 2.

» fossaque nos septurum hostem? qui nunc corporibus suis subiectis [6] undique cinxerit, ut videtis, » collem. Atqui, si nox opportuna est eruptioni, » sicut est, haec profecto noctis aptissima hora est. » Signo secundae vigiliae convenistis, quod tempus » mortales somno altissimo premit. Per corpora sopita vadetis; vel silentio incautos fallentes, vel » sentientibus clamore subito pavorem iniecturi. Me » modo sequimini, quem sequuti estis; ego eandem, » quae duxit huc, sequar fortunam. Quibus haec » salutaria videntur, agitedum, in dextram partem » pedibus transite. »

XXXVI. Omnes transierunt, vadentemque per intermissa [1] custodiis loca Decium sequuti sunt. Iam evaserant media castra, quum superscandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto praebuit sonitum; quo excitatus vigil quum proximum movisset, erectique alios concitarent, ignari cives an hostes essent, praesidium erumperet, an consul castra cepisset: Decius, quum non fallerent [2], clamorem tollere iussis militibus, torpidos somno insuper pavore exanimat; quo praepediti, nec arma impigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, praesidium romanum, obviis custodibus caesis, ad castra consulis pervadit. Aliquantum supererat noctis, iamque in tuto videbantur esse, quum Decius, « Macti virtute, » inquit, milites romani, este; vestrum iter ad redi-

6. *Corporibus suis subiectis*, vide ad VII, 24, n. 5, et Brisson. de Formul. lib. II, pag. m. 183. Lem.

Cap. XXXVI. 1. *Per intermissa*, neglecta, non obsessa *custodiis* hostium *loca*, ut XXIV, 35. Conf. XXIII, 17, n. 2, et XXXIV, 37 extr. ubi conf. cap. sq. — *Strata somno* (cas. tert., ut XXXVII, 20, et ap. Virg. Georg. IV, 432) *corpora*, hoc est, somni capiendi causa; Doëring. — *Praesidium erumperet* romanum.

2. *Decius, quum non fallerent* amplius hostem et laterent etc. — *Macti virtute este*, v. II, 12, n. 10.

» tum omnia saecula laudibus ferent. Sed ad conspiciendam tantam virtutem luce ac die opus est; nec » vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra » reduces silentium ac nox tegat; hic lucem quieti » opperiamur. » Dictis obtemperatum : atque ubi primum illuxit, praemisso nuntio ad consulem in castra, ingenti gaudio concitantur [3]; et, tessera data, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo obiecissent, pro se quisque obviam effusi, laudant, gratulantur, singulos universosque servatores suos vocant; diis laudes gratesque agunt; Decium in caelum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato praesidio, coniectis in eum omnium oculis, et omni honore tribunum consuli aequantibus. Vbi ad praetorium ventum est, consul classico ad concionem convocat [4]: orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes, et nocturno pavore attonitos, et circa collem castellatim dissipatos [5], aggrederetur; credere etiam aliquos, ad se sequendum emissos, per saltum vagari. Iussae legiones arma capere: eggressaeque castris, quum per exploratores notior iam saltus esset, via patentiore ad hostem ducuntur; quem incautum improviso adortae, quum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent, paventem primum in castra compellunt: deinde castra

3. *Ingenti gaudio concitantur*, et implentur, scil. castra, nisi cum Gronovio leg. *ad consulem, castra ingenti gaudio concitantur: et tessera data, incolumes reverti, qui..... obiecissent*, vide ad cap. 35, not. 1.

4. *Consul classico ad concionem convocat*, vide ad XXVIII, 27, n. 9.

5. *Circa collem castellatim dissipatos*, vide ad V, 5, n. 2.

ipsa, turbatis stationibus, capiunt. Perfertur circa collem clamor: fugatque ex suis quemque praesidiis. Ita magna pars absenti hosti cessit; quos intra vallum egerat pavor (fuere autem ad triginta millia), omnes caesi; castra direpta.

XXXVII. Ita rebus gestis, consul, advocata concione, P. Decii non coeptas solum ante [1], sed cumulatas nova virtute laudes peragit; et praeter militaria alia dona, aurea corona eum, et centum bubus, eximioque uno albo opimo auratis cornibus, donat. Milites, qui in praesidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in praesentia singulis bubus binisque privis tunicis donati [2]. Secundum consulis donationem, legiones gramineam coronam obsidionalem, clamore donum approbantes, Decio imponunt; altera corona, eiusdem honoris index, a praesidio suo imposita est. His decoratus insignibus bovem eximium Marti immolavit; centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant; iisdem militibus legiones libras farris et sextarios vini contulerunt: omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur. Tertia pugna ad Suessulam commissa est; qua

Cap. XXXVII. 1. *P. Decii coeptas ante* (vide cap. 36) ... *laudes peragit*, vide I, 18, n. 10. — *Centum bubus, eximioque uno albo opimo auratis cornibus donat*, vide ad IV, 16, n. 2.

2. *Binisque privis tunicis donati*, propriis, vel praecipuis; Drakenb. et Stroth. coll. Horat. Sat. II, 5, n. 11. *Privi* h. e. singuli, coni. Scheller. in Lex. lat. Conf. X, 30 extr. — *Secundum*, post, *consulis donationem*, *legiones gramineam coronam obsidionalem Decio imponunt*, quae omnium prima et dignissima erat (nam in donis militaribus magis honos, quam pretium spectabatur, de quo vide Cic. Phil. V, 13–17), eique dono dabatur, qui universum exercitum, vel magnam eius partem *obsidione* liberasset; unde etiam *altera corona* obsidionalis *a praesidio*, quod et ipse servaverat, *imposita est*. Conf. loca class. Dionys. X, 37; Gell. V, 6; Plin. XXII, 4, 5 (qui etiam *centum boves Marti immolatos* fuisse a Decio dicit). — *Militibus legiones libras farris* etc., scil. singulis singulas. Conf. Gronov. ad IV, 15, et Cuiac. Obss. IX, 37.

fugatus a M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore iuventutis domo accito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. Ab Suessula nuntii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium consulem, opem oratum, veniunt. Confestim signa mota; relictisque impedimentis castrorum valido praesidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum perexiguum (ut quibus, praeter equos, ceterorum iumentorum calonumque turba abesset) castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnae futura esset, aciem instruit: deinde, postquam nemo obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit; ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quam in exiguum orbem [3] contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt; fremere omnis acies, complendas esse fossas scindendumque vallum, et in castra irrumpendum; transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. Ceterum, quia multitudo sua commeatibus gravis [4], et prius sedendo ad Suessulam, et tum certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset, placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per agros militem duci; interim et Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset frumenti, secum adtulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros quum vidisset hostes, stationes infrequentes re-

3. *Quam in exiguum orbem . . . retulerunt* iunge.

4. *Quia multitudo sua commeatibus gravis esset*, non facile tantum commeatus advehi posset, quantum satis esset ingenti multitudini. Cf. ad XXII, 14, n. 3. — *Sedendo ad Suessulam*, ut passim *sedere*, *assidere* (vide ad XXIII, 19, n. 3), *stare* ἧσθαι et καθῆσθαι pro tempus inutiliter consumere, seu perdere, nihil agere, negligentem, ignavum, otiosum esse. Cf. IX, 3, n. 4; XXI, 48, n. 8; XXII, 3, n. 14, et ad Sil. III, 142; VII, 151; X, 597. Sic et passim Fabius *sedere* dicitur, at XXII, 24, in laudem pro considere in altis locis et castris.

lictas, paucis milites adhortatus, ad castra oppugnanda ducit; quae quum primo clamore atque impetu cepisset, pluribus hostium in tentoriis suis, quam in portis valloque, caesis, signa captiva in unum locum conferri iussit: relictisque duabus legionibus custodiae et praesidii causa [5], gravi edicto monitis, ut, donec ipse revertisset, praeda abstinerent; profectus agmine instructo, quum praemissus eques velut indagine dissipatos Samnites [6] ageret, caedem ingentem fecit; nam neque quo signo coirent inter se, neque, utrum castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat. Tantumque fugae ac formidinis fuit, ut ad quadraginta millia scutorum, nequaquam tot caesis, et signa militaria cum iis, quae in castris capta erant, ad centum septuaginta ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum: ibique omnis praeda militi data.

XXXVIII. Huius certaminis fortuna et Faliscos, quum in induciis essent [1], foedus petere ab senatu coëgit; et Latinos, iam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei gestae fama Italiae se finibus tenuit: sed Carthaginienses quoque legatos gratulatum Romam misere cum

5. *Relictisque duabus legionibus custodiae causa*, qui integer est consularis exercitus. Hinc. Jac. Gron. recte, opinor, emend. *duabus cohortibus*, vel *duobus millibus*.

6. *Dissipatos Samnites*, palatos per agros, *ageret velut indagine* clausos et circumdatos. « *Indago* non tantum retibus, cassibus et plagis constabat, sed etiam *formidine*, hoc est, innexis indagini variarum avium pennis plumisque, quae formidinem iniiciant feris, et efficiant ne propius accedere audeant, aut transcendere, vel alio modo evadere conentur: pro tali autem formidine Livius voce *indagine* non usus est hoc loco, ubi Duk. iam recte monuit, non coniungenda esse *indagine dissipatos*, sed *ind. ageret*: nam *indagine* et formidine non dissipari, sed claudi feras, ut evadere non possint »; Drak. Confer ad Sil. II, 419; XIII, 141; ad Tac. Ann. XIII, 42, n. 6; Duk. ad Florum, III, 6, 11; Barth. ad Grat. Cyn. 75; Vlit. ad Nemes. Cyn. 308.

Cap. XXXVIII. 1. *Quum in induciis essent*, ut fere IX, 9. Confer su-

coronae aureae dono, quae in Capitolio in Iovis cella poneretur; fuit pondo viginti quinque. Consules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio insigni cum laude donisque; quum incondito militari ioco haud minus tribuni celebre nomen, quam consulum, esset. Campanorum deinde Suessanorumque auditae legationes [2]: precantibusque datum, ut praesidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. Iam tum minime salubris militari disciplinae, Capua [3] instrumento omnium voluptatium delenitos militum animos avertit a memoria patriae; inibanturque consilia in hibernis eodem scelere adimendae Campanis Capuae, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: *neque immerito suum ipsorum exemplum in eos versurum. Cur autem potius Campani agrum Italiae uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se, nec sua tutari possint, quam victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? An aequum esse, deditilios suos illa fertilitate atque amoenitate perfrui; se, militando fessos, in pestilente atque arido circa Vrbem solo luctari, aut in Vrbe insidentem tabem crescentis in dies fenoris [4] pati?* Haec agitata occultis coniurationibus, necdum vulgata in omnes consilia, invenit novus consul C. Marcius Rutilus, cui Campania sorte provincia evenerat, Q. Servilio collega ad Vrbem relicto. Itaque quum omnia ea, sicut gesta erant, per

pra cap. 22. — *In Capitolio in Iovis cella*, vide ad III, 17, n. 3, et III, 19, n. 11. — *In Iunonis cella* 3 MSS. non male, quoniam eadem Iuno praecipua religione culta fuit Carthagine.

2. *Suessanorumque auditae legationes*, immo *Suessulanorumque*, a *Suessula*, ad quam pugnatum est; Sigon.

3. *Iam tum minime salubris militari disciplinae Capua*, ut postea, quum Hannibalis ibi exercitus corrumperetur. — *Voluptatium*, vide Drak. — *Per quod . . . ademissent*, vide supr. IV, 37 pr.

4. *Tabem crescentis in dies fenoris*, vide ad II, 23, n. 6.

tribunos comperta haberet, et aetate et usu doctus, quippe qui iam quartum consul esset, dictatorque et censor fuisset, optimum ratus, differendo spem, quandocumque vellent, consilii exsequendi, militarem impetum frustrari; rumorem dissipat, in iisdem oppidis et anno post praesidia hibernatura: divisa enim erant per Campaniae urbes, manaverantque a Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato [5], quievit in praesentia seditio.

XXXIX. Consul, educto in aestiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare missionibus [1] turbulentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graves iam aetate, aut viribus, parum validos; quidam in commeatus mittebantur, singuli primo, deinde et cohortes quaedam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernassent. Per speciem etiam militarium usuum, quum alii alio mitterentur, magna pars ablegati; quam multitudinem consul alter Romae, praetorque, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. Et primo quidem, ignari ludificationis, minime inviti domos revisebant; postquam neque reverti ad signa primos, nec ferme alium, quam qui in Campania hibernassent, praecipueque ex iis seditionis auctores mitti viderunt; primum admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse: *iam quaestiones, iam indicia, iam occulta singulorum supplicia, impo-*

5. *Eo laxamento cogitationibus dato*, vide ad II, 24, n. 4.

CAP. XXXIX. 1. *Exercitum purgare missionibus* etc., quae *missio* erat vel *honesta* (scilicet *emeritis stipendiis*), vel *causaria* scilicet aegrotorum, debilium, *gravium aetate* aut *viribus parum validorum*, vel *gratiosa* (vide ad XLIII, 14, n. 6), vel *iusta* (vide ad XLIII, 15, n. 4), vel *iniusta*, vel *ignominiosa*. Confer ad III, 57, n. 5; IV, 26, n. 7; Lips. de Mil. rom. V, 19; Salmas. ad ius Att. et Rom. cap. 21, pag. 423. — *Quidam in commeatus mittebantur*, dimittebantur ab exercitu. Confer ad I, 57, n. 2. — In quae

tensque et crudele consulum ac Patrum in se regnum [2] *passuros.* Haec, qui in castris erant, occultis sermonibus serunt, nervos coniurationis eiectos arte consulis cernentes. Cohors una, quum haud procul Anxure esset, ad Lautulas[3] saltu angusto inter mare ac montes consedit, ad excipiendos, quos consul aliis atque aliis, ut ante dictum est, causis mittebat. Iam valida admodum numero manus erat; nec quidquam ad iusti exercitus formam, praeter ducem, deerat; incompositi itaque praedantes in agrum albanum perveniunt, et sub iugo Albae Longae castra vallo cingunt. Perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententiis decertant, nulli ex praesentibus satis fidentes. *Quem autem ab Roma posse exciri? quem* [4] *Patrum aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui ex iniuria insanientis exercitus causa recte committatur?* Postero die, quum eadem deliberatio teneret, ex praedatoribus vagis quidam compertum adtulerunt, T. Quintium in Tusculano agrum colere, Vrbis hono-

cuique liberet loca, dato commeatu.

2. *Impotensque et crudele regnum*, vide ad III, 36, n. 2. — *Haec occultis sermonibus serunt*, al. *ferunt*. Cf. ad III, 43, n. 2. — *Nervos coniurationis*, eius auctores, in quibus omnes *nervi*, hoc est, vis et robur, *eiectos*, ut fere *nervos virtutis elidere* apud Cic. Tusc. Qu. II, 11. Puteanus ingeniose suspicabatur *exsectos*, ut *nervos exsecare reip.* apud Cic. Agr. II, 33; et *incidere* infra XXXVII, 42. Ita tropus continuatur: quamquam Livius non semper in troporum continuatione sui memor est, ut XXXI, 44; ubi *moderari* et *effundere* non satis sibi respondent; Ern. Graeci eadem metaphora ἐκτέμνειν τὰ νεῦρα et νευροκοπεῖν dicunt; Duk.

3. *Haud procul Anxure, ad Lautulas* (oppidulum, vel saltus in Latio inter Anxur et Fundos) *saltu angusto inter mare ac montes*, vide ad IV, 59, n. 2; et XXII, 15, n. 6. Λαυτόλας vocat Diodor. XIX, p. 711. Locum forte a lavando dictum monet Drak. ut alium Romae, vel extra Vrbem; vid. Fest. et Varr. L. L. IV, p. 37.

4. *Quem Patrum aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens* et ultro *offerat*, ducem si insanientis exercitus se profiteatur, *aut cui insanientis exercitus causa recte*, sine periculo, *committatur ex iniuria* (ut contra *ex iure*), si ad imperium ductumque eius suscipiendum cogatur vi et iniuria,

rumque immemorem. Patriciae hic vir gentis erat: cui quum militiae, magna cum gloria actae, finem pes alter ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam procul ambitione ac foro constituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum: et, quod bene verteret [5], acciri iusserunt: sed parum spei erat, voluntate quidquam facturum; vim adhiberi ac metum placuit. Itaque silentio noctis, quum tectum villae, qui ad id missi erant, intrassent, somno gravem Quintium oppressum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut, ubi restitaret, mortem, ni sequeretur, denuntiantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens appellatus; insigniaque honoris exterrito subitae rei miraculo deferunt, et ad Vrbem ducere iubent. Suo magis inde impetu, quam

Stroth. qui conferebat formulas *ex edicto bellum gerere* I, 27, *ex lege*, *ex Senatusconsulto*, *ex auctoritate senatus*, *ex praeceptis*, *ex sententia* etc., et verba mox seqq. *parum spei erat*, *voluntate quidquam facturum; vim adhiberi ac metum placuit.* Sed expeditior videtur ratio eorum, qui iungunt *causa exercitus ex iniuria insanientis*, hoc est, propter acceptam iniuriam exacerbati et furentis, ut apud Terent. Ad. II, 1, n. 43; *minime miror, qui insanire occipiunt ex iniuria.* Confer ad XXXIII, 18, n. 6; XXV, 26, n. 7; XXVI, 45, n. 1; XXXI, 36, n. 3. Quaenam vero illa iniuria fuerit, utrum ludificatio illa, qua consul missionibus turbulentorum hominum consilium Capuae Campanis adimendae impediverit, an potius alia nobis ignota, quod ex cap. 41, 42, probabile fit, non satis liquet. Omnino dolemus, historiam huius coniurationis, quae admodum memorabilis est, parum perspicue tradi a Livio iisque, quos consuluit; vide cap. 42. Nota Dukeri est: « At his iniuria nulla facta, verum ab ipsis orta erat. Forte del. τὸ *ex*: nam quia sibi conscii sunt, se *iniuria*, id est, sine causa et ratione, insanire, desperant se patronum inventuros. Nisi Livius significet, hos ex eo genere fuisse, qui, quum iniuriam aliis fecerint, idque intelligi videant, ipsi ultro, quasi iniuria accepta, expostulant, ut apud Terentium, Ad. IV, 3, n. 3. »

5. *Quod bene verteret*, vide ad I, 28, n. 1. — *Nihil medium*, tertium, praeter haec duo (vide ad I, 32, n. 5), *aut imperium atque honorem*, *aut*, *ubi restitaret*, quum resisteret, postquam repugnaverat, *mortem*, *ni sequeretur*, *denuntiantes*: nisi leg. *honorem*, *si sequeretur*, *aut*, *ubi restitaret*, *mortem denuntiantes*, vel verba *ni sequeretur*, tanquam interpretamentum τῶν *ubi restitaret*, plane delenda sunt.

consilio ducis, convulsis signis, infesto agmine ad lapidem octavum viae [6], quae nunc Appia est, perveniunt: issentque confestim ad Vrbem, ni venire contra exercitum, dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum dictum audissent, et magistrum equitum L. Aemilium Mamercinum.

XL. Vbi primum in conspectum ventum [1] est, arma signaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriae iras permulsit. Nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem, nec, praeter externa, noverant bella: ultimaque rabies secessio ab suis habebatur. Ita iam duces, iam milites utrinque, congressus quaerere ad colloquia. Quintius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum adversus patriam; Corvus, omnes caritate cives, praecipue milites, et ante alios suum exercitum, complexus, ad colloquium processit. Cognito ei extemplo haud minor ab adversariis verecundia, quam ab suis, silentium datum: « Deos, inquit, immortales, milites, vestros publicos » meosque, ab Vrbe proficiscens, ita adoravi, veniam» que supplex poposci, ut mihi de vobis concordiae » partae gloriam, non victoriam darent. Satis fuit [2] » eritque, unde belli decus pariatur: hinc pax petenda » est. Quod deos immortales inter nuncupanda vota » expoposci, eius me compotem voti vos facere po» testis; si meminisse vultis, non vos in Samnio, » nec in Volscis, sed in romano solo castra habere; » si illos colles, quos cernitis, patriae vestrae esse;

6. *Ad lapidem octavum viae, quae nunc Appia est*, vide ad VII, 29, n. 5, *via* MSS. quidam, ut II, 11; III, 6; V, 49; VII, 9 al. Sed Livium forte vitare voluisse quintum ablativum, suspicabatur Stroth.

Cap. XL. 1. *Vbi primum in conspectum ventum, et arma* etc. emend. I. Fr. Gron. Confer ad II, 39, n. 10.— *Nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem* profundendum, ut posteri eorum. Confer ad III, 20, n. 6.

2. *Satis fuit eritque*, scilicet hostium....*hinc*, a vobis.

» si hunc exercitum civium vestrorum; si me con» sulem vestrum, cuius ductu auspicioque priore » anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra » vi cepistis. Ego sum M. Valerius Corvus, milites, » cuius vos nobilitatem beneficiis erga vos, non in» iuriis, sensistis; nullius superbae in vos legis, nul» lius crudelis senatus consulti auctor; in omnibus » meis imperiis in me severior, quam in vos. Ac si » cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam maiestas, » si cui honores subdere spiritus potuerunt, iis eram » natus, id specimen mei dederam, ea aetate con» sulatum adeptus eram [3], ut potuerim, tres et vi» ginti annos natus, consul patribus quoque ferox » esse, non solum plebi. Quod meum factum dictum» ve consulis gravius, quam tribuni, audistis? eodem » tenore duo insequentes consulatus gessi, eodem » haec imperiosa dictatura geretur, ut neque in hos » meos et patriae meae milites mitior, quam in vos, » horreo dicere, hostes. Ergo vos prius in me strin» xeritis ferrum, quam in vos ego. Istinc signa ca» nent [4], istinc clamor prius incipiet atque impetus, » si dimicandum est. Inducite in animum, quod non » induxerunt patres avique vestri; non illi, qui in » Sacrum montem secesserunt; non hi, qui postea » Aventinum insederunt. Exspectate, dum vobis sin» gulis, ut olim Coriolano, matres coniugesque cri» nibus passis obviae ab Vrbe veniant. Tum Volsco» rum legiones, quia romanum habebant ducem, » quieverunt; vos, romanus exercitus, ne destiteritis

3. *Ea aetate consulatum adeptus eram*, confer ad II, 29, n. 6.

4. *Istinc* (a vestra parte) *signa canent*, ut al. *classicum canit*, vel *tuba* et *signa concinunt* IX, 32; XXX, 5; hoc est, canuntur, resonant. Confer ad IX, 41, n. 10; et XXVIII, 27, n. 9. Sic et *bellicum cani* XXXV, 18, n. 4, scilicet signum, tuba datum, quo milites ad procliandum excitantur.

» impio bello? T. Quinti, quocumque istic loco, seu » volens, seu invitus, constitisti, si dimicandum erit, » tum tu in novissimos te recipito: fugeris etiam ho- » nestius, tergumque civi dederis, quam pugnaveris » contra patriam. Nunc ad pacificandum bene atque » honeste inter primos stabis, et colloquii huius sa- » lutaris interpres [5] fueris. Postulate aequa, et ferte: » quamquam vel iniquis standum est potius, quam » impias inter nos conseramus manus. » T. Quintius plenus lacrymarum, ad suos versus, « Me quoque, » inquit, milites, si quis usus mei est, meliorem pa- » cis, quam belli, habetis ducem. Non enim illa modo » Volscus aut Samnis, sed Romanus, verba fecit; » vester consul, vester imperator, milites: cuius au- » spicia pro vobis experti, nolite adversus vos velle » experiri. Qui pugnarent vobiscum infestius, et alios » duces senatus habuit: qui maxime vobis, suis mi- » litibus, parceret, cui plurimum vos imperatori ve- » stro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vin- » cere possunt, volunt; quid nos velle oportet? quin, » omissis ira et spe, fallacibus auctoribus, nos ipsos » nostraque omnia cognitae permittimus fidei. »

XLI. Approbantibus clamore cunctis, T. Quintius, ante signa progressus, in potestate dictatoris milites fore dixit: oravit, ut causam miserorum civium susciperet, susceptamque eadem fide, qua rempublicam administrare solitus esset, tueretur: *Sibi se privatim nihil cavere* [1]*: nolle alibi, quam in innocentia, spem habere. Militibus cavendum, quod apud Patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi seces-*

5. *Colloquii huius salutaris interpres fueris*, vide ad II, 33, n. 10. *Postulate aequa, et ferte*, accipite (vide ad I, 50, n. 7), vel proferte, proponite. *Quamquam vel iniquis standum est potius*, vide supra ad lib. III, cap. 36, n. 11.

Cap. XLI. 1. *Sibi se privatim nihil*

sio esset. Quintio collaudato, ceteris bonum animum habere iussis, dictator, equo citato ad Vrbem revectus, auctoribus Patribus, tulit ad populum in luco Petelino [2], ne cui militum fraudi secessio esset; oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem ioco seriove cuiquam exprobraret. Lex [3] quoque sacrata militaris lata est, ne cuius militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleretur; additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset. Id propter P. Salonium postulatum est ab coniuratis; qui alternis prope annis et tribunus militum, et primus centurio erat, quem nunc primipili appellant. Huic infensi milites erant, quod semper adversatus novis consiliis fuisset, et particeps eorum esset, qui ab Lautulis fugissent [4]. Itaque quum hoc unum propter Salonium ab senatu non impetraretur; tum Salonius, obtestatus Patres conscriptos, ne suum honorem pluris, quam concordiam civitatis, aestimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Aeque impotens postulatum [5] fuit, ut de stipendio equitum (merebant autem triplex ea tempestate) aera demerentur, quod adversati coniurationi fuissent.

XLII. Praeter haec invenio apud quosdam, L. Genucium, tribunum plebis, tulisse ad populum, ne

cavere, vide ad XXIV, 2, n. 3.—*Militibus cavendum*, *quod apud Patres semel plebi*, in Sacrum montem, *iterum*, deinde, *legionibus*, in Aventinum secedentibus, *cautum sit*, *ne fraudi secessio esset*, vide II, 32, 33; III, 50, 54.

2. *In luco Petelino*, v. ad VI, 20, n. 8.

3. *Lex quoque sacrata* etc., vide ad II, 8, n. 3. — *Ordinum ductor*, vide ad II, 23, n. 4. — *Primus centurio*, *quem nunc primipili* centurionem *appellant*, vide ad II, 27, n. 7, ubi etiam de lege illa dictum.

4. *Et particeps eorum esset*, *qui ab Lautulis* (vide ad cap. 39, n. 3) *fugissent* e duobus MSS. edidi, extruso *ne*, quod vulgo ante *particeps* inseritur; nisi cum Gron. legere malis *et*, *ne particeps e. esset*, *ab L. fugisset.*

5. *Aeque impotens postulatum*, vide ad III, 36, n. 2. — Equites *merebant triplex* stipendium *ea tempestate*, confer ad V, 12, n. 11.

fenerare liceret [1]: item aliis plebiscitis cautum, ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet [2]; neu duos magistratus uno anno gereret; utique liceret consules ambos plebeios creari; quae si omnia concessa sunt plebi, apparet, haud parvas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem rem actam; neque, antequam Romam veniretur, sed Romae, eam multitudinem coniuratorum ad arma consternatam esse; nec in T. Quintii villam, sed in aedes C. Manlii, nocte impetum factum, eumque a coniuratis comprehensum, ut dux fieret; inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisse nec ab ducibus mentionem concordiae ortam; sed repente, quum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam; et permixtos dextras iungere, ac complecti inter se lacrymantes milites coepisse, coactosque consules, quum viderent aversos a dimicatione militum animos, retulisse ad Patres de concordia reconcilianda. Adeo nihil, praeterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et huius fama seditionis, et susceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab romana societate avertit: et, praeter Latinorum infidum iam diu foedus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias romanas, incursione subita depopulati sunt.

Cap. XLII. 1. *Ne fenerare liceret*, vide ad VII, 16, n. 1. *Fenerari* VI MSS. quod idem est: nam errare, qui dicant, *fenerare* esse δανείζειν, fenori dare, et *fenerari* δανείζεσθαι, fenori accipere, docet Drak. ad h. l.

2. *Ne quis*, cf. X, 13, n. 7; XXVII, 6. — *Neu duos magistratus*, forte ordinarios: nam ordinarium et extraordinarium multi deinde eodem gesserunt anno; duos ordin. vix quisquam. — *C. Plebeios*, cf. VIII, 12; XXIII, 28. — *Consternatam*, cf. II, 47, n. 3. — *Salutationem*, cf. I, 1, n. 9.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

LIBER OCTAVVS

BREVIARIVM.

Cap. I; C. Plautius cos. devincit Privernates, sed cum Antiatibus dubio marte confligit, armaque, ex hostibus capta, dat Luae matri: collega eius, L. Aemilius Mamercinus vastat agros Samnitium, et hi legatos Romam mittunt. — II; Foedere cum Romanis icto, Samnites bellum inferunt Sidicinis; hi vero, adiuti a Latinis Campanisque, agros illorum populantur; id queruntur Samnites apud senatum rom. qui anceps illis dat responsum. — III; Latini Campanique occulte bellum parant adversus Romanos: sed indicia coniurationis Romam emanant, quo decem principes Latinorum evocantur, nominatimque L. Annius Setinus et L. Numisius Circeiensis, praetores Latii. — IV; Annii oratio in concilio Latinorum, — V; et in senatu rom. habita, in qua has pacis conditiones fert, ut alter ab Latinis consul et aequa senatus pars detur, et utraque gens unus fiat populus, qui omnes Romani vocentur: T. Manlius cos. iratus respondet. — VI; Annius, per gradus Capitolii lapsus, exanimatur: bellum latinum, severissimo imperio administratur ad Capuam: nocturna species, utrique visa consuli, haruspicesque victoriam et portendunt exercitui, cuius imperator legiones hostium, et super eas se devovisset. — VII; Geminus Metius, qui tusculanis equitibus praeest, ad singulare certamen provocat T. Manlii Torquati consulis filium; is victor redit ad patrem; sed huius iussu securi percutitur. — VIII; Forma aciei romanae: duo exercitus consulares. — IX; Pugna atrox cum Latinis. P. Decius Mus cos., qui minus egregie, quam collega, litaverat, diis Manibus se devovet, trepidantibus Romanis, et in medios hostes ruens telis obruitur. — X; Victoria Romanorum: devotionis ritus.

— XI; Latini tumultuarium undique exercitum conscribunt, sed iterum a Manlio victi se dedunt omnes una cum Campanis: latinus, privernas et falernus ager plebi rom. dividitur. Cum Laurentibus renovatur foedus, et civitas datur campanis equitibus, quia non desciverant. — XII; Antiatium Latinorumque rebellio: adversus illos dictator dicitur L. Papirius Crassus, adversus hos Q. Publilius Philo cos., qui tres leges fert, ut plebiscita omnes Quirites teneant; ut legum ante initum suffragium Patres fiant auctores; utque alter utique ex plebe censor creetur. — XIII; Latium, quod neque bellum, neque pacem pati potest, omne subigitur: et de eo L. Furius Camillus cos. ad senatum refert. — XIV; Latinorum populi vel in civitatem accepti, vel agris mulctati: Veliternorum muri deiecti, et senatores Romam abducti, iussique trans Tiberim habitare: Antiatium naves abductae et rostris eorum suggestus in foro adornatus. — XV; Aurunci, a Sidicinis pulsi, Suessam commigrant, auxiliumque petunt ab Romanis: Minucia Vestalis mundioris iusto cultus et deinde incesti accusatur, ac viva defoditur: Q. Publilius Philo primus de plebe praetor fit. — XVI; M. Valerius Corvus cos. capit Cales, Ausonum opp. quo colonia deducitur. — XVII; M. Papirius Crassus, ob falsam gallici belli famam dictator dictus, agrum sidicinum vastat: Samnites et Lucani ab Alexandro epirensi funduntur: novae tribus Maecia et Scaptia: Acerrani facti Romani. — XVIII; Veneficia matronarum: multae epotis medicamentis suis intereunt et ad CLXX damnantur: dictator dicitur clavi figendi causa. — XIX; Privernates et Fundani, duce Vitruvio Vacco, bellum inferunt Romanis, et vincuntur: deditio Fundanorum. — XX; Carceres in circo primum statuti: falsa tumultus gallici fama. Privernum vi captum, Vitruviusque ab suis traditus: aedes eius in Palatio dirutae, et bona Semoni Sanco consecrata: senatus Privernas trans Tiberim habitare iussus. — XXI; Senatus rom. Privernatibus civitatem dat, motus feroci responso unius ex legatis eorum. — XXII; Colonia Fregellas deducta: visceratio data populo a M. Flavio in funere matris: Palaepolitani, finitimi Neapolitanis, et, ut hi, Cumis oriundi, multa hostilia adversus Romanos, agrum campanum falernumque incolentes, faciunt, Samnitium societate freti. — XXIII; Legatis romanis ferox ab Samnitibus redditur responsum: Q. Publilius Philo cos., inter Palaepolim Neapolimque

loco opportune capto, utrumque premit oppidum, et proximo anno rem gerit pro consule. — XXIV; Alexander, Epiri rex, bellum gerit in Italia, et, ab exsule lucano interfectus, sortes dodonaei Iovis eventu affirmat. — XXV; Lectisternium quintum: Lucani Apulique foedere in amicitiam rom. accepti: res prospere in Samnio gestae: deditio Palaepolitanorum. — XXVI; Fuga Nolanorum Samnitiumque, qui Palaepoli fuerant: Publilio primum et prorogatum imperium, et triumphus finito consulatu decretus. — XXVII; Bellum exoritur cum Tarentinis, qui Lucanos etiam arte impellunt ad abolendam societatem rom. — XXVIII; L. Papirius fenerator C. Publilium, qui ob aes alienum paternum se ei nexum dederat, minis verberibusque ad foedam libidinem pellicere conatur; haec causa tumultus, legisque, qua cautum, ut pecuniae creditae non corpus, sed bona debitoris obnoxia essent, nec quisquam necteretur, nisi qui noxam meruisset: ita nexi solvuntur. — XXIX; Vestini Samnitibus sese coniungunt: eorumque tum agri a Iun. Bruto Scaeva cos. vastantur, tum expugnantur oppida: adversus Samnites L. Papirius Cursor dictator, et ab hoc Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum dicitur. — XXX; Papirius ad auspicia repetenda e Samnio Romam revertitur, et Fabius contra edictum eius secundoque cum hoste proelio confligit; hinc dictator plenus minarum iraeque proficiscitur in castra. — XXXI; Fabius milites obtestatur, ut se ab impotenti crudelitate dictatoris tutentur. — XXXII; Hic virgas et secures expediri iubet; ille ad milites, tumultum iam miscentes, se recipit. — XXXIII; Fabius, postero die iterum adesse iussus, clam ex castris Romam profugit, et Papirius eum confestim sequitur: universo senatu frustra deprecante, Fabii pater, qui dictator et ter consul fuerat, tribunos plebis appellat, concionemque habet ad populum. — XXXIV; Oratio dictatoris: — XXXV; Ira eius sedatur precibus et obtestatione populi romani, tribunorum Fabiorumque: indignatio exercitus ob irritas preces suas. — XXXVI; L. Papirius Crassus magister equitum dicitur; et legiones rom. de industria impediunt victoriam: itaque dictator comitatem miscet severitati, moxque Samnites magna clade et populatione agrorum ad pacem petendam compellit. — XXXVII; Nova Samnitium defectio, bellumque apulum: agri utriusque populi evastati: nocturna et inanis trepidatio in Vrbe. Legem, a M. Flavio trib. pl. latam, ut

in Tusculanos animadverteretur, tribus omnes, praeter Polliam, antiquant: hinc nunquam fere Papiria tribus, in qua Tusculani erant, candidato cuiquam ex Pollia suffragium dedit. — XXXVIII; A. Cornelius Arvina dictator in Samnio castra incuriose posita noctu relinquit, et postero die conserit pugnam, quae diu anceps est. — XXXIX; Tandem vincuntur Samnites; et praeter res Brutulum quoque Papium, auctorem belli, Romanis dedi decernunt. — XL; Hoc bellum a consulibus gestum, quidam auctores sunt, et aegrotante L. Plautio praetore, A. Cornelium dictatorem dictum, ut in ludis rom. signum mittendis quadrigis daret. Historia vitiata falsis imaginum titulis laudationibusque funebribus.

I. Iam consules erant C. Plautius secundum, L. Aemilius Mamercinus; quum Setini Norbanique Romam, nuntii defectionis Privernatium, cum querimoniis acceptae cladis venerunt. Volscorum item exercitum, duce antiati populo, consedisse ad Satricum, allatum est. Vtrumque bellum Plautio sorte evenit. Prius ad Privernum[1] profectus extemplo acie conflixit; haud magno certamine devicti hostes: oppidum captum, redditumque Privernatibus, praesidio valido imposito: agri partes duae ademptae. Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. Ibi magna utrinque caede atrox proelium fuit: et quum tempestas eos, neutro inclinata spe, dimicantes diremisset, Romani, nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum diem proelium parant. Volscis, recensentibus quos viros in acie amisissent, haudquaquam idem animus

Cap. I. 1. *Prius ad Privernum profectus*, ut passim praepos. *ad* nominibus urbium praeponitur; vide Drak. et confer ad XXXV, 27, n. 8; XXXVI, 11, n. 4; XXXVIII, 37, n. 4. Sic et *ab Roma redii* XL, 12, n. 2; *proficisci ab Thessalonica* et *redire in Thessalonicam* XL, 4. Vide Sanctium in Minerva lib. IV, 6. Contra τὸ *in* ante nomina regionum nonnunquam omittitur; vide ad X, 37, n. 1.

ad iterandum periculum fuit; nocte pro victis[2] Antium agmine trepido, sauciis ac parte impedimentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis tum inter caesa corpora hostium, tum in castris inventa est: *ea Luae matri dare se*, consul dixit: finesque hostium usque ad oram maritimam est depopulatus. Alteri consuli Aemilio, ingresso sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones usquam oppositae. Ferro ignique vestantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt, a quo reiecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis, pacem sibi ab Romanis bellique ius adversus Sidicinos petierunt. *Quae se eo iustius petere, quod et in amicitiam populi romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, venissent; et adversus Sidicinos sumerent arma, suos semper hostes, populi romani nunquam amicos, qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam, nec, ut Campani, auxilium in bello petissent, nec in fide populi romani, nec in ditione essent* [3].

II. Quum de postulatis Samnitium Ti. Aemilius praetor senatum consuluisset, reddendumque his foedus Patres censuissent, praetor Samnitibus respondit: *Nec quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per populum romanum stetisse* [1], *nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpa sua contracti taedium ceperit,*

2. *Nocte pro victis abierunt*, vide ad II, 7, n. 4. — *Lua Mater* Saturni filia (vide Gell. XIII, 22 pr.), sic dicta a *luere*, seu expiare, vel Diana, si fides habenda Diomedi lib. III, p. 484, de orig. Bucol. *Dianam Λύαν cognominaverunt, quasi solutricem malorum*; etsi quidam *Lunam* corrupte *Luam* putant dictam. Confer. viri docti infra ad XLV, 33 pr. ubi *Luamque* pro *Lunamque* substituere. Ei spolia hostium dicari solebant, ut Marti et Minervae; vide XLV, 33 pr. De quo more arma hostium concremandi confer Schweigh. ad Appian. Pun. 48.

3. *Nec in fide populi Romani, nec in ditione*, confer Duk. et ad XXXVI, 28, n. 2.

Cap. II. 1. *Per populum romanum stetisse*, v. ad II, 31, n. 7. — *Annuo stipendio accepto*, scil. a Samnitibus.

amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attineat, nihil intercedi, quo minus samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit. Foedere icto, quum domum revertissent, extemplo inde exercitus romanus deductus, annuo stipendio et trium mensium frumento accepto; quod pepigerat consul, ut tempus induciis daret, quoad legati redissent. Samnites, copiis iisdem, quibus usi adversus romanum bellum fuerant [2], contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant mature urbis hostium potiundae. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos coepta fieri est: dein, postquam Patres ut seram eam, ultimaque tandem necessitate expressam aspernabantur, ad Latinos iam sua sponte in arma motos facta est. Ne Campani quidem (adeo iniuriae Samnitium, quam beneficii Romanorum, memoria praesentior erat) his se armis abstinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus, duce latino, fines Samnitium ingressus, plus populationibus, quam proeliis, cladium fecit. Et, quamquam superiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne saepius dimicandum foret, agro hostium excessere. Id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi; qui quum adissent [3] senatum, conquesti eadem se foederatos pati, quae hostes essent passi, precibus infimis petiere, *ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex campano sidicinoque hoste eripuissent; ne vinci etiam se ab ignavissimis populis sinerent. Latinos Campanosque, si sub ditione populi*

2. *Quibus usi adversus romanum bellum fuerant*, hoc est, ad, ut passim apud Tacitum; Stroth. Vox *bellum* esse ex glossa suspicabatur; Duk.

3. *Adissent; adiissent* dant Voss. I, et Ald. Sed has amat contractiones Livius; vide VII, 20, et sim. XXVII, 19. Lem. — *Vt ducerent Romani victoriam satis*, scil. esse, sufficere, Drak. *ut satis victoriam d. R. Samnitibus ex campano . . . eripuisse* conj. Duk.

romani essent, pro imperio arcerent samniti agro; sin imperium abnuerent, armis coërcerent. Adversus haec responsum anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos iam non esse [4], timebantque, ne arguendo abalienarent: *Campanorum aliam conditionem esse, qui non foedere, sed per deditionem, in fidem venissent: itaque Campanos, seu velint, seu nolint, quieturos. In foedere latino nihil esse, quo bellare, cum quibus ipsi velint, prohibeantur.*

III. Quod responsum sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit, ita Campanos metu abalienavit; Latinos, velut nihil iam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque, per speciem adversus Samnites belli parandi crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occulte romanum coquebant bellum [1]. Huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat. Sed quamquam omnia de industria celabantur, priusque, quam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem volebant; tamen per quosdam, privatis hospitiis necessitudinibusque coniunctos, indicia coniurationis eius Romam emanarunt. Iussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu [2], quo ma-

4. *In potestate sua Latinos iam non esse*, vide ad II, 56, n. 16. — *Arguendo*, id significando, dicendo. Confer XXX, 23; et XXXIV, 62, n. 4.

CAP. III. 1. *Romanum coquebant bellum*, vide ad III, 36, n. 3. — Non assentimur Ernestio in Gloss. Liv. comparanti Polybianum illud συγχέειν πολέμον; id verius est *confundere miscere bellum* (*confundere proelia*. Hor. Od. I, 17, 23); *miscere* tumultus, Liv. VIII, 32. Nec simile, sed ab alia re translatum est *conflare bellum* quod comparat Schneiderus. Si quis autem in illo *coquere* patavinum quiddam, et abhorrens ab urbanitate romana agnoscat, is meminerit, voce e Liv. adsumpta, crebro uti Sil. Italic. (VIII, 403; X, 429; XVI, 3) ea aetate qua plurima essent et in Liv. et in Cicer. quae sorderent auribus illorum hominum. Quae communis sors est omnium, qui vernaculis linguis utuntur. Vide Walch. pag. 244. LEM.

2. *Iussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius*, etc. causa adiecta non satis facit: licet enim maturius consules crearentur,

turius novi consules adversus tantam molem belli crearentur, religio incessit [3], ab eis, quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. Itaque interregnum initum: duo interreges fuerunt M. Valerius ac M. Fabius. Creati consules T. Manlius Torquatus tertium, P. Decius Mus. Eo anno Alexandrum [4], Epiri regem, in Italiam classem appulisse constat; quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos pervenisset. Eadem aetas rerum magni Alexandri est: quem, sorore huius ortum, in alio tractu orbis, invictum bellis iuvenem, fortuna morbo exstinxit. Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque latini haud dubia erat, tamen, tanquam de Samnitibus, non de se, curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent, quae vellent. Praetores tum duos Latium habebat, L. Annium Setinum et L. Numisium Circeiensem, ambo ex coloniis romanis: per quos, praeter Signiam Velitrasque, et ipsas colonias romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant; eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat, super qua re accirentur; itaque, concilio prius habito, praetores,

non necesse tamen erat, ut anni proximi consules magistratu se abdicarent; Drak. Vterque etiam consul bello strenue se gesserant; Glar.

3. *Religio incessit*, vide ad II, 5, n. 4, et II, 27, n. 10. — *Imminutum imperium*, tempus imperii, seu consulatus.

4. *Eo anno Alexandrum* I Molossum, *Epiri regem* (cuius *soror* Olympias, Alexandri magni mater) etc. Livium non recte calculos posuisse, disputat Dodwell. de cyclis diss. 10, §. 73. Nempe Expeditionem Alexandri Epirensis putat reiiciendam potius esse in annum ab hoc, qui nunc agitur, octavum, quo memorat infra Liv. cap. 17 victoriam Alexandri de Lucanis et Samnitibus. Lem. — *Eadem aetas rerum magni Alexandri est*, etc. Confer cap. 17, et 24; Iustin. VIII, 6; IX, 6, 7; XII, 1 seq.; Gell. XVII, 21; Pausan. I, 11; Strab. VI, 1, n. 5; VI, 3, n. 4, p. 256, 280. Ab hoc Alexandro I, Neoptolemi filio, diversus Alexander II, Epiri rex, Pyrrhi, et Lanassae filius, de quo vide Pausan. IV, 35; Iustin. XXVI, 2 seq.; XXVIII, 1; Strab. pag. 624; Polyb. II, 45, n. 1 (ubi cf. Schweigh.); IX, 34, n. 7.

quam Romam proficiscerentur, evocatos se ab senatu docent romano, et, quae actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, referunt.

IV. Quum aliud alii censerent, tum Annius: «Quamquam ipse ego retuli quid responderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostrarum [1] pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit; facile erit, explicatis consiliis, accommodare rebus verba. Nam, si etiam nunc, sub umbra foederis, aequi servitutem pati possumus, quid abest, quin, proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos [2], si foedus est, si societas aequatio iuris est, si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet, si socialis illis exercitus is est, quo adiuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se consules bellis propriis ponendis sumendisque nolint; cur non omnia aequantur? cur non alter ab Latinis consul datur? ubi pars virium, ibi et imperii pars est. Est quidem nobis hoc per se haud nimis

Cap. IV. 1. *Ad summam rerum nostrarum*, vide ad III, 5, n. 6.—*Proditis* (vide ad II, 43, n. 5) *Sidicinis* a Romanis. Conf. cap. 2. — *Samnitium dicto pareamus*, immo *Samnitibus d. p.*, est enim *alicui parere dicto*, ut *alicui audientem* vel *obedientem esse dicto*; Gron. Verum *dicto audiens* semper dativum habet adiunctum, quia *dicto* tum est partic., et semper priore loco ponitur: sed *parere dicto* saepe dicitur non addito casu, et *parere dicto alicuius* aeque recte ac *parere imperio alicuius*; Duk. coll. II, 18, 20; XXXII, 3; XXXVI, 31; Virg. Aen. I, 689; IV, 238; vide et Periz. ad Sanctii Min. IV, 4, 45.

2. *Libertatis desiderium remordet animos*, vide ad VI, 34, n. 7. — *Si aequatio iuris est societas* scilicet nostra cum Romanis; non omnis. — Falsa definitio societatis est; multi enim obnoxia pace et impari foedere in societatem veniebant. Sic Gronov. qui legendum censet: *Si societas aequati iuris est*; nempe nobis cum Romanis.

» amplum, quippe concedentibus, Romam caput Latio » esse; sed, ut amplum videri posset, diuturna pa- » tientia fecimus. Atqui, si quando unquam conso- » ciandi imperii, usurpandae libertatis tempus opta- » stis, en hoc tempus adest, et virtute vestra, et deum » benignitate vobis datum. Tentastis patientiam ne- » gando militem [3]; quis dubitat exarsisse eos, quum » plus ducentorum annorum morem [4] solveremus? » pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro » nomine cum Pelignis gessimus: qui ne nostrorum » quidem finium nobis per nos tuendorum ius antea » dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem re- » ceptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus » nos parare adversus Samnites foederatos suos au- » dierunt, nec moverunt se ab urbe. Vnde haec illis » tanta modestia, nisi a conscientia virium et nostra- » rum et suarum? Idoneos auctores habeo, queren- » tibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu » romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem » iam postulare, ut Latium sub romano imperio sit. » Vsurpate modo postulando eo, quod illi vobis ta- » citi concedunt. Si quem hoc metus dicere prohibet, » en ego ipse, audiente non populo romano modo » senatuque, sed Iove ipso, qui Capitolium incolit, » profiteor me dicturum; ut, si nos in foedere ac so- » cietate esse velint, consulem alterum ab nobis, se- » natusque partem accipiant. » Haec ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore et assensu

3. *Tentastis patientiam negando militem*, vide ad I, 32, n. 5.

4. *Plus ducentorum annorum morem*, milites dandi, si a foedere, icto cum Servio Tullio (vide I, 45), non ab illo, cuius I, 50 seq. vel II, 33, mentio fit, annos numeraveris, vel rem ab irato in maius auctam credideris. Mox autem ille iam diu solutus; vide VII, 12.

omnes permiserunt, ut ageret diceretque, quae e republica nominis latini fideque sua viderentur [5].

V. Vbi est Romam ventum, in Capitolio eis senatus datus est [1]. Ibi quum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus foederatis bellum inferrent; Annius, tanquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus, iure gentium tutus, loqueretur: « Tempus erat, inquit, T. Manli, vosque, » Patres conscripti, tandem iam vos nobiscum nihil » pro imperio agere, quum florentissimum deum » benignitate nunc Latium armis virisque, Samnitibus » bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc » etiam Volscis adiunctis, videretis; colonias quoque » vestras latinum romano praetulisse imperium. Sed » quoniam vos, regno impotenti [2] finem ut imponatis, non inducitis in animum: nos, quamquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones » pacis feramus aequas utrisque, quoniam vires quo-

5. *Quae e republica nominis latini fideque sua viderentur*, vide ad I, 10, n. 2, et VI, 22, n. 2.

Cap. V. 1. *In Capitolio eis* (al. *ei*) *senatus datus est* (ut XXI, 12, et 18; XXVI, 21 pr. XXXVII, 52), scilicet decem principibus Latinorum Romam evocatis: in senatum admissi sunt, ut exponerent, quae vellent. Confer cap. 3. *Senatus alicui dare* et *praebitus* (ut XLII, 48 pr.) dicitur non tam, ut vulgo putant, pro aditus ad senatum ei concessus est (etsi sententia haec firmari videtur XXXIX, 33 extr. et multis locis convenit, v. c. iis, quibus senatus dicitur legatis datus, ut XXI, 12, 18; XXIX, 15, n. 6; XXXVII, 52, al.), quam, quoniam *senatus* etiam est conventus senatorum, pro eius gratia senatus est coactus, seu convocatus; quod vel ex iis locis intelligitur, ubi aut senatus magistratibus triumphum petentibus dicitur datus a consulibus et praetore urbano, verbi c: XXVI, 21; XXVIII, 28, 38, 44 al. aut aliquis *senatum postulasse*, ut XXIII, 7, n. 11; aut *concilium alicui datum*, seu *praebitum*, ut XXIV, 37; XXXVI, 31, n. 4; XXXIX, 33, n. 2.

2. *Regno impotenti*, vide ad III, 36, n. 2. — *Consanguinitati tamen hoc dabimus*, vide ad III, 58, n. 4. — *Consulem alterum Roma*, ex Romanis, *creari*, vel *Roma* scilicet creabit, seu creet; nam oratio turbatur affectu loquentis, ut et in seqq. Sed videtur leg. *Romae*.

» que aequari diis immortalibus placuit. Consulem » alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet: » senatus partem aequam ex utraque gente esse: » unum populum, unam rempublicam fieri: et, ut » imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen, » quoniam ab alterutra parte concedi necesse est, » quod utrisque bene vertat [3], sit haec sane patria » potior, et Romani omnes vocemur. » Forte ita accidit, ut parem ferociae huius et Romani consulem T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia Patres conscriptos cepisset, ut ab setino homine [4] leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse, palam diceret, et, quemcumque in curia latinum vidisset, sua manu interempturum; et, conversus ad simulacrum Iovis: « Audi, » Iupiter, haec scelera, inquit; audite, Ius Fasque. » Peregrinos consules et peregrinum senatum in tuo, » Iupiter, augurato templo, captus atque ipse op» pressus, visurus es? Haeccine foedera Tullus ro» manus rex cum Albanis, patribus vestris, Latini, » haec L. Tarquinius vobiscum postea fecit? Non » venit in mentem pugna apud Regillum lacum [5]? » adeo et cladium veterum vestrarum, et beneficiorum » nostrorum erga vos obliti estis? »

VI. Quum consulis vocem subsequuta Patrum indignatio esset, proditur memoriae, adversus crebram implorationem deum, quos testes foederum saepius invocabant consules, vocem Annii, spernentis numina Iovis romani, auditam: certe, quum commotus ira

3. *Quod utrisque bene vertat* (vide ad I, 28, n. 1), *sit haec sane patria potior*, Roma sit *sedes imperii* fortunarumque nostrarum, et ab ea, tanquam a patria, *Romani omnes vocemur*.

4. *Ab setino homine*, contemptim de Annio Setino, de quo vide cap. 3 extr.

5. *Pugna apud Regillum lacum*, vide II, 19, n. 20.

se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter offenso [1], impactus imo ita est saxo, ut sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit: sicut inter foederum ruptorum testationem ingenti fragore caeli procellam effusam: nam et vera esse, et apte ad repraesentandam iram deum [2] ficta possunt. Torquatus, missus ab senatu ad dimittendos legatos, quum iacentem Annium vidisset, exclamat, ita ut populo Patribusque audita vox pariter sit: » Bene habet. Dii pium movere bellum. Est caeleste » numen! es, magne Iupiter! haud frustra te patrem » deum hominumque hac sede sacravimus. Quid cessatis, Quirites, vosque, Patres conscripti, arma » capere diis ducibus? Sic stratas legiones Latinorum » dabo, quemadmodum legatum iacentem videtis. » Assensu populi excepta vox consulis tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratuum magis, qui iussu consulis prosequebantur, quam ius gentium, ab ira impetuque hominum tegeret. Consensit et senatus bellum [3]: consulesque, duobus

Cap. VI. 1. *Capite graviter offenso*, percusso, vel impacto, illiso gradibus, ut XXV, 37, n. 2, *capita offensare*, hoc est, illidere capitibus, vel parietibus, foribus, terrae; de quo luctus genere vide Casaub. ad Suet. Aug. 23 extr. — *Vt sopiretur*, vide ad I, 41, n. 6. — *Exanimatum* eum esse *quoniam non omnes auctores sunt*, vide ad II, 58, n. 1. — *Sicut*; scilicet et hoc mihi relictum sit in incerto.

2. *Ad repraesentandam iram deorum*, vide ad II, 36, n. 6.—*Bene habet*! (vide ad VI, 35, n. 6.) *Dii pium movere*, moverunt, *bellum*, confer ad I, 22, n. 6. — *Est caeleste numen*, etc., hoc est, quis nunc dubitet omnia regi providentia divina, non fortuito agi. Confer. Stat. Silv. I, 4, n. 1; ubi vide Barth., et Brisson. de Form. I. p. 80.

3. *Consensit et senatus bellum*, vide ad I, 32, n. 14. — *Ibi in quiete*, in somno (ut IX, 37, n. 6 et al.), *visa species viri maioris, quam pro humano habitu*, forma et figura humani corporis scilicet esse posset, *augustiorisque*; qualis deorum species et forma esse putabatur; vide ad Sil. VI, 426; et XV, 21. Prudentia civilis hoc commento alebat superstitionem vulgi.— Imaginatio quoque inceditur metu et religione. Confer infra cap. 9, n. 8.

scriptis exercitibus per Marsos Pelignosque profecti, adiuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo iam Latini sociique convenerant, castra locant. Ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri maioris, quam pro humano habitu, augustiorisque, dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum diis Manibus matrique Terrae deberi* [4]; *utrius exercitus imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, eius populi partisque victoriam fore.* Hos ubi nocturnos visus inter se consules contulerunt, placuit averruncandae deum irae victimas caedi; simul ut, si extis eadem, quae somno visa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata impleret [5]. Vbi responsa aruspicum insidenti iam animo tacitae religioni congruerunt; tum, adhibitis legatis tribunisque, et imperiis deum propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret, comparant inter se, ut, ab utra parte cedere romanus exercitus coepisset, inde se consul devoveret pro populo romano Quiritibusque. Agitatum etiam in consilio [6] est, ut, si quando unquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. Curam acuebat, quod adversus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes: milites

4. *Exercitum diis Manibus matrique Terrae deberi*, confer cap. 9. — *Superque eas se devovisset*, vide ad V, 41, n. 4, et XXI, 14, n. 4. — *Averruncandae deum irae victimas caedi*, vide a III, 35, n. 1, et XXIX, 27, n. 2.

5. *Alteruter consulum fata impleret*, vid. ad I, 7, n. 11. — *Adhibitis legatis*, vide ad V, 25, n. 5. — *Comparant inter se, ut*, etc. Confer ad III, 2, n. 1. — *Inde*, ab ea parte.

6. *Agitatum etiam in consilio* militari quod constabat legatis, tribunis militum et centurionibus primi pili. Confer ad I, 54, n. 2. Mox pro *tunc uti* forte leg. *nunc utique* (confer tamen III, 64 extr.), vel delendum praec. *ut*. Sed *ut* saepe perspicuitatis quoque causa repetitur. Confer Drak. ad h. l.,

militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegaeque, iisdem praesidiis, saepe iisdem manipulis permixti fuerant; per haec ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret [7].

VII. Forte inter ceteros turmarum praefectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix teli iactu ab statione proxima abesset; ibi tusculani erant equites; praeerat Geminus Metius [1], vir tum genere inter suos, tum factis, clarus. Is ubi romanos equites, insignemque inter eos praecedentem consulis filium (nam omnes inter se, utique illustres viri, noti erant), cognovit: « Vnane, ait, turma, Romani, cum Latinis sociis» que bellum gesturi estis? quid interea consules, » quid duo exercitus consulares agent? » « Aderunt » in tempore [2], Manlius inquit, et cum illis aderit » Iupiter ipse, foederum a vobis violatorum testis, » qui plus potest polletque. Si ad Regillum lacum » ad satietatem vestram pugnavimus, hic quoque » efficiemus profecto, ne nimis acies vobis et colla» ta signa nobiscum cordi sint ». Ad ea Geminus, paululum ab suis equo provectus: « Visne igitur, » dum dies ista venit, qua magno conatu exercitus

Duk. ad Flor. II, 6, n. 19, et nos infra ad XXII, 11, n. 2.

7. *In hostem pugnaret* pro adversus hostem, vel cum eo. Confer VIII, 7, n. 5; IX, 3, n. 3; XXVII, 18; XXX, 34, et alibi.

Cap. VII. 1. *Geminus Metius*, al. *Geminius*, et *Maecius* vel *Mettius*. — *Vtique illustres viri*, vide ad II, 30, n. 1.

2. *Aderunt in tempore*, vide ad II, 47, n. 4. — *Cordi sint*, vide ad VI, 9, n. 1. — *Nostro duorum eventu*, vide ad VII, 26, n. 5. — *Imperii patrii*, forte *paterni*: nam *patrium* magis est a parente vel maioribus traditum, aut in patria solitum: sed et infra in hoc cap. *maiestas patria* dicitur, et *patria potestas* sat nota; Bauer. Conf. ad II, 5, n. 12; VII, 5, n. 3; XXXVIII, 1, n. 6; et Ernesti clav. Cic.

» moveatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorum iam hinc eventu cernatur, quantum » eques latinus romano praestet? » Movet ferocem animum iuvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexsuperabilis vis fati; oblitus itaque imperii patrii consulumque edicti, praeceps ad id certamen agitur, quo vinceret, an vinceretur, haud multum interesset: equitibus ceteris velut ad spectaculum submotis, spatio, quod vacui interiacebat campi, adversos concitant equos: et, quum infestis cuspidibus [3] concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis, Metii trans cervicem equi elapsa est. Circumactis deinde equis, quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset, spiculum inter aures equi fixit [4]; ad cuius vulneris sensum quum equus, prioribus pedibus erectis, magna vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaque innisum, attollentem se ab gravi casu, Manlius ab iugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terrae affixit; spoliisque lectis ad suos revectus, cum ovante gaudio turma in castra, atque inde ad praetorium ad patrem, tendit, ignarus facti futurique, laus an poena merita esset: « Vt me omnes, inquit, pater, tuo sanguine ortum vere ferrent, provocatus equestria haec » spolia capta ex hoste caeso porto » Quod ubi audivit consul, extemplo, filium aversatus, concio-

3. *Infestis cuspidibus concurrissent*, vide ad I, 13, n. 2. — *Elapsa est* sine ictu in vacuum, Bauer. — *Ad ictum consurrexisset*, vide ad Sil. Ital. lib. I, v. 401, et lib. IV, v. 610.

4. *Spiculum inter aures equi fixit*, etc. ut apud Virg. Aen. X, 890 seq. Doëring. — *Excussit*. Confer Curt. III, XI; Sil. Ital. IX, 595. — *Ignarus facti futurique*: editiones recentiores *fati* ex emendat. Sigon. « Sed sic aut *futuri*, aut certe *que* redundat. *Facti ignarus* dicitur, qui nesciat, recte an perperam fecerit; immo hoc loco qui falso credat, se recte fecisse. — *Facti* vett. habent edd. et tres e scriptis Paris. vel optimi. — *Filium aversatus*, avertens se ab eius conspectu, nec visu nec sermone dignatus »; Bauer.

nem classico advocari iussit; quae ubi frequens convenit: « Quandoque[5], inquit, tu, T. Manli, neque » imperium consulare, neque maiestatem patriam » veritus, adversus edictum nostrum extra ordinem » in hostem pugnasti, et, quantum in te fuit, disci» plinam militarem, qua stetit ad hanc diem romana » res, solvisti, meque in eam necessitatem adduxisti, » ut aut reipublicae mihi, aut mei meorumque obli» viscendum sit; nos potius nostro delicto plectemur, » quam respublica tanto suo damno nostra peccata » luat: triste exemplum, sed in posterum salubre » iuventuti, erimus. Me quidem quum ingenita ca» ritas liberum, tum specimen istud virtutis, dece» ptum vana imagine decoris, in te movet. Sed quum » aut morte tua sancienda sint consulum imperia, aut » impunitate in perpetuum abroganda; ne te quidem, » si quid in te nostri sanguinis est, recusare cen» seam, quin disciplinam militarem, culpa tua pro» lapsam, poena restituas. I, lictor, deliga ad palum. » Exanimati omnes tam atroci imperio, nec aliter, quam in se quisque destrictam cernentes securim[6], metu

5. *Quandoque*, *inquit* etc., vide ad V, 25, n. 3. — *In hostem pugnasti*, vide ad cap. 6, n. 7. — *Deceptum vana imagine decoris*, id est, deceptae virtutis, vel in te decepto; hypallage: neque enim *specimen deceptum* intelligatur; Bauer. Sed *virtus* si *vana imag. decoris decepta* dici potest, quidni et *virtutis specimen?* Schaef. Conf. ad III, 36, n. 8. Possis etiam transponere: *in te deceptum v. i. d. movet*; Ern.

6. *Destrictam cernentes securim*; al. *districtam*, vulgari vocum permutatione, ut XXVII, 13, n. 4, et al. Confer Drak., et nos ad Tac. Ann. XII, 51, n. 3, et ad Sil. XVI, 528; Duk. ad h. l. et ad Flor. II, 2, n. 17. « Sed nec illud securi satis convenit; a gladio tamen ductum, et huc translatum (manus quoque *stringi*, id est, ad feriendum parari dicuntur) »; Bauer. — *Velut emerso ab*, propr. *ex*, *admiratione animo*, postquam animus attonitus ad se redierat. Confer ad II, 29, n. 7. Quae verba non iungenda seqq. *quum silentio defixi stetissent* (de quibus vide ad III, 47, n. 9), sed *tum libero conquestu* etc., adeoque post *stetissent* non semicolon ponendum; Stroth.

magis, quam modestia, quievere. Itaque, velut emerso ab admiratione animo, quum silentio stetissent, repente, postquam cervice caesa fusus est cruor, tum libero conquestu coortae voces sunt, ut neque lamentis, neque exsecrationibus parceretur; spoliisque contectum iuvenis corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur; Manlianaque imperia 7 non in praesentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis inposterum essent.

VIII. Fecit tamen atrocitas poenae obedientiorem duci militem: et, praeterquam quod custodiae vigiliaeque et ordo stationum intentioris ubique curae erant, in ultimo etiam certamine, quum descensum in aciem est, ea severitas profuit. Fuit autem civili maxime bello pugna similis; adeo nihil apud Latinos 1 dissonum ab romana re, praeter animos, erat. Cly-

7. *Manliana imperia* hinc in proverbium abierunt, non vero *Imperiosi* cognomen inde Manlio inditum. Cf. ad IV, 29, n. 3, ubi simile exemplum paternae severitatis memoratur. Hoc editum fuisse in bello gallico tradit Dionys. VIII, 79.

Cap. VIII. 1. *Adeo nihil apud Latinos dissonum*, vide ad Praef. n. 15. — *Clypeis antea Romani usi sunt* plerumque, *deinde*, *postquam stipendiarii facti sunt*, *scuta* ingentia pro *clypeis fecere* (vide ad I, 43, n. 4, et V, 10, n. 5). — *Et acies* romana, quae *antea*, a Servii inde temporibus, una continua et profunda acie, ut *phalanx macedonica*, instructa erat (conf. IX, 19), *postea*, forte inde a primis consulibus, *manipulatim structa* (vide ad XLII, 31, n. 2) intervallis inter singulos manipulos disposita, *coepit esse* (unde *manipulos*, quos iam sub Romulo et Tarquinio fuisse legimus I, 52; apud Ovid. Fast. III, 117, 118, et Victor. de Orig. Rom., desiisse postea suspicabatur Lips. Mil. rom. II, 3, qui confer. ad totum hoc caput), *postremo in plures ordines instruebantur*, in tres, quos formabant hastati, principes et triarii, quorum prima mentio fit supra VII, 23; (sed apud Ovid. Fast. III, 127 sq. iam in institutis Romuli, et triariorum sup. II, 47). Hi sunt tres gradus aciei romanae, phalanx continua, acies manipularis, et *acies triplex*, seu quincuncialis, XXIII, 29, n. 10, et al. Confer *Nast's Rom. Alterthümer*, §. 27 sq. 58 seq. et 126—142, qui etiam recte monuit, a Livio antiquiorem legionis romanae faciem ac formam, a Polybio, VI, 10 sq. aliisque eam, quae inde a punicorum bellorum

peis antea Romani usi sunt: deinde, postquam stipendiarii facti sunt, scuta pro clypeis fecere: et, quod antea phalanges similes macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies coepit esse: postremo in plures ordines instruebantur. Ordo sexagenos milites duos [2], centurionem et vexillarium unum habebat; prima acies hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium: manipulus leves [3]

temporibus fuerit, describi, adeoque vanum fuisse operam virorum doctorum (in primis Lipsii Milit. rom. II, 1 sq. Patric. et Salmas. de Milit. rom. in Graev. Thes. t. X), qui multa in Livio emendaverint (v. c. mox *manipuli decem ... hoc viginti manipulorum agmen* et alia; quasi in legione semper fuerint triginta manipuli), ut diversa tempora et res inter se conciliarent.

2. *Ordo sexagenos milites duos, centurionem et vexillarium unum habebat;* ita cum Strothio e certissima emendat. Lipsii et Gronovii rescripsi pro vulg. *Ordo, seu milites, duos centuriones, vexillarium unum habebat:* nam mox legimus, ordinem subsignanorum, seu pilanorum tres partes, seu tria vexilla, et 186 homines, adeoque triplo plus hominum continuisse, quam ordinem hastatorum vel principum. Synonymae autem voces sunt *ordo* (scil. hastatorum et principum), *manipulus*, *centuria* et *vexillum*. Polyb. VI, 22, καὶ τὸ μὲν μέρος ἕκαστον ἐκάλεσαν καὶ τάγμα (*ordinem*), καὶ σπεῖραν (*manipulum*), καὶ σημαίαν, *vexillum*: nam cuique centuriae suum erat vexillum et vexillarius; sed *vexilla* in hoc cap. triariis tantum tribuuntur, ut sociis XXXIX, 20, ubi a *signis* legionum distinguuntur: nam vexilla fuere postea sociis; et signa legionibus. (Cf. XXV, 23, n. 9). Iam XV erant manipuli, seu ordines et hastatorum et principum (quos omnes *antepilanos* vel antesignanos appellabant; vide ad II, 20, n. 3); totidemque partes aut vexilla et triariorum, et rorariorum, et accensorum (qui omnes *sub signis*, h. e. post signa, *locati* erant, vide ad II, 20, n. 3, et in XV quoque ordines divisi, quorum tamen *unusquisque tres partes*, seu tria *vexilla habebat*, et 186, non 62 hominum erat), adeoque LXXV manipuli aut vexilla in tota legione. Manipulus vel vexillum 62, XV igitur 930, LXXV (vel universa legio) 4650, et, si his 75 centuriones totidemque vexillarios adieceris, 4800 homines complectebantur. His si addideris cornicines, tubicines et fabros, rationes tuae congruent forte cum Livianis. Conf. not. 4 et 10.

3. *Manipulus leves vicenos milites habebat*, et *aliam*, reliquam (vide ad IV, 10, n. 1), *turbam scutatorum*, h. e. reliqui erant scutati (h. e. gravis armaturae milites; quae levi armaturae opponuntur etiam XXVIII, 2), adeoque XLII; nam ordo, seu manipulus LXII milites habebat. — *Gaesum* telum missile, proprium Gallis et Hispanis. Cf. ad Sil. I, 629.

vicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat; leves autem, qui hastam tantum gaesaque gererent, vocabantur. Haec prima frons in acie florem iuvenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde aetas totidem manipulorum, quibus principibus est nomen, hos sequebantur, scutati omnes, insignibus maxime armis; hoc triginta manipulorum agmen 4 antepilanos appellabant, quia sub signis iam alii

4. *Hoc XXX manipulorum agmen*, scil. hastatorum et principum, *antepilanos appellabant*, sive antesignanos, *quia sub signis*, post signa, *iam alii XV ordines locabantur*, scil. triariorum. Vide ad II, 20, n. 3, et XXII, 5, n. 4. Mox perperam in omnibus libris legitur: *earum unamquamque primum pilum vocabant.* Lips. emend. *earum unamquamque primam pilum vocabant;* Nast. l. l. *earum unam primum pilum vocabant.* Gron. et Stroth. *earum primam quamque* (partem, scil. triariorum, quorum tres partes *primum*, *secundum*, *tertium pilum* appellabant), *primum pilum vocabant* (vide ad II, 27, 7), quod recepi, tanquam ceteris probabilius, etsi non indubium sit. Vide Duk. ad hunc locum. Praeterea voc. *vexillum* tanquam spurium uncinis inclusi, neque dissimulo, verba quoque *tribus ex vexillis constabat* (scil. ordo) post illa, *earum primam .... vocabant* parum commode adiecta, et ab interpolatore ad superiora *ordo unusquisque tres partes habebat* in marg. adscripta videri. Idem suspicabatur Strothius, cuius haec est nota: « Sic omnia plana sunt, apteque cohaerent: *Sub signis*, post signa et antepilanos, *iam alii XV ordines locabantur*, quos communi nomine latiorique vocabuli usu *triarios* appellare possis. Hi vero ordines non illis ordinibus hastatorum et principum aequales erant, sed triplices tanti. Quoniam enim triarii latiori significatu in tria genera distinguebantur, in triarios nempe proprie stricteque sic dictos, rorarios et accensos, sic etiam *ordo unusquisque illorum tres partes habebat*, seu tria vexilla. *Earum partium quamque primam*, i. e. triarios proprie sic dictos, *primum pilum vocabant*, quorum erant igitur sicut reliquorum XV vexilla. Omnes vero tres partes unius ordinis 186 *homines erant. Primum* igitur cuiusque ordinis *vexillum triarios* propr. sic dictos *ducebat*, *secundum rorarios*, *tertium accensos.* Ceterum eorum, *qui sub signis locati erant*, triplicem tantum numerum fuisse, quam principum vel hastatorum seorsim, intelliges primum ex eo, quod, si rationem duxeris, et XV ordinibus subsignanis, quorum quisque erat 186 hominum, non numerum 930, ut ex XV manipulis, vel hastatorum, vel principum, sed 2790 conficies; deinde ex verbis Livii ad finem huius cap. *novam repente aciem exsurgentem auctam numero cernebant;* denique e cap. 10: nam quomodo ibi Manlius consul, reservatis ad extremum certamen triariis, solos accensos hosti opponere potuisset, hostes-

quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo unusquisque tres partes habebat; earum primam quamque primum pilum vocabant. Tribus ex vexillis constabat: (vexillum) centum octoginta sex homines erant. Primum vexillum triarios ducebat [5], veteranum militem spectatae virtutis: secundum rorarios, minus roboris aetate factisque: tertium accensos, minimae fiduciae manum; eo et in postremam aciem reiiciebantur. Vbi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant; si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes [6] in intervalla ordinum principes recipiebant; tum principum pugna erat; hastati sequebantur; triarii sub vexillis considebant [7], sinistro crure porrecto,

que non sensissent istam paucitatem, nisi solis accensis idem numerus fuisset, qui reliquis militum generibus?»

5. *Primum vexillum Triarios ducebat*, vide ad II, 20, n. 3. — *Secundum rorarios*, quos Varro L. L. VI, 3, Festus et Nonius Marcellus dictos monent *a rore*, *quod proelium committebant primi*: *ideo ante imbrem rorare solet*. Strothius haec notavit: «*Rorarii* iidem fuisse videntur, qui postea *velites* dicti sunt, primique pugnam inibant. (Sed hoc Livius mox dicit de hastatis). Ex quo iam patet, Livium longe aliam aciei formam enarrare, quam quae postea fuit. Quid igitur mirum, si ter quindecim ordines commemoret, licet postea modo ter decem fuerint?» Confer ad XXVI, 4, n. 6 -- *Tertium accensos*; vide ad I, 43, n. 13. — *Minimae fiduciae manum*, in quibus minimum collocaretur fiduciae.

6. *Pede presso retrocedentes*, gradibus parvis (ut *premere vestigia*, *gradum*, *cursum* pro comprimere, inhibere), vel pedetentim, lente, gradatim, pede post et ad pedem posito, gradu dimenso et militari (vide ad IV, 32, n. 6, *modico gradu* XXX, 5, n. 4), ut mox *sensim referebantur*, XXVIII, 14; *presso gradu incedere*, *βάδην καὶ πραεῖαν ποιεῖσθαι τὴν ἐπαγωγήν*, seu *προσίαν*, ἐν τάξει καὶ βάδην ποιεῖσθαι τὴν ἔφοδον, *βάδην προάγειν*, *προϊέναι*, ἐκπορεύεσθαι apud Polyb. II, 27; III, 65, 72; IV, 65; V, 80; VIII, 30; X, 30; XI, 23 etc., et contra ἐνεργῆ ποιεῖσθαι τὴν ἔφοδον XI, 23, n. 2; et *citato gradu ducere* XXVIII, 14. — *In*, per, *intervalla ordinum*, ita ut hastati ea transirent, et post principes collocati essent.

7. *Triarii sub vexillis considebant*, subsidebant, ὑφιζάνουσι (vide ad I, 14, n. 5), *sinistro crure*, pede, *porrecto*, protento (qui etiam gradus est, seu status pugnantis et iaculum vel sagittam emittentis, cuius inde sinistrum crus vel pes, quia scuto

scuta innisa humeris, hastas subrecta cuspide in terra fixas [8], haud secus quam vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud satis prospere esset pugnatum, a prima acie ad triarios sensim referebantur; inde *rem ad triarios redisse*, quum laboratur, proverbio increbruit. Triarii consurgentes [9], ubi in intervalla ordinum suorum principes et hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias; unoque continenti agmine, iam nulla spe post relicta, in hostem incidebant; id erat formidolosissimum hosti, quum, velut victos insequuti, novam repente aciem exsurgentem auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecenis [10]; alterum tantum ex latino

tegi non poterat, *ocrea tegi*, seu muniri solebat, de quo vide IX, 40; et ad Iuvenal. VI, 256), et *genu dextro innisi; et nutum ducis ad consurgendum exspectabant;* vide infra cap. 9 extr. Confer ad XXVIII, 2, n. 4.

8. *Hastas subrecta cuspide in terra fixas tenentes*, hastas non ad perpendiculum erectas, sed ima earum parte in terra oblique fixa, ita tenebant, ut cuspis fere ad XLV aut LX graduum angulum erecta esset, Stroth. Confer ad VII, 10, n. 6. Triarii eadem, quae principes, habebant arma, sed *hastas* pro pilis, quibus in stataria et manuaria pugna hostium fodiebant ora. Confer ad cap. 10, n. 5; Polyb. VI, 23, n. 16; Lips. mil. Rom. III, 6 extr. *in terram* (ut II, 65; IX, 7; X, 29) *fixas*, *ut haud secus* etc., malebat Gron. et sic unus e codd. Paris. Lem. — *Haud secus quam si vallo septa inhorreret acies*, hastis triariorum erectis; ut *inhorrere*, *horrere* et Graeci φρίσσειν dicuntur ea, quae erecta sunt seu eminent, res acutae simul stantes, v. c. hastae, capilli, aristae, valli; vide XLIV, 41, n. 5; et Sil. I, 423. — *Proverbio increbruit*, v. VII, 12, n. 1.

9. *Triarii consurgentes* (vide not. 7), *ubi in intervalla* etc., vide not. 6. — *In hostem incidebant*, ed. Gryph. *incedebant*, quod dignius est velut gravitate triariorum et iusta pugna, non casu commissa; Bauer. — *Novam repente aciem exsurgentem auctam numero*, vide not. 4.

10. *Scribebantur autem quatuor fere legiones, quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecenis:* voc. *fere* inter *quinis* et *millibus* ponendum putant intpp. Sed plures etiam legiones nonnunquam scriptae. Numerus militum in pr. peditum, postea subinde variavit, et modo imminutus est (v. XXI, 17), modo auctus; vide XXII, 36, ubi tamen legioni in pugna demum Cannensi *centenos equites adiectos* legimus, ut

delectu adiiciebatur [11], qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tantum [12], universi hastati cum hastatis, principes cum principibus; sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebant. Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant: Romanus corpore haudquaquam satis validus, ceterum strenuus vir, peritusque militiae: Latinus viribus ingens bellatorque primus; notissimi inter se, quia pares semper ordines duxerant. Romano, haud satis fidenti viribus, iam Romae permissum erat ab consulibus, ut subcenturionem [13] sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste; isque iuvenis, in acie oblatus, ex centurione latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis, qua via ad Veserim ferebat.

in quavis *treceni equites* essent. Sed totidem iam nostro loco memorantur, et aliis, v. c. III, 62; VII, 25; et XXI, 17. Hinc Lips. Mil. rom. II, 6; et Duk. ad Liv. XXII, 36, suspicantur, ea, quae XXII, 36, de equitibus dicta sint, interpolatori deberi, vel *quadringenos equites*, substituendos esse: nam tot quoque nonnunquam, etsi raro, reperiri, verbi c. XXIII, 34; XL, 36; XLV, 16. At Livius nusquam 200 equites in legione memorat; et XXII, 36, aliorum affert sententiam quam et Polybius III, 107, amplectitur, ubi dicit, primis reip. temporibus in legione peditum fere 4000 (rotundo numero, pro 4200, ut al.), et equites 200 fuisse, sed, quoties maior fuerit necessitas, fere 5000 peditum et 300 equites: qui equitum numerus perpetuus forte fuit. Confer Ind. voc. *Legio*, ad XXIII, 34, n. 7; XXXIII, 1, n. 2; Polyb. I, 16; II, 24; III, 72, 107; VI, 18 et 20; ad quae loca confer Casaub. et Schweigh.

11. *Alterum tantum ex latino delectu adiiciebatur* (vide ad XXII, 36, n. 4), *qui* scil. Latini *erant* etc. Cf. ad V, 49, n. 5.

12. *Nec vexilla cum vexillis tantum* triariorum, hoc est, triarii cum triariis. Conf. Duk. — *Duo primipili* etc. Cf. II, 27, n. 7. — *Pares semper ordines duxerant*, v. II, 23, n. 4.

13. *Subcenturionem*, qui vice centurionis (in pugna) fungeretur (*Lieutenant*), *et tutaretur eum ab uno destinato hoste*, ab Latino primi pili centurione, cui Romanus erat oppositus, et quocum is *concurrendum sibi esse sciebat*.

IX. Romani consules prius, quam educerent in aciem [1], immolaverunt. Decio caput iocinoris a familiari parte caesum aruspex dicitur ostendisse; alioqui acceptam diis hostiam esse: Manlium [2] egregie litasse. « Atqui bene habet [3], inquit Decius, si ab collega » litatum est. » Instructis, sicut ante dictum est, ordinibus, processere in aciem. Manlius dextro, Decius laevo cornu praeerat; primo utrinque aequis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab laevo cornu hastati romani, non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius consul M. Valerium magna voce inclamat: « Deorum, inquit, ope, Valeri, opus est. » Agedum, pontifex publicus [4] populi romani, praei

Cap. IX. 1. *Prius quam educerent in aciem*, vide ad I, 23, n. 4. — *Caput iocinoris* (al. *iecinoris*) quid proprie fuerit in haruspicum disciplina, non satis constat: exta vero ab iis *limite*, seu *fisso*, hoc est, linea imaginaria, ducta a fisso (Graeci πύλην dicunt, ubi finduntur lobi iecoris) dividebantur in duas partes, in *hostilem*, et in *familiarem partem* extorum vel *fissum familiare*. Illa pars, et quidquid in ea erat, vel boni vel mali ominis ad hostes, haec ad sacrificantem eiusque amicos vel familiam et domum pertinebat; unde et *familiare ostentum* infra XXVI, 6, dicitur, quo nobismet ipsis aliquid portenditur. Confer Ernesti clav. Cic. v. *fissum;* Lucan. I, 618 seq. Virg. Ge. I, 485; Cic. Div. I, 10, 52; II, 12 et 13, ubi *haruspices*, dicit, *fissum familiare et vitale tractant; caput iecoris ex omni parte diligentissime considerant: si vero id non est inventum, nihil putant accidere potuisse tristius*. Inde lucebit sensus hoc loco. Confer ad XXVII, 26 extr., XXX, 2, n. 6; XLI, 14, n. 3; in pr. XLI, 15, n. 3 et 4; Scheffer. ad Obseq. p. 68, ed. Oudend. *Caesum* autem *caput iecinoris* mali fuisse ominis, patet etiam ex Ov. Met. XV, 295. — *Ostendisse*, « i. e. dixisse, retulisse. Non enim adesse solebant semper duces, ac, si adesset Decius, Manlius quoque affuisset, et ipse, litasse eum, vidisset. Certe ad reliqua, *acceptam diis hostiam esse* et *Manlium litasse*, debet intelligi per ἀλλογίαν *narrasse* »; Bauer.

2. *Manlium egregie litasse*, vide ad V, 38, n. 1.

3. *Atqui bene habet*, vide ad VI, 35, n. 6.

4. *Agedum, pontifex publicus* (nominat. pro vocat. ut I, 24; et al. passim) *populi romani, praei verba, quibus me pro legionibus devoveam*, ut infra X, 28, de filio eius. Confer ad V, 41, n. 4, et de formula devotionis Macrob. Sat. III, 9.

» verba, quibus me pro legionibus devoveam.» Pontifex eum togam praetextam sumere iussit, et, velato capite, manu subter togam ad mentum exserta, super telum subiectum pedibus stantem, sic dicere: « Iane, » Iupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, divi » Novensiles [5], dii Indigetes, divi, quorum est potestas nostrorum hostiumque, diique Manes, vos » precor, veneror, veniam peto feroque [6], uti populo » romano Quiritium vim victoriamque prosperetis, » hostesque populi romani Quiritium terrore, formi- » dine, morteque afficiatis. Sicut verbis nuncupavi, » ita pro republica Quiritium, exercitu, legionibus, » auxiliis populi romani Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum diis Manibus Tellurique de- » voveo. » Haec ita precatus, lictores ire ad T. Manlium iubet, matureque collegae se devotum pro exercitu nuntiare. Ipse, incinctus cinctu [7] gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano visu [8], sicut caelo missus piaculum omnis

5. *Divi Novensiles* a Sabinis accepti teste Varr. L. L. IV, 10. Quales fuerint, et unde dicti, utrum a numero, an novitate et salitione, an ab alia re, ipsos quoque Romanos ignorasse contendit Arnob. adv. gent. lib. III. — *Dii Indigetes*, vide ad I, 2, n. 3.

6. *Veniam*, gratiam hanc, *peto feroque*, aufero, obtineo, impetro. Ita Heyn. in Gott. gel. Anz. anno 1785, p. 1793. Id vel ob certam exauditionis precum fiduciam, vel boni ominis causa dictum videtur. *Ferre* h. l. esse idem quod *rogare*, et verbis sqq. iungendum, non persuasit nobis Strothius collata formula *legem ferre*; et parum probabilis est emendatio Dukeri *quaesoque*. — Mox verba *populi romani* post *republica* excidisse suspicabatur Gron. Forte leg. *ita pro rom. populo Quiritium*.

7. *Cinctu* ..... (forte *ritu* vel *cultu*) *Gabino*, v. V, 46, n. 2; et X, 7, n. 3.

8. *Augustior humano visu*, aspectu, habitu, specie, hoc est, homine. Confer ad cap. 6, n. 3. Plane assentimur Gronovio eliminanti ultimam vocem; *humanus* nimirum apud optimos latinitatis auctores interdum pro homine sumitur. Cic. ad Attic. XIII, epist. 21: *possum falli, ut humanus*. Ovid. Fast. II, 503: « Pulcher, et humano maior, trabeaque decorus Romulus in media visus adesse via». Lem. — *Sicut caelo missus* in, seu tanquam *piaculum* etc., vide ad XXI, 10, n. 14.

deorum irae, qui pestem ab suis aversam in hostes ferret. Ita omnis terror pavorque, cum illo latus, signa primo Latinorum turbavit [9]; deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quod, quacumque equo invectus est, ibi, haud secus quam pestifero sidere icti, pavebant: ubi vero corruit obrutus telis, inde iam haud dubie consternatae cohortes Latinorum fugam ac vastitatem [10] late fecerunt. Simul et Romani, exsolutis religione animis, velut tum primum signo dato coorti, pugnam integram ediderunt; nam et rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus; et triarii, genu dextro innisi [11], nutum consulis ad consurgendum exspectabant.

X. Procedente deinde certamine, quum aliis partibus multitudo superaret [1] Latinorum, Manlius consul, audito eventu collegae, quum, ut ius fasque erat, lacrymis non minus quam laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset; paulisper addubitavit, an consurgendi iam triariis tempus [2] esset: deinde, melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie [3] ante signa procedere iubet. Qui ubi subiere, extemplo Latini, tanquam idem adversarii fecissent, triarios

9. *Signa primo Latinorum turbavit*, forte *prima;* saltem signa prima sunt intelligenda; Ern. Confer ad XXIV, 16, n. 1. — *Deinde in totam p. aciem pervasit;* forte del. *in*, Bauer. *dein* pro *deinde in* coniicit Schaef. ut syllabarum repetitio vulgatam pepererit, aut duae lectiones, *deinde, dein*, commistae sint. — *Evidentissimum*, nos: *das auffallendste;* Stroth.

10. *Fugam ac vastitatem*, solitudinem, loca vasta et deserta. — *Exsolutis religione animis*, vide ad II, 32, n. 3. — *Rorarii*, vide ad c. 8, n. 5.

11. *Triarii genu dextro innisi* etc., vide ad cap. 8, n. 7.

Cap. X. 1. *Multitudo superaret*, abundaret, ut III, 5 pr. V, 21, 38; vel superior esset, ut XXIX, 30; vel superesset, ut XXIX, 7, 24; XLV, 24.

2. *Consurgendi iam triariis tempus*, vide ad cap. 8, n. 7.

3. *Accensos ab novissima acie*, v. ad I, 43, n. 13, et VIII, 8, n. 4.

suos excitaverunt: qui aliquandiu pugna atroci quum et semet ipsi fatigassent, et hastas aut praefregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum iam rati, perventumque ad extremam aciem; tum consul triariis, « Consurgite nunc, inquit, integri adversus fessos, memores patriae parentumque, » et coniugum, ac liberorum; memores consulis pro » vestra victoria morte occumbentis.» Vbi triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improviso exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis [4], clamore sublato principia Latinorum perturbant; hastisque ora fodientes [5], primo robore virorum caeso, per alios manipulos, velut inermes, prope intacti evasere; tantaque caede perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque, sub radicibus montis procul instructi, praebuere terrorem Latinis. Ceterum inter omnes cives sociosque praecipua laus eius belli penes consules fuit: quorum alter omnes minas, periculaque ab diis superis inferisque in se unum vertit; alter ea virtute, eoque consilio in proelio fuit, ut facile convenerit inter Romanos Latinosque, qui eius pu-

4. *Receptis in intervalla ordinum* etc., vide ad cap. 8, n. 6, 9. — *Principia Latinorum*, vid. ad II, 65, n. 1. — Primam aciem. Lem.

5. *Hastisque ora fodientes*, pungentes, vulnerantes, ut XXI, 55 extr. — *Foedantes*. Lovel. 4: nec male; nam *foedum* et *foedare* propria in vulneribus ac strata acie vocabula esse novimus. *Ferientes* nonnulli etiam hab. codd. cui lectioni firmandae facere posset dictum Caesaris, a Floro memoratum IV, 2, *miles feri faciem*. Sed nihil mutatione opus est. Ita enim loquutus est noster XXI, 55, *velites insequuti aversos elephantos, qua maxime molli cute vulnera accipiunt, fodiebant*. Et Curt. IV, 25, *resistentium adversa ora fodiebat;* V, 4, *ipsorum telis plerosque fodiebant* etc. Lem. — Triarii cominus hostes petebant hastis, non eas proiiciebant, ut hastati. Conf. ad cap. 8, n. 8, et Polyb. II, 33, n. 4. — *Perrupere cuneos*, vide ad II, 50, n. 8. — *Praecipua laus eius belli penes consules fuit*, nemo maiorem laudem promeruit; Drak. Idem *socios* h. l. esse putat Laurentes Campanorumque equites, qui non desciverint; vide c. seq.

gnae memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, eius futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt: castra secundum [6] proelium capta, multique mortales ibi vivi oppressi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur [7], nox quaerentes oppressit; postero die, inventum inter maximam hostium stragem, coopertum telis; funusque ei par morti [8], celebrante collega, factum est. Illud adiiciendum videtur, licere consuli, dictatorique, et praetori, quum legiones hostium devoveat [9], non utique se, sed, quem velit, ex legione romana scripta civem devovere; si is homo, qui devotus est, moritur, probe factum videri: ni moritur, tum signum septem pedes altum [10], aut maius, in terram defodi, et piaculum hostiam [11] caedi. Vbi illud signum defossum erit, eo magistratum romanum escendere fas non esse. Sin autem sese devovere volet, sicuti Decius devovit; ni moritur, neque suum [12], neque publicum divinum pure faciet, qui sese devoverit. Vulcano arma, sive cui alio divo, vovere [13] volet, sive hostia, sive quo alio volet, ius est.

6. *Castra secundum*, post, *proelium capta*, cf. I, 4, n. 1; ita sup. VII, 37, *secundum donationem consulis* etc.

7. *Decii corpus ne eo die inveniretur*, *nox* fecit, vel impedivit, quae *quaerentes oppressit*.

8. *Funusque ei par morti..... factum est*, h. e. consentaneum, conveniens, respondens, morte dignum, nec minus honestum et gloriosum.

9. *Quum legiones hostium devoveat, non utique* (vide ad II, 30, n. 1, et VI, 35, n. 4) *se ..... devovere*, conf. ad V, 41, n. 4. Vox *scripta* nisi corrupta, certe superflua est; Ern.

10. *Signum septem pedes altum*, imaginem hominis, qui devotus non est mortuus: mortem enim eius defossione imaginis, et hostiae caede repraesentari voluerunt; Sigon.

11. *Piaculum hostiam caedi* MSS. per appositionem, vel ἐπεξήγησιν pro vulg. *hostia:* nisi leg. *piaculo*, vel *in piaculum*, vel *piacularem*. — *Escendere*, conf. ad II, 7, n. 7; *descendere* quaedam edd.

12. *Neque suum*, gentile, *neque publicum divinum*, sacrificium, rem divinam. Cf. ad II, 1, n. 3.

13. *Vulcano arma vovere:* al. *devovere*, «Hoc paene melius, tum ob euphoniam, quam tamen in re tam exili haud urgeam, tum quia de *devotione* utique, seu hominis, seu armo-

Telo [14], super quod stans consul precatus est, hostem potiri, fas non est: si potiatur, Marti suovetaurilibus [15] piaculum fieri.

XI. Haec (etsi omnis divini humanique moris memoria abolevit [1], nova peregrinaque omnia priscis ac patriis praeferendo), haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre. Romanis, post proelium demum factum, Samnites venisse subsidio, exspectato eventu pugnae, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri coeptum; et, quum iam portis prima signa, et pars agminis esset egressa, nuntio allato de clade Latinorum, quum conversis signis retro [2] in urbem rediretur, praetorem eorum nomine Milionium dixisse ferunt, *pro paulula via magnam mercedem Romanis esse solvendam*. Qui Latinorum pugnae superfuerant, multis itineribus dissipati, quum se in unum conglobassent, Vescia urbs [3] eis receptaculum fuit. Ibi in consiliis Numisius imperator eorum, affirmando, *com-*

rum, sermo est; quae tamen, vix est, quin *voveri* rectius, quam *devoveri*, dicantur. Arma *devota* essent, exsecrando, loco ipsius hominis, abolitioni data. *Vovere* tamen rei futurae est, quum h. l. de praesenti agatur. Mox in *volet* intell. facere, scil. sacra (cur non *devovere?*), et pro *est* alii *esto*, quod placeret, si non Livii narratio, sed carminis ipsius recitatio directa foret;» Bauer. — *Sive hostia, sive quo alio*, vel hostia caesa, vel alia quadam re, seu alio aliquo ritu sacro, qui ipsi placet; Strothius.

14. *Telo, super quod stans* etc., conf. cap. 9.

15. *Marti suovetaurilibus piaculum fieri*, conf. ad I, 44, n. 3.

Cap. XI. 1. *Moris* (veteris, prisci) *memoria abolevit*, cf. ad I, 23, n. 1. *Memoria* autem aliquid proximum curae, et speciem quandam sollicitudinis denotat, ut IV, 21, n. 2, *belli inferendi memoria*, cupiditas et propositum, XXVII, 3. *Tarentinae arcis* (recipiendae) *memoria*, cura, et ad eam recipiendam intentio; I. Gron.

2. *Conversis signis retro* etc., conf. ad II, 45, n. 10, et III, 54, n. 5. — *Praetorem eorum Milionium*, vid. ad IX, 16, n. 10.

3. *Vescia urbs*, Βεσκία πόλις Αὐσόνων Steph. unde *vescinus ager* et *saltus*. Cf. IX, 5; X, 20, 21, 31.

munem vere Martem belli[4] *utramque aciem pari caede prostravisse, victoriaeque nomen tantum penes Romanos esse, ceteram pro victis fortunam*[5] *et illos gerere: funesta duo consulum praetoria*[6], *alterum parricidio filii, alterum consulis devoti caede; trucidatum exercitum omnem; caesos hastatos principesque; stragem et ante signa, et post signa factam; triarios postremo rem restituisse. Latinorum etsi pariter accisae copiae sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quam Romam. Itaque, si videatur eis, se, ex latinis et ex volscis populis iuventute propere excita, rediturum infesto exercitu Capuam esse; Romanosque, nihil tum minus quam proelium exspectantes, nec opinato adventu perculsurum.* Fallacibus literis circa Latium nomenque volscum missis, quia, qui non interfuerant pugnae, ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius undique [7] exercitus raptim conscriptus convenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit; prius quam castris locus caperetur, sarcinis utrinque in acervum coniectis, pugnatum debellatumque est; adeo enim accisae [8] res sunt, ut consuli, victorem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti, dederent se omnes Latini, deditionemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaque agro, mulctati [9]. Latinus

4. *Communem Martem belli*, vide ad V, 12, n. 1.

5. *Ceterum pro victis fortunam*, cf. ad II, 7, n. 4.

6. *Funesta duo consulum praetoria*, tentoria, funeribus quasi polluta. — *Accisae copiae*, vide ad III, 10, n. 9. — *Romanosque, nihil tum minus quam proelium exspectantes.* Similiter Liv. XXII, 19, *nihil minus quam hostem aut proelium eo die exspectantes, conscendere naves propere, atque arma capere iubet.* Locutionem *nihil minus quam*, ut et *exspectare* pro *timere* positum, illustrat Clar. Cortius ad Sallustii Iugurth. cap. XIV, §. 11.

7. *Tumultuarius undique exercitus*, vide ad I, 37, n. 4. Verba adiecta et synonyma *raptim conscriptus* forte glossatori debentur.

8. *Accisae res*, vide III, 10, n. 9.

9. *Latium Capuaque agro mulctati*, vide ad III, 47, n. 1.

ager, privernati addito agro, et falernus, qui populi campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen, plebi romanae dividitur. Bina in latino iugera [10], ita ut dodrantem ex privernati complerent, data; terna in falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adiectis. Extra poenam fuere Latinorum Laurentes, Campanorumque equites [11], quia non desciverant. Cum Laurentibus renovari foedus iussum; renovaturque ex eo quotannis post diem decimum latinarum [12]. Equitibus campanis civitas data: monimentoque ut esset, aeneam tabulam in aede Castoris Romae fixerunt; vectigal quoque eis campanus populus iussus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille et sexcenti) denarios nummos [13] quadringenos quinquagenos.

XII. Ita bello gesto, proemiis poenaque pro cuiusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit: cui venienti seniores tantum obviam exisse constat; iuventutem, et tunc, et omni vita deinde, aversatam eum

10. *Bina in latino agro iugera, ita ut dodrantem ex privernati complerent*, adderent, adiicerent, hoc est et dodrans, seu $\frac{3}{4}$ iugeri in privernati, *data* cuilibet, ita ut singuli $2\frac{3}{4}$ acciperent; *terna* vero integra iugera his, qui ex falerno accipiebant, data sunt, ut quadrante igitur plus his, qui in latino essent, acciperent; qui *quadrans adiectus* est *pro longinquitate*, propterea, quod ager falernus longius abesset ab Vrbe; Strothius.

11. *Campanorumque equites* etc., quorum *equitum honoris causa* paulo post omnibus quoque *Campanis civitas* data, sed *sine suffragio*; vide cap. 14 extr. XXIII, 5; XXVI, 33; XXXI, 31; Scalig. ad Euseb. p. 329. *Campani* potissimum sunt Capuani: unde c. 14 extr. *eiusdem iuris e. cuius Capuam e. p.* Conf. et not. 9. Propter datam autem civitatem Campani ab an. Vrb. 416 ad 541, quo civitas eis adempta (vide XXVI, 14 sq.), in legionibus quoque romanis non *sociorum*, sed *civium* numero sunt habiti, ita ut integra quoque legio romana conscriberetur ex Campanis, et campano duce uteretur. Conf. Epit. lib. XII, Polyb. I, 7; II, 24, n. 14; ubi v. Schweigh.

12. *Post diem decimum latinarum* feriarum, X die postquam illae erant actae. Ipsae per IV dies agebantur. Cf. ad I, 45, n. 2.

13. *Denarios nummos* etc., quorum valor ex posterioris temporis ratione accipiendus videtur, ut singuli fere 96 imperiales acceperint; Stroth. Cf. Schel. ad Polyb. c. 3.

exsecratamque. Antiates in agrum ostiensem, ardeatem, solonium incursiones fecerunt. Manlius consul, quia ipse per valetudinem [1] id bellum exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tum forte erat praetor, dixit: ab eo magister equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile adversus Antiates ab dictatore gestum est, quum aliquot menses stativa in agro antiati habuisset. Anno insigni victoria [2] de tot ac tam potentibus populis, ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam imperio, successere consules Ti. Aemilius Mamercinus et Q. Publilius Philo; neque in similem materiam [3] rerum, et ipsi aut suarum rerum, aut partium [4] in republica magis, quam patriae, memores. Latinos, ob iram agri amissi [5] rebellantes, in campis fenectanis [6] fuderunt castrisque exuerunt. Ibi Publilio, cuius ductu auspicioque res gestae erant, in deditionem accipiente latinos populos, quorum ibi iuventus caesa erat, Aemilius ad Pedum exercitum duxit [7]. Pedanos tuebatur tibur, praenestinus veliternusque populus: venerant et ab Lavinio [8] Antioque auxilia. Vbi quum proeliis quidem superior Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum, castraque sociorum populorum, quae urbi adiuncta erant, integer labor restaret [9]; bello infecto repente omisso, consul, quia

Cap. XII. 1. *Per valetudinem*, vide ad V, 12, n. 6.

2. *Anno insigni victoria* etc., h. e. consulibus huius anni, qui insignis fuit. — *Successere consules* etc. Ita passim.

3. *Neque in similem materiam rerum, et* etc., conf. ad IV, 29, n. 3.

4. *Aut partium in republica* etc., nam Aemilius erat fautor nobilium, et Publilius plebis, de qua erat.

5. *Ob iram agri amissi*, vide ad I, 5, n. 5.

6. *In campis fenectanis*, in 6 MSS. *ferentanis*. Doniat. emend. *ferentinis*. — Legit Cluver. ital. Ant. c. 4, p. 965, *Pedanis*. Conf. ad III, 50, n. 1.

7. *Ad Pedum exercitum duxit*, cf. ad cap. 1, n. 1.

8. *Ab Lavinio*, al. *Lanuvio*. Sed v. ad cap. 13, n. 4.

9. *Integer labor restaret*, conf. ad II, 5, n. 1.

collegae decretum triumphum audivit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. Qua cupiditate offensis Patribus, negantibusque, nisi Pedo capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab senatu Aemilius seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. Nam neque, quoad fuit consul [10], criminari apud populum Patres destitit, collega haudquaquam adversante, quia et ipse de plebe erat: (materiam autem praebebat criminibus [11] ager in latino falernoque agro maligne plebei divisus) et, postquam senatus, finire imperium consulibus cupiens, dictatorem adversus rebellantes Latinos dici iussit, Aemilius [12], cuius tum fasces erant, collegam dictatorem dixit; ab eo magister equitum Iunius Brutus dictus. Dictatura popularis et orationibus in Patres criminosis fuit, et quos tres leges secundissimas plebei, adversas nobilitati, tulit: unam, ut plebiscita omnes Quirites [13] tenerent: alteram, ut legum, quae comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent [14]: tertiam, ut alter utique [15] ex plebe, quum eo ventum sit, ut utrumque plebeium consu-

10. *Nam neque, quoad fuit consul*, *criminari . . . et* etc., cf. IV, 29, n. 3.

11. *Materiam autem praebebat criminibus* (vide ad III, 19, n. 7) *ager in latino falernoque agro . . . divisus*, conf. cap. 11. Scio posse excusari *ager in agro*, quum priore loco partem proprie illam designet, quae sub sortem et perticam venit, posteriore omne territorium eorum populorum: sed malim delere τὸ *agro*, et intelligere illud ipsum, vel *solo*, ut III, 6, n. 6, *in hernico*, et infr. c. 34 (VI, 31; XXIII, 27; XXVIII, 24), *in pacato*, *in hostico*; Gronov. Sic et *in veienti* VI, 14, n. 9; *in antiati* XXII, 1, n. 15; *in capenate* XXXIII, 26; *in crustumino* XLI, 13; *in lanuvino* XLI, 21. Conf. ad VI, 31, n. 3; X, 27, n. 3; et X, 32, n. 1.

12. *Aemilius*, *cuius* (penes quem) *tum fasces erant*, vide ad II, 1, n. 11. *Dictatura popularis fuit*, vide II, 8, n. 1, et III, 15, n. 8. — *Et quod... tulit* dictatura; v. XXXIV, 6, n. 10.

13. *Ut plebiscita omnes Quirites tenerent*, vid. II, 60, n. 2.

14. *Ante initum suffragium Patres auctores fierent*, vide ad I, 17, n. 6.

15. *Alter utique ex plebe* etc., vide ad II, 30, n. 1, et VI, 25, n. 4.

lem fieri [16] liceret, censor crearetur. Plus eo anno domi acceptum cladis ab consulibus ac dictatore, quam ex victoria eorum bellicisque rebus foris auctum imperium, Patres credebant.

XIII. Anno insequenti, L. Furio Camillo, C. Maenio consulibus, quo insignitius omissa res Aemilio, superioris anni consuli, exprobraretur [1], Pedum armis, virisque, et omni vi expugnandum ac delendum senatus fremit; coactique novi consules, omnibus eam rem praeverti [2], proficiscuntur. Iam Latio is status erat rerum, ut neque bellum, neque pacem pati possent; ad bellum opes deerant; pacem ob agri adempti dolorem aspernabantur. Mediis consiliis standum [3] videbatur, ut oppidis se tenerent; ne lacessitus Romanus causam belli haberet; et, si cuius oppidi obsidio nuntiata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamen, nisi admodum a paucis populis, Pedani adiuti sunt. Tiburtes, Praenestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos, Laviniosque [4], et Veliternos, Antiatibus Volscis [5] se coniungentes, ad Asturae flu-

16. *Vtrumque plebeium consulem fieri*, conf. ad VII, 42, n. 2. Id vero gravius erat.

Cap. XIII. 1. *Quo insignitius omissa res Aemilio exprobraretur*, ut eo magis in oculos incurreret exprobranda Aemilio belli continuandi negligentia; Doer.

2. *Omnibus eam rem praeverti*, vide ad II, 24, n. 3. Nonne vero legendum *praevertere?* — *Ob agri adempti dolorem*, vide ad I, 5, n. 5.

3. *Mediis consiliis standum*, vide ad I, 32, n. 5, et III, 36, n. 11.

4. *Aricinos, Laviniosque*, al. *Lanuvinosque*. Sed nostrae lectioni favent et libri quidam, et in pr. inscriptio lapidis Capitol. apud Gruter. p. 297. Confer tamen Cluver. ital. Ant. III, 4, p. 939. De columna Maenia (quae mox *statua equestris* dicitur), et rostris navium Antiatum, a Maenio fixis in suggestu fori ante curiam Hostiliam, quae Rostra vetera dicta, cf. cap. 14 extr. Plin. XXXIV, 5, seu 11; Nonius, I, 33; Flor. I, 11; Varro Ling. lat., IV, 32.

5. *Antiatibus Volscis*, conf. ad II, 25, n. 2. — *Asturae flumen*, Plin. III, 5. *Astura*, Strab. V, p. 232. Στόρας, et Festo *Stura* dicitur. *Staturae* omnes fere MSS. Cf. Cluver. ital. Ant. III, 7, p. 991.

men Maenius, improviso adortus, fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maxime valido exercitu, maiore mole [6], quamquam aeque prospero eventu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter proelium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus conversa, Camillus non compulit solum eos intra moenia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde, iam maiore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum; nec quievere ante, quam, expugnando aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. Praesidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere: additus triumpho honos, ut statuae equestres eis [7], rara illa aetate res, in foro ponerentur. Prius, quam comitiis in insequentem annum consules rogarent, Camillus de latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit: « Patres conscripti, quod bello armisque in Latio agendum » fuit, id iam deum benignitate, ac virtute militum » ad finem venit; caesi ad Pedum Asturamque sunt » exercitus hostium; oppida latina omnia, et Antium » ex Volscis [8], aut vi capta, aut recepta in deditionem, » praesidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio » est, quoniam rebellando saepius nos sollicitant, » quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. » Dii immortales ita vos potentes huius consilii fecerunt » [9], ut, sit Latium deinde, an non sit, in vestra

6. *Maiore mole*, certamine; vide ad I, 38, n. 4.

7. *Vt statuae equestres eis, rara illa aetate res, in foro ponerentur*, cf. IX, 43, n. 11; Noris. ad Cenot. Pis. III, 8; Figrel. de Statuis rom. cap. 18. — *Prius quam comitiis . . . consules rogarent*, vide ad IV, 58, n. 10.

8. *Antium ex Volscis*, vide ad II, 63, n. 3.

9. *Dii immortales ita vos potentes huius consilii fecerunt* (cf. ad XXII,

» manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad La- » tinos attinet, parare in perpetuum, vel saeviendo, » vel ignoscendo, potestis. Vultis crudeliter consu- » lere in deditos victosque? licet delere omne La- » tium, vastas inde solitudines facere, unde sociali » egregio exercitu per multa bella[10] magnaque saepe » usi estis. Vultis exemplo maiorum augere rem ro- » manam, victos in civitatem accipiendo? materia » crescendi per summam gloriam suppeditat[11]; certe » id firmissimum longe imperium est, quo obedien- » tes gaudent. Sed maturato opus est, quidquid sta- » tuere placet; tot populos inter spem metumque » suspensos animi[12] habetis: et vestram itaque de eis » curam quam primum absolvi, et illorum animos, » dum exspectatione stupent, seu poena, seu bene- » ficio, praeoccupari oportet. Nostrum fuit efficere, » ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas » esset: vestrum est decernere, quod optimum vobis » reique publicae sit. »

XIV. Principes senatus relationem consulis de summa rerum[1] laudare; sed, quum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium, dicere, ut pro merito cuiusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de singulis decretumque. Lanuvinis civitas[2] data, sacraque sua red-

42, n. 5), *ut in vestra manu posuerint*; vide ad V, 20, n. 1.

10. *Per multa bella magnaque*, cf. ad II, 18, n. 1.

11. *Materia crescendi... suppeditat*, vide ad VI, 24, n. 1.

12. *Inter spem metumque suspensos animi*, v. ad II, 32, n. 5. — *Itaque*, ergo et vestra et illorum interest rem maturari et confieri: vestra, ut absolvamini tanta cura: illorum, ut vel poena, vel beneficio praeveniantur, priusquam se colligere, et ipsi aliquid consilii capere possint; Gron.

Cap. XIV. 1. *De summa rerum*, v. ad III, 5, n. 6. Mox *referrent* scilicet consules ad senatum.

2. *Lanuvinis civitas* Rom. *data*, et nunc *municipes* facti cum aliis Latinis. Confer Cic. p. Corn. Balbo 13, et infra ad IX, 43, n. 11.

dita cum eo [3], ut eades lucusque Sospitae Iunonis [4] communis lanuvinis municipibus cum populo romano esset. Aricini, Nomentanique, et Pedani eodem iure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas [5] quam habebant; crimenque rebellionis a publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos, veteres cives romanos, quod toties rebellassent, graviter saevitum: et muri deiecti, et senatus inde abductus, iussique trans Tiberim habitare [6]; ut eius, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo clarigatio esset, nec prius, quam aere persoluto, is, qui cepisset, extra vincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi: quibus ascriptis [7], speciem antiquae frequentiae Velitrae receperunt. Et Antium nova colonia missa cum eo, ut An-

3. *Sacraque sua reddita cum eo*, ea lego, vel hoc adiecto, *ut* etc. Confer XXX, 10 extr.; XXXVI, 5, n. 2; et ad I, 32, n. 9; *reddita* forte *relicta*: nam sacra victis hostibus adempta fuisse, non constat; Duk. Confer IX, 43, n. 11.

4. *Aedes lucusque Sospitae Iunonis* vel *Sispitae* et *Conservatricis*. Confer Ind. et ad Sil. VIII, 360; XIII, 364.

5. *Tusculanis, servata civitas* etc., vide ad VI, 26, n. 4. — *Crimenque rebellionis a publica fraude in paucos auctores versum*, non publico consilio adeoque universae civitati, sed paucis eius auctoribus tributum; Stroth. a damno publico et poena universae civitatis; Doër..

6. *Iussique trans Tiberim habitare* etc. Conf. ad cap. 20, n. 11, et XXVI, 34, n. 3. — *Vsque ad mille pondo*, seu asses, qui tum libram pondo haberent (ita Duker.) *clarigatio esset*, hoc est, idem quod nos *Pfandgeld*, seu *Pfandungsgebühr* appellamus, cuiusmodi dari solitum, quum iumenta in satis *deprehenduntur*; Stroth. vide Salmas. de modo usur. cap. 13, pag. 550 seq. *Clarigare* etiam dicebatur, res raptas *clara* voce repetere; vide Plin. XXII, 2, seu 3; et Quintil. VII, 3, 4, 13. — *Extra vincula haberet*, iis solveret, liberaret.

7. *Quibus ascriptis*, ut mox *ascribi coloni*, vide ad IV, 11, n. 4. — *Colonia missa cum eo, ut* (confer not. 3). *Antiatibus permitteretur, si et ipsi ascribi coloni vellent... et civitas data*, confer Heyn. Opusc. Acad. tom. III, pag. 89, ubi et haec nota legitur: « Si *coloni ascripti*, quomodo *civitas data?* Et si tam gravis mulcta imposita, unde civitatis beneficium? Nisi verba novissima ab aliena manu sunt, *civitas* cum Sigonio accipienda de iure Quiritium, quod coloniae rom. competebat; quod adeo consequebantur Antiates ascripti civibus rom. in coloniam rom. deductis ». Conf. Duk. ad h. l.

tiatibus permitteretur, si et ipsi ascribi coloni vellent. Naves inde longae abactae, interdictumque mari antiati populo est, et civitas data. Tiburtes Praenestinique agro mulctati, neque ob recens tantum rebellionis, commune cum aliis Latinis, crimen, sed quod, taedio imperii romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent [8]. Ceteris latinis populis connubia, commerciaque, et concilia inter se ademerunt [9]. Campanis, equitum honoris

8. *Arma quondam consociassent* cum Gallis Tiburtes, vide VII, 11. De Praenestinis id non traditur.

9. *Ceteris latinis populis connubia, commerciaque, et concilia inter se ademerunt*, scilicet Patres; seu Romani; nisi leg. *adempta*. Ad rem ipsam confer IX, 43; XXXI, 31; XXXVIII, 36; XLV, 29 et in pr. Spanhem. in orbe rom. II, 22 et 25; ubi praeter alia monuit haec: « Iis, quae civitas omnibus in orbe rom. data secum invexit, iuribus vel beneficiis annumerari quoque debent mutua inter eos connubia. Notum vero, eam olim *connubiorum* apud plerasque gentes rationem fuisse, ut ea tantum essent inter unius urbis cives, aut alioquin populares; cum alienigenis vero ferme vetita. Ita de Atheniensibus vide Plutarch. in Pericle, pag. 172, Aelian. Var. Histor. VI, cap. 10; Meurs. Them. Attic. lib. IV, cap. 5; Petit. Leg. Attic. pag. 435, 440. Hinc ἐπιγαμία, συμμαχία et ἰσοπολιτεία inter finitimos populos modo concessa, et foedere, aut pacto sancita, modo vetita: et inde orta subinde dissidia ac bella. Neque aliter cum Romanis actum, dum non solum decemvirali olim lege (vide ad IV, 1, n. 2) vetita inter patricios et plebeios connubia, sed etiam, sublata postea eadem lege, non omnibus ideo, qui civitate erant donati, connubia fuerint olim data; immo ea subinde inter ipsos vicinae regionis, aut eiusdem gentis populos ab iisdem Romanis vetita, vel adempta: et callido quidem consilio, ne mutuis *connubiis commerciisque* iuncti inter se populi eo promptius in Romanos consociati dein arma verterent. A Romanis proinde connubia ne cum omnibus quidem civibus, seu in civitatem acceptis olim recepta (cf. XXXVIII, 36); cum aliis autem, qui cives rom. non essent, prorsus interdicta. Qua ratione itidem factum, ut nati e civibus rom. et alienigenis mulieribus, tanquam totidem hybridae, *novum genus hominum* dicerentur, et ex iis colonia, eaque *libertinorum* dicta, in Hispaniam deduceretur; v. lib. XLIII, c. 3 pr. Quibus gradibus praecipua populi rom. beneficia vel iura in Campanos fuerint collata, docet Livius XXXI, 31, *ipsos foedere primum, dein connubiis atque inde cognationibus, postremo civitate nobis coniunximus* (cf. XXIII, 4 extr.) nam, quod Canuleius IV, 3, dicit, *civitas plus quam connubium est*. Unde insuper illud liquet, non demum post concessam a Romanis, uti postea id statutum constat, civitatem, sed etiam ante eandem impertitam, ius connubiorum finitimis

causa[10], quia cum Latinis rebellare noluissent, Fundanisque et Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos Suessulanosque eiusdem iuris conditionisque, cuius Capuam, esse placuit. Naves Antiatium partim in navalia Romae subductae, partim incensae, rostrisque earum suggestum[11], in foro exstructum, adornari placuit: Rostraque id templum appellatum[12].

XV. C. Sulpicio Longo, P. Aelio Paeto consulibus, quum omnia non opes[1] magis romanae, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci[2], a T. Manlio

populis ac civitatibus, antiquis illis liberae Vrbis temporibus, subinde ab iis datum ».

10. *Campanis*, Capuanis, *equitum honoris causa* (ut *honoris eius causa* X, 24), . . . *data*, vide ad cap. 11, n. 11. Al. *qui* pro *quia*; quod arridere potest coll. cap. 11 extr. Sed malim ante *quia* inserere *et* cum Dukero vel *ac*, ut duplex afferatur ratio, sensusque sit: *et quia nunc cum Latinis* ob iram ammissi agri *rebellare noluissent*. De hac Latinorum rebellione vid. cap. 12. — *Formianis* (vide ad XXII, 16, n. 4) *civitas sine suffragio data*, vide ad IX, 43, n. 11.

11. *Rostrisque earum suggestum* etc.; confer ad cap. 13, n. 4.

12. *Rostraque id templum appellatum*, ut apud Cic. in Vatin. 10, in *Rostris, in illo, inquam, inaugurato templo ac loco*; vide ad I, 6, n. 5; et conf. Dionys. IX, 56, qui Antiatum classem iam ante, anno Vrbis cond. cap. 287, captam, apparatumque navalem incensum tradit.

Cap. XV. 1. *Quum omnia* (omne Latinum et Campaniam) *non opes* (vis et potentia) *magis Romanae, quam*... *gratia bona cum pace obtineret*, tueretur et regeret, ut *populo bona cum pace imperitare* I, 24 *obtineret*, ut *debetur* IX, 11 pr. nam solet fere Livius verbum accommodare numero aut personae substantivi, quod proxime praecesserat; Stroth. Sic et adiectiva vide cap. VIII, 28 extr. *obnoxium esset* pro *obnoxia essent*. *Non opibus magis Romani . . . obtinerent* quidam MSS. — *Sidicini* in Campania incolebant Teanum Sidicinum (quod a Teano Apulo diversum est, et hodie *Tiano* dicitur) *Aurunci* habitabant et ultra Lirim in Campania, et cis Lirim in Latio, nec non versus Sicanorum fines, haud procul a Tiberi. Hi in Campania, quod mox traditur, oppido suo (forte *Aurunca*, ut *Ausona* oppid. Ausonum IX, 25) metu deserto, *communiverant Suessam*, inter Teanum et Minturnas fere mediam, quae *Suessa Aurunca* est dicta, ut a *Suessa Pometia*, Volscorum capite, distingueretur, et brevi post facta colonia ac deinde municipium; vide IX, 28; Vell. I, 14; Cic. Phil. XIII, 8.

2. *Aurunci*, a *T. Manlio* Torquato

consule in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis causa iustior fuit. Sed prius, quam consules ab Vrbe (iusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur, Auruncos metu oppidum deseruisse, profugosque cum coniugibus ac liberis Suessam communisse, quae nunc Aurunca appellata; moenia antiqua eorum urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, dictatorem dici iussit: dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde iniecta[3] de dictatore; et, quum augures vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minucia Vestalis, suspecta primo propter mundiorem iusto cultum[4], insimulata deinde apud pontifices ab indice servo, quum decreto eorum iussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere[5]; facto iudicio, viva sub terram ad portam Collinam dextra via strata defossa Scelerato campo[6]. Credo, ab incesto

consule in deditionem accepti, confer lib. VII, cap. 28. sq. et 38.

3. *Religio inde iniecta ... vitio creatum* etc., cf. ad II, 5, n. 4; IV, 30, n. 6; et V, 17, n. 4.

4. *Propter mundiorem iusto cultum* etc., vide ad IV, 44, n. 9.

5. *Familiamque*, servos (conf. ad III, 19, n. 13) *in potestate habere*, retinere, hoc est, non manumittere, ut de iis, in primis de servo illo indice, quaestio haberi posset, adhibitis tormentis. Conf. XXXIX, 14; Sigon. de iudic. II, 14; Brisson. ad leg. Iul. de adult. c. 26; Abraham. ad Cic. pro Mil. c. 12.

6. *Viva sub terram ad portam Collinam defossa Scelerato campo*, vide ad II, 42, n. 11; II, 51, n. 2; XXII, 57, n. 2, et Festus v. *Sceleratus campus.*—*Dextra via strata*, ad sinistram munitae viae, in campo, ubi a dextra est via strata, ut II, 49, extr. *infelici via dextro Iano portae Carmentalis*; Gronov. Sed Iac. Gron. iam monuit, haec verba contrario potius sensu capienda esse: in campo, ad cuius sinistram partem est via strata, vel in campo, qui est a dextra viae stratae, ut *dextro Jano* II, 49, per dextrum Ianum, seu transitum portae διπύλου; *medio stagno* XXVI, 46, per medium stagnum; *Iugario vico* XXVII, 37, per eum; *dextra* et *laeva* pro ad dextram, ad laevam XXII, 41; XXIII, 24; XXVII, 18. Idem vero conj.

id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo praetor primum de plebe, adversante Sulpicio consule, qui negabat, rationem eius se habiturum [7], est factus; senatu, quum in summis imperiis id non obtinuisset, minus in praetura tendente [8].

XVI. Insequens annus, L. Papirio Crasso, Caes. Duilio consulibus, Ausonum magis novo, quam magno bello fuit insignis. Ea gens Cales [1] urbem incolebat: Sidicinis finitimis arma coniunxerat; unoque proelio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus, propinquitate urbium et ad fugam pronior, et in fuga ipsa tutior fuit; nec tamen omissa eius belli cura Patribus, quia toties iam Sidicini aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant [2]. Itaque omni ope adnisi sunt, ut maximum ea tempestate imperatorem M. Valerium Corvum consulem quartum facerent: collega additus Corvo M. Atilius Regulus: et, ne forte casu erraretur, petitum ab consulibus, ut extra sor-

dextra via Salaria, h. e. ad partem dextram viae Salariae, ἣ ἔστρωται διὰ τῶν Σαβίνων, ὑπὲρ (al. ἀπὸ) τῆς αὐτῆς πύλης ἀρχομένη τῆς Κολλινῆς, Strab. V, 3, n. 1, p. 228. Conf. Fest. Verum Fabrett. in Apolog. p. 45 seq. docet e Dionys II, p. 127; Plutarch. Num. pag. 67, et Serv. ad Virg. Aen. XI, 216, *Sceleratum campum* intra Vrbem fuisse, viam autem Salariam extra eam a porta inde Collina. *Dextra viam stratam* 6 MSS. et edd. quaedam, non improb. Fabretto et Drak. Ille exponit ad dextram viae stratae: hic dictum putabat, ut *ignarus cetera*, *planus omnia* et similia. *Extra viam stratam* MS. Helmst. quod arridere posset. *Terram dextra via stratam* malebat Sigon., et conferebat verba Plut. in Numa, p. 67, ἐνταῦθα κατασκευάζεται κατάγειος οἶκος οὐ μέγας· κεῖται δὲ ἐν αὐτῷ κλίνη τε ὑπεστρωμένη.

7. *Negabat, rationem eius se habiturum*, nomen eius candidati se non recepturum dicebat: consules enim praetoria comitia habebant; Sigon.— *In summis imperiis*, dictatura, consulatu, tribunatu mil. cons. pot.

8. *Minus in praetura tendente*, vide ad IV, 8, n. 6.

Cap. XVI. 1. *Cales urbem* Campaniae, hodie *Calvi*; vide ad Sil. VIII, 512 seq.

2. *Aut causa armorum fuerant*, v. ad I, 30, n. 7.

tem Corvi [3] ea provincia esset. Exercitu victore a superioribus consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, quum hostes, ab superioris etiam certaminis memoria pavidos, clamore atque impetu primo fudisset; moenia ipsa oppugnare est aggressus; et militum quidem is erat ardor, ut iam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evasurosque contenderent; Corvus, quia id arduum factu erat, labore militum potius, quam periculo, peragere inceptum voluit. Itaque aggerem et vineas egit, turresque muro admovit: quarum usum forte oblata opportunitas praevertit; namque M. Fabius, captivus romanus, quum, per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis, per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam muri reste suspensus, manibus se demisisset; perpulit imperatorem, ut vino epulisque sopitos hostes aggrederetur; nec maiore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quam acie fusi erant. Praeda capta ingens est: praesidioque imposito Calibus, reductae Romam legiones. Consul ex senatusconsulto triumphavit; et, ne Atilius expers gloriae esset, iussi ambo consules adversus Sidicinos ducere exercitum. Dictatorem ante ex senatusconsulto comitiorum habendorum causa dixerunt L. Aemilium Mamercinum: is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente, consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat; tamen, ut beneficio praevenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque senatusconsulto, ut duo millia quingenti homines eo scriberentur, triumviros

3. *Ut extra sortem Corvi* (possis et *Corvo*) *ea provincia esset*, vide ad II, 40, n. 9, et III, 2, n. 1.

coloniae deducendae agroque dividendo creaverunt Caes. Duilium, T. Quintium, M. Fabium.

XVII. Novi deinde consules, a veteribus exercuit accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad moenia atque urbem pervenerunt. Ibi quia, ingenti exercitu comparato, Sidicini et ipsi pro extrema spe dimicaturi enixe videbantur, et Samnium fama erat conciri ad bellum: dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus; magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos [1]; magistratuque se abdicaverunt: et, quia pestilentia insequuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit. Ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvum creati consules A. Cornelius iterum et Cn. Domitius. Tranquillis rebus, fama gallici belli pro tumultu valuit [2], ut dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, et magister equitum P. Valerius Publicola. A quibus quum delectus intentius, quam adversus finitima bella, haberetur; exploratores missi adtulerunt, quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque iam alterum annum turbari novis consiliis [3] suspectum erat: eo ex agro sidicino exercitus romanus non est deductus. Ceterum Samnites bellum Alexandri Epirensis [4] in Lucanos traxit; qui

Cap. XVII. 1. *Religio deinde incessit, vitio eos creatos*, vide ad II, 5, n. 4, et V, 17, n. 4. — *Velut omnibus eo vitio contactis auspiciis*, ante comitia habitis; vide ad VI, 28, n. 2.

2. *Fama gallici belli pro tumultu valuit, ut* etc., quum alias tumultu iam a Gallis arma inferentibus ingruente dictator esset dictus, tunc sola incerta belli gallici fama tantum valuit; Periz. Conf. cap. 20, et ad II, 26, n. 1. Anni integri historiam cum consulibus, L. Papilio Cursore et C. Poetelio Libone Visolo, quos Solin. cap. 32 memorat, h. l. in Livio, in Diodoro et aliis desiderari, monet Pigh. in Ann. ad an. 421; sed annum consulesque illos ante cap. 19 interponendos censet Dodwell. de Cyclis diss. X, §. 78, 79.

3. *Turbari novis consiliis*, vide ad I, 52, n. 1.—*Eo*, conf. ad I, 11, n. 6.

4. *Alexandri Epirensis*, vide ad c. 3, n. 3.

duo populi adversus regem, exscensionem a Paesto facientem [5], signis collatis pugnaverunt; eo certamine superior Alexander, incertum [6] qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, novique cives censi [7]; tribus propter eos additae Maecia et Scaptia [8]: censores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio praetore lata, qua civitas sine suffragio data; haec eo anno domi militiaeque gesta.

XVIII. Foedus insequens annus [1] seu intemperie caeli, seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio consulibus: Flaccum Potitumque varie in annalibus cognomen consulis invenio: ceterum, in eo, parvi refert, quid veri sit; illud pervelim (nec

5. *Exscensionem a Paesto facientem*, h. e. in Lucaniam ab ea parte, ubi est Paestum (ut XXXI, 24, *ab Dipylo*; XXI, 21, *ne nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset*; XXI, 36, *ab Italia*; XXIV, 33, *terra ab Hexapylo, mari ab Achradina*; XXXIV, cap. 38, *parte una a Phaebeo* etc.; XXXVIII, 32, *a mari* pro a parte maritima; XXVIII, 6, *oppidum ab terra munitum*; XXXI, 27, *legatum a novissimo agmine adortus*, et similia XXXVII, 8, n. 4, al.); *exscendere* vero est e navi descendere, ut *escendere* (vide ad II, 7, n. 7) sursum niti scandendo; Gron. Conf. XXII, 20; XXVIII, 8; XXIX, 28. Quidam conj. *excursionem*, vel *ad Paestum*.

6. *Incertum* (ut al. *dubium*; vide Drak. ad hunc locum, et Freinsh. Ind. Flor. voc. *dubium*) *qua fide culturus pacem*, vide ad VII, 30, n. 2.

7. *Eodem anno census actus novique cives censi*, Lanuvini, Aricini, Nomentani, Pedani (c. 14); nam ceteri, quibus ibidem civitatem sine suffragio datam scribit, ut Formiani et Fundani, anno demum Vrb. 565 in tribu censebantur; Duk. Conf. XXXVIII, 36; Sigon. de Ant. iur. civ. rom. III, 2; de Ant. iur. ital. VI, 9; Spanhem. Orb. rom. I, 7.

8. *Tribus additae Maecia et Scaptia*, vide ad I, 43, n. 22; et VI, 2, n. 5. — *Acerrani*: Campaniae oppid. *Acerrae* XXIII, 17; XXVII, 3. — *Civitas sine suffragio data*, ap. Vellei. I, 14. *Acerranis a ... censoribus data civitas*. Tò *a* forte del., hoc enim non censorum, sed solius populi ius est; Duk. Nisi verbum *data* apud Velleium eo sensu dictum, de quo vide sup. ad VII, 1, n. 2.

Cap. XVIII. 1. *Foedus insequens annus*, pestilens, vide III, 32, n. 1. — *Intemperie caeli*, vide III, 31, n. 1. — *Humana fraude*, veneficiis, matronis venena coquentibus.

omnes auctores sunt), proditum falso esse, venenis absumptos, quorum mors infamem annum pestilentia fecerit. Sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. Quum primores civitatis similibus morbis eodemque ferme omnes eventu [2] morerentur; ancilla quaedam ad Q. Fabium Maximum aedilem curulem, indicaturam se causam publicae pestis, professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxae [3] indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules ad senatum referunt: consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi, matronasque ea venena coquere [4]; et, si sequi, extemplo velint, manifesto deprehendi posse. Sequuti indicem, et coquentes quasdam medicamenta, et recondita alia, invenerunt; quibus in forum delatis, et ad viginti matronis [5], apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis: duae ex eis, Cornelia ac Sergia, patriciae utraque gentis, quum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice [6] bibere iussae, ut se falsum commentam arguerent; spatio ad colloquendum sumpto, quum, submoto populo, in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent; haud abnuentibus et illis bibere, epoto medicamento, suamet ipsae fraude omnes interierunt. Comprehensae extemplo earum comites magnum numerum matrona-

2. *Eodemque ferme omnes eventu*, modo, incremento et fine morbi. — *Q. Fabium Maximum*; quod cognomen vel per prolepsin adiectum (vide IX, 46 ext. et III, 51, n. 3), vel spurium, vel in *Rullianum* mutandum est.

3. *Haud futurum* sibi *noxae*, fraudi, damno, ut XXXIII, 9; VII, 41, *ne cui milit. fraudi secessio esset*.

4. *Ea venena coquere*, scilic. supra memorata.

5. *Et ad viginti matronis* (ut mox *ad centum septuaginta*) *per viatorem accitis*, vide ad IV, 59, n. 4, et II, 56, n, 10.

6. *Ab confutante indice*, refellente, quae contenderent illae.

rum indicaverunt: ex quibus ad centum septuaginta damnatae; neque de veneficiis ante eam diem Romae quaesitum est [7]. Prodigii ea res loco habita, captisque magis mentibus [8], quam consceleratis, similis visa; itaque, memoria ex annalibus repetita, in secessionibus quondam plebis clavum ab dictatore fixum [9], alienatasque discordia mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem clavi figendi causa creari placuit: creatus Cn. Quintilius magistrum equitum L. Valerium dixit: qui, fixo clavo, magistratu se abdicaverunt.

XIX. Creati [1] consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno. Cuius principio anni legati ex Volscis Fabraterni et Lucani [2] Romam venerunt, orantes, ut in fidem reciperentur; si a Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi romani fideliter atque obedienter futuros. Missi tum ab senatu legati, denuntiatumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus vim abstinerent; valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno privernas bellum initum: cuius socii Fundani, dux etiam fuit Fundanus, Vitruvius Vaccus; vir non domi solum, sed etiam Romae clarus. Aedes fuere in palatio eius, quae Vacci prata [3], diruto aedificio publicatoque

7. *Neque de veneficiis ante eam diem Romae quaesitum est*, vide ad Epit. Liv. VIII, n. 3.

8. *Captisque magis mentibus*, vide ad II, 36, n. 7.

9. *Clavum ab dictatore fixum*, cf. VII, 3. Sed *in secessionibus quondam plebis* id factum, nec Livius in earum descriptionibus, nec quisquam alius memoriae prodidit.

Cap. XIX. 1. *Creati consules* etc., vide ad cap. 17, n. 2.

2. *Legati ex Volscis Fabraterni et* legati *Lucani*, quem populum Livius cap. 25 pr. simul cum *Apulis in fidem* venisse dicit: accepto enim beneficio per legatos in Samnium a Romanis missos hanc gratiam retulere; Gron. *Arcani* pro *Lucani* conj. Cluver. et *Poluscani* Ruben. ut duo *Volscorum* populi vel oppida memorentur.

3. *Vacci prata* etc., conf. Cic. pro Domo, 38.

solo, appellata. Adversus hunc, vastantem effuse setinum norbanumque et coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris eius consedit. Vitruvio nec, ut vallo se teneret adversus validiorem hostem, sana constare mens [4]; nec, ut longius a castris dimicaret, animus suppetere. Vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro [5], quam proelium aut hostem, spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: et, ut levi momento nec ambigue est victus, ita, brevitate ipsa loci facilique receptu in tam propinqua castra, haud aegre militem a multa caede est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugae extremae [6], quum in castra ruerent, caesi; primisque tenebris Privernum inde petitum agmine trepido, ut muris potius, quam vallo, sese tutarentur. A Priverno Plautius, alter consul, pervastatis passim agris praedaque abacta, in agrum fundanum exercitum inducit. Ingredienti fines senatus Fundanorum occurrit: *negant, se pro Vitruvio sectamque eius sequutis precatum venisse, sed pro fundano populo; quem extra culpam belli esse, ipsum Vitruvium iudicasse* [7], *quum receptaculum fugae Privernum habuerit, non patriam Fundos: Priverni igitur hostes populi romani quaerendos persequendosque esse, qui simul a Fundanis ac Romanis, utriusque patriae immemores, defecerint. Fundanis pa-*

4. *Vitruvio nec . . . sana constare mens*, sapiens certumque consilium capiendi facultas suppetebat.

5. *Fugam magis retro* ad castra propinqua capiendam *spectante milite*, circumspiciente, ad eam intento.

6. *In turba fugae extremae*, extremorum, qui fugiebant.

7. *Quem extra culpam belli esse, ipsum Vitruvium iudicasse*; al. *indicasse*: sed *iudicare* eleganter dicuntur, qui facto aliquo suo praeiudicium de re faciunt, et ex eo aliis dant aestimandi copiam; Gron. qui hinc etiam XXVIII, 19, n. 2; *iudicasse* conj. pro *indicasse*. Conf. IX, 9; Cic. Tusc. V, 20 extr. et ad Div. XV, 1 extr.

cem esse, et animos romanos [8], *et gratam memoriam acceptae civitatis: orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat* [9]*: agros, urbem, corpora ipsorum coniugumque ac liberorum suorum, in potestate populi romani esse, futuraque.* Collaudatis Fundanis, consul, literisque Romam missis [10], in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Prius animadversum in eos, qui capita coniurationis fuerant, a consule scribit Claudius [11]: ad trecentos quinquaginta ex coniuratis vinctos Romam missos; eamque deditionem ab senatu non acceptam, quod egentium atque humilium poena defungi [12] velle fundanum populum censuerint.

XX. Privernum duobus consularibus exercitibus quum obsideretur, alter consul comitiorum causa Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti [1]. Nondum perfunctos cura privernatis belli

8. *Animos romanos*, Romanis deditos et faventes.

9. *Ut bellum ab innoxio populo abstineat*, vide ad I, 1, n. 1.

10. *Literisque Romam missis*, scil. quibus indicabatur, *in officio Fundanos esse*, ut lib. XXIII, 48, n. 2; XXIX, 10 pr. XLIV, 7, n. 6; nam *literas mittere*, seu *afferre* etiam simpl. est scribere, indicare, nuntiare per literas, vel literas mittere, scil. hoc nuntio, seu argumento, seu mandato, unde saepius *ut* sequitur, v. c. cap. 23, lib. XXV, 22; XXXIII, 28; vel intell. ut XXV, 41, n. 6. Sic et *scaphas circummittere*, scilic. cum mandato, *ut* etc. XXIX, 25; misso caduceatore, scil. qui diceret vel nuntiaret, *velle se de pace agere* XXXVII, 18 extr. *praemisso nuntio*, qui diceret, *se futurum* etc. XXIII, 7; *missi et remissi nuntii* seq. infin. vel *ut* II, 47; XXIV, 21 extr. XXVIII, 14, n. 5; XXX, 25, n. 2; 38, n. 1; *legati ab Alabandis venerunt*, scil. precantes, *ut cogeret* etc. XXXVIII, 13, n. 2; *praemisit, ut commeatus paratos haberent* XXVI, 8, n. 8; XXXVI, 22, n. 1; *per provincias dimiserunt censores, ut civium referretur numerus* XXIX, 37, n. 5; et sic passim *mittere*, ut graece πέμπειν (vide Duk. ad Thucyd. IV, 93), simpl. dicitur, pro literis, seu nuntiis missis indicare aut mandare, ut VIII, 23 pr. XXIV, 19; XXXIV, 29; XXXVI, 8 extr. apud Cic. ad Att. II, 2; ad Div. V, 20; XI, 8. Conf. ad Tac. Ann. XIV, 38, n. 3. Similiter *scribere*, *ut* XXXVIII, 39, n. 1.

11. *Scribit Claudius*, vid. ad VI, 42, n. 4.

12. *Humilium poena defungi*, vide ad II, 35, n. 2.

Cap. XX. 1. *Carceres eo anno in circo maximo primum statuti*, ὕσπληγξ.

tumultus gallici fama [2] atrox invasit, haud ferme unquam neglecta Patribus. Extemplo igitur consules novi, L. Aemilius Mamercinus et C.Plautius, eo ipso die, Kalendis Quintilibus, quo magistratum inierunt, comparare inter se provincias [3] iussi; et Mamercinus, cui gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia [4]. Quin opificum quoque vulgus, et sellularii, minime militiae idoneum genus, exciti dicuntur; Veiosque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur, longius discedi, ne alio itinere hostis falleret [5] ad Vrbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata temporis eius quiete [6], a Gallis Privernum omnis conversa vis. Duplex inde fama est: alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse: alii, priusquam ultima adhiberetur vis, ipsos se in deditionem consulis [7], caduceum praeferentes [8], permisisse, auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. Senatus, de Vitruvio Privernatibusque consultus, consulem Plautium, dirutis Priverni muris praesidioque valido

seu ὕσπληξ et ἀφετηρία. *Carceres in circo, unde mittuntur equi, et ubi coërcentur, ne inde exeant ante, quam magistratus signum misit*, Varr. Ling. lat. lib. IV.

2. *Tumultus gallici fama* etc. Conf. ad VII, 9, n. 2, 3; et Polyb. II, 18, n. 9; ubi vide Schweigh.

3. *Comparare inter se provincias*, vide ad III, 2, n. 1.

4. *Sine ulla vacationis venia* etc., vide ad II, 26, n. 1, et IV, 26, n. 7.

5. *Ne alio itinere hostis falleret* etc., vide ad III, 8, n. 2.

6. *Satis explorata temporis eius quiete*, quo nihil a Gallis timendum esset; Doër.

7. *Ipsos se in deditionem consulis permisisse*, ut dedititios. *In ditionem*, h. e. potestatem, coni. Gron. quod et ego malim. Sed multa tum loca corrigenda; VII, 16, n. 3; IX, 43, n. 5; XXIII, 15, n. 1; XXVI, 21, n. 8; XXVIII, 23, n. 4; XXIX, 3, n. 1; XXXII, 16, n. 7; XXXIII, 20, n. 37; XXXIV, 20; XXXVI, 40; XL, 41; Caes. B. G. I, 28; VI, 3 al.

8. *Caduceum praeferentes*, pacis insigne, ut XLIV, 45. Ita olim a caduceatoribus, vel praeconibus supplicibusque praeferri solebant rami, seu frondes oleagineae, vittis et infulis obvolutae, vel τὸ κηρύκειον et σκῆπτρον στέμμασι, seu στεφάνοις cinctum, ἀνεστεμμένον· vide Intpp. Hom. Il. I, 14, 15, et Virg. Aen. VII, 154; 237.

imposito, ad triumphum arcessit; Vitruvium in carcerem [9] asservari iussit, quoad consul redisset; tum verberatum necari. Aedes eius, quae essent in Palatio, diruendas, bona Semoni Sanco [10] censuerunt consecranda: quodque aeris ex eis redactum est, ex eo aenei orbes facti, positi in sacello Sanci versus aedem Quirini. De senatu Privernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, qua Veliterni [11], habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii silentium de Privernatibus fuit: post triumphum consul, necato Vitruvio sociisque eius noxae, apud satiatos iam suppliciis nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus: « Quoniam au- » ctores defectionis, inquit, meritas poenas et ab diis » immortalibus et a vobis habent, Patres conscripti, » quid placet de innoxia multitudine fieri? Equidem, » et si meae partes exquirendae magis sententiae, » quam dandae sunt, tamen, quum videam, Privernates » vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis » incertissima pax est; quam minimum irarum inter » nos illosque relinqui velim. »

XXI. Quum ipsa per se res anceps esset [1], prout cuiusque ingenium erat, atrocius mitiusve suadentibus; tum incertiora omnia unus ex privernatibus le-

9. *In carcerem asservari iussit*, cf. ad lib. II, cap. 14, n. 2.

10. *Semoni Sanco*, Sabinorum deo, cuius statua ante duo abhinc saecula in Tiberi inventa est, quemque Iustinus Martyr. Simonem Magum esse putavit: codices tamen Livii eo ducunt, ut scribendum sit *Sango*; Stroth. Festus in verbo *Praedia* et *Propter* dicit, eundem vocari deum Fidium et Herculem, a quo Sancum distingui existimant infra XXXII, 1. Credebatur fuisse pater Sabi vel Sabini, a quo dicti Sabini, vide ad Sil. VIII, 420 seq. Interpp. Ovid. Fast. VI, 213 seq. et Prop. IV, 9, n. 74.

11. *Trans Tiberim lege eadem, qua Veliterni, habitaret.* Confer cap. 14.

Cap. XXI. 1. *Quum ipsa per se res anceps* etc., cf. III, 34, n. 1. — *Cuiusque*; Pal. II, *uniuscuiusque* ex glossa.

gatis fecit, magis conditionis, in qua natus esset, quam praesentis necessitatis, memor: qui, interrogatus a quodam tristioris sententiae auctore [2], *quam poenam meritos Privernates censeret? eam*, inquit, *quam merentur, qui se libertate dignos censent.* Cuius quum feroci responso infestiores factos videret consul eos, qui ante Privernatium causam impugnabant; ut ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret, *Quid, si poenam*, inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros speremus? Si bonam dederitis*, inquit, *et fidam et perpetuam: si malam, haud diuturnam.* Tum vero *minari* [3], *nec id ambigue, Privernatem* quidam, *et illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos*: pars melior [4] senatus ad meliora responsum trahere, et dicere: *Viri et liberi vocem auditam. An credi posse, ullum populum aut hominem denique, in ea conditione, cuius eum poeniteat, diutius, quam necesse sit, mansurum? Ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii pacati sint: neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem sperandam esse.* In hanc sententiam maxime consul ipse inclinavit animos [5], identidem ad principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset a pluribus, dicendo: *Eos demum, qui nihil, praeterquam de libertate, cogitent, dignos esse, qui Romani fiant.* Itaque et in senatu causam obtinuere, et ex auctoritate Patrum latum ad

2. *Interrogatus a quodam tristioris sententiae auctore*, vide ad V, 2, n. 6, et XXX, 22, n. 2.

3. *Tum vero minari .... quidam* scil. Patres dicere.

4. *Pars melior senatus responsum* (al. *responsa*) *trahere ad meliora*, in meliorem partem, in melius interpretari. Sed cum Dukero leg. *pars mitior*, aut cum Gron. *ad molliora* vel *mollius*.

5. *Inclinavit animos*, propensos reddidit, ut XXII, 58, n. 3 al.—*Ad principes* (auctores) *sententiarum consulares*, qui scilicet primi sententiam rogabantur et dicebant, nisi princeps senatus, et consules designati adessent. Confer V, 9; VIII, 14; XXVI, 32.

populum est, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur treceenti in coloniam missi sunt: bina iugera agri acceperunt.

XXII. Sequutus est annus nulla re belli domive insignis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula consulibus; praeterquam quod Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde Volscorum fuerat) colonia deducta; et populo visceratio data [1] a M. Flavio in funere matris. Erant, qui, per speciem honorandae parentis, meritam mercedem populo solutam interpretarentur; quod eum, die dicta ab aedilibus, crimine stupratae matris familiae absolvisset [2]. Data visceratio in praeteritam iudicii gratiam [3] honoris etiam ei causa fuit: tribunatumque plebei, proximis comitiis, absens petentibus praefertur. Palaepolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est [4]; duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi: cumani ab Chalcide euboica originem trahunt. Classe, qua ad-

Cap. XXII. 1. *Populo visceratio data*, non epulum; nam XLI, 28, n. 8, et apud Suet. Caes. 38, ab eo distinguitur, et Graecis κρεανομία vel κρεῶν διανομή, et in inscript. apud Murator. tom. 2, pag. 610, diserte *carnium distributio* vocatur, ac Servius monet, *viscera* non intestina tantum dicta, sed propr. quidquid sub corio sit. Confer Casaub. ad Suet. loco laudato, et Kirchman. de fun. Rom. IV, 5.

2. *Quod eum, die dicta ab aedilibus, crimine stupratae matrisfamiliae absolvisset*, confer ad II, 33, n. 3; X, 31, n. 9 (ubi aediles curules sunt accusatores, ut al. aediles plebis); XXV, 2, n. 7, et ad Tac. Ann. II, 85, n. 2.

3. *In praeteritam iudicii gratiam*, confer ad I, 1, n. 6. Mox iunge *tribunatumque plebei petentibus*. — *Absens*, vide ad IV, 42, n. 1.

4. *Palaepolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est:* utraque pars vetustae Parthenopes, et haec a novis colonis dicta, illa a primis. — Locus hic Livii illustratur verbis Strabonis: Μετὰ δὲ Δικαιαρχίαν ἐστὶ Νεάπολις Κυμαίων· ὕστερον δὲ καὶ Χαλκιδεῖς ἐπῴκησαν, καὶ Πιθηκουσαίων τινὲς καὶ Αἰναρείων, ὥστε καὶ Νεάπολις ἐκλήθη διὰ τοῦτο. V, pag. 246. — *Cumis erant oriundi* etc., vide ad Sil. VIII, 534; Strab. 5, pag. 246; Heyne Opusc. Acad. tom. 2, p. 268 seq. et Böttigeri *griech. Vasengemälde* tom. I, Fasc. 1, pag. 25. — *Cumani ab Chalcide Euboica* (hodie *Négrepont*) *originem trahunt*, vide ad IV, 44, n. 10. — *Classe multum potuere*, vide ad V, 33, n. 3.

vecti ab domo fuerant, multum in ora maris eius, quod accolunt, potuere; primo in insulas Aenariam et Pithecusas [5] egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Haec civitas, quum suis viribus, tum Samnitium infida adversus Romanos societate freta [6], sive pestilentiae, quae romanam urbem adorta nuntiabatur, fidens, multa hostilia adversus Romanos, agrum campanum falernumque incolentes, fecit. Igitur, L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum consulibus, fecialibus Palaepolim ad res repetendas missis, quum relatum esset a Graecis [7], gente lingua magis strenua quam factis, ferox responsum; ex auctoritate Patrum populus Palaepolitanis bellum fieri iussit. Inter consules provinciis comparatis [8], bello Graeci persequendi Publilio evenerunt; Cornelius altero exercitu Samnitibus, si qua se moverent, oppositus. Fama autem erat, defectioni Campanorum imminentes [9] admoturos castra. Ibi optimum visum

5. *In insulas Aenariam* (hod. *Ischia*) *et Pithecusas*, in sinu Cumano, Cumis et Miseno obiectas, quas alii (verbi causa Mela II, 7) duas faciunt insulas, vel adeo plures (unde his *Pithecusae* dicuntur, non *Pithecusa*), alii vero unam, ut Plin. III, 6, seu 12; Appian. B. C. V, 69; et qui vel solas Pithecusas memorant, ut Ptol. et Strabo V, pag. 379 C., vel solam Aenariam, ut Suet. Aug. 92. Conf. ad Sil. VIII, 541; Heyne Exc. II, ad Virg. Aen. IX, et Wernsdorf. Poët. lat. min. tom. IV, p. 354 seq. *Pithecusam* non a simiarum (πιθήκων) multitudine (quae unde fuerit ibi, vix assequaris), sed a figlinis doliorum (πίθων, seu πιθακνῶν) appellatum dicit Plin. loco laudato. Illa tamen etymologia probabilior. Alia Guyeti ad Heysch. tom. I, cap. 531, 5, abhorret ab analogia linguae.

6. *Societate freta*, vid. ad IV, 37, n. 6.

7. *A Graecis*, *gente lingua* etc. Cf. ad XXVI, 31, n. 1.

8. *Provinciis comparatis*, vide ad III, 2, n. 1.

9. *Defectioni Campanorum imminentes* Samnites (vide ad III, 51, n. 3) *admoturos castra* iis, cum iis coniuncturos, Stroth. *admoturos* ad urbem Capuam: *ibi*, inter Capuam et Suessulam, ubi stativa Romanorum fuisse cap. seq. indicat; Duk. *ibi* accipio pro *tum*; confer II, 35, n. 1; non enim Cornelius inter Capuam Suessulamque, quo Samnites vocarant, consedit, sed cap. seq. *Samnium ingressus fuisse* dicitur; Drak.

Cornelio stativa habere. Ab utroque consule, exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus.

XXIII. Publilius, duo millia nolanorum militum et quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quam voluntate Graecorum [1], recepta Palaepolim, miserat: Cornelius, delectum indictum a magistratibus, universum Samnium erectum [2], ac vicinos populos, privernatem fundanumque et formianum, haud ambigue sollicitari. Ob haec quum legatos mitti placuisset prius ad Samnites, quam bellum fieret, responsum redditur ab Samnitibus ferox. Vltro incusabant iniurias Romanorum: neque eo negligentius ea, quae ipsis obiicerentur, purgabant. *Haud ullo publico consilio auxiliove iuvari Graecos: nec Fundanum Formianumve a se sollicitatos; quippe minime poenitere se virium suarum* [3], *si bellum placeat. Ceterum non posse dissimulare, aegre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas ex Volscis, captas dirutasque ab se, restituerit romanus populus, coloniamque in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregellas appellent: eam se contumeliam iniuriamque, ni sibi ab iis, qui fecerint, dematur, ipsos omni vi depulsuros esse.* Quum romanus legatus ad disceptandum [4] eos ad communes socios atque amicos vocaret: » Quid perplexe agimus? » inquit [5]; nostra certamina, Romani, non verba le-

Cap. XXIII. 1. *Quam voluntate Graecorum*, Palaepolitanorum, *recepta* in *Palaepolim* (al. *Palaepoli*), *miserat: Cornelius* scilicet miserat, *delectum* etc., vide ad cap. 19, n. 10.

2. *Samnium erectum*, concitatum, sollicitatum esse ad societatem belli, et defectionem a Romanis.

3. *Minime poenitere se virium suarum*, vide ad II, 54, n. 16.

4. *Ad disceptandum*, ut mox *disceptator*, vide ad I, 50, n. 5.—*Ad communes socios*, apud eos.

5. *Quid perplexe agimus, inquit* scilicet legatus Samnis; nisi *inquit* dictum pro *inquiunt* scilicet Samnites; vide ad lib. VI, cap. 40, n. 3.

» gatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed » campus campanus, in quo concurrendum est, et » arma et communis Mars [6] belli decernet. Proinde » inter Capuam Suessulamque castra castris conferamus; et, Samnis Romanusve imperio Italiam regat, » decernamus. » Legati Romanorum quum se, non quo hostis vocasset, sed quo imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent; iam Publilius, inter Palaepolim Neapolimque loco opportune capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui [7], qua, ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. Itaque quum et comitiorum dies instaret, et Publilium, imminentem hostium muris [8], avocari ab spe capiendae in dies urbis, haud e republica esset [9]; actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, quum Publilius Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret, quoad debellatum cum Graecis esset. L. Cornelio, quia ne eum quidem in Samnium iam ingressum revocari ab impetu belli placebat, literae missae[10], ut dictatorem comitiorum causa diceret; dixit M. Claudium Marcellum; ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia, vitione creatus esset [11], in disquisitionem venit; consulti augures, vitiosum videri dicta-

6. *Communis Mars*, vide V, 12, n. 1.

7. *Diremerat hostibus societatem auxilii mutui*, diremerat, seu sciunxerat hostes, et ita ademerat iis facultatem auxilii sibi invicem praestandi; vel irritam fecerat societatem. Confer not. 13. *Pars parti abscissa* de eadem re dicitur cap. 25, n. 3. — *Ut*, prout, *quisque locus*, vel Palaepolis vel Neapolis, *premeretur* obsidione.

8. *Imminentem hostium muris*, appropinquantem et instantem, ut ap. Virg. Aen. X, 26. Confer IX, 31, n. 8, et ad III, 51, n. 3. — *In dies*, vide ad IV, 10, n. 1.

9. *Haud e republica esset*, vide ad VI, 22, 2.

10. *Literae missae, ut* etc., vide ad cap. 19, n. 10.

11. *Vitione creatus esset ..... vitiosum dictatorem*, vide ad V, 17, n. 4.

torem, pronuntiaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt: *nam neque facile fuisse id vitium nosci, quum consul oriens* [12] *nocte silentio diceret dictatorem: neque ab consule cuiquam publice privatimve de ea re scriptum esse: nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse* [13], *aut audisse quid dicat, quod auspicium dirimeret: neque augures divinare Romae sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenisset. Cui non apparere, quod plebeius dictator sit, id vitium auguribus visum?* Haec, aliaque ab tribunis nequidquam iactata: tamen ad interregnum res redit: dilatisque alia atque alia de causa comitiis, quartusdecimus demum interrex L. Aemilius consules creat C. Poetelium, L. Papirium Mugillanum. Cursorem [14] in aliis annalibus invenio.

XXIV. Eodem anno Alexandriam in Aegypto pro-

12. *Quum consul oriens*, surgens, *nocte silentio*, silente et media nocte, *diceret dictatorem*; nam tum auspicia capi solebant. Confer IX, 38, n. 9; X, 40, n. 2; XXXIII, 14 pr. *oriens* pro vulg. *oriente* ex emend. Gron. qui bene monet, noctem perinde quidem oriri, ut diem, sed non principio noctis, verum post mediam, silentio, surgere moris fuisse auspicantibus (vide Fest. verb. *Silentio* et *Solida sella*), et lectionem hanc firmari verbis Velii Longi de orthogr. *Oriri apud antiquos surgere frequenter significabat, ut apparet in eo quod dicitur: Consul oriens magistrum populi dicat.* — Quum antiquissimus Paris. codd. habeat *oriente nocte*, libenter legeremus *oriens de nocte*, usitatissima ap. Latinos loquendi forma. Hor. Epist. I, 2, 32: *Surgunt de nocte latrones.* Cic. pro Murenan. 22: *Vigilas tu de nocte.* Lem.

13. *Qui se vidisse, aut audisse quid dicat, quod auspicium dirimeret*, irritum faceret (confer not. 7), vel faceret, ut non rite capi posset, et in aliud tempus noctemve differretur; confer ad I, 36, n. 8; V, 17, n. 4; XL, 59, n. 2, et Cic. Div. I, 39, *pulmo incisus dirimit tempus et profert diem.* Eodem sensu dicitur X, 9, n. 1, *dies est intercessione tribunorum sublatus*, h. e., ob eam res in alium diem dilata; et *diem diffindere* IX, 38, n. 10; et apud Gell. XIV, 2, ibidemque *rerum diffissiones comperendinationesque*; cf. Gron. ad Gell. loco laudato; Sigon. de Iud. I, 28; Bentl. ad Hor. Sat. II, 1, v. 79; Intpp. legum XII Tab. et Varr. R. R. I, 2.

14. *Cursorem in aliis annalibus invenio*, et hoc ei cognomen tribuitur IX, 7 extr. et in fastis Capitol.

ditum conditam [1]: Alexandrumque, Epiri regem [2], ab exsule Lucano interfectum, sortes dodonaei Iovis eventu affirmasse. Accito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat [3], *caveret Acherusiam aquam, Pandosiamque urbem: ibi fatis eius terminum dari.* Eoque ocius transmisit in Italiam, ut quam maxime procul abesset urbe Pandosia in Epiro et Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in stagna inferna accipit thesprotius sinus. Ceterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) quum saepe bruttias lucanasque legiones fudisset; Heracleam Tarentinorum coloniam, Consentiam ex Lucanis [4], Sipontumque, Bruttiorum Terinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes, et trecentas familias illustres in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset; haud procul Pandosia urbe imminentes Lucanis ac Bruttiis

Cap. XXIV. 1. *Eodem anno Alexandriam in Aegypto conditam* memoriae etiam *prodiderunt* Solinus c. 35, et Cassiodorus. Confer tamen cap. 3; Diodor. XVII, 52; ad Curt. IV, 8; et Iustin. XI, 11.

2. *Alexandrum Epiri regem* etc., vide ad cap. 3, not. 3. — *Sortes*, vide ad I, 56, n. 5. Oraculum afferunt Sigonius et Petr. Victorius Var. Lect. XV, 15: Αἰακίδη, προφύλαξω μολεῖν Αχερούσιον ὕδωρ Πανδοσίαν θ', ὅτι τοι θάνατος πεπρωμένος ἔστι, quos versus unde hauserint, nescio. Confer loc. class. Strab. VI, 1, 5, pag. 256, ubi et eadem res, et duo oracula, pluraque de *Pandosia* memorantur. Cf. etiam Iustin. XII, 2; — et de Pandosia, Bruttiorum aut Lucanorum opp., in pr. Heyn. Opusc. Acad. tom. 2, p. 205. — *Affirmasse*, vide ad I, 1, n. 9.

3. *Data dictio erat*, editum (vide ad VII, 2, n. 3) oraculum, responsum, λόγιον, χρησμός, qua utraque voce utitur Strabo loco laudato; ut apud Auct. ad Herenn. II, 26. Cf. Cuper. Obss. III, 7. — *Pandosia* ad *Acherontem* flum., tam in Epiro, quam in Bruttiis. Conf. Strabon. loco laudato, et Plin. III, 11; IV, 1. Rex, id ignorans, oraculo deceptus est. De *Molosside* et *Thesprotia* v. ad XXXII, 5, n. 6.

4. *Consentiam ex Lucanis*, hodie *Cosenza*, caput Calabriae citerioris, ut olim Bruttiorum, quibus etiam tribuitur XXIII, 30; XXV, 1; et al. sed hoc loco Livius sequutus est eos, qui fines Lucaniae, praecipue in mediterraneis, ulterius protulere, quam Strabo et Plin. — *Potentiam* legendum censebat Douiatius, quae urbs in Lucanis sita erat. — *Bruttiorum* (urbem) *Terinam*, ex emend. Sigonii pro *Acerinam*; vide ad X, 2, n. 2. — *Imminente*, vicina; vide ad III, 51, n. 3.

finibus tres tumulos, aliquantum inter se distantes, insedit; ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret. Et ducentos ferme Lucanorum exsules circa se pro fidis habebat, ut pleraque eius generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui campis omnibus inundantes, quum interclusissent trifariam exercitum a mutuo inter se auxilio, duo praesidia, quae sine rege erant, improviso hostium adventu opprimuntur: deletisque eis, ad ipsius obsidionem omnes conversi. Inde ab Lucanis exsulibus ad suos nuntii missi sunt: pactoque reditu promissum est, regem, aut vivum, aut mortuum, in potestatem daturos. Ceterum cum delectis ipse, egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes; et ducem Lucanorum cominus congressum obtruncat: contrahensque suos ex fuga palatos, pervenit ad amnem, ruinis recentibus pontis, quem vis aquae abstulerat, indicantem iter [5]. Quem quum incerto vado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis; «Iure Acheros vocaris [6],» inquit. Quod ubi ad aures accidit regis, adiecit extemplo animum fatis suis; substititque dubius, an transiret. Tum Sotimus minister ex regiis pueris, *quid in tanto discrimine periculi*[7] *cunctaretur* interrogans, indicat, Lucanos insidiis quaerere locum. Quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium, et per medium amnem transmittit equum. Iamque in vadum egressum emi-

5. *Indicantem iter:* nihilominus incertum esse poterat vadum eiusque firmitas et aquarum altitudo; Stroth.

6. *Iure Acheros vocaris*, quasi ἄχη ῥέων; Doër. — *Ex regiis pueris*, servis, ministris, Pagen; v. XV, 6, n. 3. Cf. Periz. ad Aelian. V. H. XIV, 49; et Freinsh. ad Curt. V, 2, n. 13; VI, 8, n. 2; X, 8, n. 3.

7. *In tanto discrimine periculi*, vide ad VI, 17, n. 1.

nus veruto Lucanus exsul transfigit. Lapsum inde cum inhaerente telo corpus exanime detulit amnis in hostium praesidia; ibi foeda laceratio corporis facta: namque, praeciso medio [8], partem Consentiam misere: pars ipsis retenta ab ludibrium. Quae quum iaculis saxisque procul incesseretur, mulier una, ultra humanarum irarum fidem [9] saevienti turbae immixta, ut parumper sustinerent precata, flens ait, *virum sibi liberosque captos apud hostes esse: sperare, corpore regio utcumque mulcato [10] se suos redempturam.* Is finis lacerationi fuit; sepultumque Consentiae, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius; ossaque Metapontum ad hostes remissa; inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem, sororemque Olympiadem: quarum mater Magni Alexandri altera, soror altera fuit. Haec de Alexandri Epirensis tristi eventu, quamquam Romano bello fortuna eum abstinuit [11], tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit.

XXV. Eodem anno lectisternium Romae [1], quinto post conditam urbem, iisdem, quibus ante, placandis habitum est diis. Novi deinde consules iussu populi quum misissent, qui indicerent Samnitibus bellum; et ipsi maiore conatu, quam adversus Graecos, cuncta parabant; et alia nova nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia. Lucani atque Apuli,

8. *Praeciso medio*, conciso, ut XXVIII, 36; et in primis XL, 6 pr. *perscisso* coni. Wakef. ad Lucret. III, 636.

9. *Vltra humanarum irarum fidem*, ultra quam credi potest humanam iram progredi, seu saevire; Grou. qui tamen malebat *ultra h. i. finem.* Sed aptior veriorque est lectio vulgata. *Quamvis est omnis hyperbole ultra fidem; non tamen esse debet ultra modum*, Quintil. VIII, 6, §. 73. Confer. et Suet. Caes. 57; Iustin. II, 6; Val. Max. III, 2.

10. *Corpore regio utcumque mulcato*, confer ad III, 11, n. 3.

11. *Romano bello fortuna eum abstinuit*, vide ad II, 22, n. 3.

Cap. XXV. 1. *Lectisternium Romae*, vide ad V, 13, n. 5. — *In fidem venerunt*, cf. VIII, 1 extr.

quibus gentibus nihil ad eam diem cum romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes; foedere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta; tria oppida in potestatem venerunt, Allifae, Callifae, Ruffrium; aliusque ager [2] primo adventu consulum longe lateque est pervastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quoque bello, quo Graeci obsidebantur, iam finis aderat; nam, praeterquam quod, interseptis [3] munimentis hostium, pars parti abscissa erat, foediora aliquanto intra muros iis, quibus hostis territabat, patiebantur; et velut capti a suismetipsis praesidiis, indigna iam liberis quoque ac coniugibus, et quae captarum urbium extrema [4] sunt, patiebantur. Itaque quum, et a Tarento et a Samnitibus, fama esset, nova auxilia ventura, Samnitium plus, quam vellent, intra moenia esse rebantur: Tarentinorum iuventutem, Graeci Graecos, haud minus per quos Samniti Nolanoque, quam ut Romanis hostibus resisterent, exspectabant. Postremo levissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus et Nymphius, principes civitatis, communicato inter se con-

2. *Aliusque ager*, vide ad IV, 10, n. 2. — *Bello commisso*, inchoato, ut XXI, 40; et XLIV, 6. — *Graeci*, Palaepolitani.

3. *Interseptis munimentis*, munimenta hic intelligimus brachia a Palaepoli ad Neapolim ducta, per quae ultro citroque commeare, et sibi invicem auxilium ferre Graeci possent. Vid. supra cap. 23. Haec brachia fuerant intersepta, sive interrupta, intercisa ab Romanis, qui, medio inter utramque urbem loco capto, societatem mutui auxilii hostibus diremerant. Lem. — *Pars parti abscissa*, v. ad IV, 19, n. 5; et VIII, 23, n. 7. — *Indigna iam liberis ac c.* sunt eadem quae *captarum urbium extrema*, stupra similiaque. Cf. III, 47, et XXIX, 8. Delendum vero prius *patiebantur*, ac leg. *a suismet ipsi praesidiis* et *indigna in liberis*; Gronov. *Praesidia* sunt Nolani et Samnites; confer cap. 23 pr.

4. *Captarum urbium extrema*, scil. stupra. — *Graeci Graecos*, Palaepolitani tanquam Graeci Tarentinos, populum graecae, seu laconicae originis; de quo vide ad XXV, 9, n. 10.

silio, partes ad rem agendam divisere, ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad praebendam opportunam consilio urbem [5]. Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem venit; et, *quod bonum, faustum, felix Palaepolitanis populoque romano esset, tradere se*, ait, *moenia statuisse. Eo facto utrum ab se prodita, an servata, patria videatur, in fide romana positum esse. Sibi privatim nec pacisci quidquam, nec petere: publice petere, quam pacisci magis, ut si successisset inceptum* [6], *cogitaret populus romanus, potius cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quam qua stultitia et temeritate de officio decessum.* Collaudatus ab imperatore, tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: praesidio ei L. Quintius tribunus militum praepositus.

XXVI. Eodem tempore et Nymphius praetorem Samnitium arte aggressus perpulerat, ut, quoniam omnis romanus exercitus, aut circa Palaepolim, aut in Samnio esset, sineret se classe circumvehi ad romanum agrum, non oram modo maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum. Sed, ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemploque naves deducendas [1]: quod quo maturius fieret, omnis iuventus Samnitium, praeter necessarium urbis praesidium, ad litus missa. Vbi dum Nymphius, in tenebris et multitudine

5. *Ad praebendam opportunam consilio urbem*, ad praeparandam exsequendo consilio; Doër. Conf. cap. 26.

6. *Si successisset inceptum;* Gron. malebat *inceptis* (scilicet res; vel successus respondisset inceptis) more Liviano; vide II, 45; IX, 18; XXIV, 19, 38; XXV, 37; XXXVII, 33; XXXVIII, 25; XL, 11; et ad XXI, 7, n. 4. Sed confer etiam XXXII, 18; XXXIII, 5; XLII, 58.

Cap. XXVI. 1. *Extemploque naves deducendas* litore et portu in mare (Graeci καθέλκειν, καθελκύειν, κατασπᾶν) ut contra *subducere* XXIII, 28, n. 2; XXIII, 34, n. 8; XXXI, 22, scilicet in litus (ἀνέλκειν, ἀνασπᾶν, κατάγειν, ἐρύειν εἰς ἤπειρον) more veterum satis noto.

semetipsa impediente, sedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus, Charilaus, ex composito ab sociis in urbem receptus, quum summa urbis romano milite implesset, tolli clamorem iussit: ad quem Graeci, signo accepto a principibus, quievere. Nolani per [2] aversam partem urbis via Nolam ferente effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in praesentia fuga, ita foedior, postquam periculo evaserunt, visa; quippe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua haec proditio ab Samnitibus facta traditur, quum auctoribus hoc dedi [3], quibus dignius credi est; tum foedus neapolitanum [4] (eo enim deinde summa rei Graecorum [5] venit) similius vero facit, ipsos in amicitiam redisse. Publilio triumphus decretus; quod satis credebatur [6], obsidione domitos hostes in fidem venisse. Duo singularia haec ei viro primum contigere; prorogatio imperii non ante in ullo facta, et acto honore triumphus.

XXVII. Aliud subinde bellum cum alterius orae Graecis exortum: namque Tarentini, quum rem palaepolitanam [1] vana spe auxilii aliquandiu sustinuissent, postquam romanos urbe potitos accepere, velut

2. *Per aversam partem urbis*, vide V, 29, n. 1.

3. *Auctoribus hoc dedi* (vide ad III, 58, n. 4), hoc est, ad eorum fidem tradidi, eam a Palaepolitanis factam esse.

4. *Foedus neapolitanum*, Neapoli ictum, quo a Palaepoli deinde translata *summa rei Graecorum* (v. ad III, 5, n. 6); quod caput Graeciae Magnae factum.

5. *Summa rei Graecorum*, vide ad III, 5, n. 6.

6. *Quod satis credebatur*, sufficere ad impetrandum triumphum; Ern. — *Prorogatio imperii non ante in ullo facta*, *et acto honore* (v. ad III, 35, n. 3), proconsulatu, *triumphus* ei primum contigit; vide ad XXVIII, 38, n. 4.

Cap. XXVII. 1. *Rem palaepolitanam*, vide ad I, 12, n. 3.

destituti, ac non qui ipsi destituissent, increpare Palaepolitanos: ira atque invidia in Romanos furere; eo etiam, quod Lucanos et Apulos (nam utraque eo anno societas coepta est) in fidem populi romani venisse allatum est. *Quippe propemodum perventum ad se esse, iamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes, aut domini habendi sint. Discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium eventuque eius verti* [2]. *Eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit: quem revocari adhuc, impellique ad abolendam societatem romanam posse, si qua ars serendis discordiis adhibeatur.* Haec consilia quum apud cupidos rerum novandarum valuissent; ex iuventute quidam Lucanorum pretio adsciti; clari magis inter populares, quam honesti, inter se mulcati ipsi virgis [3], quum corpora nuda intulissent in civium coetum, vociferati sunt, se, quod castra romana ingredi ausi essent, a consule virgis caesos, ac prope securi percussos esse. Deformis suapte natura res, quum speciem iniuriae magis, quam doli, prae se ferret, concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare: et alii, circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuque etiam sanos consternante animos [4], decernitur, ut societas cum Samnitibus renovaretur; legatique ad eam rem mittuntur. Repentina res quia quam causam nullam, tam ne fidem quidem habebat, coacti a Samnitibus et obsides dare, et praesidia in loca munita accipere, caeci fraude et ira nihil recu-

2. *Discrimen rerum suarum in bello S. verti*, vide ad III, 27, n. 6, et VI, 17, n. 1. — *Ad abolendam societatem*, vide ad I, 23, n. 1.

3. *Mulcati ipsi virgis*, vide ad III, 11, n. 3.

4. *Etiam sanos consternante animos*, vide ad II, 47, n. 3.

sarunt. Dilucere deinde brevi fraus coepit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere: sed, amissa omni de se potestate [5], nihil ultra, quam ut poeniteret frustra, restabat.

XXVIII. Eo anno plebi romanae velut aliud initium libertatis factum est, quod necti [1] desierunt: mutatum autem ius ob unius feneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit [2]: cui quum se C. Publilius ob aes alienum paternum nexum dedisset; quae aetas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem et contumeliam animum accenderunt: et, florem aetatis eius fructum adventitium crediti [3] ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus: dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare atque identidem admonere fortunae: postremo, quum ingenuitatis magis, quam praesentis conditionis, memorem videret, nudari iubet, verberaque afferri. Quibus laceratus iuvenis, quum se in publicum [4]

5. *Amissa omni de se*, scilicet statuendi *potestate*, ut sensus sit, omnia ipsis integra non fuisse, nec potuisse pro lubitu statuere; Cuper. Confer Cic. p. Flac. 2, et in orat. ante quam iret in exsil. cap. 6, fin. Stroth. *amissa*, acceptis in loca munita Samnitium praesidiis; Drak.

Cap. XXVIII. 1. *Quod necti desierunt*, ut mox *se nexum dedisset* et cap. extr. *nexu soluti*; vide ad II, 23, n. 1. — Quod in servitutem dari creditoribus debitores desierunt. Sigonius iusserat legi *quod ligari nexi desierunt*, eique obsequuti fuerant plerique editores, quum absurda esset haec emendatio; qui enim *nexi* sunt, eos certe nihil iam opus est *ligari*. Veterem lectionem tuentur quatuor e MSS. Paris. vel optimi. Lem.

2. *L. Papirius is fuit*: cognomen, multum ad rem pertinens, omissum, ut et alibi; Glar. Hic vero Papirius neque consul huius anni, neque ullus ex iis, qui magistratus gesserunt, fuisse videtur; Doniat. — *Se nexum* (supin.) *dedisset*, ad nectendum, ut necteretur: quo sensu etiam *in nexum*, seu *nexui dare* dici potest; quod prius legebat Salmas. ad ius Att. et Rom. c. 11. Drak.

3. *Fructum adventitium crediti*, emolumentum fortuitum extraordinariumque, *credito* (vide ad VI, 14, n. 6) accedens, et ab eo profectum.

4. *Se in publicum proripuisset*, vide ad II, 24, n. 6.

proripuisset, libidinem, crudelitatemque conquerens feneratoris, ingens vis hominum, quum aetatis miseratione atque indignitate iniuriae accensa, tum suae conditionis liberumque suorum respectu, in forum, atque inde, agmine facto [5], ad curiam concurrit: et quum consules, tumultu repentino coacti, senatum vocarent; introëuntibus in curiam Patribus laceratum iuvenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes, ostentabant. Victum eo die ob impotentem iniuriam [6] unius ingens vinculum fidei: iussique consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset [7], donec poenam lueret, in compedibus, aut in nervo teneretur: pecuniae creditae bona debitoris, non corpus obnoxium esset. Ita nexi, soluti; cautumque in posterum, ne necterentur [8].

XXIX. Eodem anno, quum satis per se ipsum Samnitium bellum, et defectio repens Lucanorum auctoresque defectionis Tarentini sollicitos haberent Patres, accessit, ut et Vestinus populus Samnitibus sese coniungeret. Quae res sicut eo anno sermonibus magis passim hominum iactata [1], quam

5. *Agmine facto*, ut *grege facto*, cap. 24; confer ad Iuvenal. III, 163, X, 218. — *Concurrit*; sed mox *ostentabant*, scilic. *ingens vis hominum*.

6. *Ob impotentem iniuriam unius* hominis (vide ad III, 36, n. 2) *victum*, dissolutum, certe laxatum, *ingens vinculum fidei*, vel haec imminuta; vide ad II, 30, n. 1. Victa eo die fides, cuius ingens erat vinculum: nam *vinculum* hic figurate dicitur ipsa fides publica, qua homines se velut nodo quodam in vicem obstringunt, cuiusque vis facti huius atrocitate victa est; Drak.

7. *Ne quis, nisi qui noxam meruisset... ita nexi soluti* etc., vide ad II, 23, n. 1; et II, 59, n. 3. — *Pecuniae creditae* (dat.) et propter eam *bona debitoris, non corpus obnoxium esset*, obstrictum; vide ad III, 39, n. 1. Alii post *pecuniae creditae* intell. *causa*. — *Obnoxium esset* pro *obnoxia essent*; vide ad cap. 15, n. 1.

8. *Ne necterentur*: quod postea quidem factum, non vero iure. Lex haud diu servata. Confer Gronov. de pec. vet. pag. 470, et Salmas. de modo usur. cap. 18, 19, et ad ius Attic. et Rom. cap. 11.

Cap. XXIX. 1. *Sermonibus hominum iactata*, confer ad II, 12, n. 7.

in publico ullo concilio est; ita insequentis anni consulibus, L. Furio Camillo iterum, Iunio Bruto Scaevae, nulla prior potiorque visa est, de qua ad senatum referrent. Et quamquam nova res erat, tamen tanta cura Patres incessit [2], ut pariter eam susceptam neglectamque timerent; ne aut impunitas eorum [3] lascivia superbiaque, aut bello poenae expetitae metu propinquo [4] atque ira concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi Pelignique et Marrucini: quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quae in praesentia videri potuit maioris animi, quam consilii: sed eventus docuit, fortes fortunam iuvare [5]. Bellum ex auctoritate Patrum populus, adversus Vestinos iussit; provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit; exercitus utroque ducti, et cura tuendorum finium hostes prohibiti coniungere arma. Ceterum alterum consulem L. Furium, cui maior moles rerum imposita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello subtraxit: iussusque dictatorem dicere rei gerendae causa, longe clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem; a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equi-

2. *Et quamquam nova res erat, tamen tanta cura Patres incessit*: quod non mirum in *re nova*, quae magnam nobis curam inicere solet. Sic infra XXVIII, 44: *Maior ignotarum rerum est terror.* Strothius *quam* ex uno cod. recepit pro *quamquam*, et delevit τὸ *tamen*, tanquam adiectum, ut esset, quod τῷ *quamquam* responderet. Sed legendum potius cum Dukero: *quamquam nota*, vel *non nova res erat, tamen tanta cura patres* etc.

3. *Impunitas eorum*, scilicet Vestinorum, nisi ita legendum est.

4. *Metu propinquo*, propinqui et sibi quoque imminentis periculi. — *Genus omne*, singuli vel certe omnes populi finitimi. — *Si Vestinus attingeretur*, bellum ei indiceretur. De *Marsis*, *Pelignis*, *Vestinis* et *Marrucinis*, vide ad Sil. VIII, 495 seq. 510, 515, 519.

5. *Fortes Fortunam iuvare*, vetus proverb. passim obvium. Confer Macrob VI, 1 extr.; Cic. Tusc. II, 4 et Virg. Aeneid. X, 284.

tum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua prope ad ultimum [6] dimicationis ventum est, nobilius. Ab altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam vario eventu [7], gestum est; nam et pervastavit agros, et, populando atque urendo tecta hostium sataque, in aciem invitos extraxit: et ita proelio uno accidit Vestinornm [8] res, haudquaquam tamen incruento milite suo, ut non in castra solum refugerent hostes, sed, iam ne vallo quidem ac fossis freti, dilaberentur in oppida, situ urbium moenibusque se defensuri. Postremo oppida quoque vi expugnare adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum, aut vulnerum ira [9], quod haud fere quisquam integer proelio excesserat, scalis cepit: deinde Cingiliam. Vtriusque urbis praedam militibus, quod eos neque portae, neque muri hostium arcuerant, concessit.

XXX. In Samnium incertis itum auspiciis est [1]: cuius rei vitium non in belli eventum, quod prospere gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. Namque Papirius dictator, a pullario monitus, quum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denuntiavit, ut sese loco teneret, neu, absente se, cum hoste manum consereret. Fabius quum post profectionem dictatoris per exploratores comperisset, perinde omnia soluta [2] apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset; seu ferox adolescens indignitate accensus, quod omnia

6. *Ad ultimum dimicationis*, vide ad II, 56, n. 4.

7. *Nec usquam vario eventu*, ubivis secundo Romanis.

8. *Accidit Vestinoram res*, vide ad III, 10, 2. 9.

9. *Aut vulnerum ira*, v. ad I, 5, n. 5.

Cap. XXX. 1. *Incertis itum auspiciis est; cuius rei vitium ... vertit*, vid. ad II, 3, n. 2. — *Ad auspicium repetendum* etc., vide ad V, 17, n. 4.

2. *Omnia soluta apud hostes*, vide ad III, 8, n. 4.

in dictatore viderentur reposita esse, seu occasione bene gerendae rei inductus, exercitu instructo paratoque profectus ad Imbrinium[3] (ita vocant locum), acie cum Samnitibus conflixit. Ea fortuna pugnae fuit, ut nihil relictum sit, quo, si adfuisset dictator, res melius geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit[4]. Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties impetu capto[5] perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcaribus[6] permisit, ut sustinere eos nulla vis posset; per arma, per viros late stragem dedere: sequutus pedes impetus equitum, turbatis hostibus intulit signa. Viginti millia hostium caesa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoste signa collata, dictatore absente, bis rem egregie gestam: apud antiquissimos scriptores una haec pugna invenitur: in quibusdam annalibus tota res praetermissa est. Magister equitum, ut[7] ex tanta caede, multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma subdito igne concremavit: seu votum

3. *Ad Imbrinium*, vide ad Tac. Ann. XI, 13, n. 5.

4. *Non dux militi... defuit*, vide ad III, 56, n. 3.

5. *Aliquoties impetu capto*, vide ad II, 64, n. 3.

6. *Concitatos calcaribus* equos *permisit*, vide ad II, 56, n. 1. — *Stragem dedere*, confer ad I, 25, n. 8.

7. *Magister equitum, multis potitus spoliis, ut ex tanta caede*, h. e. quippe, vel, ut facile intelligitur, ad Graec. οἷα εἰκός; Ern. Sic *agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione*, X, 43 extr. ubi Gron. haec notavit: « modificatio est vocis praecedentis: *ut* scilicet ex tanta trep. incolumes evasisse dici possunt. » Confer X, 46 pr. XXII, 12, n. 3 (*conditiones tristes, ut ab irato victore* scilicet exspectandum erat, *ferebantur*), XXII, 5 pr.; XXII, 21, n. 4: XXIII, 14, pr.; XXIV, 28, n. 2; XXIV, 45, n. 5; XXV, 20, n. 4; XXVI, 46, n. 2; XXIX, 1, n. 9; XLI, 2, XXX, 3, n. 5; XXX, 11 pr.; XXXII, 33, n. 10 (*vir, ut inter Aetolos, facundus*, hoc est, si reliquis comparetur Aetolis, ut ἦν οὐκ ἀδύνατος εἰπεῖν ὡς Λακεδαιμόνιος apud Thucyd. IV, 84; et Aelian. V. H. XII, 50; cf. Schweigh. ad Polyb. XVIII, 18, n. 10); XLI, 2.

id deorum cuipiam fuit; seu credere libet Fabio [8] auctori, eo factum, ne suae gloriae fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet [9], aut spolia in triumpho ferret. Literae quoque de re prospere gesta ad senatum, non ad dictatorem, missae, argumentum fuere minime cum eo communicantis laudes. Ita certe dictator id factum accepit, ut, laetis aliis victoria parta, prae se ferret iram tristitiamque. Misso itaque repente senatu, se ex curia proripuit: tum vero, non Samnitium magis legiones, quam maiestatem dictatoriam, et disciplinam militarem, a magistro equitum victam et eversam dictitans, si illi impune spretum imperium fuisset. Itaque plenus minarum iraeque profectus in castra, quum maximis itineribus isset, non tamen praevenire famam adventus sui potuit. Praecucurrerant enim ab Vrbe, qui nuntiarent, dictatorem avidum poenae venire, alternis paene verbis T. Manlii factum [10] laudantem.

XXXI. Fabius, concione extemplo advocata, obtestatus milites est, « ut, qua virtute rempublicam ab » infestissimis hostibus defendissent, eadem se, cuius

8. *Seu credere libet Fabio* Pictori *auctori*, scriptori (vide ad I, 44, n. 5), vel referenti (vide ad II, 58, n. 1), *eo*, ideo (vide ad I, 11, n. 6), *factum* hoc esse. Quaedam edd. habent *Fabio auctore factum*, ut *Fabius* sit magister equitum. Sed nostra lectio ob auctoritatem et sententiam praestat. Livius saepe mentionem facit Fabii historici, et hoc loco significare videtur fidem eius maximam esse in rebus, ad gentem ipsius pertinentibus.

9. *Nomenque ibi scriberet* suum in spoliis, seu tropaeis, quibus victoris gentiumque a se devictarum nomina subscribi solebant; vide ad Tac. Ann. II, 18, n. 3; et Iuven. X, 133. Prima est haec, etsi dubia adhuc et obscura, mentio tropaeorum, quae Romanis plane inusitata fuisse, contendunt Flor. III, 2; et ibi Duker. quos refutant Ern. ad Suet. Caes. 11, e Periz. Anim. hist. pag. 213. Confer ad Tac. loco laudato. Τὸ *ibi* ad spolia post triumphum in templis deorum cum solemni inscriptione fixis rectius forte refert Duk.

10. *Alternis paene verbis T. Manlii factum* (vide cap. 7) *laudantem*; Stroth.

» ductu auspicioque vicissent [1], ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem invidia, iratum virtuti alienae felicitatique; furere, quod, se absente, respublica egregie gesta [2] esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quam Romanos, victoriam esse. Imperium dictitare spretum, tanquam non eadem mente pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat: et tunc invidia impedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma ablaturum fuisse militibus, ne, se absente, moveri possent: et nunc [3] id furere, id aegre pati, quod sine L. Papirio, non inermes, non manci milites fuerint, quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit [4], ac non accensum [5] dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt Marsque communis [6], adversa pugna evenisset; qui sibi, devictis hostibus, republica bene gesta [7], ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, supplicium magistro equitum minetur? Neque illum magistro equitum infestiorem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus esse. Si possit, in omnes saeviturum fuisse: quia id nequeat, in unum saevire. Etiam invidiam, tanquam ignem, summa petere; in caput consilii, in ducem incurrere. Si se simul cum gloria rei gestae exstinxisset, tunc victorem, velut in capto exercitu do-

Cap. XXXI. 1. *Se, cuius ductu auspicioque vicissent*, vide ad V, 46, n. 10. — *Ab impotenti crudelitate*, v. ad III, 36, n. 2.

2. *Quod... respublica egregie gesta esset*, vide ad lib. II, cap. 64, n. 3.

3. *Et nunc* ob *id furere .... non manci*, confer ad VII, 13, n. 2.

4. *Quod se Q. Fabius magistrum eq. duxerit*, putaverit, se pro magistro equitum gesserit; Stroth.

5. *Ac non accensum dictatoris*, vide ad I, 43, n. 13.

6. *Marsque communis*, vide ad V, 12, n. 1.

7. *Rep. bene gesta*, vide not. 2. — *Unico duce*, vide ad I, 21, n. 3.

» minantem, quidquid licuerit in magistro equitum, » in militibus ausurum. Proinde adessent [8] in sua » causa omnium libertati. Si consensum exercitus » eundem, qui in proelio fuerit, in tuenda victoria » videat, et salutem unius omnibus curae esse; in- » clinaturum ad clementiorem sententiam animum. » Postremo se vitam fortunasque suas illorum fidei » virtutique permittere. »

XXXII. Clamor e tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturum, salvis legionibus romanis. Haud multo post dictator advenit; classicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum, silentio facto, praeco Q. Fabium magistrum equitum citavit. Qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit; tum dictator, « Quaero, inquit, de te, Q. » Fabi, quum summum imperium dictatoris sit, pa- » reantque ei consules, regia potestas [1], praetores » iisdem auspiciis, quibus consules, creati; aequum » censeas necne, magistrum equitum dicto audientem » esse? Itemque illud interrogo, quum me incertis » auspiciis [2] profectum ab domo scirem, utrum mihi » turbatis religionibus respublica in discrimen com- » mittenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid » dubiis diis agerem? Simul illud, quae dictatori » religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num » ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse? » Sed quid ego haec interrogo? quum, si ego taci- » tus abissem, tamen tibi ad voluntatis interpreta- » tionem meae dirigenda tua sententia fuerit. Quin » tu respondes, vetuerimne te quidquam rei, me

8. *Proinde adessent ..... libertati*, confer ad III, 14, n. 6.

CAP. XXXII. 1. *Consules*, *regia* fere *potestas*, modo annua.

2. *Incertis auspiciis ... auspicia repetenda*, vide ad cap. 30 pr.—*Dubiis diis*, dubia eorum voluntate et benevolentia.

» absente, agere? vetuerimne signa cum hostibus » conferre? Quo tu imperio meo spreto, incertis » auspiciis, turbatis religionibus, adversus morem » militarem disciplinamque maiorum et numen deo» rum, ausus es cum hoste confligere. Ad haec, quae » interrogatus es, responde: extra ea, cave, vocem » mittas. Accede, lictor [3]. » Adversus quae singula quum respondere haud facile esset, et nunc quereretur, eundem accusatorem capitis sui ac iudicem esse; modo, vitam sibi eripi citius, quam gloriam rerum gestarum, posse, vociferaretur; purgaretque se invicem, atque ultro accusaret; tunc Papirius, redintegrata ira, spoliari magistrum equitum [4], ac virgas et secures expediri iussit. Fabius, fidem militum implorans, lacerantibus vestem lictoribus, ad triarios, tumultum iam in concione miscentes [5], sese recepit. Inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minae audiebantur. Qui proximi forte tribunal steterant [6], quia subiecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum; neu cum eo exercitum damnaret. Extrema concio et circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem: nec procul seditione aberant. Ne tribunal quidem satis quietum erat: legati [7] circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem

3. *Accede, lictor*; ita et libro XXIV, 9, dixit Livius: *Lictores ad eum accedere consul iussit*; III, 41: Appius *ad Valerium, negantem se privato reticere, lictorem accedere iussit*; vide Briss. de Form. lib. II, pag. 270. Lem. *Adversus quae singula*: in libris quibusdam additur *Q. Fabio*; recte forsan: ad eum certe seqq. referenda.

4. *Spoliari magistrum equitum* etc., vide ad II, 55, n. 5.

5. *Tumultum in concione miscentes*, vide ad II, 19, n. 3.

6. *Proximi tribunal steterant*, vide ad II, 48, n. 5.

7. *Legati* mil. *circumstantes sellam* curulem dictatoris, in tribunali positam. — *Irae suae spatium, et consilio tempus daret*, confer II, 56 extr.;

differret, et irae suae spatium, et consilio tempus daret: *Satis castigatam adolescentiam Fabii esse: satis deformatam victoriam: ne ad extremum finem supplicii tenderet: neu unico iuveni* [8], *neu patri eius, clarissimo viro, neu Fabiae genti eam iniungeret ignominiam.* Quum parum precibus, parum causa proficerent [9], *intueri saevientem concionem* iubebant. *Ita irritatis militum animis subdere ignem ac materiam seditioni, non esse aetatis, non prudentiae eius. Neminem id Q. Fabio, poenam deprecanti suam, vitio versurum, sed dictatori, si obcoecatus ira infestam multitudinem in se pravo certamine movisset. Postremo, ne id se gratiae dare Q. Fabii* [10] *crederet, se iusiurandum dare paratos esse, non videri e republica* [11], *in Q. Fabium eo tempore animadverti.*

XXXIII. His vocibus quum in se magis incitarent dictatorem, quam in magistrum equitum [1] placarent, iussi de tribunali descendere legati; et silentio nequidquam per praeconem tentato, quum, prae strepitu ac tumultu, nec ipsius dictatoris, nec apparitorum eius vox audiretur, nox, velut in proelio, certamini finem fecit. Magister equitum, iussus postero die adesse, quum omnes affirmarent, infestius Papi-

8. *Neu unico iuveni* (vide ad I, 21, n. 3), *neu Fabiae genti eam iniungeret ignominiam* (confer III, 65 extr.): mallem cum Gron. *inureret*, quod tamen primus substituit Ascens.

9. *Parum causa proficerent*, defensione et excusatione.—*Subdere ignem ac materiam* (vide ad VI, 2, n. 6) *seditioni*, qua metaphora etiam leges dicuntur *faces* (al. stimuli) *novantibus res* (vide ad I, 52, n. 1) *ad plebem in optimates accendendam* XXXII, 38 extr. Conf. ad Sil. IV, 778, et VI, 332.

10. *Id se gratiae dare Q. Fabii*, vide ad III, 58, n. 4.

11. *Non videri e republica* esse; vid. ad VI, 22, n. 2.

Cap. XXXIII. 1. *In magistrum equitum placarent* dictatorem, ut ap. Nep. Pelop. 5, et *mitigari*, vel *exorabilem esse in aliquem* apud Cic. ad Att. II, 9; Suet. Aug. 27; Tib. 13. Gron.

rium exarsurum, agitatum contentione [2] ipsa exacerbatumque, clam ex castris Romam profugit: et, patre auctore M. Fabio, qui ter iam consul dictatorque fuerat, vocato extemplo senatu, quum maxime conquereretur apud Patres vim atque iniuriam dictatoris, repente strepitus ante curiam lictorum submoventium [3] auditur: et ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu sequutus. Iterata deinde contentio; et prendi Fabium Papirius iussit. Vbi quum, deprecantibus primoribus Patrum atque universo senatu, perstaret in incepto immitis animus; tum pater M. Fabius; « Quandoquidem, inquit, apud te nec auctoritas senatus, nec » aetas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitasque magistri equitum, a te ipso nominati, valet, » nec preces, quae saepe hostem mitigavere, quae » deorum iras placant, tribunos plebis appello, et » provoco ad populum [4]; eumque tibi fugienti exercitus tui, fugienti senatus iudicium [5], iudicem fero, » qui certe unus plus, quam tua dictatura, potest » polletque. Videro, cessurusne provocationi sis, » cui rex romanus Tullus Hostilius cessit [6]. » Ex

2. *Agitatum contentione*, in iram concitatum, irritatum certamine. — *M. Fabio* Ambusto, *qui dictator et ter consul fuerat*, vide Ind.

3. *Lictorum submoventium*, vide ad III, 14, n. 4.

4. *Tribunos plebis appello, et provoco ad populum:* quid vero? nonne dictator erat magistratus sine provocatione (confer II, 18, 29), et imperium eius invictum (vide cap. 34 pr.)? Vtique: sed credit etiam non tam provocationi, quam *precario auxilio*, vel precibus tribunorum (vide cap. 35): et Fabius pater ad extremum decurrit remedium, sperans, populum et tribunos etiam pro salute filii ipsorum fidei commissa, extrema ausuros.

5. *Fugienti senatus iudicium*, vitanti, deprecanti, ut *fugere iudicem* IX, 1, n. 6, et *fugisse eum* (Fabium) *Ap. Claudium collegam*, hoc est, eum collegam habere noluisse, X, 15, n. 12. — *Iudicem fero*, vid. ad III, 24, n. 6.

6. *Tullus Hostilius cessit;* imo duumviri perduellionis, quibus rex totam permiserat Horatii causam; vide I, 26. Sed Fabius rem auget invidiose.

curia in concionem itur. Quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum quum escendisset, deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem iussit. Sequutus pater, « Bene agis, in» quit, quum eo nos deduci iussisti, unde et privati » vocem 7 mittere possemus. » Ibi primo non tam perpetuae orationes, quam altercatio, exaudiebantur 8. Vicit deinde strepitum vox et indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatemque Papirii: *Se quoque dictatorem Romae fuisse, nec a se quemquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem, violatum; Papirium, tanquam ex hostium ducibus, sic ex romano imperatore victoriam et triumphum petere. Quantum interesset inter moderationem antiquorum et novam superbiam crudelitatemque. Dictatorem Quintium Cincinnatum* 9 *in L. Minucium consulem, ex obsidione a se ereptum, non ultra saevisse, quam ut legatum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui, contempta sua senectute et auctoritate, foedissimo cum eventu pugnasset, non solum in praesentia moderatum irae esse, ne quid de collega secus populo aut senatui scriberet; sed, quum revertisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem ex collegis, optione ab senatu data, socium sibi imperii delegerit. Nam populi*

— *Quo quum escendisset* (concionem ad populum habiturus), scilicet in *concionem*; propr. in rostra: unde mox *deduci eum de rostris iussit;* vide ad librum II, cap. 7, ibique notam 7.

7. *Vnde et privati vocem mittere possemus:* nam pro rostris ad populum loqui non nisi magistratus poterant, et qui ab iis producti erant; Sigon.

8. *Non tam perpetuae orationes, quam altercatio exaudiebantur*, vide ad IV, 6, n. 1, *exaudiebatur* malebat Gron. (confer ad cap. 15, n. 1) et mox *Quantum interesse;* vide eius Obss. III, 9. — *Ex romano imperatore;* vide ad V, 46, n. 10.

9. *Dictatorem Quintium Cincinn.* etc. vide III, 29. — *Nam* (vide ad III, 39, n. 8) *populi quidem* etc., cf. IV, 41, 44 et al.

quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem unquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atque inscitia exercitus amisissent, quam ut pecunia eos mulctaret. Capite anquisitum ob rem bello male gestam de imperatore nullo ad eam diem esse. Nunc ducibus populi romani, quae ne victis quidem bello fas fuerit, virgas et secures victoribus et iustissimos meritis triumphos intentari. Quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset: si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? Quo ultra iram violentiamque eius [10] *excessuram fuisse, quam ut verberaret necaretque? Quam conveniens esse, propter Q. Fabium civitatem in laetitia, victoria, supplicationibus ac gratulationibus esse: eum, propter quem deum delubra pateant, arae sacrificiis fument, honore, donis cumulentur* [11], *nudatum virgis lacerari in conspectu populi romani; intuentem Capitolium atque arcem, deosque ab se duobus proeliis haud frustra advocatos? Quo id animo exercitum, qui eius ductu auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris romanis, quam laetitiam inter hostes fore?* Haec, simul iurgans, querens, deum hominumque fidem obtestans, et complexus filium, plurimis cum lacrymis agebat [12].

XXXIV. Stabat cum eo[1] senatus maiestas, favor populi, tribunitium auxilium, memoria absentis exer-

10. *Quo ultra iram ... excessuram fuisse*, vide ad III, 41, n. 6.

11. *Arae sacrificiis fument, honore, donis cumulentur*, grandior et poëtica oratio, affectui, et rei apte verbis exaggerandae consentanea. *Honos*, ut τιμὴ, poëtis dicitur omne id, quod in deorum fit honorem iisque offertur, sacrificium, libatio, vel, ut XXIII, 11, n. 6, dona.

12. *Haec simul iurgans ... agebat*, perorabat, ut XXI, 53, n. 3, et *ad populum agere* XLII, 34, n. 1.

Cap. XXXIV. 1. *Stabat cum eo*, quasi a partibus Fabii, eum iuvabat, ut V, 38; XXVI, 41; XXXII, 21. Confer ad XXIV, 45, n. 1. Sic et *pro iure gentium stetit fortuna* XXXVIII, 25, n. 4. — *Ex parte altera* dictatoris, et a dictatore *iactabantur* (vide ad II, 12, n. 7) haec. Huius quoque sunt verba: *Hoc etiam L. Brutum* etc.

citus. Ex parte altera « imperium invictum populi ro- » mani [2], et disciplina rei militaris, et dictatoris » edictum pro numine semper observatum [3], et Man- » liana imperia [4], et posthabita filii caritas publicae » utilitati, « iactabantur. » Hoc etiam L. Brutum, » conditorem romanae libertatis, antea in duobus » liberis fecisse. Nunc patres [5] comes, et senes faciles » de alieno imperio spreto, tanquam rei parvae, » disciplinae militaris eversae iuventuti gratiam fa- » cere. Se tamen perstaturum in incoepto; nec ei, » qui adversus dictum suum, turbatis religionibus » ac dubiis auspiciis, pugnasset, quidquam ex iusta » poena remissurum. Maiestas imperii [6] perpetua ne » esset, non esse in sua potestate. L. Papirium nihil » de eius iure deminuturum. Optare, ne potestas tri- » bunitia, inviolata [7] ipsa, violet intercessione sua » romanum imperium, neu populus in se potissimum » dictatorem et ius dictaturae exstinguat. Quod si fe- » cisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed pravum

2. *Imperium invictum populi rom.* vide ad VI, 16, n. 3.

3. *Dictatoris edictum pro numine s. o.* vide ad I, 55, n. 4.

4. *Manliana imperia*, vide cap. 7.

5. *Nunc patres* (M. Fabium aliosque, eius amicos) *comes, et senes faciles de alieno*, facile concedentes de iure, non suo, sed aliorum, et in re, quae non ad se, sed alios, non ad suam, sed aliorum, dignitatem spectat, (quo fere sensu *largiri ex alieno* dixit Cic. ad Div. III, 8, n. 20), *disciplinae militaris imperio spreto eversae, tanquam rei parvae, iuventuti gratiam facere*, vide ad II, 35, n. 5, et III, 56, n. 3. Ita, opinor, iungenda haec verba, a librariis forte transposita; non *faciles de alieno imperio spreto*, vel *de alieno gratiam facere*. Tò *de* delendum putabant Drak. et alii.

6. *Maiestas imperii* dictatorii *perpetua ne esset, non esse in sua potestate*, a se effici non posse: sibi non licere, maiestatem hanc imminuere, vel adeo tollere. — *L. Papirium*, pro se.

7. *Potestas tribunitia inviolata*, vide ad II, 1, n. 4. Mox *in se potissimum dictatore ius d. e.* coni. Duker. Drak. et Stroth. quia *exstinguere dictatorem* vix latine dici possit, neque ita differat ab eo *exstinguere ius dictaturae*, quod additum sit. Verba *in se potissimum* non referenda ad dictatorem, sed ad *populum* dictaque pro contra se, in populi damnum; Doër.

» populi iudicium, nequidquam posteros accusaturos: » quum, polluta semel militari disciplina, non miles » centurionis, non centurio tribuni, non tribunus » legati, non legatus consulis, non magister equitum » dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo » deorum verecundiam habeat; non edicta impera» torum, non auspicia observentur; sine commeatu[8] » vagi milites in pacato, in hostico errent; immemo» res sacramenti, licentia sola se, ubi velint, exau» ctorent; infrequentia deserantur signa; neque con» veniatur ad edictum; nec discernatur, interdiu, » nocte, aequo, iniquo loco, iussu, iniussu impera» toris pugnent; et non signa, non ordines servent; » latrocinii modo caeca et fortuita, pro solemni et » sacrata militia[9] sit. Horum criminum vos reos in » omnia saecula offerte, tribuni plebi: vestra obno» xia capita pro licentia Q. Fabii obiicite.

XXXV. Stupentes tribunos, et suam iam vicem magis anxios [1], quam eius, cui auxilium ab se petebatur, liberavit onere[2] consensus populi romani [3], ad pre-

8. *Sine commeatu;* vide ad I, 57, n. 2. — *In pacato, in hostico*, vide ad cap. 12, n. 11. — *Exauctorent se*, ipsi dent sibi missionem. Nam *auctoramentum* dicebatur pretium, aut merces *auctorati*, hoc est, eius, qui, *auctor* ipse libertatis amittendae, sua sponte se alicui in servitutem addiceret, in pr. gladiatorum, qui pro mercede, pecuniave pacta se ipsi in arenam, vel ad gladium venderent, deinde aliorum, mercede ad officia quaedam, militemque, stipendio ad militiam adstrictorum; unde *auctoratus* XXXVII, 10, est emptus vel venditus, hoc est, obstrictus, et contra *exauctoratus* miles dimissus XXV, 20; XXIX, 1; XXXII, 1; XXXVI, 40 extr. XLI, 5. Ab Augusto invecta *exauctoratio*, diversa a *missione* militum; de qua vide Tac. Ann. I, 17, n. 1. — *Infrequentia signa*, vid. VII, 8, n. 4.

9. *Solemni et sacrata militia*, ob religionem sacramenti, quo milites adiguntur obliganturque. Confer ad IV, 26, n. 2. — *Obnoxia*, ut sint obnoxia; vide ad III, 39, n. 1.

Cap. XXXV. 1. *Suam iam vicem anxios*, vide ad I, 25, n. 5.

2. *Liberavit onere*, cura gravissima.

3. *Consensus pop. rom.* vide ad III, 34, n. 8. — *Vt sibi poenam magistri eq. remitteret*, vide ad II, 35, n. 5.

ces et obtestationem versus, ut sibi poenam magistri equitum dictator remitteret. Tribuni quoque, inclinatam rem[4] in preces subsequuti, orare dictatorem insistunt, ut veniam errori humano, veniam adolescentiae Q. Fabii daret: satis eum poenarum dedisse. Iam ipse adolescens, iam pater M. Fabius contentionis obliti, procumbere ad genua, et iram deprecari dictatoris. Tum dictator, silentio facto; «Bene ha» bet[5], inquit, Quirites. Vicit disciplina militaris,
» vicit imperii maiestas, quae in discrimine fuerunt,
» an ulla post hanc diem essent. Non noxae eximitur
» Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugna» vit; sed, noxae damnatus, donatur[6] populo roma» no; donatur tribunitiae potestati, precarium non
» iustum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc
» consensu civitatis ad tuendum te, quam, qua paulo
» ante exsultabas, victoria. Vive, id facinus ausus,
» cuius tibi ne parens quidem, si eodem loco[7] fuis» set, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset. Mecum, ut
» voles, reverteris in gratiam[8]: populo romano, cui

4. *Inclinatam rem* (propr. populum) *in preces subsequuti*, quasi proxime et confestim sequuti, et hinc adiuvantes, cum populi precibus iungentes suas. Confer cap. 36 pr.

5. *Bene habet*, vide ad VI, 35, n. 6. — *Quae in discrimine fuerunt* (vide ad VI, 17, n. 1), *an ulla essent*, prorsus tollerentur. — *Non noxae eximitur; noxa* Voss. 2, Lovel. 4, Fragmm. Hav. et Hearnii Oxoniensis L. 1, atque in margine N. Ita supra loquutus est Livius VI, 24: *ab imperio totus ad preces versus, orare..... ut se, reum fortunae eius diei, crimine eximerent.* Vide infra XXX, 23. Sed nec alterum damnandum; Quintil. Instit. Orator. cap. 1: *Meretur, qui turbae, quamvis bonorum post hos, auctorum eximatur.* Val. Flaccus II, 256: *Exime me sceleri, pater, et miserere piorum.* Conf. et Suet. Claud. cap. 11; Curt. VII, 1; Gell. IV, 20. Lem.

6. *Noxae damnatus donatur populo rom.* vide ad II, 35, n. 5, et II, 59, n. 3. — *Precarium, non iustum auxilium ferenti*, vide ad III, 47, n. 4.

7. *Si eodem* (in) *loco fuisset* (vide ad IV, 16, n. 5), *quo fuit L. Papirius*, in quo ego fui.

8. *Mecum, ut voles, reverteris in gratiam* etc. Cic. Phil. II, 46: *Mecum, ut voles; cum republica redi in gratiam.* — *Satis documenti*, vide ad IV, 57, n. 5.

» vitam debes, nihil maius praestiteris, quam si hic » tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace » pati legitima imperia possis. » Quum se nihil morari magistrum[9] equitum pronuntiasset, degressum eum templo[10] laetus senatus, laetior populus, circumfusi ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, prosequuti sunt: firmatumque imperium militare haud minus periculo Q. Fabii, quam supplicio[11] miserabili adolescentis Manlii, videbatur. Forte ita eo anno evenit, ut, quotiescumque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio moverentur. Ceterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris praeerat, ne quam vim hostium magis, quam trucem dictatoris iram, timeret. Itaque frumentatores quum, circumventi ex insidiis, caesi loco iniquo essent, creditum vulgo est, subveniri eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. Ea quoque ira alienavit a dictatore militum animos, iam ante infensos, quod implacabilis Q. Fabio fuisset; et, quod suis precibus negasset, eius populo romano veniam[12] dedisset.

XXXVI. Postquam dictator, praeposito in [1] Vrbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito

9. *Quum se nihil morari magistrum equitum.* Genus dicendi quo utebantur in absolvendo. Sic supra lib. IV, cap. 42, *tribunus plebis: nihil moror.* Vide etiam II, 24, n. 5.

10. *Degressum eum templo*, vide ad I, 6, n. 5.

11. *Adolescentis Manlii supplicio*, vide cap. 7.

12. *Eius populo rom. veniam*, gratiam, *dedisset*, id populo rom. eiusque precibus concessisset. Confer ad II, 35, n. 5.

Cap. XXXVI. 1. *Praeposito in Vrbe magistro equit.* prius, quam in castra rediret, *posito*, hoc est, dicto, creato, subornato, constituto, ut τιθέναι et διατιθέναι. Id potius anno insequenti factum, prorogatamque in eum L. Papirio dictaturam, nullis consulibus creatis, contendit Pigh. in Annal. ad ann. 429. At vide supra ad VI, 1, n. 3. — *Q. Fabio vetito agere*, ut passim: *vetor agere hoc* etc. conf. XXIII, 16; XXXIV, 9 al. — *Quidquam pro magistratu agere*, conf. ad II, 7, n. 4.

quidquam pro magistratu agere, in castra rediit; neque civibus satis laetus adventus eius fuit, nec hostibus quidquam attulit terroris. Namque postero die, seu ignari venisse dictatorem, seu, adesset an abesset, parvi facientes, instructa acie ad castra accesserunt. Ceterum tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, si ducis consilia favor subsequutus [2] militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse, pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco [3] ac subsidiis, ita omni arte bellica firmavit. Cessatum a milite, ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux, quae res victoriae obstaret: temperandum ingenium suum esse, et severitatem miscendam comitati [4]. Itaque, adhibitis legatis [5], ipse circum saucios milites inserens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent, rogitans, curam eorum nominatim legatis, tribunisque, et praefectis demandabat: rem per se popularem [6] ita dexter egit, ut, medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliaren-

2. *Consilia favor subsequutus*, vide ad VIII, 35, n. 4.

3. *Ita instruxit aciem loco*, scilicet opportuno, *ac subsidiis*, vide ad II, 20, n. 2. Malim: *ita subsidiis et omni arte* etc.

4. *Severitatem miscendam comitati*, forsan *comitate*, quamvis ferri potest, si intelligas tam id misceri quod affunditur, quam id cui affunditur; Gron. «Qui *severitatem comitati miscet*, is iam ante comis est, sed cavet, ne plus sit, quam satis est; quod in Papirii ingenium non convenit, qui nihil minus quam comis, ac potius severus sine comitate erat; unde *severitatem comitate miscendam* sentiebat»; Duk. *severitati miscendam comitatem* coni. Douiat.

5. *Adhibitis legatis* (vide ad V, 25, n. 5), *ipse circum saucios milites* etc., confer Lamprid. in Alex. Severo cap. 47, et ad Tac. Ann. I, 71, n. 3. — *Praefectis*, scilicet sociorum, de quibus vide ad Tac. Ann. II, 68, n. 2; Polyb. VI, 26; Lips. Mil. rom. II, 10.

6. *Rem per se popularem*, ad favorem populi parandum aptam, *ita dexter egit*, tanta dexteritate peregit, *ut*, dum opera dabatur *medendis corporibus*, *animi militum multo prius imperatori reconciliarentur*, quam eorum corpora sanarentur; Doër. — *Refecto exercitu*, vide ad III, 10, n. 9.

tur; nec quidquam ad salubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu, cum hoste congressus haud dubia spe sua militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conserendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde, qua duxit praedae spes, victor exercitus, perlustravitque hostium agros, nulla arma, nullam vim, nec apertam, nec insidiis, expertus. Addebat alacritatem, quod dictator praedam omnem edixerat [7] militibus: nec ira magis publica, quam privatum [8] compendium, in hostem acuebat. His cladibus subacti Samnites pacem a dictatore petiere: cum quo pacti, ut singula vestimenta [9] militibus et annuum stipendium darent, quum ire ad senatum iussi essent; sequuturos se dictatorem responderunt; unius eius fidei virtutique causam suam commendantes. Ita deductus ex Samnitibus exercitus.

XXXVII. Dictator triumphans Vrbem est ingressus; et, quum se dictatura abdicare vellet, iussu Patrum, priusquam abdicaret, consules creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Aemilium [1] Cerretanum. Samni-

7. *Quod dictator praedam omnem edixerat, militibus*, ut *pronuntiare militi praemia* II, 20 extr.

8. *Privatum compendium*, commodum, usus, quaestus.

9. *Singula vestimenta* etc. conf. IX, 41, n. 5; IX, 43, n. 4; Appian. Hisp. 42 et 54; Diodor. Legat. Exc. 30, tom. 2, pag. 629, ed. Wessel.

Cap. XXXVII. 1. *Q. Aemilium Cerretanum*: imo *Q. Aulium C.* ut in Fragment. Capitol. et in omnibus MSS. infra IX, 22, et in plerisque IX, 15, ubi quidam *Aurelium* habent, ut *Aelium* Diodorus, Marianus et Cassiod. Conf. Pigh. Annal. ad ann. 430, ubi etiam bene monet, cognomen *Cerretani* Aemiliae genti insolitum, et eo tempore alterum consulum plerumque plebeium fuisse; mox vero delenda esse verba: *Aulum quidam annales habent;* quod Livius paulo ante potuisset commodius annotare. —*Aulium .... habent.* Quod quidem verius, nec immerito fortasse, videtur Sigonio, Pighio, Gronovio; tum quia hic consul plebeius esse debuit, quum Sulpicius foret patricius; Aemilia autem gens patricia erat, Aulia plebeia: tum quia IX, 15, 16, 22 et 23, ubi de eodem homine agitur, Campanus et Andreas nusquam *Aemilium*, sed vel *Au-*

tes, infecta pace, quia de conditionibus agebatur [2], inducias annuas ab Vrbe retulerunt. Nec earum ipsarum sancta fides fuit: adeo, postquam Papirium abisse magistratu nuntiatum est, arrecti ad bellandum animi sunt. C. Sulpicio, Q. Aemilio (Aulium quidam annales habent) consulibus, ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum accessit. Vtroque exercitus missi. Sulpicio Samnites, Apuli Aemilio sorte evenerunt. Sunt, qui non ipsis Apulis bellum illatum, sed socios eius gentis populos [3] ab Samnitium vi atque iniuriis defensos scribant. Ceterum fortuna Samnitium, vix a se ipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum utraque simul gente bellum Romanis fuisse. Nec tamen res ulla memorabilis acta: ager apulus Samniumque evastatum: hostes nec hic, nec illic inventi. Romae nocturnus terror ita ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut [4] Capitolium atque arx, moeniaque et portae, plena armatorum fuerint: et quum concursatum conclamatumque ad arma omnibus locis esset, prima luce nec auctor, nec causa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit iudicium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut in Tusculanos

relium, vel *Aulum*, vel *Alium*, vel *Aulium* denique habent; unde merito colligitur Livium his locis revera scripsisse *Aulium*. Consentiunt Capitol. Fasti, ubi de eius morte agunt, ad annum 438. Non possumus tamen assentiri doctissimis viris qui verba: *Aulium quidam annales habent*, quae ubique exstant, e Liviano textu exturbant. Nec adeo mirum est Livium hic haesitare in illo nomine; postea ei sententiae, quae verisimilior ipsi visa est, sine ulla dubitationis nota adhaesisse. LEM.

2. *Infecta pace, quia de conditionibus agebatur*, adhuc disceptabatur, nondum conveniebat. Stroh. *ambigebatur* coni. Gron. — *Sancta fides*, inviolata, religiose servata; confer Drakenb. ad hunc locum.

3. *Socios eius gentis populos*, civitates Apulorum, foedere in amicitiam rom. receptas; vide cap. 25.

4. *Vt Capitolium*, ac si, tanquam C.

animadverteretur, quorum eorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo romano bellum fecissent [5]. Populus tusculanus cum coniugibus ac liberis Romam venit. Ea multitudo, veste mutata et specie reorum, tribus circuit, genibus se omnium advolvens. Plus itaque misericordia ad poenae veniam impetrandam, quam causa [6] ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, praeter Polliam, antiquarunt legem [7]. Polliae sententia fuit, puberes verberatos necari, coniuges liberosque sub corona legi belli ve-

5. *Vt in Tusculanos animadverteretur..... fecissent:* «quando, aut qua occasione Veliterni Privernatesque Tusculanorum ope ac consilio.... bellum fecerint, incertum est. Ad VII, 15 non referendum videtur, quia Tusculani huius criminis iam poenas dedere; vide VIII, 14. Postea Privernates iterum desciverunt; v. c. 19 sq. sed neque id Tusculanorum ope et consilio factum, neque Veliternos socios fuisse constat»; Drak. — *Quorum, eorum*, quorum ex iis, ut apud Plaut. Trinum. IV, 3, et *qui eorum* infra XXIII, 25 al. nam etsi publico consilio id factum suspicio erat, quaestionem tamen in solos eius auctores adiutoresque decernere erat iustae severitatis; Gronovius. Idem iam antea factum; vide cap. 14. Sed ex Valer. Max. IX, 10, n. 1; et ex aliis argumentis probabile facit Dukerus, hoc loco legendum *quod eorum*, neque rogationem de solis huius rei auctoribus latam esse. Argumenta haec sunt: «Primum non necesse erat, in eos rogatione tribunitia iudicium populi constitui, quia huius generis quaestiones fere senatusconsulto magistratibus mandabantur, ut XXVIII, 30, et XL, 53. Deinde non vero simile est, *populum tusculanum* paucorum fortasse, quorum ope ac consilio hoc factum fuerat, supplicio eximendorum gratia, rem tam extraordinariam facere voluisse, ut cum coniugibus ac liberis Romam veniret, et veste mutata, specie reorum tribubus supplicaret. Praeterea nulla magnopere causa fuisset ceteris tribubus antiquandi legem, si ea de solis auctoribus lata fuisset: in hos enim exemplum statui, publice intererat, et iustae severitatis erat: sed lex ab illis antiquata est, quod in omnes sine discrimine saevire crudele et inhumanum videbatur; quemadmodum quum plures, sed alii aliis gravius, deliquerunt, fere tantum in auctores facinoris animadverti solet. (Confer c. 14). Denique de omnibus Tusculanis latam fuisse rogationem, indicio sunt tum verba Livii *plus misericordia..... valuit*, quae de paucis vix dici possunt, tum pertinax illa Tusculanorum in tam atrocis poenae auctores ira». Huc accedit, quod in 5 MSS. legitur *quod eorum*, et in uno *quoniam eorum*.

6. *Quam causa*, causae status, res ipsa; Doër.

7. *Antiquarunt legem* Flaviam. Cf. ad V, 58, n. 10.

nire [8]: memoriamque eius irae Tusculanis in poenae tam atrocis auctores mansisse ad patrum aetatem constat, nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum [9].

XXXVIII. Insequenti anno, Q. Fabio [1], L. Fulvio consulibus, A. Cornelius Arvina dictator, et M. Fabius Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio a finitimis iuventus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriose ita posita, tanquam procul abesset hostis: quum subito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem romanam inferrent [2]. Nox iam appetebat [3]; id prohibuit munimenta adoriri; nec dissimulabant, orta luce postero die facturos.

8. *Sub corona venire*, vide II, 17, n. 3.

9. *Papiriam ferre solitum*, scilicet tribum, hoc est, eius suffragia; vide ad III, 64, n. 3. Tusculani autem, qui civitatem rom. acceperant (vide VI, 26; VIII, 14), in Papiriam tribum erant coniecti, et in ea plurimum poterant. Confer Valer. Max. IX, 10, n. 1, et de civitate, Tusculanis data, supra ad VI, 26, n. 4.

Cap. XXXVIII. 1. *L. Fulvio*, de eo sic habet Plinius VII, 43: *Est et L. Fulvius inter insignia exempla, Tusculanorum rebellantium consul, eodemque honore, quum transisset, exornatus confestim a populo romano; qui solus eodem anno, quo fuerat hostis, Romae triumphavit, ex iis quorum consul fuerat.* Haec conciliare cum Livii narratione de Tusculanis haud facile est. Triumphum Fulvio tribuunt Capitol. Fasti, sed de Samnitibus. Lem. — *Castra in hostico*, vide ad cap. 12, n. 11.

2. *Ut vallum usque ad stationem rom. inferrent*, hoc est, vallos, quos milites secum ferebant, non vallum quoddam cespititium, quod vix ad τὸ *inferre* et *subito advenire* aptum esset; Stroth. Imo sensus est: ut castra proxime Romanis ponerent, et vallum, circa ea ducendum, *inferrent usque ad*, seu in *stationem rom.* quae pro castris rom. et ante eorum portas esse solebat (vide Lips. Mil. rom. V, 8): nam alioquin Livius dixisset *vallos*; et hostes posuisse castra intelligitur ex verbis seqq. *propter propinquitatem castrorum.* Illud autem *inferre ad* pro simpl. *ferre ad* ponitur, ut XXX, 30, n. 7; XXXII, 24; XXXVIII, 10 extr. In multis MSS. *bellum* pro *vallum*.

3. *Nox iam appetebat*, confer ad V, 19, n. 2. Male Pall. duo *apparebat*. X, 20: *Et iam lux appetebat.* Ibid. 21. *Et iam appetebat tempus.* Ibid. 42: *Appetens nox periculosa et suspecta omnia etiam victoribus faciebat*, XXV, 2: *Comitiorum consula-*

Dictator, ubi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere propter propinquitatem castrorum potuit. Eques extemplo insequutus ita institit agmini [4], ut, donec lucesceret, proelio abstineret; ne pedestres quidem copiae ante lucem castris egressae. Eques, luce demum ausus incursare in hostem, carpendo novissimos [5] premendoque iniquis ad transitum locis agmen detinuit. Interim pedes equitem assequutus; et totis iam copiis Samnis urgebat. Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum castris dimetari iussit. Id vero, circumfuso undique equitatu [6], ut vallum peteretur opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque, ubi neque eundi, neque manendi copiam esse videt, instruit aciem, impedimentis ex agmine remotis; instruunt contra et hostes, et animis et viribus pares; auxerat id maxime animos, quod, ignari loco iniquo,

rium iam appetebat tempus. XXVIII, 32: *Iam enim Nemaeorum appetebat tempus, quae celebrari volebat praesentia sua.* Vide etiam XXVIII, 10; XXIX, 10 pr. solent autem haec verba confundere librarii. Lem.

4. *Ita institit agmini* rom. vide ad V, 12, n. 3. *Eques* et mox *pedestres copiae* scilicet Samnitium. — *Incursare in hostem* propr. diciturde equite, equis admissis impetum faciente in hostem, ut XXII, 28; XXIV, 41 al. Confer Drak. — *Incursare hostem* omissa praepositione Fragmm. Hav. quomodo alibi Livium loquutum esse, supra vidimus VI, 36, hic tamen potior auctoritas aliorum omnium, qui eandem constanter servant. Confer ad III, 70; V, 38; VI, 21; XXV, 35; XXXIV, 19; XXXIX, 2.

5. *Carpendo novissimos*, vide ad III, 5, n. 1.

6. *Circumfuso undique equitatu* Samnitium, *ut vallum peteretur*, h. est, vallus; sed vel leg. *vallus*, vel *ut vallum peterent;* Gronov. et Stroth. (Cf. Gron. Obss. III, 18; et Duk. ad Flor. II, 18, n. 10, qui tamen ad hunc locum monet, latine etiam dici posse *hoc vallum* pro *hic vallus*). Forte et *ne* leg. pro *ut*. Tum sensus est: *Id vero fieri non poterat, circumfuso undique equitatu* Samnitium et urgente Romanos, ne petere vallos, vel lignatum ire, et castra metari, aut ponere possent, sed pugnare cogerentur.

non hosti [7], cessum, velut fugientes ac territos terribiles ipsi sequuti fuerant. Id aliquandiu aequavit pugnam, iam pridem desueto Samnite clamorem romani exercitus pati. At, hercule, illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen stetisse, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit; neque signa promota loco, retrove recepta; neque recursum ab ulla sit parte. In suo quisque gradu obnixi [8], urgentes scutis [9], sine respiratione ac respectu pugnabant. Fremitus aequalis, tenorque idem pugnae in defatigationem ultimam, aut noctem spectabat. Iam virs, iam ferro sua vis, iam consilia ducibus deerant: quum subito Samnitium equites, quum, turma una longius provecta, accepissent, impedimenta Romanorum procul ab armatis sine praesidio, sine munimento stare, aviditate praedae impetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuntius attulit; « Sine modo, inquit, sese praeda praepediant. » Alii deinde super alios, diripi passim ferrique fortunas militum, vociferabantur. Tum magistro equitum accito, « Vides tu, inquit, M. Fabi, ab hostium equite » omissam pugnam? haerent impediti impedimentis » nostris. Aggredere, quod inter praedandum omni » multitudini evenit, dissipatos: raros equis insiden» tes, raros, quibus ferrum in manu sit, invenies: » equosque dum praeda onerant, caede inermes,

7. *Quod, ignari loco iniquo, non hosti*, Samnitibus, *cessum* esse a Romanis. Ignorabant, Samnites, veram profectionis Romanorum causam non fuisse metum, sed *castra incuriose* et loco parum opportuno *posita*. — *Desueto Samnite*, quum alioquin desuevisset Samnis. — *Clamorem*, vel primum impetum et concursum, quo potissimum tolli solet.

8. *In quo quisque gradu obnixi*, vid. ad II, 10, n. 7.

9. *Vrgentes scutis*, umbonibus. — *Sine respiratione ac respectu*; Doër. Confer ad XXXII, 12, n. 3. Mox *quum subito Samnitium equites, quum* etc. inconcinne dicitur. Forte leg. *tum subito*, vel *qui*, seu *quod turma u. l. p. acceperant.*

» cruentamque illis praedam redde. Mihi legiones » peditumque pugna curae erunt: penes te equestre » sit decus. »

XXXIX. Equitum acies, qualis quae esse instructissima potest, invecta in dissipatos impeditosque hostes, caede omnia replet. Inter sarcinas omissas repente, obiacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum, neque pugnae, neque fugae satis potentes caeduntur. Tum, deleto prope equitatu hostium, M. Fabius, circumductis paululum alis [1], ab tergo pedestrem aciem adoritur. Clamor inde novus accidens et Samnitium terruit animos; et dictator, ubi respectantes hostium antesignanos turbataque signa et fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites, tribunos principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur; et, quidquid progrediebantur [2], magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse iam primis erat in conspectu: et Cornelius, respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum parmasque cernere equitum. Quod ubi auditum simulque visum est, adeo repente laboris, per diem paene totum tolerati, vulnerumque obliti sunt, ut haud secus, quam si tum integri e castris signum pugnae accepissent, concitaverint se in hostem. Nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum, peditumque vim potuit:

CAP. XXXIX. 1. *Circumductis paululum alis*, equitibus rom. quod ex fine cap. praec. patet. Conf. ad XXV, 21, n. 4. — *Clamor inde novus accidens;* multi *accedens*, solemni scribarum peccato. — *Respectantes hostium antesegnanos*, scilic. timide ac trepidanter. — *Fluctuantem aciem*, vide ad III, 60, n. 7. — *Nominatim vocare*, confer ad XXI, 43 extr.

2. *Quidquid progrediebantur*, vide ad VII, 32, n. 3. — *Quod manu, quod voce poterat*, hoc est, quantum; et repetitio τοῦ *quod* est in emphasi, studium viri exprimente; Ern.

partim in medio caesi, partim in fugam dissipati sunt. Pedes restantes ac circumventos cecidit: ab equite fugientium strages est facta; inter quos, et ipse imperator cecidit. Hoc demum proelium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minime id quidem mirum esse, si impio bello et contra foedus suscepto* [3], *infestioribus merito diis quam hominibus, nihil prospere agerent. Expiandum id bellum magna mercede luendumque esse. Id referre tantum, utrum supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio praebeant sanguine*; audebantque iam quidam nominare auctores armorum [4]. Vnum maxime nomen per consensum clamantium Brutuli Papii [5] exaudiebatur: vir nobilis potensque erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor [6]. De eo coacti referre praetores decretum fecerunt, *Vt Brutulus Papius Romanis dederetur: et cum eo praeda omnis romana, captivique ut Romam mitterentur; quaeque res per fetiales ex foedere repetitae essent, secundum ius fasque restituerentur*. Fetiales Romam, ut censuerunt, missi, et corpus Brutuli exanime: ipse morte voluntaria ignominiae se ac supplicio subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque eius dedi: nihil tamen earum

3. *Impio bello et contra foedus suscepto*; hoc ait, quod paulo ante dixerat cap. 38: *Samnites inducias annuas ab urbe retulerunt, nec earum ipsarum sancta fides fuit*. Itaque subdit hoc cap. *Brutulus Papius haud dubie erat proximarum induciarum ruptor*. Lex. — *Id referre tantum*, hoc modo interesse, id discriminis esse, de eo deliberandum esse; Stroth. Conf. ad II, 8, n. 12; IV, 49, n. 12; IX, 9, n. 6; XXV, 16, n. 10; XXVIII, 19, n. 5. Sic et *interesse* passim dicitur, ut XXVI, 2, n. 9; XXVI, 11, n. 9, et al. Confer Gron. ad Sen. de ben. I, 6.

4. *Auctores armorum*, vide ad I, 30, n. 7.

5. *Brululi Popii*: an forte *Mutili Papii*? ut progenitor fuerit clarissimi illius Italicorum ducis in bello sociali, seu Marsico? Ad seqq. confer Appian. Samn. Exc. 4, et Dionis. Cass. fragm. 143, tom. I, pag. 59, ed. Reim. (ap. Vrsin. IV, p. 374.)

6. *Proximarum induciarum ruptor*, confer cap. 37 pr. Hinc supra *impium bellum* dicitur *et contra foedus susceptum*. — *Praetores* Samnitium.

rerum praeter captivos, ac si qua cognita ex praeda sunt, acceptum est: ceterarum rerum irrita fuit deditio. Dictator ex senatusconsulto triumphavit. Hoc bellum a consulibus bellatum, quidam auctores sunt [7], eosque de Samnitibus triumphasse: Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas praedas egisse.

XL. Nec discrepat [1], quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. Id ambigitur, belline gerendi causa creatus sit; an ut esset, qui ludis romanis, quia L. Plautius praetor gravi morbo forte implicitus erat, signum mittendis quadrigis daret [2], functusque eo haud sane memorandi imperii ministerio, se dictatura abdicaret: nec facile est, aut rem rei, aut auctorem auctori praeferre. Vitiatam memoriam funebribus laudibus [3] reor, falsisque imaginum titulis [4], dum familia ad se quaeque famam rerum gestarum, honorumque fal-

7. *Quidam auctores sunt etc.*, v. c. Aurel. Vict. V. I, 32, fasti Capiol. et columnae triumphal. Conf. Pigh. Ann. ad annum 431.

Cap. XL. 1. *Nec discrepat* scilicet inter auctores; vide ad IX, 16, n. 1. Alii *discrepant*: nostrum latinius.

2. *Signum mittendis quadrigis daret* mappa, e loco supra carceres (vide Cic. de Div. I, 58), unde *escendisse* XLV, 1. Confer ad Iuvenal. XI, 191; Suet. Ner. XXII; Martial. XII, 29; Quintil. I, 5, §. 57; Columna ad Ennium pag. 22; Ruben. Elect. I, 30; Panvin. de ludis circ. I, 14; Buleng. de Circo cap. 16; Salmas. ad Solin. pag. 647; *mittendis* scilicet in certamen, voc. propr. de variis ludicri circensis generibus. Sic *semel quadrigis, semel desultore misso* XLIV, 9, n. 2, et *quadrigis missis* XLV, 1.

3. *Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor* etc., vide ad II, 47, n. 6, *laudationibus* emend. Mur. cui favet tum usus loquendi, tum auctoritas Sen. Ep. 92. *Aliud est laus, aliud laudatio. Haec et vocem exigit. Itaque nemo dicit laudem funebrem, sed laudationem, cuius officium oratione constat.* Sed *laudem*, quia oriatur a laudatione, etiam pro ea interdum dici, Duker. docet coll. Cic. de Or. II, 84 (ubi *laus orationis* est laudatio forensis), Suet. Cal. XX (ubi *laudes componere* est idem quod apud Cic. loco laudato, *laudationes scriptitare*) et Phaedr. IV, 20, ubi conf. Gudium.

4. *Falsis imaginum titulis*, confer ad IV, 16, n. 4.

lente mendacio trahunt. Inde certe et singulorum gesta, et publica monimenta rerum confusa. Nec quisquam aequalis temporibus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur [5].

5. *Quo satis certo auctore stetur*, confer ad III, 36, n. 11.

TABVLA

RERVM QVAE IN HOC SECVNDO VOLVMINE CONTINENTVR.

VOLVMINIS SECVNDI FINIS.